

ΣΟΦΙΑ ΠΑΤΟΥΡΑ - ΣΠΑΝΟΥ

Η ΜΕΘΟΡΙΟΣ ΤΟΥ ΔΟΥΝΑΒΗ
ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ
ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ
(4ος-7ος αι.)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΓΙΩΡΓΟΣ Θ. ΚΑΡΑΡΑΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ / ΕΙΕ

Η ΜΕΘΟΡΙΟΣ ΤΟΥ ΔΟΥΝΑΒΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ

Αετόσχημες γοθτικές πόρπες από ομάλτο κλουαζονέ, προερχόμενες από βαρβαρικό θησαυρό της Arahida στην Τρανσυλβανία (5ος-6ος αι.)

Πηγή: Ş. Burda, *Tezaure de aur din România*, Βουκουρέστι 1979, αρ. 121.

NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION
INSTITUTE FOR BYZANTINE RESEARCH

RESEARCH SERIES 6

SOFIA PATOURA - SPANOU

**THE DANUBIAN LIMES AND ITS WORLD
DURING THE MIGRATION PERIOD
(4th-7th c.)**

EDITOR
GEORGIOS TH. KARDARAS

ATHENS 2008

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 6

ΣΟΦΙΑ ΠΑΤΟΥΡΑ-ΣΠΑΝΟΥ

**Η ΜΕΘΟΡΙΟΣ ΤΟΥ ΔΟΥΝΑΒΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ
(4ος-7ος αι.)**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΚΑΡΔΑΡΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2008

Η έκδοση αυτή χρηματοδοτήθηκε από το έργο με τίτλο «Βυζαντίου κάτοπτρον: Πηγές και μελέτες για τον βυζαντινό κόσμο» του μέτρου 3.3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα» - ΕΠΑΝ, πράξη «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ. (2ος Κύκλος)». Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης συμμετέχει κατά 75% στις δαπάνες υλοποίησης του ανωτέρω έργου.

Ηλεκτρονική επεξεργασία-σελιδοποίηση: ΑΝΘΗ ΓΚΟΡΟΥ

- © Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
- © The National Hellenic Research Foundation
Institute for Byzantine Research
Vassileos Konstantinou 48, 116 35 Athens-GR

Διάθεση: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
Τηλεομ.: (210) 72 73 629
Ηλεκτρονική διεύθυνση: bookstore@eie.gr

Distribution: The National Hellenic Research Foundation
48, Vassileos Konstantinou, 116 35 Athens
Fax: (+ 30 210) 72 73 629
e-mail: bookstore@eie.gr

ISSN 1108-3840
ISBN 978-960-371-043-1

στους γονείς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	9-14
1. Ο Δούναβης <i>μεσίτης ή θευστόν αντίφραγμα και τείχος</i> , μύθοι και πραγματικότητα	15-29
2. Οι επιδρομές των βαρβάρων στο Ιλλυρικό και τη Θράκη και η πτώση του <i>limes</i> : ιστορικό περιγράμμα	31-66
3. Ιεραπόστολοι και ιεράρχες στις όχθες του Δούναβη (4ος αι.)	67-82
4. Η επίσημη εγκατάσταση των Γότθων στη Θράκη και οι αντιδράσεις εκπροσώπων της βυζαντινής κοινωνίας	83-103
5. Οι περιπλανήσεις του Αλάριχου στη Βαλκανική (395-401) και η απαρχή του ανταγωνισμού Ανατολής και Δύσης	105-127
6. Le rôle historique des Balkans dans le processus de la chute de l'Empire romain d'Occident: le cas des chefs goths Alaric et Théodoric	129-136
7. Ένας βυζαντινός διπλωμάτης στην αυλή του Αττίλα	137-145
8. Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Danube aux IVe-Ve siècles	147-155
9. Une remise en question de la politique de Justinien envers les peuples du Danube	157-166
10. Η εικόνα του «άλλου»: οι πρώτοι Σλάβοι του Δούναβη στις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές	167-179
11. Η επανάσταση του Βιταλιανού της Θράκης και οι πολιτικοί ελιγμοί του Αναστασίου	181-193

12. Εμπόριο και συναλλαγές στη δουναβική μεθόριο: η Αυτοκρατορία και οι «βάρβαροι»	195-221
13. Πολιτισμός και καθημερινή ζωή στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Σκυθίας κατά την Ύστερη Αρχαιότητα	223-236
14. Οι βυζαντινοαβαρικές διενέξεις και η μεθόριος του Δούναβη, 558-626 (Γεώργιος Καρδαράς)	237-266
15. Ο «δρόμος του Δούναβη» κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (Δ΄-ΣΤ΄ αι.) (Γεώργιος Καρδαράς)	267-284
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	285-290
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	291-301
ΧΑΡΤΗΣ	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Claudio Magris, σε μια ιστορική παρέμβαση του λογοτεχνικού οδοιπορικού του στον Δούναβη από το περίφημο ομώνυμο βιβλίο του, παρατηρώντας τα απομεινάρια του άλλοτε ισχυρού ρωμαϊκού *limes*, φαντάζεται τον χωρικό του Μεσαίωνα να στέκεται απορημένος μπροστά στην πέτρινη γραμμή των ερειπωμένων κάστρων και οχυρώσεων που κάποτε ορθώνονταν απειλητικά και αγέρωχα κατά μήκος του μεγάλου ποταμού. Η ίδια η ιδέα του *limes*, το οποίο προσδιόριζε το βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα, ήταν για εκείνον «κάτι το αδιανόητο, το εξωανθρώπινο που υπερέβαινε το νοητό πεδίο στην απλή καθημερινή αμεσότητα και φαινόταν έργο μυστηριακών δυνάμεων».¹

Η αλήθεια είναι ότι την ίδια αντίληψη ή μάλλον την ίδια άγνοια με τον «χωρικό» του Claudio Magris είχαν για τον Δούναβη και τον πέραν εκείνου κόσμο και οι περισσότεροι συγγραφείς της αρχαιότητας -Έλληνες και Λατίνοι-, καθώς η εκείθεν του ποταμού περιοχή ήταν γι' αυτούς *terra incognita*, γνωστή στις ελληνικές πηγές ως *Σκυθών ἐρημία*, ενώ ο ίδιος ο Δούναβης αποτελούσε στη συνείδησή τους σύνορο που χώριζε τη βαρβαρότητα από τον πολιτισμό. Η σύγχυση που επικρατούσε στη σκέψη των συγγραφέων και των διανοητών της αρχαιότητας γύρω από τον ρόλο του Δούναβη αντικατοπτρίζεται με ενάργεια στα ποιήματα του εξόριστου στον Πόντο Λατίνου ποιητή Οβίδιου. Ο Οβίδιος, διεκτραγωδώντας «τους σκυθικούς χειμώνες» της εξορίας του στη δυτική ακτή του Ευξείνου Πόντου, κοντά στις όχθες του ποταμού, βλέπει τον Δούναβη άλλοτε ως «προστάτη» και «σωτήρα» των κατοίκων της από 'δώ πλευράς και άλλοτε πάλι ως «βάρβαρο» και «συνωμότη», αφού τα παγωμένα νερά του επιτρέπουν την είσοδο των βαρβάρων στον πολιτισμένο κόσμο της Αυτοκρατορίας.

Η αλυσίδα των οχυρώσεων κατά μήκος του ποταμού που από μόνος του, ως φυσικό φράγμα, δεν εξασφάλιζε την ακεραιότητα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το περίφημο δηλαδή ρωμαϊκό *limes*, ήταν για τους ανθρώπους της εποχής η «κόκκινη γραμμή» που χώριζε τους δύο κόσμους. Από τη μία πλευρά υπήρχε η Αυτοκρατορία, η καθολική ιδέα, η κυριαρχία της Ρώμης, από την άλλη ήταν οι βάρβαροι που πλήθαιναν διαρκώς και συνωθούνταν πάνω στη βόρεια όχθη του ποταμού. Τα απολίτιστα στίφη, που σιγά-σιγά κατέκλυζαν τις βορειοδουναβικές περιοχές και αναζητούσαν διέξοδο για επιβίωση, ανάγκασαν τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αυρηλιανό το έτος 271 μ. Χ. να αποσύρει τις λεγόμενες από τη ρωμαϊκή επαρχία *Δακία*, την οποία τελικώς εγκατέλειψε, και να ορίσει το σύνορο της Αυτοκρατορίας νοτιότερα στη γραμμή του Δούναβη, ενισχύοντας

1. Claudio Magris, *Δούναβης* (μτφρ. Μπ. Λυκούδης, εισαγωγή, Ν. Μπακουνάκης), Αθήνα 2001, σ. 133.

τις οχυρώσεις του. Πρόθεση πλέον των Ρωμαίων δεν ήταν να κατακτήσουν και να απομωώσουν τους βαρβάρους, αλλά να τους αναχαιτίσουν και να τους απωθήσουν πέραν και μακράν των συνόρων.

Αργότερα ωστόσο, από τον 4ο αιώνα και μετά, όταν η ρωμαϊκή αυτοκρατορία μετεξελίχθηκε και μεταλλάχθηκε σε χριστιανική, όταν, εκτός της πολιτικής και στρατιωτικής κυριαρχίας, οικειοποιήθηκε το δικαίωμα της εκπροσώπησης της οικουμενικότητας και του παγκόσμιου πολιτισμού και διεκδικούσε την αιωνιότητα, η έννοια του ρωμαϊκού συνόρου καταρρίφθηκε και η ίδια η Αυτοκρατορία κλήθηκε να πληρώσει το τμήμα των δικών της επιλογών, παραδίδοντας σταδιακά τη σκυτάλη σε εκείνους που πριν απωθούσε και θεωρούσε κατώτερα όντα. Οι απολίτιστοι και περιφρονημένοι βάρβαροι έσπασαν τα δεσμά της απομόνωσής τους και ήρθαν σε επαφή με τον κόσμο της Αυτοκρατορίας. Προσέλαβαν στοιχεία του πολιτισμού του, ασπάσθηκαν τη θρησκεία του, εγκατέλειψαν τα άγρια ήθη τους, προσαρμόστηκαν στη νέα, συναρπαστική γ' αυτούς πραγματικότητα και έγιναν σιγά-σιγά οι σφυρηλάτες της νέας Ευρώπης. Τα «άναρχα» και «ακηδεμόνευτα», κατά τους συγγραφείς της εποχής, σλαβικά φύλα του 6ου αιώνα συνενώθηκαν και εκχριστιανίσθηκαν και οι «καιροφυλακτούντες Σλάβοι» του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη εγκαταστάθηκαν αθόρυβα στα εδάφη της Αυτοκρατορίας. Εντάχθηκαν γρήγορα στη σφαίρα της χριστιανικής ρωμαϊκής οικουμένης και έβαλαν τα θεμέλια για τη δημιουργία των νεότερων εθνικών κρατών της Βαλκανικής Χερσονήσου.

Στον βαλκανικό χώρο συντελέστηκαν, αναμφίβολα, οι βασικές διεργασίες που προετοίμασαν το έδαφος για τη μετάβαση από τη μία ιστορική εποχή στην άλλη. Ως ζώνη επαφής του Βορρά και του Νότου και πεδίο άσκησης επιρροής από Ανατολή και Δύση, η Βαλκανική Χερσόνησος υπέστη το κόστος των αλληπάλληλων βαρβαρικών εισβολών και των πολιτικών επιλογών των αυτοκρατόρων της ανατολικής αυτοκρατορίας. Λειτουργήσε ως μήτρα στην οποία κυοφορήθηκαν οι διαδικασίες εκείνες που οδήγησαν στο νέο ιστορικό «γέννησθαι» της Δύσης. Στα εδάφη της «φιλοξενήθηκαν», άλλοι για δεκαετίες και άλλοι για αιώνες, και δέχθηκαν τα πρώτα φώτα του πολιτισμού βαρβαρικοί λαοί που έμμελε να γίνουν ηγήτορες των εξελίξεων στη Δύση και γεννιήτορες των πρώτων «εθνικών» μορφωμάτων της μεσαιωνικής Ευρώπης. Η πολιτισμική ώσμωση και η κοινωνικοπολιτική τους συνύπαρξη με τους λαούς που συνάντησαν στη Δύση οφείλουν πολλά στον πρώτο χώρο της «υποδοχής» τους, εκείνον των Βαλκανίων.

Το άλλοτε ισχυρό και απροσπέλαστο φράγμα του Δούναβη έγινε ζώνη επαφής, σημείο τριβής και επικοινωνίας των λαών, τόπος συνάντησης διαφορετικών κόσμων. Θα έλεγε κανείς ότι η μεσαιωνική ιστορία της Ευρώπης και ο πολιτισμός της είναι «τέκνα» αυτής της μεθορίου και του ευρύτερου περιβάλλοντος χώρου. Ο ίδιος ο Δούναβης, στην εποχή της λεγόμενης μεγάλης μετανάστευσης των λαών, αποτελούσε από μόνος του μίαν οικουμένη, μία «Βαβέλ» της εποχής, σύμβολο σύγχυσης αλλά ταυτόχρονα πεδίο ώσμωσης και ενότητας.

Ωστόσο, για να αποκτήσει κανείς σαφή εικόνα και γνώση των όσων έλαβαν χώρα στην περιοχή και διαμόρφωσαν τα αποτελέσματα που περιγράφηκαν πιο πάνω, πρέπει να μελετηθεί τις διεργασίες που μεσολάβησαν και οδήγησαν σε αυτά: τις σχέσεις, δηλαδή, της Αυτοκρατορίας με τους ξένους λαούς συνολικά ή κατά περίπτωση- τις εκατέρωθεν ιδεολογίες και πρακτικές που εφαρμόστηκαν και επηρέασαν ή διαμόρφωσαν τα γεγονότα και τα επιγενόμενα· τις συγκρούσεις και τις συγκλίσεις- τις πολιτικές, εδαφικές και κοινωνικές ανακατατάξεις- την διαλεκτική εν τέλει σχέση των δύο πλευρών και τους λόγους που συνέτρεξαν για την ανάπτυξή της.

Το ζήτημα των συνόρων της βυζαντινής αυτοκρατορίας, γενικά, συμπεριλαμβανομένου και του δουναβικού, έχει απασχολήσει αρκετά μέχρι σήμερα τη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Σε θέματα που αφορούν τη στρατιωτική οργάνωση, τα οχυρωματικά έργα και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά μήκος των συνόρων -φυσικών και συμβατικών- έχουν αφιερωθεί συνέδρια, συμπόσια και πολλές ιστορικές και αρχαιολογικές έρευνες. Το πλέγμα, όμως, των σχέσεων ανάμεσα στους διαφόρους εθνικούς πληθυσμούς των μεθοριακών ζωνών, ιδίως στο επίπεδο της καθημερινής ζωής, έχει μελετηθεί περιστασιακά και μάλλον αποσπασματικά. Γλωσσικές επιμιξίες, επιγαμίες, εμπορικές συναλλαγές, θρησκευτικές και ιδεολογικές αλληλεπιδράσεις είναι ζητήματα σε εκκρεμότητα, τα οποία μένει να εντοπισθούν, να αναλυθεί ο χαρακτήρας τους και να αξιολογηθούν επιστημονικά.

Η περίπτωση του Δούναβη αποτελεί αντιπροσωπευτικό ιστορικό παράδειγμα συνόρου, με ιδιαίτερα ωστόσο χαρακτηριστικά, καθώς εμπεριέχει περισσότερο από κάθε άλλο το στοιχείο της πολυεθνικότητας και πολυπολιτισμικότητας, του συγκερασμού και των αφομοιωτικών τάσεων, των ανατροπών και των ιστορικών εξελίξεων. Πολυάριθμα φύλα συναντήθηκαν πάνω στις όχθες του ποταμού, όπου, άλλοτε μεμονωμένα και άλλοτε σε περιστασιακές συμμαχίες, συγκρούστηκαν και αντιπαρατέθηκαν με την Αυτοκρατορία. Ορισμένα από αυτά εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της και συμβίωσαν με τον ρωμαϊκό πληθυσμό των συνόρων. «Εθνικές» και κοινωνικές ομάδες ξένων λαών εντάχθηκαν στο στρατό της, ενσωματώθηκαν στην κοινωνία της και σταδιακά αφομοιώθηκαν από το πολιτικό της σύστημα.

Άλλοι ισχυροί τότε νομαδικοί λαοί, οι οποίοι για λόγους ιστορικής συγκυρίας εξοφάνισθηκαν γρήγορα από το προσκήνιο της ιστορίας, όπως οι Ούννοι και οι Άβαροι, στις όχθες του Δούναβη έγραψαν τις πιο λαμπρές σελίδες της δικής τους ιστορίας. Εκεί συναντήθηκαν με τον πολιτισμένο κόσμο της Αυτοκρατορίας, οργανώθηκαν πολιτικά σε μεγάλες συνομοσπονδίες με κεντρική εξουσία, απέκτησαν θεσμούς, στρατό και διπλωματία. Από την άλλη, γερμανικοί λαοί του Βορρά οδηγήθηκαν στη Δύση από ηγέτες που ανδρώθηκαν και αναδείχθηκαν στη Βαλκανική και στη συνέχεια πρωτοστάτησαν στα κοσμοϊστορικά γεγονότα που άλλαξαν την πορεία της δυτικής Ευρώπης. Από τον 7ο αιώνα και ύστερα, σλαβικά φύλα μπήκαν στην Αυτοκρατορία, ειρηνικά και

αθόρυβα, εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της και δημιούργησαν τις πρώτες νησίδες για τη μελλοντική εθνική και πολιτική τους συγκρότηση.

Όλο, λοιπόν, αυτό το συνονθύλευμα των φύλων και «εθνοτήτων», το μωσαϊκό των πολιτισμών, το αμάλγαμα των γλωσσών, το σκηνικό της σύγχυσης με τις αντιθέσεις και τις αντιφάσεις, τις ωσώσεις και τις αφομοιώσεις, δημιούργησαν το πολύμορφο και σύνθετο υπόστρωμα του βαλκανοδουναβικού χώρου, ιδιαίτερα έντονο και διακριτό έως τις μέρες μας. Ποικίλες εικόνες και διαφορετικές παράμετροι προσδιορίζουν, κατά συνέπεια, την έννοια της μεθορίου χώρας του Δούναβη στην εποχή της μετανάστευσης των λαών.

Για την αποσαφήνιση αυτού του πολύμορφου τοπίου, με τις ενδιαφέρουσες γεωγραφικές, πολιτικές, οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές συνιστώσες, απαιτείται η διερεύνηση πολλών επί μέρους θεμάτων: η ιστορικογεωγραφική θέση και η φυσική διαμόρφωση του ποταμού-συνόρου· η ορολογία και η ονοματολογία που του προσέδωσαν καθώς και οι συμβολισμοί που εμπεριέχουν· η ιδεολογική του θεώρηση και οι αποκλίσεις που εμφανίζει στην έκφρασή της από την κεντρική εξουσία και τους παραμεθόριους λαούς. Σύμφυτη με το προηγούμενο είναι η διερεύνηση ζητημάτων «ρατσισμού» και ξενοφοβίας, η εξέταση δηλαδή του τρόπου με τον οποίο οι μεθοριακοί πληθυσμοί βίωναν τις αλληπάλληλες βαρβαρικές επιδρομές και αντιμετώπιζαν την εγκατάσταση των ξένων στα εδάφη τους. Ακόμη, σημαντική είναι η επιστημονική προσέγγιση της «συνοριακής συνείδησης» και της στάσης των μεθοριακών λαών έναντι των επιλογών της κεντρικής εξουσίας· οι μετακινήσεις συνοριακών πληθυσμών και οι επικοιτίσεις ακριτικών περιοχών· η δημογραφική ανάλυση και η κοινωνιολογική αξιολόγηση του ανθρωπίνου δυναμικού τους· η μελέτη της λειτουργίας των μεθοριακών ζωνών ως σημείων τριβής, διαίρεσης ή ένωσης· η δυνατότητα διαπεραΐωσης και το πρόβλημα της προσπέλασης της μακράς συνοριακής γραμμής του Δούναβη, ιδιαίτερα σε περιόδους ειρήνης και χαλαρότητας· οι μηχανισμοί ελέγχου, τα σημεία διάβασης και οι τόποι διεξαγωγής σημαντικών διμερών διαπραγματεύσεων· η λειτουργία αγορών (*πόλεων-έμποριών*) στις όχθες του ποταμού, η διακίνηση παράνομων εμπορευμάτων και όπλων και το δουλεμπόριο στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο· η προσεκτική μελέτη, γενικότερα, των οικονομικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας με τους συνοριακούς πληθυσμούς και το κατά πόσον αυτές κατευθύνονταν από την Κωνσταντινούπολη ή ήταν αποτέλεσμα της ανάγκης για συνύπαρξη και επιβίωση των εκατέρωθεν του συνόρου λαών· οι πολιτικές ελέγχου των κινήσεων διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων κατά μήκος του δουναβικού *limes*· η δράση και ο ρόλος βαρβάρων ηγετών της μεθορίου και του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και οι σχέσεις τους με την αυτοκρατορική αυλή και την άρχουσα τάξη του Βυζαντίου· η εικόνα του «άλλου», δηλαδή του αλλόφυλου και αλλόθρησκου βαρβάρου, στις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές· η χριστιανική δράση και η διάχυση της οικουμενικής ιδεολογίας στο χώρο των συνόρων αλλά και έξω από αυτά· οι επαναστάσεις, οι λαϊκές εξεγέρσεις και οι δογματικές αποκλίσεις, ως εκδηλώσεις

διαμαρτυρίας και δυσαρέσκειας προς το κέντρο από συνοριακές ομάδες ή κοινότητες, ρωμαϊκές και ξένες, κ.λπ.

Η μελέτη και η αποσαφήνιση αυτών ή συναφών ζητημάτων έχουν την αυτοτελή αξία και σημασία τους για την προαγωγή της έρευνας και της ιστορικής επιστήμης. Σήμερα όμως έχουν καταστεί επίκαιρες, ίσως και απαραίτητες, καθώς τα Βαλκάνια βρίσκονται και πάλι «στο μάτι του κυκλώνα». Η έννοια του συνόρου, εδώ, άλλοτε καταρρίπτεται και άλλοτε ορθώνεται μπροστά μας απειλητική· τα ίδια τα σύνορα αλλάζουν και επαναχαράσσονται· εθνότητες και πληθυσμιακές ομάδες αξιώνουν και επιτυγχάνουν την αυτονομήσή τους, ενώ λαοί των Βαλκανίων με γνωστή και καταγεγραμμένη ιστορική αφετηρία αναζητούν εναγωνίως νέα εθνική και πολιτιστική ταυτότητα.

Η αλλαγή του σκηνικού στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα των χωρών της Ν.-Α. Ευρώπης, πριν από δύο περίπου δεκαετίες, και η εμπλοκή ξένων δυνάμεων στην περιοχή για τη διεκδίκηση της γεωπολιτικής επιρροής και του οικονομικού ελέγχου, πυροδότησαν εθνικιστικές εξάρσεις και τοπικούς ανταγωνισμούς, προκάλεσαν καταστροφικούς εμφυλίους πολέμους και οδήγησαν σε εθνικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Το έως πρότινος διεθνές έννομο σύστημα ανατράπηκε και το άνοιγμα των συνόρων με τις συνακόλουθες αθρόες και ανεξέλεγκτες μετακινήσεις ανθρωπών και κοινωνικών ομάδων άλλαξε το τοπίο στον βαλκανικό και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, αναπαράγοντας εικόνες και εμπειρίες γνωστές από το μακρινό παρελθόν.

Η κατανόηση του βαλκανικού φαινομένου, όπως το βιώνουμε σήμερα, προϋποθέτει τη γνώση και κατανόηση του ιστορικού παρελθόντος της περιοχής και της ιστορικής διαδρομής των λαών και των εθνοτήτων που την απαρτίζουν, από την αφετηρία της έως τη νεότερη και σύγχρονη εποχή. Δίκαια, νομίζω, ο ιστορικός Traian Stoianovich έχει χαρακτηρίσει τη Βαλκανική «Πρώτη και τελευταία Ευρώπη»². Πρώτη γιατί σε αυτή γεννήθηκε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και τελευταία γιατί η γεωπολιτική της θέση και διάφορες ιστορικές συγκυρίες την καταδίκασαν σε υστέρηση έναντι της υπόλοιπης Ευρώπης.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτής της ευρείας προβληματικής που αφορά στο παρελθόν και συναρτάται ευθέως με το σήμερα, καθώς η ιστορία στα Βαλκάνια είναι πάντοτε παρούσα, κρίθηκε σκόπιμη η έκδοση του ανά χείρας τόμου. Περιλαμβάνει 15 αυτοτελή κεφάλαια, στα οποία εξετάζονται πολλά από τα ζητήματα που τέθηκαν πιο πάνω και έχουν ως κοινή συνισταμένη τη μελέτη του βαλκανοδουναβικού χώρου και της ιστορίας των λαών του κατά την περίοδο της μεγάλης μετανάστευσης των λαών. Τα 13 από αυτά αποτελούν επιλογή παλαιότερων προσωπικών μελετών μου, οι οποίες έχουν δημοσιευθεί, σε προγενέστερη μορφή, σε διάφορα επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους, από το 1983 έως το 2002.

Για τη συγκεντρωτική παρούσα έκδοση επιχειρήθηκε αναμόρφωση των κεμένων, κυρίως για τη βελτίωση της έκφρασης και την ομοιομορφοποίηση ζητημάτων τεκμηρί-

---

2. Traian Stoianovich, *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, Νέα Υόρκη, 1994.

ωσης, ύφους και τυπολογίας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην βιβλιογραφική ενημέρωση του νέου τόμου με την προσθήκη σημαντικών νεότερων μελετών και μονογραφιών που πραγματεύονται επί μέρους ζητήματα της συγκεκριμένης μεγάλης θεματικής ενότητας. Χρησιμοποιήθηκαν, όπου υπάρχουν, νεότερες εκδόσεις των φιλολογικών πηγών και έγινε αντιπαράβολή και έλεγχος των σχετικών κειμένων. Για τις ανάγκες οργάνωσης της δομής του παρόντος τόμου γύρω από τον κεντρικό θεματικό άξονα, τροποποιήθηκαν όπου χρειάστηκε οι παλαιότεροι τίτλοι και άλλαξε η χρονολογική σειρά με την οποία είχαν εμφανισθεί οι μελέτες, οι οποίες ωστόσο διατηρούν και στη νέα μορφή τους τον αρχικό χαρακτήρα με συνέπεια να παραμείνουν και κάποιες άχρηστες επαναλήψεις.

Στην παρούσα έκδοση περιλαμβάνονται και δύο νέα κεφάλαια του συνεργάτη μου στο Πρόγραμμα «Βυζάντιο και σλαβοβελγανικός κόσμος» Γιώργου Καρδαρά, τα οποία συμπληρώνουν και εμπλουτίζουν θεματικά τον τόμο. Για τη συγγραφική συμμετοχή του, την ουσιαστική συμβολή του στην ολοκλήρωση αυτού του έργου και την εκδοτική επιμέλεια του τόμου, και από τη θέση αυτή τον ευχαριστώ θερμά. Πολλές ευχαριστίες οφείλω και στη νέα συνάδελφο, συνεργάτιδα επίσης του Προγράμματος, Αναστασία Γιαγκάκη, της οποίας οι εξαιρετικές γνώσεις στην πρωτοβυζαντινή και παλαιοχριστιανική αρχαιολογία βελτίωσαν την εικόνα δύο κεφαλαίων του τόμου, τα οποία στηρίζονται και σε αρχαιολογικά δεδομένα. Η μεταπτυχιακή φιλόλογος Ευγενία Χατζηθανάση, η οποία συνεργάστηκε με το Πρόγραμμα στο πλαίσιο της «Αριστείας» του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών, ανέλαβε και ολοκλήρωσε τη μεταφορά των κειμένων από την έντυπη στην ηλεκτρονική μορφή που αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία της παρούσας έκδοσης. Για τη συμμετοχή και τη γενικότερη συμβολή της την ευχαριστώ ιδιαίτερα.

Η ηλεκτρονική επεξεργασία και η τυπογραφική εμφάνιση του βιβλίου οφείλονται στην αγαπητή συνάδελφο Ανθή Γκόρου, η οποία, σε μια εξαιρετικά δύσκολη περίοδο λόγω φόρτου εργασίας, κατάφερε με την εντατική δουλειά της και την υπευθυνότητα που τη διακρίνει να ολοκληρώσει και να προωθήσει σύντομα τον τόμο στο τυπογραφείο. Της εκφράζω πολλές και ειλικρινείς ευχαριστίες.

Σοφία Πατούρα-Σπανού
Μάιος 2008

1. Ο Δούναβης μεσίτης ή ὄρουσθὸν ἀντίφραγμα και τεῖχος, μύθοι και πραγματικότητα¹

Ἰστρος καλλιρέεθρος,² Ἰστρος πεντάστομος, μέγιστος ποταμῶν πάντων,³ Ἰστρος «Σκυθικός», «άγριος», «επτάστομος»⁴ «βάρβαρος»,⁵ χειμέριος,⁶ εὔνεως, οὐ γόνιμος,⁷ «ψυχρός»,⁸ «Ἰστρος των επτά ρευμάτων»,⁹ «υποταγμένος»,¹⁰ «ορμητικός»,¹¹ Ἰστρος ἰερός,¹² νεφελοφόρος,¹³ Ἰστρος ἐθελοντής τῆς εἰρήνης,¹⁴ πειθήνιος,¹⁵ μεσί-

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεῖ σε πρώτη μορφή στα *Ιστοριογεωγραφικά* 9 (2002), σ. 399-412.

2. Ησιόδος, *Θεογονία*, ἐκδ. E. H. Warmington et al., (LCL, *Hesiod, The Homeric Hymns and Homeric*, Λονδίνο 2006, σ. 102, στ. 339.

3. Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι* IV, 47-48, ἐκδ. A. Corcella - S. M. Medaglia, τόμ. IV, Μιλάνο 2001, σ. 60.

4. Valerius Flaccus, *Argonautica* VIII, ἐκδ. P. Langen, C. Valeri Flacci setini balbi *Argonauticon*, Hildesheim 1964, σ. 532, στ. 185-187: *haud procul hinc ingens Scythici ruit exitus Histri, fundere non uno tantum quem flumina cornu accipimus; septem exit aquis, septem ostia pandit* στο ἴδιο, σ. 535, στ. 219: *in freta per saevos Hister descendit alumnos*.

5. Οβίδιος, *Ex Ponto* III, 3, ἐκδ. G. P. Goold (LCL 151, *Ovid VI, Tristia – Ex Ponto*), Λονδίνο 1975, σ. 392, στ. 26: *et coit adstrictis barbarus Hister aquis?*

6. Πανσανίας, *Ἑλλάδος Περιήγησις* VIII, 28.2, τόμ. VIII (*Αρχαδικά*), ἐκδ. M. Casevitz, Παρίσι 1998, σ. 84.

7. Μάξιμος Τύριος, *Διαλέξεις* XXXI, 7, ἐκδ. F. Dübner (*Maximi Tyrii Dissertationes*), Παρίσι 1842, σ. 125, 34-35.

8. Οβίδιος, *Ibis*, ἐκδ. G. P. Goold (LCL 232, *Ovid II, The Art of Love and other Poems*), Λονδίνο 1979, σ. 244, στ. 136: *...Dum tepidus Ganges, frigidus Hister erit;*

9. Οβίδιος, *Tristia* II (LCL 151), σ. 68, στ. 189: *solus ad egressus missus septemplicis Histri*.

10. Κλαυδιανός, *Panegyricus de sexto Consulatu Honorii Augusti*, ἐκδ. E. H. Warmington (LCL 136, *Claudian*), τόμ. II, Λονδίνο 1972, σ. 120, στ. 648: *colla triumphati proculcat Honorius Histri*.

11. Κλαυδιανός, *De Bello Gothico* (LCL 136), σ. 160, στ. 489: *rapidum postquam transnavisimus Histrum*.

12. Διονύσιος Αλεξανδρέυς, *Οἰκουμένης Περιήγησις*, ἐκδ. Ισαβέλλα Τσαβαρή, Ιωάννινα 1990, σ. 55, στ. 298.

13. Ιωάννης Λυδός, *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων Πολιτείας* Γ 32, ἐκδ. A. C. Bandy (The American Philological Society, *Memoirs Series* 49), Φιλαδέλφεια 1983, σ. 184, 10.

14. Θεμιστίος, *Λόγιοι πολιτικοί*, 10, ἐκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. I, Λιψία 1965, σ. 202.

15. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VI, 3.9, ἐκδ. C. de Boor, Λιψία 1887 (ανατ. Στουτγάρδη 1972), σ. 226.

της,¹⁶ Ἰστρος πρόβολος πάσης τῆς Εὐρώπης,¹⁷ Ποντογείτων, ῥευστὸν ἀντίφραγμα και τεῖχος.¹⁸

Αυτοὶ εἶναι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ἢ τις ιδιότητες που αποδίδουν στον Δούναβη ἢ καλύτερα στον Ἰστρο της ἀρχαιότητος Ἑλληνας κλασικοὶ, Λατίνοι και βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Το πλῆθος των ἀναφορῶν στον μεγάλο ποταμὸ ἀναδεικνύει τον ρόλο και τη θέση που κατεῖχε στη σκέψη και τη συνείδηση των ἀνθρώπων μέσα στον μακρὸ ιστορικό χρόνο. Οἱ ἴδιες οἱ ιδιότητες που του αποδίδουν, διατυπωμένες μέσα σε ἀφηρημένα σχήματα μυθοπλασιῶν, υπερβολῶν, συγχύσεων και ἀντιφάσεων και σε ἕνα πλαίσιο ποικίλων λογοτεχνικῶν εκφράσεων και ἐκτενῶν περιγραφῶν, ἀντανακλοῦν το ἐπίπεδο των ιστορικῶν και γεωγραφικῶν γνώσεων των ἀνθρώπων που τις καταγράφουν. Συχνά υποδηλώνουν την ιστορική συγκυρία σε συνάρτηση με τα προσωπικά βιώματα του συγγραφέα που τις χρησιμοποιεῖ, ὅπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση του ἐξόριστου στον Πόντο Λατίνου ποιητῆ Οβιδίου ἢ υποκρύπτουν την πολιτική ἰδεολογία μιας ἐποχῆς, την ἰδεολογία των συνόρων, την ἰδεολογία ἐναντί των ξένων κ.λπ.¹⁹

Σε κάθε περίπτωση πάντως, για την πλειονότητα των ἀρχαίων συγγραφέων ο Δούναβης ἀποτελεῖ σύνορο που ἐμποδίζει (ἀπείργει κατὰ λέξη) τη βαρβαρότητα ἀπὸ τον πολιτισμὸ. Οἱ ἐλλειπείς γεωγραφικές, ἐθνολογικές και ιστορικές τους γνώσεις φαίνεται πως ἐφθάναν μέχρι τον Δούναβη, ο οποίος πολὺ συχνά γίνεται σημεῖο ἀναφοράς στην περιγραφή των γεγονότων και συνήθως προσδιορίζει τις ἐξελίξεις. Ο Ηρόδοτος, γνώστης, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ Ἱστορίες του, των περιοχῶν του Πόντου και της Θράκης, ἀγνοεῖ τελείως τους λαοὺς των βορείως του Δούναβη περιοχῶν, ἀφοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι πέραν του Ἰστρου ἐκτείνεται μια «ἀπέραντη ἐρημος» (τὰ πέρην ἤδη τοῦ Ἰστρου ἐρημος χώρα φαίνεται ἐοῦσα καὶ ἄπειρος).²⁰

16. Στο ἴδιο, VII, 15.14, σ. 273.

17. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 1.33, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. IV, *De Aedificiis*, Λιψία 1964, σ. 106.

18. Γεώργιος Πισίδης, *Εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν βαρβάρων*, ἐκδ. L. Tartaglia, *Carmi di Giorgio di Pisidia*, Τορίνο 1998, σ. 158, στ. 30-33.

19. Για τις θέσεις που ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικά με την ἔννοια και την ἰδεολογία των ρωμαϊκῶν συνόρων, βλ. C. R. Whittaker, *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, Λονδίνο 1994, σ. 200-205· Aline Rousselle, *Présentation*, στο *Frontières terrestres*, σ. 7-16· H. Elton, *Frontiers of the Roman Empire*, Λονδίνο 1996, σ. 2-8 του ἴδιου, *Defining Romans, Barbarians and the Roman Frontier*, στο *Shifting Frontiers*, σ. 126-127· στο ἴδιο, A. J. B. Sirks, *Shifting Frontiers in the Law: Romans, Provincials and Barbarians*, σ. 146-157· J. Arce, *Frontiers of the Late Roman Empire: Perceptions and Realities*, στο *Transformation of Frontiers*, σ. 5-13· στο ἴδιο, H.-W. Goetz, *Concepts of Realm and Frontiers from Late Antiquity to the Early Middle Ages: some preliminary Remarks*, σ. 73-82.

20. Ηρόδοτος, *Ἱστορία* V, 9, ἐκδ. G. Nenci, τόμ. V, Μιλάνο 2000, σ. 14-16. Hannelore Edelmann, *Ἐρημὴ und ἔρημος bei Herodot*, *Klio* 52 (1970), σ. 82-83.

Οι πληροφορίες των συγγραφέων για τον Δούναβη και τις περιοχές που τον περιβάλλουν είναι φτωχές ή λείπουν τελείως, κατά την αρχαϊκή και την κλασική εποχή, ενώ οι βορειοδουναβικές εκτάσεις είναι γι' αυτούς *terra incognita*. Η επέκταση, ωστόσο, της μακεδονικής κυριαρχίας στις περιοχές της Θράκης και ιδιαίτερα η πολιτική και στρατιωτική επαφή των μεσογειακών δυνάμεων με λαούς που ζούσαν εντεύθεν και εκείθεν του μεγάλου ποταμού, φαίνεται ότι άρχισαν να προκαλούν σταδιακά το ενδιαφέρον κάποιων μεταγενέστερων συγγραφέων. Ο γεωγράφος Στράβων (1ος αιώνας π.Χ.) επικρίνει τους προγενέστερους συγγραφείς για την άγνοια που είχαν σχετικά με τη γεωγραφία και την εθνογραφία των βορειοδουναβικών περιοχών και προσθέτει ότι «ο Αλέξανδρος ανακάλυψε τις βόρειες περιοχές της Ευρώπης μέχρι τον Ίστρο και οι Ρωμαίοι τις περιοχές πέραν του Ίστρου μέχρι τον ποταμό Τύρα».²¹ Από τον Στράβωνα αντλούμε τις πρώτες πληροφορίες για λαούς που ζούσαν βορείως του ποταμού, ασαφείς, γενικές και συγκεχυμένες, πολύτιμες ωστόσο και ιδιαίτερης αξίας για την ιστορία των Γετο-Δακών και των περιοχών στις οποίες ζούσαν.²² Και εκείνος όμως, παρά τις γνώσεις που φαίνεται ότι κατείχε, χαρακτηρίζει τις περιοχές αυτές ως «την Σκυθών και Γετών ερημία»,²³ επαναφέροντας, συνειδητά ή όχι, το γνωστό μοτίβο της *terra incognita* των προγενέστερων συγγραφέων.²⁴

Ο ίδιος ο Ίστρος προκαλούσε θαυμασμό και δέος για το μέγεθος, την επικινδυνότητα και την αδυναμία διαπεραιώσής του. Όταν τον πέρασε ο Μ. Αλέξανδρος με τη στρατιωτική του φάλαγγα, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Αρριανός, οι Γέτες ένοιωσαν έκπληξη για την τόλμη του ότι *εύμαρως ούτω τὸν μέγιστον τῶν ποταμῶν διεβηθήκει ἐν μιᾷ νυκτὶ τὸν Ίστρον οὐ γεφυρώσας τὸν πόρον*.²⁵ Σε προηγούμενο βέβαια σημείο, ο ίδιος συγγραφέας επισημαίνει τον ρόλο του Δούναβη στην παρεμπόδιση της καθόδου «εθνῶν μαχμωτάτων»,²⁶ όπως κατά λέξη αναφέρει, και στη λειτουργία του ως φράγματος και εμποδίου, με άλλα λόγια ως συνόρου της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ότι ο Δούναβης αποτελούσε στη συνείδηση του τότε κόσμου σύνορο, φυσικό και πολιτικό, διατυπώνεται ρητά από πολλούς συγγραφείς της ρωμαϊκής περιόδου, όπως για παράδειγμα

21. Στράβων, *Γεωγραφικά*, I, 2.1, έκδ. S. Radt, τόμ. I-IV, Γκέτινγκεν 2002-2005, τόμ. I, σ. 32: *ὁ μὲν γὰρ [Αλέξανδρος] ... ἀνεκάλυψεν ἡμῖν τῶν βορείων τῆς Εὐρώπης ἅπαντα μέχρι τοῦ Ίστρου οἱ δὲ Ρωμαῖοι ... τὰ τε πέραν Ίστρου τὰ μέχρι Τύρα ποταμοῦ*.

22. Στο ίδιο, I, 1.10 II, 5.11 και 5.30, τόμ. I, σ. 14, 286, 316- VII, 3.2, τόμ. II, σ. 250-252.

23. Στο ίδιο, I, 3.4 και 3.7, τόμ. I, σ. 124, 130. J. Kolendo, *Central Europe and the Mediterranean World in the 1st-5th Centuries A. D.*, στο *Origins of Central Europe*, σ. 6.

24. Edelmann, Herodot, σ. 84-86.

25. Αρριανός, *Ανάβασις Αλεξάνδρου* I, 4.3, έκδ. G. P. Goold, (LCL 236, *Arrian, History of Alexander and Indica*), τόμ. I, Λονδίνο 1976, σ. 16. A. B. Bosworth, *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great*, Κέμπριτζ 1993, σ. 30.

26. *Ἀφικνεῖται Ἀλέξανδρος ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν Ίστρον, ποταμῶν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην μέγιστον ὄντα καὶ πλείστην γῆν ἐπερχόμενον καὶ ἔθνη μαχμώτατα ἀπειρόγοντα, τὰ μὲν πολλὰ Κελτικά (Αρριανός, *Ανάβασις Αλεξάνδρου* I, 3.1, σ. 12).*

μα από τον Αππιανό Αλεξανδρέα (ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ ποταμοὶ δύο, Ρῆνος τε καὶ Ἴστρος, μάλιστα τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὀρίζουσι),²⁷ ἀπὸ τον Στράβωνα (τὴν τε Εὐρώπῃν σχεδὸν τι πᾶσαν ἔχουσι [οἱ Ῥωμαῖοι] πλην τῆς ἕξω τοῦ Ἴστρου καὶ τῶν μεταξὺ τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Τανάιδος παρωκεανιτῶν)²⁸ καὶ ἀπὸ τον Φλάβιο Ἰώσηπο που με σαφήνεια καὶ ακρίβεια αναφέρει ὅτι πρὸς ἄρκτον Ἴστρος καὶ Ρῆνος τῆς ἡγεμονίας ὄροι [εἰσίν].²⁹

Τὴν ἴδια περίπου εποχή, ὁ μεγάλος εκπρόσωπος του ρωμαϊκοῦ στωϊκισμοῦ Σενέκας, στο ἔργο του *Naturales Quaestiones*, ὄχι μόνο ἀμφισβητεῖ ἀλλὰ καὶ διακωμωδεῖ τὴν ὑπάρξη συνόρων μεταξὺ των ἀνθρώπων. Εἰδικότερα, ἀναφερόμενος στον Ἴστρο, τονίζει ὅτι ὡς φυσικὸ σῆμα ἐμποδίζει τὸ πέρασμα των Δακῶν στα ρωμαϊκὰ εἰσόδια καὶ χωρίζει τὰ εἰσόδια των Σαρματῶν ἀπὸ ἐκεῖνα των Ῥωμαίων.³⁰ Παρὰ τὴ συγκεκριμένη ἀποψη, ὁ Σενέκας ἐκφράζει τὸν ἀπεριόριστο θαυμασμό του στὴ φυσικὴ διαμόρφωση καὶ τὸ μεγαλεῖο των μεγάλων ποταμῶν Ρῆνου καὶ Ἴστρου καὶ κάνει ἐκτενὴ περιγραφή των φυσικῶν ἐναλλαγῶν τους στὴ διάρκεια του ἔτους.³¹ Ἀκόμη, ἀναγνωρίζει στους δύο μεγάλους ποταμούς τῆς Ἑυρώπης Ρῆνο καὶ Ἴστρο τὸν φυσικὸ τους ὄρο ὡς φράγματα καὶ ἐμπόδια στὶς ἐπιδρομὲς των Σαρματῶν καὶ των Γερμανῶν.³² Ἀντίθετα, ὁ ἐξόριστος στον Πόντο ποιητὴς Οὐβίδιος, στὰ ἔργα του *Tristia* καὶ *Ex Ponto*, φορητισμένους συναισθηματικὰ ἀπὸ τὴν ἐξορία καὶ τὸ περιβάλλον στο ὁποῖο ζεῖ, διεκτραγωδεῖ τὴν κατὰσταση που επικρατεῖ στὶς ὄχθες του Ἴστρου, τὸν ὁποῖο βλέπει ἄλλοτε ὡς «προστάτη» καὶ «σωτήρα» των λαῶν που ζοῦν στὴν «ἀπ' ἐδῶ πλευρὰ» καὶ ἄλλοτε ὡς «βάρβαρο» καὶ «συνωμότη», καθὼς τὰ κρυσταλλωμένα νερὰ του ἐπιτρέπουν τὴ διαπεραίωσή του ἀπὸ τους καταστροφεῖς βαρβάρους.³³ Οἱ ἐκτενεῖς καὶ ἄκρως λογοτεχνικὲς περιγραφές του ποιητὴ γιὰ τὶς ἐναλλαγές τῆς φυσικῆς κατὰστασης του ποταμοῦ, χεμῶνα-καλοκαίρι, λόγω των καιρικῶν συνθηκῶν,³⁴ παρὰ τὶς υπερβολές που ἐμπεριέχουν, μεταφέρουν στον ἀναγνώστη τὸ κλίμα καὶ τὸ πνεῦμα των ἀνθρώπων τῆς εποχῆς, οἱ ὁποῖοι, λόγω ἀγνοίας, ἔλλειψης ἐπικοινωνίας καὶ πληροφόρησης, συχνὰ προσωποποιοῦσαν, θεοποιοῦσαν ἢ ἀκόμη δαιμονοποιοῦσαν τὰ γεωφυσικὰ στοιχεῖα. Ὁ Οὐβίδιος, αὐτόπτης μάρτυς

27. Αππιανός Αλεξανδρέας, *Ῥωμαϊκά, προοίμιον* 4, ἐκδ. Τ. Ε. Page et al., (LCL, *Appian's Roman History*), τόμ. Ι, Λονδίνο 1964, σ. 6.

28. Στράβων, *Γεωγραφικά* 4, XVII, 3.24, σ. 548.

29. Φλάβιος Ἰώσηπος, *Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου* III, 107, ἐκδ. Α. Pelletier, τόμ. II, Παρίσι 1980, σ. 134.

30. Σενέκας, *Naturales Quaestiones*, Praefatio 9, ἐκδ. E. H. Warmington (LCL 450, 457, *Seneca, Naturales Quaestiones*), Λονδίνο 1971-1972, τόμ. Ι, σ. 6: *O quam ridiculi sunt mortalium termini!* Rousselle, *Présentation*, σ. 9.

31. Σενέκας, *Naturales Quaestiones* III, 27.8, τόμ. Ι, σ. 276.

32. Στο ἴδιο, VI, 7.1, τόμ. II, σ. 150: *hinc, qui medius inter pacata et hostilia fluit, Danuvius ac Rhenus, alter Sarmaticos impetus cohibens et Europam Asiamque disternans, alter Germanos, avidam belli gentem, repellens.*

33. Οὐβίδιος, *Tristia* III, 10, σ. 136-140 του ἴδιου, *Ex Ponto* IV, 9, σ. 458-460, στ. 75-80.

34. Οὐβίδιος, *Tristia* III, 10, σ. 136-140, στ. 7-78.

των γεγονότων που διαδραματίζονται στον Δούναβη, ιδιαίτερα κοντά στις εκβολές του, δεν βλέπει τους λαούς που τον περιβάλλουν παρά σαν «έθνη άγρια» και «ανάξια» να μνημονευθούν από το συγγραφικό ταλέντο του.³⁵

Η σύγκυση και η αντιφατικότητα των ανθρώπων της ρωμαϊκής εποχής για τα φυσικά σύνορα και τις δυνατότητες ή τις αδυναμίες τους να προστατεύσουν τα εδάφη της Αυτοκρατορίας διακρίνονται καλύτερα στις ενέργειες δύο μεγάλων ρωμαίων αυτοκρατόρων, του Τραϊανού και του Αδριανού, όπως περιγράφονται από τον ιστορικό Δίωνα Κάσσιο στη *Ρωμαϊκή Ιστορία* του. Ο Δίων, στην εξιστόρηση των γεγονότων της Βαλκανικής, αναφέρει ότι ο Τραϊανός έκτισε πέτρινη γέφυρα πάνω στον Δούναβη για να διευκολύνει τη μεταφορά ρωμαίων στρατιωτών βορείως του ποταμού, ώστε να προλάβουν να εμποδίσουν τυχόν λαθραίες διελύσεις και επιδρομές βαρβάρων στα ρωμαϊκά εδάφη, κατά τη χειμερινή περίοδο. Στη συνέχεια όμως, ο Αδριανός την κατέστρεψε, φοβούμενος μήπως οι βάρβαροι επιδρομείς την χρησιμοποιήσουν και εισβάλλουν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας.³⁶

Η σπουδαιότητα πάντως του Δούναβη ως φυσικού συνόρου και η αντίληψη των ανθρώπων της ρωμαϊκής περιόδου ότι ο μεγάλος ποταμός αποτελούσε μάλλον φράγμα και εμπόδιο στις επιδρομές των βαρβάρων, αναδεικνύεται όχι μόνο από τις λεπτομερείς και παραστατικές περιγραφές που επιχειρούν διάφοροι συγγραφείς, στις οποίες εκφράζουν δέος και θαυμασμό για το μέγεθος, τη φυσική διαμόρφωση και τις εναλλαγές του, αλλά και από τη διαρκή σύγκρισή του με άλλους μεγάλους ποταμούς, ιδιαίτερα δε με τον εφάμιλλο του σε μέγεθος και σπουδαιότητα Νείλο. Αξίζει στο σημείο αυτό η επισήμανση της σχολαστικής και ενδιαφέρουσας περιγραφής του Αιλιανού για τη φυσική διαμόρφωση του Δούναβη, για τη διαδικασία κρυσταλλοποίησής του στη διάρκεια του χειμώνα, αλλά και για τα είδη των ιχθύων που φιλοξενούσαν τα ύδατά του, στο *Περί ζώων έργο* του.³⁷

Τον 3ο και 4ο αιώνα, «όταν ο ερημωμένος από ανθρώπους Βορράς εξέβαλε τους εσβολείς επάνω μας, όταν όλες οι ακτές του Δούναβη προξενούσαν πολέμους», κατά την εξόχως ποιητική έκφραση του Κλαύδιου Κλαυδιανού,³⁸ η εικόνα του Δούναβη και των

35. Στο ίδιο, III, 10, σ. 136, στ. 5-6: *Sauromatae cingunt, fera gens, Bessique Getaeque, quam non ingenio nomina digna meo!*

36. Δίων Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* LXVIII, 13, έκδ. E. Capps et al., (LCL, *Dio's Roman History*), τόμ. VIII, Λονδίνο 1925, σ. 382-386. D. Tudor, *Podurile romane de la Dunarea de jos*, Βουκουρέστι 1971, σ. 53-153. S. Gušić, Traian's Bridge - A Contribution towards its Reconstruction, στο *Roman Limes*, σ. 259-261.

37. Αιλιανός, *Περί ζώων* XIV, 23 και 25-26, έκδ. F. Maspero, *La Natura degli Animali*, τόμ. II, Μιλάνο 2004, σ. 820-822, 826-834.

38. Κλαυδιανός, *Panegyricus de Quarto Consulatu Honorii Augusti*, έκδ. G. P. Goold (LCL 135, *Claudian*), τόμ. I, Λονδίνο 1976, σ. 290, στ. 49-52: *nam cum barbaries penitus commota gementem intrueret Rhodopen et mixto turbine gentes iam deserta suas in nos transfunderet Arctos, Danuvii totae vomerent cum proelia ripae.* J. Lehner, *Poesie und Politik in Claudians Panegyrikus auf das vierte Konsulat des Kaisers Honorius. Ein Kommentar*, Königstein/Ts. 1984, σ. 30-31.

λαών που τον περιέβαλαν άλλαξε και οι γνώσεις των ανθρώπων της εποχής εμπλουτίστηκαν με νέα στοιχεία. Τα αλληπάλλληλα κύματα των βαρβάρων που κατέκλυζαν την εποχή εκείνη τις βορειοδουναβικές περιοχές, η έντονη πίεση που ασκούσαν στο δουναβικό *limes* και τα στρατιωτικά και πολιτικά προβλήματα που συνακόλουθα δημιουργούσαν, έστρεψαν την προσοχή των ανθρώπων εκείνης της μεταβατικής ιστορικής περιόδου στον άγνωστο έως τότε Βορρά και κίνησαν το ενδιαφέρον των πνευματικών κύκλων για καλύτερη ενημέρωση και γνώση των όσων διαδραματιζόνταν σε εκείνα τα απρόσιτα άλλοτε μέρη. Οι πληροφορίες τους για τα μεταναστευτικά φύλα που συνωθούνταν στη βόρεια όχθη του μεγάλου ποταμού γίνονταν σιγά-σιγά πιο πλούσιες και πιο σαφείς: οι λαοί και οι περιοχές, που τα φύλα αυτά καταλάμβαναν, αποκτούσαν όνομα και η εικόνα του Δούναβη γινόταν πιο ρεαλιστική, απαλλαγμένη από υπερβολές, μυθοπλασίες και ιδεοληψίες.

Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος μιλάει με πολύ σαφή τρόπο για τη διέλευση του ποταμού από τα στρατεύματα του Ουάλη στον πρώτο χρόνο των επιχειρήσεών του στον Δούναβη (367), μέσω μιας γέφυρας από πλοία, αλλά και για την αδυναμία τους να περάσουν στην απέναντι όχθη, τον αμέσως επόμενο χρόνο, λόγω των υπερχειλισμένων υδάτων του.³⁹ Ωστόσο, στα νερά του ποταμού θα υπογραφεί λίγο αργότερα η συνθήκη ειρήνης του 369, ανάμεσα στον Αθανάριχο και τον Ουάλη,⁴⁰ και ο Δούναβης θα καταστεί για πρώτη φορά σημείο πολιτικής σύγκλισης και ζώνη επικοινωνίας των δύο πλευρών σε πολύ υψηλό πολιτικό επίπεδο. Θα γίνει με άλλα λόγια *μεσίτης*, κατά την έκφραση που θα χρησιμοποιήσει δύο και πλέον αιώνες αργότερα ο Θεοφύλακτος Σμοκάττης, περιγράφοντας μια άλλη συνθήκη ειρήνης, εκείνη του 598, ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Αβάρους.⁴¹

Στο πνεύμα μιας ευρύτερης πολιτικής φιλοσοφίας, συγγραφείς, όπως ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, ο Συνέσιος, ο Λιβάνιος, ο Ορόσιος, ο Ζώσιμος κ.ά., εκφραστές της παραδοσιακής ρωμαϊκής ιδεολογίας περί της διατήρησης της ρωμαϊκότητας της Αυτοκρατορίας, αντιμετωπίζουν τον Δούναβη ως σύνορο-φράγμα στις επιχειρήσεις των λαών του Βορρά και πιστεύουν ότι πρέπει να λειτουργεί ως διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον πολιτισμένο κόσμο της Αυτοκρατορίας και σε εκείνον της «βαρβαρότητας».⁴² Χαρακτηριστική είναι η παραινέση του Συνέσιου προς τον νεαρό αυτοκράτορα Αρκάδιο

39. Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.1-5, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. IV, Βερολίνο 1971, σ. 64-66. I. Barnea, *Le Danube, voie de communication Byzantine*, στο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 578.

40. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.9, σ. 68. G. Dagron, *L'Empire romain d' Orient au IVe siècle et les traditions de l'hellénisme. Le témoignage de Thémistios*, *TM* 3 (1968), σ. 96. Barnea, *Danube*, σ. 578-579.

41. Σμοκάττης, *Ιστορία* VII, 15.14, σ. 273. Barnea, *Danube*, σ. 583-584.

42. Βλ. Dagron, *Thémistios*, σ. 99-100. Για τη διάκριση μεταξύ του ρωμαϊκού και του βαρβαρικού κόσμου στην πρώτη βυζαντινή ιστοριογραφία, βλ. Zinaida Udal'cova, *Le monde vu par les historiens byzantins du IVe au VIIe siècle*, *Bsl* 33 (1972), σ. 193-213. F. Paschoud, *Zosime, Eunape et Olympiodore, Témoins des Invasions Barbares*, στο *Das Reich und die Barbaren*, σ. 181-201.

να επαναπροωθήσει τους Γότθους στον Δούναβη και να τους αποθήσει πέραν εκείνων εάν δεν ενσωματωθούν ειρηνικά στους κόλπους της βυζαντινής κοινωνίας και δεν αποδεχθούν τον ρόλο των καλλιεργητών της θρακικής γης.⁴³ Ο Ορδόσιος, ο οποίος επίσης εκφράζει τη ρωμαϊκή παραδοσιακή αντίληψη περί των φυσικών συνόρων ως διαχωριστικών γραμμών, αναφέρει με σαφήνεια ότι οι μεγάλοι ποταμοί, όπως ο Δούναβης και ο Ρήγος, στέκονταν εμπόδιο στους βόρειους λαούς και απέτρεπαν τις εισβολές τους στην Αυτοκρατορία.⁴⁴

Στον αντίποδα αυτών των αντιλήψεων βρίσκονται οι απόψεις του φιλόσοφου και ρήτορα Θεμιστίου, εκφραστή μιας νέας πολιτικής φιλοσοφίας, φιλειρηνικής και ρεαλιστικής, προσαρμοσμένης στην ιστορική συγκυρία της εποχής και ενταγμένης στο πνεύμα της νέας αυτοκρατορικής πολιτικής έναντι των ξένων, ιδιαίτερα εκείνων του Βορρά.⁴⁵ Ο Θεμιστίος, διατυπώνοντας την πολιτική άποψη για την ανάγκη ειρηνικής προσέγγισης και επικοινωνίας των λαών, παίρνει σαφή θέση για τα φυσικά σύνορα και τις δυνατότητές τους, τα αντιμετωπίζει ως διαπερατά και διαπορθμεύσιμα και θεωρεί την δυνατότητα ή την αδυναμία των εχθρών να εισβάλλουν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας ως αποτέλεσμα της συνολικής προς αυτούς πολιτικής της.⁴⁶ Στον 10ο Λόγο του, *Ἐπὶ τῆς Εἰρήνης Οὐάλεντι*, περιγράφει με λεπτομέρειες και με εκκλησιαστική ακριβεία τη φυσική διαμόρφωση του Δούναβη, η οποία ευνοούσε τον «κλεφτοπόλεμο» των Γότθων εις βάρος των κατοίκων της Μικρᾶς Σκυθίας, ἤκιστα ἀσφαλῆς πρὸς τοὺς βαρβάρους [οὔσα], δεδομένου ότι η ροή του ποταμού ανεκδότητο ἀπὸ λωρῖδες ξηρᾶς και τενάγης, ορμητήρια των εχθρικών επιδρομών.⁴⁷ Την αδυναμία των φυσικών συνόρων να εμποδίσουν τη διέλευση των εχθρών εκφράζει με σαφή τρόπο και σε άλλο σημείο του Λόγου του, στο οποίο καταλήγει ότι μόνο η σωστή στρατιωτική προετοιμασία και οι ασφαλείς οχυρώσεις προκαλούν φόβο στους εχθρούς και αναστέλλουν τις επιθετικές διαθέσεις τους: *διείργει δὲ Σκύθας Ῥωμαίων οὐ ποταμός, οὐ τενάγος, οὐ θριγικία ταῦτα μὲν*

43. Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιον*, 14, PG 66, στ. 1092 A. Πρβλ. Σοφία Πατούρα, *Οι περιπλανήσεις του Αλάριχου στη Βαλκανική (395-401) και η απαρχή του ανταγωνισμού Ανατολῆς-Δύσης*, *Σύμμεικτα* 13 (1999), σ. 38-39.

44. Ορδόσιος, *Historiarum adversus paganos libri septem* VI, 21.14, έκδ. Marie-Pierre Arnaud-Lindet, τόμ. II, Παρίσι 1991, σ. 232: *Noricis, Illyrii, Pannonii, Dalmatae, Moesi, Thraces et Daci Sarmatae, plurimumque et maximi Germaniae populi, per diversos duces vel superati, vel repressi, vel etiam obiectu maximorum fluminum, Rheni Danuviique, seclusi sunt*. Ο Goetz (Concepts, σ. 75-76), σημειώνει ότι για τον Ορδόσιο ήταν αδιανόητο να υπάρχουν άλλα βασίλεια, εκτός της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, με δικά τους σύνορα.

45. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 201. Πρβλ. Dagron, Themistios, σ. 99-100.

46. *Οὐκ ἀντισχόντων δὲ οὐκ ὀρῶν ἀδιαβάτων, οὐ ποταμῶν ἀπεράτων, οὐ δυσχωριῶν ἀδιοδεύτων, ἀλλὰ καὶ συνελθοῦσης ἐπὶ τοὺς βαρβάρους τὰ τελευταία σχεδὸν ἀπάσης γῆς καὶ θαλάττης ... τούτων ἀπάντων αὐτοὺς περιστάντων τότε ἄριστα πράττειν ἐδόξαμεν ὅτε μὴδὲν προοπτόνημεν χαλεπώτερον* (Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 296).

47. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 207-208.

γὰρ ἄν τις καὶ διακόψειε καὶ διαπλεύσειε καὶ ὑπερβαίη ἀλλὰ φόβος ὄν οὐδείς πώποτε ὑπερέβη καταδέστρον εἶναι πεπιστευκός.⁴⁸

Υπεραμυνόμενος της συνθήκης ειρήνης Ουάλη - Αθανάριχου, η οποία υπεγράφη εν πλώ, στο μέσον του Δούναβη, μέσα από έναν περιτέχνο λόγο με ιστορικές αναδρομές και επιχειρήματα ρητορικού χαρακτήρα, παρουσιάζει μια εκπληκτική λογοτεχνική εικόνα του ποταμού με δύο διαφορετικές όψεις: στη μια ο Δούναβης ενώνει παρά τη θέλησή του τις όχθες του (ἔξεύγγυτο ἄκων), για να περάσει ο αυτοκράτορας στη βόρεια όχθη του και να πολεμήσει του Γότθους, και στην άλλη, λίγο αργότερα, ο ποταμός γίνεται ἔθελοντής και συμπαραστάτης του αυτοκράτορα και γαληνεύει τα νερά του για να δεχθεί τις τριήρεις με τους πρεσβευτές της ειρήνης.⁴⁹

Ο Θεμιστίος επανέρχεται συχνά στον ρόλο των φυσικών συνόρων και σε μια αποστροφή του λόγου του, μιλάει για τὴν ἀδιήγητον τῶν ἐπὶ Ἰστροῦ κακῶν Ἰλιάδα, υπονοώντας ασφαλώς τις αλληπάλληλες διελύσεις του από τους «βαρβάρους» του Βορρά και τις καταστροφές που προξένησαν οι επιδρομές τους στο Ιλλυρικό και τη Θράκη, κατά τις περιόδους των εχθρικών τους σχέσεων με την Αυτοκρατορία.⁵⁰ Κατόπιν όλων αυτών, υπερασπίζεται με πάθος την φιλειρηνική προς τους Γότθους πολιτική του Θεοδοσίου Α΄ και την φιλόνητο αντιμετώπισή τους, μετά την μόνιμη εγκατάστασή τους στα εδάφη της Αυτοκρατορίας. Είναι αλήθεια ότι μέσα από τα ερωτήματα-επιχειρήματα που θέτει, αποκαλύπτει ο ίδιος τον πολιτικό ρεαλισμό των αυτοκρατορικών αποφάσεων, στον οποίο εκείνος, ως φιλόσοφος, επιχειρεί να προσδώσει ηθικό και ιδεολογικό περιεχόμενο.⁵¹ Οι συχνές αναφορές του στον Ἰστρο, η πεποίθησή του για

48. Στο ίδιο, σ. 210. Ο Θεμιστίος, ενισχύοντας την ιδεολογική διάσταση της νέας φιλόνητο πολιτικής της Αυτοκρατορίας προς τους βαρβάρους, σε άλλο σημείο του Λόγου του (10, σ. 212) σχολιάζει: *εἶτα θηρίων μὲν τῶν ἀγριωτάτων, ἃ διείργει πρὸς ἡμᾶς οὐκ Ἰστρος οὐδὲ Ῥήνος, ἀλλ' ἡ φύσις αὐτῆ, φειδῶ ποιούμεθα, ὅπως ἂν τῷ γένει σφῆζοιτο καὶ διαμῆνοι, καὶ δυσχεραίνομεν ἐξηρημένων ἐκ Λιβύης μὲν ἐλεφάντων, ἐκ Θεταλίας δὲ λεόντων, ἐκ δὲ τῶν ἐλῶν τῶν περὶ τὸν Νεῖλον τῶν ἵππων τῶν ποταμίων, ἔθνος δὲ ἀνθρώπων, καὶ εἰ πάνυ φαίη τις βαρβάρων, ἀλλὰ ἀνθρώπων, ἐπιτηχός, ὑποκῦπτον, ἐφ' ἡμῶν κείσθαι ὁμολογῶν, οὐ θαυμασόμεθα τὸν μὴ παντελῶς ἐξελόντα, ἀλλὰ περιποιήσαντα καὶ φεισόμενον.*

49. Στο ίδιο, σ. 202. Από φιλολογικής πλευράς, παρατηρεῖται η ποιητική τεχνική της προσωποποιίας, η οποία στο συγκεκριμένο απόσπασμα έχει ως πρότυπο μια αντίστοιχη περιγραφή του Ομήρου για τον ποταμό Σκάμανδρο στην Ἰλιάδα (ΚΑ΄, 214). Βλ. D. Russell, *The Panegyrist and their Teachers*, στο *Propaganda of Power*, σ. 31. Για την προσωποποίηση του Δούναβη στη ρωμαϊκή τέχνη βλ. J. A. Ostrowski, *Personeifications of rivers in Greek and Roman Art*, Βαρσοβία - Κρακοβία 1991, σ. 31-33, 46, 52-55.

50. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 296.

51. *Πότερον οὖν βέλτιον νεκρῶν ἐμπλήσαι τὴν Θράκην ἢ γεωργῶν; καὶ τάφων ἀποδείξει μεστὴν ἢ ἀνθρώπων; καὶ βαδίζειν δι' ἀγρίας ἢ δι' εἰργασμένης; καὶ ἀριθεῖν τοὺς πεφονεμένους ἢ τοὺς ἀροῦντας; καὶ μετοικίζειν, εἰ τύχοι, Φρύγας καὶ Βιθυνοὺς ἢ συνοικίζειν οὓς κειρωμένα;* (Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 301-302). Στην αμέσως ἐπόμενη παράγραφο (σ. 302) ο Θεμιστίος πνευθυμίζει το παράδειγμα των Γαλατῶν της Μικρῆς Ασίας: *καὶ νῦν οὐκὲτι βαρβάρους Γαλάτας ἂν τις προσείτοι, ἀλλὰ καὶ πάνυ Ῥωμαίους.* Πρβλ. Σοφία Πατούρα, *Η εγκατάσταση των Γότθων στη Θράκη και οι πρώτες στρατιωτικές αντιδράσεις*, *Σύμμεκτα* 10 (1996), σ. 245.

τη διαπερατότητα των φυσικών συνόρων και για τους κινδύνους που αυτή εγκυμονεί και η κυρίαρχη αντίληψή του για την ανάγκη ειρηνικής προσέγγισης των «βαρβάρων», συνιστούν αλλαγή στη φιλοσοφική θεώρηση της αντιμετώπισης των «ξένων», δηλαδή των ανθρώπων της «άλλης πλευράς» και εγκαινιάζουν μια νέα ιδεολογία γύρω από τα σύνορα και τον ιστορικό τους ρόλο.⁵²

Τις ίδιες περίπου απόψεις με τον «εθνικό» ρήτορα Θεμιστίο, σχετικά με την διαπερατότητα των φυσικών συνόρων και την ανάγκη ειρηνικής και φιλόφρωνης προσέγγισης των «βαρβάρων», συναντούμε και στα κείμενα των εκκλησιαστικών συγγραφέων του 5ου αιώνα. Ωστόσο, εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι οι αντιλήψεις των τελευταίων απορρέουν κυρίως από το πνεύμα της χριστιανικής οικουμενικής ιδεολογίας και της ευρύτερης διάδοσής της πέραν και μακράν των συνόρων της Αυτοκρατορίας, οι οποίες βεβαίως δεν απηχούν τον πολιτικό ρεαλισμό των απόψεων του Θεμιστίου. Για τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς τα σύνορα -στην περίπτωσή μας ο Δούναβης- δεν λειτουργούν ως διαχωριστικές γραμμές αλλά ως σημεία πνευματικής επικοινωνίας και ιδεολογικής προσέγγισης των χριστιανών Ρωμαίων με τους «αλλόθρησκους» βαρβάρους.⁵³ Η διέλευση του Δούναβη από τον Ουλφίλα και τον λαό του το 348 και η συμβολή του ποταμού στη σωτηρία τους, μετά τους σκληρούς διωγμούς του Αθανάριχου, θυμίζει, κατά τον επίσκοπο του Δοροστόλου Αυξέντιο, το πέρασμα και τη διάσωση του Μωϋσή και του περιούσιου λαού του από την Ερυθρά Θάλασσα.⁵⁴ Στις όχθες του Δούναβη, όπως

52. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η εικόνα των «ξένων» σε εκείνη τη μεταβατική περίοδο είναι αμφίπλευρη και αντανακλά τη διάσταση που είχε επέλθει στους κόλπους της πρώιμης βυζαντινής κοινωνίας, ανάμεσα στην πολιτική και τη στρατιωτική εξουσία, το κέντρο και την περιφέρεια, τους φορείς και εκφραστές της παλαιάς και νέας ιδεολογίας, σχετικά με το ζήτημα της αντιμετώπισής τους.

53. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς του 5ου αιώνα Σωζομενός και Φιλοστόργιος, για παράδειγμα, αναφέρονται στον εκχριστιανισμό των Γότθων και των ομόρων τους λαών, οι οποίοι κατοικούσαν γύρω από τις όχθες του Ρήνου και του Ίστρου. Αναφέρουν χαρακτηριστικά: *ἤδη γὰρ τὰ ἀμφὶ τὸν Ῥήνον φύλα ἔχριστιάνιζον, Κελτοὶ τε καὶ οἱ Γαλατῶν ἔνδον τελευταῖοι τὸν ὠκεανὸν προσοικοῦσι, καὶ Γότθοι, καὶ ὅσοι τοῦτοις ὄμοροι τὸ πρὶν ἦσαν ἀμφὶ τὰς ὄχθας Ἰστρου ποταμοῦ, πάλαι μετασχόντες τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ λογικὸν μεθρημόσαντο* (Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* II, 6.1, ἐκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* [GCS 50], Βερολίνο 1960, σ. 58)· *μοῖρα Σκνυθὸν βαρεῖα τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου διέβησαν εἰς τὴν Ῥωμαίων καὶ πολλὴν μὲν κατέδραμον τῆς Εὐρώπης διαβάντες δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν τε Γαλατίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν ἐπῆλθον καὶ πολλοὺς ἔλαβον αἰχμαλώτους ἄλλους τε καὶ τῶν κατειλεμμένων τῆ κλήρου, καὶ μετὰ πολλῆς λείας ἀπεκοιμήθησαν οἴκαδε. ὁ δὲ αἰχμάλωτος καὶ εὐσεβῆς ὄμιλος, συναναστραφέντες τοῖς βαρβάροις, οὐκ ὀλίγους τε αὐτῶν εἰς τὸ εὐσεβὲς μετεποίησαν καὶ τὰ Χριστιανῶν φρονεῖν ἀντὶ τῆς Ἑλληνίδος δόξης παρεσκεύασαν* (Φιλοστόργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* II, 5, ἐκδ. J. Bidez - F. Winkelmann, *Philostorgius Kirchengeschichte* [GCS], Βερολίνο 1981, σ. 17). Περβλ. Σοφία Πατούρα, *Χριστιανισμός και ιεραποστολική δράση στα Βαλκάνια κατά τον 4ο αιώνα*, Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 21-22 της ίδιας, *Οι αἰχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης* (4ος-10ος αι.), Αθήνα 1994, σ. 37-39, 144.

54. Αυξέντιο του Δοροστόλου, *Επιστολή*, ἐκδ. F. Kaufman, *Dissertatio Maximini contra Ambrosium. Aus der Schule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae im Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Στρασβούργο 1899, σ. 75.

επισημαίνει ο ίδιος και επαναλαμβάνουν άλλοι χριστιανοί συγγραφείς, ιεραπόστολοι προσηλυτίζουν και εξημερώνουν «βαρβάρους», ενώ ο ίδιος ο ποταμός από «συναμότης» άλλοτε και «βάρβαρος» μεταβάλλεται σε «σωτήρα» των ανθρώπων.⁵⁵

Όσο οι γνώσεις των Βυζαντινών για τα σύνορα και τους λαούς που ζουν πίσω από αυτά εμπλουτίζονται και η πληροφόρησή τους διευρύνεται, τόσο η εικόνα των γεγονότων γίνεται σαφέστερη και προσεγγίζει τις πραγματικές τους διαστάσεις, απαλλαγμένη από τις μυθοπλασίες και την πληθωρική φαντασία του παρελθόντος. Χαρακτηριστική είναι η εικόνα του Δούναβη στο κείμενο του Πρίσκου, ο οποίος, ως μέλος της βυζαντινής πρεσβείας του 448 στο βασίλειο των Ούννων, είχε την ευκαιρία να αντικρύσει τον ποταμό και να τον διαβεί, προκειμένου να φθάσει στην αυλή του Αττίλα.⁵⁶ Ο διπλωμάτης-ιστορικός περιγράφει τις εμπειρίες του από το ταξίδι με λεπτομέρειες και ρεαλισμό, χωρίς υπερβολές και μυθικά στοιχεία. Ο τρόπος με τον οποίο καταγράφει την πληροφόρηση και τις γνώσεις που προσέλαβε από τον κόσμο των λεγόμενων «βαρβάρων» προσδιορίζει την ιδεολογική του στάση απέναντι στα σύνορα και τον κόσμο που τα περιβάλλει. Στις αναφορές και την περιγραφή του Δούναβη αποφεύγει τα λογοτεχνικά σχήματα και τις λυρικές εκφράσεις του παρελθόντος και αποδίδει τα όσα συμβαίνουν μέσα και γύρω από τον ποταμό με αντικειμενικότητα και ρεαλισμό, μέσα σε ένα πλαίσιο φυσικότητας και στο πνεύμα της απλής καθημερινότητας. Η φυσικότητα και η απλότητα με την οποία περιγράφει την περιπέτεια της διπλωματικής αποστολής κατά τη διέλευση του Δούναβη με τη βοήθεια «βαρβάρων πορθμέων»,⁵⁷ τη δυνατότητα των Ρωμαίων και των βαρβάρων να περνούν από τη μια όχθη του ποταμού στην άλλη για

55. *Ita et persepe dictum deus confessoris sancti filii sui unigeniti de barbarico liberavit et per Danubium transire fecit et in montibus secundum sanctorum imitationem sibi servire* (Αυξεντίου του Δοροστόλου, *Επιστολή*, σ. 75). Χαρακτηριστικά είναι επίσης και δύο αποσπάσματα από την *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Θεοδώρητου: *ὅτε τὸν Ἰστρον διαβάντες πρὸς τὸν Βάλεντα τὴν εἰρήνην ἐσπέισαντο, τηρικαῦτα παρὼν Εὐδόξιος ὁ δυσώνυμος ὑπέθετο τῷ βασιλεὶ πείσαι οἱ κοινωῆσαι τοὺς Γόθους ... Τούτου καὶ λόγους κατακλήσας Εὐδόξιος καὶ χρημασι δελεύσας, πείσαι παρεσκύνασε τοὺς βαρβάρους τὴν βασιλεύς κοινωῆσαι ἀσπάσασθαι* (Θεοδώρητος Κύρου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* ἐκδ. L. Parmentier - F. Scheidweiler, *Theodore Kirchengeschichte* [GCS 19], Λιψία 1911 [ανατ. Βερολίνο 1954], σ. 273-274) και πιο κάτω: *Μαθὼν δὲ τινὰς τῶν νομάδων Σκυθῶν παρὰ τὸν Ἰστρον ἐσκηνομένους διψῆν μὲν τῆς σωτηρίας, ἐστερηθῆαι δὲ τὸ τὸ νῆμα προσφέροντος, ἐπεξήτησεν ἄνδρας τὴν ἀποστολικὴν φιλοπονίαν ἐξηλωκότας, καὶ τούτους ἐκεῖνοις ἐπέστησεν* (στο ίδιο, σ. 330-331). Ο Σωζομένος (*Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 26.6-8, σ. 341-342) σχολιάζοντας τη δράση και το ιεραποστολικό έργο του επισκόπου της Τόμωως Θεοτίμου στις όχθες του Δούναβη, αναφέρει ότι οι Ούννοι τον ονόμαζαν *θεὸν τῶν Ρωμαίων*. Πρβλ. Πατούρα, *Ιεραποστολική δράση*, σ. 26, 30.

56. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, ἐκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, τόμ. II (Text, Translation and Historical-geographical Notes), Λίβερπουλ 1983, σ. 221-400. Πρβλ. Σοφία Πατούρα, *Οι διπλωματικές αποστολές και η ειρηνική προσέγγιση Βυζαντινών και Ούννων: η μαρτυρία του Πρίσκου, στο Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 409-418.

57. *Ἐντεῦθεν βάρβαροι πορθμῆεις ἐν σκάφει μονοξύλοις, ἅπερ αὐτοὶ δένδρα ἐκτέμνοντες καὶ διαγλύφοντες κατασκευάζουσιν, ἐδέχοντο ἡμᾶς καὶ διεπόρθμευον τὸν ποταμὸν* (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 248-250).

κυνήγι,⁵⁸ τη λειτουργία εμπορικών σταθμών πάνω στις όχθες του,⁵⁹ την περιγραφή της φιλοξενίας των μελών της διπλωματικής αποστολής από τους «Σκύθες» χωρικούς⁶⁰ την ένταξη πολλών Ρωμαίων στην υπηρεσία του Αττίλα και την υιοθέτηση πολλών ρωμαϊκών πολιτιστικών στοιχείων από την άρχουσα τάξη της ουννικής συνομοσπονδίας,⁶¹ αποκαλύπτουν την αντίληψη του συγγραφέα για τα φυσικά σύνορα, τη λειτουργία και τον ρόλο τους. Ο Δούναβης στην προκειμένη περίπτωση, λόγω της ασφυκτικής πίεσης που δεχόταν από τα αλληπάλληλα κύματα των βορείων λαών, δεν ήταν πλέον φράγμα και εμπόδιο στην επικοινωνία των λαών αλλά σημείο τριβής και επαφής των αντιτιθέμενων πλευρών, των οποίων η προσέγγιση (εχθρική ή φιλική) οδηγούσε και σε ανάλογα αποτελέσματα.

Συχνά, ωστόσο, οι απόψεις των ιστοριογράφων της εποχής γύρω από τα φυσικά σύνορα και τον ρόλο τους μεταβάλλονταν, ανάλογα με την ιστορική συγκυρία ή την επίσημη αυτοκρατορική πολιτική. Σε ορισμένους μάλιστα από αυτούς διαπιστώνει κανείς αντιφατικότητα και σύγχυση, καταστάσεις στις οποίες οδηγούνταν είτε από την εμμονή σε μια φθίνουσα πολιτική ιδεολογία είτε από την αναγνώριση μιας τρέχουσας σκληρής πραγματικότητας. Ο Προκόπιος, για παράδειγμα, ενώ στο *Υπέρ των Πολέμων* έργο του, γνωρίζει και αναγνωρίζει τις δυνατότητες και τις αδυναμίες του Δούναβη ως συνόρου και περιγράφει με πολύ ρεαλισμό τις αλληπάλληλες διελεύσεις του από τους μεταναστευτικούς λαούς του Βορρά,⁶² στο άλλο μεγάλο έργο του, το *Περί Κτι-*

58. Στο ίδιο, 11, 2, σ. 250.

59. Στο ίδιο, 6, 1, σ. 230.

60. Στο ίδιο, 11, 2, σ. 260-262.

61. Βλ. Sophie Patoura, *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVe-Ve siècles*, στο *Eirene Conference*, σ. 151-153.

62. Παραθέτουμε ενδεικτικά μόνο ορισμένες σχετικές αναφορές: βαρβάρων γὰρ Σκλαβηῶν πολὺς ὄμιλος ἔτυχον ἔναγχος διαβάντες μὲν ποταμὸν Ἰστρον, ληϊσάμενοι δὲ τὰ ἐκεῖνη χωρία καὶ Ῥωμαίων ἐξανδραποδίσαντες πάμπολυ πλῆθος (Προκόπιος, *Ἰστορίαι τῶν πολέμων* VII, 13.24 ἐκδ. J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. II, *De Bellis*, Λιψία 1963, σ. 353)· Ὑπὸ τοῦτον τὸν χρόνον Σκλαβηῶν στρατεύματα διαβάντες ποταμὸν Ἰστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄκρι Ἐπιδαμνίων ἔδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες (στο ίδιο, VII, 29.1, σ. 423)· διὰ τοι τοῦτο ἐξ ἡθῶν τῶν πατρίων Λαγγοβάρδα ἐξαναστάντες ἐνθένδε ποταμοῦ Ἰστρον ἰδρύσαντο, Γηπαίων οὐ πολλῶ ἄποθεν (στο ίδιο, VII, 33.11, σ. 443)· Ὑπὸ τοῦτον τὸν χρόνον στρατεύματα Σκλαβηῶν ... ποταμὸν τε Ἰστρον, οὐδενὸς σφίσι ἀντιστατούντος, διέβησαν, καὶ πόνῳ οὐδενὶ ποταμῶν Εὐρον εὐθὺς διαβάντες δίχα ἐγένοντο (στο ίδιο, VII, 38.1, σ. 467)· Ἄνται, οἱ Σκλαβηῶν ἄγχιστα ῥήκνται, Ἰστρον ποταμὸν διαβάντες στρατῶ μεγάλῳ ἐσβαλον ἐς Ῥωμαίων τὴν γῆν (στο ίδιο, VII, 40.5, σ. 476)· διόπερ βασιλεὺς ἐδουσοφεῖτο, οὐκ ἔχων τὸ λοιπὸν ὅπῃ ποτὲ αὐτοὺς ἀναστέλλοι διαβαίνοντας ποταμῶν Ἰστρον, ἐφ' ᾧ λήϊσονται τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν (στο ίδιο, VIII, 25.6, σ. 624). Για τις παραπάνω διελεύσεις βλ. J. Irmischer, *Die Slawen und das Justinianische Reich*, στο *Rapports* II, σ. 158-163· Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 336-340· V. Velkov, *Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen*, στο *Symposion Tutzing*, σ. 157-160· F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Κέμπριτζ 2001, σ. 75, 82-87.

σμάτων, επανέρχεται στη ρωμαϊκή περί συνόρων αντίληψη και θέλοντας να εκφράσει την πολιτική του τελευταίου πραγματικού ρωμαίου αυτοκράτορα, του Ιουστινιανού, αντιμετωπίζει τον Δούναβη ως διαχωριστική γραμμή και εμπόδιο στην προσπέλαση των βαρβάρων.⁶³ Υπεραμυνόμενος της αμυντικής οχυρωματικής πολιτικής του αυτοκράτορά του, τονίζει με έμφαση τον ρόλο του Δούναβη για την προστασία ολόκληρης της Ευρώπης, την οποία είχε καταστήσει *ἀπρόσβατον* από τους εκείθεν του ποταμού βαρβάρους.⁶⁴ Σε άλλο σημείο, προσδιορίζοντας ακριβέστερα τον ρόλο που ο Ιουστινιανός επιθυμούσε να προσδώσει στον Δούναβη αναφέρει χαρακτηριστικά: *πρόβολον δὲ ἰσχυρότατον αὐτῶν τε καὶ πάσης Εὐρώπης Ἰστρον ποταμὸν ποιεῖσθαι ἐθέλων, ἐρύμασι τοῦ ποταμοῦ τὴν ἡϊόνα περιβάλλει συχνοῖς.*⁶⁵

Και ενώ στο *Περὶ Κτισμάτων* έργο, επιθυμώντας να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην αναβιωμένη εκείνη την εποχή ιδεολογία της διατήρησης της ρωμαϊκότητας της Αυτοκρατορίας, ο ιστορικός θεωρεί τον Δούναβη όριο ανάμεσα στους Ρωμαίους και τους βαρβάρους (*Δακίας δὲ ὡς ἀγχοτάτω γενόμενος, ἐνταῦθα διορίζων φαίνεται πρῶτον τούς τε βαρβάρους, οἱ δὴ αὐτοῦ τὰ ἐπ' ἀριστερᾷ ἔχουσι, τὴν τε Ῥωμαίων γῆν ἐν δεξιᾷ οὔσαν*),⁶⁶ στους Πολέμους αντίθετα, αποκαλύπτει ένα πλήθος γνώσεων που φαίνεται ότι κατέχει ο ίδιος για τους βαρβαρικούς λαούς της εποχής του, για τους οποίους παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση, το πολίτευμα, τη θρησκεία, τα ήθη και τα έθιμά τους.⁶⁷

Παρά την προσπάθεια αναβίωσης από τον Προκόπιο παλαιών αντιλήψεων με σκοπό να εξάρει το οχυρωματικό έργο του Ιουστινιανού, ούτε ο Προκόπιος ούτε οι άλλοι βυζαντινοί συγγραφείς και γενικότερα ο ρωμαϊκός κόσμος συντηρούσαν πλέον το πέπλο μυστηρίου που παλαιότερα έπεφτε πάνω στις βορειοδουναβικές περιοχές, καθώς η γνωστή και επαναλαμβανόμενη στο παρελθόν *Σκυθῶν ερημία* είχε τώρα κατακλυσθεί από έναν κόσμο ζωντανό, ο οποίος είχε κάνει έντονα αισθητή την παρουσία του στην «από δύο πλευρά», όχι μόνο στο επίπεδο των εχθρικών επιχειρήσεων αλλά και στο επίπεδο της καθημερινής, ανεπίσημης και, πολλές φορές, παράνομης επικοινωνίας. Στον *Ιουστινιάνειο κώδικα*, για παράδειγμα, περιέχονται διατάγματα παλαιότερων αυτοκρατόρων (Ουάλης, Μαρκιανός, 370-375) δια των οποίων απαγορεύεται το εμπό-

63. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 5, σ. 124-126.

64. *Πᾶσαν γὰρ Εὐρώπην ἐς τὸ ἀσφαλὲς τειχισάμενος ἀπρόσβατον κατεστήσατο βαρβάρους εἶναι, οἱ δὲ ὑπὲρ Ἰστρον ποταμοῦ ᾄκηνται* (στο ίδιο, IV, 1.14, σ. 104).

65. Στο ίδιο, IV, 1.33, σ. 106. Curta, *Slavs*, σ. 150.

66. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 5.10, σ. 125.

67. Προκόπιος, *Ἐπιτομὴ τῶν Πολέμων* VII, 14.21-30, σ. 357-358. R. Benedicty, Die Milieu-Theorie bei Prokop von Kaisareia, *BZ* 55 (1962), σ. 1-10 Curta, *Slavs*, σ. 36-41, 311-314.

ριο όπλων, οίνου, ελαιολάδου και άλλων προϊόντων με τους βαρβάρους,⁶⁸ γεγονός που μαρτυρεί την παράνομη λειτουργία εμπορικών συναλλαγών ανάμεσα στους κατοίκους των δύο οχθών του Δούναβη. Αυτό σημαίνει ότι, στο επίπεδο της καθημερινής ζωής, ο Δούναβης δεν λειτουργούσε μόνο ως φράγμα ανάμεσά τους, αλλά και ως ζώνη επαφής, απαραίτητης για την επίλυση καθημερινών πειστικών προβλημάτων, όπως ήταν για τους βορειοδουναβικούς λαούς η προμήθεια ειδών διατροφής και καταναλωτικών εν γένει αγαθών ή ακόμη και όπλων. Ωστόσο, ο ποταμός φαίνεται ότι εξακολουθούσε να εμπνέει φόβο στους ανθρωπούς του βου αιώνα. Όταν το 538 ο Ιουστινιανός εξέδωσε ένα *έδικτον* σχετικά με τους φόρους στην Αίγυπτο, ανέφερε ρητά ότι οι αξιωματούχοι που θα αρνούνταν να βοηθήσουν τους αυγουστάλιους (*augustales*) στη συλλογή των φόρων αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο να μετατεθούν βορειώς του Δούναβη με τις δυνάμεις τους «για να επιτηρούν τα σύνορα στη συγκεκριμένη περιοχή».⁶⁹

Στον Δούναβη (*Ίστρον*) αναφέρονται συχνά και άλλοι συγγραφείς του βου αιώνα (Αγαθίας, Ιωάννης Λυδός, Μένανδρος, Ιορδάνης κ.λπ.), είτε μνημονεύοντας τις συχνές παραβιάσεις του από τους βαρβάρους, είτε περιγράφοντας τη γεωφυσική διαμόρφωση του ποταμού και τις φυσικές εναλλαγές του στη διάρκεια του έτους. Ο Ψευδο-Καισάριος χρησιμοποιεί ένα βιβλικό όνομα για τον Δούναβη (*Φυσώνα*) και το όνομα *Ριπιανός* για τους κατοίκους γύρω από τις όχθες του.⁷⁰ Εκείνος όμως ο οποίος, όπως παλαιότερα ο Θεμίστιος, επανέρχεται, μέσα από ποικίλα λογοτεχνικά σχήματα, στον συμβολικό και ιδεολογικό ρόλο του ποταμού, είναι ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. Στην αφήγηση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στο βόρειο σύνορο την τελευταία εικοσαετία του βου αιώνα, ο Δούναβης γίνεται πολύ συχνά σημείο αναφοράς κατά την περιγραφή

68. *Ad barbaricum transferendi vini et olei et liquaminis nullam quisquam habeat facultatem ne gusti quidem causa aut usus commercior* (Ιουστινιάνειος Κώδικας, *Codex Justinianus*, έκδ. P. Krueger, CJC II, Βερολίνο 1877 [ανατ. 1967], IV, 41.1, σ. 178). Ο Μαρκιανός, κατά τα έτη 455-457, εκδίδει διάταγμα σύμφωνα με το οποίο απαγορεύεται αυστηρά η πώληση και η εξαγωγή στους εκτός των συνόρων της Αυτοκρατορίας λαούς (*βαρβάρους, έθνικοίς*), όπλων και σιδήρου (στο ίδιο, IV, 41.2, σ. 178-179). Πρβλ. Σοφία Πατούρα, Η βυζαντινή Αυτοκρατορία και οι λαοί του Κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος-6ος αι.). Φιλολογικές πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 343-345, 352-353.

69. *Νεαρές, Novellae*, έκδ. 13, XI.1, έκδ. R. Schoell - G. Kroll, CJC III, Βερολίνο 1895 (ανατ. Δουβλίνο-Ζυρίχη 1972), σ. 785: *καὶ δήμεινοι ὑποστήσονται οἱ τε λαμπρότατοι αὐτῶν τριβοῦνοι καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς πρωτεύοντες (οἱ περ καὶ κεφαλικὴν τιμωρίαν ἐνλαβεῖσθωσαν), καὶ τὸ πᾶν τάγμα μεταστὰν ἐκ τῆς χώρας ἐν τοῖς πορρωτέρω τοῦ Ίστρον ἤτοι Δανουβίου ποταμοῦ τόποις μετατεθήσεται, τοῖς ἐκεῖσε λιμιτοῖς τῆς παραφυλακῆς ἔνεκα προσκαρτερήσων*. Πρβλ. Curta, *Slavs*, σ. 77.

70. Καισάριος, *Διάλογοι Τέσσαρες*, Πεύσις 68, PG 38, στ. 936: *τὸν Φυσώνα, παρὰ τῆ καθ' ἡμᾶς Γραφῆ, παρ' Ἑλληνι δὲ Ίστρον, παρὰ δὲ Ῥωμαίους Δανουβιον, παρὰ δὲ Γότθοις Δούναβιν προσαγορευόμενον* Πεύσις 144, στ. 1093: *Καὶ ὄνομα τῷ ἐν Φεισῶν ... παρὰ δὲ Ἑλλήσιν Ίστρος καὶ Ἰνδὸς ποταμὸς παρὰ δὲ Ἰλλυρίους καὶ Ῥιπιανούς τοῖς παροίκους τοῦ Ίστρον, Δανουβίης παρὰ δὲ Γότθοις Δοναυῆτις*. Σύμφωνα με τον F. Curta (*Slavs*, σ. 44) το όνομα *Ριπιανός* προέρχεται από τη λατινική λέξη *ripa* και σχετίζεται εδώ με τους κατοίκους της Dacia Ripensis. Για τη σημασία του όρου *ripa*, βλ. E. Chrysos, *Ripa Gothica and Litus Saxonicum*, στο *Transformation of Frontiers*, σ. 69-71.

των βυζαντινο-αβαρικών σχέσεων. Με μια σειρά προσωποποιήσεων χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα *πειθήνιος και μεσίτης*,⁷¹ ενώ στο διάλογο που διαμειβεται ανάμεσα σε έναν απεσταλμένο του χαγάνου και τον στρατηγό του Μαυρικίου Πρίσκο, ο Θεοφύλακτος παρουσιάζει τον Δούναβη ως «έκπληκτο θεατή» για τα όσα συμβαίνουν «μπροστά στα μάτια του»! («τί τοῦτο ... ; Ἴστρος ὄρᾳ πολεμίαν ὄψιν καὶ χάρακα καὶ σιδηροφοροῦντα τὸν Πρίσκον τὸν πρὸ μικροῦ τὴν εἰρήνην Ἀβάροις τε καὶ Ῥωμαίοις νυμφαγωγῆσαντα»).⁷² Οι οξύτατοι διάλογοι, που φέρεται να έγιναν ανάμεσα στον ίδιο τον χαγάνο των Αβάρων και τους βυζαντινούς στρατηγούς, στις όχθες ή στο μέσον του Δούναβη για τη διεκδίκηση πόλεων, φρουριών και λωρίδων γης κατά μήκος του ποταμού, οι συχνές και εύκολες διελύσεις του και από τις δύο αντιμαχόμενες δυνάμεις, οι αναφορές στο πέρασμα των μεν ή των δε στην αντίπερα όχθη για κυνήγι και η επί μήνες παρουσία στρατευμάτων και των δύο εχθρικών δυνάμεων στην ίδια όχθη του ποταμού, υποδηλώνουν ότι ο Δούναβης είχε μεν γίνει «μήλον της έριδος» ανάμεσά τους αλλά ταυτόχρονα και ένας τόπος οικείος και φιλόξενος και για τους δύο λαούς.⁷³

Μια προσέγγιση φιλανθρωπικού χαρακτήρα Αβάρων και Βυζαντινών σημειώνεται, προσωρινά έστω, στην νότια όχθη του, όταν ο χαγάνος, σε ένα διάλεμμα των εχθροπραξιών, το Πάσχα του 598, *παραδόξω προνοιά τινί*, όπως αναφέρει ο Σιμοκάτης, στέλνει στο στρατόπεδο των Βυζαντινών που πλήττεται από λιμό τετρακόσιες άμαξες με τρόφιμα.⁷⁴ Στη συνθήκη ειρήνης του 598, ο Ἴστρος ορίζεται *μεσίτης* ανάμεσα στους Ρωμαίους και τους Αβάρους και ορμητήριο αμφοτέρων στον κοινό αγώνα τους εναντίον των Σλάβων.⁷⁵

Στα τέλη του δού αιώνα, οι διελύσεις του Δούναβη έχουν εξελιχθεί σε υπόθεση ρουτίνας. Οι Άβαροι περνούν νότια του ποταμού συχνά, με πλοία και λέμβους που κατασκευάζουν για λογαριασμό τους οι έμπειροι στη ναυπηγική τέχνη σύμμαχοι ή υπο-

71. Βλ. παραπάνω, σημ. 15-16.

72. Σιμοκάτης, *Ιστορία* VI, 6.8, σ. 231.

73. Στο ίδιο, VI, 6.6-12 και 11.3-18· VII, 4.1-7 και 10.1-11.5· VIII, 2.2-4 και 5.5-7, σ. 231-232, 242-245, 251-252, 262-264, 285, 292.

74. Στο ίδιο, VII, 13.1-7, σ. 267-268. Την πληροφορία επαναλαμβάνει ο Θεοφάνης, ο οποίος προσθέτει τη λεπτομέρεια για τον αριθμό των άμαξών: *τῆς δὲ ἐορτῆς τοῦ πάσχα καταλαβοῦσης, καὶ τῶν Ῥωμαίων λιμῷ τηκομένων, ἀκηρῶς ὁ Χαγάνος τῷ Πρίσκῳ ἐδήλου ἀμάξας ἐκπέμψαι πρὸς αὐτόν, ὅπως δαπανήματα ἀποστείλῃ αὐτοῖς, ἵνα μετὰ ἰλαρότητος τὴν ἐαυτῶν ἐορτὴν ἐκπληρώσωσιν. τετρακοσίας τοίνυν ἀμάξας πληρώσας τούτοις ἐξέπεμψεν* (*Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 278). Πρβλ. Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 348-349· Thérèse Olajos, Quelques remarques sur les événements des dernières années de la guerre byzantine sous l'empereur Maurice, στο *Eirene Conference*, σ. 161· W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, σ. 152.

75. Σιμοκάτης, *Ιστορία* VII, 15.14, σ. 273· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 280. E. Chrysos, Die Nordgrenze des byzantinischen Reiches im 6. bis 8. Jahrhundert, στο *Symposion Tutzing*, σ. 36· Pohl, *Awaren*, σ. 154-155· Curta, *Slavs*, σ. 105.

τελείς τους Σλάβοι,⁷⁶ ενώ τα βυζαντινά στρατεύματα, που έχουν ήδη σημειώσει στρατιωτικές επιτυχίες βορειώς του ποταμού, δέχονται τον χειμώνα του 602 την εντολή του αυτοκράτορα Μαυρικίου να περάσουν τον ποταμό και να διαχειμάσουν στη χώρα των Σκλαβητών, από την οποία θα πρέπει να αποζητήσουν τις χειμερινές τους *ἀποτροφές*.⁷⁷ Ο Δούναβης δεν αποτελεί πλέον φράγμα ή εμπόδιο για κανέναν. Οι στρατιωτικές και αμυντικές οχυρώσεις του έχουν εξασθενήσει και οι χαλαροί πλέον μηχανισμοί ελέγχου επιτρέπουν την καθημερινή διέλευσή του από τους λαούς του Βορρά. Από τα τέλη του 6ου και σε όλη τη διάρκεια του 7ου αιώνα, μέχρι την εγκαθίδρυση του πρώτου βουλγαρικού κράτους (681), σλαβικά φύλα περνούν τον Δούναβη καθημερινά, αθόρυβα, σε μικρές ομάδες στην αρχή, και σταδιακά εγκαθίστανται στις βόρειες επαρχίες της Θράκης ως «ιερηνικοί εισβολείς». Ο μεγάλος ποταμός έχει οριστικά πλέον απομυθοποιηθεί και ο ρόλος του έχει αρχίσει ήδη να υποβαθμίζεται.⁷⁸

76. Καί οὖν ὁ Χαγάνος τοῖς Σκλαυνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι, ὅπως πρὸς διὰβασιν σροῖν τὸν Ἰστρον πεθνήμιον και πιο κάτω: καί οὖν ὁ Χαγάνος... στρατοπεδεύεται ἀνὰ τὸ Σίρμιον πλήθη τε Σκλαυνηῶν ξυλουργεῖν παρεσκευάζεν, ὅπως τὸν ποταμὸν τὸν λεγόμενον Σάον ναυτιλλόμενος διανήξεται (Σμοκιάττης, *Ἱστορία* VI, 3,9 και VI, 4,4 σ. 226)· πρβλ. Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ἱστορία* 25, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λίβερπουλ 1985, σ. 218-220. Πρβλ. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Demetrius*, τόμ. I (179-180), Παρίσι 1979, σ. 175· M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th-8th centuries*, στο *Relations*, σ. 132· Lubomíra Havlíková, *Slavic Ships in 5th-12th Centuries Byzantine Historiography*, *Bsl* 52 (1991), σ. 89-104· Σοφία Πατούρα, Η εικόνα των πρώιμων Σλάβων του Δούναβη στις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές, *Βυζαντινά* 17 (1997), σ. 458-459.

77. Η αδυναμία της Πρωτεύουσας να συντηρήσει τα βυζαντινά στρατεύματα νοτιώς του Δούναβη, μέσα δηλαδή στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας, ανάγκασε ίσως τον Μαυρίκιο να διατάξει τον αδελφό του Πέτρο (διοικητή των θρακικών στρατευμάτων) *ἐν τῇ τῶν Σκλαυνηῶν χώρα ... παραχειμάσασιν* (Σμοκιάττης, *Ἱστορία* VIII, 6,2, σ. 293-294· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 286). Πρβλ. Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 349· Pohl, *Awaren*, σ. 161· Curta, *Slavs*, σ. 105-106.

78. Το 602, τα στρατεύματα του Δούναβη στασίασαν και ανακηρύξαν αυτοκράτορα τον εκατόνταρχο Φωκά, τον «τύραννο», όπως τον χαρακτηρίζει ο Θεοφύλακτος Σμοκιάττης. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Φωκά φέρνει *συμφορά* στην Αυτοκρατορία και προκαλεί *μεγάλα και επίσημα ἀνυχήματα*, που πλήττουν πρώτα και κύρια το σύνορο του Δούναβη και τις βόρειες βαλκανικές επαρχίες, οι οποίες εγκαταλείπονται σιγά-σιγά από τον στρατό και τους φυσικούς τους προστάτες (δηλ. τον πληθυσμό τους) και καταλαμβάνονται βαθμιαία από τους καιροφυλακτούντες Σλάβους. Βλ. Σμοκιάττης, *Ἱστορία* VIII, 10,5, σ. 303. Πρβλ. P. Goubert, *Causes et consequences de la revolution de 602*, στο *Actes du Xe Congrès International d'Etudes Byzantines*, Κωνσταντινούπολη 1955, σ. 216-218· του ίδιου, *Autour de la revolution de 602*, *OCP* 33 (1967), σ. 604-619· I. Nestor, *La penetration des Slaves dans la peninsule balkanique et la Grece Continentale*, *RESEE* I/1-2 (1963), σ. 65-66.

2. Οι επιδρομές των βαρβάρων στο Ιλλυρικό και τη Θράκη και η πτώση του *limes*: ιστορικό περίγραμμα¹

Είναι δύσκολο να κατανοήσει κανείς την αλλαγή της πολιτικής του Βυζαντίου στο βόρειο σύνορο και κυρίως την εθνική αλλοίωση που υπέστη ο πληθυσμός των επαρχιών της Βαλκανικής Χερσονήσου τον 7ο αιώνα αν δεν εξετάσει με προσοχή την πορεία των γεγονότων και την αυτοκρατορική πολιτική στην περιοχή του Δούναβη κατά τους τρεις προηγούμενους αιώνες.² Το σύνορο του Δούναβη απέκτησε ξεχωριστή σημασία από τους πρώτους αιώνες της ιστορίας του Βυζαντίου, καθώς οι συχνές παραβιάσεις του από τους βαρβαρικούς λαούς είχαν άμεσο αντίκτυπο στη ζωή των βορείων επαρχιών με επικίνδυνες προεκτάσεις για την Πρωτεύουσα της ανατολικής αυτοκρατορίας. Η διαχρονική παρουσίαση μέσα από κριτική ανάλυση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στο βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας και η περιγραφή των συνθηκών που δημιουργήσαν τα γεγονότα αυτά, θα συμβάλλει, πιστεύω, στην κατανόηση του σλαβικού προβλήματος, το οποίο με το τέλος του 6ου αιώνα πήρε επικίνδυνες για την Αυτοκρατορία διαστάσεις. Η εγκατάλειψη της υπαίθρου, η καταστροφή μεγάλων αστικών κέντρων και φρουριών, η διαδοχική μείωση του εγχώριου πληθυσμού, ο εοικισμός πολλών περιοχών του Ιλλυρικού και της Θράκης με φυλές ή ομάδες βαρβαρικές, η συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας και η σταδιακή αλλοίωση της εθνικής σύνθεσης του πληθυσμού είναι οι παράγοντες εκείνοι που οδήγησαν στην αποδυνάμωση του *limes* και στην απώλεια του ελέγχου της περιοχής από την Αυτοκρατορία.

Chuni in Halanos, Halani in Gothos, Gothi in Thaisfalos et Sarmatas insurrexerunt. Με τη φράση αυτή ο Αμβρόσιος, επίσκοπος του Μιλάνου³, μας πληροφορεί για την άφιξη των Ούννων και τις συνέπειές της, παρουσιάζοντας παράλληλα την εικόνα της

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 315-351.

2. Ο P. Lemerle, μολοντί από τον τίτλο της εργασίας του *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *RH* 211/2 (1954), σ. 265-308 φαίνεται ότι καλύπτει όλο το φάσμα των βαρβαρικών επιδρομών της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, στη μελέτη του θέματος αντιπαραέρχεται με πολύ γοργό ρυθμό τα γεγονότα των πρώτων αιώνων και εστιάζει την προσοχή του στο σλαβικό κυρίως πρόβλημα και τις συνέπειές του. Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η παρουσίαση μιας ολοκληρωμένης εικόνας των γεγονότων που έλαβαν χώρα στη μεγάλη γεωγραφικο-ιστορική ενότητα του Ιλλυρικού και της Θράκης στους πρώτους αιώνες του Βυζαντίου, με βάση τις περιγραφές των ιστορικών πηγών της εποχής, ανεξάρτητα δηλαδή από τη διοικητική τους διαίρεση. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στις βόρειες επαρχίες, οι οποίες πρώτες υπέστησαν τις επιπτώσεις των βαρβαρικών επιδρομών.

3. Αμβρόσιος Μιλάνου, *Expositio Evangelii secundum Lucam* X, 10, έκδ. Dom Gabriel Tissot (Sources Chrétiennes 52), τόμ. 2, Παρίσι 1958, σ. 160.

διαδοχικής καθόδου προς τον Δούναβη του ενός λαού μετά τον άλλο. Η άφιξη κάθε νέου ισχυρού φύλου κοντά στα σύνορα της Αυτοκρατορίας προκαλεί αναστάτωση και ανασφάλεια στους λαούς που συναντά. Οι μεταξύ τους πόλεμοι, η ανασφάλεια και η έλλειψη γης και αγαθών αναγκάζουν τους βαρβαρικούς λαούς να παραβιάζουν συχνά τα σύνορα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η παρουσία τους στο βόρειο σύνορό της εντείνεται, κυρίως, κατά το δεύτερο μισό του 3ου αιώνα. Μεταγενέστερες πηγές μνημονεύουν συχνά επιδρομές μεμονωμένων ισχυρών λαών ή κοινές πολεμικές επιχειρήσεις μικρότερων φύλων στις επαρχίες του Ιλλυρικού και της Θράκης. Ανάμεσα στους λαούς που κατονομάζουν (Γότθοι, Σουήβοι, Σαρμάτες, Κάρποι, Πεύκες, Βαστάρνοι, κ. λ.π.) ιδιαίτερα αισθητή κάνουν την παρουσία τους οι Γότθοι και οι Κάρποι. Λατίνοι και βυζαντινοί χρονογράφοι επισημαίνουν τις καταστροφές που προκαλούσαν στην ύπαιθρο και στις οχυρωμένες πόλεις, καταγράφοντας παράλληλα και τις απώλειες που επέφεραν στο ανθρώπινο δυναμικό των περιοχών στις οποίες εισέβαλαν.⁴

Από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αιώνα οι ρωμαίοι αυτοκράτορες Αυρηλιανός, Πρόβος, Διοκλητιανός και Γαλέριος, συνειδητοποιώντας τη στρατηγική σπουδαιότητα του δούναβικού *limes*, εγκαινιάζουν μια νέα πολιτική στην αντιμετώπιση του βαρβαρικού προβλήματος. Προβάνουν σε διαδοχικές εγκαταστάσεις βαρβαρικών ομάδων ή φύλων νότια του Δούναβη, μέσα δηλαδή στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας.⁵ Η συγκεκριμένη πολιτική πρωτοβουλία των τελευταίων Ρωμαίων αυτοκρατόρων, συνδεδεμένη άμεσα με τις βαρβαρικές επιδρομές και τις δυσμενείς επιπτώσεις τους, θα αποτελέσει την απαρχή μιας πάγιας πολιτικο-στρατιωτικής τακτικής, την οποία θα εφαρμόσουν και οι βυζαντινοί αυτοκράτορες στους επόμενους αιώνες, διαφοροποιημένη βέβαια κατά περίπτωση. Η πρωτοβουλία αυτή, ο εποικισμός δηλαδή περιοχών του Ιλλυρικού και της Θράκης σε αυτή την πρώιμη φάση των βαρβαρικών επιδρομών, είναι βέβαιο πως δεν αποσκοπούσε στη λύση υφιστάμενου τυχόν δημογραφικού προβλήματος.⁶ Λόγοι στρα-

4. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Α*, 20· Α, 27· Α, 37 και Α, 42, έκδ. F. Paschoud, *Zosime Histoire nouvelle*, τόμ. I-III/2, Παρίσι 1971-1989, τόμ. I, σ. 21, 25, 33-34, 37· SHA II, 25.6· 26.17-18· 26. 22 και 28.16, έκδ. E. Hohl, Λιψία 1965, σ. 137-138, 161-162, 165-166, 215· Πέτρος Πατριώσις, *Αποσπάσματα*, 8, έκδ. C. Müller, FHG IV, Παρίσι 1851, σ. 186-187. Πρβλ. O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη - Κολωνία - Γκρατς 1978, σ. 15-30· V. Velkov, *Der römische limes in Bulgarien während der Spätantike*, στο *Roman Cities in Bulgaria*, σ. 203· Th. S. Burns, *The Ostrogoths*, *Historia* 36-37 (1980), σ. 12-28· S. Krautschick, *Hunnensturm und Germanenflut 375-Der Beginn der Völkerwanderung?* *BZ* 92/1 (1999), σ. 10-67· H. Gračanin, *The Huns and South Pannonia*, *Bsl* 64 (2006), σ. 29-30.

5. SHA II, 28.18, σ. 216· Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Α*, 71, τόμ. I, σ. 60-61· Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία XXVIII*, 1.5, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. IV, Βερολίνο 1971, σ. 96· Εντρόπιος, *Breviarium ab urbe condita IX*, 25, έκδ. C. Santini, Λιψία 1979, σ. 63-64. Πρβλ. V. Beševliev, *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*, Άμστερνταμ 1981, σ. 60-61· L. Okamura, *Roman Withdrawals from Three Transfluvial Frontiers*, στο *Shifting Frontiers*, σ. 17-19.

6. P. Charanis, *The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire*, *Comparative Studies in Society and History* 3/2 (1961), σ. 141 κ.ε.: του ίδιου, *Observations on the Demography of the Byzantine Empire*, *Thirteenth International Congress of Byzantine Studies* (Oxford, 5-10 September 1966), Λονδίνο 1967, σ. 10-11.

τιωτικής και αμυντικής κατ' ἐξοχήν τακτικής υπαγόρευαν στους ρωμαίους αυτοκράτορες την εγκατάσταση βαρβαρικών φύλων μέσα στην Αυτοκρατορία. Με την υποταγή και την αφομοίωση μέρους του πληθυσμού τους θα πετύχαιναν αφενός κάποιο έλεγχο στις κινήσεις τους, αφετέρου και κυριότερα τη διάσπαση και τη σταδιακή αποδυνάμωσή τους. Από την άλλη πλευρά, η αγροτική οικονομία των παραδουνάβιων επαρχιών ήταν ανθηρή την εποχή εκείνη, γεγονός που αποκλείει την πιθανότητα εγκατάστασης ξένων λαών για την ενίσχυσή της. Πηγές της εποχής υπογραμμίζουν με ιδιαίτερη έμφαση τη γονιμότητα της θρακικής και της παννονικής γης, την πλούσια παραγωγή τους σε δημητριακά, την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και την άνθηση του εμπορίου των επαρχιών τους με τους βαρβαρικούς λαούς.⁷

I

Μετά τις νίκες των ρωμαίων αυτοκρατόρων Διοκλητιανού και Γαλέριου επί των βόρειων βαρβαρικών φύλων, τη διοικητική και στρατιωτική μεταρρύθμιση, την ανοικοδόμηση και οχύρωση του δουναβικού *limes*, οι βαλκανικές επαρχίες θα γνωρίσουν μακρά περίοδο σχετικής ειρήνης, οικονομικής ευημερίας και κοινωνικής ανάπτυξης, η οποία θα διαρκέσει ουσιαστικά μέχρι το 376, όταν οι Γότθοι πιεζόμενοι από τους Ούννους θα ζητήσουν καταφύγιο σε εδάφη της Αυτοκρατορίας.

Και σε αυτή όμως τη μακρά ειρηνική περίοδο, κατά την οποία πράγματι δεν γνώρισαν τις επιδρομές και τις λεηλασίες του περασμένου αιώνα ή των χρόνων που θα ακολουθήσουν, οι επαρχίες του Ιλλυρικού και της Θράκης αναστατώθηκαν αρκετές φορές από περιστασιακές ληστρικές επιδρομές βαρβαρικών φύλων και από διαδοχικές εγκαταστάσεις ομάδων τους μέσα στα εδάφη τους. Στα έτη 315, 316 και 317 ο Μ. Κωνσταντίνος αποκτά τους τίτλους *Gothicus maximus* και *Carpicus maximus*, ύστερα από τις λαμπρές νίκες του επί των Γότθων και των Κάρπων, οι οποίοι είχαν εισβάλει στην Αυτοκρατορία.⁸ Λίγα χρόνια αργότερα (323), οι επαρχίες Μυσία και Θράκη θα γνωρίσουν νέες καταστροφές και λεηλασίες ύστερα από εισβολή στα εδάφη τους των Γότθων, γρήγορα όμως θα απαλλαχθούν από την επικίνδυνη παρουσία τους χάρη στην έγκαιρη και δυναμική αντίδραση του Κωνσταντίνου.⁹ Κατά την περίοδο της βασιλείας

7. Βλ. SHA II, 23.16, σ. 94-95: Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Α*, 34, τόμ. Ι, σ. 31: *Expositio Totius Mundi et Gentium* LVII, έκδ. J. Rougé (Sources Chrétiennes 124), Παρίσι 1966, σ. 196. Πρβλ. V. Velkov, *Les campagnes et la population rurale en Thrace au IVe-VIe siècles*, *BBul* 1 (1962), σ. 35-37: Σοφία Πατούρα, Η βυζαντινή αυτοκρατορία και οι λαοί του κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος - 6ος αι.). Φιλολογικές πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 337-338.

8. I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, τόμ. II, Βουκουρέστι 1968, σ. 388: T. D. Barnes, *The Victories of Constantine*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 20/2 (1976), σ. 149-155.

9. *Item cum Constantinus Thessalonica(e) esset, Gothi per neglectos limites eruperunt et vastat Thracia et Moesia praedas agere coeperunt. tunc Constantini terrore et impetu repressi captivos illi impetrata pace reddiderunt* (*Excerpta Valesiana* I, 21, έκδ. J. Moreau, Λιψία 1968, σ. 6).

του ίδιου αυτοκράτορα στις πηγές αναφέρονται επιδρομές Ταϊφάλων και Σαρματών και επίσημη εγκατάσταση των τελευταίων μετά από ήττα στη Θράκη.¹⁰

Ο Κωνσταντίνος εξάλλου, αν και η πολιτική του έναντι των βαρβάρων δεν απέβλεπε στην υποταγή τους αλλά στην απομάκρυνσή τους από τα σύνορα της Αυτοκρατορίας, δέχθηκε τους ηττημένους από τον εμφύλιο πόλεμο των δύο σαρματικών φύλων, διασκορπίζοντάς τους στη Θράκη, τη Σκυθία, τη Μακεδονία και την Ιταλία.¹¹ Συνέχισε, δηλαδή, τη ρωμαϊκή πολιτική εγκατάστασης βαρβαρικών φύλων ή ομάδων μέσα στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας. Στην εποχή του, μάλιστα, η συγκεκριμένη πολιτική απέκτησε νέο περιεχόμενο και προσέλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις, οι οποίες αποκαλύφθηκαν λίγο αργότερα, όταν το 348 ο γιος του Κωνσταντίνος δέχθηκε στην Αυτοκρατορία και εγκατέστησε στην περιοχή της Νικόπολης του Δούναβη (*Nicopolis ad Istrum*) τους χριστιανούς Γόθους του Ουλφίλα.¹² Το Βυζάντιο, αξιοποιώντας στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής του τη νέα χριστιανική ιδεολογία, ευρέως διαδεδομένη σε όλη την επικράτεια της Αυτοκρατορίας, προσπάθησε όχι μόνο να συγκρατήσει ή να απομακρύνει τους βαρβάρους από τα σύνορά του, «αλλά πολύ συχνά να τους αφοπλίσει, να τους προσηλυτίσει, να τους αφομοιώσει», όπως ορθά διατείνεται ο P. Lemerle.¹³

Οι σποραδικές και αποτυχημένες επιδρομές, που πραγματοποιήθηκαν έως την εποχή του αυτοκράτορα Ιουλιανού δεν επηρέασαν την οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη των βαλκανικών περιοχών. Η περιγραφή της Μικράς Σκυθίας από τον Σωζομένο,¹⁴ των επαρχιών Μυσίας, Δακίας και Παννονίας στην *Expositio totius mundi et gentium*¹⁵ και η αναφορά του Λιβάνιου στο *ἀνθῶν τοῖς ἄρασιν ἔθνος τὸ Ἰλλυριῶν ἀνθῶν* κατά την εξιστόρηση της εισβολής των Σαρματών σε περιοχές του Ἰλλυρικού

10. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Β, 21 και 31, τόμ. Ι, σ. 91-92, 103.

11. *Sed servi Sarmatarum omnes adversum dominos rebellarunt, quos pulsos Constantinus libenter accepit et amplius trecenta milia hominum mixtae aetatis et sexus per Thraciam, Scythiam, Macedoniam, Italiamque divisit* (*Excerpta Valesiana* I, 32, σ. 9).

12. Αυξεντίου του Δοροστόλου, *Επιστολή*, έκδ. F. Kaufman, *Dissertatio Maximini contra Ambrosium. Aus der Schule des Wulfila: Auxenti Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae im Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Στρασβούργο 1899, σ. 74-76. Φιλολογικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 5, έκδ. J. Bidez - F. Winkelmann, *Philostorgius Kirchengeschichte* (GCS), Βερολίνο 1981, σ. 17-18.

13. Lemerle, *Invasions*, σ. 273.

14. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος πολλὰς μὲν ἔχει καὶ πόλεις καὶ κόμας καὶ φρούρια, μητρόπολις δὲ ἐστὶ Τόμις, πόλις μεγάλη καὶ εὐδαίμων, παράλιος ἔξ εὐωνύμων εἰσπλέοντι τὸν Εὐξείνιον καλούμενον πόντον (Σωζομένος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VI, 21.3, έκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* [GCS 50], Βερολίνο 1960, σ. 263).

15. *Moesiam et Daciam, provincias sibi quidem sufficientes, frigora autem magna habentes, quarum civitas magna Naissus dicitur. Deinde Pannonia Regio, terra dives in omnibus, fructibus quoque et iumentis et negotiis ex parte et mancipiis* (*Expositio mundi* LVII, σ. 196). Μ. Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιохριστιανικών χρόνων*, Αθήνα 1996, σ. 197.

(361-363),¹⁶ δεν μαρτυρούν μόνο την οικονομική αλλά και την κοινωνική και δημογραφική ανάπτυξη που γνώρισαν οι συγκεκριμένες περιοχές στο α΄ μισό του 4ου αιώνα.

Ωστόσο, η μακρά περίοδος ειρήνης ανάμεσα στους Γότθους (κυρίαρχος λαός στις βορειοδουναβικές περιοχές τον 4ο αιώνα) και τους Βυζαντινούς, είχε και την αρνητική της πλευρά. Καλλιέργησε στη στρατιωτική και πολιτική διοίκηση της Θράκης αίσθημα ασφάλειας και την οδήγησε σε πλήρη αδράνεια και εφησυχασμό. Από τα πρώτα χρόνια του αυτοκράτορα Ουάλη αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση για τις περιοχές της Βαλκανικής Χερσονήσου. Αποκαλυπτική της κατάστασης που επικρατούσε την εποχή εκείνη στη Θράκη είναι η περιγραφή του Θεμίστιου, της οποίας τα σπουδαιότερα σημεία μπορούν να συνοψισθούν στα εξής: πλήρης αποδιοργάνωση του στρατού, απογύμνωση και κατάρρευση των φρουρίων, αδιαφορία και ασυδοσία των στρατιωτικών διοικητών και αξιωματούχων της περιοχής.¹⁷ Με δεδομένη αυτή την εικόνα και την ευνοϊκή για τους εχθρούς φυσική διαμόρφωση του Κάτω Δούναβη (έλη, διακεκομμένη ροή του ποταμού, κόλποι, κ.λπ.), όπως την περιγράφει ο ίδιος συγγραφέας,¹⁸ οι Γότθοι είχαν τη δυνατότητα να επιχειρούν απρόσκοπτα συνεχείς λαθραίες ληστρικές επιδρομές, και μάλιστα σε μια εποχή κατά την οποία ίσχυε ακόμη η συνθήκη ειρήνης που είχαν συνάψει με τους Βυζαντινούς.

Και ενώ στο αποδιοργανωμένο σύνορο του Δούναβη οι «σύμμαχοι» Γότθοι προέβαιναν σε συχνές επιχειρήσεις λεηλασίας, η εσωτερική κρίση που διερχόταν η Αυτοκρατορία με την επανάσταση του Προκοπίου όξυνε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Μονάδες Γότθων τάχθηκαν στο πλευρό του σφετεριστή, επικαλούμενες το *foedus* του 332.¹⁹

Κατά την περίοδο των γνωστών εκστρατειών του Ουάλη εναντίον των Γότθων (367-369), μετά την ήττα του σφετεριστή Προκοπίου, οι περιοχές της Θράκης στέφαναν οικονομικά υπό το βάρος του ανεφοδιασμού σε τρόφιμα και της συντήρησης

16. Διέβησαν τὸν Ἰστρον Σαυρομάται ... κατέσυραν ἀνθοῦν τοῖς ἄπεινον ἔθνος τὸ Ἰλλυριῶν, μετήνεγκαν εἰς τὴν αὐτῶν μεγάλην εὐδαιμονίαν, ἔργον χρόνον μακροῦ (Λιβάνιος, *Περὶ τῆς τιμωρίας Ἰουλιανοῦ*, 12, ἐκδ. E. H. Warmington [LCL 451, *Libanius Selected Works*,] τόμ. I, Λονδίνο 1969, σ. 498).

17. Τέως μὲν γὰρ ἐκ τῆς περὶ τὰς φρουρὰς ὀλιγορήσεως ἐπιπιστεύκεισαν οἱ πολέμοι ἐπ' αὐτοῖς ἀτεχνῶς κείσθαι καὶ τὸν πόλεμον καὶ τὴν εἰρήνην, ὀρῶντες τοῖς μὲν στρατιώταις οὐ μόνον ἀνόπλους, ἀλλὰ καὶ ἀχίτωνας τοῖς πολλοῖς, καὶ ταῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς σώμασι καταπεπωκῶτας φρουράρχας δὲ καὶ ταξιάρχας ἐμπόρους μᾶλλον καὶ τῶν ἀνδραπέδων καπήλους, οἷς τοῦτο μόνον ἔργον προσέκειτο, πλείστα μὲν ὠνήσασθαι, πλείστα δὲ καὶ ἀπεμπολῆσαι τῶν φυλακῶν δὲ ἐλαττοῦσθαι τὸν ἀριθμὸν, ὅπως ἂν γίνοιτο κέρδος αὐτοῖς ἢ μισθοφορὰ τῶν ἐκλειπόντων ταῦτα δὲ τὰ φρούρια κατερρηγκότα, γυμνὰ καὶ ἀνθρώπων καὶ ὄπλων (Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, ἐκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. I, Λιψία 1965, σ. 206-207).

18. Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 208.

19. C. R. Whitaker, *Frontiers of the Roman Empire. A Social and Economic Study*, Λονδίνο 1994, σ. 186. Για την τύχη των γοθτικών μονάδων που συμμετείχαν στην επανάσταση του Προκοπίου, βλ. H. Wolfgram, *Geschichte der Goten*, Μόναχο 1979, σ. 70-71.

των στρατευμάτων του Δούναβη για τρία ολόκληρα χρόνια.²⁰ Το αίσιο τέλος των εκστρατειών εναντίον των Γόθων και η μακρά παραμονή του στη Μυσία της Θράκης, επέτρεψαν στον αυτοκράτορα Ουάλη να ξεκινήσει το έργο της αναδιοργάνωσης και ανασύστασης του δουναβικού *limes*. Τόσο κατά μήκος του ποταμού όσο και στο εσωτερικό των επαρχιών επιχείρησε ένα τεράστιο έργο ανοικοδόμησης με την επισκευή ή την *ἐκ καινῆς* ανέγερση φρουριών. Παράλληλα φρόντισε για την επάνδρωση και τον πλήρη εξοπλισμό των στρατευμάτων με *ὄπλα καὶ βέλη καὶ μηχανήματα, ἅπαντα εἰς τὸ ἔσχατον ἐξητασμένα*.²¹... καὶ νῦν παρατέταται μὲν ἡ εἰρήνη διὰ πάντων σχεδὸν τῶν μεθοριῶν, παρατέταται δὲ ἡ τοῦ πολέμου παρασκευή. Οἶδε γὰρ βασιλεῖς ὡς ἐκείνοι μάλιστα ἀληθεύουσιν ὅσοι μάλιστα εἰσι πρὸς τὸν πόλεμον ἠτρητισμένοι γέμει δὲ ἡ μὲν ὄχθη φρουριῶν, τὰ δὲ φρουρία στρατιωτῶν, οἱ στρατιῶται δὲ ὄπλων, τὰ δὲ ὄπλα κάλλους ἅμα καὶ ἀσφαλείας... οὕτω καὶ ἔξωθεν καὶ ἔνδοθεν ἡμᾶς εἰρήνη κατέχει, τοὺς πολεμίους μὲν ὁ τῶν ὄπλων φόβος, τοὺς στρατιώτας δὲ ὁ τῶν νόμων. διείργει δὲ Σκύθας Ῥωμαίων οὐ ποταμός, οὐ τέναγος, οὐ θριγκία ταῦτα μὲν γὰρ ἂν τις καὶ διακόψειε καὶ διαπλεύσειε καὶ υπερβαίη ἀλλὰ φόβος δν οὐδεις πώποτε ὑπερέβη καταδεέστερον εἶναι πεπιστευκώς.²²

Την παραπάνω λαμπρή περιγραφή παραδίδει ο Θεμίστιος αναφερόμενος στην αποκατάσταση του βορείου συνόρου γύρω στο 370. Δυστυχώς αυτή η ειδυλλιακή εικόνα δεν επρόκειτο να διατηρηθεί για πολύ ζωντανή στη μνήμη των συγχρόνων του. Λανθασμένες πολιτικές πρωτοβουλίες πολύ σύντομα την αμαύρωσαν. Η ανοργάνωτη ομαδική εγκατάσταση των Βησιγόθων μέσα στις βόρειες επαρχίες της Βαλκανικής Χερσονήσου και η ραγδαία εξέλιξη των γεγονότων που ακολούθησαν,²³ εγκαινίασαν μια νέα εποχή για τις βόρειες επαρχίες της Αυτοκρατορίας και σημάδεψαν την τύχη, αρχικά του δυτικού της τμήματος (*pars occidentis*), αλλά μακροπρόθεσμα και εκείνη του ανατολικού (*pars orientis*). Η κακή διοίκηση των επαρχιών της Θράκης, από τη μια, και η απιστία και απληστία των προσφύγων Γόθων, από την άλλη, διέψευσαν τις προσδοκίες του αυτοκράτορα για τα οφέλη που θα αποκόμιζε η Αυτοκρατορία από την εγκατάστασή τους στα εδάφη της, όπως θα ήταν: η εξασφάλιση εργατικών χεριών για τις έρημες και

20. Θεοδοσιανός Κώδικας, *Codex Theodosianus* VII, 4.15, έκδ. Th. Mommsen, τόμ. I/2, Δουβλίνο-Ζυρίχη 1971, σ. 318. Πρβλ. Velkov, *Campaignes*, σ. 41-42.

21. Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 206.

22. Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 210. V. Velkov, *Der Donaualimes in Bulgarian und das Vordringen der Slawen*, στο *Symposion Tutzing*, σ. 147-Whittaker, *Frontiers*, σ. 187.

23. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* IV, 34, έκδ. R. Hussey, *Socrates Scholasticus Ecclesiastica Historia*, τόμ. I/II, Οξφόρδη 1853 (ανατ. Hildesheim - Νέα Υόρκη 1992), σ. 561-562· Εὐνάπιος, *Ἱστορία ἡ μετὰ Δέξιππον* 41, 1, και 42, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, τόμ. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Λίβερπουλ 1983, σ. 58-64· Ἀμμιανός, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* XXXI, 3.6-8 και 4.3-8, σ. 252-254· Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα Δ*, 20, τόμ. II/2, σ. 281-282· Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* VI, 37.6-7, σ. 295· Ἰορδάνης, *Getica* XXV, 131-133, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA V/1, Βερολίνο 1882, σ. 92· Velkov, *Donaualimes*, σ. 149.

ακαλλιέργητες περιοχές, η ενίσχυση και η επάνδρωση των επαρχιακών στρατευμάτων με βαρβάρους και η συνακόλουθη αύξηση των εσόδων της Αυτοκρατορίας καθώς επίσης η διαφύλαξη των συνόρων από άλλους εξωτερικούς εχθρούς. Οι προσδοκίες του αυτοκράτορα από την εποίκηση των βορείων επαρχιών και η εμπιστοσύνη του στο βαρβαρικό στοιχείο ήταν τόσο μεγάλες ώστε, θεωρώντας τους Γότθους καλύτερους φύλακες των συνόρων από τους Ρωμαίους, *ἡμέλει τοῦ λοιποῦ τοὺς Ρωμαίων στρατιώτας αὐξήσαι*.²⁴

Η εξέγερση των Βησιγόθων του Φριτιγέρνη σχεδόν αμέσως μετά το πέρασμά τους στην Αυτοκρατορία προκάλεσε την πιο μεγάλη στρατιωτική, πολιτική και κοινωνική αναστάτωση που είχαν έως τότε γνωρίσει οι βορειοβαλκανικές περιοχές. Την *πολυάνθρωπο, εὐδαίμονα καὶ εὐάνδρο Θράκη ἢ τῶν Σκυθῶν ἄπιστος καὶ παράλογος ἐπανάστασις ἔξαπιναίως καὶ παραχρῆμα τῆς διαβάσεως συντολημθεῖσα καὶ ἀνοιδήσασα κατεστόρεσεν ἐν τοσόνδε καὶ καθημάζεε ταῖς συμφοραῖς ὥστε χρυσὸν ἀποδειχθῆναι πρὸς τὰ Θράκια πάθη τὴν Μυσῶν παρομιώδη λεία*, αναφέρει σε ένα σημείο της δραματικής του αφήγησης ο ιστορικός Ευνάπιος, δίνοντας με τη φράση αυτή το μέτρο της αιφνίδιας και δυσμενούς τροπῆς που έλαβαν τα πράγματα. Ο ίδιος συγγραφέας, προσδιορίζοντας στη συνέχεια το μέγεθος και το είδος της καταστροφῆς, υπογραμμίζει τη διάσωση των πόλεων χάρι στα τείχη και τα οχυρωματικά έργα σε αντίθεση με την ολοσχερή καταστροφή που υπέστη η ύπαιθρος.²⁵

Ο Αμμιανός Μαρεκελλίνος, σύγχρονος και εκείνος με τα γεγονότα, προσδίδοντας στην εξιστόρησή τους επίσης δραματικό τόνο, επιβεβαιώνει τον Ευνάπιο για την καταστροφή της υπαίθρου και τον αποδεκατισμό του πληθυσμού των ανοχύρωτων χωριών. Κατά την αφήγησή του, όλα τα γοτθικά φύλα της Θράκης, ενωμένα, έχοντας επικεφαλής τον Φριτιγέρνη και οδηγούς αιχμαλώτους ή δυσαρεστημένους κατοίκους, επιδίδονται με αργιότητα σε καταστροφές και λεηλασίες όλων σχεδόν των περιοχών της υπαίθρου και στον αφανισμό του πληθυσμού, αδιακρίτως φύλου και ηλικίας.²⁶ Περιγράφοντας με κάθε λεπτομέρεια τις εχθρικές επιχειρήσεις των Γόθων στη Θράκη, κατά τα έτη 376-378, προσθέτει ότι ο Φριτιγέρνης, διαπιστώνοντας την απειρία και ανικανότητα των στρατευμάτων του να εκπορθήσουν φρούρια και οχυρωμένες πόλεις, τους έδωσε εντολή να στραφούν στην ύπαιθρο και κυρίως σε εύφορες περιοχές.²⁷

Ο αγροτικός λοιπόν πληθυσμός και η οικονομία των βορείων επαρχιών της Βαλκανικής Χερσονήσου δέχθηκαν, σε αυτή τη χρονική φάση, το πρώτο βαρύ πλήγμα. Η

24. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* IV, 34.4, σ. 562.

25. Ευνάπιος, *Ἱστορία ἢ μετὰ Δέξιππον* 42, σ. 58-60.

26. Αμμιανός, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία* XXXI, 6.7-8, σ. 264. Για τη δράση του Φριτιγέρνη, βλ. Burns, *Ostrogoths*, σ. 46-50. Αξίζει να επισημανθεῖ εδώ ότι τις συχνές μετακινήσεις των Γόθων μέσα στη Βαλκανική και την προσέγγιση των χωριῶν διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό το ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο της περιοχῆς, το οποίο έπαιξε παρόμοιο ρόλο και στους επόμενους αιώνες.

27. Αμμιανός, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία* XXXI, 6.4, σ. 262. Gračanin, *South Pannonia*, σ. 32.

θέση τους επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο με την προέλαση στα ανατολικά μιας άλλης μεγάλης βαρβαρικής ομάδας που είχε περάσει τον Δούναβη λαθραία, εκμεταλλευόμενη την ανεπαρκή άμυνα και την αστάθεια που επικρατούσε στο βόρειο σύνορο. Πρόκειται για τον ισχυρό συνασπισμό Οστρογόθων, Ούννων και Αλανών με αρχηγούς τους Αλάθεο και Σάφρακα, οι οποίοι δρούσαν έως τότε στο Ιλλυρικό χωρίς σταθερή έδρα αλλά σαν «καταστροφείς της γης» (*vastatorii globi*).²⁸ Το 377 ενώθηκαν με τους Βησιγόθους του Φριτιγέρνη, οι οποίοι τότε βρίσκονταν σε μεγάλη κρίση από την έλλειψη τροφίμων και την πίεση των βυζαντινών στρατευμάτων. Τους δέχθηκαν σε συμμαχία για από κοινού λεηλασίες (*spe praedarum ingentium*),²⁹ η οποία παρέμεινε σε ισχύ και μετά τη μάχη της Αδριανούπολης. Στόχος των συντονισμένων τους πλέον ενεργειών ήταν και πάλι οι πλούσιες αγροτικές περιοχές και ο πληθυσμός της υπαίθρου.³⁰

Αντίθετα, οι μεγάλες πόλεις, ο αστικός πληθυσμός και τα φρούρια φαίνεται πως βγήκαν αλώβητα από αυτή την πρώτη σοβαρή κρίση που διήλθαν οι βαλκανικές επαρχίες, καθόσον δεν υπέστησαν σημαντικές καταστροφές ή απώλειες. Καμιά πηγή δεν μνημονεύει άλωση και καταστροφή πόλης ή φρουρίου. Στην προσπάθειά τους, πριν από τη μάχη της Αδριανούπολης, να περικυκλώσουν και να πολιορκήσουν μεγάλες πόλεις (Βερόη, Αδριανούπολη, Νικόπολη κ.λπ.) οι Βησιγόθοι απέτυχαν και υπέστησαν μεγάλη ήττα από τον στρατιωτικό διοικητή της Θράκης Σεβαστιανό, ο οποίος στη συνέχεια τους αφαίρεσε και την πλούσια λεία των επιδρομών τους.³¹ Απόδειξη της αδυναμίας τους να κυριεύσουν οχυρωμένη πόλη αποτελεί κυρίως η αποτυχία τους να εκπορθήσουν την Αδριανούπολη, παρά το γεγονός ότι έξω από τα τείχη της κατήγαγαν την πιο λαμπρή τους νίκη επί των Βυζαντινών.³² Επίσης, μετά τη νίκη τους στην Αδριανούπολη, ενωμένοι, όπως προαναφέραμε, με Αλανούς και Ούννους, αν και επιδόθηκαν με αργιότητα σε λεηλασίες και ερημώσεις των εύφορων αγροτικών περιοχών της Περίθου, δεν κατάφεραν να πολιορκήσουν την ίδια την πόλη.³³

Την αδυναμία τους βέβαια να κυριεύσουν πόλεις και φρούρια πλήρωσε αναμφίβολα η ύπαιθρος και οι αγροτικοί οικισμοί, τους οποίους προσέγγιζαν ευκολότερα.

28. Σχετικά με τον τρόπο και τον τόπο εισβολής της μεγάλης ουνο-γοτθο-αλανικής ομάδας στην Αυτοκρατορία, βλ. Wolfram, *Goten*, σ. 139-140 Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 24-27 Graënin, *South Pannonia*, σ. 32-33. Για τη δράση τους στο Ιλλυρικό, βλ. L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376-476*, Άμστερνταμ 1969, σ. 32-33.

29. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 8.4, σ. 270. Για τη σειρά των γεγονότων που προηγήθηκαν της μάχης της Αδριανούπολης, βλ. Wolfram, *Goten*, σ. 141-148.

30. *Agros vero fertiles late distentos et longe, ad extremam vastavere penuriam, cultoribus caesis aut captis* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 16.3, σ. 300).

31. Στο ίδιο XXXI, 11.2-5, σ. 280-282. Burns, *Ostrogoths*, σ. 47.

32. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 12.1-17, σ. 282-286. Πρβλ. Wolfram, *Goten*, σ. 148-150.

33. *Fixis iuxta Perinthum castris ipsam quidem urbem cladum memores pristinorum nec adire nec temptare sunt ausi, agros vero fertiles late distentos et longe ad extremam vastavere penuriam cultoribus caesis aut captis* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 16.3, σ. 300).

Φορολογικός νόμος του 377 περιέχει ευνοϊκές διατάξεις για τις επαρχίες Μικρά Σκυθία και Κάτω Μυσία, γεγονός που επιβεβαιώνει την οικονομική κρίση των δύο παραδουνάβιων επαρχιών.³⁴ Τις ίδιες επαρχίες μάλιστα, λίγα χρόνια πριν, ο αυτοκράτορας Ουάλης, εκδίδοντας φορολογικά διατάγματα και νόμους, τις επιβάρυνε διαρκώς με οικονομικές και υλικές συνεισφορές για τον ανεφοδιασμό του στρατού και την οχύρωση του *limes*.³⁵

Μεγάλη οικονομική κρίση κατά την ίδια χρονική περίοδο γνώρισαν και οι επαρχίες του Ιλλυρικού. Οι συνεχείς βαρβαρικές επιδρομές και τα αυστηρά φορολογικά μέτρα του ύπαρχου του πραιτωρίου Πρόβου κατέστησαν παρομιώδη την οικονομική κατάσταση της Παννονίας.³⁶ Οι συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί στις ανατολικές κυρίως επαρχίες του Ιλλυρικού από τις εφόδους των ισχυρών βαρβαρικών φύλων ήταν τέτοιες ώστε, όπως αναφέρει ο Ζώσιμος, κατέστησαν *εἰς ἀνάγκην τὸν βασιλέα Γρατιανὸν ἐνδοῦναι σφίσιν, ἀπολιπούσαις τὰ ἐν Κελτοῖς, διὰ τοῦ Ἰστρου Παιονίαν καὶ τὴν ἄνω Μυσίαν καταλαβεῖν*. Σκοπός και βασικό του μέλημα ήταν να απαλλάξει τις επαρχίες *τῆς συνεχοῦς τούτων ἐφόδου*.³⁷ Ο μεγάλος κίνδυνος που απειλούσε το σύνορο του Δούναβη μετά τη μάχη της Αδριανούπολης και η ανεμπόδιστη σχεδόν διέλευση βαρβαρικών εθνών από τον Ρήνο, την ίδια εποχή, τον υποχρέωσαν να επισπεύσει την εκλογή αυτοκράτορα. Αποκαλυπτική είναι η εικόνα που παρουσιάζει ο Ζώσιμος: *Θράκης μὲν ὑπὸ τῶν ἐφεστώτων ταύτη βαρβάρων ἐνοχλουμένων, τῶν δὲ ὑπὲρ τὸν Ῥήνον ἐθνῶν ἀκωλύτως ταῖς πόλεσιν ἐπιόντων, αἰρεῖται τῆς βασιλείας κοινωνὸν Θεοδοσίον*.³⁸

Μέσα σε αυτή τη συγκυρία, όπως την περιγράφει ο Ζώσιμος και με δεδομένη την αποδιοργάνωση των στρατευμάτων, την οικονομική καταστροφή και την μείωση του πληθυσμού, ο Θεοδοσίος Α΄, αυτοκράτορας πλέον του ανατολικού τμήματος, συνάπτει το 382 τη γνωστή συνθήκη ειρήνης με την οποία εγκαθιστά τους Γότθους στη Θράκη, επίσημα πλέον, ως συμμάχους.³⁹ Μολοντί ο πανηγυριστής του Θεμιστίου προσπαθεί να προσδώσει στην πολιτική του έναντι των Γόθων ένα νέο ιδεολογικό περιεχόμενο,⁴⁰

34. Θεοδοσιανός Κώδικας VII, 6.3, σ. 325.

35. Βλ. παραπάνω, σημ. 21.

36. *Ecce scimus fame laborasse et Africam. Siciliam et Sardiniam. dicant mathematici, si omnes hi unum fatum habuerunt, cum inter centum nec duorum sibi fata convenire posse dicantur, erubescant et taceant et deo subplices manus tendant, in cuius potestate sunt omnia, sed in hoc forte subreptum est fatis. quid dicemus de Pannonia, quae sic erasa est, ut remedium habere non possit?* (Ps. Augustinus, *Questiones veteris et novi testamenti* 115, 4, έκδ. A. Souter [CSEL 50], Βιέννη 1908, σ. 334). Πρβλ. Várady, *Pannonien*, σ. 33-36.

37. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Δ, 34, τόμ. II/2, σ. 297.

38. Στο ίδιο, Δ, 24, σ. 286.

39. Σχετικά με τη συνθήκη ειρήνης του 382, βλ. κυρίως Ev. Χρυσός, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 146-166. Βλ. επίσης, Wolfram, *Goten*, σ. 156-157· A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.*, Μόναχο 1989, σ. 126-127.

40. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 15 και 16, σ. 278-279, 296-297, 302.

είναι πρόδηλο ότι την παραπάνω απόφαση υπαγόρευσαν στον Θεοδοσίο λόγοι ιστορικής αναγκαιότητας. Οι έρημες από πληθυσμό αγροτικές περιοχές είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια, ενώ ο απογυμνωμένος στρατός χρειαζόταν ενίσχυση και επάνδρωση έστω και μέσα από τις τάξεις των βαρβάρων. Στα ελιχειρήματα-ερωτήματα που παραθέτει ο Θεμίστιος για να αιτιολογήσει την δήθεν *φιλανθρωπία* του αυτοκράτορα, αποκαλύπτει ο ίδιος τους πραγματικούς λόγους της μεγάλης πολιτικής απόφασης του αυτοκράτορα της Ανατολής: *πότερον οὐν βέλτιον νεκρῶν ἐμπλήσαι τὴν Θράκην ἢ γεωργῶν; καὶ τάφων ἀποδεῖξαι μεστὴν ἢ ἀνθρώπων; καὶ βαδίζειν δι' ἀγρίας ἢ δι' εἰργασμένης; καὶ ἀριθμῆναι τοὺς πεφονευμένους ἢ τοὺς ἀρόνδτας; καὶ μετοικίζειν εἰ τύχοι, Φρύγας καὶ Βιθυνοὺς ἢ συνοικίζειν οὓς κεχειρώμεθα;*⁴¹

Η ένταση που επικρατούσε στα Βαλκάνια εκτονώθηκε, προσωρινά έστω, με τη νέα πολιτική του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, η οποία είχε παράλληλα και τους επικριτές της με κορυφαίο εκπρόσωπο τον ρήτορα Συνέσιο. Ο Συνέσιος «*nieux romain, réactionnaire et xérophobe*» όπως τον χαρακτηρίζει ο P. Lemerle,⁴² αποδίδει όλες τις αυχιές της Αυτοκρατορίας στην ευσπλαχνία (*έλεος*) του αυτοκράτορα, χάρη στην οποία εγκατέστησε στο ρωμαϊκό έδαφος βαρβάρους, οι οποίοι *ἀρετῆς οὐ ξυνίσιν*.⁴³ Βέβαια, η συνθήκη ειρήνης του Θεοδοσίου με τους Γότθους της Θράκης δεν είναι παρά η εφαρμογή κοινής απόφασης Γρατιανού - Θεοδοσίου για συντονισμένη και από κοινού αντιμετώπιση των βαρβάρων του Δούναβη. Δύο χρόνια πριν, ο Γρατιανός είχε υπογράψει στο Σίρμιο παρόμοια συνθήκη ειρήνης με τους Αλάθεο και Σάφρακα, με την οποία εγκαθιστούσε επίσημα στην Παννονία τις μεγάλες βαρβαρικές ομάδες που είχαν εισβάλει στο Ιλλυρικό.⁴⁴

Παρότι η εγκατάσταση των Γότθων στην Αυτοκρατορία εμφανίζεται, τόσο στις ηχηρά αντικρουόμενες θέσεις των συγγραφέων της εποχής όσο και σε εκείνες των σύγχρονων ιστορικών,⁴⁵ ως ένας νέος θεσμός των εξωτερικών σχέσεων του Βυζαντίου, στην

41. Στο *ίδιο*, 16, σ. 301-302. S. Williams - G. Friell, *Theodosius. The Empire at Bay*, Λονδίνο 1994, σ. 34-35.

42. Lemerle, *Invasions*, σ. 278.

43. Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιον*, 15, PG 66, στ. 1096-1097.

44. Bl. Várady, *Pannonien*, σ. 36. Χρυσός, *Γότθοι*, σ. 137. Gračanin, *South Pannonia*, σ. 34-36.

45. Ο F. Lot (*Les invasions germaniques, la pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain*, Παρίσι 1935, σ. 63) επικρίνει την πολιτική του Θεοδοσίου και χαρακτηρίζει την εγκατάσταση των Γότθων στην Αυτοκρατορία σαν "État dans l'État". Ο A. Piganiol (*L'Empire Chrétien, 325-395*, Παρίσι 1972, σ. 234) προχωρεί περισσότερο χαρακτηρίζοντας τον γοθικό πληθυσμό της Αυτοκρατορίας ως "un corps étranger, un poison dans l'organisme de l'État Romain". Αντίθετα ο P. Lemerle (*Invasions*, σ. 279), εκθέτοντας τους λόγους που οδήγησαν τον Θεοδοσίο στην απόφασή του καταλήγει: "il y a de la severité à accabler Théodose pour avoir tenté, dans un coin de la Thrace, une expérience limitée de colonat militaire". Ο Ev. Χρυσός (*Γότθοι*, σ. 165), αναλύοντας διεξοδικά τους όρους της συνθήκης, συμπεραίνει ότι οι Γότθοι «διετήρησαν την αυτόνομον οργάνωσιν των φυλών των ουχί ως προνόμιον, αλλ' ως ανάγκην, διότι απεκλείσθησαν της ρωμαϊκής πολιτείας (jus civitatis)». Για την έννοια του *foedus* βλ. E. Chrysos, *Legal Concepts and Patterns for the Barbarians' Settlement on Roman Soil*, στο *Das Reich und die Barbaren*, σ. 13-23.

πραγματικότητα δεν είναι παρά η συνέχεια μιας παραδοσιακής πολιτικής, προσαρμοσμένης αυτή τη φορά στη νέα πραγματικότητα και τις νέες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στο βόρειο σύνορο. Ο Μ. Κωνσταντίνος και οι διάδοχοί του, στην αντιμετώπιση του βαρβαρικού προβλήματος, προσπάθησαν να διατηρήσουν μια σχετική ισορροπία ανάμεσα στα πολεμικά και τα διπλωματικά μέσα. Ο Ουάλης συνέχισε την ίδια περίπου πολιτική, ενώ ο Θεοδοσίος και ο Γρατιανός, ελλείψει άλλων επιλογών, αποφάσισαν, με επίγνωση του κόστους αυτής της απόφασης, να καταφύγουν σε ειρηνική λύση του προβλήματος. Άμεση συνέπεια των ειρηνικών τους μέτρων υπήρξε αναμφίβολα η μερική αναξωογόνηση των αγροτικών περιοχών του Ιλλυρικού και της Θράκης. Χαρακτηριστική είναι η παρότρυνση του Θεμιστίου προς τους Θράκες και τους Μακεδόνες να εγκαταλείψουν τα τείχη και να επιστρέψουν στους αγρούς τους με άροτρα και δρέπανα.⁴⁶

Η πολιτική της ανοχής του Θεοδοσίου έναντι των γοθτικών φύλων δυσχέρανε μερικές φορές τη θέση των βόρειων επαρχιών και δυσαρεστούσε τους κατοίκους τους. Η ευνοϊκή αντιμετώπιση των ηττημένων από τον Πρόμωτο Γροθίγγων και των φοιδεράτων Γόθτων της Τόμεως,⁴⁷ για παράδειγμα, ανέδειξαν μια πολιτική «κατευθυνόμενη όχι από τα συμφέροντα της επαρχίας αλλά αποκλειστικά από εκείνα της Πρωτεύουσας».⁴⁸ Το προσωπικό του επίσης συμφέρον, ίσως περισσότερο και από εκείνο της Πρωτεύουσας, του υπαγόρευε ενδεχομένως αυτή την ανεκτική και ευνοϊκή στάση. Συμμαχικά στρατεύματα από την περιοχή του Δούναβη αποτελούσαν, ως γνωστόν, το κύριο σώμα του στρατού στις εκστρατείες του εναντίον των σφετεριστών του θρόνου Μαξιμίμου και Ευγένιου.⁴⁹

Στο τέλος του 4ου αιώνα εμφανίζονται με σύντομες αλλά καταστρεπτικές για τα Βαλκάνια επιδρομές οι Ούννοι, λαός που πρόκειται να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στην περιοχή κατά το α΄ μισό του 5ου αιώνα. Η εμφάνισή τους δεν αναστατώνει μόνο τον εγχώριο πληθυσμό της περιοχής αλλά, πολύ περισσότερο, τους φοιδεράτους Γόθτους, οι οποίοι σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης του 382 έχουν επωμισθεί το βάρος της υπεράσπισης του συνόρου από άλλους εξωτερικούς εχθρούς. Η πίεση των νέων εχθρών οδηγεί αναπόφευκτα στην εξέγερση των Βησιγόθτων συμμάχων, επικεφαλής των οποίων βρίσκεται ο Αλάριχος. Ο θάνατος του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, λίγα χρόνια αργότερα, επιτείνει την κρίση που βιώνουν οι πληθυσμοί των βαλκανικών περιοχών ενώ η οριστική αποχώρηση του Αλάριχου με το στρατό του θα τις απαλλάξει από την επικίνδυνη παρουσία του.⁵⁰

46. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 34, XXIV, έκδ. G. Downey - A. F. Norman, τόμ. II, Λιψία 1970, σ. 228.

47. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 38-40, τόμ. II/2, σ. 303-308.

48. Vasilka Tăpkova-Zaimova, La politique de Byzance dans ses rapports avec les "barbares", *Études Historiques* 2 (1965), p. 33.

49. Βλ. Várady, *Pannonien*, σ. 56-57, 78-82· Wolfram, *Goten*, σ. 159-163· Demandt, *Spätantike*, σ. 132, 135-136· Gračanin, *South Pannonia*, σ. 37-39.

50. Wolfram, *Goten*, σ. 164-167· Demandt, *Spätantike*, σ. 140-141· Gračanin, *South Pannonia*, σ. 39.

Τα γεγονότα της τελευταίας δεκαετίας του 4ου αιώνα (επιδρομές των Ούννων, θάνατος του Θεοδοσίου, εξέγερση και περιπλάνηση του Αλάριχου στη Βαλκανική) προκάλεσαν και πάλι την αποδιοργάνωση πολλών περιοχών του Ιλλυρικού και της Θράκης. Οι αναφορές του Κλαυδιανού⁵¹ στις έρημες περιοχές της Παννονίας, στα κατεστραμμένα τείχη της Θράκης, στους εγκαταλελειμμένους αγρούς της Μυσίας δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για την ευκολία με την οποία οι βάρβαροι επιχείρησαν τις επιδρομές τους νοτίως του Δούναβη. Οι συγγραφείς του 5ου αιώνα Φιλοστόργιος και Ζώσιμος, περιγράφοντας τη διέλευση του Γαϊνά από τη Θράκη γύρω στο 400, μνημονεύουν με συντομία τις καταστροφές που υπέστη η περιοχή και την παντελή έλλειψη αγαθών.⁵² Οι καταστροφές, ωστόσο, τις οποίες επισημαίνουν οι συγγραφείς, αφορούν μάλλον αγροτικές περιοχές με ανοχύρωτα χωριά, άποψη που στηρίζεται σε δύο κυρίως λόγους: α) τα ονόματα πολλών, γνωστών μέχρι εκείνη την εποχή αγροτικών οικισμών δεν μνημονεύονται μετά το τέλος του 4ου αιώνα από καμιά ιστορική πηγή και β) από κανένα συγγραφέα της εποχής δεν μνημονεύεται καταστροφή ή κατάληψη μεγάλης πόλης ή φρουρίου ενώ συχνά γίνεται λόγος για αδυναμία των εισβολέων να τις πολιορκήσουν. Τα γεγονότα των ετών 376-382 και οι αναταραχές της τελευταίας δεκαετίας του 4ου αιώνα οδήγησαν, ιδιαίτερα τις βόρειες επαρχίες, σε μεγάλη κοινωνική και οικονομική αναστάτωση, συνέπεια της οποίας ήταν όχι μόνο η αλλοίωση του εθνικού χαρακτήρα αλλά και η μείωση του πληθυσμού τους. Η έντονη οικονομική κρίση και η αποδιοργάνωση των αγροτικών περιοχών ανάγκασε συχνά πολλούς αγρότες (κυρίως παροίκους) να εγκαταλείπουν τον τόπο τους, αναζητώντας καλύτερη τύχη αλλού. Οι διαστάσεις του προβλήματος ήταν τόσο μεγάλες ώστε υποχρέωσαν τον Θεοδοσίο το 392 να εκδώσει νόμο, με τον οποίο έθετε τέρμα σε αυτή την κατάσταση, δεσμεύοντας τους αγρότες-παροίκους της Θράκης να παραμείνουν στη γη τους.⁵³

51. Κλαυδιανός, *In Rufinum liber secundus*, έκδ. G. P. Goold (LCL 135, *Claudian*), τόμ. I, Λονδίνο 1976, σ. 60, στ. 45-48: *nam plaga Pannoniae miserandaque moenia Thracum arvaque Mysorum iam nulli flebile damnum, sed cursus sollemnis erat campusque furori expositus, sensumque malis detraxerat usus.*

52. Επει δὲ ἡ Θράκη ἐξηρήμωτο, καὶ οὔτε παρέχειν τι τῶν ἐπιτηδείων ἦν δυνατὴ ... ἐπὶ Χερρόνησον ὁ Γαϊνάς στέλλεται (Φιλοστόργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* XI, 8, σ. 139): *Γαϊνὰς δὲ τὸ πολὺ τῆς δυνάμεως μέρος ἀποβαλὼν ἤπερ εἶρηται, μετὰ τῶν λειπομένων ἐπὶ τὸν Ἰστρον ἀπέτρεχε, πεπορθημένην <ἤ>δη τὴν Θράκην ἐκ τῶν προλαβοῦσάν ἐφ᾽ ὅδω εὐρών, τὰ δὲ ἐν ποσὶ ληζόμενος (Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα* E, 21, τόμ. III/1, σ. 33).*

53. *Per universam dioecesim Thraciarum sublato in perpetuum humanae capitationis censu jugatio tantum terrena solvatur. Et ne forte colonis tributariae sortis nexibus absolutis vagandi et quo liberit recedendi facultas permessa videatur, ipsi quidem originario iure teneantur, et licet condicione videantur ingenui, servi tamen terrae ipsius cui nati sunt aestimentur nec recedendi quo velint aut permutandi loca habeant facultatem, sed possessor eorum iure utatur et patroni sollicitudine et domini potestate. Si quis vero alienum colonum suscipiendum retinendumve crediderit, duas auri libras ei cogatur exsolvere, cuius agros transfuga cultore vacuaverit, ita ut eundem cum omni peculio suo et agnatione restituat (Ἰουστινιάνειος Κώδικας, *Codex Justinianus* XI, 52.1, έκδ. P. Krueger, *CJC* II, Βερολίνο 1877 [ανατ. 1967], σ. 443).*

II

Στις πρώτες δεκαετίες του 5ου αιώνα, οι Ούννοι, αν και έχουν επεκτείνει την κυριαρχία τους σε όλες τις βορειοδουναβικές περιοχές, καθυποτάσσοντας πολλές μικρότερες φυλές, εν τούτοις δεν έχουν κάνει ακόμη έντονα αισθητή την παρουσία τους μέσα στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας. Οι μαρτυρίες των πηγών για την πολεμική τους δράση μέχρι την εποχή του Αττίλα είναι σποραδικές και σύντομες. Στα έτη 404-405 αναφέρεται από τον Σωζομενό επιγραμματικά κάποια εισβολή τους στη Θράκη.⁵⁴ Λίγα χρόνια αργότερα, στη διάρκεια οργανωμένης εισβολής τους με αρχηγό τον βασιλέα τους Ούλδη, κυριεύουν με προδοσία την πόλη της Μυσίας Καστραμάρις, διατρέχοντας και λεηλατώντας στη συνέχεια πολλές περιοχές της Θράκης.⁵⁵ Ο όρος που θέτει ο Ούλδης στις διαπραγματεύσεις του με τον στρατιωτικό διοικητή της επαρχίας, η καταβολή δηλαδή ετήσιου φόρου -όρος καθοριστικός, όπως θα δούμε, στην εξέλιξη των ουννο-βυζαντινών σχέσεων- αποκαλύπτει τις προθέσεις των νέων εχθρών της Αυτοκρατορίας.⁵⁶ Ο Ούλδης δεν ενδιαφέρεται τόσο για λάφυρα και αιχμαλώτους ούτε για παραχώρηση εδαφών προς εγκατάσταση. Στόχος του είναι το οικονομικό όφελος με την άσκηση πίεσης και τη διατύπωση εκβιαστικών διλημμάτων.

Η τακτική που εγκαινιάζει ο βάρβαρος ηγεμόνας γίνεται αποτελεσματικότερη λίγα χρόνια αργότερα, όταν η δύναμη των Ούννων, την εποχή του βασιλέως τους Ρούα, ενισχύεται σημαντικά και η ίδια η παρουσία τους αποτελεί πραγματική πλέον απειλή για το Βυζάντιο.⁵⁷ Καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Θεοδοσίου Β' η Αυτοκρατορία, συνεχίζοντας την πολιτική της εξαγοράς της ειρήνης, επιβαρύνει σημαντικά τον δημόσιο προϋπολογισμό, καταβάλλοντας στους Ούννους, με τη συνομολόγηση κάθε νέας συνθήκης, διπλάσιο φόρο από εκείνον που προέβλεπε η προηγούμενη.

Για να επιτύχουν το σκοπό τους οι Ούννοι, οργανωμένοι στρατιωτικά και πολυάριθμοι, επιχειρούν σειρά επιδρομών εναντίον μεγάλων πόλεων και φρουρών. Σύγχρονες και μεταγενέστερες των γεγονότων πηγές μιλούν για την εκ θεμελίων σχεδόν καταστροφή πολλών μεγάλων πόλεων, από το Σίρμιο έως τη Σερδική. Στη διάρκεια των δύο κύριων φάσεων των πολεμικών του επιχειρήσεων (441-442 και 447-448), ο Αττίλας πραγματοποίησε σειρά επιδρομών από τα δυτικά προς τα ανατολικά, δεδομένου ότι

54. Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VIII, 25.1, σ. 383. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 46.

55. Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* IX, 5.1-2, σ. 396. Φιλοσότοργος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XI, 8, σ. 137-138. Πρβλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 46-48.

56. *Τερατεωμένου δὲ τοιαύτου καὶ δαυμὸν ὅσον ἐβούλετο ἐπιτάττοντος καὶ ἐπὶ τούτοις συντίθεσθαι Ῥωμαίοις εἰρήνην ἔχειν ἢ πόλεμον περιμένειν* (Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* IX, 5.2, σ. 396). Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 48.

57. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. I (*De l'Etat romain à l'Etat byzantin*, 284-476), Παρίσι 1959, σ. 289. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 59-69.

η έδρα του βρισκόταν στην Παννονία. Τα στρατεύματά του ακολούθησαν τη μεγάλη στρατιωτική οδό Σίρμιο - Σιγγηδόνα - Μάργος - Βιμινάκιο - Ναϊσσός, τη μοναδική που ένωσε τη Δεύτερη Παννονία (Pannonia Secunda) και την Άνω Μυσία με τη Θράκη.⁵⁸ Οι σημαντικότεροι συγγραφείς των γεγονότων της εποχής, Πρίσκοι, Μαρκελλίνος Κόμης και Θεοφάνης μνημονεύουν στα κείμενά τους την καταστροφή των παρακάτω πόλεων: Ρατιαρία, Βιμινάκιο, Σίρμιο, Ναϊσσός, Σερδική, Μάργος, Μαρκιανούπολη, Φιλιπούπολη, Αρκαδιούπολη. Την ίδια τύχη είχε και μια σειρά μικρότερων πόλεων και φρουρών κατά μήκος του Δούναβη.⁵⁹

Το 441 οι Ούννοι, επωφελούμενοι από το γεγονός ότι η Αυτοκρατορία είχε ρίξει το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών της δυνάμεων σε άλλα μέτωπα, εισβάλλουν στη Βαλκανική. Μετά από μια σύντομη εκστρατεία κατά την οποία κυριεύουν το Βιμινάκιο, υπογράφουν συμφωνία ανακωχής. Το 442 ξαναρχίζουν τις επιθέσεις με μια σειρά επιδρομών, στη διάρκεια των οποίων τα βυζαντινά στρατεύματα υπό την ηγεσία του Άσπαρος υφίστανται συνεχείς ήττες. Μετά την πτώση της Μάργου, που βρισκόταν από στρατηγική άποψη σε θέση-κλειδί για την περιοχή, προχωρούν νοτιότερα και κυριεύουν τη Ναϊσσό. Η πτώση της προδιαγράφει και την τύχη της Σιγγηδόνας, αν και το όνομα της τελευταίας αποσιωπάται από τις πηγές. Την ίδια τύχη θα έχουν οι πόλεις και τα φρούρια που βρίσκονται δυτικότερα. Το αμυντικό σύστημα του Δούναβη πλήττεται και σιγά-σιγά αποδυναμώνεται. Στις αρχές του 443 οι Ούννοι υποχωρούν και αρχίζει αμέσως το έργο της ανασύστασης. Η στρατιωτική διοίκηση του Ιλλυρικού και της Θράκης ενισχύει με νέες μονάδες τον δούναβικό στόλο, τις φρουρές του *limes* και τα στρατόπεδα που βρίσκονται κατά μήκος του ποταμού.⁶⁰

Το 447, όταν ο Αττίλας ηγείται μόνος πλέον της μεγάλης ουννικής συνομοσπονδίας, ο κίνδυνος από τον βορρά διαγράφεται απειλητικότερος. Με μια σειρά οργανωμένων επιδρομών, στις οποίες συμμετέχουν πολυπληθή στρατεύματα, ο Αττίλας πολιορκεί και κυριεύει σημαντικές πόλεις του Ιλλυρικού,⁶¹ ενώ στη συνέχεια *κατατρέπει τη Θράκη*. Οι επιχειρήσεις του στέφονται από πλήρη επιτυχία. Καταστρέφει μεγάλο αριθμό πόλεων και φρουρών, συλλαμβάνει πλήθος αιχμαλώτων και αποκομίζει πλούσια λεία. Κατά

58. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 86.

59. Πρίσκοι, *Αποσπάσματα*, 6, 1· 9, 1· 9, 3· 10· 11, 1-2, και 14, έκδ. R. C. Blockley, *Fragmentary Classicising Historians*, σ. 230, 234-242, 246-248, 262, 290· Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 441-442, 447, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, XI/2, Βερολίνο 1894, σ. 80-82· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 102-103. Πρβλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 80-93· Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 54-55· A. Barnea, *Einige Bemerkungen zur Chronologie des limes an der unteren Donau in spätrömischer Zeit, Dacia N. S.* 34 (1990), σ. 287· Gračanin, *South Pannonia*, σ. 60-62.

60. Stein, *Bas-Empire I*, σ. 290-291· Lemerle, *Invasions*, σ. 279· F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, τόμ. 4 (*Die Europäischen Hunnen*), Βερολίνο 1962, σ. 291. Αναλυτικότερα, βλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 80-93.

61. Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 447, σ. 82· Πρίσκοι, *Αποσπάσματα*, 11, 1· 11, 2 και 14, σ. 242, 248, 262, 268, 288-290.

τον Θεοφάνη, ο ηγέτης των Ούννων προελαύνει μέχρι τον Πόντο, την Καλλιπόλη και τη Σηστό, *πάσαν πόλιν και φρούρια δουλούμενος πλην Ἀνδριανουπόλεως και Ἡρακλείας*. Μπροστά στον ορατό κίνδυνο που απειλεί την ίδια τη βυζαντινή πρωτεύουσα ο Θεοδόσιος Β΄ *ἀναγκάζεται πρεσβεύσασθαι πρὸς Ἀτίλαν και ἔξακισχιλίας χρυσίου λίτρας ὑπὲρ τῆς ἀναχωρήσεως παρασχεῖν, χιλίων δὲ χρυσίου λιτρῶν ἐτήσιον φόρον αὐτῷ ἤρεμοῦντι προσομολογήσαι, τελεῖν*.⁶²

Το σύνολο των πληροφοριῶν που διαθέτουμε, οδηγεί στη διαπίστωση ὅτι το σκηνικό στη Βαλκανική Χερσόνησο ἔχει πλέον αλλάξει. Από τις επιδρομές των Ούννων δεν υποφέρει τόσο ἡ ὑπαιθρος και ὁ αγροτικός πληθυσμός της, ὅπως συνέβαινε τον προηγούμενο αἰώνα, ἀλλὰ κυρίως οἱ μεγάλες πόλεις και τὰ φρούρια. Στόχος των Ούννων δεν ἦταν ἡ εγκατάστασή τους νοτίως του Δούναβη, μέσα στις πλούσιες αγροτικές περιοχές, ἀλλὰ ἡ πλούσια λεία που θα αφαιρούσαν ἀπὸ τον αστικό πληθυσμό των πόλεων και ἡ πίεση που θα ασκούσαν στην κεντρική εξουσία της Αυτοκρατορίας για πανάκριβη ἐξαγορά της εἰρήνης. Ο Πρίσκοσ, παρατηρητής και ἀριστος γνώστης των γεγονότων της εποχής, ἀποκαλύπτει στη μακρὰ ἀφήγησή του ὄχι μόνο τις προθέσεις τους ἀλλὰ και τὰ ἀποτελέσματα των επιχειρήσεών τους. Οἱ Ούννοι κυριεύσαν μεγάλες και πλούσιες πόλεις, ἀποδεκάτισαν μεγάλο μέρος του πληθυσμοῦ τους και οδήγησαν στο βασίλειό τους, ὡς αιχμαλώτους, ἀνθρώπους που προέρχονταν ἀπὸ την ἀνώτερη κοινωνική τάξη της βυζαντινῆς περιφέρειας. Κατὰ την ἀλωση της Ρατιαρίας, ἡ οποία ἦταν πόλη *μεγίστη και πολυάνθρωπος*,⁶³ συνέλαβαν και οδήγησαν στη χώρα τους, ὡς αιχμαλώτους, τὴ σύζυγο και τὰ παιδιά του υψηλοῦ ἀξιωματοῦχου Σύλλου. Ἡ βυζαντινὴ πρεσβεία του 448 στις διαπραγματεύσεις της με τον Ονηγήσιο για τὴν ἀπελευθέρωσή τους επικαλεῖται τὴν *προτέραν αὐτῶν εὐδαιμονίαν*. Ο ἀξιωματοῦχος της συννικῆς αὐλῆς τὴν αὐτῶν *οὐκ ἀπηγόρευσε λύσιν, ἐπὶ πολλοῖς δὲ σφᾶς ἐβούλετο χροῆμασιν ἀπεμπολᾶν*.⁶⁴ Διπλό, λοιπόν, για τους Ούννους τὸ ὄφελος ἀπὸ τὴν αιχμαλωσία τους. Ἀπὸ τὴ μια τὰ πλούτη τους και ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ μεγάλα χρηματικά ποσά που θα καταβάλλονταν ἀπὸ τὴν Αυτοκρατορία για τὴν ἐξαγορά τους. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ περίπτωση του πλούσιου ἄλλοτε Ἑλλῆνα ἐμπόρου, τον οποῖο ο Πρίσκοσ συνάντησε τυχαία στην αὐλὴ του Ἀτίλα. Αφηγούμενος ὁ αιχμάλωτος τὴν περιπέτειά του στον συγγραφέα, ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων ὅτι κατὰ τὴν κατάληψη του Βιμινακίου και τὴ διανομὴ των λαφύρων στους ἀξιωματοῦχους Ούννους, ὁ ἴδιος ἐπελέγη στη μερίδα του Ονηγήσιου

62. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, ἐκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 102-103. Altheim, *Geschichte*, σ. 292. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 92.

63. Πρίσκοσ, *Ἀποσπάσματα*, 9, 1, σ. 234. V. Velkov, Ratiaria. Eine römische Stadt in Bulgarien, στο *Roman Cities in Bulgaria*, σ. 77-78.

64. Πρίσκοσ, *Ἀποσπάσματα*, 14, σ. 290. Για τὴν πρεσβεία του 448, βλ. Altheim, *Geschichte*, σ. 292-293. Σοφία Πατούρα, Οἱ διπλωματικές ἀποστολές και ἡ εἰρηνικὴ προσέγγιση Βυζαντινῶν και Ούννων: ἡ μαρτυρία του Πρίσκοου, στο *Ἡ Ἐπικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 409-418.

διὰ τὸν ὑπάρξαντα αὐτῷ πλοῦτον.⁶⁵ Αιχμάλωτος ἀπὸ το Σίριμο ἦταν καὶ ὁ βυζαντινὸς ἀρχιτέκτονας ποὺ σχεδίασε καὶ κατασκεύασε τὸ βαλανεῖον τοῦ Ονηγήσιου.⁶⁶ Ὁ Ρουσιτίκιος, αιχμάλωτος ἀπὸ τὴν Ἄνω Μυσία, ἐντάχθηκε ὡς λογᾶς στὴν πηρεσία τῆς οὐννικῆς αὐλῆς ἐπὶ τῆ τῶν γραμμάτων διαπονουμένου συντάξει.⁶⁷ Τα συγκρομημένα παραδείγματα ὁδηγοῦν στο συμπέρασμα ὅτι οἱ Οὔννοι, μολονότι κυριεύσαν ἀρκετές πόλεις, δὲν ἐγκαταστάθηκαν σε καμιά ἀπὸ αὐτές, ἀλλὰ τις ἐγκατέλειπαν μετὰ ἀπὸ ὀλοσχερῆ καταστροφή τους. Μαζί τους ἐπαιρναν πολλὰ πλοῦτη καὶ μικρὸ μάλλον ἀριθμὸ ἀιχμαλώτων, τους ὀποίους ἐπέλεξαν με βάση τὴν ὀικονομική τους κατάσταση, τὴν κοινωική τους θέση καὶ τὴν ἐπαγγελματική τους κατάσταση.

Υπενθυμίζεται ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη τὸ οὐννικὸ βασίλειο εἶχε ἐξελιχθεῖ σε μεγάλη δύναμη με τὴν ὑποταγὴ ὀλων σχεδόν των μικρότερων βαρβαρικῶν φύλων. Τα σύνορά του περιέκλειαν μεγάλες καὶ πλούσιες γεωγραφικές ἐκτάσεις με ἐπίκεντρο τὴν πεδιάδα τῆς Παννονίας, ἐνὼ δὲν ἀπειλείτο ἀπὸ κανέναν ἄλλο βαρβαρικὸ λαὸ. Εξᾶλλου, οἱ ἐπεκατατικές διαθέσεις τοῦ Ἀττίλα στόχευαν στὴ Δύση καὶ ὀχι στὴν Ἀνατολή. Οἱ ἐπιδρομές του, κατὰ συνέπεια, στὴ Βαλκανική Χερσόνησο καὶ οἱ συνεχεῖς διπλωματικές ἀποστολές του στο Βυζάντιο γιὰ διαπραγμάτευση τῆς εἰρήνης ἀπέβλεπαν τόσο στα υλικὰ ἀγαθὰ καὶ τα χρήματα ὀσο ἐπίσης στὴν ἀιχμαλωσία καὶ τὴ μεταφορὰ στὴν αὐλή του, ἀνώτερου κοινωικά καὶ ὀικονομικά ἀνθρώπινου δυναμικοῦ. Ἀπώτερος, ὀσως, στόχος ἦταν ἡ προσέγγιση τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ὀ ὀποῖος θα συνέβαλε στὴν πολιτική καὶ κοινωική ἐξέλιξη των λαῶν τῆς οὐννικῆς συνομοσπονδίας καὶ ὀδιὰίτερα των ἠγετικῶν τους τάξεων.⁶⁸

Γιὰ να ἐπιτύχουν τὸ στόχο τους, οἱ Οὔννοι ἠγεμόνες καθοδήγησαν καὶ κατηύθυναν τα βαρβαρικά στίφη σε καταστροφές των πόλεων, σε λεηλασίες, ἐρημώσεις, ἀιχμαλωσίες. Το μέτρο των ὀδυνηρῶν ἐπιπτώσεων των πολεμικῶν τους ἐπιχειρήσεων στο Ἰλλυρικό καὶ τὴ Θράκη τὸ δίνει ἡ περιγραφή τῆς πόλης Ναῖσσοῦ, ὀπως τὴν εἶδε ἡ βυζαντινὴ πρεσβεία τοῦ 448, στὴν πορεία τῆς προς τὸ οὐννικὸ βασίλειο: Ἀφικόμενοι δὲ ἐς Ναῖσσοδ ἔρημον μὲν εὔρομεν ἀνθρώπων τὴν πόλιν ὀς ὑπὸ τῶν πολεμῶν ἀνατρα-

65. Τότε δὴ γελάσας ἔλεγε Γραικὸς μὲν εἶναι τὸ γένος, κατ' ἐμπορίαν δὲ εἰς τὸ Βμινάκιον ἐλληλυθέναι τὴν πρὸς τῷ Ἰστρω ποταμῷ Μυσῶν πόλιν. πλείστον δὲ ἐν αὐτῇ διατρίψαι χρόνον καὶ γυναῖκα γήμασθαι ζάπλουτον. τὴν δὲ ἐντεῦθεν εὐπραγίαν ἐκδύσασθαι ὑπὸ τοῖς βαρβαροῖς τῆς πόλεως γενομένης, καὶ διὰ τὸν ὑπάρξαντα πλοῦτον αὐτῷ Ὀνηγησίῳ ἐν τῇ τῶν λαφύρων προκριθῆναι διανομῇ (Πρίσκοσ, Ἀποσπάσματα, 11, 2, σ. 268). Altheim, *Geschichte*, σ. 302-303· Κορδῶσης, *Ἱστοριογεωγραφικά*, σ. 278.

66. Βαλανεῖον δὲ ἦν οὐ πόρρω τοῦ περιβόλου, ὀπερ Ὀνηγήσιος μετὰ τὸν Ἀττίλαν παρὰ Σκύθαισ ἰσχῶν μέγα ὀκδομέι ... ὀ δὲ ἀρχιτέκτων τοῦ βαλανεῖου ἀπὸ τοῦ Σιριμίου ἀιχμάλωτος ἀχθεῖς, μισθὸν τοῦ εὐρέματος ἐλευθερίαν λήψεσθαι προσδοκῶν ἔλαθε μεῖζονι πόνῳ περιπεσὼν τῆς παρὰ Σκύθαισ δουλείας βαλανεία γὰρ αὐτὸν Ὀνηγήσιος κατέστησεν (Πρίσκοσ, Ἀποσπάσματα, 11, 2, σ. 264). Altheim, *Geschichte*, σ. 297· Gračanin, *South Pannonia*, σ. 64.

67. Πρίσκοσ, Ἀποσπάσματα, 14, σ. 288. Altheim, *Geschichte*, σ. 286-287.

68. Sophie Patoura, *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVe-Ve siècles*, στο *Eirene Conference*, σ. 151-153.

πέισαν, ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς καταλύμασι τῶν ὑπὸ νόσων κατεχομένων τινὲς ἐτύγγανον ὄντες, μικρὸν δὲ ἄνω τοῦ ποταμοῦ ἐν καθαρῶ καταλύσαντες (σύμπαντα γὰρ τὰ ἐπὶ τὴν ὄχθην ὄστέων ἦν πλέα τῶν ἐν πολέμῳ ἀναιρεθέντων).⁶⁹ Από το περιεχόμενο του συγκεκριμένου παραθέματος γίνεται φανερό ότι οι ουννικές επιδρομές επέφεραν βαρὺ πλήγμα στην οικονομία και τη δημογραφία των αστικών κέντρων. Ο εμπορικός και βιοτεχνικός τους ιστός καταστράφηκε παντελῶς. Μια σύντομη αγιογραφική μνεία μας πληροφορεῖ ότι καταστράφηκαν εκατὸ πόλεις της Θράκης, της οποίας η οικονομία δεν μπόρεσε να συνέλθει για μακρὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τις ουννικές επιδρομές.⁷⁰

Η αναφορά στη Ναϊσόσ, την Αδριανούπολη και το φρούριο της Ασήμου επιτρέπει τη χάραξη των δύο κύριων αξόνων των πολεμικών επιχειρήσεων των Ούννων στη Βαλκανική: στα βόρεια η *Via Danubiana*, που ἔνωσε τη Ρατιαρία με τη Ναϊσόσ και στα νότια η μεγάλη στρατιωτικὴ οδός, που ξεκινούσε ἀπὸ τη Σιγγηδόνα και κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη.⁷¹ Οι ζημιές, βέβαια, που προκάλεσαν οι Ούννοι σε ορισμένες ἰσως πόλεις δεν ἦσαν ανεπανόρθωτες. Οι μαρτυρίες των πηγῶν για εγκατάσταση, μετὰ την κατάρρευση του ουννικὸ βασιλείου, ουννικῶν ομάδων και ἄλλων βαρβαρικῶν φύλων σε πόλεις της Μυσίας και της Θράκης,⁷² των Οστρογόθτων αργότερα στην πόλη *Nonae*⁷³ και η πληροφορία ὅτι ο Ζήνων κατέφυγε το 469 στη Σερδική για να ἀποφύγει τον Ἄσπαρα,⁷⁴ υποδηλώνουν ὅτι αὐτὲς τουλάχιστον οι πόλεις ἦταν ἀκόμη κατοικίσιμες. Η ταχεία, ἰσως, ἀποχώρηση των Ούννων ἀπὸ τις πόλεις που κυρίευσαν παρείχε στις ἀρχές της περιοχῆς τη δυνατότητα για ἄμεση, μερικὴ ἔστω, ἀποκατάστασή τους. Ωστόσο, την πλήρη και συστηματικὴ ἀνόρθωση και ἀνοικοδόμηση των κατεστραμμένων πόλεων και φρουρίων θα πραγματοποιήσουν αργότερα οι αυτοκράτορες Ἀναστάσιος⁷⁵ και Ἰουστινιανός.⁷⁶

69. Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 248.

70. Βλ. Velkov, *Campaigns*, σ. 55, ὅπου και η πηγὴ.

71. Βλ. V. Beševliev, *Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l' époque du haut moyen âge*, *EBalk* 5 (1966), σ. 211.

72. Ιορδάνης, *Getica* L-LI, 264-267, σ. 126-127.

73. Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, a. 487, σ. 93.

74. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 116.

75. Βλ. I. Barnea, *Contributions to Dobroudja history under Anastasius I, Dacia N.S.* 4 (1960), σ. 365-366. Barnea, *Chronologie*, σ. 288. Fiona K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Κέμπριτζ 2006, σ. 109-114.

76. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. IV, *De Aedificiis*, Λυψία 1964, σ. 102-149. Πρβλ. I. Barnea, *Les villes de la Scythia Minor au cours des Ve-VIe siècles*, *Bulletin AIESEE* 10/2 (1972), σ. 143-147. Σοφία Πατούρα-Χατζοπούλου, *L'œuvre de réconstitution du limes danubien à l'époque de l'empereur Justinien 1er*, *RESEE* 18/1 (1980), σ. 95-109. Barnea, *Chronologie*, σ. 288. R. Ivanov, *The Defence System along the lower Danube between Doricum and Durostorum from Augustus to Mauricius*, Σόφια 1999, σ. 313. F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Κέμπριτζ 2001, σ. 152-166.

Η ύπαιθρος και ο αγροτικός κόσμος των βαλκανικών περιοχών στην περίοδο των ουννικών επιδρομών υπέφεραν λιγότερο από τις πόλεις, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη τον 4ο αιώνα, κατά τον οποίο υπήρξαν κύριος στόχος των Γόθων. Οι Ούννοι δεν επεδίωκαν να εγκατασταθούν νοτίως του Δούναβη και, κατά συνέπεια, δεν επεξέτειναν τις δραστηριότητές τους μακράν των μεγάλων αστικών κέντρων. Εκτός από τους οικισμούς και τα χωριά που βρέθηκαν στην πορεία τους, οι άλλες αγροτικές περιοχές δεν είχαν άμεσες επιπτώσεις. Η απουσία σχετικών μαρτυριών και δύο παρεμβατικές αναφορές του Πρίσκου ενισχύουν τη συγκεκριμένη θέση. Στην Παρόχθια Δακία, για παράδειγμα, στη διάρκεια των βαρβαρικών επιδρομών, οι κάτοικοι χωριών της περιοχής επιδίδονταν σε γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες.⁷⁷

Ωστόσο, η σταδιακή εγκατάσταση πολλών βαρβαρικών φύλων σε περιοχές της Παννονίας, της Μυσίας, της Μικράς Σκυθίας κ.λπ. είχε αναμφισβήτητα αρνητικές συνέπειες στη ζωή και την οικονομία του αγροτικού κυρίως πληθυσμού τους. Σε όλη τη διάρκεια του β' μισού του 5ου αιώνα το Βυζάντιο –συνεχίζοντας την πολιτική της εξαγοράς της ειρήνης– παραχωρούσε στις βαρβαρικές ομάδες εδάφη προς εγκατάσταση. Μετά τη μάχη του Nedao το 454 και τη διάλυση της ουννικής συνομοσπονδίας,⁷⁸ νικητές και ηττημένοι ζήτησαν την άδεια της Αυτοκρατορίας να εγκατασταθούν στα εδάφη της.

Ο Ιορδάνης περιγράφει την κατανομή των εδαφών ως εξής: οι Γεπίδες, πρωταγωνιστές και νικητές στην εξέγερση κατά των Ούννων κατέλαβαν τις περιοχές που κατείχαν άλλοτε οι Ούννοι και ζήτησαν από την Αυτοκρατορία ειρήνη και *annua sollemnia*: οι Γόθτοι με την άδεια της Αυτοκρατορίας εγκαταστάθηκαν στην Παννονία· οι Σκύροι, οι Σαδαγάριοι και οι Αλανοί σε περιοχές της Μικράς Σκυθίας και Κάτω Μυσίας· ο Ηερπας, γιος του Αττίλα, επικεφαλής ομάδας Ούννων κατέλαβε την βορειο-ανατολική περιοχή της Μικράς Σκυθίας στους αδελφούς του Emnetzur και Ultzindur παραχωρήθηκαν οι πόλεις Utus, Oescus και Almus της Παρόχθιας Δακίας.⁷⁹ Όταν ο Δεγγιζίχ, επίσης γιος του Αττίλα, ζήτησε από τον αυτοκράτορα Λέοντα Α' το 466, *γῆν καὶ χρήματα* για τον ίδιο και τον λαό του, απειλώντας με πόλεμο, εκείνος του απάντησε *έτοιμωσ ἔχειν πάντα ποιεῖν, εἶγε ὑπακουσόμενοι αὐτῷ παραγένωνται χαίρειν γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ἔθνων ἐπὶ συμμαχία ἀφικνουμένοι*.⁸⁰ Η φράση αυτή απηχεί με σαφήνεια την πολιτική της ενσωμάτωσης των βαρβαρικών λαών, που ακολουθούσε η Αυτοκρατορία εκείνη την εποχή στο σύνορο του Δούναβη.

77. *Πρὸ τοῦ φρουρίου* [Ασημούς] *νεμόντων παίδων ... καὶ ... ἀφέξονται Ῥωμαῖοι τὴν δοριάλωτον ἀροῦντες* (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 9, 3-10 και 11, 1, σ. 238-242).

78. Αναλυτικά για τη μάχη στον ποταμό Nedao, τους λαούς που συμμετείχαν, τη νίκη των Γεπιδών, τη διάλυση της ουννικής συνομοσπονδίας και την τύχη των λαών που την συγκροτούσαν, βλ. Várady, *Pannonien*, σ. 326-335 Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 107-124.

79. Ιορδάνης, *Getica* L-LI, 264-267, σ. 126-127. Velkov, *Bulgarien*, 1980, σ. 203-204 του ίδιου, *Donaulimes*, σ. 149.

80. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 48, 1, σ. 354. Demandt, *Spätantike*, σ. 185.

Σε αυτή την κρίσιμη ιστορική φάση η συγκεκρωμένη πολιτική ήταν ίσως για το συμφέρον όλων (διὰ τὸ κοινῇ λυσιτελεῖς) η καλύτερη δυνατή επιλογή. Το σύνορο του Δούναβη και τα στρατεύματά του είχαν ξεασθενήσει σημαντικά, η οικονομία του Ιλλυρικού και της Θράκης είχε αποδιοργανωθεί και ο πληθυσμός τους είχε μειωθεί σημαντικά. Για να συγκρατήσει έξω από τα σύνορά του τα διάφορα βαρβαρικά φύλα, τα οποία μετά τη διάλυση της ουννικής συνομοσπονδίας δρούσαν αυτόνομα, το Βυζάντιο είχε δύο μόνο επιλογές: ή καταβάλλοντας υψηλό φόρο να εξαγοράζει διαρκώς την ειρήνη ή να ανοίξει μαζί τους περισσότερα μέτωπα. Στη συγκεκρωμένη χρονική στιγμή, οποιαδήποτε από τις παραπάνω λύσεις θα ήταν επιζήμια και θα οδηγούσε την Αυτοκρατορία σε νέες δυσάρεστες περιπέτειες. Στην πρώτη περίπτωση τα πενιχρά αποθέματα του δημόσιου ταμείου έπρεπε να διατεθούν για την αποκατάσταση του *limes* και την αναδιοργάνωση του στρατού στον Δούναβη και στα άλλα σύνορα της Αυτοκρατορίας. Από την άλλη πλευρά, μια πολυμέτωπη αντιπαράθεση θα οδηγούσε τους βαρβαρικούς λαούς σε νέα μεταξύ τους ισχυρή συμμαχία. Κατά συνέπεια, η πολιτική της ενσωμάτωσής τους στα εδάφη της Αυτοκρατορίας, οπωσδήποτε εις βάρος των επαρχιών στις οποίες θα εγκαθίσταντο, αποτελούσε ίσως την επιλογή με το μικρότερο κόστος. Εξάλλου, η προοπτική της σταδιακής αφομοίωσής τους από τον αυτόχθονα πληθυσμό και από το στρατό, όπως πράγματι έγινε σε ορισμένες περιπτώσεις,⁸¹ προσέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα σε τέτοιες αποφάσεις.

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Ζήνωνος, ιδιαίτερα αισθητή στο Ιλλυρικό και τη Θράκη έγινε η παρουσία των δύο μεγάλων οστρογοθικών ομάδων με τους ομώνυμους ηγεμόνες τους Θεοδώριχο Αμαλό και Θεοδώριχο Στράβωνα.⁸² Οι Οστρογόθοι ηγεμόνες, στους πολέμους που διεξήγαν μεταξύ τους ή ενωμένοι σε συμμαχία εναντίον της Αυτοκρατορίας, ερήμωναν συχνά τη χώρα και ληηλατούσαν τον πληθυσμό της. Το 472-473 ο Θεοδώριχος Στράβων κατέλαβε την Αρκαδιούπολη και διέτρεξε με το στρατό του ολόκληρη τη Θράκη.⁸³ Το 478, ο Θεοδώριχος Αμαλός σε συμμαχία με το Στράβω-

81. "Ἐρουλοὶ ποταμῶν Ἰστρον ἤδη διαβάντες ὄτε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν Ἀναστάσιος διακυβέρνησεν, φιλοφρονηθέντες ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ χρήμασι μεγάλοις αὐτοὺς δωρησάμενον, πασσοῦδι Χριστιανοὶ γεγόνασι καὶ τὴν δίαίταν ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον μετέβαλον (Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία IV, 20, ἐκδ. Μ. Α. Aris et al., *Evagrius Scholasticus Historia Ecclesiastica*, τόμ. II, Turnhout 2007, σ. 490). Στον Ἰορδάνη ὑπάρχουν ἐπίσης δύο σχετικῆς μαρτυρίες γιὰ Οὐννους καὶ Γότθους: α) *multique Hunnorum passim prouentes tunc se in Romania dederunt, e quibus nunc usque Sacromontisi et Fossatisii dicuntur* (*Getica* I, 266, σ. 127) καὶ β) *Erant si quidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus inmensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila ... hodieque sunt in Moesia regionem incolentes Nicopolitanam ad pedes Emimonti gens multa, sed paupera et inbellis* (στο ἴδιο, I, 267, σ. 127).

82. Μετὰ τὴ διάλυση τῆς ουννικῆς συνομοσπονδίας, ἓνα μεγάλο τμήμα Οστρογόθων με ἀρχηγὸν τὸν Θεοδώριχο Στράβωνα ἀποσπάστηκε ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς του, λόγω εσωτερικῶν συγκρούσεων, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Θράκη (βλ. Várady, *Pannonien*, σ. 388· Burns, *Ostrogoths*, σ. 67).

83. Βλ. Stein, *Bas-Empire* I, σ. 361.

να ερήμωσε την περιοχή της Ροδόπης και αργότερα περιοχές της Μακεδονίας.⁸⁴ Την ίδια περίπου εποχή (βασιλεία Ζήνωνος) *πλήθος Ούννων – ο Ευάγριος τους αποκαλεί Μασσαγέτες– διέσχισαν το Δούναβη μηδενός άμύνοντος και κατέδραμον την Θράκην σφόδρα τοῖς πράγμασι λυμαίνόμενοι.*⁸⁵ Η επιδέξια πολιτική του Βυζαντίου έναντι των Οστρογόθων (υποκίνηση της μιας ομάδος εναντίον της άλλης), ο θάνατος του Στράβωνος και η οριστική αποχώρηση αργότερα του Θεοδώριχου Αμαλού στην Ιταλία απάλλαξαν τις βαλκανικές περιοχές από την επιζήμια παρουσία τους.

Προς το τέλος του αιώνα, μετά την απομάκρυνση της οστρογοθικής απειλής και την απόκρουση άλλων βαρβαρικών ομάδων,⁸⁶ ιδιαίτερα την εποχή του Αναστασίου, στις βαλκανικές επαρχίες επικράτησε κλίμα σχετικής ηρεμίας, το οποίο επέτρεψε στις βυζαντινές αρχές να ξεκινήσουν το έργο της αποκατάστασης και θεραπείας των κατεστραμμένων περιοχών. Ένα διάταγμα του Ζήνωνος αναφέρει, μεταξύ άλλων, τις καταστροφές που είχε υποστεί η Μικρά Σκυθία από τις βαρβαρικές επιδρομές και την αποκατάσταση ορισμένων κατεστραμμένων πόλεων.⁸⁷ Η μείωση του αγροτικού πληθυσμού και ο περιορισμός των παραγωγικών του μέσων ανάγκασαν τον αυτοκράτορα Αναστάσιο με νόμο του έτους 505 να εξαιρέσει τη διοίκηση της Θράκης από την υποχρέωση καταβολής εισφορών στο Δημόσιο.⁸⁸ Τη μείωση αλλά και την αλλοίωση που υπέστη το ρωμαϊκό στοιχείο της Θράκης από τη διαδοχική διείσδυση και εγκατάσταση βαρβαρικών φύλων στα εδάφη της, μαρτυρεί το γεγονός ότι ο Αναστάσιος σε δύο εκστρατείες του, εναντίον των Ισαύρων (492)⁸⁹ και εναντίον των Περσών (505), χρησιμοποίησε στρατό αποτελούμενο από *Σκύθες, Γότθους, Βέσσους* και άλλα *θράκια έθνη*.⁹⁰ Και ενώ αυτά τα *έθνη*, όπως τα χαρακτηρίζει ο Θεοφάνης, την εποχή εκείνη ήταν υποτεταγμένα στην Αυτοκρατορία και υπηρετούσαν στο στρατό του Αναστασίου, λίγο αργότερα, με αρχηγό τον Βιταλιανό (κόμητα των φοιδεράτων), δυσαρεστημένα από τη διοίκηση του στρατηγού Υπάτιου, εξεγέρθηκαν και αναστάτωσαν τη Θράκη και την Πρωτεύουσα

84. Μάλχος, *Βυζαντιακά* 18, 4, και 20, έκδ. R. C. Blockley, *Fragmentary Classicising Historians*, σ. 434-438. Burns, *Ostrogoths*, σ. 69. Demandt, *Spätantike*, σ. 189.

85. Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* III, 2, σ. 334. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 120.

86. Βλ. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 77-78.

87. *Ιουστινιάνειος Κώδικας* I, 3.35, σ. 24.

88. *Αλλά ταῦτα χωρὶς τῆς Θρακικῆς διοικήσεως νενομοθέτηται. ἐν Θράκῃ γὰρ, ἐπειδὴ οὐκ εἰς ὀλόκληρον εἰσφέρεται τὰ δημόσια, διὰ τὸ προφάσει τῶν βαρβαρικῶν ἐφόδων ἐλαττωθῆναι τοὺς γεωργοὺς* (*Ιουστινιάνειος Κώδικας* X, 27, 2.10 (3), σ. 407-408). Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 56. F. Curta, *Peasants as "Makeshift" Soldiers for the Occasion*, στο *Settlement Patterns*, σ. 206. Haarer, *Anastasius I*, σ. 201.

89. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία* 16, 3, έκδ. I. Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia* (CFHB 35, SB), Βερολίνο 2000, σ. 320. Haarer, *Anastasius I*, σ. 22-25.

90. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 145. Haarer, *Anastasius I*, σ. 63-64.

για πέντε ολόκληρα χρόνια.⁹¹ Στο πνεύμα της ίδιας πολιτικής, της ενσωμάτωσης δηλαδή βαρβαρικών φύλων στον βυζαντινό στρατό, ο Αναστάσιος εγκατέστησε στη Θράκη τους Ερούλους (γερμανικό φύλο), οι οποίοι αργότερα επί Ιουστινιανού ασπασθήκαν ομαδικά τον χριστιανισμό, όπως μας πληροφορεί ο Ενάργιος,⁹² και την ίδια εποχή αποτέλεσαν βασικό στοιχείο στις τάξεις των βυζαντινών στρατευμάτων.⁹³

Θεωρώντας τα γεγονότα του βου αιώνα ως ξεχωριστό κεφάλαιο στην ιστορία των βορείων επαρχιών της Αυτοκρατορίας, κρίνω σκόπιμη την επισήμανση των παρακάτω: οι επιχειρήσεις λαών που πρωταγωνίστησαν στην περιοχή –Γότθων και Ούννων– μολονότι οι ίδιοι εξαφανίστηκαν σε κάποια χρονική στιγμή από το προσκήνιο της ιστορίας των Βαλκανίων, άφησαν βαθιά τα ίχνη τους και προετοίμασαν το έδαφος για τους επιδρομείς του επόμενου αιώνα. Καταστράφηκαν πόλεις, φρούρια και χωριά, μειώθηκε ο τοπικός πληθυσμός και αυξήθηκε η ανασφάλειά του, αλλοιώθηκε ο χαρακτήρας και η συνοχή του με τη διεύδυση διαφόρων ετερογενών στοιχείων, κλονίστηκε το στρατιωτικο-αμυντικό σύστημα και υποχώρησε η οικονομία με συνέπεια τη διακοπή κάθε εμπορικής δραστηριότητας.

III

Οι δυσμενείς, ωστόσο, συνέπειες και κυρίως οι υλικές ζημιές, στις οποίες έγινε αναφορά παραπάνω, δεν ήταν τόσο μεγάλες ώστε να επηρεάσουν τη ζωή και την εξέλιξη μιας μεγάλης οικονομικής και στρατιωτικής δύναμης, όπως ήταν την εποχή εκείνη η βυζαντινή αυτοκρατορία, ούτε να μείνουν ανεπανόρθωτες. Οι πρωτοβουλίες που ανέλαβαν οι αυτοκράτορες Αναστάσιος και Ιουστινιανός για αναδιοργάνωση και ανόρθωση των συνόρων, το εκτενές δηλαδή έργο ανοικοδόμησης σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία, συμπεριλαμβανομένης και της περιοχής του Δούναβη, μια σειρά διαταγμάτων και νόμων για την ανασυγκρότηση της οικονομίας σε περιοχές που είχαν δεχθεί αλλεπάλληλες επιδρομές και οι συνεχείς εποικισμοί της εγκαταλελειμμένης υπαίθρου, αποσκοπούσαν στην άμβλυση αυτών των δυσμενών συνεπειών και στην ταχύτερη εξομάλυνση της κατάστασης στις περιοχές που επλήγησαν.

Όσον αφορά το σύνορο του Δούναβη, νέοι εξωτερικοί εχθροί κάνουν την εμφάνισή τους στην περιοχή ενόσω οι αυτοκρατορικές οικοδομικές δραστηριότητες βρισκονται σε εξέλιξη. Τα μεταναστευτικά κύματα των λαών του Βορρά και της Ανατολής

91. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II (*De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien, 476-565*), Παρίσι 1949, σ. 178 κ.ε.: Velkov, *Donaulimes*, σ. 150 Demandt, *Spätantike*, σ. 193-194 Σοφία Πατούρα, Η επανάσταση του Βιταλιανού της Θράκης και οι πολιτικοί ελιγμοί του Αναστασίου, *Σύμμεικτα* 15 (2002), σ. 39-52 Haarer, *Anastasius I*, σ. 164-179.

92. Έρουλοι ποταμών Ίστρον ἤδη διαβάντες ὄτε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν Ἀναστάσιος διακυβέροντα, φιλοφρονηθέντες ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ χρήμασι μεγάλοις αὐτοῖς δωρησαμένου, πασσοῦδι Χριστιανοὶ γερύνασι καὶ τὴν δίαίταν ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον μετέβαλον (Ενάργιος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία IV, 20, σ. 490).

93. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν Πολέμων VI, 14.28-34, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. I-II, *De Bellis*, Λυβία 1962-1963, τόμ. II, σ. 212-213.

τον 6ο αιώνα πληθαίνουν. Νέοι πολυάριθμοι και απειλητικότεροι αυτή τη φορά εχθροί κάνουν έντονα αισθητή την παρουσία τους μέσα στη Βαλκανική Χερσόνησο. Βουλγαρικά και σλαβικά φύλα, ανοργάνωτα αλλά πολυάριθμα, κατακλύζουν τις βορείως του Δούναβη περιοχές, εισβάλλοντας με ασυνήθιστη έως τότε συχνότητα μέσα στη Βαλκανική. Χωρίς να εμμείνω στην εθνική ταυτότητα των βαρβαρικών φύλων, στην αναλυτική περιγραφή και χρονολόγηση των επιδρομών τους –θέματα με τα οποία έχουν άλλωστε ασχοληθεί πολλοί ιστορικοί– θα προσπαθήσω να αναδειξω τις επιπτώσεις τους, όπως παρουσιάζονται στα κείμενα των χρονογράφων της εποχής. Σε συνάρτηση με τα γεγονότα της περιοχής του Δούναβη θα πρέπει να εξετασθεί και πάλι η πολιτική της Πρωτεύουσας, της οποίας η έγκαιρη παρέμβαση ή η ολιγορρία καθόριζε συχνά την πορεία των πραγμάτων.

Γύρω στο 510, η δυναμική εμφάνιση των Βουλγάρων μέσα στη Βαλκανική Χερσόνησο ανάγκασε τον αυτοκράτορα Αναστάσιο να επισκευάσει και να επεκτείνει το Μακρό Τείχος για την προστασία της βυζαντινής πρωτεύουσας.⁹⁴ Κατά την περίοδο της βασιλείας του ίδιου αυτοκράτορα και συγκεκριμένα το έτος 517, σύμφωνα με τη μαρτυρία του χρονογράφου Μαρκελλίνου Κόμη, Βούλγαροι ή Σλάβοι ιππείς εισέβαλαν στο Ιλλυρικό. Στην προέλασή τους στα νότια λεηλάτησαν τις δύο Μακεδονίες και τις Θεσσαλίες και αιχμαλώτισαν μεγάλο αριθμό κατοίκων των περιοχών που διέσχισαν.⁹⁵ Κάποιες άλλες ανοργάνωτες εχθρικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα στην εποχή του Αναστασίου και του Ιουστίνου Α΄ αποκρούστηκαν εύκολα. Η κατάσταση στα Βαλκάνια θα επιδεινωθεί, κυρίως, στην περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού για λόγους προφανείς: το πλήθος των *Σκλαβηνών* (Σλάβων) που δρα στο σύνορο του Δούναβη απειλεί την Αυτοκρατορία την ίδια στιγμή που ο Ιουστινιανός σχεδιάζει την ανάκτηση της Δύσης.⁹⁶ Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ο αυτοκράτορας εγκατέλειψε τις παραδουναβίες επαρχίες στην τύχη τους. Στο πλαίσιο της γενικής οχυρωματικής αναδιοργάνωσης των συνόρων και των ακριτικών επαρχιών έδειξε ξεχωριστό ενδιαφέρον για την αποκατάσταση του βόρειου *limes*.

Οι περισσότερες πόλεις και τα φρούρια, που είχαν καταστραφεί από τις συννεκές επιδρομές, ανακατασκευάστηκαν, σχεδόν εκ θεμελίων, την εποχή του Ιουστινιανού. Αναφέρω ενδεικτικά τις πόλεις Σιγγηδόνα, Βιμινάκιο, Σίρμιο, Σερδική, Βονώνια, Ρατιαρία, *Castra Martis*, Ισκό (*Oescus*) και τα φρούρια Αππιάρεια, Δορόστολον, *Transmarisca* κ.λπ.⁹⁷ Για την καλύτερη προστασία των βόρειων επαρχιών του Ιλλυρικού

94. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 80 Haarer, *Anastasius I*, σ. 106-109 J. Crow, *The Anastasian Wall and the Lower Danube Frontier*, στο *The Lower Danube in Antiquity*, σ. 397-410.

95. Βλ. Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 517, σ. 100. Velkov, *Donaulimes*, σ. 157.

96. Βλ. Lemerle, *Invasions*, σ. 284 J. Irmscher, *Die Slawen und das Justinianische Reich*, στο *Rapports II*, σ. 157-169.

97. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* IV, 1, 6 και 11, σ. 106, 129-130, 148. Velkov, *Donaulimes*, σ. 153-155 M. Vasić, *Le limes protobyzantin dans la province de Mésie Première*, *Starinar* 45-46 (1994-1995), σ. 42-51 Ch. Kirilov, *Der Rissig Gewordene Limes. Höhensiedlungen im östlichen Balkan als Zeugnis für die Schwäche des oströmischen Reichs in der Spätantike*, στο *The Lower Danube in Antiquity*, σ. 347-349.

και της Θράκης, συνεχίζοντας την πολιτική των προηγούμενων αιώνων, ο Ιουστινιανός εγκατέστησε ως συμμάχους, στην Παννονία τους Λογγοβάρδους, σε περιοχές της Σιγ-γηδόνας και της Bassianna τους Ερούλους και ανατολικότερα, στην περιοχή γύρω από την πόλη *Turrigis*, τους Άντες.⁹⁸ Για να ενισχύσει την οικονομία των επαρχιών Μικράς Σκυθίας και Κάτω Μυσίας, που ήταν άμεσα εκτεθειμένες στις βαρβαρικές επιδρομές, δημιούργησε την *Quaestura exercitus*, εντάσσοντας σε αυτή τα πλούσια νησιά Κύπρο, Ρόδο, Καρία και Κυκλάδες.⁹⁹ Αν και το δυναμικό των στρατευμάτων της Θράκης είχε μειωθεί σημαντικά, λόγω του πολυμέτρωπου αγώνα του Ιουστινιανού, εν τούτοις ικανοί στρατηγοί του κατήγαγαν αρκετές φορές λαμπρές νίκες στο δουναβικό σύνορο.

Οι συχνότερες όμως, *σχεδόν τι ἀνὰ πᾶν ἔτος*, επιδρομές των πολυάριθμων στρατευμάτων των Βουλγάρων και των Σκλαβηνών και οι βαριές επιπτώσεις τους, απέδειξαν πως τα παραπάνω μέτρα ήταν ανεπαρκή, η στρατιωτική άμυνα ελλιπής και η κρισιμότητα της κατάστασης στον Δούναβη αρκετά υποβαθμισμένη. *Ἰλλυριοὺς δὲ καὶ Θράκην ὄλην, εἴη δ' ἂν ἐκ κόλπου τοῦ Ἰονίου μέχρι ἐς τὰ Βυζαντιῶν προάσπεια, ἐν τοῖς Ἑλλάς τε καὶ Χερρονησιωτῶν ἢ χώρα ἐστίν, Οὐννοὶ τε καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται σχεδόν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος, ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἀνήκεστα ἔργα εἰργάσαντο τοὺς ταῦτη ἀνθρώπους. πλέον γὰρ ἐν ἐκάστη εἰσβολῇ οἴμαι ἢ κατὰ μυριάδας εἴκοσιν εἶναι τῶν τε ἀνηρημένων καὶ ἡδραποδισμένων ἐνταῦθα Ῥωμαίων, <ὥστε> τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν ἀμέλει ταύτης πανταχόσε τῆς γῆς ξυμβαίνειν <εἶναι>.*¹⁰⁰ Με την περιγραφή αυτή η οποία χαρακτηρίζει όλη σχεδόν την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού (το έργο *Ἀνέκδοτα* γράφτηκε μετά το 555), ο Προκόπιος μας εισάγει στο κλίμα της γενικής κατάστασης του Ιλλυρικού και της Θράκης τον 6ο αιώνα.

Μια από τις μεγαλύτερες εισβολές των Βουλγάρων¹⁰¹ στη Θράκη μνημονεύεται στα κείμενα των χρονογράφων Ιωάννη Μαλάλα και Θεοφάνη. Το έτος 539 δύο *ῥήγες μετὰ πλήθους Βουλγάρων καὶ δρογγῶν* εισέβαλαν στη Σκυθία και τη Μυσία, νίκησαν τα βυζαντινά στρατεύματα, συνέλαβαν αιχμαλώτους δύο από τους στρατηγούς τους και

98. Βλ. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 14.32 και 33.8-15, τόμ. II, σ. 359, 443-444. Πρβλ. Lemerle, *Invasions*, σ. 284-285· Vasić, *Mésie Première*, σ. 41.

99. Βλ. Ιωάννης Λυδός, *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων Πολιτείας* B, 29, έκδ. A. C. Bandy (The American Philosophical Society, *Memoires Series 49*), Φιλαδέλφεια 1983, σ. 126. O. I. Barnea (Le Danube, *voie de communication Byzantine*, στο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 581-582), συνδέει τη δημιουργία της *Quaestura* με τη σπουδαιότητα του στόλου για την υπεράσπιση του Δούναβη. Βλ. επίσης, Curta, *Peasants*, σ. 208, 211.

100. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 18, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. III, *Historia Arcana*, Λιψία 1963, σ. 114-115.

101. Στο κείμενο του Μαλάλα οι Βούλγαροι αναφέρονται ως Ούννοι: «*δύο στρατηγοὶ Οὐννων*» (Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 21, σ. 366). Για το πρόβλημα της ταύτισης των «Ούννων» του Προκόπιου και του Μαλάλα με τους Βούλγαρους του Ιορδάνη, του Κασσιόδωρου, του Μαρκελλίνου Κόμη και του Θεοφάνη, βλ. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τόμ. II, Βερολίνο 1958, σ. 15-17· Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 83-84.

πλήθος άλλων στρατιωτών, τους οποίους οδήγησαν βορείως του ποταμού.¹⁰² Στο έργο του *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων*, βασική αφηγηματική πηγή των πολεμικών γεγονότων της εποχής του Ιουστινιανού, ο Προκόπιος περιγράφει με λεπτομέρειες τις αλληπάλληλες επιδρομές των Βουλγάρων και των Σκλαβηνῶν μέχρι το 551. Οι περιγραφές του απηχούν με έντονο τρόπο την τραγικότητα της κατάστασης των Βαλκανίων. Την επανεμφάνισή τους στα χέρνια του Ιουστινιανού κάνουν και οι Γεπίδες, οι οποίοι το 536 θα καταλάβουν το Σίρμιο, το οποίο μετά την αποχώρηση των Γόθων είχε περάσει στα χέρια των Βυζαντινῶν.¹⁰³ Γύρω στο έτος 540 *μέγα στράτευμα οὐννικόν* (ο Προκόπιος ονομάζει τους Βούλγαρους του 6ου αιώνα Ούννους) διασχίζει τον Δούναβη και διατρέχει όλη την επικράτεια από το Ιόνιο πέλαγος μέχρι τα προάστεια της Κωνσταντινουπόλεως. *Τοσαῦτα δὲ τὸ πλῆθος κακὰ ἢ τοιαῦτα τὸ μέγεθος* ουδέποτε γνώρισαν οι κάτοικοι των περιοχῶν που προσέβαλαν οι εισβολείς, αναφέρει με έμφαση ο Προκόπιος. Στην προέλασή τους προς το Βυζάντιο κυρίευσαν 32 φρούρια και κατέστρεψαν την πόλη Κασσάνδρεια (Ποτίδια), ενώ κατά την επάνοδό τους βορείως του Δούναβη οδήγησαν μαζί τους πλήθος αιχμαλώτων και υλικῶν αγαθῶν.¹⁰⁴

Πολύ συχνά αναφέρεται από τον Προκόπιο και η δράση των Αντῶν (σλαβικό φύλο) άλλοτε αυτόνομα και άλλοτε σε συμμαχία με Σκλαβηνοὺς και Βούλγαρους. Γύρω στο 540-542 επιχείρησαν επιδρομή *εἰς τὰ ἐπὶ Θράκης χωρία* όπου πολλοὺς *ἐλήϊσαντο καὶ ἠνδραπόδισαν τῶν ἐκεῖνῃ Ῥωμαίων*, ενώ οι συχνές επιθέσεις τους από την αρχή της βασιλείας του Ιουστινιανού, συνήθως σε συνεργασία με Σκλαβηνοὺς και Βούλγαρους, προκάλεσαν μεγάλες συμφορές στις βαλκανικές επαρχίες.¹⁰⁵

Οι Σκλαβηνοί, των οποίων η δράση εντείνεται σημαντικά στα μέσα του αιώνα, επιχειρούν δύο διαδοχικές εκστρατείες το 548 και το 550, με φοβερές συνέπειες για το Ιλλυρικό και τη Θράκη. Προκαλούν μεγάλες καταστροφές, ληστεύουν τις περιουσίες των κατοίκων, φονεύουν ή αιχμαλωτίζουν όλους τους νέους που συναντούν στο πέρασμά τους.¹⁰⁶ Ιδιαίτερα παραστατική είναι η περιγραφή της άλωσης της Τοπήρου, πόλης της

102. Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 217-218· Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 21, σ. 366. Velkov, *Donaulimes*, σ. 159.

103. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 33.8, τόμ. II, σ. 443.

104. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* II, 4.4, τόμ. I, σ. 163. Irmscher, *Justinianische Reich*, σ. 161· Curta, *Slavs*, σ. 78-79.

105. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 14.7-11, τόμ. II, σ. 354-355 του ίδιου, *Ἀνέκδοτα* 18 και 23, σ. 114-115, 141-142. Č. Bonev, *Les Antes et Byzance*, *EBalk* 19/3 (1983), σ. 112-113· Velkov, *Donaulimes*, σ. 158.

106. *Ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον Σκλαβηνῶν στράτευμα διαβάντες ποταμῶν Ἰστρον Ἰλλυριοὺς ἅπαντας ἄχρι Ἐπιδαμνίων ἔδρασαν ἀνήκεστα ἔργα, κτείνοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες τοὺς ἐν ποσὶν ἠβηδὸν ἅπαντας καὶ τὰ χρήματα ληϊζόμενοι. Καὶ σε ἄλλο σημεῖο: καὶ αὐτοὺς οἱ Σκλαβηνοὶ τρεψάμενοι οὐδενὶ πόνῳ πλείστους μὲν αἰσχροτάτα φεύγοντας ἔκτειναν, Ἄσβαδον δὲ καταλαβόντες ἐν μὲν τῷ παραντίκα ἐζώγησαν, ὕστερον δὲ αὐτὸν ἐς πυρὸς ἐμβεβλημένον φλόγα ἔκαυσαν, ἰμάντας πρότερον ἐκ τοῦ νότου τοῦ ἀνθρώπου ἐκδείραντες. ταῦτα διαπεπραγμένοι τὰ χωρία ξύμπαντα, τὰ τε Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν, ἀδέεστερον ἐλήϊζοντο, καὶ φρούρια πολλὰ πολιορκία ἐκάτεροι εἶλον* (Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 29.1 και 38.1-15, τόμ. II, σ. 423, 467-468). Velkov, *Donaulimes*, σ. 160.

Θράκης. Οι κατακτητές Σκλαβηνοί φρονεύουν κυρίως τους νέους (τους παραπίπτοντας ἡβηδὸν ἄπαντας ἔκτεινον), πυρπολοῦν καταφύγια ανθρώπων και ζώων και οδηγούν μυριάδας αἰχμαλώτων στην χώρα τους.¹⁰⁷ Παρόμοιες σε ύφος και περιεχόμενο είναι οι περιγραφές και των άλλων επιδρομών:¹⁰⁸ καταστροφές, ερημώσεις, λεηλασίες, αποδεκατισμοί, αιχμαλωσίες, αναρίθμητες συμφορές. Η συχνότητά τους αποδίδεται από τους ιστορικούς Ιορδάνη και Προκόπιο με τις παρακάτω φράσεις ... *hi sunt casus Romanae rei publicae preter instantia cottidiana Bulgarum Antium et Sclavinorum*.¹⁰⁹ ... τῶν δὲ δὴ Οὐννων καὶ Σκλαβηνῶν καὶ <Ἄντων> ξύμπασαν Εὐρώπην ληϊσαμένων ... ἔρημόν τε τῶν οἰκητόρων καταστησαμένων χώραν ἐκάστην ταῖς καθ' ἡμέραν ἐπιδρομαῖς.¹¹⁰

Το περιεχόμενο των διηγήσεων του Προκόπιου και των άλλων χρονογράφων της εποχής σχετικά με τις βουλγαρο-σλαβικές επιχειρήσεις και τις καταστρεπτικές τους συνέπειες είναι απολύτως προφανές. Τίθενται όμως τα εξής ερωτήματα: πού πραγματοποιήθηκαν και ποιο τμήμα του πληθυσμού υπέφερε περισσότερο; Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στις περιγραφές τόσο του Προκόπιου όσο και των άλλων ιστορικών, δεν αναφέρονται, με εξαίρεση την Τόπηρο, πολιορκίες ή αλώσεις μεγάλων πόλεων. Αυτό σημαίνει, ίσως, ότι σε αυτή τουλάχιστον τη φάση, οι Σκλαβηνοί, όπως άλλοτε οι Γότθοι, αδυνατούσαν να κυριεύσουν πόλεις. Ο ίδιος ο Προκόπιος επισημαίνει την αδυναμία των Σκλαβηνών να πολιορκήσουν οχυρωμένες πόλεις και την ατομία τους να κατέβουν στην πεδιάδα, στα πρώτα χρόνια των επιδρομών τους.¹¹¹ Η προσοχή τους επομένως είχε στραφεί στην ύπαιθρο, στις αγροτικές δηλαδή περιοχές, στα ανοχύρωτα χωριά και σε κάποια μικρά φρούρια. Η ιστορία των αγροτικών περιοχών του Ιλλυρικού και της Θράκης επαναλαμβάνεται. Όπως τον 4ο αιώνα έτσι και τώρα η ύπαιθρος των βαλκανικών επαρχιών θυσιάζεται στο βωμό του κοινού συμφέροντος. Στην προκειμένη περίπτωση, στο βωμό της Reconquista του Ιουστινιανού. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι για την ανάκτηση της Βορείου Αφρικής και της Ιταλίας στερούν τις δυναμικές περιοχές από το απαραίτητο στρατιωτικό δυναμικό.

107. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 38.9-23, τόμ. II, σ. 468-471. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 92-94. Velkov, *Donaulimes*, σ. 160.

108. Βλ. άλλες επιδρομές, Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 13.24-25· 40.1-8· 40.30-45 και VIII, 25.1-5, τόμ. II, σ. 353, 475-477, 481-483, 623-624. Irmischer, *Justinianische Reich*, σ. 162-163· Velkov, *Donaulimes*, σ. 160· Curta, *Slavs*, σ. 84-87.

109. Ιορδάνης, *Romana* 388 (MGH AA V/1), σ. 52.

110. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 23, σ. 141. Βλ. επίσης παραπάνω, σημ. 105.

111. Ταῦτα διαπεπραγμένοι τὰ χωρία ξύμπαντα, τὰ τε Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν, ἀδεέστερον ἐλίζοντο, καὶ φρούρια πολλὰ πολιορκία ἐκάτεροι εἶλον, οὔτε τειχομαχίσαντες πρότερον, οὔτε ἐς τὸ πεδίον καταβῆναι τολμήσαντες (Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VII, 38.7, τόμ. II, σ. 468). Η φράση αυτή απηχεί τη στρατιωτική εμπειρία που απέκτησαν οι Σλάβοι στη διάρκεια των πολυάριθμων πολέμων τους με τους Βυζαντινούς αλλά και την ισχυρή επίδραση των Βουλγάρων, οι οποίες τις περισσότερες φορές υπήρξαν εμπνευστές των επιθέσεων νοτίως του Δούναβη, στις οποίες συχνά συμμετείχαν και οι ίδιοι.

Το μέγεθος των καταστροφών της υπαίθρου αναγκάζει τον Ιουστινιανό, στο πλαίσιο της γενικής οικοδομικής πολιτικής, να διατάξει την οχύρωση και των αγροτικών περιοχών: *οὕτω συνεχῆ τὰ ἐρύματα ἐν τοῖς χωρίοις ἀπεργασάμενος ὥστε ἀγρὸς ἕκαστος ἢ φρούριον ἀποτειτόρευται, ἢ τῷ τετειχιμένῳ πρόσκιός ἐστιν.*¹¹² Η συγκεκριμένη αναφορά του Προκοπίου είναι σημαντική σαν μαρτυρία για την ύπαρξη ακόμη πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές των βόρειων επαρχιών. Τα οχυρωματικά έργα της υπαίθρου προοριζόνταν οπωσδήποτε για την προστασία του αγροτικού πληθυσμού δεδομένου ότι ο αστικός κόσμος στις περιόδους των επιδρομών κατέφευγε στα τείχη των πόλεων. Εξάλλου, στην κατασκευή αυτών των έργων εκτός από τους στρατιώτες συμμετείχαν, όπως συνηθιζόταν στην Ύστερη Αρχαιότητα, και οι αγρότες. Η ίδια η ανοικοδόμηση φρουρίων και οχυρών στην ύπαιθρο προϋποθέτει ότι οι βόρειες περιοχές παρά τις συνεχείς επιδρομές και λεηλασίες δεν είχαν μετατραπεί σε εκτενείς ερήμους. Στο *Περί Κτισμάτων* του Προκοπίου απαντούν ονόματα χωριών ή οικισμών γνωστών ήδη από τις πηγές του 3ου και 4ου αιώνα.¹¹³

Ωστόσο, η μείωση που υπέστη ο πληθυσμός τους και η κατάρρευση της οικονομίας τους αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο. Τον χειμώνα του 558-559, ο ηγεμόνας των Κουτριγούρων Ζαβεργάν *σὺν πλείστοις ὄσοις ἰππόταις ἐπιδρομῶν καθάπερ χέρσον τὰς δῖνας εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐπικράτειαν εὐκολώτατα διαβαίνει ἔρημά τε εὐρὼν τὰ ἐκείνη χωρία καὶ μηδενὸς αὐτῷ κωλύματος γινομένου ἀνὰ τὰ πρόσω πορευομένῳ, αὐτίκα ὁ γε Μυσίαν τε καὶ Σκυθίαν παραμειμάμενος τῇ Θράκῃ προσέβαλλεν.*¹¹⁴

Την εικόνα αυτή παρουσιάζουν οι βόρειες επαρχίες της Θράκης αμέσως μετά τις μεγάλες σλαβικές επιδρομές. Η κατάσταση της οικονομίας τους είναι άσχημη και οι βυζαντινές αρχές αναγκάζονται, όπως και στους προηγούμενους αιώνες, να προχωρήσουν σε φορολογικές ελαφρύνσεις. Σε δύο *Νεαρές* των ετών 566 και 575, στις περιοχές τις οποίες απαλλάσσουν από κάποια είδη φόρων, συγκαταλέγουν και τις αγροτικές περιοχές των επαρχιών Μυσίας και Σκυθίας.¹¹⁵

Την ίδια εποχή, διαφορετική παρουσιάζεται η εικόνα των αγροτικών περιοχών των νότιων επαρχιών της Θράκης. Μνημονεύονται συχνά χωριά της Ροδόπης και του Αιμιμόντου με αφορμή την οικονομική τους άνθηση και τον πολυάριθμο πληθυσμό τους. Το χωριό Βέλλουρος, για παράδειγμα, στην περιοχή της Ροδόπης, ξεχώριζε για τον πλούτο και την *πολυανθρωπία* του ενώ την εποχή του Ιουστινιανού οχυρώθηκε

112. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* IV, 1, σ. 107. Curta, *Peasants*, σ. 205.

113. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* IV, 4-10, σ. 125-143. Πρβλ. Curta, *Peasants*, σ. 205-207. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο 6ος αιώνας χαρακτηρίζεται από την κρίση της αγροτικής οικονομίας και τη μείωση των αγροτικών εγκαταστάσεων στα Βαλκάνια.

114. Αγαθίας, *Ιστορίαι* E 11, έκδ. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque* (CFHB, SB 2), Βερολίνο 1967, σ. 177. Velkov, *Donaulimes*, σ. 161. Curta, *Slavs*, σ. 89. Βλ. επίσης παρακάτω, σημ. 123.

115. Βλ. παρακάτω, σημ. 141-142.

και πήρε μορφή πόλης.¹¹⁶ Λίγο αργότερα, κατά την περίοδο των αβαροσλαβικών επιδρομών, ο στρατός της Θράκης θα διασκορπισθεί στα πλούσια χωριά για προμήθεια τροφίμων.¹¹⁷ Ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης επισημαίνει σε κάποιο σημείο της αφήγησής του την ύπαρξη *πολυάνδρου και πλούσιου χωριού*, σε απόσταση 25 περίπου χλμ. από την Ηράκλεια.¹¹⁸ Η σπουδαιότητα της Θράκης ως κέντρου ανεφοδιασμού της Πρωτεύουσας σε σιτηρά φαίνεται ότι δεν μειώθηκε κατά τον 6ο αιώνα. Τα χωριά της μαζί με εκείνα της Βιθυνίας και της Φρυγίας αναφέρονται ως οι κύριοι σιτοβολώνες της Αυτοκρατορίας στα μέσα περίπου του αιώνα.¹¹⁹

Επιστρέφοντας στις πολεμικές επιχειρήσεις της περιοχής του Δούναβη αξίζει να σημειωθεί επίσης η δυναμική παρουσία, την ίδια εποχή, των δύο συγγενικών ουννικών φύλων, των Κουτριγούρων και των Ουτιγούρων.¹²⁰ Για μια δεκαετία (550-560) πρωτοστατούν στα γεγονότα των Βαλκανίων μέσα από τις εσωτερικές τους διαμάχες και τις περιστασιακές από κοινού συγκρούσεις τους με την Αυτοκρατορία. Για την αντιμετώπισή τους ο Ιουστινιανός καταφεύγει, κατά την προσφιλή τακτική του Βυζαντίου, στην υποκίνηση του ενός φύλου εναντίον του άλλου με την παραχώρηση ειδικών προνομίων και τη δημιουργία φιλικών σχέσεων άλλοτε με τη μια ομάδα και άλλοτε με την άλλη.¹²¹ Στα ειδικά προνόμια περιλαμβάνονταν η παραχώρηση εδαφών νοτιώς του Δούναβη και η δυνατότητα διεξαγωγής εμπορικών συναλλαγών. Από τα εκτενή χωριά του Προκόπιου,¹²² που αναφέρονται στη δράση των δύο φύλων και στη στάση της Αυτοκρατορίας απέναντί τους, προκύπτουν δύο σημαντικές διαπιστώσεις: α) το μεγάλο κόστος αυτής της πολιτικής το επωμίσθησαν και πάλι οι βόρειες επαρχίες με την απώλεια εύφορων εδαφών τους και την προσφορά στους βαρβάρους πολλών προϊόντων και β) αντικειμενικός σκοπός των βαρβάρων και ιδιαίτερα των ηγετικών τους κύκλων ήταν η μόνιμη εγκατάστασή τους σε περιοχές της Αυτοκρατορίας, οι οποίες θα τους παρείχαν

116. *Ἦν δέ τις κόμη ἐν τῇ μεσογείᾳ, Βέλλουρος ὄνομα, πλούτου μὲν δυνάμει καὶ πολυανθρωπία σα καὶ πόλις, τῷ μὲντοι τειχίσῃς οὐδαμῇ εἶναι ληϊζομένοις διηκεῖς ἐπαρκούσα βαρβάρους, ἀγροῖς τε τοῖς ἀμψὺ αὐτὴν κειμένοις πολλοῖς γε οὔσι ταῦτο πάσχουσα. καὶ αὐτὴν δὲ ὁ βασιλεὺς οὗτος πολιτίζει τε καὶ ἀποτειχίζει* (Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 11, σ. 143-144).

117. *Ῥωμαῖοι δ' ἀπομάχοι εἰς τὴν Θράκην ἔχοντο ἀνὰ τὰς κόμας διατρεφόμενοι* (Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VI, 6.1, ἐκδ. C. de Boor, Λιψία 1887 [ανατ. Στουτγάρδη 1972], σ. 230).

118. *Ἥλιον κεκλικότος στρατοπεδεύεται [ο αυτοκράτωρ Μαυρίκιος] ἐπὶ τι ὕπτιον χωρίον τὴν θέσιν, πολυάνδρον τε καὶ ἀφθονία τῶν εἰς ἐπισιτισμὸν περιρροόμενον* (Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VI, 1.4, σ. 221).

119. Βλ. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 22, σ. 137.

120. Βλ. Αγαθίας, *Ἱστορία* E 11, 3-7, σ. 177· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 233-234· Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 129, σ. 421. Πρβλ. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 95, 97-99. Με σειρά επιχειρημάτων ο συγγραφέας αντικρούει την άποψη πολλών ιστορικών ότι οι Κουτριγούροι ταυτίζονται με τους Βούλγαρους της Παννονίας και υποστηρίζει ότι τα δύο φύλα δεν είχαν εθνική αλλά πολιτική συγγένεια.

121. Βλ. Tǎrkova-Zaimova, *Byzance*, σ. 37.

122. Βλ. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν Πολέμων* VIII, 18-19, τόμ. II, σ. 581-589.

πλούσια αγαθά και μεγαλύτερη ασφάλεια, καθώς στις βορειώς του ποταμού περιοχές κατέφθαναν διαρκώς νέα, ισχυρότερα φύλα.

Θα πρέπει ακόμη να υπογραμμισθεί ότι οι διπλωματικοί ελιγμοί, εκτός από τα αρνητικά στοιχεία που περιείχαν αυτοί καθεαυτοί, συχνά προσέδιδαν στα πράγματα χειρότερη τροπή. Τον χειμώνα του 558-559, για παράδειγμα, ο Ζαβεργάν, αρχηγός των Κουτρουγούρων, ενοχλημένος από τη συμμαχία Βυζαντίου-Ουτιγούρων επιχειρεί μεγάλη εισβολή στη Θράκη, στη διάρκεια της οποίας απειλεί την ίδια τη βυζαντινή πρωτεύουσα. Η δυναμική επέμβαση του στρατηγού Βελισαρίου και η καταβολή μεγάλων χρηματικών ποσών για την εξαγορά της ειρήνης απομακρύνουν τον κίνδυνο.¹²³ Μετά την εξαγορά της ειρήνης ακολουθεί μια περίοδος εσωτερικών διενέξεων ανάμεσα στα δυο συγγενικά νομαδικά φύλα μέχρι την υποταγή τους στους Αβάρους, οπότε διακόπτεται οριστικά η αυτόνομη δράση τους.¹²⁴

IV

Η εμφάνιση των Αβάρων στο β' μισό του 6ου αιώνα και η εξάπλωση της κυριαρχίας τους σε όλες τις βορειώς του Δούναβη περιοχές, με την υποταγή ή τη συμμαχία πολλών μικρότερων φύλων, ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία των Βαλκανίων. Η πολεμική δράση τους για μισό περίπου αιώνα στις επαρχίες του Ιλλυρικού και της Θράκης, σε στενή συνεργασία με τους Σλάβους, θα προετοιμάσει το έδαφος για νέες δυσμενέστερες για την Αυτοκρατορία εξελίξεις, κυρίως στον επόμενο αιώνα.

Στα εκτενή κείμενα των ιστορικών του 6ου αιώνα Ευάγριου, Μένανδρου και Θεοφύλακτου Σιμοκάτη περιλαμβάνονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την κοινωνική και στρατιωτική οργάνωση των Αβάρων, για τη δράση τους στη Βαλκανική Χερσόνησο, για τις σχέσεις τους με το Βυζάντιο και με άλλους λαούς. Σε αντίθεση με τους Σκλαβηνούς, οι Άβαροι, όπως άλλοτε οι Ούννοι, ήταν λαός οργανωμένος υπό την ηγεσία του χαγάνου και διέθετε θεσμούς, στρατό και διπλωματία. Με το Βυζάντιο υπέγραφαν συμφωνίες, συνήπταν κάποτε συμμαχίες και καθόριζαν σύνορα. Επιβάλλονταν εύκολα με την κοινωνική και στρατιωτική υπεροχή τους στα αδύναμα ουννικά φύλα που συναντούσαν και τα καθυπέτασαν. Σημαντικό ρόλο στις πολεμικές τους επιχειρήσεις έπαιξαν οι Σκλαβηνοί (Σλάβοι) με τους οποίους σε συμμαχία ή συγκυριακή συνεργασία πραγματοποίησαν σειρά επιδρομών σε όλη τη Βαλκανική Χερσόνησο.¹²⁵

Στο έτος 558 τοποθετείται από τους χρονογράφους της εποχής η πρώτη επαφή των Αβάρων με τους Βυζαντινούς. Αβαρική πρεσβεία έφθασε στη βυζαντινή πρωτεύ-

123. Βλ. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 96-97.

124. Αγαθίας, *Ιστορία* Ε 25, σ. 196-197· Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 129, σ. 421· Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ιστορία* 2' 12, 6, και 19, 1, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λίβερπουλ 1985, σ. 42, 138, 174-176· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 233-234.

125. Γενική βιβλιογραφία για τους Αβάρους βλ. στον W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988 (ανατ. Μόναχο 2002 με βιβλιογραφικές προσθήκες).

ουσα και ζήτησε από τον Ιουστινιανό γη και χρήματα, υποσχόμενη, μάλλον, κάποιες στρατιωτικές υπηρεσίες. Ο αυτοκράτορας συμφώνησε στις χορηγίες, αρνήθηκε όμως να τους παραχωρήσει γη για εγκατάσταση.¹²⁶ Την ίδια θέση θα λάβει ο Ιουστινιανός και τέσσερα χρόνια αργότερα στο νέο αίτημα του χαγάνου Βαϊάνου να εγκατασταθεί με το λαό του νοτιώς του Δούναβη.¹²⁷ Οι μεταξύ των Γεπιδών και των Λογγοβάρδων διενέξεις και η ανάμιξη σε αυτές του Άβαρου χαγάνου, ύστερα από αίτημα των τελευταίων του άνοιξαν τον δρόμο προς τα δυτικά. Η δράση του όμως, μέχρι το 570, υπήρξε υποτονική.

Στη συνέχεια, η εξασθένηση των δουναβικών στρατευμάτων και οι πρώτες ήττες των Βυζαντινών στην Περσία έδωσαν στους Αβάρους το έναυσμα για δυναμικές επιχειρήσεις με στόχο την κατάληψη εδαφών μέσα στην Αυτοκρατορία. Το έτος 574 ο αυτοκράτορας Τιβέριος αναγκάστηκε, μετά από ήττα, να παραχωρήσει στον Βαϊάνο την περιοχή γύρω από το Σίρμιο.¹²⁸ Η εγκατάσταση των Αβάρων στην περιοχή του Σιρμίου τους άνοιξε τον δρόμο όχι μόνο για την κατάκτηση της ίδιας της πόλης, „clef de voûte des positions balkaniques de Byzance“, κατά τον P. Lemerle, αλλά και σε μια σειρά από νέες επιτυχείς εκστρατείες. Στη διάρκεια αυτών των εκστρατειών κατέστρεψαν πολλές μεγάλες πόλεις και απείλησαν την Κωνσταντινούπολη, προελαύνοντας μέχρι το Μακρό Τείχος.¹²⁹

126. Βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 5, 1-2, σ. 48-50· Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Ε 1, σ. 552. Ο Θεοφάνης (*Χρονογραφία*, σ. 232), τους περιγράφει ως εξής: *ἔχον γὰρ τὰς κόμας ὀπισθεν μακρὰς πάνυ, δεδεμένας προανόις καὶ πεπλεγμένας, ἢ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὐννων*. Πρβλ. και Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 125, σ. 420. Ο Victor Tonnennensis (*Chronica*, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA XI/1, Βερολίνο 1894, σ. 205), χρονολογεί λανθασμένα την πρώτη αβαρική προεβία το 563: *Eo anno Justinianus princeps legatos gentis Avarorum primos primos suscepit et cum donis maximis temere unde venerant facit*. Πρβλ. A. Kollautz, *Völkerbewegungen an der unteren und mittleren Donau im Zeitraum von 558/562 bis 582* (Fall von Sirmium), στο *Studien zur Völkerwanderungszeit*, σ. 448· Blockley, *Menander*, σ. 253, σημ. 19, 22· Pohl, *Awaren*, σ. 18-19· O. Mazal, *Justinian I und seine Zeit*, Κολωνία - Βαϊμάρη - Βιέννη 2001, σ. 193.

127. Για την αβαρική προεβία του 562, βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 5, 4, σ. 50-52. Blockley, *Menander*, σ. 253-254, σημ. 26-29· Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 448-449· Pohl, *Awaren*, σ. 44-45· Mazal, *Justinian I*, σ. 193-194.

128. Μένανδρος, *Ιστορία* 15, 5, σ. 150· Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Ε 11, σ. 578-580· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 246-247. Lemerle, *Invasions*, σ. 289· Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγησιν των αβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602) (μετ' επιμέτρου περί των Περσικών Πολέμων), *Σύμμεικτα* 2 (1970), σ. 147· Pohl, *Awaren*, σ. 64-65· A. Madgearu, *The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier*, *RRH* 34/3-4 (1997), σ. 316.

129. Σχετικά με τη σειρά και τη χρονολόγηση των αβαρο-βυζαντινών πολέμων βλ. L. Hauptmann, *Les rapports de Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, *Byz* 4 (1927-1928), σ. 137-170· G. Labuda, *Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIe siècle*, *Bsl* 11 (1950), σ. 167-173· P. Goubert, *Les guerres sur le Danube à la fin du VIe siècle d'après Ménandre le protecteur et Théophylacte Simocatta*, στο *Actes du XIIe Congrès Internationale d'Études Byzantines* (Αρχίδα 1961), Βελιγράδι 1964, τόμ. 2, σ. 115-124· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 145-182.

Οι επιτυχίες των Αβάρων ενθάρρυναν τους Σκλαβηνούς, οι οποίοι το 578 επιχείρησαν τη μεγαλύτερη από την εμφάνιση των Αβάρων επίθεση μέσα στα Βαλκάνια.¹³⁰ Η πτώση του Σιρμιού (582)¹³¹ στα χέρια των Αβάρων άφησε εκτεθειμένες τις βόρειες επαρχίες και δημιούργησε προϋποθέσεις για κοινή πλέον δράση Αβάρων και Σλάβων σε ολόκληρη τη Βαλκανική Χερσόνησο. Ο Ιωάννης Εφέσου αναφέρει σχετικά: *anno 3o mortis Iustini regis et regni victoris Tiberii populus maledictus Sclavinorum egressi Hellada totam et regiones Thessalonicae et totius Thraciae parcurrerunt, et urbes et castra multa expugnauerunt, et terram vastaverunt et incenderunt et captivos ex ea abduxerunt et in ea dominati sunt, et in ea in sua dominorum modo iam tempus quattor annorum impravide considunt.*¹³² Σύμφωνα με την αφήγηση του Σιμοκάττη, σε αλληπάλληλες επιδρομές Άβαροι και Σλάβοι λεηλάτησαν και κατέστρεψαν πολλές πόλεις και φρούρια μεταξύ των οποίων: Σιγγηδόνα, Βμινάκιο, Αυγούστες, Βονώνεια, Ρατιαρία, Αππιά-ρεια, Δορόστολον, Ζαλδαπά, Τρόπαιον, Μαρκιανούπολη κ.λπ.¹³³ Η παράδοση του Σιρμιού στους Αβάρους αποτέλεσε γεγονός καθοριστικής σημασίας για τη μετέπειτα τύχη των παραδουνάβιων επαρχιών. Από τότε η μεθόριος του Δούναβη απειλείτο όλο και πιο συχνά ενώ το τίμημα για την ειρήνη ήταν πολύ μεγάλο.¹³⁴

Παρά την τετράχρονη περίοδο ειρήνης που θα ακολουθήσει και τις οργανωμένες επιθετικές εκστρατείες των Βυζαντινών, οι οποίες θα στεφθούν πολλές φορές με επιτυχία, κυρίως κατά την τελευταία δεκαετία του αιώνα, οι βόρειες επαρχίες δεν θα μπορέσουν να συνέλθουν. Ο οικονομικός ιστός των αστικών τους κέντρων είχε διαλυθεί και ο πληθυσμός τους είχε υποστεί τη μεγαλύτερη έως τότε φθορά. Η περιγραφή της πολιορκίας και της παράδοσης του Σιρμιού αντανάκλα την απόγνωση στην οποία είχαν περιέλθει οι κάτοικοι των πόλεων κατά τις αβαρο-σλαβικές επιδρομές: *πιεζομένων τοιγαροῦν <τῶν> ἐν τῷ Σιρμῳ λιμῷ μεγίστῳ ἤδη τε ἀπτομένων ἀθεμίτων τροφῶν τῷ*

130. Κατὰ δὲ τὸ τέταρτον ἔτος Τιβερίου Κωνσταντίνου Καίσαρος βασιλείας ἐν τῇ Θράκῃ ξυνηνέχθη τὸ Σκλαυηνῶν ἔθνος μέχρι πον γιλιάδων ἑκατὸν Θράκην καὶ ἄλλα πολλὰ λήισσασθαι (Μένανδρος, *Ιστορία* 20, 2, σ. 190). Madgearu, Downfall, σ. 316· Curta, *Slavs*, σ. 91.

131. Βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 27, 2-3, σ. 238-242· Ευάγγριος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* E 12, σ. 580-582. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 147· Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 479-480· Pohl, *Awaren*, σ. 73-75· Madgearu, Downfall, σ. 317.

132. Βλ. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 125-126, όπου και η πηγή. Ο I. Nestor (La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce Continentale, *RESEE* 1/1-2 [1963], σ. 50) αμφισβητεί την αξιοπιστία της πηγής με σειρά επιχειρημάτων και διατυπώνει την άποψη, αντιρροπώντας άλλους ιστορικούς, ότι δεν πρόκειται για εγκατάσταση Σλάβων στη Βαλκανική αλλά για μεγάλης διάρκειας επιδρομή· βλ. επίσης, Curta, *Slavs*, σ. 96.

133. Σιμοκάττης, *Ιστορία* I, 4.1-4 4.7-8 7. 1-2 και II, 15.13, σ. 46-47, 52-55, 101· πρβλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 252-253, 257-258. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 148· Velkov, *Donaulimes*, σ. 161-162· Pohl, *Awaren*, σ. 77-78, 84-87· Madgearu, Downfall, σ. 318· Curta, *Slavs*, σ. 96.

134. Στη συνθήκη ειρήνης, η οποία συνήφθη μεταξύ Βυζαντινών και Αβάρων το 585, καθορίστηκε το ποσό των 100.000 χρυσών νομισμάτων ως ετήσια αποζημίωση προς τους βαρβάρους (βλ. Σιμοκάττης, *Ιστορία* I, 6.4-5, σ. 51-52). Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 148· Pohl, *Awaren*, σ. 82· Curta, *Slavs*, σ. 96.

έστερησθαι τῶν ἀναγκαίων καὶ γεγεφυρώσθαι τὴν διάβασιν τοῦ Σαοῦ ... ὀλοφυρωμένων τε καὶ ὡς τὰς ἐσχάτας ἐλπίδας ἐξωλισθηκότων καταμεμφομένων τε τοῖς Ῥωμαίοις ἡγεμόσι ... Τιβέριος ὁ βασιλεὺς ... αἰρετώτερον ἡγησάμενος μὴ συναιχμαλωτισθῆναι τῇ πόλει τῶν οἰκητόρων τὸν ὄμιλον, ἐν γράμμασι κελεύει Θεόγνιδι καταλύσαι τὸν πόλεμον ἐπὶ σπονδαῖς ὥστε ὑπεξελεθεῖν παμπληθεῖ τοὺς τῆδε οἰκοῦντας μηδὲν ἐπιφερομένους τῶν οἰκείων ἢ μόνον τὸ ζῆν καὶ παρασχὸν οὕτω περιβόλιον ἔν.¹³⁵ Οἱ κάτοικοι λοιπὸν τῶν ασικῶν κέντρων -κύριος στόχος τῶν Αβάρων- αποδεκατίστηκαν ὄχι μόνον ἐξαιτίας τοῦ πολέμου καὶ τῶν «μυριάδων» αιχμαλώτων ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τῶν αθρόων θανάτων ποῦ προκάλεσε ἡ ἔλλειψη τροφίμων καὶ οἱ διάφορες ἐπιδημίες.

Το κλίμα ἀνασφάλειας ποῦ επικρατοῦσε στὶς βόρειες ἐπαρχίες πῆρξε τόσο ἐντονο ὥστε δημιουργήσε ρεῖμα προσφύγων πρὸς τὰ νότια. Στὰ *Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου* μνημονεύονται πρόσφυγες τῆς Θεσσαλονίκης, προερχόμενοι ἀπὸ τὶς πόλεις Ναῖσσο καὶ Σερδική, ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ Δούναβη, ἀπὸ τὴν Παννονία, τὴ Δαρδανία κ.λπ.¹³⁶ Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὴν Ἀνκόνα τῆς Ἰταλίας κατέφυγαν κάτοικοι τοῦ Δορόστολου, μεταφέροντας τὰ λείψανα τοῦ μάρτυρα τῆς πόλης Δασίου.¹³⁷ Μέχρι ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ, ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο οἱ βυζαντινὲς ἀρχὲς ἀντιμετώπιζαν τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομὲς δὲν διέφερε ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς ἀντιμετώπισης τῶν ἄλλων βαρβάρων. Ὄταν δηλαδὴ ὁ θόρυβος τῶν ἐπιδρομῶν τοὺς ἐφθανε ὡς τὴν Πρωτεύουσα, ὁ αυτοκράτορας ἐπέστειλε στρατιωτικὲς δυνάμεις γιὰ νὰ τὶς ἀποκρούσει. Ἀν στὸ μεταξὺ κάποιες ομάδες τοὺς ἐμφανίζονταν διατεθειμένους νὰ συνδεθοῦν «φιλικὰ» με τοὺς Βυζαντινοὺς, οἱ τελευταῖοι ἐσπευδαν νὰ τοὺς δεχθοῦν ὡς «συμμάχους» τῆς Αυτοκρατορίας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιπτώση τῶν Ἀντῶν, τοὺς ὁποῖους ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγκατέστησε στὴν πόλη Turgis, σὲ κάποια στιγμή ὑφῆσης τῶν ἐχθρικών τῶν σχέσεων.¹³⁸ Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὅταν ἡ πρόθεση τῶν Σλάβων γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση σὲ ἐρημὲς περιοχὲς τῶν παραδουναβίων ἐπαρχιῶν εἶχε γίνῃ ἀποκάλυπτη, οἱ βυζαντινοὶ αυτοκράτορες, διαβλέποντας ἴσως τὶς μελλοντικὲς διαστάσεις τοῦ προβλήματος, προχώρησαν σὲ ἐποικισμοὺς ἀγροτικών περιοχῶν, μεταφέροντας γεωργοὺς ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στρατιωτὲς με τὶς οἰκογένειές τοὺς

135. Μένανδρος, *Ἱστορία* 27, 3, σ. 240. Βλ. ἐπίσης παραπάνω, σμμ. 131.

136. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, τόμ. I-II, Παρίσι 1979-1981, τόμ. I (197), σ. 185: καὶ αὐτὴν ὑποδέχεσθαι πάντας τοὺς ἀποφύγους τῶν ἐκ τοῦ Δανουβίου μερῶν, Παννονίας τε καὶ Δακίας καὶ Δαρδανίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τε καὶ πόλεων, καὶ ἐν αὐτῇ ἐπεριδεσθαι. Στὸ ἴδιο, I (200), σ. 186: ἕτεροι δὲ τῶν ἀπὸ Ναῖσσο καὶ Σερδικῆς ὑπαρχόντων, ὡς πείραν τῆς αὐτῶν τεichoμαχίας εἰληφότες, μετὰ θρήνων ἔλεγον ὅτι Ἐκεῖθεν φυγόντες ἐνταῦθα ἤκομεν μεθ' ὑμῶν ἀπολέσθαι. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 59 Pohl, *Awaren*, σ. 242.

137. Renate Pillinger, *Das Martyrium des heiligen Dasius. Text, Übersetzung und Kommentar*, Βιέννη 1988, σ. 12-16, 44, 51-53. Βλ. ἐπίσης, J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*, Παρίσι (1918), σ. 112 Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 59.

138. Προκόπιος, *Ἐπιτὸν τῶν Πολέμων* VII. 14, 32, σ. 359. Curta, *Slavs*, σ. 80. Ὡστόσο, οἱ ἐπιδρομὲς τῶν Σλάβων διέφεραν ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν ἄλλων βαρβάρων εἰσβολῶν διότι ἦταν πολὺ συχνὲς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσβολῶν μεγάλος (βλ. παραπάνω, σμμ. 106-110).

από την Αρμενία.¹³⁹ Η διαδικασία της σταδιακής ανεπίσημης εγκατάστασης μικρών σλαβικών ομάδων άρχισε τα τελευταία χρόνια του 6ου αιώνα.¹⁴⁰ Στις αρχές του 7ου αιώνα, μετά τη διακοπή της επιθετικής πολιτικής του Μαυρικίου, το φαινόμενο εντάθηκε και από τη βασιλεία του Ηρακλείου έλαβε μεγάλες διαστάσεις, κυρίως όταν η προσοχή της Αυτοκρατορίας στράφηκε στα ανατολικά, δηλαδή στους Πέρσες και τους Άραβες.

Οι υλικές καταστροφές και οι σημαντικές ανθρώπινες απώλειες που προκάλεσαν οι πόλεμοι καθώς και η μακρά παραμονή βυζαντινών στρατευμάτων στις δουνναβικές επαρχίες οδήγησαν στην πλήρη αποδιοργάνωση της οικονομικής ζωής των πόλεων και στη συρρίκνωση της αγροτικής οικονομίας τους. Για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση αυτή, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες του β' μισού του 6ου αιώνα εξέδωσαν διατάγματα, με τα οποία προέβησαν σε φορολογικές απαλλαγές, μειώσεις εισφορών ή διευκολύνσεις προς τους κατοίκους των βορειότερων επαρχιών της Βαλκανικής. Με διάταγμα του 566 ο Ιουστίνος Β', για παράδειγμα, απάλλαξε όλους τους πολίτες της Ιλλυρίας, Μυσίας και Σκυθίας από τα οφειλόμενα *τῷ δημοσίῳ ἑλλείμμαα μέχρι τῆς octavas* (όγδοο φορολογικό έτος).¹⁴¹

Την εικόνα της οικονομικής κατάρρευσης των επαρχιών του Ιλλυρικού και της Θράκης αντανακλά σαφέστερα ανάλογο διάταγμα το οποίο εκδόθηκε το 575 από τον αυτοκράτορα Τιβέριο, με το παρακάτω χαρακτηριστικό περιεχόμενο: *Ἵσμεν τοίνυν τὰς ἐπαλήλους τε καὶ πολυτρόπους τῶν ἀνθρώπων φθορὰς εἰς τοσοῦτον τὰς κτήσεις καταγαγεῖν ἀπορίας, ὥστε μήτε προσόδους εἰσάγειν δύνασθαι τοῖς κεκτημένοις μήτε μὴν τὰς τῶν δημοσίων ἀντάρκως εἰσκομίζειν φορὰς, καὶ ταῦτα στρατιωτικῆς τε καὶ ἄλλης κατὰ τὸ ἀναγκαῖον προοιούσης δαπάνης ἐπικειμένης καὶ σφόδρα καὶ συνωθούσης ἡμᾶς πολλοῖς περιρροεμένους πολέμοις συχνὰς ποιεῖσθαι χρημάτων τὰς ἐπιδόσεις. ἔμεριμνήσαμεν οὖν ἱκανῶς, πὼς ἂν γένοιτο καὶ τὴν χρεῖαν πληρῶσαι καὶ τῶν ὑπηκόων τὴν ἔνδειαν θεραπεῦσαι ... προσάγομεν ... καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος δωρεάν,*

139. Βλ. V. Tárkova-Zaimova, Byzance, σ. 38.

140. Πρόκειται για ολιγάριθμες ομάδες, οι οποίες αποσπώνταν από τον κορμό των σλαβικών στρατευμάτων, κατά την υποχώρησή τους βορείως του ποταμού, και αναζητούσαν καταφύγιο σε απομακρυσμένες ορεινές περιοχές. Είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι έγινε πραγματική εγκατάσταση Σλάβων στα Βαλκάνια πριν από το 602. Οι οργανωμένες επιθετικές επιχειρήσεις του Μαυρικίου εναντίον των Αβαροσλάβων μετά το 593, στην περιοχή του Δούναβη, και οι επιτυχείς εκστρατείες των στρατηγών του βορείως του ποταμού εναντίον της «Σκλαβηνίας», δεν δικαιολογούν παρόμοιους ισχυρισμούς. Δύο αναφορές του Θεοφύλακτου Συμοκάττη απηχούν την ισχυρή θέληση του αυτοκράτορα Μαυρικίου να προφυλάξει με κάθε μέσο το σύνορο του Δούναβη από την υποβόσκουσα σλαβική επιβουλή: α) το 593 ἦρος δὲ ἀρχομένου ὁ στρατηγὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπέμπετο, ὅπως τὰ τῶν Σκλαυνηῶν γένη διανήξασθαι τὸν ποταμὸν κωλυόμενα ἀφοβίαν ἄκοντα τῇ Θράκῃ παράσχοιντο ἔφασκε γὰρ ὁ αὐτοκράτωρ τῷ Πρίσκῳ, οὐκ ἂν ἤρεμοίη τὸ βάρβαρον, εἰ μὴ τὸν Ἴστρον ἐς τὰ μάλιστα τὸ Ῥωμαϊκὸν περιφρουρήσοιτο. β) το 598 διομολογείται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις ὁ Ἴστρος μεσίτης, κατὰ δὲ Σκλαυνηῶν ἔξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι (Ιστορία VI, 6,2 και VII, 15,14, σ. 230, 273).

141. *Νεαρές, Novellae* 148, έκδ. R. Schoell – G. Kroll, CJC III, Βερολίνο 1895 (ανατ. Δουβλίνο-Ζυρίχη 1972), σ. 722-723.

δι' ἧς *concedimus* γεωργοῖς τε καὶ συντελεσταῖς ἅπασι (ταυτὸν δὲ ἔστιν εἰπεῖν τοῖς τῶν χωρίων κυριοῖς) *integrum unum canonem* τῶν δημοσίων φόρων εἰς *quadruparium* διαιρουμένης, τουτέστι τῆς μὲν εἰσελευσομένης ἐνάτης ἐπιμεμήσεως τετάρτην τούτου μοῖραν, τῆς δὲ μετὰ τούτων δεκάτης τοσοῦτον ἕτερον μέρος, ὁμοίως, καὶ τῆς ἐνδεκάτης «καὶ δωδεκάτης» ἐπιμεμήσεως ἀνὰ τετάρτην μοῖραν, συναπομεινύοντες καὶ τὰς ὅπως οὐν ὑπὲρ τούτων παρεχομένης τιὸς συνθηεῖας. Ἀφίεμεν δὲ τούτοις καὶ τὰ ἐλλείματα τοῦ φθάσαντος χρόνου μέχρι πέρατος τῆς ἄρτι παρελθούσης *quinte* ἐπιμεμήσεως, καὶ θεσπίζομεν μηδεμίαν εἰσπραξίν γενέσθαι τῶν παρ' ἡμῶν φιλοτιμηθέντων εὐσεβῶν τελεσμάτων, εἴτε τὴν μεγίστην ἀρχὴν ὄρᾳ ταῦτα τῶν ἀνατολικῶν ἰερῶν πραιτωρίων εἴτε τὴν παρ' Ἰλλυριοῖς ἐπαρχότητα ἢ τὴν ἀρχὴν τῶν νήσων καὶ τῶν ἐπὶ Σκυθίας τε καὶ Μυσίας στρατιωτικῶν ταγμάτων ἢ τὰς θείας ἡμῶν λαργιτιόνας ἢ καὶ ἄλλην ἀρχήν.¹⁴²

Τὴν οικονομικὴ κρίση τῶν βαλκανικῶν επαρχιῶν μαρτυρεῖ, ἐπίσης, ἡ ἀπουσία ἐμπορικῶν κέντρων-αγορῶν τόσο κατὰ μήκος τοῦ Δούναβη ὅσο καὶ στο ἐσωτερικὸ τῶν επαρχιῶν καὶ ἡ ἀπόλυτη σιγή τῶν πηγῶν γιὰ κάθε εἶδους ἐμπορικὴ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ κατὰ το β' κυρίως μισό τοῦ βου αἰώνα. Οἱ συνεχεῖς πολιορκίες καὶ οἱ συχνές καταστροφές τῶν ἀθηρῶν ἄλλοτε οικονομικῶν κέντρων καὶ ἡ πληθυσμιακὴ ἀπογύμνωση τῆς υπαιθροῦ περιόρισαν στο ελάχιστο τὴ δυνατότητα παραγωγῆς ἐγχώριων βιοτεχνικῶν καὶ γεωργικῶν προϊόντων. Ἡ ἀνεπάρκεια τους γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν δὲν ἀφῆνε κανένα περιθώριο γιὰ συναλλαγές με ξένους. Ἡ ἀπουσία αγορῶν κατὰ μήκος τοῦ Δούναβη στέρησε ἀπὸ τους Ἀβάρους τὴν δυνατότητα εὐκόλης καὶ ἀμεσης προμήθειας βυζαντινῶν προϊόντων, τὴν ὁποία εἶχαν ἄλλοτε οἱ προκάτοχοί τους Γότθοι καὶ Οὐννοι. Οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγές μεταξὺ τῶν Ἀβάρων καὶ τῆς Αυτοκρατορίας περιοριζόνταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στους ηγετικούς τους μόνο κύκλους, καὶ διεξάγονταν σὲ ἐπίπεδο πρέσβων. Συχνά, Ἀβάροι πρέσβεις προμηθεύονταν κατ' ἐντολήν τοῦ ηγεμόνα τους βυζαντινὰ προϊόντα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ διάρκεια τῶν διπλωματικῶν τους ἀποστολῶν, ἐνῶ, μετὰ τὸ 574, ἀντάλλαξαν μέρος τοῦ ἐτήσιου φόρου με διάφορα ἐμπορεύματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιο.¹⁴³

Σύνηθες φαινόμενο τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ ἀνεπάρκεια τροφίμων στα στρατόπεδα καὶ ἡ πλήρης ἀδυναμία τῶν βόρειων επαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Θράκης νὰ συμβάλλουν στὸν ἀνεφοδιασμό τους. Οἱ ἀφηγήσεις τοῦ Θεοφύλακτου Σιμοκάττη καὶ τοῦ Θεοφάνη γιὰ τὴν πολιορκία τῆς Τόμης¹⁴⁴ καθιστοῦν καταφανές τὸ ἀδιέξοδο στο ὁποῖο εἶχε πε-

142. *Νεαρές* 163, σ. 749-751. *Curta, Slavs*, σ. 147 τοῦ ἴδιου, *Peasants*, σ. 206.

143. Βλ. Μένανδρος, *Ἱστορία* 5, 4 8 καὶ 25, 1, σ. 52, 92, 216-218 Πατούρα, Κάτω Δούναβης, σ. 367-358 Pohl, *Awaren*, σ. 45, 49, 65, 180.

144. Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VII, 13.1-7, σ. 267-268· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 278. Γιὰ τὴν πολιορκία τῆς Τόμης, βλ. τὴν ἐιδικὴ μελέτη τοῦ Gh. Ștefan, Tomis et Toméa, à propos des luttes entre byzantins et Avars à la fin du VIe siècle de notre ère, *Dacia* N. S. 11 (1967), σ. 253-258 Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 173-175· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162· Pohl, *Awaren*, σ. 152. Ο *Madgearu* (Downfall, σ. 322), ἀπορρίπτει τὴν ὑπόθεση τοῦ Ștefan περὶ ταύτισης τῆς *Τομέας* με τὸ μικρὸ ὁμώνυμο ὄχυρο στὴν *Dacia Mediterranea* ἐνῶ ὁ ἴδιος τὴν ταυτίζει με τὴν Τόμη (σημ. Κωνσταντζα) στὴ Μ. Θάλασσα.

ριέλθει ο πληθυσμός και ο στρατός των παραδουνάβιων επαρχιών: *Ῥωμαῖοι τοιγαροῦν καὶ οἱ βάρβαροι εἰς τὰ περὶ Τομέαν τὴν πόλιν στρατοπεδεύοντες ὥρας ἐπιγινομένης χειμῶνος οὐδαμῶς τὸν χάρακα διελύσαντο. τοῦ δὲ ἤρος ἀνίσχοντος λιμὸς τοῖς Ῥωμαίοις ἐνέσκηψεν ... τοῦ τε λιμοῦ τοὺς Ῥωμαίους καταπιέζοντας, παραδόξω προνοία τινὶ ὁ Χαγάνος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πρεσβεύεται, ἢ δὲ ἀξιώσις ἦν λύσιν τῷ λιμῷ ἐπιθεῖναι ... ἀμάξια τοιγαροῦν ὁ Χαγάνος ἐπισιτισμῶν λιμώττουσι τοῖς Ῥωμαίοις παρείχεται.*¹⁴⁵

Στο παρατιθέμενο παραπάνω χωρίο προβάλλουν δύο διαφορετικές εικόνες: από τη μια η ανέχεια και ο λιμός που μαστίζει τα βυζαντινά στρατεύματα: από την άλλη η οικονομική υπεροχή των εχθρών και η δυνατότητα του Άβαρου ηγεμόνα λύσιν τῷ λιμῷ ἐπιθεῖναι. Ο Θεοφάνης,¹⁴⁶ ο οποίος αντλεί από τον Σιμοκάττη για την εξιστόρηση των γεγονότων εκείνης της περιόδου, σχολιάζοντας το ίδιο περιστατικό, ανεβάζει τον αριθμό των αμαξιών, που έστειλε ο χαγάνος στον διοικητή των βυζαντινών στρατευμάτων, σε τετρακόσιες. Η έμφαση που δίνει ο χρονογράφος του 9ου αιώνα στην περιγραφή του περιστατικού αλλά και μόνη η επισήμανση του γεγονότος επιβεβαιώνουν τη μαρτυρία της πρώτης πηγής. Η φράση του Σιμοκάττη *παραδόξω προνοία τινὶ ὁ Χαγάνος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πρεσβεύεται*, απηχεί την απόγνωση στην οποία είχαν περιέλθει τα βυζαντινά στρατεύματα και την ανακούφιση που αισθάνθηκαν από την προσφορά των Αβάρων.

Ωστόσο, η οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας του 6ου αιώνα δεν έπληξε μόνο τις βαλκανικές επαρχίες. Η ίδια η βυζαντινή πρωτεύουσα δεν ήταν σε θέση να αντιδράσει. Η *σιτοδεία* και ο λιμός που *ἐνέσκηψαν* στην Κωνσταντινούπολη το 601 προκάλεσαν τη στάση του *ἄχλου* και τον δημόσιο λιθοβολισμό του αυτοκράτορα Μαυρικίου.¹⁴⁷

Η αδυναμία της Κωνσταντινουπόλεως να συντηρήσει τα βυζαντινά στρατεύματα νοτίως του Δούναβη, μέσα δηλαδή στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας, ανάγκασε τον Μαυρίκιο να διατάξει το 602 τον αδελφό του Πέτρο (διοικητή των θρακικών στρατευμάτων) *ἐν τῇ τῶν Σκλαβινῶν χώρα τὸν λαὸν παραχεμάσαι.*¹⁴⁸ Την απόφαση του αυτοκράτορα να διαχεμάσουν τα βυζαντινά στρατεύματα στη «Σκλαβηνία» υπαγόρευσε μάλλον το οξύ πρόβλημα της επιβίωσής τους και όχι τόσο οι στρατιωτικές επιτυχίες

145. Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VII, 13.2-4, σ. 267.

146. *Τῆς δὲ ἑορτῆς τοῦ πάσχα καταλαβούσης, καὶ τῶν Ῥωμαίων λιμῷ τηκομένων, ἀκηκοὺς ὁ Χαγάνος τῷ Πρίσκῳ ἐδήλου ἀμάξια ἐκπέμψαι πρὸς αὐτόν, ὅπως δαπανήματα ἀποστείλῃ αὐτοῖς, ἵνα μετὰ ἰλαρότητος τὴν ἐαυτῶν ἑορτὴν ἐκπληρώσωσιν. τετρακοσίας τοίνυν ἀμάξια πληρώσας τούτοις ἐξέπεμψεν* (Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 278).

147. Βλ. Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VIII, 4.12, σ. 291.

148. Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 286 Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VIII, 6.2, σ. 293.

τους εναντίον των Σλάβων.¹⁴⁹ Την άποψη αυτή ενισχύει σημαντικά η παρακάτω χαρακτηριστική φράση του Θεοφάνη: *Μαυρίκιος δὲ τῷ Πέτρῳ ἐπώχλει διὰ γραμμάτων περᾶσαι τὸν Ἰστρον, καὶ τὰς χειμερινὰς ἀποτροφὰς τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς τῶν Σκλαβινῶν χώρας ἀρύσασθαι, ὅπως μὴ δημοσίας σιτήσεις ἀναγκασθῆ τοῖς Ῥωμαίοις παρασχεῖσθαι.*¹⁵⁰ Ο αυτοκράτορας λοιπόν επέμενε στην απόφασή του προκειμένου να αποφύγει τη δημόσια σίτηση των στρατευμάτων του Δούναβη.

Οι αναφορές στην *δημοσίαν σίτησιν* και στην αναζήτηση *χειμερινῶν ἀποτροφῶν* στη Σκλαβηνία υποδηλώνουν επίσης την πλήρη αδυναμία των βαλκανικῶν επαρχιών να συντηρήσουν, την εποχή εκείνη, στρατεύματα. Οι προσδοκίες του Μαυρικίου για υπακοή και ανταπόκριση στα προστάγματά του, προσδοκίες που βασίζονταν μάλλον στον ενθουσιασμό που εύλογα θα είχαν προκαλέσει στις τάξεις των βυζαντινῶν στρατευμάτων οι αλληπάλληλες νίκες τους επί των Σκλαβηνῶν βορειῶς του ποταμοῦ, σύντομα διαψεύστηκαν. Η λανθασμένη εκτίμησή του για τις πραγματικές διαθέσεις του στρατού που στάθμευε στον Δούναβη απέβη μοιραία τόσο για τον ίδιο όσο και για το βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας.

Τα στρατεύματα στασίασαν και ανακήρυξαν αυτοκράτορα τον εκατόνταρχο Φωκά.¹⁵¹ *καὶ κύριος τῶν σκήπτρων ὁ τύραννος προχειρίζεται, καὶ κρατεῖ τῆς εὐδαιμονίας ἢ συμφορᾶ, καὶ λαμβάνει τὴν ἔναρξιν τὰ μεγάλα καὶ ἐπίσημα τῶν Ῥωμαίων ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀτυχήματα.*¹⁵²

Η *συμφορᾶ* και τα *μεγάλα καὶ ἐπίσημα ἀτυχήματα*, τα οποία προκάλεσε η ανάληψη της εξουσίας από τον Φωκά ἐπληξαν βαριά τις βαλκανικὲς επαρχίες. Η αναστολή της επιθετικῆς πολιτικῆς του Βυζαντίου στον Δούναβη και η υποχώρηση του μεγαλύτε-

---

149. Η αδυναμία της κεντρικῆς διοίκησης να ανεφοδιάσει με τροφίμα τα στρατεύματα του Δούναβη θεωρεῖται από τον F. Curta (Peasants, σ. 208-212), ὡς η κύρια αἰτία για την κατάρρευση της βυζαντινῆς ἀμυνας στα Βαλκάνια. Οι περισσότεροι ιστορικοί-ερευνητές, παρακάμπτοντας την ἴδια την απόφαση, σχολιάζουν και κρίνουν μόνο το ἀποτέλεσμά της. Ο P. Lemerle (Invasions, σ. 292) εκφράζει με κάποια επιφύλαξη την άποψη ὅτι ο Μαυρίκιος "allait-il ajouter à la gloire d'avoir vaincu les Perses, celle d' une victoire décisive sur les Avaro-Sclavènes, et d'un rétablissement durable de la frontière danubienne". Ο I. Nestor (Slaves, σ. 65) ἐπισημαίνει τη διακοπή της επιθετικῆς πολιτικῆς του Μαυρικίου χωρὶς να ανατρέχει στις αἰτίες που την προκάλεσαν. Ο P. Goubert (Danube, σ. 124) δεν σχολιάζει τη διαταγή του αυτοκράτορα να διαχεμαῖσουν τα βυζαντινά στρατεύματα στη Σκλαβηνία ἐνῶ κρίνει τις συνέπειές της. Στην παρούσα μελέτη κρίθηκε ἀπαραίτητη ὄχι τόσο η ἐπισήμανση της διαταγῆς ὡς κυρίως η ἀνάλυση των αἰτιῶν που την προκάλεσαν.

150. Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 286. Η ἴδια πληροφορία ἀπαντᾶ στον Σμιοκάττη, διατυπωμένη ὡς ἐξῆς: *ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐπώχλει δι' ἐπιστολῶς τὸν Πέτρον τὸν ποταμὸν διαπεραιωσάμενον τὰς δυνάμεις τῆς τῶν βαρβάρων γῆς ἐπιβῆναι, τὰς τε τῶν στρατοπέδων ἀποτροφὰς αὐτόθεν τοῖς Ῥωμαίοις ἀρύσασθαι, ἐγκοπὴν τε δημοσίων σιτήσεων ἐντέϋθεν τῷ πρυτανεῖω παρέχεσθαι* (Ἱστορία VIII, 6.10, σ. 295).

151. Βλ. P. Goubert, Causes et conséquences de la révolution de 602, στο *Actes du Xe Congrès International d'Études Byzantines*, Istanbul 1955, σ. 216-218 του ἴδιου, Autour de la révolution de 602, *OCP* 33 (1967), σ. 604-619 Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 182.

152. Σμιοκάττης, *Ἱστορία* VIII, 10.5, σ. 303.

ρου μέρους των στρατευμάτων άνοιξαν τον δρόμο στους καιροφυλακτούντες Σλάβους. Η βαθμιαία διείσδυσή τους στα Βαλκάνια απέκτησε, στις αρχές του 7ου αιώνα, πραγματική ιστορική σημασία.

Θεωρώντας την απαρχή της εγκατάστασης των Σλάβων μέσα στη Βαλκανική Χερσόνησο ως απαρχή μιας νέας ιστορικής περιόδου για τις βυζαντινές επαρχίες του Βορρά, επισημαίνω τα εξής: οι κοινωνικο-οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στις βόρειες επαρχίες της Θράκης στα τέλη του 6ου - αρχές του 7ου αιώνα συνιστούσαν ευνοϊκές συνθήκες για κάθε είδους εποικισμό της περιοχής, νόμιμο ή παράνομο. Από την άλλη πλευρά, η πολιτική ανωμαλία στο ανώτατο επίπεδο εξουσίας της Αυτοκρατορίας, την οποία κατά την άποψή μου¹⁵³ προκάλεσαν κατ' εξοχήν οι συνθήκες του Δούναβη, έδωσε το έναυσμα στους Σλάβους, οι οποίοι από το β' μισό του 6ου αιώνα είχαν εκδηλώσει διαθέσεις εποικισμού στα Βαλκάνια, να πραγματοποιήσουν τα σχέδιά τους.

Είναι προφανές ότι το εξασθενημένο στρατιωτικά και οχυρωματικά εκτενές δουναβικό σύνορο και η εγκατάλειψη ορισμένων αγροτικών περιοχών από τους φυσικούς προστάτες τους (δηλ. τον πληθυσμό τους) δεν αποτελούσαν πλέον ουσιαστικό εμπόδιο στο δρόμο των «ειρηνικών» εισβολών του 7ου αιώνα. Τις ευνοϊκές για τα σχέδιά τους συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στη Βαλκανική ενίσχυσε η δυσμενής για την Αυτοκρατορία συγκυρία της πραξικοπηματικής αλλαγής στο επίπεδο της ανώτατης εξουσίας και η συνακόλουθη διακοπή της επιθετικής πολιτικής της στο σύνορο του Δούναβη.

---

153. Βλ. παραπάνω, σημ. 149.

3. Ιεραπόστολοι και ιεράρχες στις όχθες του Δούναβη (4ος αι.).¹

Τον 4ο αιώνα, πρώτο αιώνα της ζωής του Βυζαντίου, ο χριστιανισμός με τη ραγδαία εξάπλωσή του, παρά τις αιρετικές διαμάχες που ξέσπασαν στους κόλπους του, αποτελούσε τον σημαντικότερο παράγοντα συνοχής των λαών της Αυτοκρατορίας. Ο ρόλος του διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο και προσέλαβε νέες διαστάσεις με την ένταξή του στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής του βυζαντινού κράτους, της οποίας οι επιδιώξεις και τα αποτελέσματα αποκρυσταλλώθηκαν λίγο αργότερα, κυρίως τον 6ο αιώνα.

Για τις απαρχές του χριστιανισμού στις βαλκανικές και παραδουνάβιες επαρχίες οι πληροφορίες των πηγών είναι ασαφείς και αντιφατικές. Δεν είναι βέβαιο δηλαδή, εάν η χριστιανική πίστη είχε διαδοθεί επίσημα από την Εκκλησία στις παραπάνω περιοχές από τους πρώτους αιώνες της εμφάνισης της νέας θρησκείας.² Οι μαρτυρίες του Τερτυλλιανού και του Ωριγένη για τον εκχριστιανισμό πολλών «εθνών», μεταξύ των οποίων των «Δακών» ή των «Σκυθών», κατά τους 2ο και 3ο αιώνες, είναι μεταξύ τους αντιφατικές και αντικρουόμενες. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι μεμονωμένοι χριστιανοί υπήρξαν από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μόνο στην παραδουνάβια επαρχία Μ. Σκυθία λόγω των στενών δεσμών των ελληνικών αποικιών της με μητροπόλεις της Μ. Ασίας και κέντρα των νήσων του Αιγαίου και της ηπειρωτικής Ελλάδας. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς του 5ου αιώνα Σωζομενός και Φιλοστόργιος αναφέρονται στον εκχριστιανισμό των Γόθων και άλλων ομόρων τους λαών, που κατοικούσαν *ἀμφὶ τὰς ὄχθας Ἰστροῦ ποταμοῦ* κατά την εποχή του Γαλλιηνού και των διαδόχων του. Προσδιορίζουν όμως και οι δύο πηγές τον περιστασιακό χαρακτήρα του, τον οποίο μάλιστα αποδίδουν σε χριστιανούς αιχμαλώτους που οδηγήθηκαν βορείως του Δούναβη, κυρίως από τους επι-

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Πρακτικά ΣΤ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 21-32.

2. Βλ. D. Pîrpidi, *Contribuții la istoria veche a României*, Βουκουρέστι 1967, σ. 484-496· I. Barnea, *À propos des origines du christianisme en Scythie Mineure, Dacia* N. S. 13 (1968), σ. 417· του ίδιου, *Les monuments paleochrétiens de Roumanie*, Ρώμη 1977, σ. 9· του ίδιου, *Arta creștina în România*, Βουκουρέστι 1979, σ. 5-6. Για τις απαρχές του χριστιανισμού στις βαλκανικές και παραδουνάβιες επαρχίες αξίζει να αναφερθεί, παρότι παλαιό, το κλασικό έργο του J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Παρίσι 1918, σ. 28-30, στο οποίο ο συγγραφέας διατυπώνει την υπόθεση ότι ο απόστολος Ανδρέας, ο οποίος έδρασε στην ελληνική επικράτεια, πιθανώς να είχε επεκτείνει την ιεραποστολική του δράση και στις ελληνικές αποικίες της Μαύρης Θάλασσας.

δρομείς Γότθους.³ Εκτός από τους αιχμαλώτους που είχαν οδηγηθεί στις περιοχές του Δούναβη από τους βάρβαρους επιδρομείς, στη διάδοση του χριστιανισμού συνέβαλαν οπωσδήποτε και οι ελληνικές αποικίες της δυτικής ακτής του Ευξείνου Πόντου. Διατηρούσαν πάντοτε στενές σχέσεις με τις μητροπόλεις τους της Μικράς Ασίας καθώς και με τα μεγάλα κέντρα των νήσων του Αιγαίου και της ηπειρωτικής Ελλάδας, περιοχές στις οποίες ο χριστιανισμός είχε ήδη βαθιές ρίζες.⁴ Κατά συνέπεια, ο χαρακτήρας του χριστιανισμού στις παραδουνάβιες επαρχίες είχε από την αρχή προέλευση ελληνική-ανατολική, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το πλήθος των ελληνικών χριστιανικών επιγραφών της περιοχής.⁵ Την παρουσία χριστιανών στις επαρχίες Κάτω Μυσία και Μικρά Σκυθία, στις αρχές του 4ου αιώνα, όταν δηλαδή ο Διοκλητιανός είχε εξαπολύσει διωγμό εναντίον των χριστιανών της Αυτοκρατορίας, μαρτυρούν και οι *Πράξεις Αγίων* με την καταγραφή ονομάτων προερχόμενων από περιοχές των πιο πάνω επαρχιών.⁶

3. Πληθυνούσης δὲ τῆς ἐκκλησίας τοῦτον τὸν τρόπον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ῥωμαίων οἰκουμένην, καὶ δι' αὐτῶν τῶν βαρβάρων ἢ θρησκεία ἐχώρει. ἤδη γὰρ τὰ τε ἀμφὶ τὸν Ῥῆνον φῦλα ἐχριστιάνιζον, Κελτοὶ τε καὶ οἱ Γαλατῶν ἔθνη τελευταῖοι τὸν ὠκεανὸν προσοικοῦσι, καὶ Γότθοι, καὶ ὅσοι τοῦτοις ὄμοροι τὸ πρὶν ἦσαν ἀμφὶ τὰς ὄχθας Ἰστρου ποταμοῦ, πάλοι μετασχόντες τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ λογικὸν μεθρημόσαντο. πᾶσι δὲ βαρβάροις σχεδὸν πρόφρασις συνέβη πρὸς εὐεῖν τὸ δόγμα τῶν Χριστιανῶν οἱ γενόμενοι κατὰ καιρὸν πόλεμοι Ῥωμαίοις καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις ἐπὶ τῆς Γαλλίηνου ἡγεμονίας καὶ τῶν μετ' αὐτὸν βασιλείων. ἐπεὶ γὰρ τότε πλῆθος ἄφατον μινάδων ἐθῶν ἐκ τῆς Θράκης περαιωθὲν τὴν Ἀσίαν κατέδραμεν ἄλλοι τοὺς ἀλλαγῆ βαρβαροὶ ταῦτὸν εἰργάσαντο τοὺς παρακειμένους Ῥωμαίους, πολλοὶ τῶν ἱερέων τοῦ Χριστοῦ ἀιχμάλωτοι γενόμενοι σὺν αὐτοῖς ἦσαν (Σωζομένης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* II, 6.1-2, ἐκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* [GCS 50], Βερολίνο 1960, σ. 58)· χριστιανία δὲ τὸ ἔθνος τρόπον τοῖδε βασιλεύοντος Οὐαλλεριανοῦ καὶ Γαλλίηνου, μοῖρα Σκυθῶν βαρεῖα τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου διέβησαν εἰς τὴν Ῥωμαίων καὶ πολλὴν μὲν κατέδραμον τῆς Εὐρώπης διαβάντες δὲ καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν τε Γαλατίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν ἐπήλθον, καὶ πολλοὺς ἔλαβον αιχμαλώτους ἄλλους τε καὶ τῶν κατειλεγμένων τῷ κλήρῳ, καὶ μετὰ πολλῆς λείας ἀπεκομίσθησαν οἴκαδε. ὁ δὲ αιχμάλωτος καὶ εὐσεβῆς ὄμιλος, συναναστραφέντες τοῖς βαρβάροις, οὐκ ὀλίγους τε αὐτῶν εἰς τὸ εὐσεβὲς μετεποίησαν καὶ τὰ Χριστιανῶν φρονεῖν ἀντὶ τῆς Ἑλληνίδος δόξης παρεσκεύασαν (Φιλοστόργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* II, 5, ἐκδ. J. Bidez - F. Winkelmann, *Philostorgius Kirchengeschichte* [GCS], Βερολίνο 1981, σ. 17). Η φράση του Σωζομένου μετασχόντες τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον καὶ λογικὸν μεθρημόσαντο εἶναι ενδεικτικὴ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος που ἐξυπηρετούσε ἡ διάδοση του χριστιανισμοῦ στις τάξεις των βαρβάρων. Πρβλ. Σοφία Πατούρα, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης (4ος-10ος αι.)*, Αθήνα 1994, σ. 37-39, 144.

4. Barnea, Scythie Mineure, σ. 417.

5. Βλ. V. Pärvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Βουκουρέστι 1911· E. Popescu, *Inscriptiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, Βουκουρέστι 1976· V. Velkov, Zur Frage der ethnischen Zusammensetzung der Bevölkerung in den Städten Thrakiens in der Spätantike, στο *Roman Cities in Bulgaria*, σ. 277-279. Για την επιβίωση ειδωλολατρικών στοιχείων στον Κάτω Δούναβη κατά την Ἰσπερη Αρχαϊότητα βλ. Velkov, *ό. π.*, σ. 278 καὶ A. Barnea, Le Bas Danube entre Paganisme et Christianisme, στο *Konferenz Svištov*, σ. 295-300.

6. H. Delehaye, Saints de Thrace et de Mésie, *An. Boll.* 31 (1912), σ. 273-274· του ἴδιου, Les martyrs Epictete et Astion, *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* 14 (1982), σ. 1-5.

Η αλλαγή της θρησκευτικής πολιτικής από τον Μ. Κωνσταντίνο και τους διαδόχους του επέτρεψε στην Εκκλησία να οργανώσει τις χριστιανικές κοινότητες όλων των περιοχών της Αυτοκρατορίας με την ίδρυση επισκοπών, οι οποίες θα αναλάμβαναν το έργο της διάδοσης της νέας θρησκείας και στους εκτός των συνόρων της λαούς. Από τις ιστορικές και εκκλησιαστικές πηγές είναι γνωστός μεγάλος αριθμός επισκοπών, από τα μέσα του 4ου αιώνα, στις επαρχίες του Κάτω Δούναβη, με εξαίρεση τη Μικρά Σκυθία, στην οποία μέχρι την εποχή του Αναστασίου υπήρχε μία επισκοπική έδρα, στην πρωτεύουσά της Τόμι.⁷

Η σύγκληση διαδοχικών συνόδων στη Σερδική, το Σίρμιο και τη Φιλιπούπολη, στα μέσα περίπου του 4ου αιώνα, μαρτυρεί την οργάνωση της Εκκλησίας στις μεγάλες πόλεις της Βαλκανικής και τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζε η ηγεσία της σε δογματικά ζητήματα και διενέξεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης.⁸

Επιπροσθέτως, ο ρόλος της Εκκλησίας και της ηγεσίας της στις παραμεθόριες περιοχές είχε και πολιτική βαρύτητα, γεγονός που ανάγκασε πολλές φορές τους αυτοκράτορες της Ανατολής να διαπραγματευθούν ή και να υποχωρήσουν ακόμη μπροστά στις αξιώσεις ή τις δογματικές αντιθέσεις τοπικών εκκλησιαστικών παραγόντων, για λόγους εθνικής ασφάλειας. Η πληροφορία των εκκλησιαστικών συγγραφέων του 5ου αιώνα Σωζομενού και Θεοδώρητου για τη δογματική διένεξη του αυτοκράτορα Ουάλη και του επισκόπου της Τόμεις Βετρανίωνος, ενισχύουν τη συγκεκριμένη άποψη. Ο Ουάλης εξόρισε τον Βετρανίωνα επειδή αρνήθηκε πεισματικά να ασπασθεί τον αρειανισμό. Σύντομα όμως αναγκάστηκε να τον επαναφέρει στην επισκοπική του έδρα, επειδή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σωζομενός, φοβήθηκε μήπως οι «Σκύθες», τους οποίους θεωρούσε *άνδρείους και άναγκαίους* για τη ρωμαϊκή οικουμένη εξαιτίας των τόπων που κατείχαν, δυσαρεστηθούν από την απομάκρυνση του επισκόπου τους και δεν προβάλλουν αντίσταση στους βαρβάρους.⁹

Αργότερα, στις αρχές του 6ου αιώνα, ο πολιτικός ρόλος της Εκκλησίας και του μοναχισμού στο ευαίσθητο από τις βαρβαρικές επιδρομές βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας εμφανίζεται ακόμη σοβαρότερος και ιδιαίτερα απειλητικός για την κεντρική εξουσία. Την αντιμονοφυσιτική κίνηση των μοναχών της Μικράς Σκυθίας, όπως αναφέρεται στις επιστολές του πάπα της Ρώμης Ορμίσδα (514-523), κατευθύνει ο κόμης

7. Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VI, 20, σ. 263· Θεοδώρητος Κύρου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* έκδ. L. Parmentier - F. Scheidweiler, *Theodoret Kirchengeschichte* (GCS 19), Λιψία 1911 (ανατ. Βερολίνο 1954), σ. 273· *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, *Codex Justinianus* 1, 3.35 (36), έκδ. P. Krueger, CJC II, Βερολίνο 1877 (ανατ. 1967), σ. 23-24. Πβλ. Velkov, *Bevölkerung*, σ. 279· I. Barnea, *Le Danube, voie de communication Byzantine*, στο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 582.

8. Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 20 και 29, έκδ. R. Hussey, *Socrates Scholasticus Ecclesiastica Historia*, τόμ. I/II, Οξφόρδη 1853 (ανατ. Hildesheim - Νέα Υόρκη 1992), σ. 229-232, 276-277· Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* σ. 101, 109, 111.

9. Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VI, 21, σ. 263-264· Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* σ. 273.

των φοιδεράτων της περιοχής Βιταλιανός. Η εξέγερσή του, η οποία απείλησε για πέντε χρόνια τη βασιλεία του Αναστασίου, είχε φαινομενικά, με την υποστήριξη των Σκυθών μοναχών, θρησκευτικό - αντιμονοφυσικό χαρακτήρα, ενώ στην πραγματικότητα τα αληθινά της κίνητρα ήταν πολιτικά με στόχο την κατάληψη της εξουσίας.¹⁰

Εστιάζοντας στη διάδοση του χριστιανισμού σε ξένους λαούς τον 4ο αιώνα, αξίζει να επισημανθεί ότι ο εκχριστιανισμός των Γότθων εγγράφεται ως ένα από τα σπουδαιότερα κεφάλαια στην ιστορία του χριστιανισμού και των σχέσεων Εκκλησίας - Πολιτείας. Η συνθήκη ειρήνης του 332, η οποία υπεγράφη μεταξύ των Γότθων και του Μ. Κωνσταντίνου, χωρίς ο αυτοκράτορας να ενδιαφερθεί επίσημα για τον εκχριστιανισμό τους, δημιούργησε προφανώς ευνοϊκές συνθήκες για τη διάδοση της νέας θρησκείας στις τάξεις του γοθτικού λαού.¹¹ Ο Ουλφίλας, απόγονος ρωμαίων χριστιανών αιχμαλώτων, χειροτονήθηκε το 341 επίσκοπος για να υπηρετήσει τους *έν Γετική χριστιανίζοντες*, τις ήδη δηλαδή υπάρχουσες χριστιανικές κοινότητες της Γοθτίας.¹² Ο ρόλος του στις διπλωματικές επαφές Ρωμαίων και Γότθων απέκτησε ιδιαίτερη βαρύτητα κατά την άφιξή του στην Αντιόχεια, ως απλού πρέσβεως, χωρίς επίσημη εκκλησιαστική ιδιότητα. Η παρουσία του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου στην τελετή της χειροτονίας του,¹³ προσέδωσε σε μια φαινομενικά τυπική θρησκευτική πράξη πολιτικό χαρακτήρα. Το συγκεκριμένο γεγονός αποτέλεσε την πρώτη επίσημη κοινή προσπάθεια Κράτους - Εκκλησίας για τη διάδοση της χριστιανικής ιδεολογίας, στο πλαίσιο της συνεργασίας τους σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής.

Η σύμπτωση ότι και κατά τις δύο φάσεις του εκχριστιανισμού των Γότθων -χειροτονία του Ουλφίλα και ομαδικός εκχριστιανισμός τους στην εποχή του αυτοκράτορα Ουάλη- επικρατέστερο στην Ανατολή ήταν το δόγμα του Αρείου, συνετέλεσε ώστε οι Γότθοι στην πλειοψηφία τους να ασπασθούν τον αρειανισμό.

Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την καταγωγή, τη ζωή και τη δράση του Ουλφίλα στην περιοχή του Κάτω Δούναβη εντοπίζονται στα κείμενα των εκκλησιαστικών

10. Βλ. *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab anno CCCLVII usque ad a. DLIII datae* (Collectio Avellana), 107, 109 και 187-190, έκδ. O. Günther, τόμ. II, Πράγα - Βιέννη - Λιψία 1898, σ. 499-502, 644-648. Πρβλ. P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 81 κ.ε. Ο κόμης των φοιδεράτων της Θράκης Βιταλιανός προέβαλε σαν αιτία της επανάστασής του (513-515) τη δογματική απόκλιση του αυτοκράτορα Αναστασίου από την ορθοδοξία και την προσχώρησή του στο μονοφυσισμό. Στο εγχείρημά του είχε εξασφαλίσει τη στήριξη των ορθόδοξων μοναχών της Μικράς Σκυθίας και του πάπα της Ρώμης βλ. Σοφία Πατούρα, Η επανάσταση του Βιταλιανού της Θράκης και οι πολιτικοί ελιγμοί του Αναστασίου, *Σύμμεικτα* 15 (2002), σ. 39-52.

11. Ευ. Χρυσός, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι. Συμβολή εις την εξωτερικήν πολιτικήν του Βυζαντίου κατά τον Δ΄ αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 66-88· H. Wolfram, *History of the Goths* (μτφρ. Th. J. Dunlap), Berkeley - Los Angeles - Λονδίνο 1990, σ. 62.

12. Φιλοσόφιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 5, σ. 17-18.

13. Στο ίδιο, II, 5, σ. 17-20.

συγγραφέων του 5ου αιώνα Σωκράτη, Σωζομενού, Φιλοστόργιου, Θεοδώρητου και του Γότθου Ιορδάνη.¹⁴ Τη σημαντικότερη ωστόσο πηγή για το συγκεκριμένο ζήτημα αποτελεί η επιστολή *De fide, Vita, et Obitu Ulfilae* του Αυξεντίου, επισκόπου στο Δορόστολο το έτος 380 και μαθητή του Ουλφίλα, καταχωρημένη στην *Dissertatio Maximini contra Ambrosium*.¹⁵

Άξιο ιδιαίτερης επισήμανσης για το έργο και τη δράση του Ουλφίλα είναι το γεγονός της δημιουργίας του γοτθικού αλφαβήτου¹⁶ και η μετάφραση στη γοτθική *άπασων τών γραφών πλην τών Βασιλειών*, που περιείχαν πολεμικές ιστορίες. Ο Φιλοστόργιος μάλιστα αναδεικνύει αυτή τη σκοπιμότητα, επισημαίνοντας τον πολεμικό χαρακτήρα του γοτθικού λαού και την ανάγκη χαλιναγώγησής τους (*τοῦ δὲ ἔθνους ὄντος φιλοπολέμου καὶ δεομένου μᾶλλον χαλινουῦ τῆς ἐπὶ τὰς μάχας ὁρμῆς, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ πρὸς ταῦτα παροξύνοντος*).¹⁷

Ο Ουλφίλας, επιστρέφοντας στη χώρα του, οργάνωσε την Εκκλησία κατά το βυζαντινό εκκλησιαστικό πρότυπο και δίδαξε το Ευαγγέλιο σε τρεις γλώσσες: τη γοτθική, τη λατινική και την ελληνική. Απευθυνόταν προφανώς σε ένα πολυεθνικό κοινό, αποτελούμενο από Γότθους, Έλληνες (αιχμαλώτους και εμπόρους) και από τον εγχώριο πληθυσμό της περιοχής.¹⁸ Ας σημειωθεί ότι και μεταγενέστεροι του Ουλφίλα λόγιοι Γότθοι έκαναν χρήση των δύο παγκόσμιων γλωσσών της εποχής, της ελληνικής και της λατινικής, παράλληλα με τη γοτθική, για τη μελέτη της Βίβλου, όπως διαπιστώνεται σε ένα απόσπασμα επιστολής του αγίου Ιερωνύμου προς τους Γότθους Σουννία και Φρετέλα για τη μετάφραση των *Ψαλμών*.¹⁹ Η θρησκευτική και ιεραποστολική δράση του Ουλφίλα βορείως του Δούναβη διακόπηκε το έτος 348, όταν έλαβε χώρα ο πρώτος

14. Στο ίδιο, II, 5, σ. 17-18· Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* IV, 24 και VI, 37, σ. 178, 295-296· Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* IV, 33, σ. 560-561· Ιορδάνης, *Getica* XXV, 131-133, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, V/1, Βερολίνο 1882, σ. 92.

15. Αυξεντίου του Δοροστόλου, *Επιστολή*, έκδ. F. Kaufman, *Dissertatio Maximini contra Ambrosium. Aus der Schule des Wulfila: Auxentii Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae im Zusammenhang mit der Dissertatio Maximini contra Ambrosium*, Στρασβούργο 1899, σ. 74-76.

16. Για τη θέση της γοτθικής γλώσσας στη γραπτή βιβλική παράδοση βλ. W. Berschin, *Ελληνικά γράμματα και λατινικός μεσαίωνας. Από τον Ιερώνυμο ως τον Νικόλαο Κουσανό* (μτφ. Δ. Ζ. Νικίτας), Θεσσαλονίκη 1998, σ. 125-126.

17. Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 5.5-7, σ. 18.

18. Βλ. Αυξεντίου του Δοροστόλου, *Επιστολή*, σ. 74-76. Πρβλ. J. Zeiller, *Le premier établissement des Goths chrétiens dans l'Empire d'Orient*, στο *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger* I, Παρίσι 1924, σ. 4 I. Stojan, *Auxentius episcop arian de Durostor (veacul al IV-lea)*, *BOR* 7-8 (1938), σ. 343.

19. «Σε σας εκπληρώθηκε αληθινά η προφητική και αποστολική ρήση: *Εἰς πάσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ἡ φωνὴ ἡμῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα ἡμῶν. Ποῖος θὰ πίστευε ὅτι ἡ βαρβαρική γλώσσα τῶν Γότθων θὰ ἀναζητοῦσε τὴν εβραϊκὴ ἀλήθεια καὶ, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες κοιμούνται καὶ ἐρίζουν, τώρα ἐρευνᾶ τοὺς λόγους τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἡ Γερμανία*» (το μεταφρασμένο απόσπασμα της επιστολής του Ιερωνύμου οφείλεται στον Berchin, *Ελληνικά γράμματα*, σ. 126 και σημ. 3, όπου η πηγή και οι εκδόσεις της).

διωγμός των χριστιανών της «Γοθθίας», ο οποίος τον υποχρέωσε να ζητήσει καταφύγιο στην Αυτοκρατορία με πλήθος πιστών του.²⁰

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος, εκδηλώνοντας προσωπικό ενδιαφέρον για τους διωγμούς που υφίσταντο οι χριστιανοί Γόθθοι μέσα στη χώρα τους, δέχθηκε τον Ουλφίλα με μεγάλες τιμές στην Αυτοκρατορία και προσφωνώντας τον «Μωϋσή της εποχής μας» τον εγκατέστησε στη συνέχεια μαζί με τον λαό του σε μια ορεινή περιοχή, κοντά στην Νικόπολη της Κάτω Μυσίας.²¹ Στην ίδια περιοχή, τους απογόνους του Ουλφίλα και των πιστών του συνάντησε, δύο αιώνες αργότερα, ο Γόθθος ιστορικός Ιορδάνης, ο οποίος στο έργο του *Getica* τους χαρακτηρίζει ως *populus inmensus*.²² Από τον επίσκοπο του Δοροστόλου Αυξέντιο προέρχεται η πληροφορία ότι, μετά το πέρασμά του στην Αυτοκρατορία, ο Γόθθος επίσκοπος καθοδήγησε πολιτικά και θρησκευτικά τον λαό του για 33 ακόμη χρόνια, συμπληρώνοντας έτσι 40 χρόνια στη θρησκευτική και την ιεραποστολική δράση.²³

Η ιεραποστολική δραστηριότητα του Ουλφίλα ανάμεσα στους Γόθθους, τόσο βορείως του Δούναβη όσο και μετά το πέρασμά του στην Αυτοκρατορία, εντάσσεται αναμφίβολα στο πλαίσιο των ευρύτερων γοθθο-βυζαντινών σχέσεων της εποχής εκείνης. Είναι γεγονός ότι μέχρι το 376 τουλάχιστον ο χριστιανισμός συνέχιζε να παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στις βυζαντινο-γοθθικές σχέσεις. Παρά τις αντιφάσεις των πηγών, φαίνεται πιθανόν ότι οι Βησιγόθθοι είχαν τυπικά δεχθεί την εκχριστιάνισή τους ως έναν από τους όρους για να γίνουν δεκτοί στην επικράτεια της αυτοκρατορίας. Όσον αφορά τον Γόθθο επίσκοπο η εύνοια και η εμπιστοσύνη με την οποία τον περιέβαλλε ο βυζαντινός αυτοκράτορας τον είχαν καταστήσει στη συνείδηση των ομοφύλων του εκπρόσωπο της Αυτοκρατορίας στη χώρα τους. Η υποψία ότι ο Ουλφίλας είχε ενεργό ανάμειξη και σε πολιτικά ζητήματα των γοθθο-βυζαντινών σχέσεων ενισχύεται και από την πληροφορία του Σωζομενού -στο βαθμό βέβαια που είναι αξιόπιστη- ότι ο ίδιος ήταν επικεφαλής της γοθθικής πρεσβείας προς τον αυτοκράτορα Ουάλη το 376, για τη διαπραγμάτευση της εισόδου των Γόθθων στην Αυτοκρατορία.²⁴ Εάν θεωρήσουμε ως ακριβή την πληροφορία του Σωζομενού σχετικά με τον ρόλο του Ουλφίλα στις διαπραγματεύσεις για

20. Φιλοσόφιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 5, σ. 18· Αυξεντίου του Δοροστόλου, *Επιστολή*, σ. 76. Πρβλ. Zeiller, *Origines chrétiennes*, σ. 446-447· E. A. Thompson, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Οξφόρδη 1968, σ. 96-97.

21. Φιλοσόφιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 5, σ. 18. Πρβλ. P. Heather - J. Matthews, *The Goths in the Fourth Century*, Κέμπριτζ 1991, σ. 134.

22. *Erant si quidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus inmensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila, qui eis dicitur et litteras instituisse. Hodieque sunt in Moesia regionem incolentes Nicopolitana ad pedes Eminonti gens multa, sed paupera et inbellis* (Ιορδάνης, *Getica* LI, 267, σ. 127).

23. Αυξεντίου του Δοροστόλου, *Επιστολή*, σ. 76. Heather - Matthews, *Fourth Century*, σ. 135-136.

24. Βλ. σχετικά την ειδική μελέτη του P. Heather, *The crossing of the Danube and the Gothic Conversion*, *GRBS* 27 (1986), σ. 289-318, όπου και η πηγή (σ. 315-317).

την είσοδο των Γότθων στην Αυτοκρατορία, μπορούμε να υποθέσουμε επίσης ότι, μετά την έξοδο του από τη «Γοθθία» το έτος 348, ο Γότθος ιεράρχης διατήρησε αμείωτο το ενδιαφέρον του για τους ομοφύλους του βορείως του δοναβικού συνόρου και είχε συχνή επικοινωνία μαζί τους. Οι πληροφορίες του *Μαρτυρίου του Αγίου Σάββα* για ελευθερία στην επικοινωνία των χριστιανικών κοινοτήτων των δύο οχθών του Δούναβη ενισχύουν αυτή την υπόθεση.²⁵

Είναι βέβαιο ότι τον Ουλφίλα, κατά την είσοδό του στην Αυτοκρατορία, δεν τον ακολούθησαν ομαδικά όλοι οι χριστιανοί των βορειο-δοναβικών περιοχών. Οι πηγές, σχολιάζοντας τον μεγάλο διωγμό του Αθαναρίχου μετά το 369, μνημονεύουν περιστασιακά την παρουσία σημαντικού αριθμού χριστιανών στη «Γοθθία», οι οποίοι αποτελούσαν μικρές χριστιανικές κοινότητες. Με αυτόν τον δεύτερο μεγάλο διωγμό εναντίον των διαφόρων χριστιανικών κοινοτήτων της Γοθθίας, ο Αθανάριχος αποσκοπούσε στην προστασία των υπηκόων του από κάθε είδους ιδεολογική επιρροή, την οποία με έμμεσο τρόπο μπορούσε να ασκήσει στην χώρα του η βυζαντινή αυτοκρατορία. Από τις πληροφορίες των εκκλησιαστικών συγγραφέων, των μαρτυρολογίων και των συναξαρίων διαπιστώνεται η παρουσία στην περιοχή τριών χριστιανικών κοινοτήτων: α) της κοινότητας των αρειανών που καθοδηγούνταν, μετά την αποχώρηση του Ουλφίλα, από πρεσβυτέρους, β) της κοινότητας των καθολικών (ορθοδόξων), η οποία υποστηριζόταν ιδιαίτερα από την Εκκλησία της Καππαδοκίας και την ορθόδοξη Εκκλησία της Μικράς Σκυθίας με την αποστολή ελληνόφωνων και λατινόφωνων ιεραποστόλων και γ) της κοινότητας των αρειτικών αυδιανών. Η τελευταία ιδρύθηκε σύμφωνα με τον Επιφάνιο, από τον εξόριστο μοναχό Αύδιο, ο οποίος *εις τὰ πρόσω βαίνων και εις τὰ έσώτατα της Γοθθίας πολλούς τῶν Γοθθῶν κατήχησεν άφ' οὔπερ και μοναστήρια έν τη αὐτῇ Γοθθία έγένετο και πολιτεία και παρθενία τε και άσκησις οὐχ ἡ τυχοῦσα*.²⁶ Η αναφορά του Επιφάνιου στην ίδρυση μοναστηριών αποτελεί την πρώτη σαφή μαρτυρία για ανάπτυξη μοναστικής ζωής στις βορειο-δοναβικές περιοχές, στην οποία συμμετείχαν βέβαια και χριστιανοί Γότθοι, οι οποίοι είχαν ασπασθεί την αίρεση του Αυδίου.

Δεν είναι γνωστό ποια από τις τρεις κοινότητες ήταν μεγαλύτερη σε αριθμό πιστών. Τη μεγαλύτερη όμως υποστήριξη από την πλευρά του επίσημου κράτους κατά την περίοδο της βασιλείας του αυτοκράτορα Ουάλη εξασφάλιζε η κοινότητα των αρειανών. Ο Θεοδώρητος αναφέρει ότι ο επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ευδόξιος συνοδεύοντας τον Ουάλη στην περιοχή του Δούναβη κατά τον πρώτο γοθθικό πόλεμο, παρότρυνε και έπεισε τελικά τον αυτοκράτορα να εκχριστιανίσει πολλούς βαρβάρους για

25. Βλ. Heather - Matthews, *Fourth Century*, σ. 109-117.

26. Επιφάνιος, *Περί τοῦ Σχίσματος Αὐδιανῶν ν, τῆς δὲ ἀκολουθίας ο*, έκδ. Κ. Hohl, Eriphanus, *Ancoratus und Panarion*, τόμ. III (Panarion haer. 65-80, De Fide), Λιψία 1933, σ. 232-247.

να καταστήσει την ειρήνη σταθερότερη.²⁷ Ο ίδιος ο Ευδόξιος, όπως μας πληροφορεί ο Θεοδώρητος, συμμετέχοντας ενεργά στη διαδικασία του εκχριστιανισμού τους, *λόγοις κατακληθίας και χρήμασι δελεάσας, πείσαι παρεσκευάσε τούς βαρβάρους τήν βασιλέως κοινωνίαν άσπάσασθαι*.²⁸ Η πληροφορία του Θεοδώρητου οδηγεί στη διαπίστωση ότι αφενός η ηγεσία της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως είχε βαρύνοντα λόγο σε ζητήματα εξωτερικής θρησκευτικής πολιτικής, με πολιτικό συνήθως προσανατολισμό και αφετέρου η ταύτιση συνήθως του αυτοκράτορα με τον πατριάρχη στην επιλογή του δόγματος, ευνοούσε την αρμονική συνεργασία των δύο κορυφαίων παραγόντων της ζωής του Βυζαντίου σε θέματα εξωτερικής θρησκευτικής προπαγάνδας. Εξάλλου την ίδια εποχή, όταν οι Γότθοι ζητούσαν επισκόπους για να διδαχθούν τη χριστιανική πίστη, ο Ουάλης, όπως σχολιάζει ο Ορόσιος, τους απέστειλε αρειανούς ιεραποστόλους, όντας ο ίδιος οπαδός του αρειανισμού.²⁹

Τον μεγαλύτερο αριθμό μαρτύρων κατά τους διωγμούς του Αθαναρίχου, σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, τα *Μαρτυρολόγια* και τα *Συναξάρια*, χάρισε στην Εκκλησία η κοινότητα των ορθοδόξων. Οι *Πράξεις του Μαρτυρίου του Αγίου Σάββα*, ενός από τους σπουδαιότερους ιεραποστόλους των Γόθων, εκτός από τις ενδιαφέρουσες πληροφορίες που περιέχουν για τη ζωή, τη δράση και την τύχη των πιστών ορθοδόξων της Γοθίας, αναφέρονται επίσης στις σχέσεις της ορθόδοξης γοθικής Εκκλησίας με την Εκκλησία της Καππαδοκίας.³⁰

---

27. Ὅτι τὸν Ἰστρον διαβάντες πρὸς τὸν Βάλεντα τὴν εἰρήνην ἐσπέισαντο, τῆνικαῦτα παρὸν Εὐδόξιος ὁ δυνάωνμος ὑπέθετο τῷ βασιλεὶ πείσαι οἱ κοινωνῆσαι τοὺς Γότθους πάλαι γὰρ τὰ τῆς θεογνωσίας ἀκτίνας δεξάμενοι τοῖς ἀποστολικοῖς ἐνετρέφοντο δόγμασι. «βειαιότερον γάρ», ἔφη, «τὸ κοινὸν τοῦ φρονήματος τὴν εἰρήνην ἐργάσεται» ταύτην ἐπαινέσας τὴν γνώμην ὁ Βάλης προὔτεινε τοῖς ἐκείνων ἡγεμόσι τῶν δογμάτων τὴν συμφωνίαν... Τοῦτου καὶ λόγοις κατακληθίας Εὐδόξιος καὶ χρήμασι δελεάσας, πείσαι παρεσκευάσε τοὺς βαρβάρους τὴν βασιλέως κοινωνίαν ἀσπάσασθαι (Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 273-274). Στο παρατιθέμενο χωρίο αποτυπώνεται με σαφήνεια ο πολιτικός ρόλος που είχαν αναλάβει οι εκκλησιαστικές αρχές της Κωνσταντινουπόλεως και η κοινή προσπάθεια που κατέβαλλαν με την πολιτική ηγεσία για την επίτευξη δογματικής-ιδεολογικής ενότητας, ακόμη και με ξένους λαούς. Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας με την ευρεία διάδοση του αρειανισμού και τη δογματική ομοφροσύνη αυτοκράτορα και πατριάρχη ευνοούσαν τη διάδοση του δόγματος του Αρείου και στο εξωτερικό, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται, όπως θα δούμε πιο κάτω, και η διάδοση άλλων δογμάτων προκειμένου να επιτευχθεί με κάθε τρόπο ο ιδεολογικός προσεταιρισμός ξένων λαών.

28. Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 274.

29. *Gothi antea per legatos supplices poposcerant, ut illis episcopi a quibus regulam christianaе fidei discerent, mitterentur Valens imperator exitiabili pravitate doctores Ariani dogmatis misit. Gothi primae fidei rudimento quod acceperе tenuerunt* (Ορόσιος, *Historiarum adversus paganos libri septem* VII, 33.19, ἐκδ. Marie-Pierre Arnaud-Lindet, τόμ. III, Παρίσι 1991, σ. 92).

30. P. Nästurel, *Les actes de Saint Sabas le Goth* (BHG 3 1607), *Histoire et archeologie, RESEE* 7/1 (1969), σ. 178 κ. ε.: πρβλ. Heather - Mathews, *Fourth Century*, σ. 109-117.

Το ενδιαφέρον της καππαδοκικής Εκκλησίας για την ορθόδοξη κοινότητα των Γόθων επιβεβαιώνεται από τρεις επιστολές του Μ. Βασιλείου προς τον στρατιωτικό διοικητή της Μικράς Σκυθίας Iunius Soranus και προς τον επίσκοπο της Θεσσαλονίκης Ασχόλιο,³¹ με τις οποίες ο μεγάλος ιεράρχης ζητεί τη μεταφορά των λειψάνων του Αγίου Σάββα στην Καππαδοκία και παράλληλα εκφράζει την προθυμία του να αποστείλει στη Σκυθία ιεραποστόλους της ορθοδοξίας.³² Παρακαλεί μάλιστα τον στρατιωτικό διοικητή να προστατεύει τους κατατρεγμένους χριστιανούς της περιοχής. Στην επιστολή του προς τον Ασχόλιο της Θεσσαλονίκης αναφέρεται εκτενώς στους *ἐπέκεινα τοῦ Ἰστρου βαρβάρους* αλλά και στα μαρτύρια των χριστιανών από τους διωγμούς που εξαπέλυσαν εναντίον τους οι εθνικοί ηγέτες των Γόθων.³³

Ενδιαφέρον για τους μάρτυρες της «Γοθθίας» εκδήλωσε και η Εκκλησία της Κιλικίας. Στη Μοψουεστία μεταφέρθηκαν τα λείψανα ενός άλλου Γόθου ορθόδοξου μάρτυρα, του Νικήτα, ο οποίος, όπως αναφέρουν οι *Πράξεις* του μαρτυρίου του, *ὄρθὸν καὶ ἀκλινὴ πρὸς τὸν θεὸν τὸν λογισμὸν ἔχων, οὕτως ἐτελειώθει καὶ τοῦ στεφάνου τῆς δικαιοσύνης ἀξιωθεὶς σὺν ἑτέροις πλείστοις βαρβάροις τὴν ἐν οὐρανοῖς πολιτεῖαν ἐκληρώσατο.*³⁴

Στις *Πράξεις Αγίων* και στο *Γοθθικό Μαρτυρολόγιο* περιέχονται ονόματα και λεπτομερείς πληροφορίες για τους διωγμούς και τα μαρτύρια που υπέστησαν την εποχή του Αθανασίου και άλλες ομάδες χριστιανών, προερχόμενες από την κοινότητα των ορθοδόξων.³⁵ Διωγμούς και μαρτύρια υπέστησαν βέβαια και οι άλλες δύο χριστιανικές κοινότητες, των αρειανών και των οπαδών του Αυδίου. Το *Μαρτυρολόγιο* των αρειανών μαρτύρων³⁶ επιβεβαιώνει και ο εκκλησιαστικός συγγραφέας Σωκράτης με τη σαφή αναφορά σε μαρτύριο που υπέστησαν βάρβαροι *ἀρειανίζοντες.*³⁷

Τελική συνέπεια των διωγμών του Αθανασίου υπήρξε η διαδοχική αποχώρηση των χριστιανών από την περιοχή, την οποία ήλεγχε ο ίδιος. Ο Επιφάνιος περιγράφει με λεπτομέρειες τη φυγή και την τύχη των Αυδιανών, εκ των οποίων ένα μέρος εγκατέλειψε την αίρεσή του και ασπάστηκε την ορθοδοξία, ενώ άλλες ομάδες κατέφυγαν στη Χαλκίδα, κοντά στην Αντιόχεια και στα μέρη του Ευφράτη ποταμού.³⁸

31. Π. Πολάκης, Η ελληνική Εκκλησία και ο κόσμος των βαρβάρων, *ΕΕΘΣΘ* (1953), σ. 469-470.

32. Βασίλειος, Αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας, *Επιστολές* 155, έκδ. Y. Courtonne, τόμ. II, Παρίσι 1961, σ. 80-81.

33. Στο *ίδιο*, 164, σ. 97-99.

34. Βλ. *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Νικήτα*, έκδ. H. Delehaye (Saints de Thrace et de Mésie), *An. Boll.* 31 (1912), σ. 209-215.

35. H. Delehaye, *Martyrs de l'église de Gothie*, *An. Boll.* 31 (1912), σ. 279 J. Mansion, *Les origines du christianisme chez les Goths*, *An. Boll.* 33 (1914), σ. 25 Heather - Matthews, *Fourth Century*, σ. 103.

36. Βλ. Thompson, *Visigoths*, σ. 95.

37. Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* IV, 33.7, σ. 561.

38. Επιφάνιος, *Περὶ τοῦ Σχίσματος Αὐδιανῶν*, σ. 248.

Στις τάξεις των Γόθων του Δούναβη επικράτησε τελικά ο αρειανισμός, εφόσον ο «μαζικός» λεγόμενος εκχριστιανισμός του γοθικού λαού επιχειρήθηκε επί του αρειανού αυτοκράτορα Ουάλη. Μια ενδοφυλική διένεξη των Γόθων³⁹ έδωσε την ευκαιρία στις αρχές της Αυτοκρατορίας να ενεργοποιήσουν τους μηχανισμούς της εξωτερικής της πολιτικής με στόχο την αποδυνάμωση και διάσπαση του έως τότε ισχυρού γοθικού λαού.

Οι πληροφορίες των πηγών σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο των Γόθων και τη χρονική στιγμή του «μαζικού» εκχριστιανισμού των οπαδών του Φριτιγέρνη είναι ασαφείς. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς Σωκράτης και Σωζομενός υποστηρίζουν ότι ο Ουάλης προσέφερε στρατιωτική βοήθεια στον φύλαρχο Φριτιγέρνη κατά την πολεμική του αναμέτρηση με τον Αθανάριχο και σε αντάλλαγμα του ζήτησε να ασπασθεί τον χριστιανισμό και να επιτρέψει τη διάδοσή του στις τάξεις του λαού του.⁴⁰ Οι εθνικοί ωστόσο συγγραφείς Ευνάπιος, Ζώσιμος και Αμμιανός Μαρκελλίνος, στην εξιστόρηση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν μετά το πέρασμα των Βησιγόθων στην Αυτοκρατορία και την εγκατάστασή τους στη Θράκη, διατείνονται ότι οι Γόθοι εξαπάτησαν τις βυζαντινές αρχές προσποιούμενοι τους χριστιανούς με την εμφάνιση ψευδο-επισκόπων και ψευδο-μοναχών.⁴¹ Ο Λατίνος Ορόσιος και ο ιστορικός των Γόθων Ιορδάνης αναφέρονται λεπτομερώς στο ενδιαφέρον του Ουάλη για τον εκχριστιανισμό των Γόθων του Δούναβη και κάνουν λόγο για αποστολή αρειανών ιεραποστόλων στην περιοχή, ύστερα από σχετικό αίτημα γοθικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς όμως να προσδιορίζουν χρονικά το γεγονός.⁴²

Παρά τις αντιφάσεις των πηγών σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο των Γόθων και τη χρονική στιγμή του ομαδικού προσηλυτισμού τους, γεγονός είναι ότι αυτό έγινε με την επίσημη παρέμβαση του βυζαντινού αυτοκράτορα, υπήρξε πολιτική του επιλογή

39. Χρυσός, *Γόθοι*, σ. 109-124 Wolfram, *Goths*, σ. 68-70.

40. Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία* IV, 33.4, σ. 560: *ὁ γάρ Φριτιγέρνης χάριν ἀποδοῖδους ὧν ἐηργέτητο, τὴν θρησκείαν τοῦ βασιλέως ἠοπάζετο, καί τοὺς ὑφ' ἐαυτῶ τοῦτο ποιεῖν προετρέπετο* Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ιστορία* VI, 37.7, σ. 295: *τοῦ δὲ βασιλέως ἐπιτρέψαντος συμμαχεῖν αὐτῶ τοὺς ἐν Θράκῃ στρατιώτας αὐτῆς συμβαλῶν ἐνίκησε καὶ τοὺς ἀμφὶ Ἀθανάριχον εἰς φυγὴν ἔτρεψεν. ὥσπερ δὲ χάριν ἀποδοῖδους Οὐάλεντι καὶ διὰ πάντων φίλος εἶναι πιστούμενος ἐκοινώνησε τῆς αὐτοῦ θρησκείας καὶ τοὺς πειθομένους αὐτῶ βαρβάρους ἔπεισεν ὄδε φρονεῖν.*

41. *Καὶ τινὰς ὡς ἐπισκόπους αὐτῶν ἐς τὸ θαυμαζόμενον σχῆμα καταστολίσαντες καὶ περικρύψαντες ... ἦν δέ τι καὶ τῶν καλομένων μοναχῶν παρ' αὐτοῖς γένος, κατὰ μίμησιν τῶν παρὰ τοῖς πολεμίοις ἐπιτετηδευμένων, οὐδὲν ἐχούσης τῆς μῆσεως πραγματώδες καὶ δύσκολον, ἀλλὰ ἐξήρκει φαῖα ἱμάτια σύρουσι καὶ χιτῶνια πονηροῖς τε εἶναι καὶ πιστεύεσθαι* (Ευνάπιος, *Ἱστορία ἢ μετὰ Δεξιππον* 48, 2, ἐκδ. Blockley, *Fragmentary Classicising Historians*, σ. 74-76) πρβλ. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα* Δ 20, ἐκδ. F. Paschoud, *Zosime Histoire nouvelle*, τόμ. I-III/2, Παρίσι 1971-1989, τόμ. II/2, σ. 281-282· Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 4.5, ἐκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. IV, Βερολίνο 1971, σ. 254.

42. Χρυσός, *Γόθοι*, σ. 113.

και εντάσσεται στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής που ασκούσε εκείνη την εποχή η Αυτοκρατορία στη συγκεκριμένη περιοχή. Η συσχέτιση, άλλωστε, του ομαδικού προσηλυτισμού των Γόθων με το νόμιμο πέρασμά τους νοτίως του Δούναβη, εμπεριέχει αφ' εαυτής το στοιχείο της πολιτικής διάστασης που είχε προσλάβει η χριστιανική θρησκεία στις σχέσεις Ρωμαίων - Γόθων. Ότι η θρησκεία αποτελούσε και για τους Γόθους ηγέτες κορυφαίο πολιτικό ζήτημα επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι οι διωγμοί κατά των χριστιανών της «Γοθθίας», σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές, ήταν ουσιαστικά η συνέπεια των σοβαρών γεγονότων στις γοθο-βυζαντινές σχέσεις. Ο γνωστός διωγμός, που ο Αθανάριχος εξαπέλυσε αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης του 369 στο Νοβιόδουνο,⁴³ με την οποία προβλεπόταν πλήρης διαχωρισμός Ρωμαίων και Γόθων, μπορεί να ερμηνευθεί ως προσπάθεια του Γόθου ηγεμόνα να απαλλάξει τη «Γοθθία» από τη θρησκευτική και συνακόλουθα την πολιτική επιρροή της Αυτοκρατορίας.

Στα τέλη του 4ου αιώνα, όταν την πολιτική εξουσία του Βυζαντίου ανέλαβε ο Θεοδοσίος Α΄, η θρησκευτική πολιτική στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας άλλαξε υπέρ της ορθοδοξίας. Η αλλαγή αυτή επέφερε, όπως ήταν φυσικό, και την μεταβολή στην άσκηση της εξωτερικής θρησκευτικής προπαγάνδας. Την ίδια εποχή, η αυτοκρατορική πρωτεύουσα είχε καταστεί κέντρο υψηλής εκκλησιαστικής διπλωματίας.⁴⁴

Στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα, μετά δηλαδή την εγκατάσταση των Βησιγόθων στην Αυτοκρατορία, τοποθετείται και η θρησκευτική δραστηριότητα του Ιωάννη Χρυσόστομου, ο οποίος προσπάθησε να συγκρατήσει στην ορθόδοξη πίστη τους Γόθους που ζούσαν κοντά στους συμπατριώτες τους αρειανούς. Ο Χρυσόστομος ανέδειξε για πρώτη φορά τον αποστολικό προορισμό της Κωνσταντινουπόλεως, αναπτύσσοντας έντονη αποστολική δράση στους κόλπους των Γόθων της Πρωτεύουσας, προκειμένου αφενός να συγκρατήσει εκείνους στην ορθόδοξη πίστη και αφετέρου να μεταστρέψει στην ορθοδοξία αρειανούς ομοφύλους τους. Μολονότι δεν εισήγαγε εκείνος τον χριστιανισμό στην κοινωνία των Γόθων, αφού, όπως προαναφέρθηκε, προϋπήρχαν δύο γοθθικές χριστιανικές κοινότητες στην περιοχή του Δούναβη και στη βυζαντινή πρωτεύουσα, ο ίδιος ωστόσο, προήγαγε την ιδέα της ιεραποστολής και τον ρόλο του χριστιανισμού για την ειρήνη και την ασφάλεια της Αυτοκρατορίας. Την εποχή κατά την οποία ο Γαϊνάς, για παράδειγμα, απειλούσε με τους αρειανούς υπηκόους του τη βυζαντινή πρωτεύουσα, η προσπάθεια του Χρυσόστομου να στρέψει τους Γόθους της Πρωτεύουσας στην ορθοδοξία σηματοδοτούσε, εκτός των άλλων, και την πρόκληση θρησκευτικού και πολιτικού ρήγματος στους κόλπους των ομοεθνών τους, εγκατεστημένων στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Για τον σκοπό αυτό ο Χρυσόστομος κινήθηκε μεθοδικά, αναλαμβάνοντας πολύ σημαντικές πρωτοβουλίες σε αυτή την κατεύθυνση:

43. Heather, *Gothic Conversion*, σ. 298-304· Wolfram, *Goths*, σ. 69-70.

44. G. Dagron, *Η γέννηση μιας πρωτεύουσας: Η Κωνσταντινούπολη και οι θεομοί της από το 330 ως το 451*, (μτφ. Μαρίνα Λουκάκη), Αθήνα 2000, σ. 529-530.

ίδρυσε στην Πρωτεύουσα γοτθική καθολική Εκκλησία, στην οποία υπηρετούσαν *όμογλωττοι των Γόθων πρεσβύτεροι και διάκονοι και απέστειλε ιεραποστολές*⁴⁵ χειροτόνησε τον Ουνίλα επίσκοπο Γοθίας⁴⁶ ενώ ο ίδιος ηγήθηκε ενός μοναστηριού που λειτουργούσε ως τόπος σεμιναρίων,⁴⁷ στο οποίο εκφωνούσε Λόγους σε ακροατήριο Γόθων, με τη βοήθεια διερμηνών.⁴⁸

Στο ζήτημα της γλώσσας φαίνεται ότι ο Χρυσόστομος επέδειξε ευρύτητα πνεύματος, και μάλιστα χριστιανικού, θεωρώντας τη χρήση των ξένων γλωσσών στη διάδοση του ευαγγελίου ως εκπλήρωση των προρρήσεων των Γραφών. Τη δύναμη των εθνικών γλωσσών στη διάδοση του χριστιανισμού ανά την οικουμένη εκφράζει ο λόγιος ιεράρχης στο χωρίο που ακολουθεί: *καὶ Σκύθαι καὶ Θράκες καὶ Σαυρομάται καὶ Μαῦροι καὶ Ἰνδοὶ καὶ οἱ πρὸς αὐτὰς ἀπωκισμένοι τὰς ἐσχατίας τῆς οἰκουμένης πρὸς τὴν οἰκίαν ἕκαστος μεταβαλόντες γλῶτταν, τὰ εἰρημένα φιλοσοφοῦσι ταῦτα.*⁴⁹ Περικοπέδες από τις *Ομιλίες* του μαρτυροῦν τις ακατάβλητες προσπάθειές του για τον εκπολιτισμό των βαρβάρων της Κωνσταντινουπόλεως και την συναδέλφωσή τους με τον λαό της. Παραθέτουμε δύο πολύ χαρακτηριστικά αποσπάσματα: *Μὴ τοίνυν αἰσχύνῃν τις ἡγείσθω τῆς Ἐκκλησίας ὅτι βαρβάρους εἰς μέσον ἀναστῆναι καὶ εἰπεῖν παρεσκευάσαμεν* και πιο κάτω: *καὶ τοῦτο σήμερον ἐωράκατε, τοὺς πάντων ἀνθρώπων βαρβαρικωτέρους μετὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας προβάτων ἐστώτας, καὶ κοινήν οὖσαν τὴν νομὴν, καὶ τὸν σηκὸν ἓνα καὶ μίαν ἄπασι τράπεζαν προκειμένην.*⁵⁰ Τα λόγια του Χρυσοστόμου δεν αποτελούν παρά την επιβεβαίωση της πρόβλεψης που είχε διατυπώσει λίγα χρόνια νωρίτερα ο εθνικός ρήτορας και πανηγυριστής του Θεοδοσίου Θεμιστίος, στον 16ο Λόγο του, αφιερωμένο στη συνθήκη ειρήνης του 382, μεταξύ Βυζαντινών και Γόθων: *ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ληψόμεθα [Σκύθας] ... ὁμοσπόνδους, ὁμοτραπέζους, ὁμοῦ στρατευομένους, ὁμοῦ λειτουργοῦντας.*⁵¹ Η σταδιακή ένταξη των Γόθων στους κόλπους της πρώιμης

45. *Ὅρων δὲ τὸν Σκυθικὸν ὄμιλον ὑπὸ τῆς Ἀρειανικῆς θηρευθέντα σαγήνης, ἀντεμηνάησατο καὶ αὐτὸς καὶ πόρον ἄγρας ἐξηῆρην ὁμογλώττους γὰρ ἐκεῖνοις πρεσβύτερους καὶ διακόνους καὶ τοὺς τὰ θεῖα ὑπαναγινώσκοντες λόγια προβαλλόμενος, μίαν τούτοις ἀπένεμεν ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τούτων πολλοὺς τῶν πλανωμένων ἐθήρυσεν αὐτὸς τε γὰρ θαμινὰ ἐκεῖσε φοιτῶν διελέγετο, ἐρμηνευτὴ χρώμενος τὴν ἑκατέραν γλῶτταν ἐπισταμένῳ τινί. καὶ τοὺς λέγειν ἐπισταμένους τοῦτο παρεσκευάσε δρᾶν. ταῦτα μὲν οὖν ἔνδον ἐν τῇ πόλει διετέλει ποιῶν καὶ πολλοὺς τῶν ἐξαπατημένων ἐζώγρει, τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων ἐπιδεικνὺς τὴν ἀλήθειαν* (Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 330). Πρβλ. Mansion, Origines, σ. 26. Thompson, *Visigoths*, σ. 133, 330.

46. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ὀλυμπιάδα ἸΔ΄*, 5, ἐκδ. A-M. Malingrey (Sources Chrétiennes 13 bis), Παρίσι 1968, σ. 236-238.

47. Στο *ίδιο*, σ. 218 κ.ε.

48. Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 330 Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὀμιλία* 8, PG 63, στ. 499-510.

49. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ὀμιλία* 8, στ. 501.

50. Στο *ίδιο*, στ. 501-502.

51. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, 211d, ἐκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. Ι, Λυψία 1965, σ. 302.

βυζαντινής κοινωνίας, μετά την νόμιμη εγκατάστασή τους στη Θράκη,⁵² και η ανάδειξη πολλών εξ αυτών σε υψηλές θέσεις της πολιτικής και στρατιωτικής ιεραρχίας της Αυτοκρατορίας,⁵³ επιβεβαιώνουν την πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης Ρωμαίων και Γότθων, την οποία επεδίωκαν από κοινού Πολιτεία και Εκκλησία.

Οι προσπάθειες του Ιωάννη Χρυσοστόμου, για την ευρύτερη διάδοση του Ευαγγελίου δεν περιορίστηκαν μόνο στους Γότθους της Πρωτεύουσας· επεκτάθηκαν και στους ομοφύλους τους στην Κριμαία, για τον προσηλυτισμό των οποίων ο μεγάλος ιεράρχης επέδειξε ξεχωριστό ενδιαφέρον. Η γοθική κοινότητα της Κριμαίας, της οποίας η παρουσία ήταν πολύ σημαντική εκεί στην άκρη του τότε πολιτισμένου κόσμου, ήταν και παρέμενε πιστή στο σύμβολο Πίστews, σε αντίθεση προς τους ομοεθνείς τους του Δούναβη, τους οποίους η ιστορική συγκυρία είχε στρέψει στον αρειανισμό. Το 404, απεσταλμένοι των Γότθων της Κριμαίας έφθασαν στη βυζαντινή πρωτεύουσα και ζήτησαν από τον Χρυσόστομο επίσκοπο, διάδοχο του Ουνίλα, τον οποίον είχε άλλοτε ο ίδιος χειροτονήσει.⁵⁴ Ο ιεράρχης της Κωνσταντινουπόλεως ανταποκρίθηκε στο αίτημά τους και απέστειλε πράγματι επίσκοπο στους Γότθους της κριμαϊκής χερσονήσου,⁵⁵ για τους οποίους πάντως οι βυζαντινοί συγγραφείς θα σιωπήσουν στη συνέχεια, και ειδικότερα μέχρι το 548. Τότε, σύμφωνα με τον Προκόπιο, θα επανεμφανισθούν στη βυζαντινή πρωτεύουσα απεσταλμένοι των Γότθων της Κριμαίας, οι οποίοι, παράλληλα με τη στρατιωτική και πολιτική βοήθεια, θα ζητήσουν και επίσκοπο.⁵⁶

Το ίδιο ενδιαφέρον, όπως αναφέρει ο Θεοδώρητος, εκδήλωσε και για τους νομάδες «Σκύθες» του Δούναβη, στους οποίους φρόντισε να στείλει *άνδρας την άποστολικήν φιλοπονίαν έξηλωκότας*.⁵⁷ Με τον χαρακτηρισμό *νομάδες Σκύθες* ο συγγραφέας υπονοεί πιθανώς τους Ούννους, οι οποίοι την τελευταία δεκαετία του 4ου αιώνα είχαν κατακλύσει τις περιοχές του Δούναβη. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι οι πρωτοβουλίες του Χρυσοστόμου στο ιεραποστολικό έργο δεν ήταν αυτόνομες και ανεξάρτητες από την επίσημη θρησκευτική πολιτική του Κράτους εκείνης της εποχής. Η Οικουμενική Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία συγκλήθηκε με πρωτοβουλία του αυτοκράτορα

52. Βλ. σχετικά, Σοφία Πατούρα, Η εγκατάσταση των Γότθων στη Θράκη και οι πρώτες στρατιωτικές αντιδράσεις, *Σύμμεικτα* 10 (1996), σ. 241-267.

53. Για τη διείσδυση των Γότθων και γενικότερα των Γερμανών στη ρωμαϊκή πολιτική και στρατιωτική διοίκηση, βλ. M. Waas, *Germanen im Römischen Dienst im 4. Jh. n. Chr.* (Habelts Dissertationsdrucke, Reihe Alte Geschichte 3), Βόννη 1971.

54. Βλ. A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Κέμπριτζ - Μασσαχουσέτη 1936.

55. Πολάκης, *Ελληνική Εκκλησία*, σ. 472.

56. Προκόπιος, *Ύπερ τών Πολέμων* VIII, 4.11-12, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. II, *De Bellis*, Λιψία 1963, σ. 502.

57. *Μαθών δέ τινας τών νομάδων Σκυθών παρά τόν Ίστρον έσκηνομένους διψήν μèn τής σωτηρίας, έστερησθαι δè τοῦ νάμα προσφέροντος, έπεζήτησεν άνδρας την άποστολικήν φιλοπονίαν έξηλωκότας, και τούτους εκείνους έπέστεισεν* (Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ. 330).

Θεοδοσίου το 381, αποφάσισε την αποκατάσταση και επιβολή της ορθοδοξίας. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της νέας επίσημης θρησκευτικής πολιτικής ο έλεγχος των αιρετικών βαρβάρων και η διάδοση της ορθοδοξίας στους ξένους λαούς αποτελούσαν πρώτιστο μέλημα της Εκκλησίας. Στην περιοχή του Δούναβη καταβάλλονταν συντονισμένες προσπάθειες τόσο από την ανατολική όσο και από τη δυτική Εκκλησία για τη διάδοση του χριστιανισμού στους νεοαφιχθέντες ή μη εκχριστιανισθέντες ακόμη λαούς.

Το ενδιαφέρον του Χρυσοστόμου για τον εκχριστιανισμό των λαών του Δούναβη συμπίπτει χρονικά με την ενεργό ιεραποστολική δράση δύο συγχρόνων του επισκόπων της Βαλκανικής: του Θεοτίμου, επισκόπου της Τόμεως της Μικράς Σκυθίας (σημ. Κωνσταντίντζα της Δοβρουτσάς) και του Νικήτα, επισκόπου της Ρεμειάνα της Μεσόγειας Δακίας (σημ. Μπέλα Παλάνκα).⁵⁸

Ο πρώτος, φίλος του Χρυσοστόμου, ασκητής και φιλόσοφος, προσπάθησε να διδώσει την ορθόδοξη πίστη ανάμεσα στα ουννικά φύλα του Κάτω Δούναβη. Η δράση του ξεπερνούσε συχνά τα θρησκευτικά όρια και προσλάμβανε χαρακτήρα εθνικό. Επικεφαλής ομάδας ιεραποστόλων, κατόρθωσε, πολλές φορές, με την χριστιανική διδασκαλία, τη γλυκύτητα των λόγων του και την προσφορά πλούσιων δώρων, να αποτρέψει επιδρομές και λεηλασίες. Ήταν τόσο μεγάλη η απήχηση των λόγων και των έργων του στις τάξεις των *παρά τὸν Ἰστρον* βαρβάρων ώστε εκείνοι, κατά το σχόλιο του Σωζομένου, να τον αποκαλούν *θεὸν Ῥωμαίων*.⁵⁹ Ο δεύτερος, λατινόφωνος, σύγχρονος και αυτός του Χρυσοστόμου, έδρασε ως ιεραπόστολος ανάμεσα στα γοθτικά και ουννικά φύλα της Παρόχθιας Δακίας. Ο επίσκοπος της Νόλα (Ιταλία) Παυλίνος τον παρουσιάζει στα ποιήματά του ως κατηχητή βαρβαρικών κοινοτήτων και ομάδων, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζει αν πρόκειται για εντός ή εκτός της Αυτοκρατορίας λαούς.⁶⁰

Την ίδια εποχή, ιεραποστολική δράση είχαν αναπτύξει και οι αρειανοί Γότθοι της Βαλκανικής Χερσονήσου. Μια πολύ σημαντική μαρτυρία του ιστορικού των Γόθων Ιορδάνη έρχεται να καλύψει το κενό που άφησαν οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς του 5ου αιώνα σχετικά με τον τρόπο που εκχριστιανίσθηκαν τα άλλα γερμανικά φύλα της Βαλκανικής, όπως για παράδειγμα οι Οστρογότθοι και οι Γεπίδες. Ο Ιορδάνης αναφέρει ότι Βησιγότθοι ιεραπόστολοι -πιθανότατα από τον κλάδο των Γόθων του Ουλφί-

58. Βλ. I. Barnea, *Romanité et Christianisme au Bas-Danube*, *Βυζαντινά* 10 (1990), σ. 95.

59. Σωζομενός, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 26.6-8, σ. 341-342: *Ἐν τούτῳ δὲ Τόμεως καὶ τῆς ἄλλης Σκυθίας τὴν ἐκκλησίαν ἐπετρόπευε Θεότιμος Σκυθῆς, ἀνὴρ ἐν φιλοσοφίᾳ διατραφεὶς ὃν ἀγάμενοι τῆς ἀρετῆς οἱ παρά τὸν Ἰστρον Οὐννοι βάρβαροι θεὸν Ῥωμαίων ὠνόμαζον ... ἐπεὶ δὲ πολλάκις ἐπιόντες ἑκακοῦργουν τοῖς Σκυθῆς φύσει θηριώδεις ὄντας εἰς ἡμερότητα μετέβαλλεν ἐστιῶν τε καὶ δώροις φιλοφρονούμενος.* Και σε αυτή την περίπτωση το περιεχόμενο του χωρίου αποσαφηνίζει τον ρόλο της Εκκλησίας των παραμεθορίων επαρχιών της Αυτοκρατορίας καθώς και την πολιτική βαρύτητα που είχαν οι πρωτοβουλίες και οι δραστηριότητες των λειτουργών της.

60. Για το συγγραφικό έργο και την ιεραποστολική δράση του Νικήτα της Ρεμειάνα, βλ. Pippidi, *Contribuții*, σ. 508-513 Barnea, *Monuments*, σ. 23 του ίδιου, *Romanité*, σ. 96.

λα- απευθύνονταν στους ομόγλωσσους και ομοεθνείς τους Οστρογότθους, καλώντας τους να ασπασθούν τον αρειανισμό.⁶¹ Η χρήση της γοθικής γλώσσας στη διδασκαλία του Ευαγγελίου ήταν φυσικό να διευκολύνει τη διάδοση του αρειανισμού στις τάξεις των γερμανικών λαών. Ωστόσο δεν έχουμε πληροφορίες για τα αποτελέσματα της προσπάθειας των αρειανών Βησιγότθων ιεραποστόλων ούτε βεβαίως για εκείνα της γενικότερης προσπάθειας εκχριστιανισμού των γερμανικών φύλων που έζησαν και έδρασαν στην περιοχή του Δούναβη στο τέλος του 4ου και στη διάρκεια του 5ου αιώνα, υπό την επικυριαρχία των Ούννων.

Το γεγονός ότι οι Οστρογότθοι του Θεοδώριχου ήταν χριστιανοί-αρειανοί, όταν κατέλαβαν την Ιταλία, και η σιωπή των βυζαντινών συγγραφέων για οποιαδήποτε ανάμειξη στον προσηλυτισμό τους ιεραποστόλων, προερχόμενων από την Αυτοκρατορία, ενισχύει την πληροφορία που κατέλιπε ο Ιορδάνης σύμφωνα με την οποία την πρωτοβουλία για τον εκχριστιανισμό των Οστρογότθων είχαν οι ομοεθνείς τους Βησιγότθοι, άποικοι της Βαλκανικής. Ο εκχριστιανισμός των Γότθων της Βαλκανικής και η επιχείρηση της ένταξής τους στους κόλπους της ρωμαϊκής κοινωνίας θα αποκτήσει ιδιαίτερη βαρύτητα στο πλαίσιο των εξελίξεων που θα ακολουθήσουν στη Δύση. Η οικουμενική ιδεολογία από την οποία εμφορείτο η πολιτική της αναδυόμενης ανατολικής αυτοκρατορίας, στο πνεύμα και κυρίως με το πρόσημα του χριστιανισμού, είχε θετικό αντίκτυπο στη Δύση ήδη από την επομένη της άλωσης της Ρώμης από τον Αλάριχο. Η πολιτική της ένταξης των «βαρβάρων» Γότθων στη χριστιανική οικουμένη και της ενσωμάτωσής τους στην πρώιμη βυζαντινή κοινωνία, την οποία εγκαίνιασε επίσημως ο Θεοδόσιος με την νόμιμη εγκατάσταση των Βησιγότθων στη Βαλκανική,⁶² μετρίασε κάπως τις αντιδράσεις του δυτικού κόσμου στην εισβολή του Αλάριχου και την άλωση της Ρώμης. Όπως εμφανίζεται, αμυδρά στην αρχή, στα κείμενα ορισμένων Λατίνων εκκλησιαστικών συγγραφέων των αρχών του 5ου αιώνα, την αρνητική ρωμαϊκή αντίληψη για τους εκείθεν του Δουνάβεως «βαρβάρους» Γότθους διαδέχεται σιγά-σιγά μια νέα, ευνοϊκότερη εικόνα, στην οποία αποτυπώνονται και χαρακτηρισμοί όπως «άνθρωποι», «χριστιανοί», «υποτελείς των Ρωμαίων», ιδιότητες που δεν αποδίδονταν στους άλλους αλλόθρησκους κατακτητές των επαρχιών της Δύσης, την ίδια εποχή.⁶³

Συνοψίζοντας, μπορούν να επισημανθούν τα ακόλουθα: στις βόρειες επαρχίες της Αυτοκρατορίας ο χριστιανισμός είχε διαδοθεί ευρέως από τις αρχές του 4ου αιώνα, γεγονός που επιβεβαιώνεται τόσο από την ταχεία οργάνωση της Εκκλησίας με την ίδρυση

61. *De cetero iam Ostrogothis quam Gepidis parentibus suis pro affectionis gratia euangelizantes huius perfidiae culturam edocentes, omnem ubique linguae huius nationem ad culturam huius sectae invitaverunt* (Ιορδάνης, *Getica* XXV, 133, σ. 92).

62. Βλ. παραπάνω, σημ. 52.

63. Suzanne Teillet, *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Παρίσι 1984, σ. 113-157 Sophie Patoura, *Le rôle historique des Balkans dans le processus de la chute de l'Empire romain d'Occident: le cas des chefs goths Alaric et Théodoric*, *Bsl* 60 (1999), σ. 371.

επισκοπών όσο και από την ευρεία ανάπτυξη της ιεραποστολικής δράσης, στο δεύτερο κυρίως μισό του αιώνα.

Όσον αφορά τις εκτός των συνόρων περιοχές, βορείως του Δούναβη, φαίνεται ότι η νέα θρησκεία είχε επίσης διαδοθεί από πολύ ενωρίς, μέσω της ανεπίσημης παρέμβασης και της έμμεσης ενθάρρυνσης των αρχών της Αυτοκρατορίας. Η διάδοσή της γενικεύθηκε και απέκτησε ιδιαίτερη βαρύτητα για την εξωτερική πολιτική του βυζαντινού κράτους, στα μέσα περίπου του αιώνα, με την χειροτονία του επισκόπου Ουλφίλα, παρουσία των εκκλησιαστικών και πολιτικών αρχών της Κωνσταντινουπόλεως.

Το έργο της ιεραποστολής εντασσόταν κατά κανόνα στο πνεύμα και το πλαίσιο συνεργασίας Κράτους - Εκκλησίας, με τη συναίνεση ή και την άμεση παρέμβαση του βυζαντινού αυτοκράτορα. Προσδίδοντας στη νέα θρησκεία οικουμενικό χαρακτήρα, η Αυτοκρατορία ενθάρρυνε και ενίσχυε διαρκώς τη διάδοσή της στους βαρβαρικούς λαούς του Δούναβη, με σκοπό αφενός να τους επιβληθεί ως οικουμενική ηγετική δύναμη και αφετέρου να τους προσεγγίσει ιδεολογικά και πολιτιστικά, ανακόπτοντας τις επιθετικές διαθέσεις τους.

4. Η επίσημη εγκατάσταση των Γότθων στη Θράκη και οι αντιδράσεις εκπροσώπων της βυζαντινής κοινωνίας¹

I

Οὐκοῦν οὐδὲ ἐδέησεν αὐτῶ [Σατουρνίνος] χρόνου πρὸς ταύτην τὴν νίκην, ἀλλὰ φανέντι μόνον καὶ προδείξαντι τὴν τοῦ πέμψαντος εὐμένειαν ὑπέκλυτε μὲν εὐθὺς ἢ θρασύτης Σκυθῶν, ἐξεκόπτετο δὲ ἡ τόλμα, συννεστέλλετο δὲ ὁ θυμός, ἐξέπιπτε δὲ ὁ σίδηρος ἐκοντὶ ταῖν χερσῶν, εἴποντο δὲ ἄγοντι πρὸς βασιλέα καθάπερ ἐν πομπῇ καὶ πανηγύρει αἰσχυνόμενοι τὴν γῆν, εἰς ἣν πρότερον ἐπαρώνησαν, καὶ φειδόμενοι τῶν λειψάνων ὡς ἱερῶν, μόνως ἐπιφερόμενοι τὰς μαχαίρας, ὡς ἔμελλον βασιλεῖ προσοίσειν ἀνθ' ἰκετηρίας τὰ δὲ ἄλλα γυμνοὶ καὶ εἰρηνικοί, ἡττημένοι ταῖς γνώμαις, οὐχὶ τοῖς σώμασι.²

Σε ένα Λόγο αφηρημένο και βρισθοντα από ρητορικά σχήματα και αναφορές σε παραδείγματα άλλων εποχών ο φιλόσοφος και ρήτωρ της αυτοκρατορικής αυλής Θεμιστιος παρουσιάζει στους συγχρόνους του, μέσα από το παρατιθέμενο απόσπασμα, την «εκκλησιαστική μεταμόρφωση» των Γότθων κατά την συνάντησή τους με τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο Α' για την υπογραφή της συνθήκης του 382.³

Δύο δεκαετίες αργότερα, ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος και επίσκοπος Συνέσιος, αναφερόμενος στις συνέπειες του *fœdus* του 382 στον *Περί Βασιλείας Λόγο* του προς τον νεαρό Αρκάδιο, παρουσιάζει τη δική του εκδοχή για τους εποίκους πλέον Γότθους και παρουσιάζει μια εικόνα σαφώς διαφορετική από εκείνη του Θεμιστίου, αποτυπωμένη ως εξής: *μαλακωτέροις δὲ ἐντύχοντες, οὐ τοῖς ὅπλοις Ῥωμαίων, ἀλλὰ τοῖς ἤθεσιν, ὥσπερ ἴσως ἔδει πρὸς ἰκέτας, γένος ἀμαθῆς τὸ εἶκος ἀπεδίδου καὶ ἔθρασύνετο, καὶ ἠγνωμόνει τὴν εὐεργεσίαν ... ἀρετῆς γε τὸ βάρβαρον οὐ ξυνήσιν.*⁴

Κύριοι εκφραστές δύο διαφορετικών πολιτικο-ιδεολογικών τάσεων που κυριαρχούσαν στους πολιτικούς και πνευματικούς κύκλους της εποχής σχετικά με το γοτθικό

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Σύμμεικτα* 10 (1996), σ. 241-267.

2. Θεμιστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, έκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. I, Λιψία 1965, σ. 299.

3. Την ημερομηνία, τον τόπο και τον τρόπο σύναψης της συνθήκης του 382 μεταξύ Βυζαντινών και Γότθων παραδίδει ο αυτόπτης μάρτυρας Θεμιστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 288: *ἀλλ' ἐπειδὴ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αὐτόπτης κατέστη, ἐν ἧ ἡ εἰρήνην εἰσήγεν*. Πρβλ. Ε. Χρυσός, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι. Συμβολή εις την εξωτερικὴν πολιτικὴν του Βυζαντίου κατά τον Δ' αἰώνα*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 146-147.

4. Συνέσιος, *Περί Βασιλείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Αρκάδιον*, 15, PG 66, στ. 1097 A-B. Πρβλ. C. Lacombrade, *Synésios de Cyrène, Hellène et Chrétien*, Παρίσι 1951, σ. 88.

ζήτημα (l'une animée d'un esprit de résistance et l'autre résolument pacifiste)⁵ οι ρήτορες Θεμιστίσιος και Συνέσιος προσπάθησαν με τους Λόγους τους να επηρεάσουν την κοινή γνώμη της εποχής και πέτυχαν να διχάσουν στο συγκεκριμένο ζήτημα τους νεότερους και σύγχρονους ερευνητές.

Παρότι οι συγγραφείς της εποχής δεν κατέγραψαν λεπτομέρειες γύρω από το νομικό πλαίσιο της συνθήκης ειρήνης του 382 και τους όρους που αυτή περιελάμβανε, οι νεότεροι ιστορικοί έδωσαν τη δική τους ερμηνεία,⁶ χαρακτηρίζοντας μάλιστα το συγκεκριμένο γεγονός ως μέγα ορόσημο στην ιστορία των θεσμών της Αυτοκρατορίας.⁷

Αφετηρία για την πολιτικο-ιδεολογική διαμάχη που ξέσπασε στους κόλπους της Αυτοκρατορίας γύρω από το γοτθικό ζήτημα δεν αποτέλεσε μόνο το *foedus* του 382, αλλά και η ήττα της Αδριανουπόλεως (378), οι συνέπειες της οποίας ουσιαστικά προκάλεσαν την υπογραφή της εν λόγω συνθήκης.⁸ Το τραγικό αυτό γεγονός, που σηματοδεύτηκε από την απώλεια του ίδιου του βυζαντινού αυτοκράτορα, φαίνεται ότι προβλημάτισε σοβαρά τους ιστοριογράφους της εποχής, συγκλόνισε τους πολιτικούς κύκλους της Πρωτεύουσας, αφύπνισε τους στρατιωτικούς ηγέτες και κυριώς διόγκωσε το αίσθημα δυσπιστίας του απλού λαού απέναντι στους εποίκους Γότθους. Και τα δύο αυτά γεγονότα –ορόσημα στις βυζαντινογοτθικές σχέσεις– αποτέλεσαν σημεία αναφοράς για τους συγγραφείς της εποχής και προκάλεσαν συγκεκριμένες ενέργειες από πολιτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες της Αυτοκρατορίας.

5. Βλ. G. Dagron, *L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'hellénisme. Le témoignage de Thémistios*, *TM* 3 (1968), σ. 100.

6. A. Lippold, *Theodosius der Grosse und seine Zeit*, Στουτγάρδη 1968, σ. 27. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η συνθήκη του 382 «περιείχε τον βασικό νεωτερισμό ότι ένας εγκατεστημένος σε αυτοκρατορικό έδαφος ξένος λαός διατηρούσε την αυτονομία του σε κλειστό σύστημα». Βλ. επίσης, H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, Μόναχο 1979, σ. 156-157· Suzanne Teillet, *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Παριί 1984, σ. 84· E. Chrysos, *Legal concepts and Patterns for the Barbarians' Settlement on Roman Soil*, στο *Das Reich und die Barbaren*, σ. 13-23· στο ίδιο, F. Paschoud, *Zosime, Eunape et Olympiodore. Témoins des invasions barbares*, σ. 185-186· A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.*, Μόναχο 1989, σ. 126-127· S. Williams - G. Friell, *Theodosius. The Empire at Bay*, Λονδίνο 1994, σ. 91-102· H. Leppin, *Theodosius der Grosse. Auf dem Weg zum Christlichen Imperium*, Ντάρμστατ 2003, σ. 45-51· W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Στουτγάρδη 2005, σ. 51-52.

7. H. Wolfram, *Die Goten und die Umgestaltung der Römischen Welt*, *Glas* 372/8 (1993), σ. 222: "Damit war im Buch der römischen Institutionengeschichte eine ganz neue Seite aufgeschlagen, und die Umwandlung des Römerreichs hatte begonnen".

8. Βλ. Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 13.1-2 και 13.18, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. IV, Βερολίνο 1971, σ. 286-288, 292. Πρβλ. J. Straub, *Die Wirkung der Niederlage bei Adrianopel auf die Diskussion über das Germanenproblem in der spätromischen Literatur*, *Philologus* 95 (1943), σ. 255-286· Wolfram, *Goten*, σ. 148-150· Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 13-22· N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.*, Berkeley - Los Angeles - Λονδίνο 2002, σ. 325-341· Leppin, *Theodosius der Grosse*, σ. 35-44.

Τον Αμμιανό Μαρκελλίνο, αυστηρό κριτή της πολιτικής του αυτοκράτορα Ουάλη έναντι των Γόθων του Φριτιγέρνη, θα διαδεχθούν οι φιλόσοφοι Λιβάνιος και Συνέσιος με θέσεις που βρίσκονται στον αντίποδα εκείνων που διατύπωσε ο Θεμιστίος για να υπερασμυνθεί της «φιλογοθικής» πολιτικής του Θεοδοσίου Α΄.⁹

Την ίδια εποχή, ο επίσκοπος του Μιλάνου Αμβρόσιος χρησιμοποιεί περιφρονητικά λόγια όταν αναφέρεται στο γοθικό περιβάλλον του Βαλεντινιανού, ενώ ο Γαλλορωμαίος Πάκατος πλέκει, όπως ο Θεμιστίος στην Κωνσταντινούπολη, το εγκώμιο του Θεοδοσίου ως νικητή και «ειρηνοποιού» των Γόθων.¹⁰ Ενωϊκή θέση για τον Θεοδοσίο και την «φιλογοθική» του πολιτική θα λάβουν αργότερα ο Ορρόσιος στις *Ιστορίες* του, και τον 6ο αιώνα οι ιστορικοί των Γόθων Κασσιόδωρος, Ιορδάνης και Ισίδωρος Σεβίλλης.¹¹

Αντίθετα, οι εθνικοί συγγραφείς Αμμιανός Μαρκελλίνος και Ευνάπιος, που έζησαν τα γεγονότα του β΄ μισού του 4ου αιώνα, και ο ιστορικός του 5ου αιώνα Ζώσιμος, φανατικός επίσης εθνικός, στέκονται σκληροί και αμείλικτοι απέναντι στη γοθική πολιτική των αυτοκρατόρων Ουάλη και Θεοδοσίου Α΄ και παρουσιάζουν στα κείμενά τους την εικόνα των Γόθων «ζωγραφισμένη» με τα πιο μελανά χρώματα.¹²

Ο πανηγυριστής Θεμιστίος, από την άλλη πλευρά, μοιλονότι στους *Λόγους* του Γ΄, ΙΑ΄ και ΙΔ΄ διατυπώνει αντιφατικές κρίσεις, χαρακτηρίζοντας τους Γόθους άλλοτε «ήμερους και χειροήθεις» και άλλοτε «κακουργούντας, αλιτηρίους και αυθάδεις»,¹³ τάσσεται, ωστόσο, εξαιρεώς υπέρ της ειρηνικής αντιμετώπισής τους. Στον ΙΣΤ΄ *Λόγο* του (*Χαριστήριος τῷ αὐτοκράτορι ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὑπατείας τοῦ στρατηγοῦ Σατορνίνου*), του οποίου το μεγαλύτερο μέρος είναι αφιερωμένο στη συνθήκη ειρήνης του 382, υπαινίσσεται συχνά την προσωπική του δικαίωση –ίσως και την προσωπική του

9. Βλ. Dagron, *Thémistios*, σ. 83.

10. Pacatus, *Panegericus Theodosio dictus* XII, 22.3, και 32.3-5, έκδ. E. Galletier, *Panegyriques Latins* III, Παρίσι 1955, σ. 89, 98-99. Κριτική ανάλυση για το εγκώμιο που πλέκει ο Θεμιστίος στον Θεοδοσίο, βλ. στον Straub, *Wirkung*, σ. 263-272.

11. Βλ. Demandt, *Spätantike*, σ. 137. Teillet, *Goths*, σ. 83-84. Όσον αφορά τη θέση του Ορρόσιου για τους Γερμανούς (Γόθους) και τις νεότερες ερμηνείες γι' αυτή, βλ. H.-W. Goetz, *Orosius und die Barbaren*, *Historia* 29 (1980), σ. 356-376.

12. Ευνάπιος, *Ιστορία ή μετά Δέξιππον* 42, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, τόμ. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Λίβερπουλ 1983, σ. 60. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 5.7-8 και 6.4-7, σ. 258, 262-264. Πρβλ. Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 321. Lenksi, *Failure*, σ. 344.

13. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10 και 14, σ. 202, 206, 261. Lenksi, *Failure*, σ. 134. Οι αντιφάσεις στις οποίες υποπίπτει ο συγγραφέας σχετικά με το χαρακτήρα των Γόθων εντάσσονται στο γενικότερο πνεύμα αντίφασης που κυριαρχούσε τον 4ο αιώνα, όταν οι νέες φιλοσοφικές τάσεις και ιδεολογίες συγκρούσαν με τις παραδοσιακές θέσεις και αντιλήψεις για τη θρησκεία, την άσκηση της πολιτικής, την αντιμετώπιση των ξένων κ.λπ. Πρβλ. T. Brauch, *Themistius and the emperor Julian*, *Byz* 63 (1993), σ. 114-115.

νίκη- για τη συνέχεια και τη συνέπεια των θέσεων που ο ίδιος είχε διατυπώσει πριν από δεκαπέντε και πλέον χρόνια.¹⁴ Στον ίδιο Λόγο, ο Θεμιστίος προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στην κυρίαρχη φιλοσοφική του θέση σχετικά με τη «φιλανθρωπία» του αυτοκράτορα, θέση που ενυπάρχει επίσης στους προηγούμενους Λόγους του, στην οποία μάλιστα αφιερώνει τον πρώτο εξ αυτών, τον γνωστό *Περὶ φιλανθρωπίας ἢ Κωνσταντίας*.¹⁵

Μέσα από τα επιχειρήματα-ερωτήματα που θέτει για να δικαιολογήσει την εγκατάσταση των Γόθων στη Θράκη, αποκαλύπτει ο ίδιος τον πολιτικό ρεαλισμό που υποκρύπτει η απόφαση του Θεοδοσίου για ειρηνική λύση στο γοθτικό ζήτημα,¹⁶ στην οποία εκείνος, ως φιλόσοφος, ελιχειρεί να προσδώσει ηθικό και ιδεολογικό περιβλήμα. Μολοντί χρησιμοποιεί πειστικά παραδείγματα και ισχυρά επιχειρήματα, δεν αποφεύγει τις υπερβολές, όπως αυτή που εμπεριέχεται στο χωρίο που ακολουθεί: Ἄλλ' ἰδὸν τὸ ἔχθιστον ὄνομα Σκύθαι ὅπως νῦν ἀγαπητόν, πῶς νῦν κεχαρισμένον, πῶς νῦν προσήγορον. συμπανηγυρίζουσιν ἡμῖν τὴν τοῦ στρατηγοῦ πανήγυριν, ὕψ' οὗ καλῶς ποιοῦντες ἔάλωσαν καὶ συνεορτάζουσι τὰ καθ' ἑαυτῶν ἐπινίκια.¹⁷ Η πρόβλεψη όμως που διατυπώνει στον ίδιο Λόγο ότι εντός ὀλίγου χρόνου ... ληψόμεθα [Σκύθας] ... ὁμοσπόνδους, ὁμοτραπέζους, ὁμοῦ στρατευομένους, ὁμοῦ λειτουργοῦντας¹⁸ θα επαληθευθεί, αφού πολλοί Γόθοι θα καταλάβουν σε σύντομο διάστημα καίριες θέσεις και υψηλά αξιώματα στον κρατικό μηχανισμό της Αυτοκρατορίας -πολιτικό και στρατιωτικό-,¹⁹ εξέλιξη

14. Dagron, *Thémistios*, σ. 104.

15. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 1, σ. 4-25. Την ίδια φιλοσοφική άποψη περί της «φιλανθρωπίας» του αυτοκράτορα διατυπώνει, με παραδείγματα από την κλασική και ελληνιστική αρχαιότητα αλλά και από τη Βίβλο, και στους άλλους Λόγους του, θεωρώντας την ως τη μεγαλύτερη αρετή, από την οποία πρέπει να εμφορείται ο ηγέτης της Αυτοκρατορίας. Πρβλ. V. Valdenberg, *Discours politiques de Thémistios dans leur rapport avec l'antiquité*, *Byz* 1 (1924), σ. 563-580 και ιδιαίτερα L. J. Daly, *Themistius' Concept of Philanthropia*, *Byz* 45 (1975), σ. 39-40, όπου ο συγγραφέας καταλήγει ότι η πρωτοτυπία του ρήτορα δια της εισαγωγής της φιλοσοφικής έννοιας της «φιλανθρωπίας» έγκειται στο ότι "he not only confronted the situation of his own day, but that, in doing so, he elicited a response in the form of the idea of philanthropia which corresponded to the reality of both the intellectual tradition and the political condition of fourth-century civilization".

16. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 301-302: *πότερον οὐν βέλτιον νεκρῶν ἐμπλήσαι τὴν Θράκην ἢ γεωργῶν; καὶ τάφων ἀποδείξαι μεστὴν ἢ ἀνθρώπων; καὶ βαδίζειν δι' ἀγρίας ἢ δι' εἰργασμένης; καὶ ἀριθμεῖν τοὺς πεφονευμένους ἢ τοὺς ἀρόντας; καὶ μετοικίζειν, εἰ τύχοι, Φρύγας καὶ Βιθυνοὺς ἢ συνοικίζειν οὐδς κεχειρωμένα; Στὴν αμέσως ἐπόμενη παράγραφο (σ. 302) υπενθυμίζει το παράδειγμα των Γαλατών της Μικρᾶς Ασίας: καὶ νῦν οὐκείτι βαρβάρους Γαλάτας ἄν τις προσείποι, ἀλλὰ καὶ πάνν Ῥωμαίους. Πρβλ. Straub, *Wirkung*, σ. 272- Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 34-35.*

17. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 301.

18. Στο ίδιο, σ. 302.

19. Βλ. τη μονογραφία του M. Waas, *Germanen im römischen Dienst im 4 Jh. n. Chr.* (Habelts Dissertationsdrucke, Reihe Alte Geschichte 3), Βόννη 1971, στην οποία ο συγγραφέας παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη εικόνα της ένταξης και της δράσης μεγάλου αριθμού Γόθων στη ρωμαιο-βυζαντινή κοινωνία και ακόμη τις θέσεις που κατέλαβαν στη στρατιωτική και πολιτική διοίκηση διαχρονικά, από την αρχή έως το τέλος του 4ου αιώνα.

που θα διογκώσει ακόμη περισσότερο το αντιγερμανικό ρεύμα, κυρίως της Κωνσταντινουπόλεως.²⁰

II

Η σταδιακή ένταξη των Γόθων στους κόλπους της πρώιμης βυζαντινής κοινωνίας, μετά τη νόμιμη εγκατάστασή τους στη Θράκη, και η ανάδειξη πολλών εξ αυτών σε υψηλές θέσεις της πολιτικής και στρατιωτικής ιεραρχίας της Αυτοκρατορίας,²¹ σε σημείο μάλιστα που να προκαλέσει την αγωνιώδη και οργισμένη αντίδραση ορισμένων πνευματικών και πολιτικών κύκλων της, μαρτυρούν τουλάχιστον τη συνέπεια της «φιλογοθτικής» πολιτικής του Θεοδοσίου και του πολιτικού του περιβάλλοντος.

Με δεδομένη αυτή την εξέλιξη θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι στην άσκηση της πολιτικής έναντι των Γόθων ο Θεοδοσίος είχε εξασφαλίσει τη συναίνεση ή τουλάχιστον την ανοχή και άλλων υπεύθυνων παραγόντων της εποχής, όπως ήταν για παράδειγμα, η στρατιωτική ηγεσία, η οποία εκείνη την εποχή συμμετείχε ενεργά στα δρώμενα των βορείων επαρχιών και άλλων συνοριακών περιοχών της Αυτοκρατορίας.

Αναφερθήκαμε έως τώρα στις ανησυχίες και στις επικρίσεις ορισμένων πνευματικών ανθρώπων της εποχής, οι οποίες, όπως τονίστηκε, εξέφραζαν συγκεκριμένες πολιτικές και ιδεολογικές τάσεις αυτής της μεταβατικής ιστορικής περιόδου. Στα κείμενα, ωστόσο, των συγγραφέων που ανήκουν στον κύκλο των επικριτών του Θεοδοσίου και της πολιτικής του, εκτός από τις προσωπικές τους κρίσεις, αποτυπώνεται και μία άλλη διάσταση. Αφορά στη στάση των στρατιωτικών παραγόντων²² –ιδιαίτερα της Θράκης– τόσο πριν όσο και μετά τη μάχη της Αδριανούπολεως και στην εγκατάσταση των Γόθων στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας. Για τα δραματικά γεγονότα που συνέβησαν στις επαρχίες της Θράκης κατά τη δεκαετία 370-380 και κορυφώθηκαν με τη βαριά ήττα των Βυζαντινών στην Αδριανούπολη, όλοι σχεδόν οι συγγραφείς της εποχής ενοχοποιούν σε μεγάλο βαθμό τους στρατιωτικούς παράγοντες της περιοχής, τους οποίους

20. Μετά το θάνατο του Θεοδοσίου Α', επί των διαδόχων του, το γερμανικό πρόβλημα έλαβε μεγάλες διαστάσεις και οδήγησε στη δημιουργία δύο κομμάτων: του φιλογερμανικού και του αντιγερμανικού βλ. σχετικά, Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α' (324-610), Θεσσαλονίκη 1992, σ. 188-190. Ο θεωρητικός του αντιγερμανικού κόμματος νεοπλατωνικός φιλόσοφος και μετέπειτα επίσκοπος Κυρήνης Συνέσιος, προκειμένου να αφυπνίσει τους ασκούντες την εξουσία, επισμαίνει με τον πιο δραματικό τόνο την ταχεία κοινωνική και πολιτική ανέλιξη των Γόθων εις βάρος των ίδιων των πολιτών της Αυτοκρατορίας: *Τὸ δὲ τὸν ξανθοὺς τούτους καὶ κομῶντας Εἰθβοικῶς παρὰ τοῖς ἀντοῖς ἀνθρώποις ἰδίᾳ μὲν οἰκέτας εἶναι, δημοσίᾳ δὲ ἄρχοντας, ἤθηες ὄν, τῆς θέας γένοιτο ἂν τὸ παραδοξότατον καὶ εἰ μὴ τοῦτὸ ἐστίν, οὐκ ἂν εἰδείην ὁποῖον ἂν εἴη τὸ καλούμενον αἰνίγμα* (Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 15, στ. 1093 B-C).

21. Βλ. Waas, *Germanen*, σ. 27-39.

22. Το ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης επικεντρώνεται σε αυτό κυρίως το σημείο, στη θέση δηλαδή των στρατιωτικών παραγόντων απέναντι στο γοθτικό πρόβλημα, δεδομένου ότι το συγκεκριμένο ζήτημα δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο ειδικής έρευνας.

καθιστούν υπεύθυνους για τα περισσότερα δεινά που υπέστη η Αυτοκρατορία εκείνη την εποχή.

Προσδιορίζοντας τις αιτίες που προκάλεσαν τον όλεθρο των βυζαντινών στρατευμάτων στην Αδριανούπολη το 378, οι ιστορικοί που κατέγραψαν τα γεγονότα (Ευνάπιος, Αμμιανός Μαρκελλίνος, Ζώσιμος) καυτηριάζουν με δριμύτητα την παράνομη δράση και τη διαφθορά των στρατιωτικών διοικητών αλλά και την ολιγωρία και αδιαφορία των απλών στρατιωτών και των κατοίκων της Θράκης.²³

Με την ίδια, πάντως, ευχέρεια ενοχοποιούν τους στρατιωτικούς ηγέτες και οι δύο ιδεολογικοί «αντίπαλοι» της εποχής του Θεοδοσίου, ο Λιβάνιος και ο Θεμιστίος. Ως φορείς όμως αντίθετων πολιτικών ιδεολογιών επικρίνουν το στρατό και τη στρατιωτική ηγεσία για διαφορετικούς ο καθένας λόγους. Ο πρώτος, θερμός υποστηρικτής της «σφιχτής» στρατιωτικής άμυνας του *limes*, καταγγέλλει την καταχρηστική και παράνομη δράση των στρατιωτικών αξιωματούχων στις εκστρατείες και διακηρύσσει συχνά την ανάγκη μεταρρύθμισης του στρατού.²⁴ Ο Θεμιστίος, από την άλλη πλευρά, καταγγέλλει επίσης τη στρατιωτική ηγεσία για κατάχρηση εξουσίας και διαφθορά,²⁵ αρνείται όμως κάθε μορφής στρατιωτική πολιτική με τον ισχυρισμό ότι ο στρατός είναι ανίκανος να εξασφαλίσει την παγκόσμια ρωμαϊκή κυριαρχία, εφόσον οι πόλεμοι που διεξάγονται στα σύνορα αναιρούν στην ουσία αυτή την παγκοσμιότητα.²⁶

Ωστόσο, η εικόνη των διεφθαρμένων στρατιωτικών ηγετών με τον αλλοτριωμένο χαρακτήρα και την ελαστική «εθνική» συνείδηση μεταβάλλεται σύντομα στις αφηγήσεις των ίδιων συγγραφέων, όταν οι τελευταίοι περνούν στην περιγραφή των γεγονότων που έλαβαν χώρα μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Θεοδοσίο. Η επονείδιστη ήττα των Βυζαντινών έξω από την Αδριανούπολη και η ασύδοτη συμπεριφορά

23. Ευνάπιος, *Ιστορία ή μετά Δέξιππον* 42, σ. 58-60· Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 20, έκδ. F. Paschoud, *Zosime Histoire nouvelle*, τόμ. I-III/2, Παρίσι 1971-1989, τόμ. II/2, σ. 281· Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 4,9-12, σ. 254-256. Πρβλ. Σοφία Πατούρα, Η βυζαντινή αυτοκρατορία και οι λαοί του Κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος-6ος αι.). Φιλολογικές πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 344-345· Lenski, *Failure*, σ. 355-367.

24. Βλ. Λιβάνιος, *Λόγοι πολιτικοί*, LI, 3 και LII, 2, έκδ. R. Foerster, τόμ. IV (LI-LXIV), Λιψία 1908, σ. 7-8, 26. Ο Λιβάνιος, με τη θέση που διατυπώνει για ισχυρή άμυνα του συνόρου, συντηρεί και διαιωνίζει την παραδοσιακή ρωμαϊκή πολιτική απέναντι στους εκτός των συνόρων «βαρβάρους», εφόσον η ίδια «η εγκαθίδρυση του *limes* συμβόλιζε την υιοθέτηση μιας εχθρικής και καθαρά αμυντικής συμπεριφοράς». βλ. J. Gaudemet, *L'étranger dans le monde romain*, *Studii Clasice* 7 (1965), σ. 44. Πρβλ. Dagron, Thémistios, σ. 92-93.

25. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 207: *φρουράρχας δὲ καὶ ταξίαρχας ἐμπόρους μᾶλλον καὶ τῶν ἀνδραπόδων καπήλους, οἷς τοῦτο μόνον ἔργον προσέκειτο, πλείστα μὲν ὠνήσασθαι, πλείστα δὲ καὶ ἀπεμπολῆσαι τῶν φυλάκων δὲ ἐλαττωθῆσαι τὸν ἀριθμὸν, ὅπως ἂν γίνοιτο κέρδος αὐτοῖς ἢ μισθοφορὰ τῶν ἐκλείπόντων.*

26. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 6, σ. 112: *καὶ νῦν ὑπάρχει τὸ ὑπῆκοον τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ πρὸς ἑὼ καὶ πρὸς ἐσπέραν οὐχ ὀπλίταις οὐδὲ ἵππευσιν, ἀλλὰ βασιλευσὶ πεφράχθαι, καὶ βασιλευσὶν ἀρτίων ἀμφοῖν, δλοκλήρον δυοῖν καθάπερ ἐνί.* Πρβλ. Dagron, Thémistios, σ. 92-93.

των Γόθων προς τους κατοίκους της υπαίθρου των θρακικών επαρχιών,²⁷ φαίνεται πως αφύπνισαν τους στρατιωτικούς ηγέτες, οι οποίοι, ως γνήσιοι εκφραστές της ρωμαϊκής παράδοσης, όχι μόνο αντέδρασαν στη διείσδυση των «βαρβάρων» μέσα στην Αυτοκρατορία αλλά μερικοί από αυτούς δεν δίστασαν ακόμη και να συγκρουσθούν με την επίσημη πολιτική του αυτοκράτορα και μάλιστα από τα πρώτα στάδια της εφαρμογής της.

Τη διάσταση, η οποία όπως φαίνεται επήλθε σύντομα μεταξύ του αυτοκράτορα και των στρατιωτικών ηγετών, ενόψει της επικείμενης εγκατάστασης των Γόθων στην επικράτεια της Αυτοκρατορίας, υπαινίσσεται ο ίδιος ο Θεμιστίος αναφερόμενος στην επιλογή του Σατουρνίνου ως του *μάλιστα έπιτηδείου* για την υπογραφή του *foedus* του 382. Διαπιστώνοντας ο Θεοδόσιος ότι η μόνη ρεαλιστική διέξοδος ήταν η συνδιαλλαγή με τους Γόθους,²⁸ αναζήτησε το κατάλληλο πρόσωπο στο οποίο θα εμπιστευόταν το έργο της διεξαγωγής των διαπραγματεύσεων με την ηγεσία των Γόθων για την υπογραφή της συνθήκης του 382. *Και ζητών όστις αὐτῷ πρὸς τὴν νίκην ταύτην διακονῆσται καὶ φρονῆσει νικῶν καὶ εὐνοία, οὐκ ἔδεθῆη χρόνον πρὸς εὔρεσιν τοῦ μάλιστα έπιτηδείου, ἀλλ' ὃν ἦδει πάλαι τῶν στρατηγῶν τὰ αὐτὰ φρονοῦντα αὐτῷ καὶ τὰ αὐτὰ ἐξηλωκότα, προχειρίζεται τοῦτον* (δηλ. τον Σατουρνίνο) *ἐπὶ τὴν πείραν ταύτην*,²⁹ αναφέρει ο Θεμιστίος, περιγράφοντας τις συνθήκες προετοιμασίας της υπογραφής της συνθήκης. Στη φράση, *ἀλλ' ὃν ἦδει πάλαι τῶν στρατηγῶν τὰ αὐτὰ φρονοῦντα αὐτῷ καὶ τὰ αὐτὰ ἐξηλωκότα*, δεν υποκρύπτεται μόνο η διάσταση απόψεων μεταξύ του αυτοκράτορα και των στρατιωτικών παραγόντων αλλά και η δυσπιστία του πρώτου απέναντί τους, η οποία τον ώθησε στην άμεση επιλογή του Σατουρνίνου, του οποίου οι θέσεις ταυτίζονταν με τις δικές του.

Για τη στάση όμως των στρατιωτικών ηγετών στο μείζον ζήτημα που είχε ανακύψει την εποχή εκείνη στην περιοχή της Θράκης και για τις αντιδράσεις τους –άμεσες και δυναμικές πολλές φορές– ιδιαίτερα αποκαλυπτικός εμφανίζεται ο ιστορικός του 5ου αιώνα Ζώσιμος.³⁰

27. Σχετικά με την κρίση στην οποία είχαν περιέλθει οι αγροτικές περιοχές της Θράκης και τις συνέπειες που υφίστατο ο πληθυσμός τους εξαιτίας της διείσδυσης των Γόθων, βλ. V. Velkov, *Les campagnes et la population rurale en Thrace au IVe-VIe siècles*, *BBul* 1 (1962), σ. 41-44· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 320-327.

28. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 298: *Ταύτην εύρισκων ὁ σοφώτατος βασιλεὺς μόνην περιλείπεσθαι δύναμιν Ρωμαίους ἄνθρωπον καὶ ἀνέλεγκτον ὑπὸ τῶν βαρβάρων, καὶ γνώσκων ὅτι ὄσπερ ἂν μείζονα ἀδικήσωσι, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἂν ἐγνώσκωσιν ἑαυτοῖς συννοσόμενον, ἔγνο βελτίονα εἶναι τὴν ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις συγγνώμην τῆς ἄκρι τῶν ἐσχάτων φιλονεικίας.*

29. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 298. Πρβλ. Dagron, *Thémistios*, σ. 105.

30. Ο εθνικός συγγραφέας Ζώσιμος συντηρεί και εκφράζει μέσα από το έργο του, σε αντίθεση προς τον Θεμιστίο, την παραδοσιακή ρωμαϊκή πολιτική έναντι των βαρβάρων. Αποδίδει την πτώση της δυτικής αυτοκρατορίας σε δύο βασικά αίτια: την παρακμή της εθνικής θρησκείας και τον εξβαρβαρισμό της Αυτοκρατορίας, για τα οποία ενοχοποιεί χωρίς επιφύλαξης τους αυτοκράτορες Κωνσταντίνο και Θεοδόσιο. Πρβλ. R. T. Ridley, *Zosimus' New History. A Translation with Commentary* (BA 2), Canberra 1982, XIII.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η πρώτη δυναμική αντίδραση εναντίον των Γότθων και των «ομοδιαίτων» τους εθνών, αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Θεοδόσιο, προήλθε από έναν ομόφυλό τους και μάλιστα *ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν Σκυθῶν γένους*, αυτόμολο στον ρωμαϊκό στρατό, τον Μοδάρη, ο οποίος *δι' ἣν ἐπεδειξάτο πίστιν ὡς χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ζώσιμος, αναδείχθηκε σύντομα σε στρατηγό*.³¹

Ενώ ο Θεοδόσιος βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη και *ἐς πόλεμον πανστρατιᾶ παρεσκευάζετο*, ο στρατηγός Μοδάρης, με προσωπική του ὅπως φαίνεται από το σχετικό χωρίο πρωτοβουλία, επιχείρησε αιφνιδιαστική εναντίον των «βαρβάρων» της Θράκης επίθεση με μικρή ευκίνητη ομάδα κρούσεως, δια της οποίας κατήγαγε επί των Γότθων μεγάλη νίκη, απομακρύνοντας τον κίνδυνο από την ύπαιθρο και τα χωριά της Θράκης και αποκαθιστώντας την τάξη και την ησυχία στην περιοχή.³²

Η εξολόθρευση των Γότθων της Θράκης από τον Μοδάρη αποτέλεσε την αφορμή, σύμφωνα με όσα αφηγείται ο Ζώσιμος,³³ για ένα άλλο πολύ σοβαρό επεισόδιο που δραματίστηκε στις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας με πρωταγωνιστή τον *magister militum per Orientem* Ιούλιο (379). Στο εκτενές σχετικό απόσπασμα του Ζωσίμου η σειρά των γεγονότων που έλαβαν χώρα στην Ανατολή έχει ως εξής: όταν ο αυτοκράτορας Ουάλης, λίγα χρόνια πριν, δέχθηκε στο έδαφος της Αυτοκρατορίας πλήθος προσφύγων Γότθων, απέστειλε μεγάλο αριθμό εφήβων στην Ανατολή (*έρών*) ως εγγύηση για την ασφάλεια των βορείων επαρχιών. Τους νεαρούς Γότθους έθεσε υπό την εποπτεία του *magister militum* Ιουλίου, ο οποίος για λόγους προφανείς τους διαμοίρασε και τους εγκατέσπειρε σε διάφορες πόλεις, όπου ενήλικες πλέον πληροφορήθηκαν τα τραγικά για τους ομοφύλους τους γεγονότα της Θράκης. Οι κατά τόπους ηγέτες των Γότθων της Ανατολής ξεκίνησαν αμέσως τις μεταξύ τους συνεννοήσεις με στόχο την εκδίκηση για την απώλεια των συμπατριωτών τους. Τα σχέδιά τους περιήλθαν γρήγορα σε γνώση του αρχιστρατήγου της Ανατολής, ο οποίος, προκειμένου να προλάβει μια

31. Βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 25, τόμ. II/2, σ. 287. Πρβλ. Α. Η. Μ. Jones - J. R. Martindale - J. Morris, *PLRE I*, Α. Δ. 260-395, Καϊμπριτζ 1971, σ. 605. Μολονότι ο Ζώσιμος ασκεί σκληρή κριτική στον Θεοδόσιο για τη διείσδυση των βαρβάρων στην Αυτοκρατορία, εν τούτοις δε διστάζει να προβάλλει, με λεπτομέρειες μάλιστα, τις στρατιωτικές αρετές του αυτόμολου «Σκυθη» Μοδάρη, γεγονός που μπορεί ίσως να εκληφθεί ως ένδειξη της αξιοπιστίας του έργου του. Την ευσέβεια και τις χριστιανικές αρετές του Μοδάρη εκθειάζει εξάλλου σε δύο επιστολές του προς τον ίδιο τον Γότθο «στρατηλάτη» ο Γρηγόριος ο Θεολόγος (PG 37, στ. 232), τονίζοντας ότι *τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὸ βάρβαρον σωμαίων, οὐ ψυχῶν ἐστί διαφορά, καὶ τῶπων διάστασις, ἀλλ' οὐ τρόπων, οὐδὲ προαιρέσεων*. Για την καταγωγή και τη σταδιοδρομία του Μοδάρη στον βυζαντινό στρατό βλ. επίσης, Waas, *Germanen*, σ. 98· E. A. Thompson, *The Visigoths from Fritigern to Euric*, *Historia* 12 (1963), σ. 108.

32. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 25, τόμ. II/2, σ. 288. Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 31. Ο Paschoud (*Zosime*, II/2, σ. 388) θεωρεί τη διατύπωση του Ζωσίμου ως υπερβολική, ενώ ο ίδιος εκτιμά ότι τη θέση των Γότθων που εξολοθρεύθηκαν από τον Μοδάρη πήραν αμέσως νέες ορδές βαρβάρων που ακατάπυστα δέσχιζαν τον Δούναβη.

33. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 26, τόμ. II/2, σ. 288-290.

ενδεχόμενη από την πλευρά τους αιφνίδια επιχείρηση, αντέδρασε γρήγορα και αποφασιστικά. Επινόησε και έθεσε αμέσως σε εφαρμογή ένα σχέδιο παραπλάνησης και εξόντωσης των «βαρβάρων», προτού εκείνοι προλάβουν να αντιδράσουν.³⁴

Το περιστατικό αυτό είναι μεν πολύ σημαντικό, δεν αποτελεί όμως από μόνο του παρά ένα από τα στρατιωτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα την εποχή εκείνη στις βόρειες και ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, στο πλαίσιο της προσπάθειας που είχε αναλάβει η στρατιωτική ηγεσία για την αποσόβηση του γοθτικού κινδύνου. Ωστόσο, μια επιπλέον πληροφορία που εμπεριέχεται στο σχετικό χωρίο του Ζωσίμου, του προσδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα και το καθιστά πολύ ενδιαφέρον για την ανάλυση του παρόντος θέματος. Αναφέρεται λοιπόν, μεταξύ των άλλων, ότι ο στρατηγός Ιούλιος στη σύλληψη και εκτέλεση του σχεδίου του εναντίον των Γότθων αγνόησε επιδεικτικά τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο, ο οποίος βρισκόταν τότε στη Θεσσαλονίκη. Ζήτησε όμως *έν παραβύστω* τη συγκατάθεση της *γερουσίας* της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία κατά τη ρήση του ιστορικού του «επέτρεψε» *ὅ, τι ἂν λυσιτελεῖν ἡγήσαιο πράξαι*.³⁵ Ο ίδιος πάντως ο Ζώσιμος σπεύδει να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά του αρχιστρατήγου της Ανατολής προς τον αυτοκράτορα, με τα ακόλουθα επιχειρήματα: α) ο Θεοδόσιος βρισκόταν εκείνη την εποχή μακριά και συγκεκριμένα στη Μακεδονία, β) ο Ιούλιος δεν είχε οριστεί επίτροπος των Γότθων της Ανατολής από εκείνον αλλά από τον προκατόχο του Ουάλη και γ) ουδέποτε οι δύο άνδρες είχαν συναντηθεί.³⁶

34. Σύμφωνα με όσα λεπτομερώς αφηγείται ο Ζώσιμος, ο στρατηγός Ιούλιος κάλεσε τους ηγέτες των στρατιωτικών ταγμάτων της δικαιοδοσίας του και μετά από όρκο τους εμπιστεύθηκε το σχέδιό του. Εκείνοι ακολούθησαν πιστά τις οδηγίες του, εξαπάτησαν τους Γότθους και *ἕως ἅπαντας πανωλεθρία διαφθείραντες τὰς ἐν τῇ ἐφ'α πόλεις τῶν ἐπικειμένων ἠλευθέρωσαν φόβον* (Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα Δ*, XXVI, τόμ. II/2, σ. 290). S. Elbern, Das Gottenmassaker in Kleinasien (378 n. Chr.), *Hermes* 115 (1987), σ. 99-106· Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 20· M. P. Speidel, The Slaughter of Gothic Hostages after Adrianople, *Hermes* 126 (1998), σ. 503-506· Lenski, *Failure*, σ. 352· Leppin, *Theodosius der Grosse*, σ. 59.

35. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα Δ*, 26, τόμ. II/2, σ. 290.

36. Στο ίδιο, σ. 289: *τῷ μὲν βασιλεῖ Θεοδοσίῳ δῆλον καταστῆσαι τὸ μελετώμενον οὐκ ἔγω, καὶ τοῖς περὶ Μακεδονίαν ἐνδιατρίβοντι τόποις, καὶ προσέτι γε ὡς μὴ παρ' αὐτοῦ παρὰ Οὐάλεντος δὲ ταύτην ἐπιτραπέις τὴν φροντίδα, καὶ οὐπω σχεδὸν τῷ τότε βασιλευόντι γνωριζόμενος*. Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, που μνημονεύει επίσης το γεγονός (*Ρωμαϊκή Ἱστορία* XXXI, 16,8, σ. 302) το τοποθετεί χρονικά νωρίτερα –αμέσως μετά το θάνατο του Ουάλη αλλά πριν από την άνοδο του Θεοδοσίου στον θρόνο– και το αποδίδει σε διαφορετικούς από τον Ζώσιμο λόγους. Οι νεότεροι ιστορικοί, υιοθετώντας, άλλοι την αφήγηση του Αμμιανού Μαρκελλίνου και άλλοι εκείνη του Ζωσίμου, έχουν διχασθεί όσον αφορά τη χρονολόγηση του γεγονότος. Ο F. Paschoud (*Zosime*, II/2, σ. 389-391) υιοθετεί με μια σειρά επιχειρημάτων την αφήγηση του Αμμιανού και τοποθετεί το γεγονός στο έτος 378, απορρίπτοντας την εκδοχή του Ζωσίμου ως “complètement falsifiée”. Τον F. Paschoud ακολουθεί ο S. Elbern (*Gotenmassaker*, σ. 99-106), ο οποίος, ωστόσο, υπογραμμίζει πολύ σωστά ότι ανεξάρτητα από τη χρονολόγηση του γεγονότος ο ιστορικός πυρήνας παραμένει ο ίδιος και στις δύο περιπτώσεις (στο ίδιο, σ. 104). Αντίθετα, την αφήγηση του Ζωσίμου ακολουθούν ο A. Ehrhardt (*The first two years of the Emperor Theodosius I*, *JEH* 15 [1964], σ. 10 κ.ε.), ο A. Demandt (*Magister militum*, *PRCA*, Supp. 12, στ. 710-711) και ο H. Wolfgram (*Goten*, σ. 152), τη θέση των οποίων υιοθετούμε και εδώ, για λόγους στους οποίους θα αναφερθούμε πιο κάτω.

Είναι προφανές ότι οι ισχυρισμοί του Ζωσίμου δεν αποτελούν παρὰ ἀπλὰ προσήματα για να καλύψουν την αυθαίρετη ενέργεια του στρατηγού της Ανατολής και οπωσδήποτε δεν στοιχειοθετούν την πραγματική αιτία που οδήγησε τον τελευταίο σε αυτή την ενέργεια. Το πιθανότερο είναι είτε να απευθύνθηκε ο Ιούλιος στον βυζαντινό αυτοκράτορα και να ἔλαβε αρνητική ἀπάντηση είτε να τον παρέκαμψε σκόπιμα, γνωρίζοντας τη διστακτικότητά του στην αντιμετώπιση του γοθτικού κινδύνου³⁷ και διαβλέποντας ἴσως τη στροφή της αυτοκρατορικής πολιτικής στο ζήτημα αυτό. Επιζήτησε ωστόσο πολιτική κάλυψη για τη συγκεκριμένη ενέργεια, την οποία, ὅπως προαναφέρθηκε, εξασφάλισε ἀπὸ τη σύγκλητο της Κωνσταντινουπόλεως.

Η θετική ἐν τούτοις στάση της συγκλήτου στο αίτημα του Ιουλίου δεν μεταβάλλει την εικόνα που δημιουργεί στον αναγνώστη η καταγραφή ολόκληρου του επεισοδίου, στην οποία απεικονίζεται με σαφήνεια η διάσταση πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας στην αντιμετώπιση του γοθτικού ζητήματος. Η ἀπόφαση του Ιουλίου για τη σφαγή των Γόθων της Ανατολής και η πραγματοποίηση του σχεδίου του ἐν ἀγνοία του βυζαντινού αυτοκράτορα αποτελούν την πρώτη σαφή και συγκεκριμένη ἐκδήλωση ἀντίστασης ἐνὸς φορέα της στρατιωτικής ἐξουσίας στη χαράξη της νέας ἐξωτερικής πολιτικής, της οποίας ἔχουν ἤδη διαφανεί τα πρώτα σημάδια.

Στις πηγές βέβαια που μνημονεύουν το γεγονός, ἰδιαίτερα ὅμως στον Ζώσιμο ο οποίος το τοποθετεῖ στην ἀρχὴ της βασιλείας του Θεοδοσίου Α΄, δεν ὑπάρχει σαφὴς μαρτυρία για ἄμεση ἀντίδραση του βυζαντινού αυτοκράτορα σε αὐτὸ το επεισόδιο, ὅπως θα συμβεῖ λίγα χρόνια ἀργότερα στην περίπτωση του Γεροντίου, φρουροῦ ἀρχῆς της Τόμεως.³⁸ Η ἀντικατάσταση ὅμως του Ιουλίου ἀπὸ τη θέση του *magister militum per Orientem*, σε σύντομο χρονικὸ διάστημα μετὰ το σχετικὸ συμβάν,³⁹ θα μπορούσε να θεωρηθεῖ ὡς ἔμμεση ἀντίδραση του αυτοκράτορα στην αυθαίρετη ενέργεια του στρατηγού του ἀφενός, και ἀφετέρου ὡς ἓνα «μῆνυμα» πρὸς ἄλλους στρατιωτικὸς ἡγέτες για ἀποφυγὴ παρόμοιων επεισοδίων.

Η παραπάνω ὑπόθεση ἐνισχύεται ἀπὸ το ἀμέσως ἐπόμενο κεφάλαιο του 4ου βιβλίου του (Δ, 27),⁴⁰ ὅπου ο Ζώσιμος περνά στη στρατιωτικὴ μεταρρύθμιση που ἐπιχείρησε

37. Είναι ἀλήθεια ὅτι ο Θεοδόσιος δεν προέβη ἐνθὺς ἀμέσως σε δυναμικὴ ἀντιμετώπιση των Γόθων ἐνῶ οἱ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τους ἦταν ἀποσπασματικές, με ἀποτέλεσμα ἀμφίροπο (βλ. Χρυσός, *Γόθοι*, σ. 135-137· Wolfram, *Goten*, σ. 154-155). Είναι φανερό ὅτι ο Θεοδόσιος δεν ἐπεδίωξε τη στρατιωτικὴ νίκη ἀλλὰ τη συνδιαλλαγὴ με τους Γόθους, πολιτικὴ που ἀρνήθηκε να ἀποδεχθεῖ η στρατιωτικὴ ἡγεσία, ὅπως θα φανεῖ καθαρά πιο κάτω.

38. Βλ. παρακάτω, σημ. 60-64.

39. Βλ. Demandt, *Magister militum*, σ. 711 και Jones - Martindale - Morris, *PLRE I*, σ. 481.

40. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα Δ*, 27, τόμ. II/2, σ. 290.

ο Θεοδοσίος,⁴¹ αυξάνοντας τον αριθμό των στρατηγών του πεζικού και του ιππικού (*magister peditum* και *magister equitum*) από δύο σε πέντε. Το ενδιαφέρον της σχετικής μαρτυρίας αναφορικά με το θέμα μας συνίσταται στο γεγονός ότι ο ιστοριογράφος την παραθέτει αμέσως μετά τη διαπίστωση ότι στα *ελαττώματα* της Θράκης και της Ανατολής έδωσε τέλος η *ἀγχίνοια* των στρατηγών Μοδάρη και Ιουλίου. Αξιοπρόσεκτη είναι μάλιστα η παράθεση της πληροφορίας για στρατιωτική μεταρρύθμιση σε αντιδιαστολή με την παρατήρηση που κάνει στην αρχή του κεφαλαίου: *Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν ἐφάν καὶ Θράκην συμπεσόντα ἐλαττώματα τῆ τῶν στρατηγῶν ἀγχινοῖα ταύτην ἔσχε τὴν τελευταίην ὃ δὲ βασιλεὺς Θεοδοσίος ἐνδιαιωμένος ἔτι τῆ Θεσσαλονίκη ... τὰς μὲν προστώσας ἀρχὰς συνετάραξε, τοὺς δὲ τῶν στρατιωτικῶν ἡγουμένους πλείονας ἢ πρότερον εἰργάσατο.*⁴² Ἐμμεσα ο ιστορικός ασκεί κριτική στον αυτοκράτορα (Θεοδοσίος ἐνδιαιωμένος ἔτι τῆ Θεσσαλονίκη) και τάσσεται αναφανδόν υπέρ των ενεργειών των δύο στρατηγών, εκφράζοντας τον συντηρητικό πατριωτισμό μερίδας του πνευματικού κόσμου του Βυζαντίου.

Ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας εξιστορεί τα γεγονότα, τοποθετώντας χρονικά τη στρατιωτική μεταρρύθμιση αμέσως μετά την αυτόβουλη δυναμική παρέμβαση του Μοδάρη στα πράγματα της Θράκης και την «αυθαίρετη» ενέργεια του Ιουλίου εις βάρος των Γόθων της Ανατολής, μας επιτρέπει να συσχετίσουμε την τελευταία

---

41. Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 90. Η πληροφορία του Ζωσιμίου για τη στρατιωτική μεταρρύθμιση του Θεοδοσίου κατά την πρώτη περίοδο της διαμονής του στη Θεσσαλονίκη (Ιούνιος 379 – Νοέμβριος 380) –μοναδική άλλωστε μαρτυρία για το γεγονός– έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις και η ερμηνεία της έχει δημιουργήσει σύγχυση. Νεότεροι ιστορικοί που ασχολήθηκαν με την έρευνα των στρατιωτικών θεσμών στο πρώιμο Βυζάντιο, έχουν εκφράσει διαφορετικές απόψεις σχετικά με το πραγματικό περιεχόμενο της μαρτυρίας του Ζωσιμίου. Ο R. Grosse (*Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Βερολίνο 1920, σ. 186), υποστηρίζει ότι, με τη μεταρρύθμιση αυτή, ο Θεοδοσίος δεν αύξησε στην πραγματικότητα τον αριθμό των στρατηγών, αλλά στους τρεις επαρχιακούς στρατηγούς (*magistri militum per Orientem, per Thracias, per Illyricum*) προσέθεσε τους δύο υπάρχοντες ήδη *magistri militum praesentales*, τους οποίους εξομοίωσε απολύτως με τους πρώτους ως προς το βαθμό και τις εξουσίες προβλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. I (*De l'Etat romain à l'Etat byzantin, 284-476*), Παρίσι 1959, σ. 240. Ο A. Hoepffner (*Les "Magistri militum praesentales" au IVe siècle, Byz 11* [1936], σ. 496), καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το εγχείρημα του Θεοδοσίου συνίστατο στο να καταστήσει μόνιμες τις θέσεις των τριών επαρχιακών στρατηγών (*magistri militum*) που μέχρι τότε θεωρούνταν προσωρινές και να εξομοιώσει με αυτούς τους δύο *magistri militum praesentales*. Ο A. Demandt (*Magister militum*, στ. 720-724) εκλαμβάνει τη μαρτυρία του Ζωσιμίου ως έχει και στους πέντε αναφερόμενους στρατηγούς αριθμεί τους επιζήσαντες τρεις του αυτοκράτορα Ουάλη -Ιούλιο, Σατουρνίνο, Βίκτωρα- και τους δύο, τους οποίους ο Θεοδοσίος εγκατέστησε στο Σίμιμο και τη Θεσσαλονίκη, δηλαδή τον Μαϊοριανό και τον Μοδάρη (στ. 722). Με τον A. Demandt, τέλος, συμφωνεί σε γενικές γραμμές και ο F. Paschoud (*Zosime*, II/2, σ. 392-393), ο οποίος υποθέτει την άποψή του, σύμφωνα με την οποία "la clé pour comprendre les déformations de Zosime se trouve dans l'hostilité envers Théodose de la tradition représentée par Eunape-Zosime".

42. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, τόμ. II/2, σ. 290.

ενέργεια του βυζαντινού αυτοκράτορα με τα γεγονότα που προηγήθηκαν.⁴³ Η διαφανόμενη πλέον αμφισβήτηση της πολιτικής του έναντι των Γόθων από τη στρατιωτική ηγεσία –αδράνεια και στάση αναμονής– σε δύο κατεξοχήν ευαίσθητες περιοχές και ο φόβος του για τυχόν συγκέντρωση πολλών εξουσιών στα χέρια ενός ή δύο ανθρώπων του στρατού, ώθησαν ενδεχομένως τον Θεοδοσίο στη διάσπαση των στρατιωτικών αξιωματών και στην υποβάθμιση της λειτουργίας τους για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο των φορέων τους.⁴⁴

III

Αργότερα, μετά την επίσημη εφαρμογή της πολιτικής του, την εγκατάσταση δηλαδή των Γόθων στη Θράκη, στρατιωτικοί παράγοντες της περιοχής, πιστοί έως τότε συνεργάτες του Θεοδοσίου, προέβησαν σε ενέργειες που μαρτυρούν όχι μόνο τη διαφοροποίησή τους από την πολιτική του αυτοκράτορα στο ζήτημα αυτό και την αντίθεσή τους στην ενσωμάτωση «βαρβαρικών» λαών στους κόλπους της Αυτοκρατορίας αλλά, κυρίως, την αγωνία τους για ενδεχόμενη επέκτασή του φαινομένου.

Το παράδειγμα του *magister peditum per Thracias*, Πρόμωτου,⁴⁵ είναι ως προς αυτή τη διαπίστωση ιδιαίτερα διαφωτιστικό. Έντιμος και πιστός συνεργάτης του Θεοδοσίου⁴⁶ –ένας από τους ηγέτες της εκστρατείας του αυτοκράτορα στη Δύση εναντίον του σφετεριστή Μαξίμου–⁴⁷ δεν δίστασε το 386 να παρακάμψει τον αυτοκράτορα και να

43. Χωρίς να μας απασχολήσει ιδιαίτερα η διαφωνία των ιστορικών για τη χρονολόγηση της λεγόμενης στρατιωτικής μεταρρύθμισης του Θεοδοσίου, σημειώνουμε ότι επικρατέστερη είναι η άποψη εκείνων που την τοποθετούν στη χρονική περίοδο της πρώτης διαμονής του στη Θεσσαλονίκη (βλ. Hoepffner, *Praesentales*, σ. 498, σημ. 2 Demandt, *Magister militum*, στ. 722). Ωστόσο, και η μεταγενέστερη χρονολόγησή της στα 387-388 (βλ. Ridley, *New History*, σ. 191-192) δεν αναιρεί τη θέση μας, ότι δηλαδή η συγκεκριμένη ενέργεια του βυζαντινού αυτοκράτορα μπορεί να συσχετισθεί με τη στάση της στρατιωτικής ηγεσίας απέναντι στους Γόθους, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η εξέγερση του Γεροντίου εναντίον των υποσπόνδων (φοιδεράτων) Γόθων πραγματοποιήθηκε το 386 (βλ. παρακάτω, σημ. 60-64).

44. Ο ίδιος ο Ζώσιμος, ο οποίος μνημονεύει το γεγονός, αποσκοπεί αναμφίβολα στην άσκηση κριτικής στον αυτοκράτορα για την επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού (*τούτω τε και τὸ δημόσιον αἰτήσασιν ἐβάρυνε πλείοσιν*). Ωστόσο, πρέπει να αναγνωριστεί στον Θεοδοσίο η διορατικότητά του να προλάβει δυσμενείς συνέπειες ανάλογες με εκείνες που επέφερε στη Δύση η απερίοκτητη ενέργεια του Γρατιανού να παραχωρήσει μεγάλες εξουσίες σε ένα στρατηγό (βλ. Hoepffner, *Praesentales*, σ. 498).

45. Για την προσωπικότητα και τη σταδιοδρομία του Πρόμωτου, βλ. Jones - Martindale - Morris, *PLRE I*, σ. 750-751 και Demandt, *Magister militum*, στ. 714-715.

46. Για την εμπιστοσύνη που έτρεφε στο πρόσωπο του Πρόμωτου ο Θεοδοσίος, βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 50, τόμ. II/2, σ. 319 (*ἐπιτρέψας τὰ περὶ ταῦτα Πρόμῳ*) για την τιμιότητά του, στο *ίδιο*, 51, σ. 320 (*κατασφάζουσιν ἄνδρα πλοῦτου μὲν κρείττονα γεγονότα, χρησάμενον δὲ τῇ πολιτείᾳ καὶ τοῖς βασιλευσὶν εἰλικρινῶς, ἄξια δὲ τῆς προαιρέσεως ἐπίχειρα κομισάμενον, ὅτι τοῖς σὺτως ἐκμελῶς καὶ ἀσεβῶς τὰ κοινὰ πράγματα διαθεῖσιν ὑψηρέησαστο*).

47. Στο *ίδιο*, Δ, 45, σ. 313. Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 62.

προλάβει τυχόν λανθασμένη του απόφαση στο αίτημα των Οστρογότθων του Δούναβη για εγκατάστασή τους στη Θράκη.

Το σχετικό επεισόδιο που ο Ζώσιμος,⁴⁸ προφανώς από σύγχυση, περιγράφει δύο φορές στο τέταρτο βιβλίο της *Ιστορίας* του, έχει καταγραφεί και από προγενέστερους και μεταγενέστερους συγγραφείς.⁴⁹ Σύμφωνα με τη δεύτερη αφήγησή του που είναι λεπτομερέστερη από την πρώτη,⁵⁰ οι «Γροθίγγοι»,⁵¹ κάτω από την πίεση των Ούννων έφθασαν εύκολα στην όχθη του Ίστρου και την διάβασιν αὐτοῖς ἤτουν ἐπιτραπήναι τοῦ ποταμοῦ.⁵² Ο στρατηγός τῶν κατὰ Θράκην πεζῶν Πρόμωτος, με νωπές ακόμη στη μνήμη του τις συμφορές που υπέστη η ευρύτερη περιοχή της Θράκης από το πέρασμα των Βησιγότθων του Φριτιγέρνη, αρνείται να τους δεχθεί στο έδαφος της Αυτοκρατορίας. Αντίθετα, προκειμένου να απομακρύνει έγκαιρα τον νέο κίνδυνο και να αποτρέψει το ενδεχόμενο ενός νέου εποίκισμού των βορείων επαρχιών, επινοεί, όπως άλλοτε ο Ιούλιος,⁵³ ένα σχέδιο για την εξόντωσή τους.

Με προσωπική του ευθύνη, όπως ο Ζώσιμος αφήνει να εννοηθεί, αναθέτει σε εμπίστους του, γνώστες της γοθικής, τη δύσκολη αποστολή παραπλάνησης της ηγεσίας των Οστρογότθων. Η εφαρμογή του ευφυούς σχεδίου του υπήρξε απόλυτα επιτυχής καθώς κατενίκησε τους άγνωστους βαρβάρους, οι οποίοι με τα μονόξυλά τους επιχείρησαν να διασχίσουν τον Δούναβη.

Τοῦ δὲ ἀκμάζοντος παντὸς ἐν τοῖς βαρβάροις διαφθαρέντος, ἐπὶ τὴν λείαν ἐχόμενον οἱ στρατιῶται, παιδάρια μὲν ἀπάγοντες καὶ γυναῖκα, καὶ τῆς ἀποσκευῆς γενόμενοι κύριοι. Με αυτή την εκτενή πρόταση ο Ζώσιμος ολοκληρώνει την περιγραφή του θριάμβου που πέτυχε ο Πρόμωτος, την οποία συμπληρώνει στη συνέχεια με την είδηση ότι ο στρατηγός προσκάλεσε αμέσως τον ίδιο τον αυτοκράτορα οὐ πόρρω ευρισκόμενον για να τον καταστήσει μάρτυρα του κατορθώματος.⁵⁴

48. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 35 καὶ 38-39, τόμ. II/2, σ. 299, 303-306. Lenski, *Failure*, σ. 352. Leppin, *Theodosius der Grosse*, σ. 94.

49. Βλ. επίσης Κλαύδιος Κλαυδιανός, *Panegyricus de Quarto Consulatu Honorii Augusti*, έκδ. G. P. Goold (LCL 135, *Claudian*), τόμ. I, Λονδίνο 1976, σ. 332, στ. 623-636. Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 386, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, XI/2, Βερολίνο 1894, , σ. 62.

50. Ο Α. Piganioi (*L'Empire chrétien* (325-395), Παρίσι 1972, σ. 276, σημ. 6), διατυπώνει τη σκέψη ότι ο Ζώσιμος, ο οποίος κατέγραψε με τόσες λεπτομέρειες το γεγονός, θα πρέπει να είχε ως πηγή κάποιον μάρτυρα, προερχόμενο από την περιοχή της Θράκης και ίσως από την ίδια την οικογένεια του Πρόμωτου.

51. Οι «Γροθίγγοι», τους οποίους ο Ζώσιμος (*Ιστορία Νέα Δ*, 38, τόμ. II/2, σ. 303) χαρακτηρίζει ἔθνος τι Σκυθικὸν ὑπὲρ τὸν Ίστρον... ἄγνωστον τοῖς ἐκεῖσε νομάσι, δεν είναι άλλοι από τους γνωστούς μας Οστρογότθους με αρχηγό τον Οιδόθεο (Οδόθεο), τον οποίο ο συγγραφέας μνημονεύει στην πρώτη αναφορά του επεισοδίου (στο ίδιο, Δ, 35, σ. 299). Πρβλ. Piganioi, *Empire chrétien*, σ. 276. I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, τόμ. II, Βουκουρέστι 1968, σ. 405. Wolfram, *Goten*, σ. 158. Paschoud, *Zosime*, II/2, σ. 427-428.

52. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 38, τόμ. II/2, σ. 303.

53. Βλ. παραπάνω, σημ. 34-35.

54. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 39, τόμ. II/2, σ. 305-306.

Ο Θεοδόσιος, ο οποίος βρισκόταν τότε κάπου κοντά, στη Μικρά Σκυθία, ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του στρατηγού του και βρέθηκε προ τετελεσμένων γεγονότων. Συνεπώς, ωστόσο, με τη διαλλακτική του πολιτική έσπευσε να αμβλύνει τις εντυπώσεις και απελευθέρωσε αμέσως τους αιχμαλώτους, στους οποίους μάλιστα προσέφερε και δώρα, *διὰ τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας εἰς τὸ αὐτομολῆσαι προτρέπων, καὶ ἄλλως εἰς τὸν κατὰ Μαξιμίου συνοίσοντάς οἱ πόλεμον.*⁵⁵

Με την παραπάνω φράση ο Ζώσιμος, πάντοτε κριτικά διακείμενος προς τον Θεοδόσιο, αφαιρεί από την έννοια της «φιλανθρωπίας» το ιδεολογικό περιβλήμα που της είχε προσδώσει ο Θεμιστιος⁵⁶ και της αποδίδει το πραγματικό κατά την δική του αντίληψη περιεχόμενο, που δεν ήταν άλλο από το προσωπικό συμφέρον του αυτοκράτορα. Εξάλλου, πίσω από την ίδια την ενέργεια του Θεοδοσίου, την απελευθέρωση δηλαδή των αιχμαλώτων και την προσφορά δώρων, σε αντίθεση με τη σκληρή συμπεριφορά που επέδειξε απέναντί τους ο στρατηγός του, υποβόσκει μια υφέρπουσα διάσταση στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής μεταξύ της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, σχετικά με την αντιμετώπιση του βαρβαρικού ζητήματος.⁵⁷

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η διάσταση εκδηλώθηκε με ήπια μορφή και οι ενέργειες των φορέων των δύο εξουσιών δεν προκάλεσαν ανοικτή μεταξύ τους ρήξη, για δύο κυρίως λόγους: α) οι Οστρογότθοι ζούσαν ακόμη έξω από τα σύνορα της Αυτοκρατορίας και ο αυτοκράτορας δεν είχε αναλάβει καμία ηθική ή νομική δέσμευση απέναντί τους,⁵⁸ όπως συνέβαινε με τους φοιδεράτους Βησιγόθους και β) ο ίδιος ο βυζαντινός στρατηγός δεν αποκάλυψε στον Θεοδόσιο τον τρόπο με τον οποίο πέτυχε τη λαμπρή επί των Οστρογόθων νίκη, γεγονός που, όπως υπαινίσσεται ο Ζώσιμος, του επέτρεψε να διατηρήσει τη θέση του στη στρατιωτική διοίκηση της Θράκης (*ὁ μὲν οὖν Πρόμωτος ἐπέμενε τῇ τῆς Θράκης ἐφεστῶς φυλακῇ καὶ πρὸς τὸν εἰρημένον πόλεμον ἐν παραβύστω γινόμενος εὐτρεπής*).⁵⁹

Ότι ο Πρόμωτος ενήργησε μυστικά, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τον αυτοκράτορα, προκύπτει επίσης από την τελευταία φράση, *ἕτερον δέ τι παραπλήσιον*

55. Στο ίδιο, Δ, 39, σ. 306.

56. Βλ. παραπάνω, σημ. 15. "On a dans l' attitude de Théodose après la victoire de Promotus un nouvel exemple de sa politique de conciliation systématique avec les Barbares" (Paschoud, *Zosime*, II/2, σ. 429).

57. Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 128. Η διαφοροποίηση της στάσης των στρατιωτικών παραγόντων από την επίσημη εξωτερική πολιτική της κεντρικής πολιτικής εξουσίας στην αντιμετώπιση των «βαρβάρων» διατηρείται σε όλη τη διάρκεια της πρώιμης βυζαντινής περιόδου και εκδηλώνεται με ξεχωριστή έμφαση στο βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας, στο οποίο καταφθάνουν αλληπάλληλα κύματα βαρβαρικών φύλων. Πρβλ. Vasilka Tǎrkova-Zaimova, *La politique de Byzance dans ses rapports avec les "Barbares"*, *Études Historiques* 2 (1965), σ. 31-46.

58. Ο Θεοδόσιος με το γιο του Αρχάδιο, για να γιορτάσουν τη νίκη επί των Οστρογόθων, τέλεσαν θρίαμβο στην Πρωτεύουσα (12 Οκτωβρίου) και ανήγειραν αναμνηστική στήλη στο Forum Tauri (βλ. Pigniol, *Empire chrétien*, σ. 276, 297- Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 405).

59. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Δ, 39, τόμ. II/2, σ. 306.

ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ συμβῆν ἄξιον ἀφηγήσασθαι,⁶⁰ με την οποία ο συγγραφέας κλείνει το σχετικό κεφάλαιο και μας εισάγει στο αμέσως επόμενο. Χαρακτηρίζει, δηλαδή, το επεισόδιο στο οποίο πρωταγωνίστησε ο Πρόμωτος παρεμφερές με εκείνο της εξέγερσης του Γεροντίου, στην περιγραφή της οποίας περνά αμέσως μετά.⁶¹

Σύμφωνα με την αφήγηση, τον ίδιο χρόνο (386), ένας άλλος στρατιωτικός γέτης της περιοχής, ο φρούραρχος της Τόμεως Γερόντιος εξεγείρεται, συμπαρασύροντας και τους στρατιώτες του, εναντίον των πρὸ τῆς πόλεως εγκατεστημένων φοιδεράτων Γόθων. Αιτία για την εξέγερση αποτέλεσε η ανάρμοστη συμπεριφορά των ευνοημένων από τον αυτοκράτορα Γόθων, οι οποίοι αντιμετώπιζαν με ὑπεροψίαν τον άρχοντα και με καταφρόνηση τους στρατιώτες του. Διαισθανόμενος ο Γερόντιος τις προθέσεις των «συμμάχων» Γόθων να καταλάβουν την πόλη και να διαταράξουν τα καθεστώτα και διαβλέποντας τους γενικότερους κινδύνους που εγκυμονούσε η στάση τους, αποφάσισε να αναλάβει πρωτοβουλία προκειμένου να προλάβει δυσάρεστες για την πόλη και την ευρύτερη περιοχή εξελίξεις.

Χωρίς να επινοήσει παραπλανητικά σχέδια και να χρησιμοποιήσει πλάγια μέσα, όπως άλλοτε ο Ιούλιος και λίγο πριν ο Πρόμωτος, προέβη σε αιφνίδια μεν αλλά φανερή εναντίον τους επίθεση, στη διάρκεια της οποίας κατέπληξε τους βαρβάρους και διήγειρε τον πατριωτισμό των στρατιωτών του. Μεγάλος αριθμός των καταπεπληγμένων Γόθων κατεσφάγη ενώ όσοι απέδρασαν ζήτησαν άσυλο σε χριστιανικό ναό της περιοχής.

Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας ολοκληρώνει την περιγραφή του γεγονότος και περνά στην καταγραφή των άμεσων συνεπειών του. Ὁ μὲν οὖν Γερόντιος τῶν ἐπηρητημένων τὴν Σκυθίαν ἐλευθερώσας κινδύνων ... τὰς παρὰ τοῦ βασιλεύοντος ἄμοιβὰς προσεδέχετο· Θεοδόσιος δὲ ὁ βασιλεὺς οὐ μετρίως ἀγανακτήσας ὅτι βάρβαροι τοσαύτης ἡξιωμένοι παρ' αὐτοῦ τιμῆς ἀνηρέθησαν, εἰ καὶ τοῖς πράγμασιν ἔτυχον λυμνήαμενοι, συναρπάξει τε τὸν Γερόντιον παραχρῆμα καὶ λόγον τῆς ὑπερ Ῥωμαίων ἀριστείας ἀπήτει.⁶²

60. Στο ίδιο, Δ, 39, σ. 306.

61. Στο ίδιο, Δ, 40, σ. 306-308. Μολονότι ο Ζώσμος αποτελεί τη μοναδική πηγή για το συγκεκριμένο γεγονός, εν τούτοις η αξιοπιστία του δεν έχει από κανέναν αμφισβητηθεί για τους εξής λόγους: α) γιατί παρέχει λεπτομερή περιγραφή του επεισοδίου και όχι απλή αναφορά και β) γιατί παρόμοια περιστατικά θα μπορούσαν εύλογα και εύκολα να εκδηλωθούν σε ακριτικές περιοχές της Θράκης, σε συνάρτηση και με το πνεύμα και το κλίμα της εποχής.

62. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα* Δ, 40, τόμ. II/2, σ. 307-308. O. Schmitt, *Der "Gotensieg" von Tomi*. Verlag und Hindergründe, *Historia* 46 (1997), σ. 379-384. Leppin, *Theodosius der Grosse*, 52-53. O F. Paschoud (*Zosime*, II/2, σ. 430-431 και *Invasions barbares*, σ. 186) χαρακτηρίζει τα ηρωικά γεγονότα που περιγράφει ο Ζώσμος με πρωταγωνιστές τους Μοδάρι, Πρόμωτο, Γερόντιο κ.ά. ως "épisodes anecdotiques" και αποδίδει στον αφηγητή τους την πρόθεση να μεγιστοποιήσει ασήμαντα γεγονότα σε αντίθεση με τα σημαντικά (μάχη της Αδριανουπόλεως και υπογραφή της συνθήκης του 382), τα οποία υποβαθμίζει, όπως και ο Ευνάπιος, αφιερώνοντάς τους ελάχιστες γραμμές. Ωστόσο, πιστεύουμε πως πέρα από τις όποιες υπερβολές και σκοπιμότητες περιέχει η καταγραφή των επεισοδίων αυτών, οι συνέπειες της επίσημης ενσωμάτωσης των «βαρβάρων» στους κόλπους του πληθυσμού της Θράκης, δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει την έντονη δυσανεμία του αλλά και αντιδράσεις που εκδηλώνονταν άλλοτε με ήπιο και άλλοτε με οξύτερο τρόπο. Βλ. επίσης, Leppin, *Theodosius der Grosse*, σ. 53.

Η συγκεκαλυμμένη διάσταση απόψεων και η απόκλιση των ενεργειών πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας, μετατράπηκαν εν προκειμένω σε ανοικτή ρήξη των δύο πλευρών, με ιδιαίτερο αντίκτυπο στις σχέσεις του κέντρου και της περιφέρειας.⁶³ Ο Θεοδόσιος απέρριψε τα επιχειρήματα που επικαλέστηκε ο Γερόντιος για την εξέγερσή του και του προσήψε ιδιοτέλεια και έλλειψη ενδιαφέροντος για το κοινό συμφέρον (*ένίστατο δὲ τῷ μὴ διὰ τὸ κοινῇ λυσιτελὲς ἀλλ' ἐπιθυμίᾳ τῶν παρὰ βασιλέως αὐτοῖς δεδωρημένων*).⁶⁴ Η ανταπάντηση του φρουράρχου, ότι απέστειλε τα χρυσά κοσμήματα των *ἀναιρεθέντων* βαβάρων στο δημόσιο ταμείο, δεν έπεισε τον αυτοκράτορα και έτσι ο πρώτος αναγκάστηκε να διαμοιράσει ολόκληρη την περιουσία του στους ευνοήχους της βασιλικής αυλής, προκειμένου να διασωθεί, *ἄξια εἰς Ῥωμαίους εὐνοίας ἐκτίσας τὰ ἐπίχειρα*.⁶⁵

Οι αναφορές του συγγραφέα σε διαμετρικά αντίθετες ενέργειες των ασκούντων την εξουσία εκείνη την εποχή δίνουν το στίγμα της ανοικτής και απροκάλυπτης πλέον σύγκρουσης κεντρικής πολιτικής εξουσίας και επαρχιακής στρατιωτικής διοίκησης. Γίνεται φανερό ότι στην αντιπαράθεση αυτή οδήγησε ουσιαστικά η σταδιακή απόκλιση των συμφερόντων του κέντρου από εκείνα της περιφέρειας.⁶⁶ Η νέα πρωτεύουσα εκδηλώνει με κάθε τρόπο την προθέσή της για απεριόριστη αφομοίωση ξένων στην Αυτοκρατορία⁶⁷ με φυσική συνέπεια τη σταδιακή εγκατάλειψη του *limes* σε αντίθεση με την επαρχία που διατηρεί ακόμα ζωντανή την ελπίδα ότι μια στρατιωτική ανόρθωση του συνόρου θα διασφαλίσει εκ νέου τη σχετική ισορροπία των πόλεων. Κατά τον G.

63. O P. Lemerle (*Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIe siècle*, *RH* 211/2 [1954], σ. 279), χαρακτηρίζει το επεισόδιο του Γεροντίου ως "un parfait exemple du conflit latent entre les partisans de la politique d'entente et les partisans de la politique de force".

64. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 40, τόμ. II/2, σ. 308.

65. Στο ίδιο, Δ, 40, σ. 308.

66. Η Vasilka Tǎrkova-Zaimova (*Byzance*, σ. 33), αναφερόμενη στα γεγονότα που προσδιορίζουν αυτή την απόκλιση συμπεραίνει ότι «η κεντρική εξουσία έδειχνε υπερβολική επείγεια και έκλεινε τα μάτια μπροστά στις αδικίες που διαπράττονταν επειδή η γενική πολιτική της Αυτοκρατορίας δεν κατευθυνόταν από τα συμφέροντα της επαρχίας αλλά αποκλειστικά και μόνο από εκείνα της Πρωτεύουσας που αποτελούσε ένα είδος πόλης-κράτους, αναδιπλωμένης μέσα στην εγωιστική της ύπαρξη». Ο G. Dagron (*Thémistios*, σ. 94), διευκρινώντας την ίδια συλλογιστική, ισχυρίζεται ότι ο Θεοδόσιος Α' ολοκληρώνει το έργο των προκατόχων του, "en confirmant la capitale, dans sa dignité et son rôle, au détriment de la vie municipale des provinces".

67. Χαρακτηριστική για την αύξηση του πληθυσμού της Κωνσταντινουπόλεως είναι η περιγραφή της βυζαντινής πρωτεύουσας από τον Ζώσμο (*Ιστορία Νέα Β*, 35, τόμ. I, σ. 108): *ἤϋξησε τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς μέγεθος πόλεως σφόδρα μεγίστης, ὥστε καὶ τῶν μετ' αὐτὸν αὐτοκρατόρων τοὺς πολλοὺς τὴν οἰκονομῶν τὴν ἐν αὐτῇ πλῆθος ὑπὲρ τὴν χρεῖαν συναγαγεῖν, τῶν ἀπανταχοῦ γῆς ἢ στρατείας ἢ ἐμπορίας ἔνεκεν ἢ ἄλλων ἐπιτηδευμάτων εἰς ταύτην ἀγειρομένων*. Πρβλ. G. Dagron, *Naissance d'une capitale, Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Παρίσι 1974, σ. 522-523.

Dagron, «η άποψη της Κωνσταντινουπόλεως συγκρούεται με εκείνη των επαρχιών και για πρώτη φορά αυτή η αντίθεση ομολογείται ανοικτά».⁶⁸

Στη συνείδηση του Γεροντίου και όσων εκείνος εκπροσωπεί, οι Γότθοι εμφανίζονται ως σύμμαχοι των Ρωμαίων μόνο κατ' όνομα. Η συμπεριφορά τους προς τον εγγώριο πληθυσμό που τους φιλοξενεί στα εδάφη του είναι εχθρική και η γενικότερη στάση τους ύποπτη.⁶⁹ Για την κεντρική ωστόσο εξουσία, ενσαρκωμένη στο πρόσωπο του αυτοκράτορα και του στενού του περιβάλλοντος, η εικόνα των φαιδεράτων Γότθων είναι, κατά τρόπο ίσως ουτοπικό και επίπλαστο, τελείως διαφορετική. Είναι οι προστάτες των συνόρων, οι καλλιεργητές της ερημωμένης θρακικής γης,⁷⁰ οι σύμμαχοι και αρωγοί του ίδιου του αυτοκράτορα εναντίον εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών.⁷¹ Η σκανδαλώδης εύνοια και η υπέρμετρη επιείκεια που επιδεικνύει μπροστά στις «ανοίγειες» συχνά πράξεις τους,⁷² προκαλούν το κοινό αίσθημα και αφυπνίζουν την επαρχιακή εθνική συνείδηση που εξεγείρεται στο πρόσωπο των τοπικών στρατιωτικών αρχόντων.⁷³

68. Dagron, Thémistios, σ. 108.

69. Ο Ευνάπιος, τον οποίο ακολουθεί πιστά σχεδόν ο Ζώσιμος, συνοψίζει την δική του άποψη για τον χαρακτήρα των εποίκων Γότθων στη φράση που ακολουθεί: *αὐτὰ δὲ ἦσαν ἀσεβέσταται καὶ βαρβαρικὸν ἦθος εἰς ὠμότητα παρατρέχουσαι, παντὶ τρόπῳ Ῥωμαίους ἐπιβουλεύειν καὶ πάσῃ μηχανῇ καὶ δόλῳ τοὺς ὑποδεξαμένους ἀδικεῖν, κὰν τὰ μέγιστα ὑπ' αὐτῶν εὐπάσχωσιν, ὡς ἂν τῆς ἐκείνων ἀπάσης χώρας ἐγκρατεῖς γίνωνται* (Ευνάπιος, *Ἱστορία ἡ μετὰ Δέξιππον* 59, σ. 86).

70. Για όσα σχετικά αναφέρει ο Θεμιστίος, βλ. παραπάνω σημ. 16, καθώς και *Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 302-303: *καὶ γέγονε Μασινίσσας αὐτοῖς πρὸς τοὺς ὕστερον πολεμίους πρόβολος καὶ φυλακτῆριον.*

71. Ἐς θμίσουμε ξανά ἐδῶ τὴν χαρακτηριστικὴ φράση τοῦ Ζώσιμου (*Ἱστορία Νέα* Δ, 39, τόμ. Π/2, σ. 306): *διὰ τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας εἰς τὸ αὐτομολῆσαι προτρέπων, καὶ ἄλλως εἰς τὸν κατὰ Μαξίμου συνοίσοντάς οἱ πόλεμον*, στην οποία καταγράφονται οι προσωπικές προσδοκίες του βυζαντινού αυτοκράτορα από την πλευρά των ατόμων και των εποίκων Γότθων. Σχετικά με την πραγματοποίησή μ η των προσδοκιών αυτών, βλ. Χρυσός, *Γότθοι*, σ. 158-164 και Wolfram, *Goten*, σ. 159.

72. Τη δυσαρέσκειά του για την εύνοια που επιδείκνυε προς τους εποίκους Γότθους ο Θεοδόσιος είχε διατυπώσει και ο Ευνάπιος (*Ἱστορία ἡ μετὰ Δέξιππον* 59, σ. 86): *καὶ ὁ βασιλεὺς τιμῶν οὐκ ἔληγεν, ἀλλ' ὁμοτραπέζους εἶχε καὶ ὁμοσκήνους, καὶ πολὺ τὸ φιλόδωρον ἐς αὐτοὺς ἦν, φράση με τὴν οποία επιβεβαιώνει ουσιαστικά όσα ο ιδεολογικός του αντίπαλος Θεμιστίος (*Λόγοι πολιτικοί*, 16, σ. 302), εκφράζοντας τη αυτοκρατορική βούληση, είχε προβλέψει ότι θα γίνουν: *οὕτω καὶ Σκύθας ὁψόμεθα ὀλίγου χρόνου νῦν μὲν γὰρ ἔτι τὰ προσκρούσματα αὐτῶν νέα, ληψόμεθα δ' οὐδ' οὐκ εἰς μακρὰν ὁμοσπόνδους, ὁμοτραπέζους, ὁμοῦ στρατευομένους, ὁμοῦ λειτουργοῦντας.**

73. Η Suzanne Teillet (*Goths*, σ. 74) παρατηρεῖ για τὴ διαμόρφωση τῆς επαρχιακῆς συνείδησης στα τέλη του 4ου αἰώνα τα ἐξῆς: *“On comprend alors comment, dans l' Empire de la fin du IVe siècle, parallèlement à cette notion abstraite de patrie dilatée et idéalisée à l' extrême que représente Rome, tend à se développer un sentiment plus concret qui n' est autre que celui de la “petite patrie”, naguère limitée à la cité natale, étendu désormais à un territoire plus vaste, celui de la province”.* Ἀντίθετα, ἡ εφημερία που επιχειρεῖ ο Ι. Stoian για τὴν ἐξέγερση του Γεροντίου, μέσα από τὴν μαρξιστικὴ θεώρηση του γεγονότος (*Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, Βουκουρέστι 1962, σ. 53) είναι τουλάχιστον αυθαίρετη, διότι τὴν ουσία παραποιεῖ και ἀλλοιώνει τὸ περιεχόμενο τῆς ἰδιας τῆς πληροφορίας που παραδίδει ο Ζώσιμος.

Η πολιτική της ανοχής και της επεικούς αντιμετώπισης των «βαρβάρων» της Θράκης συνεχίστηκε και κατά τους επόμενους αιώνες, κατευθυνόμενη πάντοτε από το κέντρο αλλά με δυσάρεστες συνέπειες για τον πληθυσμό των συνοριακών επαρχιών. Γράμματα του Ιουστινιανού, για παράδειγμα, σταματούσαν συχνά επιχειρήσεις των στρατηγών του Ιλλυρικού και της Θράκης εναντίον ουννικών στρατευμάτων που είχαν εισβάλει στην *ῥωμαϊκὴν γῆν* και λεηλατούσαν την ύπαιθρο *ἀναγκαίων αὐτῶν ἐξ ξυμμάχιαν Ῥωμαίους ὄντων ἐπὶ Γότθους ἴσως ἢ ἐπὶ ἄλλους πολεμίων τινάς*.⁷⁴

Πρωτοβουλίες εναντίον των «βαρβάρων», όπως μαρτυρεί ο Προκόπιος στη συνέχεια του σχετικού χωρίου, έπαιρναν και οι ίδιοι οι κάτοικοι των περιοχών που πλήττονταν από τις ληστρικές επιδρομές των εισβολέων του Βορρά, όταν μάλιστα οι τελευταίοι προέβαιναν σε απαγωγές μελών των οικογενειών τους.⁷⁵ Η απάντηση όμως της πολιτείας στις «αυθαίρετες» ενέργειες των «γεωργών» της Θράκης ήταν σκληρή και αμείλικτη. Απεσταλμένοι του αυτοκράτορα τους τιμωρούσαν με ξυλοδαρμό, τους επέβαλαν χρηματικά πρόστιμα και αξίωναν από εκείνους την επιστροφή στους «βαρβάρους» των λαφύρων και των ίππων που τους είχαν αφαιρέσει.⁷⁶

Είναι αλήθεια ότι τον 6ο αιώνα η διείσδυση των «βαρβάρων» στις βόρειες επαρχίες της Θράκης και η προκλητική ανοχή της κεντρικής διοίκησης στις άνομες ενέργειές τους εις βάρος του τοπικού στοιχείου, για λόγους σκοπιμότητας, είχε εξελιχθεί σε μια κατάσταση ρουτίνας. Αυτή η *de facto* κατάσταση εξήγειρε το πατριωτικό αίσθημα του πληθυσμού των πληττόμενων περιοχών, ο οποίος σιγά-σιγά συνειδητοποιούσε το οξύτατο για την επιβίωσή του πρόβλημα και αφυπνιζόταν διαμορφώνοντας σταδιακά μια τοπική εθνική συνείδηση.⁷⁷ Αυτή η τοπική συνείδηση –όπως ο Προκόπιος την κατέγραψε στα *Ανέκδοτα*– εκδηλωνόταν με εθνικές λαϊκές ξεγέρσεις, οι οποίες συχνά συνεπικουρούνταν από ανάλογες ενέργειες των στρατιωτικών παραγόντων της περιοχής.

Ο λαός των ιδίων όμως περιοχών, δύο περίπου αιώνες πριν, αιφνιδιασμένος από τη μαζική εγκατάσταση των φοιδεράτων Γότθων και από τις αλλεπάλληλες εισβολές άλλων «βαρβαρικών» φύλων του Βορρά, δεν είχε τον χρόνο να συνειδητοποιήσει το πρό-

74. Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 21, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. III, *Historia Arcana*, Λιψία 1963, σ. 133.

75. *Πολλάκις δὲ καὶ γεωργῶν τῶν ἐνταυθὰ τινες, παίδων τε σφετέρων καὶ γυναικῶν πόθῳ ἐξηνδραποδισμένων ἡγμένοι, ἄθροοι τε γεγεννημένοι ἀναχωροῦσι πολλοὺς <εὐτύχανον> κτείναντες, καὶ αὐτῶν τοὺς ἵππους ἴσχυσαν ξὺν πάσῃ ἀφέλεσθαι τῇ λείᾳ* (στο ίδιο, 21, σ. 133).

76. Στο ίδιο, 21, σ. 133.

77. O A. Guillou στα συμπεράσματα της μελέτης του, *La frontière pour les Byzantins, le barbare et le voisin* (στο *Byzance et ses voisins*, σ. 17-24) επιχειρεί να αποδώσει την ερμηνεία των όρων «βάρβαρος» και «γείτονας», συσχετίζοντάς την με τη διάσταση που είχε επέλθει μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας (“ethnocentrisme” και “marginalisation”). Πρβλ. Gaudemet, *Étranger*, σ. 47.

βλημα και να αντιδράσει δυναμικά.⁷⁸ Την επαρχιακή εθνική συνείδηση ενσάρκωναν τότε οι στρατιωτικοί ηγέτες των ακριτικών περιοχών (Πρόμωτος, Γερόντιος, Τιμάσιος κ.ά.),⁷⁹ οι οποίοι την εκδήλωναν μέσα από δυναμικές –έμμεσες ή άμεσες– παρεμβάσεις στην επίσημη πολιτική της κεντρικής εξουσίας, όπως διαπιστώθηκε στις περιπτώσεις που ήδη αναφέρθηκαν. Αξίζει να σημειωθεί επιπλέον ότι η κοινωνική αναστάτωση και η έντονη οικονομική κρίση που επέφερε η διείσδυση των Γόθων στις αγροτικές περιοχές της Θράκης,⁸⁰ ανάγκασε πολλούς αγρότες– κυρίως παροίκους– να εγκαταλείψουν τον τόπο τους και να αναζητήσουν καλύτερη τύχη αλλού.⁸¹ Τη δυναμική επομένως αντίδραση του φρουράρχου της Τόμεως Γεροντίου δεν την προκάλεσε μόνο το κοινό αίσθημα δυσπιστίας και αγωνίας των στρατιωτικών παραγόντων της περιοχής και των κατοίκων της πόλης αλλά και η έντονη δυσαρέσκεια των αγροτών και των κατοίκων της υπαίθρου, οι οποίοι πρώτοι από όλους είχαν υποστεί τις συνέπειες της εγκατάστασης των Γόθων στα εδάφη τους. Ήταν φυσικό λοιπόν στη συνείδηση των ανθρώπων μιας μικρής κλειστής κοινωνίας –όπως ήταν τα χωριά της Θράκης, στα οποία είχαν διεισδύσει οι νέοι έποικοι– τη θέση του κοινού συμφέροντος (*κοινή λυσιτελής*) να καταλάβει η ανάγκη της προστασίας της ιδιοκτησίας ή της νομής μικρού έστω τμήματος εδάφους, που αποτελούσε εγγύηση για την οικογενειακή τους επιβίωση και βασική πηγή για την εκπλήρωση των δημοσιονομικών τους υποχρεώσεων.⁸²

78. Την αγωνία του για τον εκβαρβαρισμό των αγροτικών περιοχών και για τη δυσχερή θέση, στην οποία είχαν περιέλθει οι κάτοικοί τους, εκφράζει με εύγλωττο τρόπο ο Συνέσιος σε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα του *Λόγου του Περί Βασιλείας* (14, στ. 1092 Α).

79. Οι μεταβολές που επέφερε η μαζική εγκατάσταση των Γόθων στην κοινωνική και οικονομική δομή των βορείων επαρχιών της Θράκης, στα τέλη του 4ου αιώνα, ενίσχυσαν την κοινωνική θέση των στρατιωτικών παραγόντων των παραμεθορίων περιοχών και ενδυνάμωσαν τον πολιτικό τους ρόλο. Οι «παραμελημένοι» κάτοικοι των πληττόμενων από τις «βαρβαρικές» εισβολές περιοχών είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους στους στρατιωτικούς τους ηγέτες, των οποίων η κοινωνική θέση είχε παραμείνει –τόσο στο *limes* όσο και στο εσωτερικό των επαρχιών–, μέχρι τα τέλη του 6ου αιώνα, πολύ σημαντική. Πρβλ. A. Barnea, *Changements sociaux et économiques dans la province de Scythie (IVe-VIe s.)*, *Balkanica Posnaniensia* 5 (1990), σ. 401-402.

80. Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* I, 8, έκδ. J. Bidez - F. Winkelmann, *Philostorgius Kirchengeschichte* (GCS), Βερολίνο 1981, σ. 139: *ἐπεὶ δὲ ἡ Θράκη ἐξηρημάτω, καὶ οὔτε παρέχειν τι τῶν ἐπιτηδείων ἦν δυνατὴ ... ἐπὶ Χερρόνησον ὁ Γαϊνᾶς στέλλεται*. Demandt, *Spätantike*, σ. 159. Λεπτομέρειες για την κατάσταση στον δημογραφικό, οικονομικό και κοινωνικό τομέα των βορείων επαρχιών τον 4ο αιώνα, βλ. Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 324-327.

81. Η πληροφορία είναι έμμεση και συνάγεται από ένα νόμο που εξέδωσε ο Θεοδοσίος το 392, με τον οποίο έθετε τέρμα σε αυτή την κατάσταση υποχρεώνοντας τους αγρότες-παροίκους της Θράκης να παραμείνουν στη γη τους (βλ. *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, *Codex Justinianus* XI, 52.1, έκδ. P. Krueger, CJC II, Βερολίνο 1877 [ανατ. 1967], σ. 443). Πρβλ. Velkov, *Campagnes*, σ. 45.

82. Βλ. Guillou, *Frontière*, σ. 24.

Σε αυτό το πνεύμα, λίγα χρόνια αργότερα, ο φιλόσοφος και επίσκοπος Συνέσιος απευθύνει έκκληση για συστράτευση στο πλευρό των αγροτών όλων των κοινωνικών τάξεων της πόλης, προκειμένου να προστατευθεί η γη τους και να αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος από τη γενικότερη εξάπλωση των «Σκυθών».⁸³

Εστιάζοντας στις αιτίες που προκάλεσαν τις αντιδράσεις κυρίως των στρατιωτικών ηγετών, όπως έχουν καταγραφεί στις πηγές της εποχής και ερμηνεύθηκαν στην παρούσα εργασία, πρέπει να επισημανθεί και κάτι ακόμη. Είναι γνωστό ότι, από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου μέχρι την άνοδο του Θεοδοσίου στον βυζαντινό θρόνο, στον ρωμαϊκό στρατό –ιδιαίτερα σε εκείνον της Δύσης– είχαν εισχωρήσει και διακριθεί πολλοί Γερμανοί, καταλαμβάνοντας συχνά υψηλά αξιώματα.⁸⁴ Ο προσανατολισμός, λοιπόν, του Θεοδοσίου σε μια πολιτική ενσωμάτωσης των Γόθων στους κόλπους της Αυτοκρατορίας και η εφαρμογή στη συνέχεια αυτού του νεωτερισμού με τη συνθήκη του 382, δημιούργησαν τις καλύτερες προϋποθέσεις όχι μόνο για την επέκταση αυτού του φαινομένου, αλλά κυρίως για τον «εκβαρβαρισμό» του ίδιου του βυζαντινού στρατού. Η προοπτική αυτής της εξέλιξης στις τάξεις του στρατού ήταν φυσικό να ανησυχήσει τους φυσικούς φορείς της στρατιωτικής εξουσίας –ιδιαίτερα τους εκπροσώπους της στη Θράκη– και να προκαλέσει τριγμούς στις σχέσεις της με την πολιτική.

Ας σημειωθεί ότι ο στρατός και οι στρατιωτικοί παράγοντες αποτελούσαν ανέκαθεν, από τη φύση της εκπαίδευσής τους και τον ρόλο που είχαν αναλάβει, την συντηρητική πτέρυγα κάθε κοινωνίας. Πάντοτε εξέφραζαν, όπως εκφράζουν και σήμερα, εντονότερα από τις άλλες κοινωνικές τάξεις το πατριωτικό συναίσθημα και το χρέος για την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων. Ιδιαίτερα όμως, την εποχή εκείνη, που ο κίνδυνος της απώλειας εδαφών της Αυτοκρατορίας ήταν ορατός και υπαρκτός, καθώς οι ξένοι είχαν ήδη εγκατασταθεί στα εδάφη της, οι αντιδράσεις των φορέων της στρατιωτικής εξουσίας ήταν, υπό την έννοια αυτή, δικαιολογημένες.

Στο πλαίσιο της ερμηνείας των στρατιωτικών αντιδράσεων, που εκδηλώθηκαν πριν και μετά την υπογραφή του *foedus* του 382, πρέπει να ενταχθεί και η παραμέτρως της προληπτικής αντιμετώπισης μιας προϋούσας απειλής «εκβαρβαρισμού» του βυζαντινού στρατού και της βυζαντινής κοινωνίας, φαινόμενο το οποίο, λίγο αργότερα,

83. Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 14, στ. 1092 Α: Δέον πρὸς τοῦ Σκύθας δεῦρο σιδηροφοροῦντας ἀνέχεσθαι, παρὰ τε τῆς φίλης γεωργίας ἀνδρας αἰτήσαι τοὺς μαχεσομένους ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ καταλέγειν εἰς τοσοῦτον, ἐν ᾧ δὴ καὶ τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τοῦ φροντιστηρίου, καὶ τὸν χειροτέχνην ἀπὸ τοῦ βαναυσείν ἀναστήσαντες, καὶ ἀπὸ τοῦ πωλητηρίου τὸν ὄντα πρὸς τούτω, τὸν τε κηφήνα δῆμον, ὃς ὑπὸ τῆς πάνυ σχολῆς ἐγκαταβιοῖ τοῖς θεέτροις, πείσομέν ποτε καὶ σπουδάσαι, πρὶν ἀπὸ τοῦ γελᾶν ἐπὶ τὸ κλάειν ἀφίκονται. Πρβλ. Ch. Lacombrade, *Le discours sur la royauté de Synésios de Cyrène à l'empereur Arcadius*, Παρίσι 1951, σ. 62.

84. Βλ. Piganiol, *Empire chrétien*, σ. 361-371· A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, τόμ. Ι, Οξφόρδη 1964, σ. 199-202· Teillet, *Goths*, σ. 101-102. Για την άνοδο ικανών Γερμανών στις τάξεις της στρατιωτικής ιεραρχίας της Αυτοκρατορίας τον 4ο αιώνα, βλ. ειδικά Waas, *Germanen*, σ. 5-10.

έλαβε πράγματι μεγάλες διαστάσεις ιδιαίτερα στην ίδια τη βυζαντινή πρωτεύουσα.⁸⁵ Επομένως, η αμφίπλευρη απεικόνιση των Γόθων στα κείμενα των συγγραφέων της εποχής αντανακλά τη διάσταση που είχε επέλθει στους κόλπους της πρώιμης βυζαντινής κοινωνίας, ανάμεσα στην πολιτική και τη στρατιωτική εξουσία, το κέντρο και την περιφέρεια, τους φορείς και εκφραστές της παλαιάς και της νέας ιδεολογίας σχετικά με την αντιμετώπιση των ξένων, «βαρβαρικών» λαών.

---

85. Ο Σωκράτης, περιγράφοντας τη στάση του Γαϊνά και τις μεγάλες κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές που προκάλεσαν οι Γόθοι οπαδοί του γύρω στο 400 μ.Χ., μιλάει σε πολύ δραματικό τόνο για τον «εκβαρβαρισμό» της Πρωτεύουσας: *Βεβαρβάρωτο οὖν ἡ πόλις ὑπὸ τῶν πολλῶν μυριάδων, καὶ οἱ αὐτῆς οἰκίτορες ἐν αἰχμαλώτων μοίρα ἐγένοντο. Τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ ἐπικρημασθεὶς τῆ πόλει κίνδυνος, ὡς καὶ κομήτην μέγιστον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ μέχρι τῆς γῆς διήκοντα, καὶ οἶον οὐδεὶς ἐθεάσατο πρότερον, μνησύνει αὐτόν* (Εκκλησιαστική Ιστορία VI, 6.14-15, ἐκδ. R. Hussey, *Socrates Scholasticus Ecclesiastica Historia*, τόμ. I/II, Οξφόρδη 1853 [ανατ. Hildesheim - Νέα Υόρκη 1992], σ. 671). Πρβλ. Williams - Friell, *Theodosius*, σ. 152· H. Leppin, *Von Konstantin dem Grossen zu Theodosius II. Das christliche Kaizertum bei den Kirchenhistorikern Socrates, Sozomenus und Theodoret* (Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben), Γκρέτινγκεν 1996, σ. 123-124· Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 53. Για την παρουσία των Γόθων στην Κωνσταντινούπολη και την κατάσταση που επικρατούσε στη βυζαντινή πρωτεύουσα γύρω στο 400 μ.Χ., βλ. G. Albert, *Goten in Konstantinopel. Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400 n. Chr.*, Paderborn 1984.

5. Οι περιπλανήσεις του Αλάριχου στη Βαλκανική (395-401) και η απαρχή του ανταγωνισμού Ανατολής και Δύσης¹

«Θα σιωπήσω όσον αφορά τον βασιλέα Αλάριχο, ο οποίος τόσες φορές ηττήθηκε και παραδόθηκε με τους Γόθους του, αλλά κάθε φορά απελευθερώνόταν πάλι».² Αυτόν τον βαρύ υπαινιγμό διατυπώνει ο Ορόσιος για την αυτοκρατορική πολιτική έναντι του Γόθου ηγεμόνα Αλάριχου, όταν αναφέρεται στις σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τους Γόθους πριν από την άλωση της Ρώμης, αποσιωπώντας, καθώς ο ίδιος λέει, τις λεπτομέρειες. Με την παραπάνω φράση ο Λατίνος ιστορικός κρίνει αρνητικά την αυτοκρατορική πολιτική που ασκήθηκε στην κρίσιμη δεκαπενταετία του οξυτάτου ανταγωνισμού Ανατολής και Δύσης, σε αντίθεση με όσα διατυπώνει για την πολιτική του Θεοδοσίου Α' απέναντι στον ίδιο λαό. Ο ποταμός Frigidus κατά τον Ορόσιο, γνώρισε στην πραγματικότητα δύο ήττες: εκείνη του σφετεριστή Ευγένιου και εκείνη των βαρβάρων, αφού και στις δύο περιπτώσεις οι βαριές ανθρωπίνες απώλειες οδήγησαν σε σημαντική μείωση της δύναμής τους.³

Οι παρατηρήσεις του Ορόσιου δίνουν με σαφήνεια το στίγμα της μεταβολής που επήλθε στο επίπεδο των σχέσεων Αυτοκρατορίας και Γόθων. Η έντονη ιδεολογικοπολιτική αντίθεση, που είχε εκδηλωθεί στους κόλπους της μίας και ενιαίας Αυτοκρατορίας την εποχή κυρίως του Θεοδοσίου, σχετικά με την αντιμετώπιση των Γόθων, πήρε τη μορφή ανοικτής πλέον σύγκρουσης των δύο τμημάτων της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπου, όμως, η εμπλοκή των Γόθων και του αρχηγού τους Αλάριχου προσέδωσαν σε αυτή νέο περιεχόμενο. Η εξέλιξη των σχέσεων Αυτοκρατορίας - Γόθων και η σταδιακή εναλλαγή του ρόλου των τελευταίων διαγράφεται θαυμάσια στις *Ιστορίες* του Ορόσιου, ο οποίος στη διαδρομή του έργου του εγκαταλείπει την παραδοσιακή αντίληψη του σχήματος «Ρωμαίοι-Γόθοι» και καταλήγει σε μια πολύ σημαντική μεταμόρφωση της

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Σύμμεκτα* 13 (1999), σ. 23-47.

2. Ορόσιος, *Historiarum adversus paganos libri septem* VII, 37.1, έκδ. Marie-Pierre Arnaud-Lindet, τόμ. III, Παρίσι 1991, σ. 107.

3. Στο *ίδιο*, VII, 35.19, σ. 101. Πρβλ. Κλαυδιανός, *Panegyricus de sexto consulatu Honorii Augusti*, έκδ. E. H. Warmington (LCL 136, *Claudian*), τόμ. II, Λονδίνο 1972, σ. 90, στ. 218-225. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η συγκεκριμένη σκληρή μεταχείριση των Γόθων είχε υιοθετηθεί από τους στρατηγούς του και όχι από τον ίδιο τον Θεοδόσιο, προς τον οποίο άλλωστε είχαν από πολύ ενωρίς εκδηλώσει την αντίθεσή τους για τη διαλλακτική και φιλειρηνική πολιτική έναντι, κυρίως, των Γόθων της Θράκης. Βλ. σχετικά, H. Wolfram, *History of the Goths*, Berkeley - Los Angeles - London 1990, σ. 138 και κυρίως Σοφία Πατούρα, Η εγκατάσταση των Γόθων στη Θράκη και οι πρώτες στρατιωτικές αντιδράσεις, *Σύμμεκτα* 10 (1996), σ. 241-267.

εικόνας των Γόθων, στην οποία οι τελευταίοι εμφανίζονται πλέον ως σύμμαχοι και σχεδόν ισότιμοι των Ρωμαίων.⁴

Το όνομα του Αλάριχου, ως αρχηγού μιας πολυεθνικής ομοσπονδίας που νικά τα ρωμαϊκά στρατεύματα στον ποταμό Έβρο και στη συνέχεια περικυκλώνεται και ηττάται από τον στρατηγό της Δύσης Σηλίχωνα, εμφανίζεται στην περιγραφή των γεγονότων του φθινοπώρου του 391. Είναι η πρώτη φορά, μετά το 382, που παραβιάζεται η συνθήκη ειρήνης μεταξύ του Θεοδοσίου και των Γόθων φριδεράτων. Η πρώτη δυναμική εμφάνιση του Γόθου ηγεμόνα στο προσκήνιο της πρώιμης γοθικής ιστορίας τοποθετείται στο έτος 395,⁵ μετά την ήττα του σφετεριστή Ευγένιου από τα στρατεύματα του Θεοδοσίου στα οποία συμμετείχαν και 20.000 περίπου Γόθοι φριδεράτοι. Πολλοί σύγχρονοι ερευνητές μιλούν για εξέγερση ή επανάσταση του Αλάριχου,⁶ αμέσως μετά το θάνατο του Θεοδοσίου, βασισμένοι στο γνωστό χωρίο του Ζώσμου, ... *στασιάζοντα και άλλοτριώσαντα τών νόμων έαυτὸν έθεώρησεν Αλάριχον (ήγανάκει γάρ ὅτι μὴ στρατιωτικῶν ήγειτο δυνάμεων ἀλλὰ μόνους είχε τοὺς βαρβάρους, οὗς Θεοδοσίος έτιγεν αὐτῶ παραδοὺς ὅτε σὺν αὐτῶ τήν Εὐγενίου τυραννίδα καθεΐλε), τότε τοίνυν έσήμαινε δι' ἀπορρήτων αὐτῶ προσωτέρω τοὺς σὺν αὐτῶ βαρβάρους ἢ ἄλλως σύγκλυδας ὄντας έξαγαγεῖν, ὡς έτοιμῶν ἀπάντων εἰς ἄλωσιν έσομένον.*⁷ Ωστόσο, ο ίδιος ο Ζώσμος αναφέρει σε προηγούμενο σημείο του 4ου κεφαλαίου ότι ο Σηλίχων (στρατηγὸς τοῦ παντὸς στρατεύματος) κράτησε το αξιόμαχο τμήμα των στρατευμάτων κοντά του, ενώ επέτρεψε στο *ἀπεσκληκὸς και ἀπόβλητον* να αποχωρήσει για την Ανατολή.⁸ Στη συνέχεια, αναφερόμενος στις προθέσεις των ισχυρών ανδρών Ανατολής και Δύσης Ρουφίνου και Σηλίχωνα, αμοιβαία εχθρικές και υπονομευτικές, αποκαλύπτει την ήδη εκδηλωμένη αντίθεση των δύο ανδρών.⁹ Τόσο η μαρτυρία του Ζώσμου όσο

4. Suzanne Teillet, *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Παρίσι 1984, σ. 139-143· H.-W. Goetz, Concepts of Realm and Frontiers from Late Antiquity to the Early Middle Ages: some preliminary Remarks, στο *Transformation of Frontiers*, σ. 75-76.

5. Βλ. Κλαυδιανός, *De Bello Gothico* (LCL 136, *Claudian*), σ. 164, στ. 524-526· του ίδιου, *Panegyricus de sexto consulatu Honorii Augusti*, σ. 82, στ. 107-108· Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 56.1, έκδ. F. Paschoud, *Zosime Histoire Nouvelle*, τόμ. I-III/2, Παρίσι 1971-1989, τόμ. II/2, σ. 325. Πρβλ. J. R. Martindale, *PLRE II*, A.D. 395-527, Κέμπριτζ 1980, σ. 44 και Wolfram, *Goths*, σ. 136-137.

6. Wolfram, *Goths*, σ. 140· E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. I (*De l'Etat romain à l'Etat byzantin*, 284-476), Παρίσι 1959, σ. 228· P. Heather, *Goths and Romans 332-489*, Οξφόρδη 1991, σ. 193. Βλ. επίσης, M. Ausbüttel, *Germanische Herrscher. Von Arminius bis Theoderich*, Ντάρμστατ 2007, σ. 75.

7. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Ε*, 5.4, τόμ. III/1, σ. 11.

8. Στο ίδιο, Ε, 4.2, σ. 10.

9. *Και ταῦτα διαθείς, ἔχων τε πρὸς Ρουφίνον ἐγκότως οἷα δύναμιν αὐτῶ ἀντίρροπον κατὰ τὴν ἑῶαν ἔχην βουλόμενον, ὡς Ἀρκάδιον ἰέναι διεννοεῖτο, διαθεῖναι κατ' ἐξουσίαν καὶ τὰ κατ' ἐκείνον ἐθέλων ἔλεγε γὰρ ἐπιτεράφθαι παρὰ Θεοδοσίου τελευτᾶν μέλλοντος τὰ κατ' ἄμφω τοὺς βασιλέας ἔχην ἐν πάσῃ φροντίδι. Τοῦτων ὁ Ρουφίνος αἰσθόμενος ἐκ πάσης βουλευέτο μηχανῆς ἐκποδὸν γενέσθαι τῆς Στελίχωνος ἐπὶ τὴν ἑῶαν ὁρμῆς, καταλῦσαι δὲ οὐδὲν ἤττον καὶ ἀσθενεστέραν τὴν οὖσαν Ἀρκαδίῳ στρατιωτικὴν δύναμιν καταστήσαι* (στο ίδιο, Ε, 4-5, σ. 10). Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 75.

και τα γεγονότα που αναφέρονται στις σχέσεις των δύο επιφανών ανδρών μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο Αλάριχος όχι μόνο δεν επαναστάτησε όσο ακόμη βρισκόταν στη Δύση, αλλά πήρε το δρόμο της επιστροφής επικεφαλής των ανδρών του με την ανοχή ή ίσως και την παραίνεση ακόμη του ίδιου του Στηλίκωνα. Σε ενίσχυση της υπόθεσης αυτής μπορεί κανείς να διατυπώσει τα παρακάτω επιχειρήματα: α) η αποχώρηση του Γότθου ηγεμόνα από τη Δύση έγινε τον Φεβρουάριο του 395,¹⁰ μετά δηλαδή το θάνατο του Θεοδοσίου και όχι αμέσως μετά τη νίκη του (Σεπτέμβριος του 394) επί του σφετεριστή Ευγένιου, όπως θα συνέβαινε εάν πράγματι ίσχυαν τα όσα επικαλείται ο Ζώσμος περί της δυσαρέσκειας του Αλάριχου και της αγανάκτησής του για τις βαρείες απώλειες των ανδρών του και β) μολοντί ο Στηλίκων θα μπορούσε να ενσωματώσει εύκολα τους αποδεκατισμένους φοιδεράτους Γότθους στο στρατιωτικό του σύστημα και να ενισχύσει ταυτόχρονα τις δυνάμεις του, εν τούτοις δεν προέβη σε παρόμοια ενέργεια, έχοντας προφανώς κατά νου άλλα, επωφελέστερα σχέδια.

Τα πρώτα σύννεφα έχουν ήδη σκεπάσει τις σχέσεις των δύο ισχυρών ανδρών Ανατολής και Δύσης για την επιτροπεία των υιών του Θεοδοσίου και τη διεκδίκηση των διοικήσεων της Δακίας και της Μακεδονίας, με συνέπεια οι ενέργειές τους να στρέφονται σαφέστατα εναντίον αλλήλων.¹¹ Ο Στηλίκων δίνει, σιωπηρά ίσως, τη συγκατάθεσή του στους Βησιγότθους του Αλάριχου¹² για επιστροφή στη Θράκη, προσβλέποντας στη δημιουργία προβλημάτων στον αντίπαλό του Ρουφίνο και στην περαιτέρω εξασθένη-

10. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Ε*, 5.4-5, τόμ. III/1, σ. 11· Κλαυδιανός, *In Rufinum liber secundus*, έκδ. G. P. Goold (LCL 135, *Claudian*), τόμ. I, Λονδίνο 1976, σ. 60, στ. 36-40 του ίδιου, *Panegyricus de sexto consulatu Honorii Augusti*, σ. 108, στ. 483-484 και *De Bello Gothico*, σ. 138-140, στ. 164-165, 177-193· Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XII, 2, έκδ. J. Bidez - F. Winkelman, *Philostorgius Kirchengeschichte*, Βερολίνο 1981, σ. 140-141. Πρβλ. Heather, *Romans*, σ. 201.

11. Ὅτι οἱ παῖδες Θεοδοσίου ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔστησαν ... τὸ μὲν ὄνομα ἦν τῶν βασιλέων, τὸ δὲ ἔργον τῶν μὲν κατὰ τὴν ἑῶν Ρουφίνου, τὰ δὲ ἐσπέρια Στελίκωνος εἰς ἅπασαν ἐξουσίαν οὕτω γοῦν οἱ μὲν βασιλεῖς ἐπετάττοντο παρὰ τῶν ἐπιτροπευόντων τὰς ἀρχάς, οἱ δὲ ἐπιτροπεύοντες αἰεὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπολέμουν ὡσπερ βασιλεύοντες, φανερῶς μὲν οὐκ ἐναντίας χεῖρας καὶ ὅπλα ἄράμενοι, κρύφα δὲ ἀπάτης καὶ δόλου μηδὲν ὑπολείποντες (Εὐνάπιος, *Ιστορία ἢ μετὰ Δέξιππον* 62, 1, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire, Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, τόμ. II [Text, Translation and Historiographical Notes], Λίβερπουλ 1983, σ. 90). Πρβλ. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Ε*, 4.3, τόμ. III/1, σ. 10 και Κλαυδιανός, *In Rufinum liber primus* (LCL 135, *Claudian*), σ. 44-48, στ. 259-267, 297-300, 314-322.

12. Ἀς σημειωθεί ὅτι ο Αλάριχος ἦταν ο μόνος μὴ ἐνταγμένος στο σύστημα τῆς Αυτοκρατορίας βάρβαρος ηγέτης ἀπὸ ὅλους ὅσοι εἶχαν θεεῖ ἐπικεφαλῆς τῶν συμμαχικῶν μονάδων που συμμετείχαν στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον του σφετεριστῆ Ευγένιου. Πρβλ. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Δ* 52.2-3, τόμ. II/2, σ. 326: τοὺς δὲ συμμαχοῦντας αὐτῷ βαρβάρους ὑπὸ Γαῖνη ἔταξε καὶ Σαοῦλ. Ἐκοινῶνι δὲ τῆς ἀρχῆς αὐτοῖς καὶ Βακούριος, ἔλκων μὲν ἐξ Ἀρμενίας τὸ γένος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὴν περίοδο ἐκείνη ἡ Βαλκανική δὲν διέθετε καθόλου στρατεύματα δεδομένου ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς εἶχε συμμετάσχει στὴ μάχη τοῦ ποταμοῦ Frigidus. Τὸ γεγονός ὅτι ο Στηλίκων φαίνεται νὰ μὴ θορυβήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Αλάριχου νὰ στραφεῖ με τὸ στρατὸ του στὴ Θράκη, μολοντί γινώριζε ὅτι ὑπῆρχε στρατιωτικὸ κενὸ στὴν περιοχή, καθιστᾷ τὴ στάση του ὑπόπτη.

ση της θέσης του. Η εξέλιξη των γεγονότων δικαιώνει προσωρινά τις προσδοκίες του Σηηλίχωνα δεδομένου ότι οι αποδεκατισμένοι Βησιγόθοι διακόπτονται κατά την επιστροφή τους τη σχέση υποτέλειας προς την Αυτοκρατορία και εξεγείρονται. Ο αντίκτυπος της καταστροφικής τους δράσης γίνεται αισθητός στο ανατολικό κυρίως τμήμα της, καθόσον πλήττονται πρωτίστως οι επαρχίες της ανατολικής αυτοκρατορίας, ενώ στόχος των εξεγερμένων Γόθων είναι η ίδια η Κωνσταντινούπολη.¹³ Ο Αλάριχος οδηγεί το στρατό του κατ' ευθείαν στις πύλες της αυτοκρατορικής πόλης, τη στιγμή που ο μεγάλος αντίπαλος του Σηηλίχωνα, ο ύπαρχος του πραιτωρίου Ρουφίνος, αιφνιδιασμένος μεν αλλά έτοιμος να δράσει διπλωματικά, σπεύδει να συναντήσει τον απρόσμενο εχθρό χωρίς συνοδεία, φορώντας μάλιστα, κατά τη μαρτυρία του ποιητή Κλαυδιανού, γοθτική στρατιωτική στολή.¹⁴

Στο πλαίσιο της συμφωνίας που συνήφθη κατά την συνάντηση Αλάριχου - Ρουφίνου, πιθανολογείται η απονομή στον Γόθο ηγέτη υψηλού στρατιωτικού αξιώματος - ίσως εκείνο του *magister militum per Illyricum*- προκειμένου να αποτραπεί ο άμεσος κίνδυνος που απειλούσε την Κωνσταντινούπολη.¹⁵ Αυτή η σπουδαία διπλωματική κίνηση του Ρουφίνου απέδωσε προσωρινά μόνο καρπούς, αφού απομάκρυνε μεν τον κίνδυνο από τη βυζαντινή πρωτεύουσα, γρήγορα όμως απέβη εις βάρος του ανατολικού Ιλλυρικού, ιδιαίτερα των διοικήσεων Μακεδονίας και Δακίας.¹⁶ Ο πανηγυριστής του Σηηλίχωνα Κλαυδιανός ισχυρίζεται ότι ο Ρουφίνος επέτρεψε στον Αλάριχο να στραφεί προς τη διοίκηση της Μακεδονίας.¹⁷ Με τον τρόπο αυτό ο ισχυρός άνδρας της Ανατολής αφενός μεν θα απαλλασσόταν, έστω πρόσκαιρα, από τον βησιγοθικό κίνδυνο, αφετέρου δε θα αντέτασσε στις φιλοδοξίες του Σηηλίχωνα, για επέμβαση, τους εμπειροπόλεμους Βησιγόθους.¹⁸ Με βάση τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι εγκαινιάζεται μια νέα πολιτική προς τους Γόθους, την οποία προσδιορίζουν πλέον οι σχέσεις των δύο ισχυρών ανδρών Ανατολής και Δύσης. Τα γεγονότα που ακολουθούν επιβεβαιώνουν αυτή την εξέλιξη, στο πλαίσιο της οποίας ο Αλάριχος εμφανίζεται ως πρωταγωνιστής

13. Κλαυδιανός, *In Rufinum* II, σ. 60, στ. 26 κ.ε. Πρβλ. Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 75.

14. Κλαυδιανός, *In Rufinum* II, σ. 62-64, στ. 70-85. Ο Κλαυδιανός αποκαλεί στο σημείο αυτό τον Ρουφίνο *foederis auctor*. Πρβλ. A. H. M. Jones - J. R. Martindale - J. Morris *PLRE I, A.D. 260-395*, Κέμπριτζ 1971, σ. 778 και Martindale, *PLRE II*, σ. 44. Η μαρτυρία για την εμφάνιση του Ρουφίνου με γοθτική στολή και την καταβολή χρημάτων στον Αλάριχο θεωρείται από τον M. Ausbüttel (*Germanische Herrscher*, σ. 75) ως επινόηση του Σηηλίχωνα για να μειώσει τον αντίπαλό του.

15. Wolfram, *Goths*, σ. 141· Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 76.

16. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Ε*, 5,5, τόμ. III/1, σ. 11.

17. Οι μαρτυρίες των πηγών της εποχής αλλά και οι απόψεις των νεότερων ιστορικών, σχετικά με το ανατολικό Ιλλυρικό και τη διοικητική υπαγωγή του, εμφανίζονται αντιφατικές. Βλ. σχετικά, V. Grumel, *L'Illyricum de la mort de Valentinien Ier (375) à la mort de Stilicon (408)*, *REB* 9 (1951), σ. 28-31 και Stein, *Bas-Empire I*, σ. 229.

18. Κλαυδιανός, *In Rufinum* II, σ. 62, στ. 54-70. Μολονότι ο Κλαυδιανός δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η κατεξοχήν αξιόπιστη πηγή, η εξέλιξη των γεγονότων και η επιβεβαίωσή τους και από άλλες πηγές μας επιτρέπει να τον λάβουμε σοβαρά υπόψη μας.

σε ρόλους που του υπαγορεύει σαφέστατα ο σκληρός ανταγωνισμός Ανατολής και Δύσης. Ο ίδιος ο Γότθος ηγεμόνας μετατρέπεται πλέον σε επικίνδυνο όργανο αυτού του αμειλικτου ανταγωνισμού και εύκολα παραδίδεται από τα χέρια του ενός στα χέρια του άλλου. Στα χρόνια που ακολουθούν ο Αλάριχος βρίσκεται διαρκώς στο προσκήνιο της ιστορίας του Ιλλυρικού σε διαφορετικούς ρόλους που του αναθέτουν εναλλάξ οι ισχυροί εκπρόσωποι των δύο *partes* της Αυτοκρατορίας και σε ένα έργο με δραματικό για το ρωμαϊκό κόσμο «φινάλε», αφού στο τέλος εξωθείται σχεδόν να εκπορθήσει την «αιωνία» πόλη.

Όσον αφορά την πρώτη περίοδο της ιστορίας του, εκείνη δηλαδή της δράσης του στο Ιλλυρικό, θα σταθώ μόνο σε ορισμένα σημεία που υποδηλώνουν την αλληλεξάρτηση των τριών εμπλεκόμενων στα γεγονότα της εποχής μερών (Ανατολή - Δύση - Αλάριχος), η ερμηνεία των οποίων μπορεί να μας οδηγήσει άλλοτε σε σαφείς και άλλοτε σε αποχρώσεις ενδείξεις των παραπάνω απόψεων.

Η πρώτη σαφής πράξη του ανταγωνισμού ανάμεσα στον Ρουφίνο και τον Σηλίχωνα εκδηλώνεται στη Θεσσαλία,¹⁹ όταν η βέβαιη ήττα του Αλάριχου από τον ενωμένο στρατό του Σηλίχωνα μετατρέπεται σε αποχώρηση του τελευταίου για την Ιταλία και στην ανεμπόδιστη προέλαση των γοθθικών στρατευμάτων στη νότια Ελλάδα. Ανεξάρτητα από την αντικειμενικότητα ή μη της μαρτυρίας του Κλαυδιανού²⁰ για την παράδοση μεταστροφή των πραγμάτων (διαταγή του Αρκάδιου προς τον Σηλίχωνα για άμεση αποστολή στην Κωνσταντινούπολη των ανατολικών στρατευμάτων), τα γεγονότα που ακολούθησαν, με κορυφαίο εκείνο της δολοφονίας του Ρουφίνου, ενισχύουν την αξιοπιστία της.²¹ Μαζί με τα προηγούμενα, αποτελούν τους πρώτους κρίκους στην αλυσίδα των

19. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Ε, 5.5, τόμ. III/1, σ. 11 (Ἐπὶ τούτοις Ἀλάριχος τῶν Θυράκης ἀπανίστατο τόπων, καὶ ἐπὶ Μακεδονίαν προΐει καὶ Θεσσαλίαν, πάντα καταστρεφόμενος τὰ ἐν μέσῳ).

20. Κλαυδιανός, *In Rufinum* II, σ. 72, στ. 194 κ.ε. Πρβλ. A. Cameron, *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Οξφόρδη 1970· P.-G. Christiansen, *Claudian and the East*, *Historia* 19 (1970), σ. 113-120 και Ch. Gnilka, *Dichtung und Geschichte im Werk Claudians*, *Frühmittelalterliche Studien* 10 (1976), σ. 96-124. Ο P. Heather (*Romans*, σ. 202) αμφισβητεί την πληροφορία του Κλαυδιανού περί αυτοκρατορικής εντολής και πιστεύει ότι οι διαμάχες που είχαν ξεσπάσει στους κόλπους του στρατού υπήρξαν η πραγματική αιτία της επιστροφής των στρατευμάτων της Ανατολής στην Κωνσταντινούπολη.

21. Κλαυδιανός, *In Rufinum* I, σ. 48, στ. 318-319 (*impius ille proditor imperii*)· *In Rufinum* II, σ. 62, στ. 53 (*proditor unus iners angusto tempore vertit*). Πρβλ. Emilienne Demougeot, *Le Préfet Rufin et les Barbares*, στο *Παγκρατεία*, σ. 185-191. Η Emilienne Demougeot επιχειρεί στο συγκεκριμένο άρθρο να αντικρούσει την άποψη των νεότερων ιστορικών ότι ο έπαρχος Ρουφίνος, εν ονόματι των φιλοδοξιών του και του ανταγωνισμού του προς τον Σηλίχωνα, συμβιβάστηκε με τους βαρβάρους και ιδιαίτερα με τον Αλάριχο και πρόδωσε την Αυτοκρατορία. Θεωρεί τις κατηγορίες που του αποδίδουν συκοφαντικές υπερβολές, ενώ χαρακτηρίζει τον ίδιο επίδειξι αλλά άτυχο πολιτικό. Ο Th. Burns (*Barbarians within the Gates of Rome. A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375-425 A. D.*, Ιντιάνα 1994, σ. 153) πιστεύει, επίσης, ότι ο Ρουφίνος δεν είχε άλλη επιλογή προκειμένου να αντιμετωπίσει την αναμενόμενη εισβολή του Σηλίχωνα στο ανατολικό Ιλλυρικό, το οποίο από το 392, μετά τον θάνατο του Βαλεντινιανού Β', είχε παραχωρηθεί στην Ανατολή. Στρατολόγησε, κατά συνέπεια, τον Αλάριχο και τους άνδρες του και τον απέστειλε, μέσω της Μακεδονίας, στη Θεσσαλία για να ελέγξει την επέλαση του Σηλίχωνα.

εκδικήσεων και αντεκδικήσεων, στις οποίες διαδοχικά προβαίνουν οι εκπρόσωποι των δύο *partes*, μια αλυσίδα που δεν θα περιζώσει τον κοινό τους υποτιθέμενο εχθρό αλλά θα περισφίξει και θα συνθλίψει σιγά-σιγά την ενότητα της ίδιας της Αυτοκρατορίας.

Η δολοφονία του Ρουφίνου και η αποχώρηση του Σηλήχωνα στη Δύση επέτρεψαν στον Αλάριχο να δράσει ελεύθερα στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπου κατά την κάθοδό του προς την Πελοπόννησο κατέλαβε σχεδόν αμαχητί μεγάλο αριθμό πόλεων.²² Ιδιαίτερη προσοχή, στο σημείο αυτό, απαιτεί η μαρτυρία του Ζώσιμου, ο οποίος αποδίδει το πέρασμα του Αλάριχου στην Πελοπόννησο, μέσω του Ισθμού, σε προδοσία του ανθύπατου της Αχαΐας Αντίοχου, φίλου και συνεργάτη του Ρουφίνου. Ο Αντίοχος, σύμφωνα με όσα του καταμαρτυρεί ο Ζώσιμος, σε συνεννόηση με τον υπεύθυνο για την άμυνα του Ισθμού στρατηγό Γερόντιο, επέτρεψε στον Αλάριχο να εισβάλει στην Πελοπόννησο.²³ Άλλωστε και σε προηγούμενο σημείο του Λόγου του ο εθνικός ιστορικός ενοχοποιεί ευθέως- σε πλήρη ταύτιση εδώ με τον ποιητή Κλαυδιανό- τον Ρουφίνο για προμελετημένη και ηθελημένη παράδοση της Ελλάδας στον Αλάριχο μέσω των προαναφερόμενων εμπίστων του αξιωματούχων.²⁴

Το καλοκαίρι του 397 βρισκόμαστε μπροστά σε μια νέα όξυνση των σχέσεων Ανατολής και Δύσης, όταν ο Σηλήχων, προφανώς χωρίς σχετική εντολή ή πρόσκληση του Αρκαδίου,²⁵ σπεύδει με τα στρατεύματά του στην Πελοπόννησο, εναντίον του Αλάριχου. Ο τελευταίος ύστερα από διαδοχικές ήττες και σοβαρές απώλειες, βρίσκεται τελικά εγκλωβισμένος στο οροπέδιο της Φολόης. Ενώ, λοιπόν, βρισκόταν στα πρόθυρα της καταστροφής και της ολοκληρωτικής ήττας, μια νέα παράδοξη τροπή των πραγμάτων

22. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Ε, 5.5-7, τόμ. III/1, σ. 11· Ευνάπιος, *Ιστορία ή μετά Δέξιππον* 64, 2, σ. 94· Φιλοσόφογιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XII, 2, σ. 140-141. Ausbüttel, *Germanische Herscher*, σ. 76.

23. Ενδόντος δὲ αὐτῷ Γερωντίου τὸν Ἰσθμὸν διαβῆναι, πάντα λοιπὸν ἦν αὐτῷ δόξα πόνου καὶ μάχης ἀλώσιμα, τῶν πόλεων σχεδὸν ἀπασῶν διὰ τὴν ἀσφάλειαν ἣν ὁ Ἰσθμὸς παρείχεν αὐταῖς ἀτειχίστων οὐσῶν (Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Ε, 6.4, τόμ. III/1, σ. 13).

24. Ταῦτα δὴ πάντα πραγματεινόμενος [Ρουφίνος] ἄνδρας εὗρε πρὸς ταῦτα πονηροτέρους ἤπερ ἐβούλετο, οἷς χρησάμενος μεγάλων ἤρξε τῇ Ῥωμαίων ἐπικρατεῖα κακῶν (Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Ε, 5.1, τόμ. III/1, σ. 10), και πιο κάτω: Τοῦτον [Αντίοχον] ἀμόδιον οἷς ἐβούλετο Ρουφίνος εὐρὼν ἀνθύπατον καθίστησι τῆς Ἑλλάδος, ἔτοιμον ἐθέλων τοῖς ἐπιούσι βαρβάρους ποιῆσαι τὴν αὐτῆς ἀπώλειαν, Γερωντίῳ τὴν ἐν Θερμοπύλαις παραδοῖς φυλακῆν, ὑπηρετησόμενῳ ταῖς αὐτοῦ κατὰ τῆς πολιτείας ἐννοίαις (στο ίδιο, Ε, 5.3, σ. 10-11).

25. Ορισμένοι ιστορικοί της Ύστερης Αρχαιότητας πιστεύουν ότι ο Σηλήχων ακολουθούσε τη δική του αυτόνομη πολιτική έναντι του Αλάριχου και δεν συνεργαζόταν με την ανατολική αυτοκρατορία (βλ. Emilienne Demougeot, *De l'unité à la division de l'empire romain 395-410*, Παρίσι 1951, 143 κ.ε., 170 κ.ε.: Stein, *Bas-Empire* I, σ. 231 και Cameron, *Claudian*, σ. 168 κ.ε., 173 κ.ε.). Οι ερευνητές, ωστόσο, της γοθτικής ιστορίας έχουν εκφράσει διαφορετικές απόψεις, οι οποίες επίσης δεν συμφωνούν μεταξύ τους. Ο H. Wolfgram (*Goths*, σ. 142) δεν αποδέχεται τον παραπάνω ισχυρισμό και τον θεωρεί ανυπόστατο ενώ ο P. Heather (*Romans*, σ. 202-203) θεωρεί την εκστρατεία του Σηλήχωνα προσηλιασμένη, η οποία σκοπό είχε την υπονόμηση και πάλι της εχθρικής προς αυτόν ανατολικής κυβέρνησης.

τον διέσωσε για μια ακόμη φορά. Ο Στηλίων εγκατέλειψε αιφνίδια τον Αλάρικο και αποχώρησε για την Ιταλία.

Σχετικά με τα αίτια που ώθησαν τον Στηλίωνα να εγκαταλείψει τη μάχη εναντίον των Γόθων και να αποχωρήσει, οι πηγές της εποχής δεν είναι σαφείς, ενώ οι νεότεροι ιστορικοί έχουν δώσει πολλές και ασύμπτωτες ερμηνείες. Ο Ζώσιμος,²⁶ για παράδειγμα –αντιγράφοντας προφανώς τον Ευνάπιο– αποδίδει τη ματαίωση της αποφασιστικής αναμέτρησης στην απειθαρχία των στρατιωτών του Στηλίωνα και δεν μιλάει στην περίπτωση αυτή για προδοσία της Ανατολής. Ο Κλαυδιανός,²⁷ αντίθετα, την καταλογίζει στην παθητική στάση της Κωνσταντινούπολης, η οποία κατά τον ποιητή, έφθασε στα όρια της προδοσίας. Για προδοσία μιλάει και ο Ορόσιος, για την οποία όμως δεν εγκαλεί τους ιθύνοντες της Ανατολής, αλλά τον Στηλίωνα, τον οποίο κατηγορεί ευθέως για εγκατάλειψη των συμφερόντων της Αυτοκρατορίας.²⁸

Είναι δύσκολο, βέβαια, να συμφωνήσει κανείς με την άποψη του Ορόσιου αφού ουδείς υποχρέωσε τον Στηλίωνα να επιχειρήσει αυτή την εκστρατεία στην Πελοπόννησο, η οποία μάλιστα ως περιοχή της επαρχίας της Ελλάδας υπαγόταν στη δικαιοδοσία της Ανατολής.²⁹ Θα ήταν επομένως πολύ παράδοξο να παραιτηθεί από μια βέβαιη νίκη επί του Αλάρικου, για την οποία ο ίδιος είχε δημιουργήσει ευνοϊκές προϋποθέσεις.

Τα αίτια της απρόσμενης νέας τροπής που πήραν τα πράγματα πρέπει και πάλι να αναζητηθούν στον διαρκώς αυξανόμενο ανταγωνισμό των δύο κέντρων εξουσίας Ανατολής και Δύσης, ο οποίος εκδηλωνόταν συχνά και από τις δύο πλευρές μέσα από ενέργειες αλληλοεπιβουλής και αλληλοϋπονόμευσης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ενδεχόμενο νίκης του Στηλίωνα επί των Γόθων προκαλούσε στον Ευτρόπιο (διάδοχο του Ρουφίνου) τους ίδιους ακριβώς φόβους, τους οποίους, λίγο πριν, είχε εμπνεύσει στον προκατόχο του Ρουφίνο. Ο Ευτρόπιος, όμως, δεν διέθετε τη στιγμή αυτή τα μέσα που διέθετε ο Ρουφίνος κατά την πρώτη μεγάλη πολεμική αναμέτρηση Στηλίωνα-Αλάρικου, με τα οποία θα προκαλούσε δυνητικά την αποχώρηση του ισχυρού αντιπάλου του.³⁰ Ο

26. ... καὶ τῇ Πελοποννήσῳ προσσχὼν [Στελίων] εἰς Φολὸν συμφνεῖν τοὺς βαρβάρους ἠνάγκασε. Καὶ ῥᾶστα διέφθειρεν ἂν αὐτοὺς σπάνει τῶν ἐπιτηδείων, εἰ μὴ τρυφή καὶ μίμοις γελοίων ἤκιστά τε αἰσχυρομέναις γυναιξιν ἐκδοὺς ἑαυτὸν ἀφῆκε τοὺς στρατιώτας ὅσα καταλελοίπασιν οἱ βάρβαροι ἀρπάζειν, ὥστε δοῦναι τοῖς πολεμίοις εὐρυχωρίαν ἀναχωρήσασαι τῆς Πελοποννήσου μετὰ πάσης τῆς λείας εἰς τὴν Ἥπειρον διαβῆναι (Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα* Ε, 7.1-2, τόμ. III/1, σ. 13). Ο Ζώσιμος υπαινίσσεται ότι ο Στηλίων επέτρεψε στον Αλάρικο να αποχωρήσει με τα στρατεύματά του στην Ἥπειρο. Πρβλ. Ευ. Χρυσός, *Οι Βησιγόθοι στην Πελοπόννησο* (396-7 μ.Χ.), *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (Πάτρα 25-31 Μαΐου 1980), τόμ. II, Αθήνα 1981-1982, σ. 189.

27. Κλαυδιανός, *De Bello Gothico*, σ. 162, στ. 516-517.

28. *Taceo de Alaricho rege cum Gothis saepe victo, saepe concluso semperque dimisso* (Ορόσιος, *Historiarum* VII, 37.2, σ. 107).

29. Βλ. Grumel, *Illyricum*, σ. 35.

30. Θυμίζουμε εδώ την εντολή του Αρκαδίου προς τον Στηλίωνα για άμεση επιστροφή των ανατολικών στρατευμάτων στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να αποτρέψει ενδεχόμενη νίκη του επί του Αλάρικου.

Στηλίχων θα μπορούσε να επιτύχει στην προκειμένη περίπτωση μεγάλη νίκη εναντίον ενός κοινού εχθρού, με τις δικές του μόνο λεγώνες, ενισχύοντας τη θέση του έναντι του μεγάλου του αντιπάλου. Πρέπει, επομένως, να δεχτούμε ότι ο Κλαυδιανός, παρά τις σκοπιμότητες που υπηρετούσε ο λόγος του, αποτελεί για το συγκεκριμένο γεγονός την πλέον αξιόπιστη πηγή. Ο Ευτρόπιος για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, στην προσπάθειά του να ματαιώσει μια τόσο μεγάλης σημασίας νίκη του Στηλίχωνα δεν είχε άλλη επιλογή από την προσέγγιση του ίδιου του Αλάριχου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Λατίνο πανηγυριστή,³¹ ο Ευτρόπιος προσέγγισε τον Αλάριχο προσφέροντάς του ευνοϊκούς όρους φιλίας και συμμαχίας. Τον ενέταξε στην υπηρεσία της Αυτοκρατορίας, απονέμοντάς του τον τίτλο του *magister militum per Illyricum* και αποκλείοντας με τον τρόπο αυτό τον Στηλίχωνα από κάθε επωφελή δυνατότητα. Η ανάδειξη του Αλάριχου σε υψηλό αξιωματούχο της Αυτοκρατορίας ανέκοψε την ορμή του Στηλίχωνα για μια αποφασιστική αναμέτρηση μαζί και τον οδήγησε στη δεύτερη κατά σειρά αποχώρησή του στην Ιταλία.

Τις προθέσεις του Ευτρόπιου αποκαλύπτουν δύο πολύ χαρακτηριστικές ενέργειες α) η απονομή του προαναφερθέντος υψηλού στρατιωτικού αξιώματος στον Αλάριχο³² και β) η ανακήρυξη του Στηλίχωνα σε δημόσιο εχθρό (*hostis publicus*).³³ Σε αυτές πρέπει να προστεθεί και μια τρίτη,³⁴ για την οποία πληροφορίες παρέχει ο Ζώσιμος. Όπως αναφέρει ο ιστορικός, ο Ευτρόπιος, προκειμένου να πλήξει το κύρος του Στηλίχωνα ακόμη και στη Δύση, υποκίνησε τον Γλδωνα, κόμητα της Αφρικής, σε επανάσταση με σκοπό να αποσπάσει από τον Ονώριο τη Λιβύη και να την προσαρτήσσει στη δικαιοδοσία του Αρκαδίου.³⁵

31. Κλαυδιανός, *In Eutropium liber II* (LCL 135, *Claudian*), σ. 200, στ. 214-218 του ίδιου, *De Bello Gothico*, σ. 164, στ. 535-543. Πρβλ. Heather, *Romans*, σ. 204. Επιστημαίνουμε ωστόσο ότι ο τίτλος που του απονεμήθηκε δεν αναφέρεται με απόλυτη σαφήνεια.

32. Για την αποχώρηση και μεταγκατάσταση του Αλάριχου στην Ήπειρο, βασική είναι η πληροφορία του Ζώσιμου από το 26ο κεφάλαιο του πέμπτου Βιβλίου της *Ιστορίας* του που αναφέρει τα εξής: *Πᾶσαν δὲ τὴν Ἑλλάδα λησάμενος Ἀλάριχος ἀνεχώρησεν, τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης ὀπόσῃν ὁ Ἀχελῷος ποταμὸς διαρρεῖ, διατρίβων δὲ ἐν ταῖς Ἠπειροῖς, ἦν οἰκοῦσι Μολοττοὶ τε καὶ Θεσπρωτοὶ καὶ ὄσοι τὰ μέχρις Ἐπιδάμου καὶ Ταυαντίων οἰκοῦσι χωρία* (*Ιστορία Νέα Ε*, 26.1, τόμ. III/1, σ. 39). Πρβλ. Grumel, *Illyricum*, σ. 36. Για τις ελαφές του Ευτρόπιου με τον Αλάριχο, βλ. Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 77.

33. Εδώ ο Ζώσιμος είναι σαφής: *Εὐτρόπιος τοῖνυν ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει παντάπασιν ἔχων οὐδέναν τὸν ἀντιβλέπειν τολμῶντα, μόνον δὲ Στελίχωνα τῶν κατὰ τὴν ἐσπέραν κυριεύοντα πραγμάτων κατὰ νοῦν ἔχων, ἀνελεῖν αὐτῷ διανοεῖτο τὴν ἐπὶ Κωνσταντινουπόλιν ἄφιξιν ἀναπειθεὶ δὴ τὸν βασιλέα, τῶς συναγαγόντα τὴν γερούσιαν, κοινῶ δόγματι τῆς βασιλείας αὐτὸν πολέμιον προσεπιεῖν* (*Ιστορία Νέα Ε*, 9.1-2, τόμ. III/1, σ. 18).

34. Βλ. Χρυσός, *Βησιγόθοι*, σ. 190.

35. Οὗ δὴ γενομένου Γλδωνα παραχρῆμα πάσης τῆς ὑπὸ Καρχηδόνια Λιβύης ἔχοντα τὴν ἡγεμονίαν οἰκειωσάμενος, ἀφίστησι διὰ τούτου τὴν χώραν τῆς Ὀνωρίου βασιλείας καὶ τῆ Ἀρκαδίου προστίθησιν (Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Ε*, 9.2, τόμ. III/1, σ. 18). Πρβλ. Κλαυδιανός, *In Eutropium liber I* (LCL 135, *Claudian*), σ. 168, στ. 399-400 του ίδιου, *De Consulatu Stilichonis liber I*, ὁ π., σ. 384, στ. 271-281. Ορδόςιος, *Historiarum VII*, 36.2-11, σ. 102-105. Σημειώνω, ωστόσο, ότι η επανάσταση του αφρικανού κυβερνήτη Γλδωνα ξέσπασε μετά την αποχώρηση του Στηλίχωνα.

Επιστρέφοντας στον Αλάριχο, ο οποίος αποτελεί το κεντρικό πρόσωπο της παρούσας μελέτης, πρέπει να επισημανθεί ότι για τη συμφωνία που συνήψε με τον Ευτρόπιο το έτος 397 δεν έχουν διασωθεί επαρκείς πληροφορίες. Περιστασιακές μόνο αναφορές εντοπίζονται στον Κλαυδιανό³⁶ και τον Συνέσιο,³⁷ ο οποίος τον χαρακτηρίζει *σισυροφόρο άνθρωπο*, δηλαδή άνθρωπο που αλλάζει ένδυμα από ρωμαϊκό σε βαρβαρικό και τανάπαλιν, ανάλογα με τη συγκυρία.

Σύμφωνα με παλαιότερες έρευνες, βασισμένες σε ένα παρανοημένο χωρίο του Ζώσμου, ο Αλάριχος μετά την λεηλασία της Ηλείρου, εγκαταστάθηκε στην ίδια περιοχή με την άδεια της ανατολικής αυτοκρατορίας.³⁸ Νεότερες, ωστόσο, έρευνες κατέδειξαν ότι ο Ευτρόπιος επέτρεψε στους Γότθους να εγκατασταθούν στη Μακεδονία και ειδικότερα στην περιοχή της Ημαθίας, όπου παρέμειναν μέχρι το 401.³⁹ Είναι γεγονός ότι με τη συμφωνία του 397 ο Ευτρόπιος ικανοποίησε πολλές από τις φιλοδοξίες του Αλάριχου. Ανακήρυξε τον ίδιο στρατηγό, αναγνώρισε την επικυριαρχία του στο Ιλλυρικό και συμπεριέλαβε, ίσως, τους υπηκόους του στις πληρωμές και τα προνόμια του τακτικού ρωμαϊκού στρατού.⁴⁰

Για τη σκοπιμότητα αυτής της συμφωνίας και το καθεστώς της εγκατάστασης των Γότθων στη συγκεκριμένη περιοχή έχουν διατυπωθεί αποκλίνουσες έως αντίθετες απόψεις. Ο Ευ. Χρυσός⁴¹ ερμηνεύει τη συμφωνία Ευτρόπιου – Αλάριχου ως ένα νέο *foedus*,

36. Κλαυδιανός, *In Eutropium* II, σ. 154, στ. 211-219, και *De Bello Gothico*, σ. 164, στ. 535-536.

37. *Ἐπει νῦν γε καὶ τὴν βουλαίαν Θέμιν αὐτὴν, καὶ Θεὸν οἶμαι τὸν στρατίον ἐγκαλύπτεσθαι, ὅταν ὁ σισυροφόρος ἄνθρωπος ἐξηγῆται χλαμύδας ἐχόντων, καὶ ὅταν ἀποδῷς τις ὄπερ ἐνήπτο κώδιον, περιβάλλεται τήβεννον, καὶ τοῖς Ῥωμαίων τέλει συμφροντίζῃ περὶ τῶν καθεστώτων, προεδρίαν ἔχων παρ' αὐτόν που τὸν ἕπατον, νομίμων ἀνδρῶν ὀπίσω θακούντων* (Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀρχάδιον*, 15, PG 66, στ. 1093).

38. Ζώσμος, *Ἱστορία Νέα* E, 26.1, τόμ. III/1, σ. 39. Πρβλ. S. Mazzarino, *Stilicone, La crisi imperiale dopo Theodosio*, Ρώμη 1942, σ. 69 σημ. 2 και Cameron, *Claudian*, σ. 205.

39. Ευ. Χρυσός, Συμβολή στην Ιστορία της Ηλείρου κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23 (1981), σ. 47-48· Wolfram, *Goths*, σ. 142 και Heather, *Romans*, σ. 205.

40. Ο Κλαυδιανός δεν του αποδίδει τον τίτλο του στρατηγού (*magister militum*), αλλά εκείνον του δούκα (*dux*). *At nunc Illyrici postquam mihi tradita iura meque suum fecere ducem, tot tela, tot enses, tot galeas multo Thracum sudore paravi inque meos usus vectigal vertere ferri oppida legitimo iussu Romana coegi*. (*De Bello Gothico*, σ. 164, στ. 535-539). Ο Ευ. Χρυσός (Συμβολή, 45) αποδέχεται τη μαρτυρία του Κλαυδιανού και θεωρεί ότι πράγματι του απονεμήθηκε ο τίτλος του δούκα με όλες τις εξουσίες και τις αρμοδιότητες που το αξίωμα αυτό συνεπαγόταν. Αντίθετα, οι H. Wolfram (*Goths*, σ. 142) και P. Heather (*Romans*, σ. 205) πιστεύουν ότι τα προνόμια που απέκτησε ο Αλάριχος και οι εξουσίες που ασκούσε, συνηγορούν μάλλον υπέρ της απονομής του αξιώματος του στρατηγού. Ο Th. Burns θεωρεί βέβαιη την απονομή του τίτλου *magister militum per Illyricum* στον Αλάριχο και τοποθετεί την προαγωγή του σε στρατηγό το έτος 395, ίσως αμέσως μετά την απονομή του τίτλου *comes rei militaris* από τον Ρουφίνο, με την οποία ο τελευταίος επιχείρησε να εξαγοράσει την αποχώρησή του από την Κωνσταντινούπολη, στις αρχές του 395.

41. Χρυσός, Συμβολή, σ. 45.

ανάλογο με εκείνο που είχε συνάψει ο Θεοδοσίος το 382, με ευνοϊκότερους ίσως όρους. Προσθέτει μάλιστα ότι η ενέργειά του αυτή «ήταν το αποκορύφωμα της φιλογοθτικής πολιτικής που είχε εγκαينαιάσει ο Θεοδοσίος το 382».⁴²

Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και η άποψη του H. Wolfram,⁴³ ο οποίος υποστηρίζει ότι ο σκοπός αυτής της συμφωνίας ήταν διττός. Πρόθεση των αρχών της Ανατολής δεν ήταν τόσο να θέσουν τα Ιλλυρικά στρατεύματα υπό την ηγεσία του Αλάριχου, όσο, κυρίως, να εντάξουν τον ίδιο μέσα στο ρωμαϊκό σύστημα. Ακόμη, οι αρχές της Αυτοκρατορίας επεδίωκαν, μέσα από αυτή τη διαδικασία, να ορίσουν τη ρωμαϊκή επικράτεια που θα φιλοξενούσε τους Γόθους, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό ένα θεσμικό μοντέλο, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και στο μέλλον. Με το αξίωμα του *magister militum* ο Αλάριχος είχε θεθεί ιεραρχικά κάτω από τον ύπαρχο του Ιλλυρικού, ο οποίος βρισκόταν επικεφαλής της πολιτικής διοίκησης της περιοχής. Με τον τρόπο αυτό διασφαλιζόταν ο αποκλεισμός του Γερμανού αξιωματούχου από πολιτικο-διοικητικές εξουσίες και λειτουργίες, στις οποίες καθ' υπερβολήν αναφέρεται ο ποιητής Κλαυδιανός.

Κατά τον P. Heather⁴⁴ η συμφωνία του 397, με τους ευνοϊκούς όρους που εμπεριείχε, καθώς και οι παραχωρήσεις του Ευτρόπιου προς τον Αλάριχο υποδηλώνουν μάλλον αποδοχή της ανεξαρτησίας των Γόθων μέσα στο ρωμαϊκό έδαφος. Ο V. Grumel⁴⁵ έχει διατυπώσει την άποψη ότι ο Ευτρόπιος, με την ανακήρυξη του Αλάριχου σε *magister militum per Illyricum*, αποσκοπούσε στην επαναπροσάρτηση του δυτικού Ιλλυρικού στην ανατολική Αυτοκρατορία, το οποίο είχε παραχωρηθεί στη Δύση λίγα χρόνια πριν.⁴⁶ Ο Th. Burns, σε απόλυτη διάσταση με τον V. Grumel, πιστεύει ότι η ανάθεση της διοίκησης του Ιλλυρικού στον Αλάριχο, είτε αυτή συνέβη το 395 είτε το 396-397, δεν σήμαινε τίποτα άλλο από την υπαγωγή του βάρβαρου ηγεμόνα στην υπηρεσία της ανατολικής αυτοκρατορίας, δεδομένου ότι το Ιλλυρικό παρέμενε, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, έως το 399 στη δικαιοδοσία της Ανατολής.⁴⁷

Για την προσέγγιση του παραπάνω ζητήματος και την ερμηνεία των γεγονότων που έλαβαν χώρα στη Βαλκανική στο τέλος του 4ου αιώνα απαιτείται, πιστεύω, η διεύρυνση του πλαισίου των γοθθο-βυζαντινών σχέσεων και η αναδρομή στην πολιτική του Θεοδοσίου Α΄. Η πορεία των γεγονότων από το θάνατο του Θεοδοσίου και μετά, σε συνδυασμό με τις ενέργειες των κέντρων εξουσίας Ανατολής και Δύσης, αποκαλύπτουν μια άλλη διάσταση στις σχέσεις Αυτοκρατορίας - Γόθων, η οποία μακράν απέχει εκείνης που καθόριζε την πολιτική του Θεοδοσίου απέναντι στους Γόθους,

42. Χρυσός, Βησιγότθοι, σ. 190.

43. Wolfram, *Goths*, σ.142-143.

44. Heather, *Romans*, σ. 205.

45. Grumel, *Illyricum*, σ. 36.

46. Στο ίδιο, σ. 34.

47. Burns, *Barbarians*, σ. 167.

δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα.⁴⁸ Η επίσημη γοθική πολιτική του μεγάλου αυτοκράτορα, η οποία εγκαινιάστηκε με το *foedus* του 382, υπήρξε αποτέλεσμα μακρών ζυμώσεων και ιστορικών εμπειριών, εφαρμόστηκε δε με ιδιαίτερη συνέπεια σε όλη την περίοδο που ακολούθησε, μέχρι το θάνατό του. Επρόκειτο για μια πολιτική συνειδητή και καλά σχεδιασμένη με σαφείς προσανατολισμούς, κυρίως όμως με μακρόπνοη προοπτική. Οι στόχοι του Θεοδοσίου για ένταξη των Γόθων στους κόλπους της Αυτοκρατορίας και οι προοπτικές που διανοίγονταν, μέσα από αυτή τη διαδικασία, εκφράζονται με σαφήνεια από τον πανηγυριστή του Θεμιστίου στον 16ο *Λόγο* του, του οποίου το μεγαλύτερο μέρος είναι αφιερωμένο στη συνθήκη ειρήνης του 382.⁴⁹

Αντίθετα, η συμφωνία Ευτρόπιου – Αλάριχου είχε χαρακτήρα συγκυριακό και βεβιασμένο. Όπως και οι προηγούμενες συνθήκες, που υπογράφηκαν μετά το θάνατο του Θεοδοσίου, έτσι και εκείνη δεν είχε συγκεκριμένη στρατηγική και σαφείς στόχους αλλά συνήφθη για την εξυπηρέτηση βραχυπρόθεσμων σκοπιμοτήτων. Είναι προφανές ότι ο Ευτρόπιος συνήψε αυτή τη συμφωνία τόσο για να καθορίσει το πλαίσιο των σχέσεων Αυτοκρατορίας – Γόθων αυτής της περιόδου, όσο επίσης για να ενισχύσει τη θέση του στην αντιπαράθεσή του με τη Δύση. Χρησιμοποίησε, στην πραγματικότητα, τους Γόθους και τον Αλάριχο ως βασικούς μοχλούς πίεσης επί του αντιπάλου του, καθιστώντας τον Γόθο ηγέτη, με τον τρόπο αυτό, ρυθμιστή των σχέσεων Ανατολής και Δύσης,⁵⁰ μια πρακτική που θα εφαρμόσει στη συνέχεια και η άλλη πλευρά, η δυτική, με ευθύνη του Σηλιχώνα. Η προχειρότητα και ο εφήμερος χαρακτήρας αυτής της πολιτικής, η οποία οδήγησε σε μια συμφωνία χωρίς πολιτικό προσανατολισμό και δίχως τη διαμόρφωση των απαραίτητων προϋποθέσεων για κοινωνική συναίνεση, επιβεβαιώνονται και από τις οξύτερες αντιδράσεις που ξέσπασαν στους κόλπους της ίδιας της

48. Η άσκηση από τον Θεοδοσίο φιλειρηνικής πολιτικής έναντι των Γόθων, με σκοπό την ένταξη και την αφομοίωσή τους από την Αυτοκρατορία, υπήρξε συνειδητή επιλογή και εφαρμόστηκε με συνέπεια μέχρι το θάνατό του, παρά τις εσωτερικές αντιδράσεις. Αφορούσε δε πράγματι τις σχέσεις Αυτοκρατορίας – Γόθων και το θεσμικό τους πλαίσιο (βλ. Πατούρα, *Εγκατάσταση*, σ. 256-267).

49. Παραθέτουμε ένα ενδεικτικό απόσπασμα: *πότερον οὐν βέλτιον νεκρῶν ἐμπλήσαι τὴν Θοράκην ἢ γεωργῶν; ...καὶ βαδίζειν δι' ἀγρίας ἢ δι' εἰργασμένης; καὶ ἀριθμῆναι τοὺς πεφονευμένους ἢ τοὺς ἀροῦντας; καὶ μετοικίζειν, εἰ τύχοι, Φρύγας καὶ Βιθυνοὺς ἢ συνοικίζειν οὐδὲς χειρωόμεθα;* (Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, 211 a-b, ἐκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. 1, Λιψία 1965, σ. 301-302). Στην αμέσως επόμενη παράγραφο (σ. 302) ο ρήτορας υπενθυμίζει το παράδειγμα των Γαλατῶν της Μικρᾶς Ασίας: *Καὶ νῦν οὐκ ἐτι βαρβάρους Γαλάτας ἄν τις προσεῖποι, ἀλλὰ καὶ πάντῃ Ῥωμαίους*. Πρβλ. S. Williams – G. Friell, *Theodosius. The Empire at Bay*, Λονδίνο 1994, σ. 34-35· Πατούρα, *Εγκατάσταση*, σ. 244-248.

50. Υπενθυμίζω ότι ο Ευτρόπιος, εκτός από τον Αλάριχο, ο οποίος έπαιξε τον κύριο ρόλο στο θέατρο του ανταγωνισμού Ανατολής – Δύσης, χρησιμοποίησε για τον ίδιο σκοπό και τον κυβερνήτη της Αφρικής Γιλδωνα, του οποίου η επανάσταση κατεστάλη το 398. Πρβλ. Κλαυδιανός, *De Bello Gildonico* (LCL 135, *Claudian*), σ. 114-122, στ. 215-324. Στο *De bello Gildonico* (σ. 102, στ. 60-61), ο Κλαυδιανός παραδέχεται για πρώτη φορά ότι η Αυτοκρατορία αποτελείται πράγματι από δύο χωριστά μέρη και θεωρεί την Κωνσταντινούπολη ισότιμη με τη Ρώμη (*cum subito par Roma mihi divisaque sumpsit Aequales Aurora togas*).

ανατολικής αυτοκρατορίας και οδήγησαν στη γνωστή σφαγή των Γότθων της Κωνσταντινούπολης γύρω στο 400.⁵¹

Σε καθαρά πολιτικό επίπεδο, οξύτατη και σκληρή κριτική, που οδήγησε στην πτώση του Ευτρόπιου, άσκησε η αντιπολίτευση με επικεφαλής τον Αυρηλιανό, ο οποίος τον διαδέχθηκε τον Αύγουστο του 399.⁵² Και ο Αυρηλιανός, ωστόσο, παρότι είχε στηριχτεί την αντιπολιτευτική του γραμμή κατά κύριο λόγο στο γοτθικό πρόβλημα, όταν κατέλαβε την εξουσία δεν στράφηκε εναντίον του Αλάριχου ούτε διέκοψε τις σχέσεις μαζί του. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι ο Αλάριχος παρέμεινε πιστός στις δεσμεύσεις του, δεν ενεπλάκη καθόλου στις αματηρές συγκρούσεις της Ανατολής και δεν έσπευσε σε βοήθεια των ομοφύλων του Γαϊνά και Τριβίγιλδου.⁵³ Για το τι συνέβη στο σύντομο διάστημα μεταξύ των ετών 399 και 401, όταν ο Αλάριχος εγκατέλειψε το Ιλλυρικό και κατευθύνθηκε με το λαό του προς την Ιταλία, στις πηγές υπάρχει πράγματι κενό.

Όσον αφορά τις σχέσεις Ανατολής και Δύσης, το έτος 399 θεωρείται, σύμφωνα με τον μελετητή των έργων του Κλαυδιανού P.-G. Christiansen, ως το τελευταίο, στο οποίο ο ρωμαϊκός κόσμος εμφανίζεται, τυπικά έστω, ενωμένος. Το ποίημα του Κλαυδιανού *Panegyricus dictus Manlio Theodoro Consuli*, που απαγγέλθηκε τον Ιανουάριο του 399, είναι το τελευταίο στο οποίο ο ρωμαϊκός κόσμος απεικονίζεται ενωμένος,⁵⁴ αν και σε προηγούμενα έργα του εντοπίζονται έμμεσοι υπαινιγμοί για διάσταση των δύο τμημάτων της Αυτοκρατορίας ή ασκείται κριτική στον αυτοκράτορα της Ανατολής Αρχάδιο για την υποστήριξή του στο Γίλδωνα.⁵⁵ Στο έργο του ίδιου ποιητή *De consulatu Stilichonis*, το οποίο συνέθεσε γύρω στο 400, όταν ο Σηλίχων εκλέχθηκε ύπατος, δι-

---

51. Αντιδράσεις εναντίον των Γότθων της Αυτοκρατορίας εκδηλώθηκαν μέσα από όλα τα στρώματα της πρώιμης βυζαντινής κοινωνίας. Από τον κύκλο των πνευματικών ανθρώπων της εποχής, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Συνέσιου, πιστού οπαδού του Αυρηλιανού. Στον αντιπολιτευτικό του *Λόγο* επικεντρώνει την κριτική του στην ευνοϊκή για τους Γότθους συνθήκη του 397 (Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 15, στ. 1093-1096). Σοβαρές υπήρξαν επίσης και οι αντιδράσεις των στρατιωτικών οι οποίες είχαν εκδηλωθεί από την εποχή της επίσημης εγκατάστασης των Γότθων με τη συνθήκη του 382 (βλ. Πατούρα, *Εγκατάσταση*, σ. 241-267). Οι αντιδράσεις γενικεύτηκαν και εκδηλώθηκαν και μέσα στους κόλπους των λαϊκών στρωμάτων της Κωνσταντινούπολης, καταλήγοντας στη γνωστή σφαγή των Γότθων της ανατολικής πρωτεύουσας το 400 (βλ. G. Albert, *Goten in Konstantinopel, Untersuchungen zur Oströmischen Geschichte um das Jahr 400 n. Chr.*, Paderborn 1984: Ausbüttele, *Germanische Herrscher*, σ. 77).

52. Βλ. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α' 324-610, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 188-189 και Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α' (*Ιστορία πρώιμου βυζαντινής περιόδου 324-565*), Θεσσαλονίκη 1987, σ. 208-209.

53. Λεπτομερείς πληροφορίες για την επανάσταση των Γότθων ηγετών της Αυτοκρατορίας, Γαϊνά και Τριβίγιλδου και για τις αματηρές συγκρούσεις τους με τα στρατεύματα της Ανατολής μας παρέχει ο Ζώσμος (*Ιστορία Νέα Ε*, 17-22, τόμ. III/1, σ. 25-34). Ας σημειωθεί ότι στη μακρά αφήγηση των σχετικών γεγονότων ο ιστορικός δεν κάνει καμιά αναφορά στον Αλάριχο.

54. Βλ. την ειδική μελέτη του P.-G. Christiansen, *Claudian and the East*, σ. 113-120.

55. Στο ίδιο, σ. 116.

απιστώνεται με μεγαλύτερη καθαρότητα η διαίρεση της Αυτοκρατορίας και δεν εκφράζεται από τον δυτικό πανηγυριστή καμιά πλέον ελπίδα για την επανένωσή της.⁵⁶ Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι ο Κλαυδιανός αναφέρεται για πρώτη φορά στην Ιλλυρία (εννοεί προφανώς το ανατολικό Ιλλυρικό), τονίζοντας ότι η επαναπροσάρτησή της στη Δύση θα την καθιστούσε εκ νέου πλούσια χώρα, ενώ δεν κάνει καμιά αναφορά στην ενότητα της Αυτοκρατορίας.⁵⁷ Πίσω από τους στίχους του Κλαυδιανού σκιαγραφείται αναμφίβολα μια προϊούσα αντιδικία μεταξύ Ανατολής και Δύσης γύρω από το Ιλλυρικό, το οποίο αποτελούσε όπως φαίνεται το «μήλον της έριδος» και την αιτία της επιδείνωσης των σχέσεων των δύο πλευρών.

Στο επίκεντρο αυτού του οξύτατου ανταγωνισμού βρισκόταν πάντοτε ο Αλάριχος, η συμπεριφορά του οποίου, συχνά κατευθυνόμενη, προσδιόριζε συνήθως και τον βαθμό έντασης αυτής της σχέσης. Το φθινόπωρο του 401 ο Αλάριχος, είτε αυτόβουλα είτε με την υποκίνηση των αρχών της ανατολικής αυτοκρατορίας, εγκατέλειψε τη Μακεδονία, στα εδάφη της οποίας είχε εγκατασταθεί με το λαό του για τέσσερα χρόνια, και κατευθύνθηκε προς την Ιταλία.⁵⁸ Οι πηγές δεν είναι σαφείς γύρω από αυτό το γεγονός και δεν αποσαφηνίζουν τους λόγους που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη. Ο Κλαυδιανός στο *De Bello Gothico* διατείνεται ότι οι Γότθοι κατευθύνθηκαν στην Ιταλία με σκοπό να καταστρέψουν τη Ρώμη, καθώς, όπως φέρεται να ισχυρίζεται ο Αλάριχος, «ήταν το μόνο μέρος που έμενε να κατακτήσει».⁵⁹ Στο ίδιο έργο, ο Σηλίχων εμφανίζεται ως ο υπερασπιστής του πολιτισμένου κόσμου.⁶⁰ Ο Λατίνος ποιητής, σε άλλο σημείο του ίδιου έργου, αναφέρει ότι ο Αλάριχος ήλθε σε διαπραγματεύσεις και με τα δύο μέρη της Αυτοκρατορίας.⁶¹ Πρώτος του στόχος ήταν να πολιορκήσει τη Ραβέννα, στην οποία μετέφερε προσωρινά την έδρα του ο Ονώριος, ώστε να τον εξαναγκάσει να διαπραγματευθεί μαζί του.⁶² Σύμφωνα με άλλες πληροφορίες, προερχόμενες από τον Ιορδάνη, οι Γότθοι του Αλάριχου αναζητούσαν, πιθανόν, ένα νέο χώρο για εγκατάσταση.⁶³

Οι ερμηνείες που διατυπώνουν οι νεότεροι ιστορικοί σχετικά με τα αίτια αυτής της εξέλιξης είναι για άλλη μια φορά αποκλίνουσες και αντιφατικές. Ο V. Grumel, για

56. Στο ίδιο, σ. 118.

57. Στο ίδιο, σ. 119.

58. *Consularia Italica*, a. 401, έκδ. Th. Mommsen, MGH XI/1, Βερολίνο 1892, σ. 299: *Gotti cum totius robore exercitus Alarico duce Alpes Iulias transgressi in Italiam ruunt X kal. Sept.* Πρβλ. Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 77.

59. Κλαυδιανός, *De bello Gothico*, σ. 132, στ. 77 κ.ε.

60. Στο ίδιο, σ. 146, στ. 267-277: 166-168, στ. 558-579.

61. Στο ίδιο, σ. 166, στ. 566-567.

62. Κλαυδιανός, *Panegyricus de sexto Consulatu Honorii Augusti*, σ. 106, στ. 441-449. Η πορεία του Αλάριχου ανάγκασε τον Ονώριο να εγκαταλείψει το Μιλάνο και να καταφύγει στη Ραβέννα. Βλ. σχετικά, Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 77.

63. Βλ. Ιορδάνης, *Getica* XXIX, 147, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA V/1, Βερολίνο 1882, σ. 96. Πρβλ. L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens* 376-476, Άμστερνταμ 1969, σ. 179 κ.ε.

παράδειγμα, πιστεύει ότι επιθυμία των κυβερνήσεων της Κωνσταντινούπολης ήταν να συρρικνώσουν τη δύναμη των Γόθων και να επιχειρήσουν τον «αποβαρβαρισμό» των στρατευμάτων του Ιλλυρικού. Έχοντας όμως συναίσθηση της αδυναμίας τους να αντιμετωπίσουν τον Αλάριχο με τα όπλα, προτίμησαν να προσφύγουν στη διπλωματία. Έπεισαν δηλαδή τον Γότθο ηγεμόνα να καταλάβει όλο το δυτικό Ιλλυρικό, στο όνομα της ανατολικής Αυτοκρατορίας, προσφέροντάς του και χρυσό, μια προσφορά που εκείνος αποδέχθηκε, επωφελούμενος μάλιστα από τη συγκυρία ότι ο Σηλίχων ήταν τότε απασχολημένος με την απόκρουση των εισβολών στη Ραιτία.⁶⁴

Ο Η. Wolfram διατυπώνει την υπόθεση ότι ο ίδιος ο Αλάριχος εγκατέλειψε το *foedus* που είχε συνάψει με την ανατολική αυτοκρατορία οικειοθελώς, γεγονός πάντως που ανακούφισε τις αρχές της Ανατολής και δικαίωσε την αντιγοτθική πολιτική που είχε υιοθετηθεί νωρίτερα και είχε εκδηλωθεί έμπρακτα με τη σφαγή των Γόθων της Κωνσταντινούπολης και την πτώση του Γαϊνά. Ο ίδιος ερευνητής πιστεύει ακόμη ότι τα νέα πρόσωπα που ανέλαβαν την εξουσία της Κωνσταντινούπολης ενέπλεξαν στον ανταγωνισμό Ανατολής και Δύσης τη νέα ανερχόμενη βαρβαρική δύναμη στο χώρο του Δούναβη, δηλαδή τους Ούννους, προκειμένου να περιορίσουν τη γοτθική ηγεμονία στην περιοχή.⁶⁵

Πιο πρόσφατα ο P. Heather, διευρύνοντας την άποψη του Η. Wolfram, προχωρεί ακόμη περισσότερο. Πιστεύει ότι ο Αλάριχος αποφάσισε να κινηθεί προς την Ιταλία επειδή ο Καισάριος –αδελφός και διάδοχος του Αυρηλιανού– παρά τα περί του αντιθέτου αναμενόμενα, αρνήθηκε να συνάψει συμφωνία με όρους αποδεκτούς από εκείνον. Ο Καισάριος, όπως υποστηρίζει ο P. Heather, αν και έως τότε εκπροσωπούσε τη φιλογερμανική παράταξη, υποχρεώθηκε σε αυτή τη χρονική συγκυρία να ακολουθήσει την πολιτική του αδελφού του για τους παρακάτω λόγους: α) ενδεχόμενη συμφωνία του με μια ισχυρή και ανεξάρτητη δύναμη, όπως ήταν τότε οι Γότθοι του Αλάριχου, θα συναντούσε την αντίδραση του εγχώριου πληθυσμού του Ιλλυρικού εξαιτίας κυρίως των καταστροφών που είχαν ήδη προκαλέσει στις περιοχές τους και β) η αναταραχή στη βυζαντινή πρωτεύουσα από την εξέγερση του Γαϊνά και όσα ακολούθησαν, είχαν δημιουργήσει ένα κλίμα εχθρικό προς τους Γότθους.⁶⁶ Το κλίμα αυτό είχε κλονίσει την εμπιστοσύνη του Αλάριχου προς τις αυτοκρατορικές αρχές της Ανατολής και τον ανάγκασε να κινηθεί προς την Ιταλία, προκειμένου να αποφορτίσει τις σχέσεις του με την Κωνσταντινούπολη. Ο Th. Burns αναπτύσσει μία εντελώς διαφορετική θεωρία, κατά την οποία η κυβέρνηση της Ανατολής παραχώρησε γύρω στο 400 τη διοίκηση της Παννονίας (δηλ. το βορειοδυτικό Ιλλυρικό) στη Δύση, αφαιρώντας με τον τρόπο αυτό στην

64. Βλ. Grumel, *Illyricum*, σ. 38-39. Την ίδια περίπτωση άποψη διατυπώνει και ο E. Stein, *Bas-Empire* I, σ. 248.

65. Wolfram, *Goths*, σ. 150.

66. Heather, *Romans*, σ. 208.

πραγματικότητα τη διοίκηση του Ιλλυρικού από τον Αλάριχο και μεταφέροντας στον Σηλίχωνα τις υποχρεώσεις, που είχε η ίδια προς τον ηγέτη των Γόθων.⁶⁷

Είναι αλήθεια ότι η σιωπή των πηγών ή η πενιχρή έστω πληροφόρηση που παρέχουν για το συγκεκριμένο γεγονός οδήγησαν τους νεότερους ιστορικούς στις παραπάνω λογικοφανείς μεν αλλά αστήρικτες υποθέσεις. Η διάσταση και η ελλιπής τεκμηρίωση των απόψεών τους επιτρέπουν την επανεξέταση του θέματος και των παραμέτρων του, στη βάση πάντως μιας άλλης ευρύτερης προβληματικής, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στη διατύπωση νέων απόψεων και να συμβάλει ίσως στην ιστορική προσέγγιση των εξελίξεων στη Δύση καθώς και στην ερμηνεία του «φαινομένου Αλάριχου», ο οποίος, εννέα χρόνια αργότερα, θα επιτύχει την άλωση της αιωνίας πόλεως.

Υπενθυμίζω ότι οι σχέσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης εισήλθαν στην κρισιμότερη ίσως φάση τους το έτος 399, όταν εξέπεσε ο Ευτρόπιος του αξιωματός του και την εξουσία της ανατολικής αυτοκρατορίας κατέλαβε ο «εθνικιστής» Αυρηλιανός. Με δεδομένη αυτή τη μεταβολή, θα έπρεπε λογικά να περιέλθουν σε ακόμη κρισιμότερη θέση και οι σχέσεις της ανατολικής αυτοκρατορίας με τον Αλάριχο, εάν λάβει κανείς υπόψη του το γεγονός ότι ο Αυρηλιανός είχε στηριχτεί την αντιπολιτευτική του τακτική, κυρίως, στο γερμανικό ζήτημα.⁶⁸

As σημειωθεί ότι ο ρήτορας και μετέπειτα επίσκοπος της Κυρήνης Συνέσιος, ένθερμος υποστηρικτής της πολιτικής του Αυρηλιανού, στον *Περί Βασιλείας Λόγο* του, τον οποίο εξεφώνησε πιθανότατα κατ' εντολήν του πρώτου, εστιάζει το ενδιαφέρον του κυρίως στους Γόθους. Ακόμη, εφιστά την προσοχή του αυτοκράτορα στον μεγάλο κίνδυνο που εγκυμονεί για το ρωμαϊκό κράτος η εξάπλωση της ομάδας των αυτόνομων ξένων, οι οποίοι μάλιστα ενισχύουν την Αυτοκρατορία με στρατό υπό την ηγεσία δικού τους αρχηγού, περιβεβλημένου με πολλές ρωμαϊκές τιμές.⁶⁹ Χωρίς να τον κατονομάζει, ο Συνέσιος ασφαλώς υπονοεί τον Αλάριχο και τον πολυπληθή λαό του. Κύριος λοιπόν στόχος της εξωτερικής πολιτικής του Αυρηλιανού, κατά τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο και ρήτορα, πρέπει να γίνει ο Γόθθος ηγεμόνας. Για την αντιμετώπισή του ο ίδιος προτείνει την επιστροφή σε παραδοσιακές πολιτικές της Αυτοκρατορίας και πιο συγκεκριμένα στην απώθησή του πέραν των συνόρων της ή στον εξαναγκασμό του σε αφοπλισμό και στη στροφή του στην καλλιέργεια της γης.⁷⁰

67. Burns, *Barbarians*, σ. 176-180.

68. Stein, *Bas-Empire* I, σ. 235-236. Ο P. Heather (*Romans*, σ. 207) θεωρεί αυτόνομη την εχθρότητα Αλάριχου και Αυρηλιανού και πιστεύει ότι η οριστική διακοπή των σχέσεων των δύο ανδρών επήλθε μετά την υποτιθέμενη διακοπή της καταβολής των τακτικών αποδοχών προς τον Γόθο ηγέτη και το λαό του.

69. Συνέσιος, *Περί Βασιλείας*, 15, στ. 1093-1099.

70. Στο ίδιο, 14, στ. 1092. Στο σημείο αυτό ο Συνέσιος ταυτίζεται με τον ιδεολογικό του αντίπαλο Θεμιστιο, ο οποίος υποστηρίζει θεμά την ιδέα της αξιοποίησης των εποίκων Γόθων για την καλλιέργεια της γης με τα παρακάτω γνωστά ρητορικά ερωτήματα: *Πότερον οὐν βέλτιον νεκρῶν ἐμπλήσαι τὴν Θράκην ἢ γεωργῶν; καὶ βαδίζειν δι' ἀγρίας ἢ δι' εἰργασμένης*, (Θεμιστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, 211 a-b, σ. 301-302).

Ο Αυρηλιανός, ωστόσο, στο διάστημα της διακυβέρνησής του και κατά τις δύο φάσεις άσκησης της εξουσίας του, απέφυγε όπως φαίνεται να προβεί σε ενέργειες που θα στρέφονταν εναντίον του Αλάριχου.⁷¹ Η απουσία σχετικών αναφορών και η εξέλιξη των γεγονότων δεν επιτρέπουν ούτε καν την υπόθεση περί διακοπής των σχέσεων ανατολικής αυτοκρατορίας και Αλάριχου σε εκείνη τη χρονική περίοδο.

Αντίθετα, στο εσωτερικό της ανατολικής αυτοκρατορίας, κατά την ίδια χρονική περίοδο, είχαν οξυνθεί σοβαρά οι σχέσεις της κεντρικής εξουσίας με τους Γότθους αξιωματούχους, οι οποίοι είχαν εισέλθει επίσημα στην υπηρεσία της. Οι τελευταίοι μάλιστα στηρίζαν τις φιλοδοξίες τους για περαιτέρω ανέλιξη εντός ή εκτός της Αυτοκρατορίας τόσο στην εθνική τους ταυτότητα όσο κυρίως στους ομοεθνείς τους, τους οποίους φαίνεται πως ήλεγχαν σε μεγάλο βαθμό. Έτσι, λοιπόν, το έντονο αντιγερμανικό πνεύμα που επικρατούσε σε όλα τα κοινωνικά στρώματα του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας και η αντιγοθτική πολιτική του Αυρηλιανού, εκδηλώθηκαν σε όλο τους το εύρος εναντίον των ενταγμένων στην Αυτοκρατορία Γόθων, των οποίων οι φιλόδοξοι ηγέτες Τριβίγιλδος και Γαϊνάς, έχοντας ως πρότυπο τον Αλάριχο, ξεγεράθηκαν κινούμενοι από καθαρά προσωπικά κίνητρα.⁷²

Την ίδια πάντως πολιτική, τόσο προς τους Γότθους του εσωτερικού όσο και έναντι του Αλάριχου, ακολούθησε και ο Καισάριος, μολονότι υπήρξε ηγέτης του φιλογερμανικού κόμματος και ιδεολογικός αντίπαλος του αδελφού του. Ακόμη, για την ερμηνεία του συγκεκριμένου πολύπλοκου ζητήματος πρέπει να λάβουμε υπόψη και μιαν άλλη σημαντική παράμετρο στην οποία αναφέρθηκα πιο πάνω. Πρόκειται για την ουδέτερη στάση του Αλάριχου και τη μη ανάμειξή του στα προβλήματα των ομοεθνών του Γαϊνά και Τριβίγιλδου. Εάν πράγματι είχε επέλθει ρήξη στις σχέσεις Αυτοκρατορίας - Αλάριχου, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι νεότεροι ιστορικοί, θα έπρεπε λογικά ο Γότθος ηγέτης, από τη θέση που κατείχε, να επιδειξει τη δύναμή του προς κάθε κατεύθυνση, παρεμβαίνοντας δυναμικά υπέρ των επαναστατημένων ομοεθνών του. Ακόμη, όμως, και αν έτσι είχαν τα πράγματα, τον εξυπηρετούσε άραγε μια τέτοια ανάμειξη; Μήπως μια ενδεχόμενη στρατιωτική του παρέμβαση υπέρ του ενός ή του άλλου ομοεθνούς του επαναστάτη ηγέτη θα εμπεριέκλειε κάποιους κινδύνους για τη δική του αυτόνομη ανοδική πορεία; Μήπως τυχόν εμπλοκή του θα αποδυνάμωνε τον ίδιο και θα ενίσχυε τη θέση του άλλου; Ας μην ξεχνούμε άλλωστε ότι η πρώτη δυναμική εμφάνιση του Αλάριχου στο προσκήνιο της ιστορίας των Γόθων έγινε μετά τον αφανισμό, το 392/3, των δύο Γόθων αξιωματούχων Φραβίττα και Εριούλφου, ηγετών-εκπροσώπων των δύο αντιπολιτευόμενων γοθτικών παρατάξεων, γεγονός που άνοιξε το δρόμο στη δική του λαμπρή σταδιοδρομία.⁷³

Ο Αλάριχος θα παρενβaine πράγματι στις βυζαντινο-γοθτικές εσωτερικές συγκρούσεις μόνο εάν απειλούνταν σοβαρά από τις δυνάμεις της Ανατολής ή εάν είχε

71. Stein, *Bas-Empire* I, σ. 236.

72. Wolfram, *Goths*, σ. 148-150.

73. Heather, *Romans*, σ. 198.

αντιληφθεί, έστω, τον κίνδυνο ενδεχόμενης εξώθησής του πέραν των συνόρων -σαφέστατα το είχε προτείνει ο Συνέσιος στον νεαρό Αρκάδιο-⁷⁴ προκειμένου να συμβάλει στον αγώνα της επιβίωσης και της αυτονομίας των Γόθων μέσα στην Αυτοκρατορία.

Από την άλλη πλευρά, κάθε ενέργεια της ανατολικής αυτοκρατορίας, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε ρήξη τις σχέσεις της με τον Αλάριχο και σε συνεργασία του τελευταίου με τους δυναμικούς ομοεθνείς του ηγέτες της Ανατολής, θα ήταν πιστεύω, άκρως παρακινδυνευμένη. Η συγκεκριμένη χρονική στιγμή ασφαλώς δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο. Ο Αλάριχος, στρατηγός του Ιλλυρικού για τρία και πλέον χρόνια, είχε εδραιώσει τη θέση του με την ανασύναξη και οργάνωση των δυνάμεών του, ενώ οι σχέσεις Ανατολής και Δύσης βρισκόνταν στο κρισιμότερο ως εκείνη τη στιγμή σημείο και ο Σηλίχων, βεβαίως, καιροφυλακτούσε.

Η σιωπή επομένως των πηγών γύρω από τη σχέση Ανατολής - Αλάριχου κατά τη διετία 399-401 και η ανέξηγητη απόφαση του τελευταίου να εγκαταλείψει το ανατολικό Ιλλυρικό και να κατευθυνθεί προς τη Δύση δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά ως μια σιωπηρή «συμφωνία κυρίων», η οποία εξυπηρετούσε προφανώς και τις δυο πλευρές. Οι ηγέτες της Ανατολής, οι οποίοι επεδίωκαν με κάθε τρόπο την υπονόμηση και την απαξίωση του Σηλίχωνα, έβλεπαν στο πρόσωπο του Αλάριχου και στην ελεύθερη δράση του την προσέγγιση του στόχου τους. Από την άλλη πλευρά, ο φιλόδοξος Γόθτος, εκμεταλλευόμενος τον οξύτατο ανταγωνισμό Ανατολής και Δύσης, δεν είχε να επιλέξει παρά την πορεία προς την φθίνουσα πολιτικά και στρατιωτικά Δύση.

Με βάση αυτή την ερμηνεία θα μπορούσε κανείς εύκολα να επιρρίψει ευθύνες στην ανατολική αυτοκρατορία και να της αποδώσει την πρόθεση ότι θυσιάσε στους βαρβάρους το δυτικό της τμήμα, αν μάλιστα λάβει υπόψη του το γεγονός ότι εκείνη τη χρονική περίοδο ο Σηλίχων ήταν απασχολημένος με την απόκρουση των Βανδάλων και των Αλανών, οι οποίοι είχαν εισβάλει στη Ραιτία και το Νορικό.⁷⁵ Πιστεύω, ωστόσο, ότι οι αρχές της Κωνσταντινούπολης, πιθανότατα, δεν ανέμεναν την εισβολή στην Ιταλία και υπολόγιζαν μόνο σε αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ των Γόθων και των λεγεώνων του Σηλίχωνα, που θα οδηγούσαν σε σημαντική εξασθένηση και των δύο αντιπάλων και σε διπλό όφελος για την Ανατολή, καθιστώντας την μοναδική κυρίαρχο στο παιχνίδι της εξουσίας. Εξάλλου, η απομάκρυνση του Αλάριχου από το ανατολικό Ιλλυρικό, ανεξαρτήτως λόγου, θα κατεύναζε ακόμη περισσότερο τα αντιγοθικά-αντιβαρβαρικά αισθήματα όλων εκείνων που είχαν έντονα αντιδράσει στην Κωνσταντινούπολη, ένα χρόνο πριν.

Η άποψη, κατά συνέπεια, του P. Heather⁷⁶ ότι η απόφαση του Αλάριχου να εγκαταλείψει τη Μακεδονία και να αναζητήσει νέα περιοχή για εγκατάσταση ήταν προσωπική του υπόθεση και ελήφθη εν αγνοία των αρχών της Ανατολής είναι, πιστεύω, εσφαλμένη, αν μάλιστα εξετασθεί σοβαρά η προηγούμενη δράση του. Είναι αλήθεια

74. Βλ. παραπάνω, σημ. 70.

75. Βλ. Wolfram, *Goths*, σ. 150 Heather, *Romans*, σ. 209 Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 77.

76. Heather, *Romans*, σ. 208.

ότι ο Αλάριχος, στη διάρκεια των έξι ετών που προηγήθηκαν (395-401), όχι μόνο επικράτησε ως ηγέτης των αυτόνομων Γόθων της Αυτοκρατορίας, αλλά κυρίως πρωταγωνίστηκε στα γεγονότα του ανατολικού Ιλλυρικού. Είναι εξίσου αλήθεια όμως ότι τους ρόλους που υποδύθηκε στο θέατρο των επιχειρήσεων της Βαλκανικής δεν τους διεκδίκησε με τις δικές του μόνο δυνάμεις αλλά τους απέσπασε από άλλους και συγκεκριμένα από τις ηγεσίες, κυρίως, του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας. Ο ίδιος βέβαια, κινούμενος προσωπικά και τυχοδιωκτικά και εκμεταλλευόμενος τις συγκυρίες, τους αποδέχθηκε με προθυμία, όπως θα πράξει και αργότερα, όταν ανάλογους ρόλους θα του εμπιστευθούν και οι ηγεσίες της Δύσης, ιδιαίτερα δε ο Σηλήρων.⁷⁷

Οι συνεχείς περιπλανήσεις του στο ανατολικό Ιλλυρικό και ο τρόπος που έδρασε, δείχνουν καθαρά ότι ο Γόθος ηγέτης δεν ακολούθησε συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα με προκαθορισμένους στόχους. Αντίθετα, την πολιτική και στρατιωτική του δράση καθιέρωναν άλλοι παράγοντες της εποχής ενώ τα πολιτικά και στρατιωτικά του «επιτεύγματα», τα οποία μνημονεύονται από τις πηγές και ερμηνεύονται από τους νεότερους ιστορικούς ως προδιαγεγραμμένοι στόχοι, δεν είναι τίποτε περισσότερο από το αποτέλεσμα των περιστασιακών τυχοδιωκτικών του κινήσεων. Η ανακήρυξη του σε αρχηγό του βησιγοθικού λαού το 395 δεν συνοδεύτηκε και από μια ξεκάθαρη απόφασή του να κινηθεί προς τη μια ή την άλλη πολιτική κατεύθυνση: είτε, δηλαδή, να συγκρουστεί κατά μέτωπο με την Αυτοκρατορία είτε να ενσωματωθεί σε αυτή. Η πολιτική που ακολούθησε δεν συνιστά παρά ένα διστακτικό συνδυασμό στοιχείων και των δύο ανταγωνιστικών τάσεων της κοινωνίας στην οποία είχε ανδρωθεί.⁷⁸ Ο Αλάριχος γεννήθηκε μεν στην βορείως του Δούναβη περιοχή, μπήκε όμως στην Αυτοκρατορία από παιδί το 376, κατά τη μαζική είσοδο των Βησιγόθων στη Θράκη, επί αυτοκράτορος Ουάλη. Κατά συνέπεια, μεγάλωσε και ανδρώθηκε εν μέσω των δύο αντίρροπων δυνάμεων της περιοχής, του γοθικού εθνικιστικού στοιχείου και του κοινωνικο-πολιτικού ρωμαϊκού συστήματος.

Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του στην ηγεσία των Βησιγόθων, φαίνεται ότι ο Αλάριχος είχε δημιουργήσει συγκρατημένες σχέσεις με μέλη της επίσημης αριστο-

77. Στελήρων δὲ ὁ Ὀνωρίου στρατηγός, ἀνὴρ εἴτερ τις πώποτε ἐν πολλῇ δυνάμει γεγεννημένος, Ῥωμαίων τε καὶ βαβάρων τοὺς νέους πειθομένους ἔχων, εἰς ἔχθραν καταστάς τοῖς Ἀρκαδίῳ ἄρχουσιν ἐβεβούλευτο πρὸς ἐναντί συγκροῦσαι τὰ βασίλεια. καὶ στρατηγοῦ Ῥωμαίων ἀξίωμα παρὰ Ὀνωρίου προξενήσας Ἀλαρίχῳ τῷ ἡγουμένῳ τῶν Γόθων Ἰλλυριοῖς ἐπανέστησεν ... παραλαβὼν δὲ Ἀλάριχος τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐκ τῆς πρὸς τῇ Δαλματίας καὶ Παννονίας βαβάρους γῆς, οὗ διήγεν, ἦκεν εἰς τὰς Ἠπειρούς (Σωζομενός, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία VIII, 25.2-4, ἐκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* [GCS 50], Βερολίνο 1960, σ. 383-384. Πρβλ. στο ἴδιο, IX, 4.2-4, σ. 395).

78. Ἐς σημειωθεὶ ὅτι σύμφωνα με τον Κλαυδιανό (*Panegyricus de sexto Consulatu Honorii Augusti*, σ. 82, στ. 105-106) *Alaricum barbara Peuce nutrietat*. Πρβλ. του ίδιου, *De Bello Gothico*, σ. 132, 160-162, στ. 81, 488-492.

κρατίας της Αυτοκρατορίας, τα οποία ασκούσαν πάνω του σημαντική επιρροή.⁷⁹ Η επιρροή αυτή θα ασκηθεί πιο έντονα κατά τη δεύτερη περίοδο της ιστορίας του και μάλιστα σε σημαντικές χρονικές στιγμές, όπως για παράδειγμα, κατά την εγκατάλειψη της πολιορκίας της Ραβέννας, όταν ο Αλάριχος θα καθαιρέσει τον Άτταλο, τον οποίο ο ίδιος είχε λίγο πριν ανακηρύξει αυτοκράτορα.⁸⁰

Η συμπεριφορά του Αλάριχου προς την Αυτοκρατορία από την αρχή της επικράτησής του ως αρχηγού των Βησιγόθων και οι πολιτικοί ελιγμοί του, στη συνέχεια, δείχνουν ότι τα ενδιαφέροντά του δεν ήταν αμιγώς βησιγοθικά. Στην πλειονότητά τους συνδέονταν μάλλον με την προσωπική φιλοδοξία να αναδειχθεί σε κάποια μόνιμη υψηλή θέση της αυτοκρατορικής στρατιωτικής διοίκησης, ενώ εκείνα που αφορούσαν το λαό του περιοριζόνταν, όπως φαίνεται, στην εξασφάλιση οικονομικών πόρων και γης για προσωρινή, έστω, εγκατάσταση. Την άποψη αυτή ενισχύει και ο ιστορικός των Γόθων Ιορδάνης, ο οποίος ισχυρίζεται ότι η πολιτική του Αλάριχου θα μπορούσε δυνητικά να οδηγήσει τους Ρωμαίους και τους Γόθους σε μια κοινή ζωή, σε τόσο φιλικές συνθήκες, ώστε να θεωρούνται ένας λαός.⁸¹

Από την άλλη πλευρά, αν και ο δυναμικός ηγέτης των Βησιγόθων είχε με κάθε τρόπο και μέσο εκδηλώσει την επιθυμία του να ενταχθεί στο ρωμαϊκό σύστημα και για το λόγο αυτό τηρούσε συνειδητά τους όρους των υποχρεώσεών του προς την Αυτοκρα-

79. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις δύο αξιωματούχων στις οποίες αναφέρεται ο Ζώσμος: *συνεξήει τούτω και Ιωάννης τών βασιλικών υπογραφέων, οἷς τριβούνοις καλοῖσιν, ἄρχων γεγεννημένος, οἶα γνώριμος Ἀλαρίχῳ και πρόσθενος* (Ιστορία Νέα Ε, 40.2, τόμ. III/1, σ. 59)- και λίγο πιο κάτω: *Ἰόβιος δὲ ὁ τῆς αὐτῆς ὑπαρχος, πᾶσαν εἰς αὐτὸν τὴν παρὰ βασιλεῖ δύναμιν περιστήσας, ἔγνω πρέσβεις ἐκπέμψαι πρὸς Ἀλάριχον, ἄχρι τῆς Ῥαβέννης αὐτὸν παραγενέσθαι σὺν Ἀταούλφῳ παρακαλοῦντας ὡς δὴ τῆς εἰρήνης αὐτόθι γενησομένης. Πεισθέντος δὲ τοῖς τοῦ βασιλέως και τοῖς Ἰοβίου γράμμασιν Ἀλαρίχου, παραγενομένου τε εἰς τὴν Ἀρήμιον Ῥαβέννης ἀφεστῶσαν μυλλίους τριάκοντα, συνδραμῶν και ταύτην Ἰόβιος, ἅτε ἐν ταῖς Ἠπειροῖς πρόσθενος και φίλος Ἀλαρίχῳ γεγεννημένος, τοὺς περὶ τῶν συνθηκῶν ἐποιήσατο λόγους* (στο ίδιο, Ε, 48.1-2, σ. 70).

80. Βλ. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα* ΣΤ, 9.3 και 12.2, τόμ. III/2, σ. 13-14. Πρβλ. Ολυμπιόδωρος, *Ιστορικοί Λόγοι* 10, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians*, σ. 162-166 και Φιλοστόργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XII, 3, σ. 141-142. Πρβλ. Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 82-83.

81. *Verum enim vero cum in eius vicinitate Vesegotharum applicuisset exercitus et ad Honorium imperatorem, qui intus residebat, legationem misisset, quatenus si permitteret, ut Gothi pacati in Italia residerent, sic eos cum Romanorum populo vivere, ut una gens utraque credere possit* (Ιορδάνης, *Getica* XXX, 152, σ. 97). Η υπόθεση που διατυπώνει ο Ιορδάνης ότι η πολιτική του Αλάριχου θα μπορούσε να οδηγήσει σε πλήρη ταύτιση τους Γόθους με τους Ρωμαίους, μας υπενθυμίζει τις προσδοκίες που δύο αιώνες πριν είχε εκφράσει ο Θεμιστίσιος στον 16ο χαριστήριο προς τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο Λόγο του: *οὗτω και Σκύθας ὀψόμεθα ὀλίγον χρόνον νῦν μὲν γὰρ ἔτι τὰ προσκρούσματα αὐτῶν νέα, ληψόμεθα δ' οὖν οὐκ εἰς μακρὰν ὁμοσπόνδους, ὁμοτραπέζους, ὁμοῦ στρατευομένους, ὁμοῦ λειτουργοῦντας* (Θεμιστίσιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 16, 211 d, σ. 302). Για τις πολιτικές φιλοδοξίες του Αλάριχου, βλ. επίσης Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 85-86.

τορία,⁸² εν τούτοις κατάφερε να διατηρήσει σταθερά και επίμονα τη συνοχή του λαού του, να αποφύγει λιποταξίες αξιωματούχων του και απλών στρατιωτών (αναφέρονται μεμονωμένες μόνο περιπτώσεις),⁸³ να ασκήσει έντονη επιρροή στο λαό του και να καταστήσει την αρχηγία του αδιαμφισβήτητη.⁸⁴

Ωστόσο, το «φαινόμενο Αλάριχος», του οποίου το όνομα θα συνδεθεί αργότερα με το κορυφαίο γεγονός της εποχής, την άλωση της Ρώμης το 410, και θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για μια από τις μεγαλύτερες διεργασίες της ιστορίας, την πτώση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, δεν είναι μονοσήμαντο. Συνδέεται στενά με τις γενικότερες διεργασίες εκείνης της ιστορικής περιόδου, κατά την οποία η φθίνουσα πορεία της Δύσης από τη μια, και από την άλλη, η δυναμική παρουσία της ανερχόμενης Ανατολής, είχαν δημιουργήσει οξύτατους ανταγωνισμούς, οι οποίοι οδήγησαν τις δύο πλευρές, αρχικά σε ιδεολογικο-πολιτική απόκλιση, και σταδιακά σε κοινωνική και στρατιωτική ρήξη. Η πραγματική διάσταση –έως τότε είχαν εκδηλωθεί μόνο λανθάνουσες ανταγωνιστικές κινήσεις-⁸⁵ επήλθε ως γνωστόν μετά το θάνατο του Θεοδοσίου, κατά την περίοδο δηλαδή της διακυβέρνησης της Αυτοκρατορίας από τους ανήλικους και ανίσχυρους διαδόχους του. Κατ' αυτήν ακριβώς την περίοδο ο Αλάριχος επικράτησε των φοιδεράτων ομοεθνών του και αναδείχθηκε σε αδιαμφισβήτητο ηγέτη τους.

82. Την έντονη επιθυμία του να ενταχθεί στη στρατιωτική ιεραρχία της Αυτοκρατορίας απηχεί η γνωστή φράση του Ζώσιμου, *ήγανάκει γὰρ ὅτι μὴ στρατιωτικῶν ἤγειτο δυνάμεων ἀλλὰ μόνους εἶχε τοὺς βαρβάρους*, οἷς Θεοδοσίος ἔτιγεν αὐτῶ παραδοὺς ὅτε σὺν αὐτῶ τὴν Εὐγενίου τυραννίδα καθείλε (Ιστορία Νέα Ε, 5.4, τόμ. III/1, σ. 11). Πρβλ. στο *ίδιο*, Ε, 48.3 σ. 70-71 και 50.3, σ. 73 Σωζομένος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* IX, 7.2, σ. 398 (... ἔλθων ὁ Ἰόβιος τῆς Ἰταλίας ἕπαρχος ὦν δηλοῖ τῷ βασιλεῖ τὴν Ἀλαρίχου αἴτησιν καὶ ὡς δέοι δέλοισι αὐτὸν τιμῆσι στρατηγοῦ δυνάμεως ἑκατέρως).

83. Δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις Γότθων αξιωματούχων που εγκατέλειψαν τον Αλάριχο είναι ο Ουλφίλας (βλ. Ολυμπιόδωρος, *Ιστορικοί Λόγοι* 17, 1, σ. 176-178) και ο Σάρος, τον οποίο φαίνεται πως ο ίδιος ο Αλάριχος εξώθησε να εγκαταλείψει το γοτθικό φυλετικό σύστημα, όπως είχε συμβεί ωρύτερα και με τον Φραβίττα (βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Ε*, 30.3, και 36.2, τόμ. III/1, σ. 44-45, 53-54 ΣΤ, 13.2, τόμ. III/2, σ. 15 Ολυμπιόδωρος, *Ιστορικοί Λόγοι* 6 και 11, 1, σ. 158, 168). Πρβλ. A. Demandt, *Magister militum*, *PRCA*, Supp. 12, στ. 637-639, 643 Martindale, *PLRE* II, σ. 978.

84. Σχετικά με την άνοδο του Αλάριχου στη «βασιλεία» των Γότθων, η διαδικασία της σταδιακής εξαφάνισης των φυλάρχων και την επικράτηση ενός μοναδικού ηγέτη, επικεφαλής μιας μοναδικής φυλής, βλ. Wolfram, *Goths*, σ. 143-146.

85. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ουάλη, ο οποίος βιάστηκε να ξεκινήσει τη μάχη της Αδριανούπολης το 378 μόνος του, χωρίς τον αυτοκράτορα της Δύσης Γρατιανό που βρισκόταν καθ' οδόν προς τη Θράκη, ώστε να μην μοιραστεί μαζί του τη δόξα και το γόητρο της αναμενόμενης, όπως πίστευε, νίκης: *Vicit tamen funesta principis destinatio, et adularibus quorundam sententia regionum, qui, ne paene iam partae victoriae, ut opinabantur, consors fieret Gratianus, properari cursu celeri suadebant* (Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, XXXI, 12.7, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. IV, Βερολίνο 1971, σ. 284). Στο θεωρητικό επίσημο επίπεδο, ένας υποβόσκων ανταγωνισμός μεταξύ των δύο μερών εμφανίζεται και στους *Λόγους πολιτικούς* του Θεμίστιου. Στους *Λόγους* 15 και 16 (σ. 268-295) οι δύο αυτοκράτορες, Θεοδόσιος και Γρατιανός, εμφανίζονται μέχρι το 381 ως ίσοι, ενώ δύο χρόνια αργότερα η παρουσία του δεύτερου αποσιωπάται (*Λόγοι πολιτικοί*, 16 b, σ. 298).

Αντίθετα, κατά την αμέσως προηγούμενη χρονική περίοδο, όταν μάλιστα η μαζική είσοδος και η εγκατάσταση των Γόθων στην Αυτοκρατορία είχε προσλάβει επίσημο χαρακτήρα, οι πολιτικές των αυτοκρατόρων Ουάλη και Θεοδοσίου όχι μόνο δεν διευκόλυναν αλλά σταθερά και επίμονα απέτρεπαν την ανάδειξη ενός μοναδικού ηγέτη στις τάξεις των φοιδεράτων της Θράκης. Η πολιτική του Θεοδοσίου, τόσο προς τους φοιδεράτους Γόθους όσο και προς άλλες αυτόνομες ομάδες, είναι γνωστή. Δεν ενθάρρυνε καθόλου την ανάδειξη «ενός μοναδικού ανδρός» ως ηγέτη τους, ενώ αντίθετα διευκόλυνε την είσοδο στο στρατιωτικό και πολιτικό σύστημα της Αυτοκρατορίας διαφόρων «βαρβάρων» ηγετών, στους οποίους μάλιστα πολλές φορές απένευε τη ρωμαϊκή πολιτεία ή προσέφερε ρωμαίες γυναίκες ως συζύγους.⁸⁶ Επίσης, την αντίθεσή του στην αναγνώριση ενός μόνου ανδρός, ως ηγέτη των φοιδεράτων Γόθων, είχε εκδηλώσει σαφέστατα και ο προκατόχος του Θεοδοσίου, ο αυτοκράτορας Ουάλης. Θυμίζουμε την άρνησή του να δεχθεί τις συμβιβαστικές προτάσεις που του έκανε ο Φριτιγέρνης, μέσω αλληπάλληλων πρεσβειών και μυστικών μηνυμάτων, τις παραμονές της μάχης της Αδριανούπολης. Κυρίαρχο αίτημα του Γόθου ήταν να τον αναγνωρίσει ο ίδιος ο αυτοκράτορας ως φίλο και σύμμαχο των Ρωμαίων, μια αναγνώριση που θα τον διευκόλυνε προφανώς να ανακηρυχθεί μοναδικός ηγέτης του γοθτικού λαού. Χαρακτηριστική των διαθέσεων συμβιβασμού του Φριτιγέρνη αλλά και της αγωνίας του να ξεχωρίσει ως ηγέτης είναι η πρόταση που φέρεται να έκανε προς τον αυτοκράτορα *ad condiciones rei Romanae profuturas allidere*.⁸⁷ Η περίπτωση του Φριτιγέρνη αλλά και περιπτώσεις άλλων επίδοξων Γόθων αξιωματούχων, εν δυνάμει ηγετών, επιβεβαιώνουν τα παραπάνω. Οι αρχές της Αυτοκρατορίας αρνήθηκαν προφανώς να αναγνωρίσουν τον Φριτιγέρνη ως τον ένα και μοναδικό ηγέτη των φοιδεράτων, μολονότι ήταν επικεφαλής του συμβουλίου αρχηγών των Γόθων τόσο πριν όσο και κατά τη μάχη της Αδριανούπολης. Η απουσία σχετικών αναφορών στο πρόσωπό του, ιδιαίτερα μετά τη μεγάλη νίκη του στην Αδριανούπολη, ενισχύουν την παραπάνω υπόθεση. Οι πηγές παραδόξως δεν αναφέρουν τίποτα σχετικό με τον ρόλο ή τη θέση του Φριτιγέρνη μετά τη μάχη της Αδριανούπολης. Η τελευταία σαφής αναφορά στο όνομά του τοποθετείται χρονικά στο έτος 380. Ο επικρατέστερος των φοιδεράτων και «αρχιτέκτονας» της νίκης τους επί των Ρωμαίων στην Αδριανούπολη μνημονεύεται περιστασιακά μόνο και για τελευταία φορά μαζί με τους Αλάθεο και Σάφρακα, κατά την περιγραφή των επιδρομών του 380 από τους ιστορικούς του βου αιώνα Ζώσιμο και Ιορδάνη.⁸⁸

86. Αυτή βέβαια η πολιτική, της οποίας υπεραμύνθηκε ο Θεμιστίος (*Λόγοι πολιτικοί*, 16, 211 c-d, σ. 302) είχε και τους επικριτές της (βλ. Ευνάπιος, *Ιστορία ή μετὰ Δέξιππον* 48, 2, σ. 74-76 και 59, σ. 86 Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 40.6 και 51.1-3, τόμ. II/2, σ. 307, 320). Πρβλ. R. C. Blockley, *East Roman Foreign Policy, Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Wiltshire 1992, σ. 41.

87. Βλ. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 12.8-9, σ. 284.

88. Βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 34.2, τόμ. II/2, σ. 297 και Ιορδάνης, *Getica* XXVII, 140, σ. 95.

Ακόμη, η λαμπρή υποδοχή του φανατικού άλλοτε εχθρού της Αυτοκρατορίας Αθανάριχου⁸⁹ στην Κωνσταντινούπολη δείχνει όχι μόνο τη διάθεση του Θεοδοσίου να αμβλύνει τις αντιθέσεις των δύο πλευρών αλλά κυρίως την ισχυρή του θέληση να εντάξει τους υψηλούς αξιωματούχους των Γόθτων στο πολιτικό και στρατιωτικό σύστημα της Αυτοκρατορίας.⁹⁰

Ενδεικτική επίσης της πολιτικής που άσκησε ο Θεοδοσίος προς τους Γόθτους είναι και η στάση του στη διένεξη και αλληλοεξόντωση των αξιωματούχων Γόθτων Εριούλφου και Φραβίττα, ηγετών των δύο αντίπαλων ιδεολογικά γοτθικών παρατάξεων. Την αδιαφορία του για το φόνου του Εριούλφου ακολούθησε η άμεση ένταξη του επιζήσαντος Φραβίττα στην υπηρεσία της Αυτοκρατορίας, προλαμβάνοντας έτσι ενδεχόμενη ανακήρυξή του σε αρχηγό των αυτόνομων φοιδεράτων.⁹¹ Αξιοσημείωτη είναι και η αντιμετώπιση του (ιδίου του Αλάριχου στον εμφύλιο πόλεμο του Θεοδοσίου με τον σφετεριστή του θρόνου Ευγένιο. Ο Θεοδοσίος τον όρισε αρχηγό μιας μόνο από τις συμμαχικές μονάδες και όχι ηγέτη των «στρατιωτικών δυνάμεων», όπως αναφέρει ο Ζώσιμος,⁹² προκειμένου να του στερήσει τη δυνατότητα μιας πιθανής επικράτησης επί του συνόλου των συμμαχικών δυνάμεων.

Η πολιτική του Θεοδοσίου προς τους Γόθτους αποσκοπούσε, κατά τον πανηγυριστή του Θεμίστιο, στη σταδιακή αφομοίωσή τους από την Αυτοκρατορία και στην ένταξη των επίδοξων ηγετών τους στο ρωμαϊκό σύστημα εξουσίας. Υπενθυμίζω και πάλι, στο σημείο αυτό, την αντίδραση που προκάλεσε η πολιτική αυτή στους κόλπους της πρώιμης βυζαντινής κοινωνίας, ιδιαίτερα στους πνευματικούς κύκλους και τις τάξεις του στρατού.⁹³

89. *Et quoniam asserebat Athanaricus, sub timenda exsecratione iurandi se esse obstrictum, mandatisque prohibuit partis, ne solum calcaret aliquando Romanum* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.9, σ. 68). Πρβλ. K. K. Klein, *Der Friedenschluss von Noviodunum*, *Anzeiger für Altertumswissenschaft* 5 (1952), σ. 189-192.

90. Ενδεικτικά αναφέρονται οι περιπτώσεις τριών Γόθτων αξιωματούχων, οι οποίοι εγκατέλειψαν το λαό τους, και με την ενθάρρυνση των ρωμαϊκών αρχών εντάχθηκαν στην Αυτοκρατορία, στην υπηρεσία της οποίας διακρίθηκαν ιδιαίτερα. Πρόκειται α) για τον Μοδάρη (βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 25.2, τόμ. II/2, σ. 287: *Μοδάρης ὃν μὲν ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν Σκυθῶν γένους, οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ πρὸς Ῥωμαίους, αὐτομολήσας καὶ δι' ἣν ἐπεδείξατο πίστιν στρατιωτικῆς προβεβλημένος ἀρχῆς*) Πρβλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Επιστολές* 136 και 137, PG 37, στ. 232) Πατούρα, Εγκατάσταση, σ. 250 β) για τον Μουνδέριχο (βλ. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 3.5, σ. 250-252) και γ) για τον Γαϊνά (βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 57.2 τόμ. II/2, σ. 326 E, 7.4-6, τόμ. III/1, σ. 14). Πρβλ. Williams - Friell, *Theodosius*, σελ. 152 H. Leppin, *Von Konstantin dem Grossen zu Theodosius II. Das christliche Kaiserium bei den Kirchenhistorikern Socrates, Sozomenus und Theodoret* (Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben), Γκέτινγκεν 1996, σ. 123-124.

91. Βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 56.3 και 57.1, τόμ. II/2, σ. 325-326 βλ. επίσης σχόλια, σ. 460-462. Demandt, *Magister militum*, στ. 728, 736.

92. Βλ. παραπάνω, σημ. 7.

93. Βλ. Πατούρα, *Εγκατάσταση*, σ. 241-267.

Ωστόσο όμως, ενώ ο Θεοδοσίος κατά τη περίοδο της βασιλείας του είχε την ικανότητα να ελέγχει την κατάσταση στην ενωμένη Αυτοκρατορία και να κρατάει τις λεπτές ισορροπίες μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ο ίδιος δεν μπόρεσε να προβλέψει, κατά τη διανομή της εξουσίας στους δύο ανήλικους γιους του, τον οξύ ανταγωνισμό που θα ακολουθούσε ανάμεσα στους φιλόδοξους επιτρόπους τους. Εκείνοι, ασκώντας την εξουσία με κριτήριο το προσωπικό τους πολιτικό συμφέρον, όχι μόνο παρεξέκλιναν της δικής του πορείας, αλλά στο γοτθικό ζήτημα, το οποίο μέχρι τότε απασχολούσε πολιτικά κυρίως το ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, προσέδωσαν νέες διαστάσεις. Στη νέα πολιτική πραγματικότητα, οι εκπρόσωποι του σκληρού ανταγωνισμού Ανατολής και Δύσης μετέτρεψαν τους φοιδεράτους Γότθους και τον φιλόδοξο αρχηγό τους σε ρυθμιστές των μεταξύ τους σχέσεων. Κατά συνέπεια, εάν οι διάδοχοι του Θεοδοσίου ακολουθούσαν τη δική του πολιτική γραμμή στην αντιμετώπιση του γοτθικού ζητήματος, είναι περίπου βέβαιο ότι ο Αλάριχος θα είχε πλήρως ενταχθεί στο σύστημα της Αυτοκρατορίας από πολύ ενωρίς και δεν θα αναφερόταν στην ιστορία παρά ως ένας από τους πολλούς αλλοεθνείς αξιωματούχους, οι οποίοι έδρασαν και σταδιοδρόμησαν στις υπηρεσίες του στρατιωτικού ή του πολιτικού της συστήματος.

6. Le rôle historique des Balkans dans le processus de la chute de l'Empire romain d'Occident: le cas des chefs goths Alaric et Théodoric¹

A la lecture du récit dramatique que fait Ammien Marcellin du franchissement du Danube par les Goths en 376,² il est difficile d'imaginer que trois siècles plus tard, un autre historien latin, Julien de Tolède, célébrerait, à l'autre extrémité du monde romain, l'avènement du Goth Wamba, qui fut roi de Tolède de 672 à 680.³ On repère dans les textes de ces deux auteurs, respectivement, ce qui fut le point de départ et le terme de la plus grande crise jamais vécue par le monde romain, entre le IVe et le VIIe siècle. En effet, la pénétration officielle des Goths sur le territoire de l'Empire en 376 et la victoire qu'ils remportèrent sur les troupes impériales à Andrinople, deux ans plus tard, sont les deux événements qui marquèrent le début d'une nouvelle époque pour les Balkans et qui scellèrent le destin de l'Empire en Occident.⁴

Pendant les trois siècles qui s'écoulèrent entre le moment où les tribus des Goths furent chassées par les hordes des Huns aux frontières danubiennes⁵ et l'époque des "peuples" de l'Espagne wisigothique,⁶ le passage idéologique de l'Empire de Rome à l'Europe médiévale apparaît dans l'historiographie comme l'histoire d'un bouleversement interne, provoqué par le changement brutal des structures politiques, militaires et sociales de l'Occident.⁷

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Byzantinoslavica* 60/2 (1992), σ. 367-373.

2. Ammianus Marcellinus, *Histoire Romaine* XXXI, 4, éd. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, vol. IV, Berlin 1971, pp. 252-256. Cf. A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.*, Munich 1989, p. 121.

3. Julien de Tolède, *Historia Wambae Regis*, éd. W. Levison, MGH, Script. rer. Merov. V, Hannover 1910, pp. 494-499. Cf. Susanne Teillet, *Des Goths à la nation gothique*, Paris 1984, pp. 600-621.

4. Ammianus, *Histoire Romaine* XXXI, 13, pp. 286-292. Cf. J. Straub, Die Wirkung der Niederlage bei Adrianopel auf die Diskussion über das Germanenproblem in der Spätromischen Literatur, *Philologus* 95 (1943) pp. 255-286. Aussi, H. Wolfram, Die Goten und die Umgestaltung der Römischen Welt, *Glas* 372/8 (1993), p. 222: "Damit war im Buch der römischen Institutionengeschichte eine ganz neue Seite aufgeschlagen, und die Umwandlung des Römerreichs hatte begonnen".

5. Ammianus, *Histoire Romaine* XXXI, 3, pp. 250-252. Cf. O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Wien - Köln - Graz 1978, pp. 15-30; S. Krautschick, Hunnensturm und Germanenflut 375 - Der Beginn der Völkerwanderung? *BZ* 92/1 (1999), pp. 10-67.

6. Voir, Teillet, *Nation gothique*, troisième partie, *Le nationalisme wisigothique au septième siècle*, pp. 461-536.

7. Voir, W. Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton 1968; Emilienne Demougeot, *La formation de l'Europe et les invasions barbares: De l'avènement de Dioclétien (284) à l'occupation germanique de l'Empire romain au début du VIe siècle*, Paris 1979; eadem, *L'Empire romain et les barbares d'Occident (IVe-VIIe siècles)*, Paris 1988; W. Goffart, *Barbarians and Romans A.D. 418-584: The Techniques of Accommodation*, Princeton 1980.

Cependant, ce bouleversement se concrétisa dans toute une série de processus et de faits précis, qui modifièrent les données de la carte géopolitique de l'Empire d'Occident et tracèrent la voie à de nouvelles transformations.

Les événements clés qui précipitèrent la transition de l'Empire romain d'Occident à l'Occident médiéval sont incontestablement la prise de Rome par Alaric en 410⁸ et la conquête de l'Italie par Théodoric en 493.⁹ Il se peut que dans la conscience du monde romain d'alors, mais aussi dans la conception historique contemporaine, les noms des rois légendaires de l'histoire des Goths aient été associés principalement aux événements majeurs que nous venons d'évoquer; il n'empêche qu'une grande partie de leur brillante histoire fut écrite sous d'autres cieux.

Comme de nos jours, le rôle fatal dans le passage d'une ère historique à l'autre échu alors aux Balkans. Du fait de sa position géographique et de sa situation géopolitique, la région était devenue la zone de pénétration et d'accueil des Barbares du Danube dans l'Empire, mais aussi le champ d'une dure rivalité entre Orient et Occident, les Visigoths et Ostrogoths fédérés, avec leurs chefs ambitieux, étant appelés à en être les protagonistes et souvent les régulateurs.

L'implication de l'Empire d'Orient dans les événements survenus dans les Balkans, qui dépendaient administrativement de lui, allait de soi; mais elle exerça une influence considérable sur le cours des choses en Occident et, en particulier, sur les relations de cette partie de l'Empire avec les Goths. Car c'est bien dans les régions balkaniques, qui subirent le coût énorme de ces situations mouvantes, que se créèrent les conditions qui devaient inéluctablement conduire les Goths en Occident et les pousser à en conquérir le cœur, à savoir la Péninsule Italienne.

Les orientations nouvelles de Constantinople dans l'exercice de sa politique face aux Goths des Balkans et les tentatives d'intégrer ces derniers dans la société protobyzantine¹⁰

8. Hieronymus, *Epistolae* 127 e, PL 22, col. 1094; Zosimus, *Histoire nouvelle* 6, 12, éd. F. Paschoud, vol. I-III/2, Paris 1971-1989, vol. III/2, pp. 14-15. Cf. aussi, Th. Burns, *Barbarians within the Gates of Rome*, Indiana 1994, pp. 224-246.

9. Agathias, *Historiae* I, 5.4-10, éd. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque* (CFHB, SB 2), Berlin 1967, pp. 15-16; Ioannis Malalas, *Chronographia* 15, 9-10, éd. I. Thurn (CFHB, SB 35), Berlin 2000, pp. 306-308; Procopius, *De Bellis* VI, 6.22-23, éd. J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, vol. II, Lipsiae 1963, p. 177-178; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio* 25, 24-29, éd. G. Moravcsik – R. J. H. Jenkins (CFHB I, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies), Washington 1967, p. 104 (*Γότθοι δὲ ... Θεωδεδρίχου ἡγεμονεῖοντος αὐτῶν πατρικίου καὶ ὑπάτου, Ζήνωνος αὐτοῖς ἐπιτρέψαντος, τῆς ἐσπερίου βασιλείας ἐκράτησαν*).

10. Le rhéteur et panégyriste de Théodose, Thémistius, dans son *Discours XVI (Χαριστήριος τῷ Αὐτοκράτορι ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὑπατείας τοῦ στρατηγοῦ Σατορνίνου)*, exprime avec beaucoup d'éloquence, les nouvelles orientations de l'Empire d'Orient dans l'exercice de sa politique envers les Goths des Balkans: voir *Themistii Orationes*, 16, éd. G. Downey, vol. I, Lipsiae 1965, pp. 288-304. Cf. G. Dagron, L'Empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'hellénisme. Le témoignage de Thémistios, *TM* 3 (1968), pp. 35-242; S. Williams – G. Friell, *Theodosius. The Empire at Bay*, London 1994, pp. 34-35.

avaient provoqué quelques années auparavant de très vives réactions à l'intérieur de l'Empire, et de profondes dissensions au sein même de sa société.¹¹ La très forte confrontation politique et idéologique, qui se manifesta dans le cadre d'une Empire unique sous le règne de Théodose, devait prendre un peu plus tard la forme d'un conflit ouvert entre les deux *partes* de l'Empire romain et susciter de nouvelles discordes.

La libre circulation des Visigoths dans les Balkans et les agissements de leur chef donnèrent à ce conflit une nouvelle tournure. La phrase par laquelle l'historien latin Orose condamne la politique impériale menée envers Alaric, pendant la longue période de ses errances dans la péninsule balkanique, est significative à cet égard: "Je passerai sous silence", dit-il, "Je ne parle pas du roi Alaric, souvent vaincu avec ses Goths, souvent immobilisé et toujours laissé libre de s'en aller".¹² Le moment de l'élévation d'Alaric au rang de chef unique et incontesté coïncide avec l'antagonisme le plus dur et le plus impitoyable qui ait opposé Orient et Occident. Désormais, une politique nouvelle est inaugurée envers les Goths, qui ne vise plus à leur assimilation, mais est définie par les relations des deux hommes forts de l'époque, Rufin et Stilicon, nommés régents chacun dans une partie de l'Empire.¹³ Le chef Goth devient lui-même dans cette rivalité un instrument capital et dangereux, qui passe facilement des mains de l'un à l'autre. Jusqu'à sa marche définitive vers l'Italie (408), Alaric ne cesse d'apparaître sur l'avant-scène de l'histoire de l'Illyricum et de la Thrace, tenant un rôle de premier plan dans un jeu, dont le *finale* devait être dramatique pour le monde romain, puisque la violente opposition des deux parties de l'Empire et l'incapacité de l'Occident à résister le pousseront à s'emparer de la ville éternelle.¹⁴

Les critiques adressées par le panégyriste de cour de la partie occidentale de l'Empire, le poète Claudien, envers Alaric et la politique de la partie orientale, reflètent très clairement la distance qui sépare les deux mondes et met au jours les opportunités que servait la présence du chef Goth dans les Balkans, tantôt comme son serviteur désigné.¹⁵

---

11. Voir, G. Albert, *Goten in Konstantinopel. Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400 n. Chr.*, Paderborn 1984. Aussi, Sophie Patoura, Η εγκατάσταση των Γόθων στη Θράκη και οι πρώτες στρατιωτικές αντιδράσεις, *Σύμμεικτα* 10 (1996) pp. 241-267.

12. Orosius, *Historiarum adversus paganos libri septem* VII, 37,2, éd. Marie-Pierre Arnaud-Lindet, vol. III, Paris 1991, p. 107.

13. Zosimus, *Histoire nouvelle* 5, 4-5, vol. III/1, p. 10 (Τούτων ὁ Ρουφίνος αισθόμενος ἐκ πάσης ἐβουλεύετο μηχανῆς ἐκποδῶν γενέσθαι τῆς Στελίουχος ἐπὶ τὴν ἐφάν ὀρμῆς, καταλύσαι δὲ οὐδὲν ἤττον καὶ ἀσθενεστέραν τὴν οὖσαν Ἀρχαδίω στρατιωτικὴν δύναμιν καταστήσαι). Cf. Demandt, *Spätantike*, pp. 138-139.

14. Voir à ce sujet, Demandt, *Spätantike*, pp. 140-145; Sophie Patoura, Οι περιπλανήσεις του Αλάριχου στη Βαλκανική (395-401) και η απαρχή του ανταγωνισμού Ανατολής-Δύσης, *Σύμμεικτα* 13 (1999) pp. 27-28.

15. Claudius Claudianus, *Panegyricus de sexto Consulatu Honorii Augusti*, éd. E. H. Warmington (LCL 136, *Claudian*), vol. II, London 1972, pp. 82-90, ln. 105-228; *ibidem*, *De Bello Gothico*, pp. 156-172, ln. 430-647. Cf. Emilienne Demougeot, Le préfet Rufin et les Barbares, dans *Παγκαρπεία*, pp. 185-191; P. G. Christensen, Claudien and the East, *Historia* 19 (1971) pp. 113-120.

L'assassinat de Stilicon en 408, combiné au désir de la cour de Constantinople, inavoué par les sources orientales, de se défaire de sa dangereuse présence dans la région cruciale des Balkans, ouvrit définitivement la route de l'Italie à Alaric.¹⁶ L'impuissance des détenteurs du pouvoir en Occident à intégrer les Goths au sein de la société occidentale, ou, comme l'écrit fort justement P. Brown, à "conquérir" leurs conquérants, conduisirent Alaric et ses troupes aux portes de Rome.¹⁷

Le destin de l'autre fameux chef barbare des Balkans, Théodoric Amalos, chef des Ostrogoths, fut similaire à celui d'Alaric. Quelques décennies après ces événements, alors qu'en Occident les structures sociales et politiques s'étaient quasiment effondrées avec la succession sur le trône d'une série d'empereurs incapables d'inverser le cours des choses, les Balkans voyaient s'installer une situation semblable à celle qui avait prévalu à l'époque d'Alaric, avec de nouveaux protagonistes les deux chefs Ostrogoths qu'étaient Théodoric Strabon et Théodoric Amalos.

Les régions de l'Illyricum et de la Thrace furent encore une fois appelées à payer le lourd tribut des violents antagonismes et des jeux politiques. Pendant de longues années, les activités des deux chefs Ostrogoths dans les provinces balkaniques furent soigneusement entretenues par la cour de Constantinople, non plus dans le contexte de sa rivalité avec l'Occident qui ne la menaçait plus désormais, mais en manière de confrontation de ses propres problèmes internes.

Cette présence, d'une dizaine d'années environ, des deux chefs dans la région des Balkans se caractérise par l'aspect fluctuant de leurs relations avec l'Empire d'Orient. Ce dernier, pour des raisons qui lui appartiennent, évita de les intégrer en son sein en appliquant la tactique byzantine, bien connue par la suite, des alliances successives et des soutiens interchangeable, de l'achat et de la distribution de titres, et parvint, jusqu'à la mort de Strabon en 481,¹⁸ à circonscrire leurs activités dans les limites des Balkans. Ces régions furent sacrifiées une fois de plus sur l'autel de l'intérêt public, comme le constate Zosime, historien du Ve siècle.¹⁹

On connaît les effets douloureux de cette politique pour l'espace balkanique. L'insécurité et les troubles étaient tels dans la province de Mésie, par exemple, que les Ostrogoths eux-mêmes refusèrent de s'y installer de manière définitive.²⁰ Les relations de Théodoric avec l'Empire et son action dans les Balkans au cours des années, où il y exerça seul le

16. Demandt, *Spätantike*, pp. 144-145; Patoura, *Αλάριχος* pp. 40-41.

17. P. Brown, *The World of Late Antiquity*, London 1971, 1989² (*Ο κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150-750 μ.Χ.*, traduit. E. Stampogli, Athènes 1998), p. 130.

18. Theophanis, *Chronographia*, éd. C. de Boor, Lipsiae 1883, p. 126; Marcellinus Comes, *Chronicon* a. 481, éd. Th. Mommsen, MGH AA, XI/2, Berlin 1894, p. 92; Jordanis, *Romana* 346, éd. Th. Mommsen, MGH AA, V/1, Berlin 1882, p. 44.

19. Zosimus, *Histoire nouvelle* 4, 40, vol. II/2, pp. 307-308.

20. Voir, Th. Burns, *The Ostrogoths: Kingship and Society* (Historia Einzelschriften 36), Wiesbaden 1980, p. 73.

pouvoir, reproduisent quasiment celles qu'avait vécues Alaric. Tantôt il se tourne contre l'Empire, menaçant et ravageant ses provinces septentrionales tantôt il se met à son service, désigné comme gouverneur militaire des régions qu'il vient de dévaster.

Cependant, sa présence énergique, notamment après l'intégration des Ostrogoths de Strabon dans les rangs de sa propre armée, bouleverse l'équilibre des Balkans et vient menacer le jeu politique de l'Empire d'Orient. Au moment le plus opportun peut-être, à l'époque où les régions de l'Empire d'Occident tombent les unes après les autres aux mains de chefs barbares, étrangers à Byzance, et où les intentions du puissant Théodoric sont encore obscures, les autorités de Constantinople lui donnent le feu vert pour la conquête de l'Italie.²¹

En agissant de la sorte, l'Empire byzantin vise une nouvelle fois, par le truchement de son "homme de main" dans les Balkans, à se ménager le contrôle des événements en Occident. Et il ne fait aucun doute qu'il est tout à fait justifié en la matière. Les divergences d'ordre religieux avec l'Empire et le fait que la sujétion des autres chefs barbares de l'Occident ne soit que théorique acquièrent une dimension nouvelle quand Théodoric se rend maître de l'Italie avec ses Ostrogoths. Le "roi des Goths et patricien romain", selon les termes de l'historien Procope, écrivit un peu plus tard à Anastase, empereur de Constantinople: *Regnum nostrum imitatio vestra est, forma boni propositi, unici exemplar imperii*.²² Ce moment rend justice à la politique de son prédécesseur Zénon qui, en 488, avait donné au phylarque Ostrogoth l'autorisation de partir à la conquête de l'Italie au nom de l'empereur et de la gouverner comme son mandataire et à titre de dignitaire romain, tout en demeurant le roi de son propre peuple.²³ Le brillant règne de Théodoric en Italie devait ressembler de plus en plus à un substitut du pouvoir impérial oriental en Occident. "Certes, on pouvait dire que Théodoric était un tyran, mais dans les faits, c'était un roi véritable, qui n'était en rien inférieur à ceux qui dès le départ avaient été exercés à cet honneur", écrit Procope²⁴ à son sujet, sans que l'on puisse imputer cette appréciation à une intention manifestement panégyrique ou à un quelconque esprit de flagornerie.

Maître absolu de l'Italie en 493, il entreprend ensuite de rallier à sa politique quasiment tous les chefs barbares d'Occident, en créant avec eux un réseau de liens matrimoniaux. Il devient ainsi le garant de la cohésion des royaumes barbares et le maillon qui relie

21. *Excerpta Valesiana* II, 49, éd. J. Moreau, Lipsiae 1968, p. 14; Euagrius, *Histoire Ecclesiastique* III, 27, éd. A. M. Aris et al., *Evagrius Scholasticus Historia Ecclesiastica*, vol. II, Turnhout 2007, p. 390; Procopius, *De Bellis* V, 1.10, p. 5; Agathias, *Historiae* I, 5.7, p. 16 et Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio* 25, 24-29, p. 104. Cf. Demandt, *Spätantike*, pp. 180-181.

22. Cassiodorus, *Variae* I, 1.3, éd. Th. Mommsen, MGH AA, 12, Berlin 1894, p. 10. Cf. Teillet, *Nation gothique*, pp. 319-324.

23. Agathias, *Historiae* I, 6.4, p. 17; *Epistulae Imperatorum pontificum aliorum inde ab anno CCCLVII usque ad a. DLIII datae (Collectio Avellana)*, 113, 4; 114, 1 et 199, 2, éd. O. Guenther, vol. II, Lipsiae 1898 (CSEL 35), p. 507-508, 658. Cf. H. Wolfram, *History of the Goths*, trad. Th. J. Dunlap, London 1990, pp. 284-290.

24. Procopius, *De Bellis* V, 1.29, p. 9.

ces derniers à l'Empire.²⁵ Son gouvernement, inspiré de la riche expérience administrative et politique accumulée dans sa jeunesse, passée comme otage à Constantinople, mais surtout pendant son long séjour dans les Balkans comme chef des Ostrogoths et général désigné par l'empereur, deviendra un modèle pour les autres chefs barbares, qui se christianisent les uns après les autres et proclament haut et fort leur "amitié" et leur soumission, fût-elle théorique, envers l'empereur régnant à Constantinople. L'un d'eux, par exemple, le roi burgonde Sigismond (516-523), écrit dans une lettre adressée à l'empereur Anastase: "Mon peuple vous appartient. Moi qui le gouverne, suis en même temps votre sujet. Je me présente en roi parmi les miens, mais ne suis que votre soldat. Je suis l'intermédiaire par lequel vous gouvernez les contrées les plus éloignées du siège de votre gouvernement".²⁶

L'idéologie œcuménique dont se nourrissait la politique de l'Empire d'Orient, inspirée essentiellement de l'esprit du christianisme, semble avoir eu des effets positifs en Occident bien plus tôt, dès le lendemain même de la prise de Rome par Alaric. La politique d'intégration des Barbares de l'œcumène chrétienne et leur insertion dans la société protobyzantine, inaugurée par l'Empire d'Orient avec l'installation officielle des Visigoths dans les Balkans, eut pour effet de modérer quelque peu les réactions du monde occidental lors de l'invasion d'Alaric et de la prise de Rome, comme le laissent penser, de manière discrète au départ, les textes de certains auteurs latins ecclésiastiques du début du Ve siècle.

L'idée négative que se font les Romains des Goths barbares, qui vivent dans les régions danubiennes, cède peu à peu la place à une image plus favorable, où coexistent des qualificatifs tels que "humains", "chrétiens", "sujets" des Romains, qualités qui, à cette époque, ne sont pas reconnues aux autres conquérants des régions occidentales.²⁷

La surprise ressentie par saint Jérôme quand il apprit que les conquérants de Rome étaient chrétiens est significative: "*Quis hoc crederet, ut barbara Getarum lingua hebraicam quareret veritatem?*"²⁸ Saint Augustin concède que le christianisme des Goths était le fait de la providence divine;²⁹ pour sa part, son disciple Orose adoptera une position encore plus favorable aux Wisigoths chrétiens, notamment quand il les comparera aux sauvages invasions idolâtres des Hérules de Radagais.³⁰

L'amélioration progressive de leur image au cours du Ve siècle préfigure l'acceptation quasi générale dont bénéficient les "peuples" wisigoths d'Espagne chez les auteurs du Ve

25. Voir, Teillet, *Nation gothique*, pp. 290-299.

26. Avitus, *Epistolae* 83, PL 59, col. 284-286. Cf. R. Rémondon, *La crise de l'Empire Romain*, Paris 1964, p. 238; F. K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Cambridge 2006, p. 99.

27. Teillet, *Nation gothique*, pp. 113-157.

28. Hieronymus, *Epistolae* 106, 1, col. 837. Teillet, *Nation gothique*, p. 73.

29. Augustinus, *De Civitate Dei* 1, 1 et 1, 7, éd. T. E. Page et al., (LCL 411, *Saint Augustine, the City of God against the pagans*), vol. I, London 1966, pp. 12-16, 32.

30. Teillet, *Nation gothique*, notamment au chap. II, pp. 113-160.

siècle –Cassiodore, Jordanès, Isidore de Séville, etc.– et aboutit au VIIe à l'éloge du roi goth Wamba par Julien de Tolède, évoqué plus haut.

Il est vrai que la christianisation des Goths, fût-ce sous la forme du dogme arien, commencée très tôt et poursuivie graduellement pendant leur longue errance dans la Péninsule balkanique,³¹ fut l'élément principal qui les distingua aux yeux du monde civilisé d'alors des autres peuples barbares. Leur coexistence pacifique, par intermittences, avec les populations locales des provinces danubiennes, en dépit des nombreuses dissensions et des violents conflits qui les opposèrent, fut aussi pour eux l'occasion d'adopter certaines particularités de la culture indigène et de se familiariser avec les structures de la société proto-byzantine.

Thémistius, rhéteur et panégyriste de l'empereur Théodose, dans le discours adressé au peuple de Constantinople après la signature du traité de paix de 382, qui prévoyait l'installation officielle des Wisigoths en Thrace,³² avait formulé une prévision intéressante de cette évolution: "En l'espace de peu de temps, nous ferons des Scythes des fédérés, nos convives, combattant dans la même armée que nous, participant aux mêmes cérémoniales que nous".³³ Jordanès, auteur d'une histoire des Goths, affirme que la politique d'Alaric pourrait conduire Romains et Goths à vivre ensemble, en entretenant des relations si amicales qu'ils pourraient être tenus pour ne former qu'un seul peuple.³⁴

Le fait est que la politique d'Alaric, mais aussi, plus tard, celle de Théodoric –pour revenir aux protagonistes de l'époque– au cours de la période balkanique de leur histoire, fut une combinaison, quelque peu hésitante d'éléments mêlés issus, des tendances antagonistes de la société dans laquelle ils avaient été formés. Ils étaient nés et avaient grandi au milieu de deux forces contradictoires de la société des Balkans, à savoir le nationalisme goth et le système socio-politique romain. Mais tous deux avaient tissé des relations avec des membres de l'aristocratie officielle de l'Empire qui, selon le témoignage des sources,

---

31. Sozomenus, *Kirchengeschichte* II, 6.1, éd. J. Bidez – G. C. Hansen (GCS 50), Berlin 1960, p. 58 et Philostorgius, *Kirchengeschichte* II, 5, éd. J. Bidez – F. Winkelmann (GCS) Berlin 1981, pp. 17-18. Cf. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris 1918; E. A. Thompson, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford 1968; Sophie Patoura, Χριστιανισμός και ιεραποστολική δράση στα Βαλκάνια κατά τον 4ο αιώνα, dans *Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Salonique 1986, pp. 19-32.

32. Themistius, *Orationes*, 16, pp. 288-304. Cf. E. Chrysos, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι*, Salonique 1972, pp. 146-169; idem, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh., Dacoromania* 1 (1973), pp. 52-64.

33. Themistius, *Orationes*, 16, p. 302.

34. *Verum enim vero cum in eius vicinitate Vesegotharum applicuisset exercitus et ad Honorium imperatorem, qui intus residebat, legationem misisset, quatenus si permetteret, ut Gothi pacati in Italia residerent, sic eos cum Romanorum populo vicere, ut una gens utraque credere possit* (Jordanis, *Getica* XXX, 152, MGH AA V/1, p. 97). Cf. Patoura, *Αλλάρχος*, p. 43.

eurent sur eux une influence considérable.³⁵ Tous deux avaient manifesté, de manière plus ou moins directe, leur volonté de s'intégrer au système socio-politique de l'Empire, par leur ascension dans la hiérarchie militaire. Selon l'historien Malchos, Théodoric, installé avec son peuple en Épire vers 480, fit connaître sans détour à l'empereur Zénon son désir de devenir citoyen romain, par l'intermédiaire d'Adamantios, émissaire de l'empereur.³⁶ Sans avoir obtenu leur intégration complète au système romain, les deux chefs le servirent de temps à autre en tant que généraux désignés par les autorités impériales, commandant l'Illyricum et la Thrace.

Les événements survenus dans les Balkans aux IVe et Ve siècles révèlent donc, à notre sens, le rôle historique joué par cette région dans le processus de transition d'une ère historique à l'autre. En tant que zone de contact entre les mondes du Nord et du Sud, en tant que domaine où s'exerça l'influence de l'Orient, les Balkans accueillirent et hébergèrent sur leur sol les Goths transdanubiens, comme le voulait la conjoncture politique de l'époque.

La communication qui s'établit entre les colons Goths et les populations locales, dans le cadre des relations équivoques mais privilégiées, qu'ils instaurèrent, avec celles-ci au cours de leur long séjour dans la région, leur permit d'acquérir le savoir nécessaire et une expérience capitale pour la suite de leur histoire. L'osmose culturelle et la coexistence socio-politique avec les peuples d'Occident au cours des siècles suivants doivent beaucoup à ce qui fut leur première "terre d'accueil", à savoir la région balkanique.

---

35. Zosimus, *Histoire nouvelle* 5, 40.2, et 48.1-2, vol. III/1, pp. 59, 70; 6, 9.3, et 12.2, vol. III/2, pp. 13-14. Cf. B. Baldwin, Malchos of Philadelphia, *DOP* 31 (1977), pp. 91-107; M. Errington, Malchos von Philadelphia, Kaiser Zenon und die zwei Theodoriche, *Museum Helveticum* 40 (1983), pp. 82-90; Anna Karamaloudi, Οι μεταβολές στην πολιτική του Ζήνωνος μετά την πτώση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους και οι Οστρογότθοι ηγεμόνες (476-481), *Σύμμεικτα* 6 (1985), p. 42.

36. Malchos, *Fragmenta* 20, éd. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchos*, vol. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Liverpool 1983, p. 446.

7. Ένας βυζαντινός διπλωμάτης στην αυλή του Αττίλα¹

Είναι αλήθεια ότι στη μακρά διαδρομή του ιστορικού χρόνου συντηρήθηκε και έφθασε έως την εποχή μας ο φοβερός μόνο απόηχος των σχέσεων Αττίλα - Βυζαντίου, ένας απόηχος που παραπέμπει σε εισβολές, βιαιότητες και καταστροφές. Ωστόσο, η μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου, με την ανάλυση των ιστορικών πληροφοριών που την προσδιορίζουν, ανατρέπει αυτό το σκηνικό και διαμορφώνει ένα άλλο πλαίσιο στις σχέσεις των δύο πλευρών. Το πλαίσιο αυτό εμπειρικλείει μια αμφίπλευρη εικόνα, η οποία εκτός από την αρνητική έχει και τη θετική της πλευρά, όπου αποτυπώνεται με καθαρότητα η προσέγγιση των δύο κόσμων σε όλα σχεδόν τα επίπεδα: το πολιτικό, το πολιτισμικό, το οικονομικό και το ιδεολογικό.

Καθοριστικό ρόλο σε αυτή την προσέγγιση έπαιξαν οι αλληπάλληλες διπλωματικές αποστολές των δύο κόσμων, οι οποίες, όπως μαρτυρούν πηγές της εποχής, βρισκόνταν σε ένα διαρκές «πηγαιν' έλα» ανάμεσα στο ουννικό βασίλειο και τη βυζαντινή πρωτεύουσα.² Η *Ιστορία του Πρίσκου Περί Πρέσβων Ρωμαίων πρὸς ἔθνικους και Περί Πρέσβων ἔθνῶν πρὸς Ῥωμαίους* αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή για τη μελέτη των διπλωματικών σχέσεων του Βυζαντίου και των Ούννων. Η προσωπική συμμετοχή του συγγραφέα στην πρεσβεία του 448 τού έδωσε την ευκαιρία να καταγράψει με λεπτομέρειες τις εμπειρίες του από το ταξίδι στο ουννικό βασίλειο και από την άμεση επικοινωνία του με τον κόσμο των «βαρβάρων».³ Η περιγραφή των γεγονότων, που έλαβαν χώρα στη διάρκεια της βυζαντινής διπλωματικής αποστολής του 448, από έναν αυτόπτη μάρτυρα καθιστά το έργο αξιόπιστο και του προσδίδει ιδιαίτερο χαρακτήρα, καθόσον αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο και ζωντανό, θα λέγαμε, «δείγμα» των πολυάριθμων πρεσβειών της εποχής εκείνης, οι περισσότερες εκ των οποίων αναφέρονται μόνο επιγραμματικά.

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στον τόμο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 409-418.

2. Είναι γνωστό σε όσους ασχολούνται με την ιστορία του Βυζαντίου ότι κατά τη μακρόχρονη επιβίωσή της η Αυτοκρατορία είχε αναπτύξει σε μεγάλο βαθμό το θεσμό της διπλωματίας και τους μηχανισμούς της και μέσω αυτής είχε επιτύχει την προσέγγιση των πλέον δύσκολων και σκληρών αντιπάλων-βλ. L. Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Παρίσι 1949 (ανατ. 1970), σ. 229-267· T. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades* (407-1096), Αθήνα 1980.

3. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, τόμ. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Λίβερπουλ 1983, σ. 221-400. Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β', Αθήνα 1992, σ. 66-69· Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τόμ. Α' (4ος-7ος αι.), Αθήνα 1997, σ. 310-323.

Εκτός από τα στοιχεία που αφορούν σε αυτή καθεαυτή την επικοινωνία των βυζαντινών πρέσβων με τον κόσμο των Ούννων και ιδιαίτερα με τις ηγετικές τους τάξεις, οι παρεμβατικές αναφορές του συγγραφέα σε νόμους, θεσμούς, ήθη και έθιμα του ουννικού βασιλείου, αναδεικνύουν με εύγλωτο τρόπο τις θετικές για την κοινωνία τους συνέπειες, που προέκυψαν από την διαχρονική τους επαφή με τον πολιτισμένο ρωμαϊκό και βυζαντινό κόσμο. Η εντύπωση που αφήνει η περιγραφή του Πρίσκου στον σύγχρονο μελετητή γίνεται ακόμη πιο ισχυρή αν τη συγκρίνει με την αντίστοιχη περιγραφή του Αμμιανού Μαρκελλίνου, ο οποίος αναφέρεται στην ανοργάνωτη ζωή, στα άγρια ήθη και στις πρωτόγονες συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσε ο ίδιος λαός στο β' μισό του 4ου αιώνα.⁴

Στην πρεσβεία του 448 συμμετείχαν ο Μαξιμίνος επικεφαλής της αποστολής, άνδρας γένους τε περιφανούς και έπιτήδειος ές τὰ μάλιστα βασιλεῖ, ο Βυγίλας ως διερμηνέας και ο ιστορικός Πρίσκος, λόγιος ευνοούμενος της αυτοκρατορικής αυλής.⁵ Προορισμός της ήταν, όπως προκύπτει από την αφήγηση του Πρίσκου, η συνάντηση των μελών της με τον ίδιο τον Ούννο βασιλέα, η επίδοση των επιστολών του βυζαντινού αυτοκράτορα και η επίλυση, μέσω διαπραγματεύσεων, των διαφορών που υπήρχαν ανάμεσα στις δύο πλευρές.

Στη διάρκεια της μακράς πορείας τους προς το ουννικό βασίλειο και προτού φθάσουν στην αυλή του Αττίλα, οι βυζαντινοί πρέσβεις έζησαν πολλές περιπέτειες μέσα από τις οποίες είχαν την ευκαιρία να εμπλουτίσουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους από την περιπλάνησή τους σε άγνωστες περιοχές και από την επαφή τους με απλούς ανθρώπους της υπαίθρου.

Έτσι, φθάνοντας στον Δούναβη και αδυνατώντας να τον διασχίσουν δέχθηκαν τη βοήθεια «βαρβάρων πορθμένων», οι οποίοι με μονόξυλες βάρκες τούς μετέφεραν πρόθυμα στην απέναντι όχθη του ποταμού και τους οδήγησαν στα ενδότερα της χώρας.⁶ Η επικοινωνία τους με τους απλούς ανθρώπους της ουννικής συνομοσπονδίας συνεχίστηκε και μέσα στη χώρα των «Ούννων», όταν χρειάστηκε να διασχίσουν ξανά τους ποταμούς *Τίγα*, *Τίφισα* και *Δρήκωνα*. Εκεί γνώρισαν τη μεγαλοψυχία και τη φιλοξενία των κατοίκων της περιοχής, όταν «βάρβαροι χωρικοί» τους προσέφεραν, όπως εντυπωσιασμένος ο Πρίσκος αναφέρει στην αφήγησή του, *κέγχρον αντί σίτου, μέδον αντί*

4. Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 2.1-16, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. IV, Βερολίνο 1971, σ. 242-248.

5. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 246. W. Ensslin, Maximinus und sein Begleiter, der Historiker Priskos, *BNJ* 5 (1926-1927), σ. 1-9. Σημειώνεται ότι στο Βυζάντιο, ιδιαίτερα κατά την πρώιμη περίοδο, οι πρέσβεις σπανίως ήταν διπλωμάτες καριέρας, αλλά κατά κανόνα αξιωματούχοι της βασιλικής αυλής. Βλ. Bréhier, *Institutions*, σ. 246-250. Lounghis, *Ambassades*, σ. 9-41.

6. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 248-250. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας προχωρεί στην περιγραφή του υλικού κατασκευής των σκαφών και δίνει εξηγήσεις για τον προορισμό τους, που δεν ήταν άλλος -κατά την προσωπική του εκτίμηση ή την πληροφόρηση που είχε- από τη μεταφορά βαρβαρικού πλήθους στις νοτίες του Δούναβη περιοχές.

οίνου και ένα άλλο πόμα από κριθάρι, το οποίο οι εγχώριοι ονόμαζαν *κάμο*.⁷ Σε άλλο σημείο της πορείας τους, όταν οι πρέσβεις λόγω αιφνίδιας και σφοδρής κακοκαιρίας έχασαν τον δρόμο, τα ζώα και τις αποσκευές τους, οι «Σκύθες» χωρικοί έσπευσαν πάλι πρόθυμοι να τους βοηθήσουν· τους προσκάλεσαν στις καλύβες τους και τους άναψαν φωτιά να ζεσταθούν. Η είδηση της περιπλάνησής τους φαίνεται ότι διαδόθηκε γρήγορα ανάμεσα στους κατοίκους του «σκυθικού» χωριού. Σύντομα την πληροφορήθηκε και η αρχόντισσά του –μία από τις γυναίκες του Βλήδα-, η οποία απέστειλε στους επίσημους ξένους όχι μόνο τρόφιμα αλλά –κατά το «σκυθικό» έθιμο της φιλοξενίας– και γυναίκες *εὐπρεπεῖς ἐπὶ συνοουσίᾳ*.⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι η επικοινωνία των βυζαντινών πρέσβων με χωρικούς της ουννικής συνομοσπονδίας τούς έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσουν στοιχεία που αφορούσαν στην καθημερινή ζωή των βαρβάρων, στον πολιτισμό και τα έθιμά τους. Η εμπειρία και η πλούσια γνώση που απέκτησαν οι βυζαντινοί απεσταλμένοι ώθησαν τον Πρίσκο να καταγράψει και να μεταφέρει στον βυζαντινό κόσμο ενδιαφέρουσες πληροφορίες, σχετικές, για παράδειγμα, με την ναυπηγική τέχνη των μονόξυλων σκαφών, με τις διατροφικές συνήθειες των αλλών ανθρώπων ή ακόμη την προσφορά γυναικών στο πλαίσιο της σκυθικής φιλοξενίας.

Βέβαια, η διάθεση για επικοινωνία και η προσπάθεια για διπλωματική προσέγγιση ήταν έκδηλη και από τις δύο πλευρές. Οι απεσταλμένοι του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β΄, στο πλαίσιο της βυζαντινής διπλωματικής εθιμοτυπίας, επισκέφθηκαν τη βασίλισσα του χωριού, την ασπάστηκαν, της ανταπέδωσαν τις φιλοφρονήσεις και της προσέφεραν πολύτιμα δώρα: αργυρές φιάλες, ερυθρά δέρματα, ινδικό πιπέρι και άλλα εξωτικά προϊόντα, τα οποία έλειπαν προφανώς από τις τοπικές αγορές.⁹

Η προσέγγιση του Αττίλα από τα μέλη της βυζαντινής αποστολής –κορυφαίος στόχος της συγκεκριμένης προεβείας– φαίνεται πως δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Χρειάστηκε

7. Στο ίδιο, 11, 2, σ. 260. Blockley, *Priscus*, σ. 384, σημ. 43-44. O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη – Κολωνία – Γκρατς 1978, σ. 288 (κάμος και μέδος). Η αναφορά του συγγραφέα στην έλλειψη σίτου και οίνου δείχνει εμμέσως ότι τα εισαγόμενα προϊόντα στη χώρα των Ούννων δεν έφθαναν στις κατώτερες κοινωνικά τάξεις, ενώ, όπως θα δούμε παρακάτω, ο οίνος, τουλάχιστον, έρχε αφθονος στην αυλή του ουννικού βασιλείου. Τον προηγούμενο βέβαια αιώνα, όπως αναφέρει ο Αμμιανός, οι Ούννοι αγνοούσαν το ψωμί και το κρασί καθώς και τη γεωργική απασχόληση, αφού ζούσαν απομονωμένοι, μακριά του πολιτισμένου κόσμου. Βλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 133-136.

8. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 260. G. Wirth, *Attila. Das Hunnenreich und Europa*, Στουτγάρδη 1999, σ. 83.

9. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 262. Wirth, *Attila*, σ. 83. Παρόμοια δώρα προσφέρονται και στους Άβαρους ηγεμόνες, ενάμιση περίπου αιώνα αργότερα, πράγμα που σημαίνει ότι η απόκτηση των συγκεκριμένων ειδών, μέσω του εμπορίου, ήταν ανέφικτη. Βλ. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ιστορία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1887 (ανατ. Στουτγάρδη 1972), σ. 267-268· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 278. Πρβλ. Σοφία Πατούρα, Η βυζαντινή αυτοκρατορία και οι λαοί του Κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος-6ος αι.). Φιλολογικές πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 348-349, 359. W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, σ. 152.

να καταβληθούν πολλές προσπάθειες και να τεθούν σε εφαρμογή πολλοί μηχανισμοί της βυζαντινής διπλωματίας ώστε οι διπλωμάτες να επιτύχουν το στόχο τους. Αξιωματούχοι της ουννικής αυλής, στενοί συνεργάτες του Αττίλα, αφού πείστηκαν από τους βυζαντινούς πρέσβεις για την αναγκαιότητα της αποστολής τους, μεσολάβησαν και έπεισαν με τη σειρά τους τον Ούννο ηγεμόνα να τους δεχθεί, με αντάλλαγμα την προσφορά πλούσιων δώρων και χρημάτων.¹⁰

Στην πρώτη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε σε σκηνή του Αττίλα, μακριά από το παλάτι του, δεν επιτεύχθηκε ουσιαστική προσέγγιση των δύο πλευρών, αφού ο ηγέτης των Ούννων, χλωμένος από τη συνωμοσία που είχε εξυφανθεί εις βάρος του στην Κωνσταντινούπολη, έμεινε μόνο στα τυπικά και με διάφορες προφάσεις απέπεμψε τους ξένους επισήμους.¹¹ Εντυπωσιακή για τον αναγνώστη είναι η εμμονή των βυζαντινών απεσταλμένων στο αίτημά τους, χάρη στην οποία ο Αττίλας μετέβαλε διάθεση και πείστηκε τελικά να τους δεχθεί στο παλάτι του, προσφέροντάς τους μάλιστα όλες τις προβλεπόμενες από την εθιμοτυπία της αυλής του τιμές.

Το πλούσιο παλάτι του, περιβαλλόμενο από τα λαμπρά οικήματα των αυλικών του, οι τελετές και η αυστηρή εθιμοτυπία της ουννικής αυλής εντυπωσίασαν τόσο πολύ τον βυζαντινό διπλωμάτη και συγγραφέα ώστε, λημονώντας σχεδόν το σκοπό της βυζαντινής αποστολής, να εστιάσει την προσοχή του στην καταγραφή με πολλές λεπτομέρειες των εμπειριών, των προσωπικών παρατηρήσεων και των πληροφοριών που συνέλεξε κατά την παραμονή του στην ουννική αυλή. Η καταγραφή αυτή διασώθηκε στα σχετικά αποσπάσματα από την *Ιστορία* του,¹² τα οποία αποτελούν μοναδική και ανεκτίμητη ιστορική αξία μαρτυρία για τη μελέτη των πολιτικών και κοινωνικών δομών, του πολιτισμού και των διεθνών σχέσεων της συνομοσπονδίας των λαών που συγκροτούσαν το ουννικό βασίλειο στα μέσα του 5ου αιώνα, την περίοδο δηλαδή της απόλυτης κυριαρχίας του στον ευρύτερο βαλκανο-δουναβικό χώρο.

Κατά την παραμονή τους, λοιπόν, στην αυλή του Αττίλα και μέχρι να τύχουν της υποδοχής του Ούννου βασιλέως, οι πρέσβεις του Βυζαντίου είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν ανθρώπους του παλατιού, να συνομιλήσουν μαζί τους και να προσκληθούν σε γεύματα και δείπνα, βιώνοντας, προσωπικά, τα ήθη, τα έθιμα, τις νοοτροπίες και τις αντιλήψεις της άρχουσας τάξης του μεγάλου «βαρβαρικού» βασιλείου. Τόσο από προσωπικές παρατηρήσεις όσο και από πληροφορίες που απέσπασαν από τρίτους, φαίνεται πως σχημάτισαν ολοκληρωμένη εικόνα για την οργάνωση και τη λειτουργία των κέντρων εξουσίας της ουννικής συνομοσπονδίας. Τα νήματα της εξουσίας, όπως

10. Πρίσκοις, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 252-254. F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, τόμ. 4 (*Die Europäischen Hunnen*), Βερολίνο 1962, σ. 294.

11. Πρίσκοις, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 256. Blockley, *Priscus*, σ. 383, σημ. 39. Altheim, *Geschichte*, σ. 294-295. W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Στουτγάρδη 2005, σ. 111. Για τη συνωμοσία του Χρυσάφιου, βλ. Altheim, *Geschichte*, σ. 293-294. Wirth, *Attila*, σ. 81.

12. Βλ. Πρίσκοις, *Αποσπάσματα*, 11, 2, και 13-14, σ. 264-278, 282-294. Altheim, *Geschichte*, σ. 297-299. Wirth, *Attila*, σ. 84, 140. Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 112.

αφήνει ο Πρίσκοσ να εννοηθεί, κινούσαν οι λογάδες,¹³ στενοί και έμπιστοι συνεργάτες του Αττίλα¹⁴ με ποικίλη εθνική προέλευση. Κορυφαίοι, ανάμεσα στους αξιωματούχους της ουννικής αυλής, ήταν ο Ονηγήσιος *πρώτος τῆ τάξει*, ο Γότθος Εδέκων, στα *κατὰ πόλεμον ἄριστος*, ο αδελφός του Σκόττας, και ο Ορέστης, Ρωμαίος στην καταγωγή και γραμματέας του Αττίλα. Από την αφήγηση του ιστορικού γίνεται σαφές ότι ο οξυδερκής Αττίλας προσέφερε ίσες ευκαιρίες σε όλους τους αξιόλογους και ικανούς ανθρώπους της ουννικής συνομοσπονδίας, ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης. Ακόμη, αξιοποιούσε στις υπηρεσίες του παλατιού του ρωμαίους και βυζαντινούς αιχμαλώτους, στους οποίους μάλιστα έδινε την ευκαιρία να αποκτήσουν, υπό προϋποθέσεις, και την ελευθερία τους.

Μέσα σε αυτό το πνεύμα, ρωμαίοι και βυζαντινοί αιχμάλωτοι βρέθηκαν να υπηρετούν στην αυλή του Αττίλα, ορισμένοι ως γραμματείς και διερμηνείς στην άριστα οργανωμένη υπηρεσία εξωτερικών υποθέσεων του βασιλείου, ένας αιχμάλωτος από το Σίριμιο ως αρχιτέκτων των πολυτελών οικημάτων και λουτρών του Ονηγήσιου,¹⁵ και ένας Έλληνας στην καταγωγή, άλλοτε πλούσιος έμπορος από το Βιμινάκιο, ελεύθερος πλέον χάρι στον πλούτο του, ως υψηλός αξιωματούχος στην υπηρεσία του Ονηγήσιου.¹⁶ Από τον τελευταίο μάλιστα, σε έναν μακρύ διάλογο που είχε μαζί του, ο Πρίσκοσ απέσπασε και κατέγραψε πλήθος πληροφοριών σχετικά με τους νόμους και τη λειτουργία της δικαιοσύνης στο ουννικό βασίλειο.

Σημαντικό ρόλο σε ζητήματα εθιμοτυπίας, αν όχι και σε ζητήματα εξουσίας, φαίνεται πως έπαιζαν οι γυναίκες των επιφανών ανδρών της ουννικής αυλής. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι οι βυζαντινοί πρέσβεις προσκλήθηκαν σε δείπνο από τις συζύγους του ηγετικού διδύμου των Ούννων: από τη σύζυγο του Ονηγήσιου και από την Κρέκα, σύζυγο του Αττίλα, στις οποίες ανταπέδωσαν τη φιλοφρόνηση με προσφορά σπάνιων και πολύτιμων δώρων.

13. Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 11, 1· 11, 2 και 14, σ. 244, 250, 268, 288, 292. Σχετικά με τους λογάδες, την ιεραρχία και τον ρόλο τους, βλ. Altheim, *Geschichte*, σ. 280-286· Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 147-149.

14. *Καὶ μικρὸν διαλιπὼν ἅμα τοῖς λογάσιν ἐβουλεύετο περὶ τῶν Ἀττίλα δεδογμένων καὶ τὰ βασιλεῖ ἀποδοθησόμενα συνέταττε γράμματα, ὑπογραφῶν αὐτῷ παρόντων καὶ Ρουσιτικίου, ἀνδρὸς ὁμοιωμένου μὲν ἐκ τῆς ἄνω Μυσίας, ἀλόγτος δὲ ἐν τῷ πολέμῳ καὶ διὰ λόγων ἀρετῆν τῷ βαρβάρῳ ἐπὶ τῶν γραμμάτων διαπονημένον συντάξει* (Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 14, σ. 288). Για τον Ονηγήσιο, βλ. M. Maas, *Fugitives and Ethnography in Priscus of Panium*, *BMGS* 19 (1995), σ. 154-157.

15. *Βαλανεῖον δὲ ἦν οὐ πόρρω τοῦ περιβόλου, ὅπερ Ὀνηγήσιος μετὰ τὸν Ἀττίλαν παρὰ Σκυθίας ἰσχύων μέγα ὠκοδόμηε λίθων ἐκ τῆς Παιόνων διακομίσεως γῆς οὐδὲ γὰρ οὐδὲ λίθος οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκεῖνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάρους ἐστίν, ἀλλὰ ἐπεισάκτω τῇ ὕλῃ κέχρηται ταύτη· ὁ δὲ ἀρχιτέκτων τοῦ βαλανεῖου ἀπὸ τοῦ Σιριμίου αἰχμάλωτος ἀχθεῖς, μισθὸν τοῦ εὐρέματος ἐλευθερίαν λήψεσθαι προσδοκῶν* (Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 264). Altheim, *Geschichte*, σ. 297· Wirth, *Attila*, σ. 84· Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 113.

16. Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 268-272. Blockley, *Priscus*, σ. 385-386, σημ. 59· Altheim, *Geschichte*, σ. 302-303· Maas, *Fugitives*, σ. 149-154· Wirth, *Attila*, σ. 83-84· Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 112.

Η συχνή επικοινωνία των βυζαντινών πρέσβων με ανώτατους Ούννους αξιωματούχους –διαδικασία την οποία προέβλεπε η εθιμοτυπία της ουννικής αυλής– προετοίμασε το έδαφος για τη συνάντησή τους με τον ίδιο τον Αττίλα. Η δυσκολία προσέγγισης του στόχου που είχαν θέσει φάνηκε από ενωρίς, κατά τις επαφές τους με τον Οηγησίο, ο οποίος, όπως ήδη αναφέρθηκε, υπήρξε ο πιο έμπιστος συνεργάτης του Αττίλα. Για να εξασφαλίσουν την ευνοιά του, του προσέφεραν πολύτιμα δώρα, τον επαίνεσαν, τον κολάκευσαν για τις ικανότητές του και του υποσχέθηκαν πλούτη πολλά, *εἴπερ παρὰ βασιλέα ἔλθῶν διευκρινήσει τὰ ἀμφίβολα τῆ σφετέρᾳ συνέσει καὶ ὁμόνοιαν Ῥωμαίους καὶ Οὔννοις καταστήσεται*.¹⁷ Οι διπλωματικοί ελιγμοί των απεσταλμένων του Βυζαντίου απέδωσαν τελικά καρπούς, αφού ο Αττίλας, με τη μεσολάβηση προφανώς του κορυφαίου συνεργάτη του, τους προσκάλεσε σε λαμπρό «συμπόσιο», στο οποίο είχαν επίσης προσκληθεί και διπλωμάτες της Δύσης. Το γεγονός ότι ο Πρίσκοσ κατέγραψε με κάθε λεπτομέρεια όλα όσα ξετυλίχθηκαν μπροστά του, στη διάρκεια του «συμποσίου», σημαίνει ότι οι Βυζαντινοί όχι μόνο αγνοούσαν την αυλική εθιμοτυπία των Ούννων¹⁸ αλλά μάλλον αντιμετώπιζαν με έκπληξη το υψηλό επίπεδο πολιτισμού, στο οποίο είχε φθάσει την εποχή εκείνη η ηγετική τους τουλάχιστον τάξη.¹⁹ Επιλεκτικά επισημαίνω την αυστηρή τήρηση του πρωτοκόλλου, τον χαρακτηρισμό ιεροτελεστίας που έλαβε το «συμπόσιο», την ανάγνωση ποιημάτων προς τέρψιν του Αττίλα και τη χρήση τριών τουλάχιστον γλωσσών (ουννική, γοθτική, λατινική) που ήταν απαραίτητες για την επικοινωνία των προσκεκλημένων στο δείπνο. Ένα απόσπασμα από την αφήγηση του Πρίσκου δείχνει ότι τη λατινική, εκτός από τους Ρωμαίους που υπηρετούσαν ως γραμματείς και διερμηνείς στην αυλή του Αττίλα, γνώριζαν και «βάρβαροι» της περιοχής, οι οποίοι είχαν επίσης θεθεί στην υπηρεσία του Ούννου ηγεμόνα.

*Ἐμοῦ δὲ θαναμάζοντος, αναφέρει ο Πρίσκοσ, ὅπως τῶν μὲν ἄλλων παίδων ὀλιγοροῖη, πρὸς δὲ ἐκείνον ἔχοι τὸν νοῦν, ὁ παρακαθήμενος βάρβαρος συνιείς τῆς Ἀύσονίῳ φωνῆς καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ μοι ῥηθησομένων μηδὲν ἐκλέγειν προειπὼν ἔφασκε τοὺς μάντις τῷ Ἀττίλᾳ προηγορευκέναί τὸ μὲν αὐτοῦ πεσεῖσθαι γένος, ὑπὸ δὲ τοῦ παιδὸς ἀναστήσεσθαι τούτου.*²⁰

Μετά την πολυήμερη παραμονή τους στην ουννική αυλή, τη συνεχή επικοινωνία τους με υψηλούς αξιωματούχους και την επίσημη πρόσκλησή τους στο «συμπόσιο» του Αττίλα, οι βυζαντινοί πρέσβεις ολοκλήρωσαν την πρώτη και επίτονη φάση της αποστολής τους. Δεν έμενε παρά η ολοκλήρωσή της με την διαπραγμάτευση των όρων

17. Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 272-274.

18. Τον 6ο αιώνα ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη, στο πλαίσιο της διπλωματίας και των εξωτερικών υποθέσεων, μια νέα υπηρεσία συλλογής πληροφοριών σχετικών με τα ήθη και έθιμα ξένων κρατών, το *scrinium barbarorum*, το οποίο επιβίωσε, σύμφωνα με τις πηγές, μέχρι τον 10ο αιώνα. Βλ. Bréhier, *Institutions*, σ. 233-234.

19. Sophie Patoura, *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVE-VE siècles*, στο *Eirene Conference*, σ. 151-153· Wirth, *Attila*, σ. 83· Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 113-114.

20. Πρίσκοσ, *Αποσπάσματα*, 13, 3, σ. 288.

και την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης. Αυτό έγινε την επομένη του «συμποσίου», με συνομιλητή όχι πλέον τον ίδιο τον Ούννο ηγεμόνα αλλά τον Ονηγήσιο, ο οποίος *ἅμα τοῖς λογάσιν ἐβουλεύετο περὶ τῶν Ἀττίλα δεδογμένων καὶ τὰ βασιλεῖ ἀποδοθησόμενα συνέταττε γράμματα ὑπογραφῶν αὐτῷ παρόντων καὶ Ῥουστικίου, ἀνδρὸς ὁρμωμένου μὲν ἐκ τῆς ἄνω Μυσίας, ἀλόντος δὲ ἐν τῷ πολέμῳ καὶ διὰ λόγων ἀρετῆν τῷ βαρβάρῳ ἐπὶ τῆ τῶν γραμμάτων διαπονομένου συντάξει.*²¹ Αἰξίζει να επισημανθεῖ ὅτι, στο σύνολο των ὄρων, προστέθηκε την τελευταία στιγμή και αἴτημα του Αττίλα προς τον βυζαντινὸ αυτοκράτορα να πραγματοποιήσει την υπόσχεσή που του εἶχε δώσει παλαιότερα και να αποστείλει στο ουννικὸ βασίλειο την κόρη του πατρίκιου Σατορνίλου, με σκοπὸ να γίνει σύζυγος του ρωμαϊκῆς καταγωγῆς γραμματέα του, Κωνσταντίου.²² Στο ερώτημα που εὐλογα δημιουργεῖται στον αναγνώστη της σχετικῆς πληροφορίας, πὼς δηλαδὴ συνδεόταν το προσωπικὸ ενδιαφέρον του Ούννου ηγεμόνα με τη συγκεκριμένη σύναψη επιγαμίας, απαντᾶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ὡς εξής: *ταῦτα δὲ ὁ Ἀττίλας ἐνετέλλετο, ὑποσχομένου Κωνσταντίου χρήματα δώσειν εἰ τῶν ζαπλοῦτων αὐτῷ παρὰ Ῥωμαίοις κατεγγνηθείη γυνή.*²³ Το πάθος, λοιπόν, του Αττίλα για προσωπικὸ πλουτισμὸ και ἡ εὐνοια προς τους αυλικούς του για τον ἴδιο σκοπὸ, τον ωθούσαν σε συνεχεῖς προς το Βυζάντιο διπλωματικῆς αποστολῆς. Χαρακτηριστικὸ εἶναι το παρακάτω σχετικὸ χωρίο: *Ὅτι γενομένων τῶν σπονδῶν Ἀττίλας αὐθις παρὰ τοὺς ἐφους ἔπεμψε πρέσβεις φυγάδας αἰτῶν. οἱ δὲ τοὺς πρεσβενομένους δεξάμενοι καὶ πλείστοις δώροις θεραπεύσαντες ἀπέπεμψαν φυγάδας μὴ ἔχειν φήσαντες. ὁ δὲ πάλιν ἑτέρους ἔπεμψεν. χρηματισσάμενων δὲ καὶ αὐτῶν, τρίτῃ παρεγένετο πρεσβεία, καὶ τετάρτῃ μετ' αὐτήν. ὁ γὰρ βάρβαρος ἐξ τῆν Ῥωμαίων ἀφορῶν φιλοτιμίαν, ἣν ἐποιοῦντο εὐλαβεῖα τοῦ μὴ παραβαθῆναι τὰς σπονδάς, ὄσους τῶν ἐπιτηδείων εὖ ποιεῖν ἐβούλετο ἔπεμπε παρ' αὐτοὺς, αἰτίας τε ἀναπλάττων καὶ προφάσεις ἐφευρίσκων κενάς. οἱ δὲ παντὶ ὑπήκουον ἐπιτάγματι καὶ δεσπότην ἠγοῦντο τὸ πρόσταγμα, ὅπερ ἂν ἐκεῖνος παρεκελεύεσται.*²⁴ Στο παρατιθέμενο ἀπόσπασμα διαφαίνεται και ἡ εντυπωσιακὴ πρόοδος των Ούννων στην ἀνάπτυξη θεσμῶν ὅπως ἦταν ἡ διπλωματία.

21. Στο ἴδιο, 14, σ. 288. Για τον υπογραφέα στην αυλή του Αττίλα, βλ. Altheim, *Geschichte*, σ. 286-287. Σημειώνω ἐπίσης ὅτι πάγιο αἴτημα του Αττίλα προς τους Βυζαντινοὺς ἀλλὰ και ἀκανθῶδες ζήτημα στις μεταξὺ τους σχέσεις ἦταν ἡ παράδοση των Ούννων φυγάδων, οἱ οἱποῖοι εἶχαν διαφύγει στο Βυζάντιο. Βλ. σχετικὰ, G. Wirth, *Attila und Byzanz. Zur Deutung einer fragwürdigen Priscusstelle*, *BZ* 60 (1967), σ. 41-69-*Maas, Fugitives*, σ. 147-148.

22. Πρίσκιος, *Αποσπάσματα*, 14, σ. 290. Altheim, *Geschichte*, σ. 295-296- Wirth, *Attila*, σ. 139- πρβλ. J. R. Martindale, *PLRE* II, Κέμπριτζ 1980, σ. 319.

23. Πρίσκιος, *Αποσπάσματα*, 14, σ. 292.

24. Στο ἴδιο, 10, σ. 240-242. Πρβλ. Wirth, *Byzanz*, σελ 66- Πατούρα, Κάτω Δούναβης, σ. 349. Την ἴδια τακτικὴ θα ἀκολουθήσει τον ἐπόμενον αἰῶνα και ὁ χαγάνος των Αβάρων, με την ἀποστολὴ ἀλλεπάλληλων πρεσβειῶν στην Κωνσταντινούπολη ὄχι μόνον για την ἐπίλυση πολιτικῶν ζητημάτων ὅσο κυρίως για την προμήθεια πολυτελῶν βυζαντινῶν προϊόντων. Βλ. Μενάνδρος Προτήκτωρ, *Ιστορία* 5, 4 8 και 25, 1, ἐκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λίβερπουλ 1985, σ. 52, 92, 216-218. Pohl, *Awaren*, σ. 45, 49, 65, 180.

Παρατηρούμε ότι ο βυζαντινός συγγραφέας, μοιλονότι ολόκληρο το έργο του διαπνέεται από την ακράδαντη πεποίθησή του για την αναγκαιότητα των διπλωματικών επαφών ως μέσου επικοινωνίας των λαών, στο σημείο αυτό δε διστάζει να επικρίνει την απληστία του Αττίλα αλλά ταυτόχρονα να καυτηριάσει και την ενδοτικότητα των βυζαντινών αρχών στις παράλογες απαιτήσεις των Ούννων.

Βέβαια, η προσφορά πολύτιμων δώρων και μεγάλων χρηματικών ποσών, έστω και καθ' υπέρβαση των προβλεπόμενων ορίων, εντασσόταν αναμφισβήτητα στο ευρύ πλαίσιο χρήσης και λειτουργίας των μέσων και των μηχανισμών της βυζαντινής διπλωματίας. Το πλαίσιο αυτό περιελάμβανε συνήθως την απόδοση τιμητικών τίτλων σε αλλοεθνείς ηγεμόνες και αξιωματούχους, την καταβολή ετήσιου φόρου, τη σύναψη επιγαμιών, ιδιαίτερα όμως την προβολή στα μάτια των ξένων του πλούτου και της μεγαλοπρέπειας της βυζαντινής αυτοκρατορικής αυλής. Η εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου ενοούσε συστηματικά και εφάρμοζε μεθοδικά την πρακτική της ικανοποίησης παρόμοιων αιτημάτων, πολιτική η οποία προσωρινά μεν απέβλεπε στην επίλυση πολιτικών προβλημάτων, μακροπρόθεσμα όμως δημιουργούσε την ανάγκη μιας μονιμότερης κοινωνικοοικονομικής και πολιτισμικής εξάρτησης από την Αυτοκρατορία.²⁵ Στο πλαίσιο αυτής της λογικής λειτουργήσε η βυζαντινή διπλωματία σε όλη τη διάρκεια των ουννικών διπλωματικών αποστολών στην Κωνσταντινούπολη, όπως περιγράφεται στο β' μέρος της *Ιστορίας* του Πρίσκου (*Περὶ Πρέσβειων ἔθνων πρὸς Ῥωμαίους*).²⁶

Από την παρουσίαση της βυζαντινής πρεσβείας του 448 στο ουννικό βασίλειο μπορούν να συναχθούν τα παρακάτω συνοπτικά συμπεράσματα: η διπλωματία αποτελούσε για το Βυζάντιο, και μάλιστα σε όλη τη διάρκεια της ιστορικής πορείας του, την πιο εύκολη και σύντομη οδό επικοινωνίας με ξένα έθνη. Για την επιτυχία των διπλωματικών αποστολών οι βυζαντινές αρχές επέλεγαν πάντοτε ανθρώπους ικανούς και γνώστες των μηχανισμών της διπλωματίας της Αυτοκρατορίας ανεξάρτητα από τη θέση και το αξίωμά τους,²⁷ δεδομένου ότι την εποχή εκείνη έλειπαν οι διπλωμάτες

25. Βλ. Patoura, *Influences culturelles*, σ. 152-153· E. Chrysos, *Byzantine Diplomacy*, A. D. 300-800: means and ends, στο *Byzantine Diplomacy*, σ. 25-39· στο ίδιο, Anna Muthesius, *Silken Diplomacy*, σ. 237-248.

26. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 6, 1· 9, 1· 9, 3· 10· 11, 1· 15, 2· 20, 1· 23, 1· 26 και 27, 1, σ. 230, 234-246, 296, 304-306, 314, 322. Με λεπτομέρειες παρουσιάζεται από το συγγραφέα στο β' μέρος του έργου του η ουννική διπλωματική αποστολή με επικεφαλής τον Εδέκωνα, στον οποίο ο ευνούχος Χρυσάφιος εμπιστεύθηκε το συνωμοτικό του σχέδιο για τη δολοφονία του Αττίλα.

27. *Φράζειν δὲ τὸν Μαξιμῖνον ἀπὸ στόματος τῶ Ἀττίλα μὴ χρῆναι αἰτεῖν πρέσβεις μεγίστης ἀξίας παρ' αὐτὸν διαβῆναι· τοῦτο γὰρ οὐδὲ ἐπὶ τῶν αὐτοῦ προγόνων οὐδὲ ἐπὶ ἑτέρων τῶν ἀρξάντων τῆς Σκυθικῆς γενέσθαι, ἀλλὰ πρεσβεύσασθαι τὸν τε ἐπιτυχόντα στρατιώτην καὶ ἀγγελιαφόρον* (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 246). Πρβλ. Bréhier, *Institutions*, σ. 246-247· R. Mathisen, *Patricians as Diplomats in Late Antiquity*, *BZ* 79/1 (1986), σ. 35-49· B. Croke, *Anatolius and Nomus: Envoys to Attila*, *Bsl* 42/2 (1981), σ. 159-171· Τ. Λουγγής, *Μία άγνωστή οικογένεια βυζαντινών πρεσβευτών την εποχή του Ιουστινιανού*, *Παρνασσός* 17/4 (1975), σ. 556-561.

καριέρας. Από την παραστατική και αναλυτική αφήγηση του Πρίσκου προκύπτει ότι οι συνεχείς διπλωματικές αποστολές του Βυζαντίου σε ξένους, εχθρικούς συνήθως λαούς, δεν αποσκοπούσε στην επίλυση συγκυριακών ή πολιτικών μόνο διαφορών αλλά κυρίως στην προσέγγιση των ηγετικών τους τάξεων –για την οποία παρακολούθησαμε τη χρήση ποικίλων μέσων–, στη γνώση των παραδόσεων και των θεσμών της κοινωνίας τους, στην πληροφόρηση για τα ήθη και τα έθιμα όλων των κοινωνικών τάξεων, ακόμη και του απλού λαού. Η ανάγκη αυτή, εξάλλου, οδήγησε τις βυζαντινές αρχές τον 6ο αιώνα στην ίδρυση του *scrinium barbarorum*, το έργο του οποίου συνίστατο στη συλλογή πληροφοριών σχετικών με τους θεσμούς και τις παραδόσεις ξένων λαών.

Η επιτυχία αυτής της προσπάθειας απεικονίζεται με ευκρίνεια στο κείμενο του Πρίσκου. Η πολυτέλεια των βασιλικών οικημάτων, η άριστη οργάνωση της ουννικής αυλής στο πρότυπο της βυζαντινής –με γραμματείς, διερμηνείς, αυλικούς, θεραπευτές–, το αυστηρό πρωτόκολλο, η χρήση των «διεθνώς» ομιλούμενων τότε γλωσσών, η κυκλοφορία καταναλωτικών αγαθών και πολυτελών προϊόντων εισαγωγής, ακόμη η κοινωνική αλληλεγγύη και η φιλοξενία των απλών ανθρώπων της υπαίθρου, δεν υπήρξαν, κατά την άποψή μου, παρά το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικο-διπλωματικής προσέγγισης. Η επικοινωνία των δύο πλευρών, τόσο μέσω των πολυάριθμων διπλωματικών αποστολών –πολλές είχαν προηγηθεί εκείνης του 448– στο ουννικό βασίλειο και στην Κωνσταντινούπολη, αντίστοιχα, όσο και μέσω των εμπορικών συναλλαγών που διεξάγονταν στο σύνορο του Δούναβη, οδήγησαν σε πρώτο επίπεδο στην προσέγγιση των δύο κόσμων και σε ένα δεύτερο και πιο ουσιαστικό στην σημαντική εξέλιξη της άλλοτε βαρβαρικής κοινωνίας των Ούννων.

8. Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Danube aux IVe-Ve siècles¹

Le sujet de cette étude se situe chronologiquement dans la période romano-byzantine, quand, à la suite de la fondation de la nouvelle capitale, le centre de gravité de l'Empire se déplaça de l'Ouest à l'Est. Il s'agit plus précisément de la période transitoire quand l'Empire applique dans sa politique extérieure des méthodes et des principes nouveaux, qui semblent viser moins à son expansion politique et militaire qu'à l'exercice d'une influence idéologique et culturelle. Un bon nombre de moyens sont mis au service de cette politique: une diplomatie souple, l'établissement de rapports économiques et commerciaux, la propagation de la foi et de l'idéologie chrétiennes; enfin, dans ce même but, des présents somptueux et des titres honorifiques sont offerts en abondance aux chefs des peuples barbares. L'exemple le plus caractéristique de l'application opportune des nouveaux principes et méthodes de l'Empire d'Orient, durant les premiers siècles de son existence, ressort sans doute de l'étude de son impact culturel et idéologique sur les peuples du Bas-Danube.

Après le transfert de la capitale, de l'Ouest à l'Est, la région du Bas-Danube acquit une importance cruciale pour l'Empire d'Orient. Par sa position géographique, elle constituait, en effet, non seulement une région militaire frontalière, mais aussi une zone d'échanges commerciaux et de contacts culturels. Durant cette période, l'ancienne province romaine de Dacie entretenait encore des rapports avec l'Empire; le territoire de l'actuelle Dobroudja faisait une partie intégrante de l'Empire, tandis qu'au Banat, dans la Mountenie et dans le Sud de la Moldavie, il y avait toute une série de forteresses et de *castra*, véritables têtes de pont de l'Empire. En même temps, les tribus sarmatiques, germaniques et hunniques, y avaient pénétré par le Nord et par l'Est, étendant leurs conquêtes et leur domination jusqu'au Danube, et apportant des éléments culturels nordiques et orientaux.

Quant à la diffusion de la civilisation romano-byzantine au nord du Danube, un rôle très important revient à la population indigène des régions en question et, notamment, à la population de la province romaine de Dacie.² En ce qui concerne la période postérieure à

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στον τόμο *Eirene Conference*, σ. 149-155.

2. A ce sujet notamment: C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest 1945; D. Protase, *Problema continuității Daciei în lumina arheologiei și numismaticii*, Bucarest 1968; L. Bărzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (cimitirul I de la Bratei)*, Bucarest 1973; P. Mackendrick, *The Dacian Stones speak*, Chapel Hill 1975, pp. 210-211; A. Mackenzie, *Archaeology in Romania. The Mystery of the Roman Occupation*, London 1986, p. 120; I. Barnea, *Le Danube, voie de communication Byzantine*, dans *Η Επιικοινωνία στο Βυζάντιο*, p. 582; N. Gudea - T. Lobüscher, *Dacia. Eine römische Provinz zwischen Karpaten und Schwarzem Meer*, Mainz am Rhein 2006, pp. 98-99.

l'abandon de la Dacie par les légions romaines, les sources romaines et byzantines passent sous silence la population indigène et les rapports de celle-ci avec l'Empire, pour ne plus guère se référer qu'aux peuples migrants. Cette lacune dans les sources se comble peu à peu, cependant, grâce à une série de découvertes archéologiques³ provenant de la région qui correspond à l'actuelle Roumanie; celles-ci éclairent de manière assez satisfaisante le problème des rapports économiques et culturels entretenus par ces populations, non seulement avec l'Empire, mais aussi avec les peuples barbares installés dans ces régions ou dans des régions voisines.⁴ Les centres les plus importants du Bas-Danube, à partir desquels la civilisation romano-byzantine rayonna vers les régions situées plus au nord, furent Dierna, Drobeta, Hinova-Mehedinti, Desa-Doljet et Sucidava.⁵ Les briques estampillées, découvertes dans ces pays, constituent des témoignages incontestables de la contribution de ces centres, d'une part, à la garantie de la libre navigation fluviale, et d'autre part, au maintien du caractère romain des contrées situées au nord du Danube⁶.

L'influence économique et culturelle de l'Empire dans les régions du Sud des Carpates atteint son point culminant à l'époque de Constantin le Grand, qui fit ériger ou restaurer une série de forteresses, *castra* et autres fortifications, tout en déplaçant de Drobeta à Sucidava la base de ses opérations militaires.⁷ Dans les villes-fortereses romano-byzantines de la rive gauche du Danube, a été découverte une grande quantité de céramique, bijoux, ustensiles et amphores, les uns importés de l'Empire, les autres de production locale et portant les traces d'une forte influence byzantine.⁸ Beaucoup d'objets de la même nature, de provenance byzantine ou marqués par l'influence romano-byzantine, ont été découverts dans des agglomérations urbaines de Dacie, telles Apulum, Porolissum, Napoca, Ampe-

---

3. K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XII* (Biblioteca Istorică VII), Bucarest 1958, pp. 1-159; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Bucarest 1969; D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucarest 1978; Barnea, Danube, p. 582.

4. A ce sujet voir, *Relations*. Voir aussi, Mackendrick, *Dacian Stones*, pp. 210-211.

5. Tudor, *Oltenia*, p. 415. Pour Sucidava voir aussi: D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie* (Collection Latomus LXXX), Bruxelles 1965; A. Kazhdan et al., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York - Oxford 1991, vol. III, p. 1974.

6. Tudor, *Oltenia*, pp. 440-441. Pour les briques estampillées de Sucidava voir: Tudor, *Sucidava*, pp. 91, 95, fig. 22-23.

7. Tudor, *Oltenia*, pp. 416-451; idem, *Sucidava*, p. 73. Voir aussi pour l'oeuvre de Constantin le Grand: E. Popescu, Epigraphische Beiträge zur Organisation des skythischen Limes im 4.-6. Jahrhundert, dans *Limes*, pp. 444-445; Barnea, Danube, p. 577; R. Ivanov, *The Defence System along the lower Danube between Dorticum and Dorostorum from Augustus to Mauricius*, Sofia 1999, p. 312.

8. Tudor, *Oltenia*, pp. 433, 463, 464; idem, *Sucidava*, pp. 87-88, pl. XVI, 6-9 et XXV, 1-5; O. Toporu, *Romanitatea tirzie și străromâni în Dacia Traiană sud-Carpatică*, Craiova 1976, pp. 56-57, 94; Barnea, Danube, p. 582.

lum, Sarmizegetusa, etc.,⁹ ainsi que dans des hameaux ruraux déjà bien connus à l'époque de Dacie, province romaine.¹⁰ Pour les liens de Sarmizegetusa avec le monde byzantin on peut noter certains types de céramique (de lampes, d'amphores) indiquant tant l'influence des productions byzantines sur la production indigène que l'existence à Sarmizegetusa de types importés de grands centres byzantins.¹¹

Le grand nombre d'objets d'importation ou d'influence byzantine découverts dans toute la région de l'ancienne province de Dacie, rend évident le fait qu'après la perte de Dacie, l'Empire romano-byzantin avait essayé de conserver et de renforcer ses rapports avec la population locale, par le biais de moyens économiques autant que culturels. Par ailleurs, du fait de sa cohabitation avec les migrants, cette population a assurément contribué à la diffusion de la civilisation byzantine dans leurs rangs.¹²

L'influence multiple de l'Empire sur les plans politique, économique et culturel, apparaît de manière particulièrement révélatrice dans la civilisation des peuples migrants des IVe et Ve siècles (Visigoths, Ostrogoths, Huns, Gépides, etc.). Ces peuples, qui dominèrent les régions du nord du Danube de la fin du IIIe siècle à la fin du Ve, entrèrent souvent en contact avec l'Empire romano-byzantin et subirent puissamment, sous diverses formes, l'influence de sa culture. Les sources, tant de l'époque concernée que de l'époque suivante, nous fournissent des renseignements précieux non seulement sur l'impact de la civilisation byzantine, mais aussi sur le contrôle économique et politique exercé par l'Empire sur les peuples barbares. Parallèlement, la multitude des découvertes archéologiques confirme d'une part les renseignements fournis par les historiens de l'époque et, d'autre part, nous offre une image suggestive de la civilisation matérielle de ces peuples.

Les relations commerciales qui s'étaient développées au cours de la haute période byzantine, entre l'Empire et les peuples du Bas-Danube, ont été l'un des facteurs les plus décisifs d'impulsion et de diffusion de la civilisation byzantine parmi ces derniers. Les historiens des IVe et Ve siècles (Ammianus Marcellinus, Themistius, Zosimus et Priscus) se

---

9. Daicovicu, *Transylvanie*, pp. 236-237; idem, *Istoria României*, vol. I, Bucarest 1960, p. 616; Macrea, *Dacia*, pp. 469-470; Protase, *Problema*, pp. 103-104; K. Horedt, Die städtischen Siedlungen Siebenbürgens in spätrömischer Zeit, *Sargetia* 14 (1979), pp. 203-217. Pour Porolissum voir plus analytiquement: N. Gudea, *Porolissum. Der Schlussstein des Verteidigungssystems der Provinz Dacia Porolissensis*, Marburg 1989; N. Gudea - W. Schuller, *Porolissum. Ausschnitte aus dem Leben einer dakisch-römischen Grenzsiedlung aus dem Nordwesten der Provinz Dacia Porolissensis*, Amsterdam 1988.

10. Daicovicu, *Transylvanie*, p. 237; Macrea, *Dacia*, pp. 469-470; R. Harhoiu, Das norddonauländische Gebiet im 5. Jahrhundert und seine Beziehungen zum spätrömischen Kaiserreich, dans *Die Völker an der mittleren und unteren Donau*, pp. 102, 108.

11. Voir par exemple, au sujet de lampes: D. Alicu, *Opaițele Române. Die Römischen Lampen: Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (Biblioteca Musei Napocensis VII), Bucarest 1994, types XXVII-XXVIII, p. 188; au sujet d'amphores importées: D. Alicu - S. Cocis - C. Ilies - Alina Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa I* (Biblioteca Musei Napocensis IX), Cluj - Napoca 1994, pp. 132-133, n. 1019, pl. 74, 1019.

12. Voir supra, n. 4. *Relations*.

réfèrent souvent à l'interruption ou à la reprise des échanges commerciaux entre l'Empire et les Goths et, plus tard, les Huns. L'interruption des relations commerciales, pendant les guerres de Valens (367-369), obligea les Goths à signer hâtivement un traité de paix désavantageux avec les Byzantins.¹³ En 435, dans le Traité de Margus conclu entre les Byzantins et les Huns, l'une des clauses imposées par ces derniers était la liberté des échanges commerciaux.¹⁴ En 448, la mission diplomatique des Huns, lors de son arrivée à Constantinople, exigea de l'Empereur le transfert du marché de la rive danubienne vers le Sud, à Naissus;¹⁵ plus tard, vers 466, les successeurs d'Attila réclamaient de l'Empereur Léon I la reprise du fonctionnement des centres commerciaux le long du Danube, afin de pouvoir se procurer des produits et des biens provenant de l'Empire.¹⁶

Les découvertes faites dans les sites et les nécropoles gothiques prouvent que les produits le plus fréquemment importés de l'Empire étaient des ustensiles, des objets de verre, des amphores et des bijoux.¹⁷ Le commerce entre les Visigoths et l'Empire pendant le IVe s. est un des facteurs fondamentaux pour la survie de la société gothique, car si l'Empire avait fermé ses frontières aux commerçants, les conséquences pour les Goths auraient été désastreuses. La civilisation matérielle des Goths, connue sous le nom de Sîntana de Mureș-Tchernéakhov, nous offre une image éloquent de leur situation socio-économique, de leur composition ethnique et, surtout, des influences que l'Empire romano-byzantin exerçait sur les Goths dans tous les domaines de leur vie. Presque tous les chercheurs spécialistes de cette période, admettent aujourd'hui que la civilisation Sîntana de Mureș-Tchernéakhov¹⁸ s'est développée, a évolué et s'est affirmée telle qu'on la retrouve dans les régions danubiennes, sous une forte influence de la civilisation régionale-romaine, puis romano-byzantine.¹⁹

13. Ammianus Marcellinus, *Histoire Romaine* XXVII, 5.7-10, éd. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, vol. IV, Berlin 1971, pp. 66-68; Themistius, *Orationes*, 10, éd. G. Downey, vol. I, Lipsiae 1965, pp. 205-206. Cf. Barnea, Danube, p. 578-579.

14. Priscus, *Fragmenta*, 2, éd. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, vol. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Liverpool 1983, p. 226. F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, vol. 4 (*Die Europäischen Hunnen*), Berlin 1962, pp. 273, 289; O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Wien - Köln - Graz 1978, pp. 66-67; H. Gračanin, *The Huns and South Pannonia*, *Bsl* 64 (2006), p. 59.

15. Priscus, *Fragmenta*, 11, 1, p. 242. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, p. 142.

16. Priscus, *Fragmenta*, 46, p. 352. G. Wirth, *Attila. Das Hunnenreich und Europa*, Stuttgart 1999, p. 116.

17. I. Ionița, *The social-economic structure of society during the Goths migration in the Carpatho-Danubian area*, dans *Relations*, p. 86.

18. A ce sujet notamment: Gh. Diaconu, *Tîrggor, Necropola din sec. III-IV e. n.*, Bucarest 1965; B. Mitrea - C. Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia*, Bucarest 1966; I. Ionița, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul R. S. România*, *Arheologia Moldovei* IV (1966), pp. 189-259. Au sujet de cette civilisation et de ses origines, voir aussi: L. Ellis, *Dacians, Sarmatians and Goths on the Roman-Carpathian Frontier: Second-Fourth Centuries*, dans *Shifting Frontiers*, pp. 106-119.

19. Diaconu, *Tîrggor*, pp. 122-123; Ionița, *Cultura*, p. 250; Mitrea - Preda, *Muntenia*, p. 149; Ellis, *Dacians*, pp. 106-107, 109-112.

En ce qui concerne les classes sociales supérieures des tribus gothiques, l'étude des sources écrites et des découvertes archéologiques montre que le siège des chefs de tribus et la Cour des souverains barbares étaient situés en dehors des agglomérations des couches sociales inférieures. Dans le cadre de ces centres royaux où étaient concentrés les biens importés les plus somptueux et précieux, il y avait une Cour qui, de toute évidence, était organisée suivant le modèle et le protocole byzantins.²⁰ Une image plutôt vague de la structure et de l'organisation des "cours royales" des Goths au IVe s. nous est offerte par des renseignements indirects, puisés dans les textes d'Ammianus Marcellinus: celui-ci décrit, par exemple, la rencontre entre Athanaric et Valens sur le Danube; et plus loin, se réfère à un prêtre-secrétaire de Fritigern.²¹ Or, en se basant sur ces renseignements, corroborés par les découvertes archéologiques du *castrum* de Pietroasa-Buzău,²² on peut conclure que les souverains Visigoths s'étaient installés dans la zone de ce *castrum*, tout au long du IVe siècle et y avaient créé une Cour majestueuse.

Néanmoins, le Ve siècle s'avère plus riche en découvertes archéologiques et en sources écrites sur la vie et la civilisation des peuples barbares qui dominaient les régions du nord du Danube et de la plaine de Pannonie, de même que sur l'influence qu'ils avaient reçue par le biais de la civilisation byzantine et méditerranéenne.

Dans le cadre de l'étude des rapports établis entre Byzance et les peuples de la Confédération et de la Cour hunnique, il convient d'accorder une importance considérable à la période de l'installation du royaume hunnique dans la plaine de Pannonie. D'après les renseignements transmis par Priscus,²³ témoin direct de ce qu'il décrit, c'est au cours de cette période que l'Empire des Huns connut son apogée politique, ainsi qu'un épanouissement socio-culturel.

Le chercheur moderne est frappé par la description si riche et minutieuse de la Cour d'Attila et des structures de vie des peuples relevant de la Confédération hunnique. L'impression qui laisse ce document est d'autant plus forte lorsqu'on le compare avec la description du même peuple, entreprise par Ammianus Marcellinus, dans la seconde moitié du IVe s.²⁴

---

20. Gh. Diaconu, Goths, dans *Relations*, p. 73.

21. Ammianus, *Histoire Romaine* XXVII, 5,9 et XXXI, 12,8-9, pp. 68, 284.

22. Diaconu, *Goths*, p. 73.

23. Priscus, *Fragmenta*, pp. 224-360. Cf. Sophie Patoura, Οι διπλωματικές αποστολές και η ειρηνική προσέγγιση Βυζαντινών και Ούννων: η μαρτυρία του Πρίσκου, dans *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, pp. 409-418; Wirth, *Attila*, pp. 79-86; W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Stuttgart 2005, pp. 112-113.

24. Ammianus, *Histoire Romaine* XXXI, 2,1-13, pp. 242-246. W. Pohl, The Role of the Steppe Peoples in Eastern and Central Europe in the first Millennium A. D., dans *Origins of Central Europe*, p. 66.

Dans le somptueux palais d'Attila –dont la richesse et le décor finirent d'ailleurs par forcer l'admiration des diplomates byzantins²⁵– fonctionnait un secrétariat,²⁶ rigoureusement organisé, avec ses consuls, ses rédacteurs et ses interprètes – dont un grand nombre originaires d'Occident, anciens prisonniers de guerre ou envoyés des nobles romains à la Cour d'Attila.²⁷ Parmi les langues pratiquées, hormis les langues gothique et hunnique, les barbares locaux utilisent également le latin, notamment lors des adresses aux diplomates occidentaux et byzantins à l'occasion de dîners officiels.²⁸ La connaissance et la pratique du latin, parmi les barbares, implique l'hypothèse que les secrétaires et interprètes occidentaux et byzantins affectés à la Cour d'Attila, se voyaient également confier l'enseignement du latin aux nobles et courtisans du palais hunnique. C'est dans ce même but aussi que des barbares privilégiés étaient envoyés dans l'Empire romain d'Occident, aussi bien que d'Orient.²⁹

Les récitations rituelles de poèmes célébrant les vertus militaires et les victoires des barbares,³⁰ pendant les festins officiels, témoignent de l'épanouissement de la poésie épique – en d'autres termes, de degré élevé de civilisation des peuples de la Confédération hunnique, ne fût-ce qu'au niveau restreint des classes dirigeantes. En outre, toute une série de faits prouvent la tendance et la volonté de celles-ci de se rapprocher de la sphère de la civilisation méditerranéenne, ainsi d'ailleurs que de pénétrer dans le cadre du système politique, économique et social du monde romano-byzantin. Notons quelques témoignages significatifs à cet égard, tels que: la présence d'un prisonnier Grec à la Cour d'Attila;³¹ la référence à la construction des bains d'Onegesius par un architecte byzantin, lui aussi prisonnier de guerre, originaire de Sirmium;³² l'affectation au secrétariat de la Cour hunnique d'autres prisonniers lettrés, provenant de l'Empire romain d'Occident ou d'Orient;³³ la tentative d'établir des rapports matrimoniaux entre les nobles du royaume hunnique (et d'Attila lui-même) et des femmes de la Cour ou de la haute société byzantine et occidentale.³⁴ Il

25. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, pp. 262-264, 274-276. Cf. F. Vamos, *Attilas Hauptlager und Holzpaläste, Seminarium Kondakovianum* 5 (1932), pp. 131-148; Maenchen-Helfen, *Hunnen*, p. 137.

26. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, pp. 254-256. Cf. Altheim, *Geschichte*, pp. 286-287; Patoura, *Διπλωματικές αποστολές*, pp. 412-413; Pohl, *Völkerwanderung*, pp. 112-113.

27. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, et 14, pp. 262, 288-290. Patoura, *Διπλωματικές αποστολές*, pp. 414; Pohl, *Steppe Peoples*, p. 70.

28. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, et 13, 3, p. 266-268, 288. Patoura, *Διπλωματικές αποστολές*, p. 415.

29. Priscus, *Fragmenta*, 13, 3, p. 288.

30. *Ibidem*, 13, 1, p. 286.

31. *Ibidem*, 11, 2, pp. 266-268. Altheim, *Geschichte*, pp. 302-303; Patoura, *Διπλωματικές αποστολές*, p. 414; M. Maas, *Fugitives and Ethnography in Priscus of Panium*, *BMGS* 19 (1995), pp. 149-154.

32. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, p. 264. Altheim, *Geschichte*, p. 297; Patoura, *Διπλωματικές αποστολές*, p. 414.

33. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2 et 14, pp. 262, 288-290.

34. *Ibidem*, 14; 15, 2 et 15, 4, pp. 290, 296, 298. Altheim, *Geschichte*, pp. 295-296.

est mentionné dans une description de l'intérieur du palais d'Attila, entre autres éléments, que son lit était couvert de voiles et entouré de tentures *καθάπερ ἐπὶ τῶν γαμοῦντων Ἑλληνές τε καὶ Ῥωμαῖοι κατασκευάζουσιν*.³⁵

Aussi les missions diplomatiques successives à Byzance, visant à l'enrichissement des gens de la Cour,³⁶ témoignent-elles non seulement de la tendance mais aussi du besoin impérial de la classe dirigeante, d'accumuler des biens de consommation et de luxe de provenance byzantine. D'ailleurs, la politique et la diplomatie de Byzance favorisaient méthodiquement ce besoin de dépendance socio-économique. Ces rapports sont créés et entretenus, notamment, par les offres continues de présents aux souverains lors des missions diplomatiques,³⁷ par le déploiement du luxe, des richesses et des grandeurs de la Capitale et de la Cour byzantines,³⁸ par l'effort de subordination des nobles barbares,³⁹ par l'attribution de titres honorifiques et de subventions annuelles aux souverains et aux nobles barbares.⁴⁰

La même politique fut appliquée avec succès par Byzance au cours des siècles suivants. L'on remarquera le comportement des ambassadeurs Avars à Constantinople qui, ne se contentant pas des présents offerts par l'Empereur, procédaient à l'achat de produits et d'objets de luxe auxquels ils sacrifiaient une partie de leur pension annuelle.⁴¹ L'exercice d'une influence culturelle sur des peuples barbares, par le biais –essentiellement– de cadeaux somptueux, était une pratique en vigueur au cours de la période considérée. Naturellement, l'objectif primordial de ces présents aux rois et nobles barbares consistait en la solution provisoire de problèmes politiques. Il n'en reste pas moins que les effets indirects de cette pratique furent considérables, puisqu'au-delà de son aspect politico-militaire, elle tendait aussi à une assimilation culturelle intense de la vie publique et privée des peuples barbares, visant toujours, à long terme, à l'exercice d'une influence politique effective.

Quant à l'idéologie politique des Huns, elle fut profondément influencée par Byzance. A l'apogée de son pouvoir, Attila ne se contente pas seulement du titre de général romain que lui attribuent les Byzantins: il exige, en outre, des droits d'égalité avec les empereurs byzantins qui incarnent son modèle idéologique et politique. Le souverain barbare n'aspire pas uniquement à revêtir le titre impérial byzantin, mais désire également jouir de son rayonnement international.⁴²

35. Priscus, *Fragmenta*, 13, 1, p. 284.

36. *Ibidem*, 10, pp. 240-242.

37. *Ibidem*, 10 et 11, 2, pp. 240-242, 272, 276.

38. *Ibidem*, 11, 1, pp. 242-244.

39. *Ibidem*, 11, 2, pp. 272-274. Patoura, *Διπλωματικές αποστολές*, p. 414.

40. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, p. 278.

41. Theophylactus Simocatta, *Historiae* I, 3.7, éd. C. de Boor, Lipsiae 1887 (Stuttgart 1972³), p. 45. W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Munich 1988, p. 76.

42. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, p. 278.

La situation socio-économique de la Confédération hunnique, de même que les nouvelles tendances idéologiques et culturelles de la classe dirigeante, deviennent plus évidentes, grâce à l'étude des découvertes archéologiques, des trésors somptueux et des tombeaux royaux qui ont été mis au jour, tant en Roumanie qu'en Europe Centrale. Ces découvertes révèlent que l'art des peuples migrants fut influencé par un grand nombre de courants artistiques, où dominent un style polychrome d'origine orientale et l'esprit de l'esthétique classique telle qu'elle avait été assimilée par l'art romano-byzantin.⁴³ La forte influence de l'art romano-byzantin sur l'art des peuples barbares de la région carpatodanubienne se reflète nettement dans tous les objets composant les trésors découverts en Roumanie.⁴⁴ Retenons encore que la tradition de l'art classique et hellénistique est très vivace dans la décoration des vases de Concești (Moldavie)⁴⁵ et de Tăuteni (Transylvanie).⁴⁶

Toutes les découvertes des régions nord-danubiennes sont à mettre en corrélation avec les événements historiques de la fin du IVe et de la première moitié du Ve siècle, touchant l'arrivée et la domination graduelle des Huns dans les régions des Carpates et du Danube, ainsi que leur installation dans la plaine de Pannonie. Il se peut que la plupart des objets découverts aient été fabriqués dans les entreprises artisanales méditerranéennes ou même constantinopolitaines.⁴⁷ Mais on ne saurait, naturellement, préciser les conditions ayant présidé à leur transfert dans les régions concernées. Les références fréquentes de Priscus⁴⁸ et de Zosimus,⁴⁹ de même que d'autres historiens du Ve siècle⁵⁰ à des offres de présents aux barbares, nous conduisent à l'hypothèse qu'une certaine partie de ces objets avaient été offerts par les Byzantins à titre de présents aux barbares de la Confédération hunnique, dans

43. Pour les trésors voir à titre indicatif: Mackendrick, *Dacian Stones*, pp. 178-180, fig. 7.12-14; R. Harhoiu, The Fifth Century A. D. Treasure from Pietroasa, dans *Romania*, pp. 9-10, 14, 36; Mackenzie, *Archaeology*, pp. 120-121; I. Popović, *Late Roman and Early Byzantine Gold Jewelry in National Museum in Belgrade*, Belgrade 2001, pp. 236-245. Pour une analyse plus récente des objets de divers trésors voir: R. Harhoiu, Frühvölkerwanderungszeitliche Gold- und Silbergefäße aus Rumänien, dans *Transilvanica*, pp. 273-301. Pour les bijoux provenant de sites du limes de Danube et démontrant aussi les influences de l'art de l'antiquité tardive voir: Ljudmila Ruseva-Slokoska, On some aspects of the Late Roman Jewellery along the Right Bank of the Lower Danube Limes, dans *Konferenz Svištov*, pp. 281-284.

44. A ce sujet notamment: N. Vlassa, Noi documente privind descoperirea primului tezaur de la Simleul Silvaniei, *SCIVA* 20/1 (1969), pp. 151-159; Mackendrick, *Dacian Stones*, pp. 178-180; A. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa*, Bucarest 1976; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Bucarest 1976; R. Florescu - I. Miclea, *Tezaurul Transilvanian la Kunsthistorisches Museum din Viena*, Bucarest 1979; Harhoiu, Rumänien, pp. 273-301.

45. C. Bloșiu, Noi observații și ipoteze cu privire la mormântul de la Concești, *Cercetări Istorice* 5 (1974), p. 60.

46. S. Dumitrascu, *Tezaurul de la Tăuteni Bihor*, Oradea 1973.

47. *Ibidem*, p. 72; Theodorescu, *Mileniu*, p. 79.

48. Priscus, *Fragmenta*, 11, 2, pp. 262, 272-276. Patoura, Διπλωματικές αποστολές, pp. 412, 414, 417.

49. Zosimus, *Histoire Nouvelle* 4, 40, éd. F. Paschoud, vol. I-III/2, Paris 1971-1989, vol. II/2, pp. 306-308.

50. Sozomenus, *Kirchengeschichte* IX, 5, éd. J. Bidez - G. C. Hansen (GCS 50), Berlin 1960, p. 197.

le susdit contexte diplomatique. Il est probable aussi qu'une partie de ces objets avaient été commandés par les chefs et nobles barbares aux artisans byzantins. Certains trésors d'une chronologie ultérieure pourraient sans doute être mis en rapport avec les *annua solemnia*, offerts par l'empereur Marcien aux peuples germaniques, après la bataille de Nédao.⁵¹

De ces faits, il résulte que les rapports complexes qui se sont développés aux divers niveaux, politique, économique et culturel, entre l'Empire romano-byzantin et les peuples du Bas-Danube au cours des IVe et Ve siècles, ont abouti à la création de conditions favorables de part et d'autre. Car, d'une part, l'Empire byzantin parvint à exercer sur ses voisins barbares une influence multiple et considérable, d'où il put tirer des bénéfices politiques à court et à long terme; et d'autre part, les peuples migrants installés dans la région du Nord-Danube, à proximité de l'espace byzantin, recevant et assimilant le reflet de nombreux éléments culturels, voire artistiques et socio-politiques, du monde romano-byzantin, se sont développés tout en jetant les bases de leur propre civilisation et en ménageant les conditions indispensables à leur future évolution.

---

51. Jordanes, *Getica* L, 264, éd. Th. Mommsen, MGH AA V/1, Berlin 1882, p. 126. Cf. K. Horedt – D. Protase, Ein völkerwanderungszeitlicher Schatzfund aus Cluj-Someşeni (Siebenbürger), *Germania* 48/1-2 (1970), pp. 85-98.

9. Une remise en question de la politique de Justinien envers les peuples du Danube¹

Parmi les historiens contemporains, il y en a beaucoup qui ont exprimé l'opinion que Justinien a sacrifié la frontière du nord et la Péninsule Balkanique à l'autel de la *Reconquista*, sousestimant leur importance.² Ils se sont appuyés sur les narrations dramatiques des chroniqueurs de l'époque et notamment sur certains fragments de l'*Histoire Secrète* de Procope, qui, dans le cadre de sa critique bien sévère à l'égard de la politique extérieure de Justinien, ne manque pas de blâmer avec aigreur, aussi sa partie concernant la frontière nordique.³

Dans la présente étude, je ne vais pas me référer ni à des événements –bien connus d'ailleurs– ni à l'oeuvre militaire, constructive, administrative, religieuse et législative de Justinien, se rapportant à la région danubienne, quoiqu'une telle invocation puisse enrichir les arguments que je vais développer à la suite, afin de réviser l'avis précédent et poser à nouveau la question.

Ayant comme point de départ la lecture critique de certains écrivains de l'époque, qui se sont prononcés pour ou contre la politique de Justinien au Danube, je signale tout d'abord le manque d'informations suffisantes pour composer et soutenir d'une manière convaincante l'avis prédominant aujourd'hui. Je vais focaliser mon intérêt sur le paramètre le plus important de sa politique, dont l'efficacité a provoqué des jugements positifs et négatifs, à l'époque, mais également à nos jours. Je parle de la fameuse diplomatie que le grand empereur a appliquée vis-à-vis les nombreux peuples barbares du Danube, qui ne constituait qu'un domaine seulement de la toile diplomatique, que Justinien a filée à travers les services de sa cour et a léguée à ses successeurs.

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Byzantinoslavica* 58/1 (1997), σ. 78-86.

2. Par exemple, E. Stein (*Histoire du Bas-Empire*, vol. II [De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien, 476-565], Paris 1949, p. 310), croit que la protection de la Péninsule Balkanique n'était pour Justinien "qu'une entrave gênante à ses vastes projets et qu'il se résignait facilement à priver cette contrée, de façon souvent désastreuse de troupes qui faisaient la guerre en Afrique et en Italie"; cf. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Madison-Wisc. 1952, p. 142; P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *RH* 211 (1954), p. 284; Vasilka Tăpkova-Zaimova, *La politique de Byzance dans ses rapports avec les Barbares*, *Études Historiques* 2 (1965), p. 34. D. Zakythinou, au contraire, exprime l'opinion que Justinien a réussi, par le biais de ses actions diplomatiques, un équilibre entre les forces de la région du Danube (voir *Βυζαντινή Ιστορία* 324-1071, Athènes 1977, pp. 78, 87).

3. B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians I.*, Berlin 1960, pp. 197-226; Averil Cameron, *Procopius*, London 1985, pp. 49-66.

En commençant par l'*Histoire Secrète* de Procope, je vais m'arrêter sur trois points relatifs à notre sujet. Dans les chapitres XVIII et XXIII, l'historien affirme, à travers une narration dramatique des événements de la Péninsule Balkanique, que les Huns, les Slavènes et les Antes avec leurs invasions presque annuelles *ἐξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν*, ont traversé et détruit l'Illyrie entière, la Thrace, les banlieues de Constantinople et la Grèce, les îles de la Mer Ionienne, en causant aux habitants des *ἀνήκεστα ἔργα* et en leur ajoutant une image pire que *Σκυθῶν ἐρημίας*.⁴

Sauf l'élément d'exagération compris dans de narrations similaires d'autres historiographes de l'époque,⁵ les paroles générales et vagues des témoignages relatifs, rendent ces narrations, si non récusables, au moins ambiguës, si on les compare surtout à celles qui sont insérées dans une oeuvre de crédibilité plus considérable du même auteur, autrement dit dans la fameuse *De Bellis*. Bien que l'écrivain y souligne aussi avec une emphase tragique la situation pénible dans laquelle se trouvaient les provinces du nord de l'Empire, à cause des invasions de Barbares du nord,⁶ cependant il ne dissimule pas les succès militaires des généraux d'Illyrie et de Thrace,⁷ dans les descriptions plus détaillées des événements. En exemptant Topiros,⁸ il ne mentionne pas d'autres sièges ou prises de grandes villes et de forteresses. Au contraire, il parle de l'incapacité des Slavènes d'assiéger des villes fortifiées et il souligne leur manque de courage à gagner les plaines, au moins pendant les premières années de leurs invasions.⁹ D'ailleurs, dans sa troisième

4. Procopius, *Historia Arcana* 18 et 23, éd. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, vol. III, Lipsiae 1963, pp. 114 et 141-142. Cf. V. Velkov, Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen, dans *Symposion Tutzing*, p. 158; F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge 2001, pp. 78-79.

5. L'élément d'exagération existe réellement dans plusieurs descriptions des invasions barbares des textes des chroniqueurs et des écrivains ecclésiastiques, pendant toute la période proto-byzantine. Cf. Eunapius, *Fragmenta*, 39, 8-9; 41, 1 et 42, éd. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, vol. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Liverpool 1983, p. 54, 58-64; Philostorgius, *Kirchengeschichte* II, 5, éd. J. Bidez - F. Winkelmann (GCS), Berlin 1981, pp. 17-18; Zosimus, *Histoire nouvelle* 4, 20, éd. F. Paschoud, vol. I-III/2, Paris 1971-1989, vol. II/2, p. 281; Priscus, *Fragmenta*, 6, 1; 9, 1; 9, 3; 10; 11, 1; 11, 2; 14; éd. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians*, pp. 230, 234-242, 246-248, 262-268, 288-290; Marcellinus Comes, *Chronicon* a. 441-447, éd. Th. Mommsen, MGH AA, XI/2, Berlin 1894, pp. 80-82; Theophanis, *Chronographia*, éd. C. de Boor, Lipsiae 1883, pp. 102-103.

6. Procopius, *De Bellis* VII, 29.1-3 et 38, éd. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, vol. I-II, Lipsiae 1962-1963, vol. II, p. 423, 467-471.

7. *Ibidem*, VII, 14.1-4, pp. 353-354. Cf. Lemerle, *Invasions*, p. 285; O. Mazal, *Justinian I und seine Zeit*, Köln - Weimar - Wien 2001, pp. 183, 185-186.

8. Procopius, *De Bellis* VII, 38.9-23, vol. II, p. 468-471. Cf. Velkov, *Donaulimes*, p. 160; D. Kasapidi, Τόπειρος - Ξάνθεια, *Βυζαντινός Δόμος* 5-6 (1991-1992), pp. 86-88; Mazal, *Justinian I*, p. 190.

9. Procopius, *De Bellis* VII, 38.7, vol. II, p. 468. Cf. Sophie Patoura, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της Αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), p. 340.

oeuvre mémorable, intitulée *Des Édifices (De Aedificiis)*, le même écrivain reconnaît l'intérêt de Justinien et sa résolution à protéger la campagne qui a vraiment souffert, par le redressement des fortifications *ὥστε ἀγρός ἕκαστος ἢ φρούριον ἀποτετόρνενται, ἢ τῷ τετειχημένῳ πρόσσοικός ἐστιν.*¹⁰

Quant aux provinces du sud de la Thrace, comme par exemple l'Emimonte et la Rodope, on rencontre souvent, dans la même oeuvre, de noms des villages avec une large population qui jouissaient d'une grande prospérité économique, pendant cette époque-là, ainsi que postérieurement.¹¹ Même dans l'*Histoire Secrète*, Procope souligne l'importance de la Thrace en tant que centre d'approvisionnement de la Capitale en céréales; il s'agit d'une importance qui n'a pas diminué pendant le VIème siècle, puisque au milieu de ce siècle les villages thraces avec ceux de la Bithynie et de la Phrygie sont mentionnés en tant que sources fondamentales de provision en céréales.¹²

Le deuxième point que nous allons retenir pour notre analyse concernant la politique de Justinien au Danube, se situe vers la fin du chapitre XXI de l'*Histoire Secrète*; c'est précisément celui qui a constitué la pierre angulaire à l'élaboration de la théorie déjà citée.¹³ Dans ce témoignage-dénonciation de Procope, Justinien arrêta souvent des opérations militaires de ses généraux en Illyrie et en Thrace, ainsi que des révoltes locales contre des Huns envahisseurs, à cause du fait que ces derniers seraient des alliés indispensables des Romains aux guerres contre les Goths et d'autres ennemis.¹⁴ Si cette explication reflète bien la vérité et ne s'intègre pas dans l'esprit général de diminution de la personnalité de Justinien,¹⁵ elle n'indique néanmoins que la continuation d'une politique traditionnelle de recrutement des Barbares aux rangs de l'armée byzantine, ayant déjà été adopté à partir

10. Procopius, *De Aedificiis* IV, 1, éd. J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, vol. IV, Lipsiae 1964, p. 107. Cf. F. Curta, Peasants as "Makeshift" Soldiers for the Occasion, dans *Settlement Patterns*, p. 205.

11. Procopius, *De Aedificiis* IV, 1, p. 106-107. Voir aussi *ibidem*, 11, p. 143-144: ἦν δέ τις κόμη ἐν τῇ μεσογειᾷ, Βέλλουρος ὄνομα, πλοῦτον μὲν δυνάμει καὶ πολυανθρωπία ἴσα καὶ πόλις, τῷ μέντοι τευχίρης οὐδαμῆ εἶναι ληϊζομένους διηνεκῆς ἐπαρκοῦσα βαρβάρους ... καὶ αὐτὴν δὲ ὁ βασιλεὺς οὕτως πολιζει τε καὶ ἀποτειχίζει, καὶ αὐτοῦ ἐπαξίαν τίθεται εἶναι. Cf. Patoura, Βόρειες επαρχίες, p. 341.

12. Procopius, *Historia Arcana* 22, 17, p. 137. Cf. J. Durliat, L'approvisionnement de Constantinople, dans *Constantinople and its Hinterland*, p. 24.

13. Procopius, *Historia Arcana* 21, 26, pp. 132-133. Cf. Tărkova-Zaimova, Byzance, p. 34.

14. Πολλάκις δὲ καὶ Οὐννων πολεμίων στρατῶ ἀνδραποδισαί τε καὶ ληϊσαμένοις τὴν Ῥωμαίων ἀρχῆν οἱ Θρακῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν στρατηγοὶ βεβουλεμένοι ἀναχωροῦσιν ἐπιθήσεσθαι ἀπεπῆδησαν, ἐπεὶ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ γράμματα εἶδον, ἀπεροῦντα σφίσι τὴν ἐς τοὺς βαρβάρους ἐπίθεσιν, ἀναγκαίως αὐτῶν ἐξ ἑξυμαχίαν Ῥωμαίοις ὄντων ἐπὶ Γότθους ἴσως ἢ ἐπὶ ἄλλους πολεμίων τινάς (Procopius, *Historia Arcana* 21, 26, pp. 132-133). Cf. J. Teall, The Barbarians in Justinian's Armies, *Speculum* 40 (1965), pp. 294-322; V. Beševliev, Bulgaren als Söldner in den italienischen Kriegen Justinians I, *JÖB* 29 (1980), pp. 21-26.

15. Cameron, *Procopius*, p. 66 et K. Adashead, *The Secret History of Procopius and its Genesis*, *Byz* 63 (1993), pp. 11-12.

du IVème siècle. Des empereurs tels que Théodose,¹⁶ Arcade,¹⁷ Léon I,¹⁸ Zénon et d'autres prédécesseurs de Justinien avaient montré une indulgence et une tolérance excessives et presque provocantes vis-à-vis de certains envahisseurs ou "colons" barbares, afin de favoriser des opportunités d'importance mineure de la *Reconquista*. Zénon, par exemple, invita un groupe considérable de Bulgares à passer sur le territoire de l'Empire afin d'affronter les deux souverains goths Theodorichs, qui, unis en alliance, avaient entrepris une lutte commune contre l'Empire.¹⁹

Certes, l'amorce d'une réappréciation du sujet nous est offerte par deux extraits pris dans le chapitre XI de l'*Histoire Secrète*,²⁰ où Procope, d'une façon paradoxale, rejette globalement les méthodes diplomatiques de l'empereur et juge négativement leur résultat pour l'intérêt de l'Empire. Bien qu'il admette que la politique de l'incitation de l'un contre l'autre amenait vraiment à l'extermination mutuelle des Barbares et à rivalité perpétuelle de leurs commendements, il l'attribue cependant à des motifs personnels et surtout aux sentiments sanguinaires de l'empereur; en outre il conteste vivement ses résultats et il le soupçonne d'avoir accablé des dépenses la trésorerie publique.²¹

Il est vrai que cette image déformée des manœuvres diplomatiques de Justinien, telle qu'elle fut présentée par Procope, dans une ambiance d'obscurité et d'imprécision, a amené un grand nombre d'historiens contemporains vers une estimation ambiguë et presque négative de sa politique appliquée au Danube et à une mise en doute de ses résultats.²²

Recourant, toutefois, aux écrits même de Procope et plus précisément à son oeuvre *De Bellis*, mais également aux textes des historiens postérieures, on peut discerner le réalisme de la politique de Justinien vis-à-vis des peuples du Danube, ainsi que les dimensions véritables de ses méthodes diplomatiques, surtout par rapport aux conditions, qui dominaient l'Empire, à cette époque-là.

Il est vrai que, même dans cette dernière oeuvre, Procope souligne les faiblesses militaires des provinces du nord, il stigmatise l'indifférence des dirigeants par rapport

16. Zosimus, *Histoire nouvelle* 4, 38-40, vol. II/2, p. 306-308. Cf. Sophie Patoura, Η εγκατάσταση των Γόθων και οι πρώτες στρατιωτικές αντιδράσεις, *Σύμμεικτα* 10 (1996), pp. 258, 260.

17. Claudius Claudianus, *In Eutropium* II, éd. G. P. Goold (LCL 135, *Claudian*), vol. I, London 1976, pp. 200-202, l. 210-237.

18. Priscus, *Fragmenta*, 48, 1, p. 354. Cf. Tǎrkova-Zaimova, Byzance, pp. 35-36; Patoura, Βόρειες επαρχίες, p. 333.

19. Ioannis Antiochenus, *Fragmenta*, 211, 4, éd. C. Müller, FGH IV, Paris 1851, p. 619. Cf. Stein, *Bas-Empire* II, pp. 17, 61; Lemerle, *Invasions*, p. 283; I. Bóna, Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken, *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981), p. 82.

20. Procopius, *Historia Arcana* 11, 3-5, 9, p. 70-71.

21. Ειρήνης τούτων Ῥωμαίοις οὐσης ἐς πάντας ἀνθρώπους οὐκ ἔχων ὅστις γένηται τῶν φόνων ἐπιθυμία πάντας βαρβάρους πρὸς [τε] ἀλλήλους ξυνέκρουε, τῶν δὲ Οὐννων τοὺς ἡγουμένους ἐξ αἰτίας οὐδεμιάς μετακαλῶν χρήματα μεγάλα σφίσιν ἀτόπω φιλοτιμία προἰέτο, φιλίας ἐνέχυρα δῆθεν τῷ λόγῳ ταῦτα ποιούμενος (Procopius, *Historia Arcana* 11, 5, p. 71).

22. Voir supra, n. 2.

à la surveillance insuffisante du *limes* danubien et il raconte souvent avec une emphase tragique leurs conséquences défavorables à la région étendue de l'Illyrie et de la Thrace.²³ Pourtant, il reconnaît en parallèle, les succès militaires des Byzantins,²⁴ mais surtout il motive d'une façon très claire les démarches diplomatiques de l'empereur.²⁵ Malgré le risque que ces démarches comprenaient –l'écrivain ne dissimule pas leur côté négatif²⁶– il paraît que, finalement, ces dernières ont justifié sa politique, puisqu'elles ont écarté la création de fortes alliances,²⁷ ce qui n'a pas été évité au Ve siècle, avec la création de la grande confédération hunnique, ainsi qu'avec la fondation de confédération des Avars à l'époque de ses successeurs (2e moitié du VIe s.). La constitution d'une force considérable à la frontière danubienne –étant donnée la conjoncture présentée par les guerres conquérantes à l'Ouest et celles défensives à l'Est– créerait un énorme problème pour l'Empire et une véritable menace pour sa Capitale.

Dans *De Bellis*, à travers une narration réaliste des événements et sans exprimer ouvertement des jugements et des appréciations personnelles, Procope permet au lecteur de saisir celles des actions diplomatiques de Justinien, qui ont déterminé le succès de sa politique au Danube et qui ont été démontrées autant efficaces que les méthodes utilisées à d'autres fronts, comme par exemple, à ceux du Caucase, de la Crimée,²⁸ de l'Afrique et de l'Arabie du Sud.²⁹

En 546, la capacité diplomatique de Justinien a empêché les desseins hardis du roi Franc Théodébert, qui visait à l'alliance des Lombards et des Gépides pour faire avancer ses plans conquérants vers l'Orient.³⁰ L'installation des Lombards en Pannonie et dans les

23. Procopius, *De Bellis* II, 4.4-5, vol. I, p. 163; VII, 29.1-3; 33.8 et 38, vol. II, pp. 423, 443, 467-471. Cf. Patoura, Βόρειες επαρχίες, pp. 338-339.

24. Voir supra, n. 7.

25. Procopius, *De Bellis* VI, 14.33; VII, 14.32-33 et 33.10; VIII, 18.18-21 et 25.7-10, vol. II, pp. 213, 359, 443, 582-583, 624-625.

26. *Ibidem*, VII, 33.10-14 et VIII, 5.12-16, vol. II, pp. 443-444, 505-506.

27. Sur ce sujet, voir: L. Hauptmann, Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, *Byz 4* (1927-1928), pp. 137-138, 146; E. Chrysos, *Byzantine Diplomacy*, A. D. 300-800: means and ends, dans *Byzantine Diplomacy*, p. 27.

28. Voir à ce propos, Sophie Patoura, Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6ος α.), *Σύμμεικτα* 8 (1989), pp. 405-434.

29. Voir sur ce sujet: I. Engelhart, *Mission und Politik in Byzanz. Ein Beitrag zur Strukturanalyse byzantinischer Mission zur Zeit Justins und Justinian* (MBM 19), Munich 1974, pp. 12-100; D. Letsios, *Βυζάντιο και Ερυθρά Θάλασσα: σχέσεις με την Νουβία, Αιθιοπία και Νότια Αραβία ως την αραβική κατάκτηση*, Athènes 1988, pp. 232-289 et A. Papatthanassiou, Οι «Νόμοι των Ομηριτών», *εραποστολική προσέγγιση και ιστορική-νομική συμβολή*, Athènes - Komotini 1994, pp. 69-150.

30. K. P. Christou, *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Athènes 1991, pp. 75-86.

Noriques³¹ a doublement bénéficié l'Empire, puisque d'une côté elle a dû arrêter la voie des Francs³² et de l'autre côté elle a mis feu à des conflits violants de longue durée, entre eux-mêmes et leurs voisins, les Gépides.³³ Presque pendant la même époque, Justinien a appliqué avec succès la politique de rupture, en prévoyant encore une autre alliance probable et plus puissante entre les Sclavènes, les Bulgares et les Antes. Il a rompu le front slave, en détachant les Antes, auxquels il a concédé pour leur installation la ville *Τούργριν*, qui se trouvait sur la rive gauche du Danube, ainsi que ses alentours,³⁴ *ἐφ' ᾧ*, selon Procope, *οἱ ἔνσπονδοὶ τὸ λοιπὸν ὄντες Οὐννοὶς ἐμπόδιοι ἐς αἰὶ γέγονται*.³⁵ Le silence des sources à la suite de cette entente, indique, au moins, que les Antes ont abandonné leurs invasions de brigands, mais également toute disposition d'alliance et d'action commune avec leurs parents, les Sclavènes.³⁶

En outre, la confrontation très réussie de deux peuples-frères, des Koutrigours et des Outigours, fut une action d'importance décisive pour l'Empire. Dans une époque très critique pour la Thrace et la capitale byzantine elle-même, lorsque l'armée de l'Empire était considérablement diminuée et son économie affaiblie à cause des guerres conquérantes à l'Ouest, par le biais d'une série de manœuvres diplomatiques ingénieuses et vraiment hardies, Justinien a détourné à deux reprises la jonction des tribus hunniques et il a semé entre eux la discorde, qui les a amené bientôt à la dissolution.

Dans la chapitre XVIII du 8ème livre de son oeuvre *De Bello Gothico* IV, Procope décrit le premier succès de Justinien vis-à-vis d'une triple alliance entre les Koutrigours, les Outrigours et les Gépides, qui ont provoqué les événements relatifs.³⁷ Je ne vais pas m'arrêter

31. Procopius, *De Bellis* VII, 33.10, vol. II, p. 443. Cf. Stein, *Bas-Empire* II, p. 528; H. Wolfram, The ethno-political Entities in the region of Upper and Middle Danube in the 6th-9th Centuries A. D., dans *Origins of Central Europe*, pp. 47-49.

32. Christou, *Langobarden*, p. 81; Wolfram, *Entities*, pp. 48-50.

33. *Χρόνω δὲ ὕστερον Γήπαιδες τε καὶ Λαγγοβάρδοι ἄτε δὴ ἐν γειτόνων πη φηκμένοι ἀλλήλοισ διὰφοροὶ γεγένηνται ἐς τὰ μάλιστα* (Procopius, *De Bellis* VII, 34.1, vol. II, p. 444). Cf. F. E. Wozniak, Byzantine Diplomacy and the Lombard-Gepidic Wars, *BS* 20 (1979), pp. 139-158; W. Pohl, Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches, dans *Die Völker an der mittleren und unteren Donau*, p. 299; Wolfram, *Entities*, pp. 49-50; Mazal, *Justinian I*, p. 189.

34. Cf. A. A. Boļsacov-Chimpu, La localisation de la forteresse Turis, *RESEE* 7/4 (1969), pp. 686-690; A. Madgearu, The placement of the Fortress Turrus (Procopius, *Bell. Goth.* III 14, 32-33), *BS* 33/2 (1992), pp. 203-208.

35. Procopius, *De Bellis* VII, 14.33, vol. II, p. 359. Cf. Ć. Bonev, Les Antes et Byzance, *EBalk* 19/3 (1983), pp. 110-112; Curta, *Slavs*, pp. 80-82.

36. Procopius (*De Bellis* VII, 22.3, vol. II, p. 394) évoque le renforcement de l'armée byzantine avec 300 Antes pour la guerre contre les Goths d'Italie et Agathias (*Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque*, 3, 21, éd. R. Keydell [CFHB, SB 2], Berlin 1967, p. 111) raconte la participation de chefs militaires et de simples soldats d'origine ante, pendant les opérations militaires contre les Perses. Cf. Stein, *Bas-Empire* II, p. 522; Bonev, Antes, pp. 111-112; Curta, *Slavs*, p. 81.

37. Procopius, *De Bellis* VIII, 18, vol. II, pp. 580-584. Cf. Mazal, *Justinian I*, p. 191.

ni aux événements, ni à la description de l'application et de l'aboutissement des manœuvres diplomatiques de l'empereur, mais je vais insister sur la longue phrase par laquelle l'auteur débute le chapitre justement suivant: *Τούτων δὲ τῶν βαρβάρων τότε πρὸς ἀλλήλους διαμαχομένον ἤπερ μοι εἴρηται, τοῦ τε κινδύνου σφίσι κατὰ τὴν ἀγωνίαν ἀκμάζοντος, εὐτυχία χρῆσθαι Ῥωμαίοις ξυνηγέθη πολλῆ.*³⁸ Par cette constatation, Procope reconnaît finalement le succès des actions diplomatiques de l'empereur et il révoque tout ce que lui-même affirme dans son *Histoire Secrète*, concernant le rachat des souverains hunns ἐξ αἰτίας οὐδεμιᾶς et leur extermination mutuelle due à sa générosité irrationnelle.³⁹

La seconde phase de l'intervention de Justinien aux affaires intérieures des tribus hunniques basée sur l'incitation à tour de rôle de l'un contre l'autre, constitue le comble de ses succès diplomatiques à la frontière du Danube, étant donné qu'il a délivré définitivement la Thrace et l'Empire byzantine d'un ennemi qui, peu de temps avant, avec l'invasion terrible de 559, avait menacé même Constantinople.⁴⁰

L'historien Agathias, à qui nous devons la description des événements, quoique dans les chapitres XI-XIII du 5ème livre de ses *Histoires*, exerce, d'une manière indirecte, une critique aigüe sur la politique militaire de Justinien en Thrace,⁴¹ il n'hésite pas cependant à reconnaître son génie sur le domaine diplomatique et enregistrer de façon claire ses résultats. Le malaise qu'avaient ressenti tout d'abord les habitants de la Capitale à cause des manœuvres diplomatiques de Justinien, a été vite transformé en admiration et en approbation pour sa prévoyance et pour sa clairvoyance, puisque, d'après l'historien, l'empereur ἔγνω χρῆσθαι μάλλον ἀπάσημηχανῆ ξυγκρούεσθαι τὸ βάρβαρον ἐφ' ἑαυτὸ καὶ ἐκπολεμῆσθαι.⁴² L'extermination mutuelle des deux peuples a pris de telles dimensions, que selon la phrase caractéristique de Agathias "perdre" καὶ αὐτὴν δήπου τὴν πάτριον ἐπωνυμίαν.⁴³ Et l'historien des événements de la 6ème décennie du siècle finit sa narration par la constatation qu'à la fin tout le monde a reconnu la prévoyance (προμήθεια) et la prudence (εὐβουλία) de l'empereur, qui a mené les Barbares à l'autodestruction, sans le risque d'une guerre aux résultats douteux.⁴⁴

38. Procopius, *De Bellis* VIII, 19.1, vol. II, p. 584.

39. Procopius, *Historia Arcana* 11, 4-5, 9, p. 71.

40. Agathias, *Historiae* 5, 11, p. 177. Stein, *Bas-Empire* II, pp. 535-540; Lemerle, *Invasions*, pp. 286-287; Mazal, *Justinian I*, pp. 192-193.

41. Agathias, *Historiae* 5, 11-13, pp. 176-180. Cf. Averil Cameron, *Agathias*, Oxford 1970, p. 125.

42. Agathias, *Historiae* 5, 24, p. 195. Cf. Cameron, *Agathias*, pp. 126-127.

43. Agathias, *Historiae* 5, 25, p. 196.

44. *Τότε δὲ ἅπανσι ἀνομολόγητο καὶ διαδηλοτάτῃ ἐδείκνυτο ἢ τοῦ βασιλέως προμήθεια καὶ εὐβουλία, ὅτι δὴ τῶν βαρβάρων ὑπὸ σφῶν διαφθειρομένων αὐτοῖς ὄπλα μὴ κινῶν πάντως ἐνίκα τῇ γνώμῃ ἐφ' ἑκατέρω ῥοπή τοῦ πολέμου καὶ ἀπῆλαυε τῆς ἐλπίδος* (Agathias, *Historiae* 5, 25, p. 197); *τηνικαῦτα Ἰουστινιανός (ἐν νῷ γὰρ εἶχεν ὡς ἐλεύσονται καὶ αὐτῆς οἱ Κοτριάγηροι δηώσοντες τὰ ἐπὶ Θράκης) ἐγκείμενός τε ἦν τῷ Σανδύλῳ τῷ τῶν Οὐτιγοῦρων ἡγεμόνι, ἀνίει τε οὐδαμῶς παραινῶν πρεσβείας τε συχνὰς ἐκπέμπων καὶ ἄλλοτε ἄλλω τρόπῳ ἀνερεθίζων, ὡς ἂν ἀμωστέπως ἐκπολεμῶσιν γε αὐτὸν ὡς τὸν Ζαβέργαν* (Menandrus, *Historia* 2, éd. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Liverpool 1985, p. 42). Cf. Cameron, *Agathias*, p. 126; W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, Munich 1988, p. 21.

Un autre historien du VIe siècle, Ménandre, qui décrit les événements des dernières années du règne de Justinien, applaudit également la clairvoyance politique de l'empereur, ainsi que ses capacités considérables sur le champ diplomatique. Il décrit et juge favorablement ses manipulations concernant ses premiers contacts avec le nouveau peuple du Danube, les Avars, lors des négociations menées successivement à Constantinople avec les deux ambassades de 558 et de 562.⁴⁵ Il avoue que la politique habile, prudente et bien équilibrée du vieil empereur face à cet ennemi nouveau et menaçant non seulement fut reconnue, mais elle fut publiquement louée par le sénat du Constantinople.⁴⁶ En faisant allusion à l'instigation de Justinien envers les Avars afin qu'ils se tournent contre les tribus hunniques du nord du Caucase Ménandre aboutit à l'estimation personnelle que l'empereur a agi avec intelligence, puisque ce conflit aboutirait au profit de l'Empire quoiqu'il fût le résultat du conflit entre les Avars et les peuples barbares de la région.⁴⁷

Pour procéder à une considération plus complète de notre sujet, nous aurions pu utiliser également d'autres éléments provenant des textes de l'époque. Néanmoins, je pense qu'à travers la présentation sommaire des exemples choisis dans ce travail, on pourra aisément percevoir les axes principaux de la politique de Justinien à la frontière du Danube. Il est à remarquer, tout d'abord, que la politique en question ne constitue pas de déviation de l'exercice de sa politique extérieure œcuménique, mais elle est comprise dans l'ensemble des moyens diplomatiques, militaires et politiques dont l'illustre empereur s'est servi aux fronts de l'Empire, en choisissant selon le cas, celui qui était le plus convenable.⁴⁸

Au cas du Danube, Justinien réussit à contrebalancer avec un grand succès l'insuffisance militaire, qui existait réellement dans la région,⁴⁹ il a évité le risque de grandes opérations militaires qui aboutiraient éventuellement à un échec, qui a marqué, dans cette région, comme il est connu, la politique d'empereurs antérieurs et postérieurs à lui.⁵⁰ D'ailleurs, le coût

45. Menandrus, *Historia* 5, 1 et 5, 4, pp. 48-52. Cf. A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Amsterdam – Bratislava 1974, pp. 43-45, 51; Pohl, *Awaren*, pp. 18-21, 44-45; Mazal, *Justinian I*, pp. 193-194.

46. Ὅτι δημιουργήσας ὁ βασιλεὺς, τοῦ τε ἱεροῦ ξυλλόγου τὸ ἀγγίνουν τε καὶ βουλευτικὸν τοῦ βασιλέως ἐπαινέσαντος, παραχρῆμα τὰ τε δῶρα ἔστειλεν, σειράς τε χρυσοῦ διαπεποικιλμένas καὶ κλίνας ἐσθητάς τε σιρκίcas καὶ ἕτερα πλείστα (Menandrus, *Historia* 5, 2, pp. 48-50). Cf. Stein, *Bas-Empire* II, pp. 541-543; Pohl, *Awaren*, p. 18.

47. Προὔτρεπέ τε τὸ φῶλον ὁμαχίαν ἐσάγειν Ῥωμαίοις καὶ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ὀπλιζεσθαι, ἐμφορνεύσacα, οἶμαι, προμηθευσόμενος ὁ βασιλεὺς, ὡς ἡ νικῶντες οἱ Ἄβαραι ἢ καὶ ἡσώμενοι ἐξ ἀμφοῖν πορίσωσι Ῥωμαίοις τὸ συνοῖσον (Menandrus, *Historia* 5, 2, p. 50).

48. "For it was above all Justinian who developed and bequeathed to his successors that conception of diplomacy as an intricate science and a fine art, in which military pressure, political intelligence, economic cajolery and religious propaganda were fused into an almost irresistible weapon of defensive imperialism" (D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, dans *Actes du XIIIe Congrès International d'Études Byzantines* [Ochride 1961] Beograd 1964, p. 52.)

49. Agathias, *Historiae* 5, 11-14, pp. 176-181. Cf. Obolensky, *Principles*, p. 51.

50. Je rappelle à ce propos, l'aboutissement tragique de la politique des grandes entreprises militaires des empereurs Valens (378) et Maurice (602) à la frontière danubienne.

économique des entreprises de telle sorte, visant à la protection d'une frontière si étendue, comme c'était le cas du *limes* danubien, serait plus grand que celui de l'usage des moyens diplomatiques.⁵¹ Jean d'Antioche justifie le choix des moyens adoptés par Justinien, en faisant les remarques suivantes: *Λογισάμενος Ιουστινιανὸς τὴν δαπάνην τῶν τοσοῦτων χιλιάδων δεῖν ἔκρινε μᾶλλον δι' ὀλίγων δώρων συμβάλλειν ἀλλήλοις τοὺς τῶν ἐθνῶν ἄρχοντας, ἵνα τοὺς μὲν μῆτε τοσαῦτα δαπανᾷ εἰς τὸν στρατὸν μῆτ' ὀχλεῖται πέμπων κατ' αὐτῶν, ἐκείνοι δὲ ἀλλήλοις αἰτία φθορᾶς γίνονται...*⁵² Rappelons sur ce point les incidences défavorables que le séjour de longue durée des armées byzantines a causé, à l'époque de l'empereur Valens (367-369), pendant la guerre de trois ans qu'il a menée contre les Goths.⁵³ A la fin du VIe siècle, l'insuffisance de denrées aux camps de la Thrace et l'impuissance complète des provinces du Nord à contribuer à leur approvisionnement, a obligé, également, Maurice à ordonner en 602, le transfert de l'armée au nord du Danube *ἐν ταῖς τῶν Σκλαυνηῶν χώραις*, afin d'assurer *τὰς χειμερινὰς ἀποτροφάς*.⁵⁴ D'ailleurs, Procope lui-même ne néglige pas à souligner le malaise et la réaction des soldats byzantins provoqués par leur longue séjour aux environs d'Andrinople, vers 550, pendant une grande invasion des Sclavènes en Thrace.⁵⁵ Par conséquent, même s'il y avait possibilité d'une présence et d'une action continue des troupes byzantines, sur la frontière du Danube, outre son coût élevé en argent et en force humaine, il n'est pas certain qu'une telle action assurerait à l'Empire des succès similaires à ceux qu'il a gagné par l'application de moyens diplomatiques.

La politique du morcellement des ennemis et celle de l'écartement conséquent d'une forte alliance, ont permis à Justinien l'interruption à maintes reprises du financement d'un peuple au profit d'un autre et sa confrontation à travers une guerre, lorsque les conditions étaient favorables.⁵⁶ D'ailleurs, il est connu qu'une partie de l'argent que Byzance disposait au rachat de la paix par les Barbares, rentrait à l'Empire par le biais des transactions commerciales entre ces derniers et les Byzantins, menées aux villes-commerces au long du Danube.⁵⁷

51. Obolensky, *Principles*, p. 46.

52. Ioannis Antiochenus, *Fragmenta*, 217, p. 621.

53. *Codex Theodosianus* VII, 4.15, éd. Th. Mommsen, Dublin - Zurich 1971, vol. I/2, p. 318. Cf. V. Velkov, Les campagnes et la population rurale en Thrace au IVE-VIe siècles, *BBul* 1 (1962), pp. 41-42 et Patoura, Βόρειες επαρχίες, p. 320.

54. Theophylactus Simocatta, *Historiae* VIII, 6.10, éd. C. de Boor, Lipsiae 1887 (Stuttgart 1972³), p. 295; Theophranis, *Chronographia*, p. 286. Cf. Patoura, Βόρειες επαρχίες, pp. 349-350.

55. *Χρόνον δὲ σφίσις ἐν ταύτῃ τῇ προσεδρεῖα τριβομένου σιχνοῦ ἥσαλλόν τε οἱ στρατιῶται καὶ δεῖνὰ ἐποιοῦντο, τοῖς στρατηγῶσι ἐπικαλοῦντες, ὅτι δὴ αὐτοὶ τὰ ἐπιτήδεια ξύμπαντα εὐπόρα ἔχοντες ἅτε τοῦ Ῥωμαίων στρατοῦ ἄρχοντες τοὺς στρατιώτας περιορῶσι τῶν ἀναγκαίων τῇ ἀπορίᾳ πιεζομένους καὶ οὐ βούλονται τοῖς πολεμίοις ἐς χεῖρας ἰέναι* (Procopius, *De Bellis* VII, 40.39, vol. II, p. 482). Cf. Curta, *Slavs*, p. 87.

56. Agathias, *Historiae* 5, 24-25, p. 196; Procopius, *De Bellis* VIII, 18.21 et 25.7-10, vol. II, pp. 583, 624-625.

57. Sur ce sujet, voir Sophie Patoura, Η βυζαντινή αυτοκρατορία και ο λαός του Κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος-5ος αι.). Φιλολογικές πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983), pp. 332-359.

Il est remarquable aussi qu'au niveau politique, les méthodes diplomatiques et les manipulations habiles de Justinien, s'harmonisent parfaitement aux principes fondamentaux que l'écrivain du *Stratégique* a adressé, peu de temps après, aux facteurs militaires de l'Empire à propos de la victoire de l'ennemi,⁵⁸ sans passer par la guerre, principes que Léon VI le Sage a répété quelques siècles plus tard dans ses *Tactiques*.⁵⁹

Enfin, le succès ou l'échec d'une politique est jugé toujours par son résultat. Au cas du Danube, le résultat de la politique de Justinien, fut sans doute positif. Malgré les cris souvent justifiés des chroniqueurs de l'époque, à propos des incidences pénibles des invasions barbares à la campagne,⁶⁰ à la fin du règne de Justinien, la frontière du Danube demeurait la frontière de l'Empire Romain d'Orient,⁶¹ dont les possessions étaient étendues au-delà du Danube, par la récupération ou la construction de nouveau des forteresses-têtes de pont sur la rive gauche du fleuve.⁶² De l'autre côté, les grandes villes et les centres militaires à l'intérieur de l'Illyrie et de la Thrace, sont restés presque intacts,⁶³ par opposition à ce qui se passait au Ve siècle⁶⁴ et pendant les dernières décennies du VIe,⁶⁵ lorsque, selon les témoignages des sources contemporaines, toute une chaîne de grands centres illustres –urbains et militaires– fut atteinte par les invasions terribles des Huns et des Avars.

58. Ἡ δόλοιοις ἢ ἐφόδοιοις ἤλιμφοῖς τοῖς πολεμίοιοις βλάπτειν καλόν οὐχί πάντωιοις πρὸς πόλεμον ἐκκαλεῖσθαι δημοσίοιοις ἐνθά πλέον τῆιοις τύχης ἢ τῆιοις ἀνδρείας ἐστίν ἢ ἐπίδειξιιοις (Maurice, *Stratégique* VIII, 2.4, éd. G. T. Dennis – G. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikioiς* [CFHB 17, SV], Wien 1981, p. 278).

59. Διὰ τέχνης καὶ φρονημάτωιοις στρατηγικῶιοις ... κατορθοῦται ὁ πόλεμοιοις ... ἦγον δι' ἐγκρημμάτωιοις ... καὶ δι' αἰφνιδιοιοις ... ἵνα ἀπατάιοις τοῖς ἐχθροῖοις ὥιοιςτε χωρὶοις δημοσίοιοις πολέμοιοις κατορθώιοιαι τὴν νίκην κατ' αὐτῶιοις; et plus loin: Τοῦτο γάρ ἐστὶ καὶ σωτήριοιοις καὶ πάνν ἀναγκαῖοις, ἵνα διὰ τῆιοις σῆιοις συνέσειοις καὶ φρονήσειοις καὶ ἀνδρείας καὶ τέχνης νικῆιοις τοῖς ἐχθροῖοις (Léon le Sage, *Taktika*, PG 107, col. 806, 808). Cf. A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973, pp. 290-291.

60. Patoura, Βόρειοιοις επαρχίιοις, pp. 336-342; Velkov, Donaulimes, pp. 157-161; Curta, *Slavs*, pp. 75-89.

61. Lemerle, *Invasions*, p. 286; D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500-1453*, London 1971, p. 48.

62. *Cum igitur in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentarentur, et tam Viminacium quam Recidiva et Litterata quae trans Danubium sunt, nostrae iterum ditioni subactrae sint* (Novellae XI, éd. R. Schoell – G. Kroll, CJC III, Berlin 1895 [Dublin – Zurich 1972], p. 94); Sophie Patoura-Hatzopoulos, L'oeuvre de reconstitution du limes danubien à l'époque de l'empereur Justinien Ier, *RESEE* 18/1 (1980), pp. 106-107; M. Vasić, Le limes protobyzantin dans la province de Mésie Première, *Starinar* 45-46 (1994-1995), pp. 41-43.

63. Sur ce sujet, voir: V. Beševliev, Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du haut Moyen-Age, *EBalk* 5 (1966), p. 212; V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam 1977, pp. 85-133.

64. Priscus, *Fragmenta*, 6, 1; 9, 1; 9, 3; 10; 11, 1; 11, 2 et 14, pp. 230, 234-242, 246-248, 262-268, 288-290; Marcellinus Comes, *Chronicon* a. 441-442, 447, pp. 80-82; Theophanis, *Chronographia*, pp. 102-103. Cf. O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Wien – Köln – Graz 1978, pp. 85-93; V. Beševliev, *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*, Amsterdam 1981, pp. 54-55.

65. Simocatta, *Historiae* I, 4.1-4; 8.10 et II, 15.13, pp. 46-47, 54-55, 101; Theophanis, *Chronographia*, pp. 252-253, 257-258. Patoura, Βόρειοιοις επαρχίιοις, p. 345; Velkov, Donaulimes, pp. 161-162; Pohl, *Awaren*, pp. 77-78, 84-87.

10. Η εικόνα του «άλλου»: οι πρόωμοι Σλάβοι του Δούναβη στις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές¹

Στα μέσα, περίπου, του βου αιώνα ο ιστορικός της βυζαντινής αυλής Προκόπιος σε μια μακρά αλλά όχι τυχαία παρέκβαση του λόγου του, στο *Υπέρ των πολέμων* έργο, δίνει το στίγμα των νέων απειλητικών γειτόνων της Αυτοκρατορίας και σκιαγραφεί με ευκρίνεια το πολιτικό, κοινωνικό και ανθρωπολογικό τους πορτρέτο.² Αναφέρεται στα πρώτα σλαβικά φύλα του Δούναβη, τους Σκλαβηνούς (Σλάβους) και τους Άντες³ οι οποίοι με την αριθμητική υπεροχή τους έναντι των άλλων λαών και την ανεξέλεγκτη δράση τους στις βόρειες επαρχίες του Ιλλυρικού και της Θράκης, είχαν θορυβήσει την εξουσία του Βυζαντίου.⁴ Την ίδια εποχή, στην περιοχή του Δούναβη δρούσαν ουννικά φύλα, τα οποία ο Ιουστινιανός ήλεγχε με διπλωματικά μέσα. Ο Προκόπιος αναφέρεται για πρώτη φορά στους Σκλαβηνούς και προσδιορίζει τον χώρο εγκατάστασής τους, που ήταν η περιοχή βορειώς του Κάτω Δούναβη. Ο ιστορικός των Γόθων Ιορδάνης αναφέρεται επίσης στους προγόνους των νοτιοσλάβων (Σκλαβηνοί και Άντες) και περιγράφει τη γεωγραφική περιοχή στην οποία ζούσαν πριν από τη μετανάστευσή τους στον Δούναβη.⁵

Κατά τον Προκόπιο, λοιπόν, οι ενοχλητικοί γείτονες της βυζαντινής αυτοκρατορίας που δρούσαν στην περιοχή του Δούναβη ληστρικά, είτε σε συνεργασία με άλλους

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Βυζαντινά* 17 (1997), σ. 449-464.

2. Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων* VII, 14.21-30, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia* τόμ. II, *De Bellis*, Λιψία 1963, σ. 357-358.

3. *Καὶ αὐτῶν οἱ πλείστοι Οὐννοι τε ἦσαν καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἳ ὑπὲρ ποταμῶν Ἰστρον οὐ μακρὰν τῆς ἐκεῖν ὄχθης ἴδρουνται* (στο ίδιο, V, 27.2, σ. 130).

4. Σχετικά με την αριθμητική υπεροχή των Σκλαβηνών, βλ. Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων* VII, 13.24, σ. 353 Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ιστορία* 20, 2, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λφθερπουλ 1985, σ. 190 Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, έκδ. G. T. Dennis - E. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikios*, Βιέννη 1981, σ. 372.

5. Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων* V, 27.2, σ. 130 Jordanis, *Getica* V 35, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, V/1, σ. 63: *Slaveni a civitate Novietunense et loco qui appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt.* L. E. Havlík, *Die Byzantiner über die Verfassung der Slawen im 6. und 7. Jahrhundert*, στο *Eirene Conference*, σ. 173-174 F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Κέμπριτζ 2001, σ. 39 P. M. Barford, *The Early Slavs*, Νέα Υόρκη 2001, σ. 35-36, 50. Για τις σχέσεις Βυζαντίου - Αντών, βλ. Č. Bonev, *Les Antes et Byzance*, *EBalk* 19/3 (1983), σ. 109-120.

είτε αυτόνομα,⁶ ήταν μεγαλόσωμοι και δυνατοί, σκληροί και ατημέλητοι, απλοϊκοί και ελάχιστα πονηροί ή κακούργοι. Κατοικούσαν σε φτωχικές καλύβες, αραιά στημένες, ώστε να καταλαμβάνουν μεγάλες εκτάσεις *ἐπὶ τῆς ἐτέρας τοῦ Ἰστρου ὄχθης* και ἀλλάζαν συχνά τόπο κατοικίας, μετακινούμενοι ἀπὸ το ἓνα μέρος στο ἄλλο. Ζούσαν *ἐκ παλαιοῦ* «δημοκρατικά» και διευθετούσαν τις εθνικές υποθέσεις συλλογικά. Δεν ἦταν μοιρολάτρες ἀλλὰ ὅταν τους ἀπειλοῦσε ο θάνατος, η ἀρρώστια ἢ ο πόλεμος προσέφευγαν στον θεό τους, τον δημιουργό της ἀστραπῆς. Στις μάχες πολεμοῦσαν πεζοί, ντυμένοι και οπλισμένοι ελαφρά με μικρές ἀσπίδες και ἀκόντια.⁷ Μια δεκαετία περίπου νωρίτερα, την ἀποψή του για τους Σκλαβηνοὺς εἶχε διατυπώσει και ο ψευδο-Καيسάριος, στις *Ερωταποκρίσεις* του. Στο συμπλήμά του, τους χαρακτηρίζει υπερήφανους, αυτόνομους, ἀνηγεμόνεντους, σκληροτράχηλους, ἔτοιμους να δολοφονήσουν τον περιστασιακό ἀρχηγό τους εἰάν διαφωνήσουν μαζί του.⁸

Τις ἐλλιπεῖς γνώσεις των παραπάνω βυζαντινῶν συγγραφέων για την εικόνα των πρώιμων Σλάβων ἐνίσχυσαν με νέα στοιχεία βυζαντινοὶ συγγραφείς, που τους διαδέχθηκαν στην ἐξιστόρηση των γεγονότων της εποχῆς. Ο Μένανδρος Προτήκτωρ, ο Θεοφύλακτος Σμοκάττης, ο Ιωάννης Εφέσου και οι συντάκτες των *Θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου* –για να ἀναφερθούμε στους πιο σημαντικούς– καταθέτουν με τρόπο ἑμμεσο τις δικές τους ἀπόψεις για τη συμπεριφορά και τη νοοτροπία των πρώιμων Σλάβων, συμπληρώνοντας τις πληροφορίες που οι προγενέστεροι κατέλιπαν γι' αὐτούς. Αξιοσημείωτη πάντως εἶναι η πληθώρα των ονομάτων που χρησιμοποιούνται στις βυζαντινές πηγές ως δηλωτικά των Σλάβων (Σκλάβοι, Σκλαβηνοί, Σκλαυνοί, Σκλαβίνοι κ.τλ.).⁹

Στα τέλη του ἑξῆς του 7ου αἰώνα, η συνειδητοποίηση εκ μέρους των βυζαντινῶν ἀρχῶν των πραγματικῶν προθέσεων των Σλάβων και η ἐπίγνωση του κινδύνου που ἐγκυμονοῦσε η δράση τους για την Αυτοκρατορία ὠθήσαν τον συγγραφέα του *Στρατηγικού* να συγγράψει και να συμπεριλάβει στο ομώνυμο ἔργο το εἰδικό κεφάλαιο *Πῶς δεῖ Σκλάβοις καὶ Ἄνταις καὶ τοῖς τοιούτοις ἀρμόζεσθαι*.¹⁰ Στο εκτενές περιεχόμενο του συγκεκριμένου κεφαλαίου δεν περιορίζεται μόνο στην προβολή της εικόνας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικῶν των Σλάβων ἀλλὰ, με βάση αὐτά τα χαρακτηριστι-

6. Προκόπιος, *Ἰστορία* VII, 14.21, σ. 357 και VII, 38, 7-8, σ. 468 βλ. ἐπίσης, Μένανδρος, *Ἰστορία* 21, σ. 192. Πρβλ. P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'àu VIIIe siècle*, *RH* 211 (1954) σ. 281-282. I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques I*, *RESEE* 1/1-2 (1963), σ. 47-49.

7. Προκόπιος, *Ἰστορία* VII, 14.21-30, σ. 357-358. Havlik, *Verfassung*, σ. 174. Barford, *Early Slavs*, σ. 59, 120, 141, 193.

8. Ψευδοκαيسάριος, *Ερωταποκρίσεις*, PG 38, στ. 985. Πρβλ. I. Dujčev, *Le témoignage de Pseudo-Césaire sur les Slaves*, *Slavia Antiqua* 4 (1953), σ. 193-209. Curta, *Slavs*, σ. 43-44, 325-326.

9. Βλ. σχετικὰ, G. Weiss – A. Katsanakis, *Das Ethnikon Sklabenoi, Sklaboi in der griechischen Quellen bis 1025*, Στουτγάρδη 1988. Curta, *Slavs*, σ. 45, 62. Barford, *Early Slavs*, σ. 28.

10. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 370.

κά, επιχειρεί την αφύπνιση των ιθυόντων της βυζαντινής εξουσίας με την καταγραφή λεπτομερών οδηγιών για την αντιμετώπισή τους. Η σχολαστικότητα που επιδεικνύει στην περιγραφή του, αναδεικνύει την άριστη γνώση που διέθετε γύρω από όλες τις πτυχές του κοινωνικού και στρατιωτικο-πολιτικού τους συστήματος.

Όπως ο Προκόπιος, έτσι και ο συντάκτης του *Στρατηγικού* προτάσσει στο σχετικό κεφάλαιο τα βασικά στοιχεία που χαρακτήριζαν το πολιτειακό σύστημα των πρώιμων Σλάβων, τα οποία τους διαφοροποιούσαν από τους άλλους λαούς. Οι Σκλαβηνοί και οι Άντες –*ἔθνη ὁμότροπα καὶ ὁμοδαίτα*– ήταν ελεύθεροι και δεν ανέχονταν τη δουλεία και τη μοναρχία.¹¹ Ήταν πολυάριθμοι, σκληροί, καρτερικοί¹² και φιλόξενοι, και θεωρούσαν την προστασία του ξένου ιερό τους καθήκον.¹³ Σε αντίθεση με τα άλλα έθνη, οι Σλάβοι επιδείκνυαν σεβασμό προς τους αιχμαλώτους, στους οποίους παρείχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν είτε την επιστροφή στη χώρα τους είτε την παραμονή τους *ἐκεῖθεν ἐλεύθεροι καὶ φίλοι*.¹⁴ Οι γυναίκες μετά το θάνατο των συζύγων τους θεωρούσαν τη ζωή τους ανούσια και για τον λόγο αυτό συχνά αυτοκτονούσαν.¹⁵ Κατοικούσαν κοντά σε δάση, ποτάμια, έλη και δύσβατους βάλτους¹⁶ και, όταν οι περιστάσεις το επέβαλαν, εγκατέλειπαν τα χωριά τους και εγκαθίσταντο σε άλλα μέρη.¹⁷ Τους έλειπε η ενότητα, καθώς ήταν διαιρεμένοι σε πολλές ανεξάρτητες φυλές, των οποίων οι αρχηγοί

11. Στο ίδιο, σ. 370, 372. Barford, *Early Slavs*, σ. 68. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζει το πολιτειακό σύστημα και των άλλων σλαβικών κλάδων (δυτικών και ανατολικών) στα κείμενα δυτικών, αραβικών και σλαβικών πηγών (βλ. Φ. Μαλιγκούδης, *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 50-51).

12. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372.

13. *Ὡς εἶγε δι' ἀμέλειαν τοῦ ὑποδεχομένου συμβῆ τὸν ξένον βλαβῆναι, πόλεμον κινεῖ κατ' αὐτοῦ ὡς τοῦτον παραθέμενος, σέβας ἡγοῦμενος τὴν τοῦ ξένου ἐκδίκησιν* (Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372). Πρβλ. F. Conte, *Les Slaves aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale*, Παρίσι 1986, σ. 277.

14. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372. Η συγκεκριμένη μαρτυρία, που τοποθετείται χρονικά γύρω στα τέλη του 6ου - αρχές 7ου αιώνα, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική της εξέλιξης της σλαβικής κοινωνίας, εάν μάλιστα αντιπαραβληθεί με τη μακρά περιγραφή του Προκοπίου, στην οποία ο ιστορικός διεκτραγωδεί την τύχη των βυζαντινών στρατιωτών που έφεφταν στα χέρια των Σκλαβηνών, μισό αιώνα πριν. Στο 38ο κεφάλαιο του 7ου βιβλίου του *Ἰστῆρ τῶν πολέμων* έργου του (σ. 467-471) ο βυζαντινός συγγραφέας περιγράφει πολύ παραστατικά τις ιδιαίτερα σκληρές και απάνθρωπες μεθόδους που οι Σκλαβηνοί και οι Άντες εφάρμοζαν για τη θανάτωση των αιχμαλώτων. Πρβλ. M. Gimbutas, *The Slavs*, Λονδίνο 1971, σ. 100. Curta, *Slavs*, σ. 314. Barford, *Early Slavs*, σ. 58, 148.

15. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372. Barford, *Early Slavs*, σ. 68.

16. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372. Ο συντάκτης του *Στρατηγικού* συμπληρώνει τον Προκόπιο και επιβεβαιώνει τις πληροφορίες του Ιορδάνη (*Getica* IV, 34-35, σ. 62-63) σχετικά με την προτίμηση που εκδήλωναν οι Σλάβοι για τα ποτάμια και τις ελώδεις περιοχές. Πρβλ. M. Comşa, *Socio-economic organization of the Daco-romanian and Slav populations on the Lower Danube during the 6th - 8th centuries*, στο *Relations*, σ. 178.

17. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 374. Ο Μένανδρος (*Ιστορία* 21, σ. 192-194), αναφέρει χαρακτηριστικά: *ἐπειδὴ δὲ ἐπεραιώθη [Βαϊάνος] ἐς τὸ καταντικρὺ τοῦ θείθρου, παραρρημα τὰς τε κόμας ἐνεπίμπρα τῶν Σκλαβηνῶν καὶ εἰνέτο τοῖς ἀγροῦς, ἡγέ τε καὶ ἔφφερεν ἅπαντα, οὐδένος πω τῶν ἐκείσε βαρβάρων θαρρήσαντός οἱ ἐς χεῖρας ἔλθειν, ἐς τὰ λάσια δὲ καὶ κατρηφεῖ τῆς ὕλης καταπεφευγόντων*.

αδυνατούσαν να συνεννοηθούν¹⁸ και συνήθως παραβίαζαν τις μεταξύ τους συμφωνίες, όπως και τις συνθήκες ειρήνης με άλλους.¹⁹ Ήταν πολύ εξοικειωμένοι με το νερό και έμπειροι *ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους* στη διαπεραιώση των ποταμών, ενώ παρέσυραν και παγίδευαν εύκολα τον εχθρό, εφαρμόζοντας με επιδειξιότητα τις ενέδρες, τις αιφνίδιες επιθέσεις και τον κλεφτοπόλεμο.²⁰ Στον πόλεμο, οπλισμένοι ελαφρά με ακόντια, ξύλινα τόξα και δηλητηριώδη βέλη²¹ δεν μάχονταν σώμα με σώμα με τον αντίπαλο αλλά εγκατέλειπαν συχνά τις εστίες τους και κατέφευγαν στα δάση. Τέλος, οι Σλάβοι επινοούσαν και εφάρμοζαν πολλά τεχνάσματα για να εξαπατήσουν τον εχθρό.²²

Ορισμένα από τα στοιχεία που παρατέθηκαν πιο πάνω και αποδίδονται από τους βυζαντινούς συγγραφείς στους πρώιμους Σλάβους αποτελούν αναμφισβήτητα κοινά γνωρίσματα και άλλων συγχρόνων τους βαρβαρικών λαών.²³ Στην παρούσα εργασία θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας σε εκείνα τα χαρακτηριστικά που τους διαφοροποιούσαν από τους άλλους, και η ανάδειξή τους θα συμβάλλει ίσως στην κατανόηση της ιστορικής τους πορείας, καθώς προοιωνίζονται την πολιτική και κοινωνική τους εξέλιξη.

*Τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων ἀεὶ τὰ τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται,*²⁴ αναφέρει ο Προκόπιος στην αρχή της παρέμβασής του, τονίζοντας ιδιαίτερα τη συλλογική ευθύνη που χαρακτήριζε τις πολιτικές αποφάσεις των πρώιμων Σλάβων.²⁵ Με έμφαση στο ίδιο ζήτημα, όπως ήδη αναφέρθηκε, αρχίζει την παρουσίαση των πρώιμων Σλάβων και ο συγγραφέας του *Στρατηγικού*. Επισημαίνει μάλιστα ότι σε αντίθεση με τα σύγχρονα “σκυθικά έθνη” (Άβαροι και Τούρκοι), τα οποία ο ίδιος εμφανίζει ως *μοναρχούμενα ... και οὐκ ἀγάπη ἀλλὰ φόβῳ κεκρατημένα*,²⁶ τα σλαβικά φύλα του Δούναβη ήταν *ἄναρχα καὶ μισάλληλα* και αδιαφορούσαν για την τάξη και *τὴν κατὰ συστάδην μάχην*.²⁷

18. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 380.

19. Στο ίδιο, σ. 376.

20. Στο ίδιο, σ. 372, 374.

21. Στο ίδιο, σ. 374.

22. Στο ίδιο, σ. 374. Τις εξαιρετικές ικανότητες των Σκλαβηνών στην επιπόηση πολεμικών τεχνασμάτων αποκαλύπτει και ο Προκόπιος κατά την περιγραφή της πολιορκίας και κατάληψης της θρακικής πόλης Τοπήρου (*Ἐπὲρ τῶν πολέμων* VII, 38.9-14, σ. 468-469).

23. Πράγματι ο συντάκτης του *Στρατηγικού* (XI, 1-3, σ. 354-370) αποδίδει και στους άλλους λαούς, τους οποίους παρουσιάζει στον 11ο Λόγο του, ορισμένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που αποδίδει στους Σλάβους.

24. Προκόπιος, *Ἐπὲρ τῶν πολέμων* VII, 14.22, σ. 357.

25. Βλ. Comsa, Organisation, σ. 176-177· Conte, *Civilisations*, σ. 190-191· P. Yannopoulos, Les Slaves chez Menandre, *ΕΕΒΣ* 58 (1990-1993), σ. 34.

26. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 2, σ. 360. Την ίδια άποψη διατυπώνει ο συγγραφέας του *Στρατηγικού* και για τους Πέρσες: *Ἐπάρχει [το περσικόν έθνος] τοῖς ἄρχουσι διὰ φόβον* (στο ίδιο, XI, 1, σ. 354).

27. Στο ίδιο, XI, 4, σ. 374.

Η απουσία, βέβαια, κεντρικού συστήματος εξουσίας και οργάνωσης από τους Σλάβους συνεπαγόταν και απουσία ενότητας: *ἄπιστοι δὲ εἰσὶ παντοίως καὶ ἀσύμφωνοι περὶ τὰς συνθήκας* υπογραμμίζει ο συγγραφέας του *Στρατηγικού*, παραθέτοντας στη συνέχεια τους λόγους που είχαν δημιουργήσει αυτή την κατάσταση.²⁸

Η αδυναμία τους για συνεννόηση και για κοινή δράση γίνεται σαφέστερη στην οδηγία του *Στρατηγικού* προς τους βυζαντινούς στρατιωτικούς ηγέτες για προσέγγιση και προσπάθεια εξαγοράς ορισμένων αρχόντων τους, *πολλῶν ὄντων καὶ ἀσυμφώνων ἔχοντων πρὸς ἀλλήλους ἵνα μὴ ἢ πρὸς πάντας ἔχθρα ἔνωσιν ἢ μοναρχίαν ποιήσῃ*.²⁹

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του βου αιώνα συγκροτήθηκαν κάποιες ανεξάρτητες σλαβικές φυλετικές ενώσεις με υποτυπώδη έστω πολιτική οργάνωση υπό την πίεση των Αβάρων που προωθούνταν στα δυτικά. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα ονόματα των Σλάβων φυλάρχων Δαυρέντιου (ή Δαυρίτα), Αρδάγαστου, Πειράγαστου και Μουσώκιου, τα οποία μνημονεύονται στις πηγές της εποχής.³⁰ Ωστόσο, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους οι παραπάνω επώνυμοι ηγέτες είχαν μάλλον περιορισμένες εξουσίες και ελεγχόμενες αρμοδιότητες. Αυτό τουλάχιστον υπονοεί ο Μένανδρος αναφερόμενος στην πρεσβεία του χαγάνου των Αβάρων προς τον Σκλαβηνό ηγέτη Δαυρίτα, ο οποίος δεν αναλαμβάνει προσωπικά την ευθύνη για την απάντηση που καλείται να δώσει στο αίτημα του χαγάνου για υποταγή της φυλής του, αλλά σε συνεννόηση με τους *σὺν αὐτῷ ἡγεμόνας*.³¹

Την επιβολή προσωρινής ενότητας στα σλαβικά φύλα από τον χαγάνο υπαινίσσεται ο συγγραφέας της *α΄ συλλογής των Θαιμάτων του Αγίου Δημητρίου* με την φράση που ακολουθεί: *καλεῖ πρὸς ἑαυτὸν [ὁ τῶν Αβάρων ἡγούμενος] τὴν ἅπασαν τῶν Σκλαβηνῶν θηριώδη φυλὴν, ὑπέικον γὰρ αὐτῷ τῆνικαῦτα τὸ ἔθνος ἅπαν*.³² Μια πρώτη προσπάθεια εκούσιας διαφυλετικής οργάνωσης, η οποία παρουσιάζεται ως *τὸ ἐπίλεκτον ἄνθος παντὸς τοῦ τῶν Σκλαβίνων ἔθνους*, διαπιστώνεται στη δεύτερη πολιορκία της Θεσσαλονίκης (604), την οποία οι Σκλαβηνοί επιχείρησαν αυτόνομα.³³ Η πρώτη σαφής μαρτυρία για συνένωση των σλαβικών φυλών και κοινή δράση, υπό την ηγεσία ενός μοναδικού ηγέτη, του Χάτζωνος, εμπεριέχεται στο πρώτο θαύμα της β΄ συλλογής των

28. Στο ίδιο, σ. 376.

29. Στο ίδιο, σ. 380. Πρβλ. Μαλιγκούδης, *Μεσαιωνική Ελλάδα*, σ. 49.

30. Μένανδρος, *Ιστορία* 21, σ. 194· Θεοφύλακτος Σμιοκάτης, *Ιστορία* VI, 7.1-5, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1887 (ανατ. Στουτγάρδη 1972), σ. 232-233· Θεοφάνης *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883 (ανατ. Hildesheim 1963), σ. 271, 275. Πρβλ. Comşa, Organisation, σ. 176-177· P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de saint Démétrius*, τόμ. I-II, Παρίσι 1979-1981, τόμ. II, σ. 57· Havlík, Verfassung, σ. 174-175· Curta, *Slavs*, σ. 115, 327-331.

31. Μένανδρος, *Ιστορία* 21, σ. 194. Πρβλ. Havlík, Verfassung, σ. 176· Yannopoulos, Menandre, σ. 30-31· Curta, *Slavs*, σ. 91.

32. Lemerle, *Miracles* I (117), σ. 134.

33. Στο ίδιο, I (108), σ. 126.

Θαυμάτων.³⁴ Ο ανώνυμος συγγραφέας της εμφανίζει για πρώτη φορά σλαβικές φυλές να συμφωνούν από κοινού σε ένα σχέδιο πολιορκίας και κατάληψης της Θεσσαλονίκης, εναντίον της οποίας επιχειρήσαν τελικά επίθεση από θάλασσης, περίπου το έτος 615.³⁵

Οι θεμελιώδεις αρχές των πρώιμων Σλάβων του Δούναβη για «δημοκρατία»³⁶ και ελευθερία εκφράζουν ταυτόχρονα και ορισμένες πλευρές του χαρακτήρα τους, οι οποίες απεικονίζονται με σαφήνεια στα κείμενα των συγγραφέων της εποχής. Ο Μένανδρος υπαινίσσεται την ευαισθησία που εκδήλωναν στην ιδέα του έθνους, σε αντίθεση με εκείνη της πατρίδας, καθόσον δεν υπεράσπιζαν με πάθος τα εδάφη τους, τα οποία εγκατέλειπαν συχνά, μετακινούμενοι σε άλλα.³⁷ Στην απάντηση, την οποία φέρεται να έδωσε ο Δαυρίτας στους απεσταλμένους του χαγάνου των Αβάρων, ενυπάρχει το στοιχείο της εθνικής κυρίως υπερηφάνειας, η οποία τους οδηγούσε συχνά στην αλαζονεία, την αυθάδεια και την ασέβεια προς το ισχύον τότε *Jus Gentium*. Στη φράση του μάλιστα «εμείς έχουμε συνηθίσει να υποτάσσουμε τους άλλους και όχι οι άλλοι εμάς, στη-

34. *Τὸ τῶν Σκλαβίνων ἐπαρθῆναι ἔθνος, πλῆθος ἄπειρον συναχθὲν ἀπὸ τε τῶν Δρογουιτῶν, Σαγουνδατῶν, Βελεγεζιτῶν, Βαΐουνητῶν, Βερζητῶν καὶ λοιπῶν ἔθνων...* και παρακάτω: *Εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ τούτοις ὁμογνόμενος γενόμενοι...* (Lemerle, *Miracles*, I [179-180], σ. 175). *Καὶ τοῦτο δὲ τεράστιον μέγιστον, καὶ μνήμης ὄντως δεῖξαι ἄξιον, ὅτι ὁ τῶν αὐτῶν Σκλαβίνων ἑξαρχος, τὸννομα Χάτζων ... ἠτήσατο μαθεῖν εἰ εἰσελθεῖν ἔχοι ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ ἡμῶν πόλει* (στο ίδιο, I [193], σ. 179).

35. Lemerle, *Miracles* II, σ. 93-94· Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις στη μεσαιωνική Ελλάδα. Γενική Επισκόπηση*, στο *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σ. 74· Curta, *Slavs*, σ. 107-108.

36. Νεότεροι ιστορικοί (R. Benedicty, *Die auf die frühslavische Gesellschaft bezügliche byzantinische Terminologie*, στο *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines* [Αχρίδα 1961], Βελγιάδι 1964, τόμ. II, σ. 48-50 και Φ. Μαλιγκούδης, *Μεσαιωνική Ελλάδα*, σ. 46-47) έχουν διατυπώσει την άποψη ότι το σημασιολογικό περιεχόμενο της «δημοκρατίας» του Προκόπιου δεν ταυτίζεται με το περιεχόμενο του σημερινού αντίστοιχου όρου. Αντίθετα, όπως υποστηρίζουν οι παραπάνω ιστορικοί, ο βυζαντινός συγγραφέας υπονοεί δια του όρου αυτού, την «αταξία» και την «αναρχία» της ανοργάνωτης σλαβικής κοινωνίας. Επηρεασμένος μάλιστα από τη δράση των δήμων της Κωνσταντινούπολης αλλά και από τους αρχαίους συγγραφείς και φιλοσόφους (Ιπποκράτης, Αριστοτέλης), χρησιμοποιεί αυτό τον όρο σε αντιδιαστολή προς το οργανωμένο πολιτειακό μοναρχικό σύστημα της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, η επεξήγηση που δίνει ο Προκόπιος στη συνέχεια διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων αἰεὶ τὰ τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται και οι σχετικές μαρτυρίες των διαδόχων του συγγραφέων, του Μένανδρου και του συγγραφέα του *Στρατηγικού*, εμπεριέχουν, πιστεύω, τα βασικά στοιχεία που συγκροτούν την έννοια της «δημοκρατίας» στη διαχρονική της εξέλιξη, από την πρωτόγονη έκφρασή της έως τη σημερινή συντεταγμένη μορφή της. Επί πλέον, νομίζω ότι ο Προκόπιος χρησιμοποίησε τον όρο «δημοκρατία» προκειμένου να αναδείξει την ιδιαίτερότητα που παρουσίαζε η πολιτική οργάνωση των Σλάβων σε σχέση με εκείνη των συγχρόνων τους βαρβαρικών λαών (Γετίδες, Λογγοβάρδοι, Έρουλοι, Κουτρίγουροι κ.ά.).

37. Μένανδρος, *Ιστορία* 21, σ. 194: *παραχρημα τὰς τε κόμας ἐνεπίμπρα* [Βαϊανός] *τῶν Σκλαβηνῶν ... οὐδενὸς πω τῶν ἐκεῖσε βαρβάρων θαρρήσαντός οἱ ἐς χεῖρας ἔλθειν, ἐς τὰ λάσια δὲ καὶ κατρηφεῖ τῆς ἕλης καταφευγόντων* Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 374: *Καὶ εἰ μὲν ἐνδώσοσι τῇ φωνῇ αὐτῶν οἱ ἀντιτασσόμενοι, ἐπέρχονται σφοδρῶς εἰ δὲ μήγε, τὴν αὐτὴν τρέπονται, μὴ σπεύδοντες χεῖρὶ ἀποπειραθῆναι τῆς τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν δυνάμεως, προστρέχουσι δὲ ταῖς ἕλαις, πολλὴν ἐκεῖθεν βοήθειαν ἔχοντες*. Πρβλ. Yannopoulos, Menandre, σ. 35.

ριζόμενοι στον πόλεμο και τα ξίφη», οι Σλάβοι εμφανίζονται θαρραλέοι πολεμιστές, υπερήφανοι για τη δύναμη και τα όπλα τους.³⁸

Για τη φυσική τους δύναμη και τις πνευματικές τους ικανότητες στην επιβίωση πολεμικών τεχνασμάτων μιλάει και ο Προκόπιος.³⁹ Σε ένα από τα περιστατικά που αφηγείται αποτυπώνεται με ευκρίνεια ο συνδυασμός των φυσικών δυνάμεων και των πνευματικών ικανοτήτων που διέθεταν οι Σλάβοι. Ο Βελισάριος, καθ' υπόδειξη του υποστρατήγου του Βαλεριανού, ανέθεσε σε ένα μεγαλόσωμο και γενναίο Σλάβο να συλλάβει με τέχνασμα ένα Γότθο στρατιώτη και να τον οδηγήσει ενώπιόν του ζωντανό. Ο Σλάβος στρατιώτης, επιστρατεύοντας τις φυσικές και πνευματικές του δυνάμεις, ολοκλήρωσε με επιτυχία την αποστολή που του ανέθεσε ο βυζαντινός στρατηγός.⁴⁰ Την ποικιλία των πολεμικών τεχνασμάτων και των μεθόδων που εφαρμόζαν οι Σκλαβηνοί για να εξαπατήσουν τον αντίπαλο αποκαλύπτει ο ίδιος συγγραφέας στην περιγραφή της πολιορκίας και της κατάληψης της Τοπήρου.⁴¹ Στην αντιμετώπιση αυτών των τεχνασμάτων αναφέρεται επί μακρόν ο συγγραφέας του *Στρατηγικού*, απευθύνοντας σχετικές οδηγίες προς τους στρατιωτικούς παράγοντες της Αυτοκρατορίας.⁴²

Την έκπληξη του για την πρόοδο που σημείωσαν οι Σλάβοι στην πολεμική τέχνη εκφράζουν επίσης οι συγγραφείς Ιωάννης Εφέσου, Μιχαήλ Σύρος και ο Ιωάννης, συγγραφέας της α' συλλογής των Θυμμάτων του Αγίου Δημητρίου.⁴³ Ο Ιωάννης Εφέσου, αναφερόμενος στην εμπειρία που αποκόμισαν από τη χρήση των βυζαντινών όπλων, υπονοεί ασφαλώς τις γνώσεις που κατείχαν για πλοία και ναυτικές επιχειρήσεις, τις οποίες τόσο συχνά διεκπεραίωναν μέσω των ποταμών και των θαλασσών.⁴⁴ Ως ανθρώ-

38. Μένανδρος, *Ιστορία* 21, σ. 194. Πρβλ. Yannopoulos, Menandre, σ. 35.

39. Προκόπιος, *Ἰστὴρ τῶν πολέμων* VI, 26.20-24, σ. 268-269.

40. ... ὁ Σκλαβηνὸς ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ἀνάρπαστον ἐποίησατο, σφίγγων τε μέσον καρτερῶς χερσὶν ἀμφοτέραις τὸν ἄνθρωπον, ἔς τε τὸ στρατόπεδον ἦνεγκε καὶ φέρων Βαλεριανῷ ἐνεχειρίσεν (στο ίδιο, VI, 26.24, σ. 269).

41. Στο ίδιο, VII, 38, σ. 468-469. Πρβλ. Δ. Κασαπίδης, Τόπειρος - Ξάνθεια, *Βυζαντινὸς Δόμος* 5-6 (1991-1992), σ. 86, 88 Curta, *Slavs*, σ. 85 Barford, *Early Slavs*, σ. 58.

42. *Κέχρηται δὲ ἐπιτηδείως ταῖς ἐνέδραις καὶ τοῖς αἰφνιδιάσμασι καὶ κλοπαῖς ἐν τε νυξὶ καὶ ἡμέραις πολλὰς μεθόδους σχηματιζόμενα* (Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372-376).

43. Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία* XXV, ἐκδ. E. W. Brooks, *Iohannis Ephesini Historiae Ecclesiasticae*, pars tertia (CSCO, Scriptorum Syri 3), Λουβαίν 1936 (ανατ. Λουβαίν 1964), σ. 249. ...*et arma multa, et pugnare melius quam Romani didicerunt, ... et arma quid sint praeter duo vel tria λογχάδια, quod est hastae, nesciebant*. Ο Μιχαήλ Σύρος (*Χρονικό*, ἐκδ. J.-B. Chabot, τόμ. II, Παρίσι 1901 [ανατ. Βρυξέλλες 1963], σ. 347), αναφερόμενος στην πρόοδο που σημείωσαν οι Σκλαβηνοί στην τέχνη του πολέμου, λέει χαρακτηριστικά: *ces hommes barbares qui (jusqu'alors) ne pouvaient se monter hors des forêts et des lieux couverts, et ne savaient pas ce que c'est qu'une armure, en dehors de deux ou trois petites lances ou javelots, apprirent l'art de la guerre*. Ο συγγραφέας της α' συλλογής των Θυμμάτων του Αγίου Δημητρίου Ιωάννης, εμφανίζει τους Σκλαβηνοί, κατά την πρώτη πολιορκία της Θεσσαλονίκης (586), να γνωρίζουν τη χρήση πολιορκητικών μηχανών. Βλ. Lemerle, *Miracles* I (139, 146-147), σ. 148-149, 152. Πρβλ. Havlík, *Verfassung*, σ. 175 Conte, *Civilisations*, σ. 44-45.

44. Βλ. Lubomíra Havlíková, *Slavic Ships in 5th-12th Centuries Byzantine Historiography*, *Bsl* 52 (1991), σ. 91.

πους αρκετά εξοικειωμένους με το υγρό στοιχείο και εξαιρετικούς κολυμβητές παρουσιάζει τους Σλάβους του Δούναβη και ο συγγραφέας του *Στρατηγικού: έμπειρα δέ εισι και τής των ποταμών διαβάσεως, υπέρ πάντας ανθρώπους και γενναίως έγκαρτεροῦσι τοῖς ὕδασι* λείει χαρακτηριστικά, επεξηγώντας με λεπτομέρειες τον τρόπο κατάδυσης και τη δυνατότητα μακράς παραμονής τους κάτω από την επιφάνεια του νερού.⁴⁵ Ο Σλάβος ηγεμόνας Αρδάγαστος, θα έπεφτε εύκολα στα χέρια των στρατιωτών του στρατηγού Πρίσκου, σύμφωνα με τον Σιμοκάττη, αν δεν κατέφευγε σε παρακείμενο ποταμό, τον οποίο διέσχισε κολυμπώντας, διαφεύγοντας έτσι τον κίνδυνο σύλληψής του.⁴⁶

Η αξιολογία της προσαρμογής τους στο περιβάλλον, η βαθιά γνώση τους για τους ποταμούς και η εξοικειωσή τους με το υγρό στοιχείο,⁴⁷ ερμηνεύουν την κλίση τους στη ναυπηγική τέχνη, την οποία εκδήλωσαν από νωρίς με την κατασκευή πολλών ελαφρών πλοιαρίων.⁴⁸ Τις ναυπηγικές και ναυτικές ικανότητες των Σκλαβηνών εκμεταλλεύτηκαν οι Άβαροι, για λογαριασμό των οποίων οι πρώτοι κατασκεύαζαν συχνά πλωτές γέφυρες, σχεδίες και ελαφρά πλοία. Οι ιστορικοί Μένανδρος και Σιμοκάττης αναφέρουν στις αφηγήσεις τους ότι ο χαγάνος έδωσε εντολή στους πρόσκαιρα υποταγμένους του Σκλαβηνούς να κατασκευάσουν «πλήθος ακατίων» προκειμένου να περάσει ο στρατός του τον Δούναβη και τον Σάβα κατά τις πολιορκίες πρώτα του Σιρμίου και αργότερα της Σιγγιδόνας.⁴⁹ Στην κατασκευή των εκατόν πενήντα «σχεδιών», τις οποίες, κατά τον Αγαθία, χρησιμοποίησαν οι Κουτρίγουροι του Ζαβεργάν στη μεγάλη επιχείρηση του 558/9, πιθανότατα συμμετείχαν και Σκλαβηνοί λόγω της μεγάλης εμπειρίας που διέθεταν στη ναυπηγική τέχνη.⁵⁰ Την πρόοδο των Σλάβων στη ναυπηγική μαρτυρούν και τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, όπου ο ανώνυμος συγγραφέας της β' συλλογής μνημονεύει την εφεύρεσή τους ως προς την τέχνη της ναυπηγικής, να κατασκευάσουν έξ ένδς ξύλου *γλυπτὰς νῆας*, οι οποίες είναι γνωστές από άλλες πηγές ως «μονόξυλα».⁵¹

45. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372, 374. Πρβλ. Havičková, *Slavic Ships*, σ. 91.

46. *Έντεῦθεν τοῖς διώκουσιν ἦν ἄν [Αρδάγαστος] θήραμα και μάλα εὐκτόν, εἰ μὴ ποταμὸς αὐτῷ σωτήριος γέγονεν διανήξας γὰρ ἀποδιδράσκει τὸν κίνδυνον* (Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VI, 7.4, σ. 232).

47. *Έν ὕλαις δὲ και ποταμοῖς και τέλμασι και λίμναις δυσβάτοις οἰκοῦντα και πολιοχιδεῖς τὰς διεξόδους τῶν οἰκήσεων ποθοῦμενα...* (Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372).

48. Βλ. Havičková, *Slavic Ships*, σ. 91-92.

49. *Και οὖν ὁ Χαγάνος τοῖς Σκλαβηνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι, ὅπως πρὸς διάβαον σχολή τὸν Ἰστρον πεθῆνιον, και παρακάτω: και οὖν ὁ Χαγάνος ... στρατοπεδεῖται ἀνὰ τὸ Σίρμιον πλήθη τε Σκλαυηνῶν ξυλουργεῖν παρεσκευάζειν, ὅπως τὸν ποταμὸν τὸν λεγόμενον Σάον ναυτιλλόμενος διανήξῃται* (Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VI, 3-4, σ. 226). Πρβλ. Μένανδρος, *Ἱστορία* 25, σ. 218, 220.

50. Αγαθίας, *Ἱστορία*, E 21.7, έκδ. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque* (CFHB, SB 2) Βερολίνο 1967, σ. 191-192. Πρβλ. M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th-8th centuries*, στο *Relations*, σ. 132.

51. Βλ. Lemerle, *Miracles I* (179), σ. 175. Πρβλ. Σιμοκάττης, *Ἱστορία* VI, 9.5-12, σ. 237-238 (*μονοξύλων πλήθη, μονόξυλα, ἀκατίαι, τῶν ἀκατίων, εἰς τὰ ἀκάτια* κ.λ.π.). Πρβλ. S. Szádeczky-Kardoss – Th. Dér – Thereza Olajos, *Breviarum Homiliae Theodori Syncelli de obsidione avarica Constantinopolis* (CBHG 1078 m), *An. Boll.* 108/1-2, (1990), σ. 168. Curta, *Slavs*, σ. 63. Barford, *Early Slavs*, σ. 70.

Στα κείμενα, όμως, των ιστορικών της εποχής οι Σλάβοι δεν εμφανίζονται μόνο ως ικανοί ναυπηγοί και άξιοι ναυτικοί αλλά και ως καλλιεργητές. Έμμεσες, αλλά σαφείς, αναφορές μαρτυρούν επίσης την ενασχόλησή τους με τη γεωργία και την αγροτική παραγωγή, δραστηριότητες οι οποίες στήριζαν προφανώς την οικονομική ζωή και την καθημερινή επιβίωσή τους. Την ενασχόληση των πρώιμων Σλάβων με την καλλιέργεια της γης υπαινίσσεται ο ίδιος ο Προκόπιος αναφέροντας στο σχετικό χωρίο τα εξής: *σπόρους γάρ τὸ παλαιὸν ἀμφοτέρους ἐκάλουν, ὅτι δὴ σποράδην, οἶμαι, διεσκηνημένοι τὴν χώραν οἰκοῦσι. διδὲ δὴ καὶ γῆν τινα πολλὴν ἔχουσι τὸ γὰρ πλεῖστον τῆς ἐτέρας τοῦ Ἰστροῦ ὄχθης αὐτοὶ νέμονται.*⁵²

Ο χαγάνος Βαϊανός, σύμφωνα με τον Μένανδρο, *πολυχρήματον τὴν χώραν* [των Σκλαβηγῶν] *εὐρήσειν οἰόμενος και οὐδαμῶς πεπορθημένην*, εξαπέλυσε το 578 επίθεση εναντίον τους, στη διάρκεια της οποίας τυρπόλησε τα χωριά, τους αγρούς και τα προϊόντα τους.⁵³

Εξάλλου, η φράση που εμπεριέχεται στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου *ὑπεστιν δὲ αὐτοῖς πλῆθος ἀλόγων παντοίων καὶ γεννημάτων ἐν θημωνίαις ἀποκείμενον καὶ μάλιστα κέγχρου καὶ ἐλύμου*,⁵⁴ αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία όχι μόνον γιατί κατονομάζει ορισμένα είδη των καλλιερχειών τους, αλλά, κυρίως, γιατί υπαινίσσεται την εντατική ενασχόλησή τους με τη γεωργία, η οποία συχνά οδηγούσε και σε πλεόνασμα προϊόντων.⁵⁵ Την αφθονία των αγροτικών προϊόντων στις περιοχές που κατείχαν τότε οι Σλάβοι του Δούναβη γνώριζε προφανώς ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος, όταν διέταξε τα βυζαντινά στρατεύματα να διαχεμάσουν σε αυτές *καὶ τὰς χειμερινὰς ἀποτροφὰς τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς τῶν Σκλαβινῶν χώρας ἀρύσασθαι ὅπως μὴ δημοσίας σιτήσεις ἀναγκασθῆ τοῖς Ῥωμαίοις παρασχεῖσθαι.*⁵⁶

Τη μακρὰ παράδοση των Σλάβων στη γεωργική απασχόληση και την εξέλιξη της αγροτικής τους οικονομίας μαρτυρούν και τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*. Σε ένα

52. Προκόπιος, *Ἐπεὶ τῶν πολέμων* VII, 14.29-30, σ. 358. Η περιγραφή του Προκόπιου απεικονίζει κατά τον Φ. Μαλιγκούδη (*Μεσαιωνική Ελλάδα*, σ. 36) «τον χαρακτηριστικό τρόπο εγκατάστασης ενός πληθυσμού, που ασκεί εκτατικό τρόπο καλλιέργειας της γης». Ο Φ. Μαλιγκούδης επιχειρεῖ μια μακρά, τεκμηριωμένη ἀνάλυση αυτής της μορφῆς καλλιέργειας (στο *ίδιο*, σ. 34-36).

53. Μένανδρος, *Ἱστορία* 21, σ. 194. Πρβλ. Yannopoulos, Menandre, σ. 30.

54. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, σ. 372. Ο ίδιος ο συγγραφέας μάλιστα λίγο πιο κάτω (σ. 380) υποδεικνύει στους βυζαντινούς στρατηγούς τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να μεταφέρουν τα προϊόντα των Σλάβων, ως λάφυρα νότια του Δούναβη.

55. Μαλιγκούδης, *Μεσαιωνική Ελλάδα*, σ. 37-38.

56. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 286. Ο Σιμοκάτης, από τον οποίο έχει αντλήσει την πληροφορία ο Θεοφάνης, διατυπώνει την είδηση με ανάλογο τρόπο: *ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐπώχλει δι' ἐπιστολῶς τὸν Πέτρον τὸν ποταμὸν διαπεραιωσάμενον τὰς δυνάμεις τῆς τῶν βαρβάρων γῆς ἐπιβῆναι, τὰς τε τῶν στρατοπέδων ἀποτροφὰς αὐτόθεν τοῖς Ῥωμαίοις ἀρύσασθαι, ἐγκοπήν τε δημοσίων σιτήσεων ἐντεῦθεν τῷ πρυτανείῳ παρέχεσθαι* (*Ἱστορία* VIII, 6.10, σ. 295). Πρβλ. Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών τῆς αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 349-350.

από αυτά, για παράδειγμα, αναφέρεται ότι στη διάρκεια των ετών 676-678, οι Θεσσαλονικείς έστειλαν πλοία με εμπόρους στις Θήβες και τη Δημητριάδα για να αγοράσουν από τα εγκατεστημένα στις πόλεις αυτές φύλα των Βελεγεζιτών σιτάρι και όσπρια.⁵⁷

Οι Βυζαντινοί συγγραφείς, ωστόσο, από τους οποίους αντλούμε πληροφορίες που συνθέτουν την εικόνα των πρώιμων Σλάβων του Δούναβη, δεν κατέγραψαν μόνο τα στοιχεία εκείνα που είχαν υποπέσει στην αντίληψή τους, αλλά προχώρησαν ακόμη περισσότερο. Διαπίστωσαν και αποτύπωσαν στα κείμενά τους, μαζί με τις αρνητικές, και τις θετικές πλευρές του χαρακτήρα τους ή τις ηθικές αξίες που υπηρετούσαν στο πλαίσιο της οικογενειακής ή της ευρύτερης κοινωνικής ζωής τους.

Πονηροί μέντοι η κακοῦργοι ... ἤκιστα τυγχάνουσι δντες οι Σλάβοι, όπως ομολογεί ο Προκόπιος,⁵⁸ σε αντίθεση με τους Αβάρους και τους Τούρκους, τους οποίους ο συντάκτης του *Στρατηγικού* χαρακτηρίζει έθνη «κρυψίβουλα», «φαύλα», «άπιστα» και «άπληστα».⁵⁹

Ιδιαίτερα εντυπωσιασμένος εμφανίζεται ο συγγραφέας του *Στρατηγικού* από τους στενούς οικογενειακούς δεσμούς που συντηρούσε η κοινωνία των Σλάβων, όταν περιγράφει την εκούσια θυσία της χήρας,⁶⁰ έθιμο, το οποίο, κατά τον Άγιο Βονιφάτιο, επιβίωσε δύο αιώνες ακόμη, κυρίως στους Σλάβους της Δύσης.⁶¹

Η φιλοξενία, η προστασία του ξένου και η ευνοϊκή μεταχείριση των αιχμαλώτων εμφανίζονται, όπως προαναφέραμε, στο *Στρατηγικόν* του Μαυρικίου ως κορυφαίες ηθικές αξίες της σλαβικής κοινωνίας.⁶² Είναι εκείνες οι αξίες που τους διαφοροποιούν από τα σύγχρονά τους έθνη και αποτελούν, ίσως, τις πρώτες θετικές ενδείξεις για την εξέλιξη της κοινωνίας τους. Την επιβίωσή τους θα μνημονεύσει τρεις αιώνες αργότερα ο Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός.⁶³

Με μια αμφιλεγόμενη μαρτυρία του, τη θετική πλευρά της εικόνας των πρώιμων Σλάβων συμπληρώνει ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης μέσα από την αφήγηση ενός τυχαίου περιστατικού. Σε ένα εκτενές απόσπασμα της *Ιστορίας* του περιγράφει την έκπληξη

57. ... σταλήναι εις τὰ τῶν Θηβῶν καὶ Δημητριάδος μέρη πρὸς τοὺς τοῦ ἔθνους τῶν Βελεγεζιτῶν, ὀφειλοντας ἐξ αὐτῶν ξηρὸν καρπὸν ἐξωνήσασθαι καὶ παρακάτω: Μετ' ὀλίγας οὖν τινας ἡμέρας καὶ οἱ ἐν τοῖς Βελεγεζήταις ἀπελθόντες μετὰ σίτου καὶ ὀσπρίων ὠσθέντες διὰ τῶν τοῦ ἀθλοφόρου πρεσβειῶν κατέλαβον (Lemerle, *Miracles* I [254, 268], σ. 214, 218· *Miracles* II, σ. 121-122).

58. Προκόπιος, *Ἰγέρ τῶν πολέμων* VII, 14.28, σ. 358.

59. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 2, σ. 360. Τους ίδιους, περίπου, χαρακτηρισμούς αποδίδει και στους Πέρσες: τὸ Περσικὸν ἔθνος μοχθηρὸν καὶ κρυψίνου καὶ δουλοπρεπὲς ἐστίν (στο ἴδιο, XI, 1, σ. 354).

60. Σωφρονοῦσι δὲ καὶ τὰ θήλεα αὐτῶν ὑπὲρ πάντων φύσιν ἀνθρώπου, ὥστε τὰς πολλὰς αὐτῶν τῆν τῶν ἰδίων ἀνδρῶν τελευτῆν ἴδιον ἠγέσθαι θάνατον καὶ ἀποπνίγειν ἐναντὶς ἐκουσίως οὐχ ἡγουμένας ζῶην τῆν ἐν χρεΐα διαγωγῆν (στο ἴδιο, XI, 4, σ. 372).

61. Βλ. Conte, *Civilisations*, σ. 249.

62. Βλ. παραπάνω, σημ. 13.

63. Ἦσαν δέ, οὐκ οἷδ' ὅπως εἰπεῖν, τῇ φιλοξενίᾳ κατακόρως χρώμενα τὰ Σκλάβων φύλα, ἣν οὐδὲ νῦν καταλιπεῖν ἐδικαίωσαν, ἀλλ' ἔχουσι ὁμοίως (Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός, *Τακτικά*, PG 107, στ. 969 C).

του αυτοκράτορα Μαυρικίου μπροστά στη θέα τριών μεγαλόσωμων Σκλαβηνών αιχμαλώτων, άοπλων μεν αλλά «φερόντων κιθάρας». Οι ίδιοι αποκάλυψαν στον βυζαντινό αυτοκράτορα την εθνική τους ταυτότητα και ισχυρίστηκαν ότι προέρχονταν από έθνος ειρηνικό, το οποίο αγνοούσε τα όπλα και αγαπούσε τη μουσική.⁶⁴

Για την πληρέστερη και ακριβέστερη απόδοση της εικόνας των Σλάβων του Δούναβη θα μπορούσαν βεβαίως να αξιοποιηθούν και άλλες πληροφορίες που τους αφορούν, προερχόμενες από περιστασιακές κυρίως μαρτυρίες των πηγών της εποχής. Ωστόσο -για την οικονομία του χώρου- η παρούσα μελέτη περιορίζεται στους άξονες εκείνους που τους διαφοροποιούν από τους άλλους λαούς της εποχής και ταυτόχρονα συνιστούν τις βασικές προϋποθέσεις για τη μελλοντική τους εξέλιξη.

Από τη μελέτη της περίπτωσης των Σλάβων διαπιστώνει κανείς σημαντική εξέλιξη όσον αφορά τη θεώρηση και την αντιμετώπιση του «ξένου» και δη του «βάρβαρου» από εκείνους που εκπροσωπούσαν την άλλη πλευρά, εκείνη δηλαδή του πνευματικού και πολιτισμένου κόσμου της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι βυζαντινοί συγγραφείς-παρατηρητές αναγνωρίζουν στη συγκεκριμένη εθνότητα που ξει έξω από τα όρια της Αυτοκρατορίας και δρα μέσα στην «ακοομία» και την «αταξία» των βαρβαρικών λαών, την ύπαρξη των δικών της κανόνων, αρχών και αξιών.⁶⁵ Παρατηρούν και αποτυπώνουν με ρεαλισμό στα κείμενά τους, μαζί με τις αρνητικές, τις θετικές επίσης όψεις της ανοργάνωτης ακόμη κοινωνίας τους.

Τόσο ο Προκόπιος όσο και ο συγγραφέας του *Στρατηγικού* στην ad hoc παρουσίαση των σλαβικών φύλων προβάλλουν, όπως αναφέρθηκε ήδη, τις αρχές των Σλάβων για «δημοκρατία» και ελευθερία. Αναδεικνύουν με έμφαση την πίστη τους σε ηθικές αξίες, όπως ήταν η φιλοξενία, η προστασία των αιχμαλώτων, ο σεβασμός στην οικογένεια. Τονίζουν τα θετικά στοιχεία του χαρακτήρα τους (αγαθοί, αφιλοχρήματοι, απλοϊκοί,⁶⁶ εθνικά υπερήφανοι). Ακόμη θαυμάζουν τις φυσικές και πνευματικές ικανότητες που επεδείκνυαν στη διάρκεια του πολέμου.

Οι συγκεκριμένες πληροφορίες κρίνονται ως αξιόπιστες επειδή πολλές από αυτές απαντούν άμεσα ή έμμεσα σε περισσότερες από μία πηγές της εποχής ή επαληθεύονται

64. Σμιοκάττης, *Ιστορία* VI, 2.10-16, σ. 223-224. Εάν θεωρήσουμε ως ειλικρινή την εξήγηση που δίνουν οι τρεις Σκλαβηνοί αιχμάλωτοι στον αυτοκράτορα Μαυρίο για την παρουσία τους στο έδαφος της Αυτοκρατορίας και όχι ως μια πρόχειρη επινόηση για την παραπλάνησή του (βλ. Σοφία Πατούρα, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης (4ος-10ος αι.)*, Αθήνα 1994, σ. 128-129), υποθέτουμε πως πράγματι προέρχονταν από σλαβικά φύλα που δεν είχαν έρθει σε επαφή (μέσω πολέμων προφανώς) με τους Βυζαντινούς και πράγματι αγνοούσαν τα όπλα (πρβλ. Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XXV, σ. 249 και Μιχαήλ Σύρος, *Χρονικό*, σ. 347).

65. Βλ. J. Gaudemet, *L'étranger au Bas-Empire*, στο *Étranger, coll. «Recueils de la Société Jean Bodin»*, IX, Παρίσι 1958, σ. 215 κ.ε. Yannopoulos, Menandre, σ. 27· Vasilka Tărkova-Zaimova, *Le Byzantin et le Slave*, στο *Αρχμός, τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο*, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1991, σ. 1798.

66. *Δίαιταν δὲ σκληρὰν τε καὶ ἀπρημελημένην, ὥσπερ οἱ Μασσαγᾶται, καὶ αὐτοὶ ἔχουσι... πονηροὶ μέντοι ἢ κακοῦργοι ὡς ἥμισυ ταυγάνουσιν ὄντες, ἀλλὰ κὰν τῷ ἀφελεὶ διασώζουσι τὸ Ὀννικὸν ἦθος* (Προκόπιος, *Ἔτηρ τῶν πολέμων* VI, 14.28, σ. 358).

από μεταγενέστερες, γεγονός που μαρτυρεί την μακρά επιβίωση των βασικών στοιχείων της εικόνας των Σλάβων ανά τους αιώνες.

Ωστόσο, οι μαρτυρίες αυτές δεν απηχούν γενική μεταστροφή της βυζαντινής κοινής γνώμης -ιδιαιτέρα εκείνης των βορείων επαρχιών- υπέρ ενός λαού από τον οποίο συνεχώς απειλείτο⁶⁷ αλλά αντανακλούν την έκφραση μιας σχετικής αντικειμενικής αλήθειας των λογίων της βυζαντινής αυλής, οι οποίοι, είτε επηρεασμένοι από τη νέα οικουμενική βυζαντινή κοσμοθεωρία είτε κατευθυνόμενοι σκόπιμα από τους φορείς της κεντρικής εξουσίας, παρακάμπτουν και ξεπερνούν τις παραδοσιακές ρωμαϊκές περί των ξένων αντιλήψεις.⁶⁸ Χωρίς προκαταλήψεις και δογματισμούς αναγνωρίζουν και καταθέτουν ενώπιον της ρωμαϊκής κοινωνίας ό,τι θετικό ή αρνητικό προσλαμβάνουν από τον κόσμο που την περιβάλλει.⁶⁹ Οι απόψεις, για παράδειγμα, του συγγραφέα του *Στρατηγικού* σχετικά με τον χαρακτήρα και την πολιτική συμπεριφορά των Περσών και των Αβάρων είναι αρνητικές,⁷⁰ μολοντί αφορούν λαούς οργανωμένους, με θεσμούς και κεντρική εξουσία, με τους οποίους μάλιστα η Αυτοκρατορία έχει αναπτύξει επίσημες διπλωματικές και πολιτικές σχέσεις.

Τέλος -και αυτό πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα- η ίδια η ιστορική εξέλιξη των Σλάβων ενισχύει την αξιοπιστία των όσων οι βυζαντινοί συγγραφείς κατέλιπαν για την ιστορική τους αφετηρία. Η πίστη τους, για παράδειγμα, στην ανεξαρτησία και την ελευθερία -αρχές για τις οποίες με τόση έμφαση μιλούν οι πηγές μας- απέτρεψε την καθολική και μόνιμη υποταγή τους στους Αβάρους, κυρίαρχο τότε λαό της περιοχής. Από την άλλη πλευρά, η πολυδιάσπασή τους και η έλλειψη κεντρικής εξουσίας στέρησαν από την Αυτοκρατορία τη δυνατότητα επικοινωνίας και συνεννόησης μαζί τους, αδυναμία η οποία οδήγησε στην ανεξέλεγκτη δράση των Σλάβων και στη σταδιακή και αθόρυβη εγκατάστασή τους μέσα στα εδάφη της. Την είσοδό τους στην Αυτοκρατορία διευκόλυναν αναμφίβολα οι μεγάλες ναυτικές επιδόσεις τους, στις οποίες συχνά ανα-

67. Για τη διάσταση που είχε επέλθει ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια, σχετικά με την αντιμετώπιση του «άλλου» και δη του «βάρβαρου», βλ. A. Guillou, *La frontière pour les Byzantins. Le barbare et le voisin*, στο *Byzance et ses voisins*, σ. 23-24.

68. Βλ. J. Gaudemet, *L'étranger dans le monde romain*, *Studi Classici* 7 (1965), σ. 44.

69. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι ιστορικοί στους οποίους αναφεθήκαμε, άριστοι γνώστες των γεγονότων που περιγράφουν από τις θέσεις που κατείχαν στη βυζαντινή αυλή, υπήρξαν αναμφίβολα εκφραστές της κεντρικής εξουσίας η οποία, στο πλαίσιο των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί τον 6ο αιώνα, μετέβαλε προοδευτικά τη στάση της απέναντι στους ξένους, βάρβαρους ή μη, γείτονες της Αυτοκρατορίας. Βλ. σχετικά, Guillou, *Frontière*, σ. 19, 23-24· St. Brezeanu, «Romains» et «Barbares» dans les Balkans au VIIe siècle à la lumière des «Miracles de Saint Démétrius». *Comment on peut devenir l'«Autre»*, *RESE* 24/2 (1986), σ. 129.

70. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 1 και 2, σ. 354, 360. W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, σ. 6.

φέρονται οι πηγές μας, ενώ στη σταδιακή εγκατάστασή τους στα εδάφη της βοήθησε σημαντικά η ενασχόλησή τους με τις καλλιέργειες και τη γεωργική παραγωγή.⁷¹

Οι αξίες και τα ίχνη πολιτισμού που διέκριναν οι βυζαντινοί συγγραφείς στους κόλπους της πρώιμης σλαβικής κοινωνίας αποτέλεσαν το βασικό υπόβαθρο για τη μελλοντική ενσωμάτωση των Σλάβων στη «ρωμαϊκή πολιτεία», η οποία πραγματοποιήθηκε με τη σταδιακή αποδοχή και πρόσληψη των δικών της αξιών καθώς και την υπαγωγή τους αργότερα στη χριστιανική οικουμένη.⁷² Ενδεικτικό της εξέλιξης αυτής είναι το παράδειγμα του Περβούνδου, ηγεμόνα των Ρυγγίνων, ο οποίος, σύμφωνα με τον ανώνυμο συγγραφέα των *Θαυμάτων*, εμφανίζεται κατά την περίοδο της αιχμαλωσίας του στην Κωνσταντινούπολη *φορών ῥωμαίων σχῆμα καὶ λαλῶν τῇ ἡμέτερά διαλέκτῳ*.⁷³ Η διαδικασία της προσαρμογής και της ένταξης των Σλάβων στο ευρύ πλαίσιο του πολιτισμένου βυζαντινού κόσμου θα ολοκληρωθεί δύο περίπου αιώνες αργότερα, όταν ο Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός με τη γνωστή φράση *γραικώσας καὶ ἄρχουσι κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τύπον, ὑποτάξας καὶ βαπτίσματι τιμήσας* επισημαίνει την εφαρμογή και την ολοκλήρωση του σχετικού πολιτικού προγράμματος.⁷⁴

71. Επισημαίνουμε ακόμη ότι την εγκατάστασή τους ευνόησαν και οι δυσμενείς δημογραφικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στις βόρειες επαρχίες της Θράκης. Βλ. σχετικά, Sophie Patoura, *Les invasions barbares en Illyrie et en Thrace (IVe-VIe s.): Consequences demographiques et économiques*, στο *Ελληνικές ανακοινώσεις στο Ε' Διεθνές Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Βελιγράδι 11-17 Σεπτεμβρίου 1984)*, Αθήνα 1985, σ. 191-210.

72. Για τη διαδικασία ένταξης των Σλάβων στη βυζαντινή αυτοκρατορία, βλ. Marie Nystazopoulou-Pelekidou, *Les Slaves dans l'empire byzantin*, στο *The 17th International Byzantine Congress* (Major Papers, Dumbarton Oaks, 3-8 Αυγούστου 1986), Νέα Υόρκη 1986, σ. 359-361· της ίδιας, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σ. 87-104.

73. Lemerle, *Miracles I* (235), σ. 209. Πρβλ. Tǎrkova-Zaimova, *Byzantin*, σ. 1798· Brezeanu, *Romains*, σ. 129· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σ. 98· Curta, *Slavs*, σ. 331.

74. *Ταῦτα δε[τα] σλαβικά ἔθνη] ὁ ἡμέτερος ἐν θεΐα τῇ λήξει γενόμενος πατῆρ καὶ Ῥωμαίων αυτοκράτωρ Βασίλειος τῶν ἀρχαίων ἔθων ἔπεισε μεταστῆναι, καὶ Γραικώσας, καὶ ἄρχουσι κατὰ τὸν ῥωμαϊκὸν τύπον ὑποτάξας, καὶ βαπτίσματι τιμήσας, τῆς τε δουλείας ἠλευθέρωσε τῶν ἐναντῶν ἀρχόντων, καὶ στρατεύσθαι κατὰ τῶν Ῥωμαίων πολεμιόντων ἔθνων ἐξεπαίδευσεν, οὕτω πως ἐπιμελῶς περὶ τὰ τοιαῦτα διακειμένος...* (Λέων ΣΤ΄, *Τακτικά*, στ. 969 Α). Διαφορετικές ερμηνείες του όρου *γραικώσας* από το παραπάνω παράθεμα, βλ. στους: Γ. Τ. Κόλιας, *Ἦσκησεν ο αυτοκράτωρ Βασίλειος Α΄ ἐξελληνιστικὴν πολιτικὴν ἐναντὶ των Σλάβων*, στο *«Κυρίλλω και Μεθοδίου τόμος εόρτιος ἐπὶ τη χιλιοστή και εκατοστή ετηρίδι»*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 233-239· Γ. Τσάρας, *Το νόημα του γραικώσας στα Τακτικά Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφοῦ* (Migne P.G. τ. 107, στ. 969Α) *Βυζαντινά 1* (1969), σ. 137-156 και Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σ. 100-102.

11. Η επανάσταση του Βιταλιανού της Θράκης και οι πολιτικοί ελιγμοί του Αναστασίου¹

Βασιλεὺς Ἀναστάσιος δρᾶν γὰρ ἀνεπισκέπτως οὐδὲν οὔτε ἡπίστατο οὔτε εἰώθει.² Μέσα από αυτή τη σύντομη φράση ο μεγάλος ιστορικός του βου αιώνα Προκόπιος καταθέτει την προσωπική του άποψη για την πολιτική που άσκησε ο γηραιός αυτοκράτορας στη διάρκεια της μακράς βασιλείας του (491-518). Ο Προκόπιος, αποστασιοποιημένος από την ταραγμένη θρησκευτικά εποχή του, κρίνει τον Αναστάσιο θετικά τόσο στο *Υπέρωτων Πολέμων* έργο του, όσο και στις ελάχιστες παρεκβατικές αναφορές του στο έργο *Ανέκδοτα*.³

Σε τι άραγε συνίστατο η πολιτική του Αναστασίου ώστε να προκαλέσει την αναγνώριση του μεγάλου ιστοριογράφου; Οι πηγές⁴ που καταγράφουν τα γεγονότα της βασιλείας του, σύγχρονες και μεταγενέστερες, είναι συνήθως αποσπασματικές, μεροληπτικές και ασαφείς. Ωστόσο αλληλοσυμπληρώνονται μεταξύ τους και εμπεριέχουν ορισμένα στοιχεία, των οποίων η αξιολόγηση μπορεί να μας οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα.

Υπενθυμίζω ότι η περίοδος της βασιλείας του Αναστασίου σημαδεύτηκε από πολιτικές,⁵ κοινωνικές και θρησκευτικές αναταραχές, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις έλαβαν τη μορφή ανοικτής σύγκρουσης και είχαν ως αφετηρία την αμφισβήτηση της εξουσίας του.⁶ Ο ανταγωνισμός για την πολιτική εξουσία και τη δογματική επικρά-

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Σύμμεικτα* 15 (2002), σ. 39-52.

2. Προκόπιος, *Υπέρωτων Πολέμων* I, 10.11, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. I, *De Bellis*, Λιψία 1962, σ. 47.

3. Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 19, 5, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. III, *Historia Arcana*, Λιψία 1963, σ. 120: Ἀναστάσιος γὰρ προνοητικώτατος τε ἅμα καὶ οικονομικώτατος πάντων αὐτοκρατόρων γενόμενος.

4. Συνοπτική παρουσίαση των πηγών της εποχής του Αναστασίου, βλ. στον P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 107-116.

5. Τα μεγάλα πολιτικά προβλήματα που αντιμετώπισε ο Αναστάσιος ήταν, κυρίως, η επανάσταση του Ίσαυρου Λογγίνου, αδελφού του Ζήνωνος (491-498) και η επανάσταση του Κωνσταντίνου, δούκα της Θεοδοσιούπολης (Ερζερούμ) το 502, οι οποίες αντιμετωπίστηκαν επιτυχώς. Πρβλ. W. E. Kaegi, *The Byzantine military Unrest 471-483*, Άμστερνταμ 1981, σ. 30, 64-65· R. C. Blockley, *East Roman Foreign Policy: Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius*, Wiltshire 1992, σ. 86· Fiona K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Κέμπριτζ 2006, σ. 21-26).

6. Γενικά για το φαινόμενο της αμφισβήτησης της εξουσίας και τις μορφές, με τις οποίες εκδηλώθηκε κατά τη βυζαντινή περίοδο, βλ. J.-C. Cheynet, *Pouvoir et Contestation à Byzance* (963-1210), Παρίσι 1990 πρβλ. J. Howard-Johnston, *Pouvoir et Contestation à Byzance*, *Europe/Byzance* 822 (Octobre 1997), σ. 60-73.

τηση, τροφοδοτούμενος είτε από προσωπικές φιλοδοξίες και σχέδια είτε από πραγματικές ιδεολογικές διαφορές, κυριάρχησε σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του και κορυφώθηκε με τη γνωστή επανάσταση του Βιταλιανού,⁷ η οποία λίγο έλειψε να του στοιχίσει το θρόνο.

Για το λόγο αυτό, η επανάσταση του κόμητος των φοιδεράτων της Θράκης⁸ δεν συνιστά αυτόνομο γεγονός αλλά συνδέεται στενά με όλες τις διεργασίες εκείνης της εποχής. Κατά συνέπεια, η ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που προσδιορίζουν την πολιτική του αυτοκράτορα στο συγκεκριμένο ζήτημα απαιτεί την ένταξή του στο ευρύ πλαίσιο των προβλημάτων της εποχής.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα του Αναστασίου, από την ανάληψη της εξουσίας, ήταν ως γνωστόν το θρησκευτικό, καθώς παντού υπήρχε σύγχυση. Το *Ένωτικόν* του Ζήνωνος⁹ δεν επέφερε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, ενώ το Ακακιανό σχίσμα¹⁰ οδήγησε σε οξύ ανταγωνισμό την Εκκλησία της Ρώμης με τις ανατολικές Εκκλησίες,¹¹ οι οποίες επίσης διασπάστηκαν λόγω των δογματικών τους διαφορών.¹² Τα θρησκευτικά πάθη οδήγησαν πολλές φορές τις αντίπαλες ομάδες σε αιματοχυσίες, λαϊκές εξεγέρσεις και στάσεις.¹³

Ας σημειωθεί πάντως ότι οι θρησκευτικές διενέξεις, με τις αιρέσεις και τις δογματικές αποκλίσεις, εκδηλώθηκαν από πολύ ενωρίς και ταλάνιζαν την Εκκλησία της Ανατολής, ενώ στην εποχή του Αναστασίου γνώρισαν ιδιαίτερη ένταση.

Όσον αφορά τη Θράκη και ειδικότερα τη Μικρά Σκυθία, επαρχία στην οποία ξέσπασε η επανάσταση, οι συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί εκεί ευνοούσαν οποιασδήποτε μορφής αντίδραση προς την επίσημη κεντρική εξουσία. Στις παραδουνάβιες

7. Λεπτομέρειες γύρω από την επανάσταση και την αλληλουχία των γεγονότων που συνδέονται με αυτή, βλ. Charanis, *Church and State*, σ. 80-94· A. Schwarz, *Die Erhebung des Vitalianus, die Protobulgaren und das Konzil von Heraclea 515*, *Bulgarian Historical Review/Revue bulgare d'Histoire* 4 (1992), σ. 3-10· Haarer, *Anastasius I*, σ. 164-179.

8. Σχετικά με την ερμηνεία του όρου *φοιδεράτοι* και την εξέλιξή του κατά τον 6ο αιώνα και ειδικότερα κατά την περίοδο της επανάστασης του Βιταλιανού, βλ. E. Chrysos, *Conclusion: De Foederatis Iterum, στο Kingdoms of the Empire*, σ. 199-200.

9. Ευάγγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 3.14 (*Τὸ Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος*), έκδ. M.-A. Aris et al., *Evagrius Scholasticus Historia Ecclesiastica*, τόμ. I, Turnhout 2007, σ. 358-364. Πρβλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II (*De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien, 476-565*), Παρίσι 1949, σ. 20-27.

10. Βλ. J. Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages, 476-752*, Λονδίνο 1979, σ. 57-68.

11. Ευάγγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 3.21, σ. 376-378.

12. Στο ίδιο, II, 3.30, σ. 394.

13. Στο ίδιο, II, 3.30, σ. 392-394: *Οὔτος ὁ Ἀναστάσιος, εἰρηναῖος τις ὢν, οὐδὲν καινοουργεῖσθαι παντελῶς ἠβούλετο, διαφερόντως περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν. Καὶ διὰ παντὸς ἦι τρόπου τὰς τε ἀγνωτὰς ἐκκλησίας ἀταράχους μείναι ἅπαν τε τὸ ὑπήκοον βαθείας γαλήνης ἀπολαΐν, πάσης ἔριδος καὶ φιλονεικίας ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἐκποδῶν γενομένων.*

επαρχίες επικρατούσε το ορθόδοξο στοιχείο¹⁴ και η επίδραση της Ρώμης ήταν πολύ ισχυρή.¹⁵ Την πίστη των ορθοδόξων της Μικράς Σκυθίας ενίσχυαν οι Σκύθες μοναχοί, οι οποίοι διατηρούσαν άριστες σχέσεις με την Εκκλησία της Ρώμης.¹⁶ Στη Θράκη όμως, εκτός της θρησκευτικής, είχε εκδηλωθεί και έντονη κοινωνική δυσαρέσκεια εξαιτίας των ειδικών νομοθετικών ρυθμίσεων¹⁷ για την περιοχή, καθώς και απογοήτευση στις τάξεις του στρατού, λόγω της διακοπής των ετήσιων χορηγιών προς τους φοιδεράτους (υπόσπονδους) και της μείωσης των παροχών στον τακτικό στρατό.¹⁸ Η συγκεκριμένη επαρχία εξάλλου υφίστατο πάντοτε τις δυσμενείς συνέπειες της γεωγραφικής της θέσης που ήταν κυρίως το κόστος των βαρβαρικών εισβολών.

Εκτός όμως των ενδογενών προβλημάτων της περιοχής, την επανάσταση του Βιταλιανού διευκόλυνε και μια σειρά από άλλους παράγοντες των οποίων βασική συνισταμένη ήταν οι δογματικές αντιθέσεις. Η καθαίρεση του πατριάρχη Μακεδόνιου το 511,¹⁹ η ενθρόνιση από την άλλη του σκληρού και άκαμπτου μονοφυσίτη Σεβήρου στον πατριαρχικό θρόνο της Αντιοχείας το 512,²⁰ και η μεγάλη στάση των ορθοδόξων στον

14. Βλ. Charanis, *Church and State*, σ. 46-47, 80. I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, τόμ. II, Βουκουρέστι 1968, 412-413· του ίδιου, *Contributions to Dobrudja History under Anastasios I, Dacia N. S.* 4 (1960), σ. 363-375.

15. Οι ίδιοι οι πάπες της Ρώμης έκαναν γενναίες προσπάθειες να αποσπάσουν τις δοναβικές επαρχίες Σκυθία και Μυσία από την δικαιοδοσία της Κωνσταντινουπόλεως, αρχής γενομένης με τον πάπα Γελάσιο το 496. Βλ. σχετικά, F. Dvornik, *Pope Gelasius and Emperor Anastasius I*, *BZ* 44 (1951), σ. 211-216· Charanis, *Church and State*, σ. 53, 80.

16. Βλ. I. Coman, *Les Scythes*, Jean Cassien et Denys le Petit et leurs relations avec le monde Méditerranéen, *Κληρονομία* 7 (1975), σ. 27-48.

17. *Ιουστινιάνειος Κώδικας*, Codex Justinianus X, 27.2 και XI, 48.19, έκδ. P. Krueger, *CJC* II, Βερολίνο 1877 (ανατ. 1967), σ. 407, 441. Πρβλ. Barnea, *Contributions*, σ. 363· του ίδιου, *Istoria Dobrogei* II, σ. 412-413· Kaegi, *Military Unrest*, σ. 91, σημ. 6.

18. Βλ. Ιωάννης Αντιοχείς, *Χρονικά*, 214 ε, έκδ. C. Müller, *FHG* V/1, Παρίσι 1870, σ. 32. Πρβλ. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Βουκουρέστι 1938, σ. 325· P. Peeters, *Hypatius et Vitalien. Autour de la succession de l'empereur Anastase*, *Recherches d'Histoire et de Philologie Orientales* 2 (1951) [Subsidia Hagiographica 27], σ. 234-275· Barnea, *Contributions*, σ. 363-364· Kaegi, *Military Unrest*, σ. 92.

19. Θεόδωρος Αναγνώστης, *Έκλογαί εκ της Έκκλησιαστικής Ιστορίας* Δ 492, έκδ. G. Hansen, *Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte* (GCS), Βερολίνο 1971 (ανατ. 1995) σ. 139-140: 'Υπολαβὸν ὁ βασιλεὺς ὅτι εἶπερ κριθεὶ ὁ Μακεδόνιος, ὁ λαὸς ὡς ἀθῶον ἀντιλήφεται, νυκτὸς αὐτὸν μετὰ βίας ἐπὶ τὴν Χαλκηδὼνα ἐξέπεμψεν, κάκειθεν παραπεμφθῆναι ἐν Εὐχαΐτοις προσέταξεν. τῇ δὲ ἐξῆς προεβάλετο εἰς ἐπίσκοπον Τιμόθεόν τινα προσβύτερον τῆς ἐκκλησίας καὶ σκευοφύλακα. Λεπτομέρειες για την καθαίρεση του Μακεδόνιου περιέχονται σε επιστολή του μονοφυσίτη Συμεών του Πρεσβυτέρου προς τον Σαμουήλ, αρχιμανδρίτη της Συρίας, που διασώθηκε από τον Ζαχαρία Ρήτορα (*Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 6-8, έκδ. K. Ahrens - G. Krüger, *Die Sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor*, Λιψία 1899, σ. 119-128)· βλ. επίσης Ευάγγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 3.31, σ. 396-402. Πρβλ. Haarer, *Anastasius I*, σ. 147-152.

20. Βλ. Ζαχαρίας Ρήτορ, *Βίος Σεβήρου*, έκδ. M. A. Kugener, *Vie de Sévère*, *PO* 2/1 (1907), σ. 7-115. Πρβλ. W. H. C. Friend, *Severus of Antioch and the Origins of the Monophysite Hierarchy*, *OCA* 195 (1973), σ. 266.

Ιππόδρομο της Πρωτεύουσας²¹ ενίσχυσαν σημαντικά την αξιοπιστία των επιχειρημάτων του επίδοξου επαναστάτη της Θράκης.

Την ίδια εποχή, οι σχέσεις του πάπα της Ρώμης με τον βυζαντινό αυτοκράτορα ήταν γλιαρές, καθώς, παρά τις προσπάθειες που είχαν γίνει μέσω αλληλογραφίας και διαπραγματεύσεων, δεν είχε επιτευχθεί ουσιαστική προσέγγιση των δύο πλευρών.²² Επίσης, ο Γότθος Θεοδώριχος παρά την επίσημη αναγνώρισή του από τον Αναστάσιο το 497,²³ δεν δίστασε το 513 να ταχθεί στο πλευρό του επίδοξου σφετεριστή *χαριζόμενος Βιταλιανῶ*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Θεοφάνης.²⁴

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και η προϊστορία της περιοχής, μια περιοχή που και στο παρελθόν είχε καταστεί για ευνόητους λόγους εστία στρατιωτικών επαναστάσεων και αναταραχών με πρωταγωνιστές ηγέτες συμμαχικών, κυρίως, βαρβαρικών στρατευμάτων (Φριτιγέρνης, Αλάριχος, Θεοδώριχος Στράβων, Θεοδώριχος Αμαλός, Αναγαστής κ.λπ.).²⁵

Πρέπει να τονιστεί εξ αρχής ότι οι περισσότεροι συγγραφείς της εποχής καταγράφουν ως αιτία ή ως αφορμή της εξέγερσης τη δογματική παρέκκλιση του αυτοκράτορα.²⁶ Είναι προφανές ότι η δογματική παρέκκλιση, για την οποία κατηγορούσαν τον Αναστάσιο, αποτέλεσε το βασικό επιχείρημα, το οποίο ο εμπνευστής και πρωταγωνιστής της επανάστασης προέβαλε προς τα έξω για να δικαιολογήσει τις ενέργειές του. Ο Ιωάννης Αντιοχεύς –βασική πηγή για το συγκεκριμένο γεγονός– στα θρησκευτικά αίτια προσθέτει και εκείνα της διακοπής των *φοιδηρατικών άνωτων* αλλά και των

21. Πηγές που καταγράφουν τη μεγάλη στάση του 512 και τις αιτίες που την προκάλεσαν είναι οι ακόλουθες: Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, a. 512, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA XI/2, Βερολίνο 1894, σ. 97-98. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία* 19, έκδ. I. Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia* (CFHB 35, SB), Βερολίνο 2000, σ. 333-334. *Πασχάλιον Χρονικόν*, έκδ. L. Dindorf, Βόννη 1832, σ. 610. Ευάγγιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 3.44, σ. 440-442.

22. *Vita Hormisdæ*, έκδ. L. Duchesne, *Liber Pontificalis* I, Παρίσι 1955, σ. 269-270 και *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab anno CCCLVII usque ad a. DLIII datae* (Collectio Avellana), 116 και 116 a, έκδ. O. Guenther, τόμ. II, Λιψία 1898 (CSEL 35), σ. 513-520. Πρβλ. Richards, *Papacy*, σ. 101-102.

23. Βλ. Blockley, *Foreign Policy*, σ. 94. Haarer, *Anastasius I*, σ. 88.

24. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883 (ανατ. Νέα Υόρκη 1980), σ. 160-161: *Ὁρμίσδας δέ, ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης, ὀχλούμενος ὑπὸ Θεουδερίχου χαριζομένου Βιταλιανῶ Ἐννόδιον τὸν ἐπίσκοπον ἔπειψε.*

25. Βλ. Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 315-351. Στο ίδιο, Άννα Καραμαλιούδη, Οι μεταβολές στην πολιτική του Ζήνωνος μετά την πτώση του δυτικού ρωμαϊκού Κράτους και οι Οστρογότθοι ηγεμόνες (476-481), σ. 73-90.

26. Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, a. 514, σ. 98-99. Victor Tonnenensis, *Chronica*, a. 510 (MGH AA XI/2), σ. 194-195. Ζαχαρίας Ρήτωρ, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 13 και VIII, 2, σ. 136, 141. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 32-34.

«αδικημάτων» που διέπραττε ο των *Θρακῶν* στρατηγός.²⁷ Άλλοι συγγραφείς, όπως ο Ευάγριος, ο Μαλάλας και ο πολύ μεταγενέστερος Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος (14ος αι.), χαρακτηρίζουν πρόσχημα το βασικό επιχείρημα του Βιταλιανού και του καταλογίζουν ευθέως δόλο και σκοπιμότητα.²⁸ Τη φιλοδοξία του για την κατάληψη της εξουσίας υπαινίσσεται και ο Ιωάννης Αντιοχεύς μέσα από τη φράση *πάντες [τε] αὐτὸν ἐδεδίεσαν, καὶ βασιλέα προσεδόκων*.²⁹ Από την άλλη πλευρά, ο Θεοφάνης εχθρικά διακεύμενος προς τον «μονοφυσίτη» Αναστάσιο, ερμηνεύει την επανάσταση του Βιταλιανού ως έκφραση της προσδοκίας του λαού και του κλήρου για αποκατάσταση της θρησκευτικής νομιμότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.³⁰ Ο σύγχρονος με τα γεγονότα Ζαχαρίας Ρήτωρ, μολοντί τοποθετείται εννοικά απέναντι στον Αναστάσιο, αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Βιταλιανού όλες τις ιδιότητες ενός πραγματικού επαναστάτη. Τον χαρακτηρίζει θαρραλέο, ετοιμοπόλεμο και γενναϊδώδρο, ταυτόχρονα όμως θρασύ, άγριο και τύραννο.³¹ Κατά συνέπεια, τόσο οι συνθήκες που πλαισίωσαν την επανάσταση όσο και η προσωπικότητα του πρωτεργάτη της, καθιστούσαν την αντιμετώπιση της εξαιρετικά δύσκολη.

Παρακολουθώντας τις τρεις διαδοχικές φάσεις της, από το 513 έως το 516, θα εστιάσω μόνο στα σημεία εκείνα που αποκαλύπτουν τις ιδιαιτερότητες της πολιτικής του Αναστασίου και αναδεικνύουν τη σημασία τους. Πρώτη πράξη αντίδρασης στον αιφνιδιασμό του Βιταλιανού, ο οποίος είχε ήδη εγκατασταθεί στο Έβδομον³² με το στρατό του, ήταν η ειρηνική προσέγγιση μέσω διαπραγματεύσεων. Τις διαπραγματεύσεις ανέθεσε ο βυζαντινός αυτοκράτορας στον στρατηγό του πραισέντου Πατρικίο,³³ φίλο και ευεργέτη του Βιταλιανού, ακολουθώντας μια πρακτική προσέγγισης του αντιπάλου, γνωστή από το παρελθόν, και μάλιστα από την εποχή του μεγάλου Βησιγόθου ηγεμό-

27. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 32: *Οὗτος [Βιταλιανός] ἐπειδὴ τὰ πολλὰ συνδιατρίβων τοῖς Οὐννοις ἐτοιμότερος πρὸς ἀπόνοιαν ἠγγέλθη τῷ βασιλεῖ (ἀφαιρεθεῖς γὰρ σιτήσεως δημοσίας τῶν καλουμένων φοιδεραιτικῶν ἀνθρώπων), εἰσηγεῖτο τοῖς τὰ περὶ Σκυθία καὶ Θράκηνη πληροῦσι τάγματα.*

28. Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 3.43, σ. 438: *ὁ Βιταλιανός ... πάντα δηρῶν, πάντα πυρπολῶν, οὐδὲν ἕτερον ταῖς φαντασίαις ἔχων ἢ καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν ἐξελεῖν καὶ τῆς βασιλείας κρατῆσαι.* Πρβλ. Μαλάλας, *Χρονογραφία* 16, σ. 329: *Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐτυράννησε Βιταλιανὸς ὁ Θράξ διὰ προφασίν τινα, φησὶν, λέγων, ὅτι «διὰ τοὺς ἐξορισθέντας ἐπισκόπους» καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* PG 147, στ. 201: *ὁ τύραννος ... ἐπ' ἐλίσι τε μεγάλας ὄν, καὶ τὴν βασιλῖδα τῶν πόλεων παραστήσεσθαι, καὶ τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι.**

29. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 33.

30. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 157: *Τούτω τῷ ἔτει Βιταλιανόν ... οἱ ἐν Σκυθία καὶ Μυσία καὶ λοιπαῖς χώραις ὀρθόδοξοι παρεκάλουν κινήθηνα κατὰ Αναστασίου τοῦ δυσσεβοῦς.*

31. Ζαχαρίας Ρήτωρ, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 13 καὶ VIII, 2 σ. 136, 141.

32. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 32. Πρβλ. Schwarcz, Vitalianus, σ. 6 Haarer, *Anastasius I*, σ. 168.

33. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 32. Πρβλ. J. R. Martindale, *PLRE* II, *A.D. 395-527*, Κέμπριτζ 1980, σ. 840-842.

να Αλάριχου. Η συνάντηση των δύο ανδρών τελεσφόρησε, καθώς οι απεσταλμένοι του Βιταλιανού έσπευσαν στην Κωνσταντινούπολη να διαπραγματευθούν τους όρους της συμφιλίωσής του με τον βυζαντινό αυτοκράτορα.³⁴ Η πολιτική εμπειρία, που είχε αποκομίσει από τα γεγονότα της έως τότε βασιλείας του, καθοδήγησε τον Αναστάσιο και καθόρισε τη στάση του απέναντι στον Γότθο επαναστάτη: διαλλακτική, κολακευτική και ταυτόχρονα υποκριτική, ανάλογη με εκείνη που επέδειξε στον πατριάρχη Μακεδόνιο, λίγο πριν τον καθαιρέσει, αλλά και στο ορθόδοξο πλήθος, το οποίο ένα μόλις χρόνο πριν, στις διαδηλώσεις του Ιπποδρόμου, ζητούσε επίμονα την παραίτησή του.

Εκτός από τα κολακευτικά λόγια και τα δώρα, στους απεσταλμένους του Βιταλιανού ο αυτοκράτορας έδωσε και πολλές υποσχέσεις. Στα προσηματικά επιχειρήματά τους απάντησε με τα ίδια όπλα. Υποσχέθηκε επανόρθωση των λαθών του στρατηγού Υπατίου και αποκατάσταση της θρησκευτικής ενότητας. Στην τελευταία μάλιστα υπόσχεση, προκειμένου να την καταστήσει πιο πειστική, ενέπλεξε και τον πάπα της Ρώμης,³⁵ ένθερμο υποστηρικτή του Βιταλιανού. Με τον τρόπο αυτό πέτυχε να αφοπλίσει προσωρινά τον επαναστάτη, ο οποίος αναγκάστηκε πράγματι να αποχωρήσει ενώ ο ίδιος κέρδισε πολύτιμο χρόνο.

Οι υποσχέσεις του, όμως, ήταν και στην περίπτωση αυτή χωρίς αντίκρουσμα. Εφαρμόζοντας πιστά την έως τότε επιτυχημένη τακτική της γρήγορης μετάβασης από την συνδιαλλαγή στην απειλή, ο Αναστάσιος επιχειρήσε να αιφνιδιάσει τον αντίπαλό του. Ανέθεσε άμεσα το έργο της δολοφονίας του στον Κύριλλο, διάδοχο του Υπατίου. Ωστόσο, η αποτυχία του σχεδίου του και η αντιστροφή των πραγμάτων³⁶ τον υποχρέωσαν να προσφύγει σε μια ενέργεια γνωστή και δοκιμασμένη από προγενέστερους αυτοκράτορες του 4ου και 5ου αιώνα. Για να περιορίσει την επιρροή του επαναστάτη σφετεριστή σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα της Πρωτεύουσας και της Θράκης και να κερδίσει ο ίδιος τις εντυπώσεις, τον ανακήρυξε δημόσιο εχθρό (*τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας ἀλλότριον τὸν Βιταλιανὸν ψηφίζεται*),³⁷ ενώ ταυτόχρονα ετοιμάστηκε για δυναμική αντιμετώπισή του στο πεδίο της μάχης.

Γίνεται σαφές από τα παραπάνω ότι η απόφαση του Αναστασίου να περάσει από την πολιτική της ανοχής σε δυναμικές κατασταλτικές ενέργειες τον δικαίωσε μόνο προ-

34. Τις διαπραγματεύσεις με τους απεσταλμένους του Βιταλιανού προώθησε, εξ ονόματος του Αναστασίου ο σακελλάριος Θεόδωρος. Βλ. Μαρχελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 514, σ. 98, και Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 33. Πρβλ. Martindale, *PLRE II*, σ. 1095.

35. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 32: *ἄξιεν τε ὑποσχόμενος τοὺς τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης τὰ περί τῆς δόξης τῶν ἱερῶν καταστήσοντας*.

36. Την εκδοχή αυτή παραδίδει ο Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 32-34. Ο Μαλάλας (*Χρονογραφία* 16, σ. 329-330), εκφράζει διαφορετική άποψη, σύμφωνα με την οποία ο Βιταλιανός ηττήθηκε μεν σε ανοικτή μάχη, από τον Κύριλλο, αλλά στη συνέχεια ο Κύριλλος αιχμαλωτίστηκε από τον πρώτο στην Οδησόσ και θανατώθηκε.

37. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 33. Πρβλ. Schwarcz, Vitalianus, σ. 6· Charanis, *Church and State*, σ. 83· Haarer, *Anastasius I*, σ. 170.

σωρινά.³⁸ Η βαρεία ήττα του Υπατίου κοντά στο φρούριο Άκρες, οι μεγάλες απώλειες των στρατευμάτων του και η κατάληψη από τον αντίπαλό του των επαρχιών Σκυθίας, Μυσίας και Θράκης, οδήγησαν τον επικίνδυνο επαναστάτη για δεύτερη φορά στα περικόχωρα της Κωνσταντινουπόλεως.³⁹ Στο μεταξύ, μια λαϊκή εξέγερση στη βυζαντινή πρωτεύουσα επιδείνωσε την ήδη κρίσιμη κατάσταση. Για τον αυτοκράτορα η συνδιαλλαγή ήταν πλέον μονόδρομος. Παρά την απόγνωση, στην οποία είχε περιέλθει,⁴⁰ η ευέλικτη και ψύχραμη στάση του τον δικαιώσαν και τον έβγαλαν σύντομα από το αδιέξοδο. Η συσσωρευμένη εμπειρία του από ανάλογες καταστάσεις, τις οποίες αντιμετώπισε στη διάρκεια της βασιλείας του, του είχε ήδη διδάξει πολλά.

Στην παρούσα φάση ανέθεσε τις διαπραγματεύσεις και πάλι σε έναν παλαιό φίλο του Βιταλιανού, τον στρατηγό του πραισέντου Ιωάννη.⁴¹ Η ανάγκη για άμεση εκτόνωση της κατάστασης τον υποχρέωσε να αποδεχθεί –με το αζημίωτο πάντως– όλους τους όρους που του έθεσε ο αντίπαλος: ανάκληση των καθαιρεθέντων επισκόπων, σύγκληση νέας Συνόδου στην Ηράκλεια της Θράκης για την επανένωση των Εκκλησιών, όρκο φιλίας και πίστης στη συμφωνία⁴² και τέλος τον διορισμό του μέχρι πρότινος ανακρηχθέντος «δημόσιου εχθρού» στη θέση του στρατηγού της Θράκης.⁴³ Από τις πηγές δεν διευκρινίζεται αν η τελευταία παραχώρηση του αυτοκράτορα ικανοποιούσε σχετικό αίτημα του αντιπάλου του ή αποτελούσε προσωπική του πρωτοβουλία. Σε κάθε περι-

38. Ο Αναστάσιος έστειλε εναντίον του Βιταλιανού στρατό ογδόντα χιλιάδων ανδρών υπό την ηγεσία του ανεψιού του Υπάτιου και του νέου στρατηγού της Θράκης Αλαθάρ. Οι πρώτες μάχες ήταν επιτυχείς για τον αυτοκρατορικό στρατό, γεγονός που προκάλεσε μεγάλη ευφορία στην Πρωτεύουσα με την εμφάνιση του αυτοκράτορα στη Μεγάλη Εκκλησία και στον Ιππόδρομο (Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 e, σ. 33).

39. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 e, σ. 34. Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, a. 515, σ. 99. Ιωάννης, επίσκοπος Νικίου, *Χρονικό* 89.77, έκδ. R. H. Charles, *The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu (c. 690 A.D.)*, Οξφόρδη 1916, σ. 130.

40. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 160: Ἀναστάσιος δὲ ἀπογνοὺς πέμπει νινὰς τῆς συγκλήτου παρακαλῶν εἰρηνεῦσαι αὐτὸν.

41. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 e, σ. 34: Ἰωάννης τὴν τῶν στρατηλατῶν καὶ ὑπάτων ἀξίωσιν ἔχων Μαλάας, *Χρονογραφία* 16, σ. 331.

42. Σχετικά με τις θρησκευτικές δεσμεύσεις του Αναστασίου, βλ. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 e, σ. 34: ὄρκιοι τε περὶ φιλίας παρῆγοντο καὶ τὸ τῆς θρησκείας ἀνενοεῦτο κήρυγμα Victor Tonnennensis, *Chronica*, a. 514, σ. 195: *Vitalianus comes cum manu valida barbarorum Constantinopolim veniens in Sosthene sedit: qui non aliter postulatus pacem Anastasio imperatori promittit, nisi prius defensores synodi Calchedonensis relegatos exilio sedibus propriis reddat et Romanae ecclesiae cunctas Orientis ecclesias uniat* Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 160: τοὺς τε ἐξορισθέντας ἐπισκόπους ἀνακαλεῖσθαι ... ἐν Ἡρακλείᾳ τῆς Θράκης ... καὶ οὕτω κρατηθῆ ἡ σύνοδος, ἐρχομένου καὶ τοῦ Ῥώμης καὶ πάντων τῶν ἐπισκόπων, καὶ κοινῇ κρίσει δοκιμασθῆ τὰ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων τοιμηθέντα.

43. Ο Βιταλιανός υπηρέτησε ως *magister militum per Thracias* την περίοδο 514-515· βλ. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 e, σ. 34: τὰ τῆς Θρακίας ἀρχῆς σύμβολα Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, a. 515, σ. 99: *magister militum Vitalianus per Thracias factus*· Ζαχαρίας Ρήτωρ, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 13, σ. 136· VIII, 2, σ. 141: *Στρατηγός*.

πτωση πάντως, αυτή η απόφαση δεν ελήφθη τυχαία. Η ικανοποίηση των φιλοδοξιών του Βιταλιανού σε προσωπικό επίπεδο θα αποδυνάμωνε τα επιχειρήματά του για τα άλλα ζητήματα –ιδιαιτέρως το θρησκευτικό–, τα οποία ο Αναστάσιος σε αυτή τουλάχιστον τη φάση δεν μπορούσε και δεν σκόπευε να επιλύσει.

Η αλληλογραφία άλλωστε του αυτοκράτορα με τον πάπα της Ρώμης Ορμίδα,⁴⁴ αμέσως μετά την εκτόνωση της κρίσης, αποσκοπούσε εκτός των άλλων και στον αποπροσανατολισμό του Βιταλιανού, με τον οποίο ο πάπας βρισκόταν σε διαρκή επικοινωνία.⁴⁵ Προκειμένου να πείσει τον Βιταλιανό για τις ειλικρινείς του προθέσεις, ο αυτοκράτορας ξανάρχισε τις διαπραγματεύσεις με τον νέο πάπα της Ρώμης.

Με τη σύμφωνη γνώμη και τη δήθεν έγκριση του Βιταλιανού, ο Αναστάσιος έστειλε στον προκαθήμενο της δυτικής Εκκλησίας επιστολή, μέσω της οποίας τον προσκαλούσε να παρευρεθεί τον Ιούλιο του 515 στην προγραμματισμένη Σύνοδο της Ηρακλείας.⁴⁶ Η καθυστέρηση ωστόσο της παράδοσης της συγκεκριμένης επιστολής στον πάπα και το ασαφές περιεχόμενο μιας δεύτερης μυστικής, η οποία έφθασε νωρίτερα από την πρώτη,⁴⁷ έθεσαν σε σοβαρή αμφισβήτηση την αξιοπιστία του Αναστασίου σχετικά με την πρόσκληση που απηύθυνε στον πάπα. *Ὁ γὰρ ἀσεβὴς βασιλεὺς παραβὰς τὰς συνθήκας λάθρα ἐδήλωσε τῷ πάπᾳ Ῥώμης μὴ παραγενέσθαι*, ισχυρίζεται ο Θεοφάνης,⁴⁸ ενώ ο Ιωάννης Αντιοχεύς που προσεγγίζει τα γεγονότα με μεγαλύτερο ρεαλισμό τονίζει ότι ο βασιλεύς, ο οποίος άθελά του δέχθηκε τους όρους του τυράννου, *ἐμχανάτο εἶ τι δυνηθεί δρᾶσαι κατ' ἐκεῖνον δολίως*.⁴⁹

Η αδυναμία του πάπα να παραστεί στη Σύνοδο λόγω της εσκεμμένης, όπως φαίνεται, καθυστέρησης της επίσημης πρόσκλησης εκ μέρους των βυζαντινών αρχών και οι σκληρές αντιπαραθέσεις των ορθόδοξων και μονοφυσιτών επισκόπων, που βρέθηκαν στην Κωνσταντινούπολη με προορισμό την Ηράκλεια, αποτέλεσαν μια καλή αφορμή για τον Αναστάσιο να ματαιώσει τη Σύνοδο, την οποία ούτως ή άλλως δεν επιθυμούσε και ουσιαστικά δεν σκόπευε να πραγματοποιήσει.⁵⁰ Η σύγκληση άλλωστε μιας Συνόδου, η οποία είχε αποφασιστεί κάτω από την πίεση των γεγονότων της Θράκης, σε περίοδο βαθύτατου θρησκευτικού διχασμού των λαών της Ανατολής και γενικής

44. *Collectio Avellana* II, 125, σ. 537-540.

45. Ο πάπας Ορμίδας μνημονεύει επιστολή που του είχε αποστείλει ο Βιταλιανός (*Βιταλιανού ὀρθοδόξου πολλὰ τὰ ἔτη*) βλ. *Acta Consiliorum Oecumenicorum* III, 32,27, έκδ. E. Schwartz, Στρασβούργο-Βερολίνο-Λιψία, 1914-1940, σ. 85 και *Collectio Avellana* II, επ. 116, 7, σ. 514: *nam et ad Vitalianum famulum vestrum misit litteras, quia accepta a pietate vestra, sicut ipse scripsit licentia suos ad patrem vestrum sanctum papam homines destinavit*.

46. *Collectio Avellana* II, 126, σ. 540-546. Haarer, *Anastasius I*, σ. 172-173.

47. *Collectio Avellana* II, 127, σ. 544-545. Haarer, *Anastasius I*, σ. 173.

48. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 161.

49. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 e, σ. 34.

50. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 161· πρβλ. W. E. Brooks, *A Collection of Letters of Severus of Antioch from Numerous Syriac Manuscripts*, PO 12 (1919), σ. 196-199.

σύγχυσης στους κόλπους της Εκκλησίας, θα οδηγούσε πιθανότατα σε αντίθετο από το προσδοκώμενο αποτέλεσμα.

Ωστόσο, επειδή στη φάση αυτή η κρίση από την εξέγερση του Βιταλιανού δεν είχε εκλείψει οριστικά, η στάση του αυτοκράτορα απέναντι στον πάπα υπήρξε ιδιαίτερα προσεκτική. Απέριψε μεν τις προτάσεις που του υπέβαλε μέσω της πρεσβείας του 515,⁵¹ του απάντησε όμως με ευγένεια και πολλή διαλλακτικότητα, αφήνοντας «ανοιχτό παράθυρο» για περαιτέρω διαπραγματεύσεις.⁵² Ένα χρόνο αργότερα, όταν ο κίνδυνος από τον Βιταλιανό είχε ουσιαστικά παρέλθει, η συμπεριφορά του απέναντι στον πάπα μεταβλήθηκε ριζικά. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας πέρασε στην αντεπίθεση, απείλησε τους απεσταλμένους του, διέκοψε τις διαπραγματεύσεις και του έγραψε επιστολή με πολύ σκληρό περιεχόμενο.⁵³

Η πολιτική της ανοχής, η οποία για τον Αναστάσιο είχε όπως φαίνεται «ημερομηνία λήξεως», άλλαξε πολύ σύντομα και απέναντι στο κεντρικό πρόσωπο των γεγονότων εκείνης της εποχής. Ο Βιταλιανός, τον οποίο ο ευφυής αυτοκράτορας πέτυχε να αποπροσανατολίσει με ψευδείς υποσχέσεις και παραπλανητικές ενέργειες –αλληλογραφία με τον πάπα και δήθεν σύγκληση Συνόδου– υποχρεώθηκε από τον Αναστάσιο να παραιτηθεί από το αξίωμα του στρατηγού της Θράκης το έτος 516.⁵⁴

Παρ' ότι οι πηγές δεν αποσαφηνίζουν τους λόγους που οδήγησαν τον αυτοκράτορα σε αυτή την απόφαση, μια γενική εκτίμηση της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί, επιτρέπει τη διατύπωση κάποιων υποθέσεων. Οι παράγοντες που είχαν ευνοήσει τις προηγούμενες εξεγέρσεις του Βιταλιανού, όπως ήταν η υποστήριξη του πάπα και του Θεοδώριχου, καθώς και το θρησκευτικό πρόβλημα, υφίσταντο ακόμη. Ο ίδιος ο Βιταλιανός εξάλλου, από τη θέση του στρατηγού της Θράκης σε μια ενδεχόμενη νέα απόφασή του να στραφεί εναντίον του βυζαντινού αυτοκράτορα θα διεκδικούσε με μεγαλύτερες αξιώσεις την κατάληψη της εξουσίας.

Από την άλλη πλευρά, ο χρόνος που είχε μεσολαβήσει από την έκρηξη της επανάστασης έως τότε, είχε εκφυλίσει το περιεχόμενό της. Ο συμβιβασμός που αρχηγού της με τον βυζαντινό αυτοκράτορα και μάλιστα η συναλλαγή του σε προσωπικό επίπεδο με την αποδοχή του αξιώματος του στρατηγού της Θράκης, του είχε στερήσει την «έξωθεν καλή μαρτυρία». Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι ο Αναστάσιος είχε ήδη κερδίσει πολύτιμο χρόνο ώστε να ανασυντάξει τις δυνάμεις του για μια δυναμική στρατιωτική αναμέτρηση μαζί του και να δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα. Η απόφασή του, λοιπόν, να αφαιρέσει από τον Βιταλιανό το υψηλό στρατιωτικό αξίωμα, ώστε να απαλλα-

51. *Vita Hormisdæ*, σ. 269. Πρβλ. Richards, *Papacy*, σ. 102· Haarer, *Anastasius I*, σ. 173-175.

52. *Collectio Avellana* II, 125, σ. 537-540. Πρβλ. Richards, *Papacy*, σ. 102.

53. *Collectio Avellana* II, 138, σ. 564-565. Είναι χαρακτηριστική η τελευταία φράση προειδοποίησης που απηύθυνε ο Αναστάσιος προς τον πάπα μέσω αυτής της επιστολής: «ανεχόμεστε να μας ταπεινώνουν, ανεχόμεστε να μας παρεμποδίζουν, δεν μπορούμε όμως να ανεχθούμε να μας διατάσσουν».

54. Στη θέση του Βιταλιανού διορίστηκε ο Ρουφίνος: *Mutata fide Anastasius imperator Vitaliano succedit eidemque Rufinum destinat successorem* (Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 516, σ. 99).

γεί οριστικά από την υφέρπουσα απειλή του, τον δικαίωσε απόλυτα. Στη νέα εξέγερση του Βιταλιανού,⁵⁵ την οποία προκάλεσε ο ίδιος ο βυζαντινός αυτοκράτορας με την τελευταία ενέργειά του και ασφαλώς την ανέμενε, απάντησε με επιτυχία κατανικώντας τις δυνάμεις του επαναστάτη και υποχρεώνοντας τον ίδιο να αποσυρθεί στην Αγγίαλο της Θράκης.⁵⁶ Η νίκη αυτή σηματοδότησε μεν το τέλος της επανάστασης όχι όμως και του πρωταγωνιστή της, ο οποίος θα επανέλθει στο προσκήνιο μετά το θάνατο του Αναστασίου.⁵⁷

Η πολιτική που ακολούθησε ο Αναστάσιος σε όλες τις φάσεις της επανάστασης του Βιταλιανού ήταν ευέλικτη και ευμετάβλητη, προσαρμοσμένη στις συνθήκες της εποχής. Συνίστατο στην εύκολη και γρήγορη εναλλαγή των δύο βασικών αξόνων άσκησης της εξουσίας, δηλαδή της ανοχής και της καταστολής, όπως την όριζαν οι περιστάσεις.

Πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι, όπως το συγκεκριμένο γεγονός δεν εκδηλώθηκε αυτόνομα και ανεξάρτητα από τις άλλες σοβαρές διεργασίες της εποχής, έτσι και οι πολιτικοί χειρισμοί του Αναστασίου για την αντιμετώπισή του δεν συνιστούν συγκυριακές επιλογές αλλά εναρμονίζονται με τις γενικές πολιτικές αρχές του, τις οποίες εφάρμοσε για την αντιμετώπιση όλων των σοβαρών προβλημάτων.

Στο θρησκευτικό ζήτημα, αν και φέρεται ως μονοφυσίτης, επέδειξε μετριοπάθεια και ρεαλισμό με μια επίφαση δημοκρατίας, σε αντίθεση, για παράδειγμα, με τον προκάτοχό του Ζήνωνα. Ο τελευταίος εξέδωσε το *Ένωτικόν* με δική του πρωτοβουλία, χωρίς να συγκαλέσει Σύνοδο ή να ενημερώσει τους επισκόπους.⁵⁸ Αντίθετα ο Αναστάσιος, παρ' ότι δεν πίστευε στη δυνατότητα πραγματοποίησης των εξαγγελιών του –όπως ήταν εκείνη της σύγκλησης Συνόδου στην Ηράκλεια– έδινε την εντύπωση προς όλες τις πλευρές (πάπα, Βιταλιανό και ορθόδοξο κλήρο) ότι επιθυμούσε την επίλυση του θρησκευτικού ζητήματος με δημοκρατικές διαδικασίες και τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων.

Παρόμοια πολιτική συμπεριφορά επέδειξε και προς τον πατριάρχη Μακεδόνιο, με τον οποίο οι σχέσεις του ήταν διαρκώς τεταμένες.⁵⁹ Το 510, ένα περίπου χρόνο

55. Ιωάννης Αντιοχεύς, *Χρονικά*, 214 ε, σ. 34: Βιταλιανός αὐθις ἐξογκούμενος δεινῶς τὸν Ἀναστάσιον ἔπειξεν, καὶ οἱ τῶν λεγομένων Οὐννων Σαβῆρ ἐκ τῆς προτέρας παροτρυνθέντες πείρας πολλαπλασίονες τῷ πλήθει ταῖς πάσαις σχεδὸν ἐπεχέθησαν ἐπαρχίαις τῆς καλουμένης Ποντικῆς. Πρβλ. Haarer, *Anastasius I*, σ. 176.

56. Οι ναυτικές δυνάμεις του Βιταλιανού ηττήθηκαν από το αυτοκρατορικό ναυτικό, το οποίο είχε θεθεί υπό τη διοίκηση του Μαρίνου (*χαρτουλάριος* και *σκρινιάριος*), υπεύθυνου των οικονομικών (βλ. Martindale, *PLRE II*, σ. 726-727). Ο Ιωάννης Αντιοχεύς (*Χρονικά*, 214 ε, σ. 34), μνημονεύει ως αρχηγό του στόλου τον κόμητα των ξεκουβιτῶρων Ιουστίνο. Αντίθετα, ο Μαλάλας (*Χρονογραφία* 16, σ. 331) και ο Ευάγριος (*Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία II*, 3.43, σ. 438), αναφέρουν ως διοικητή του στόλου τον Μαρίνο.

57. Βλ. Ευάγριος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία II*, 4.3, σ. 456.

58. Βλ. Dvornik, Pope Gelasius, σ. 211-216· Haarer, *Anastasius I*, σ. 9.

59. Για τις σχέσεις Αναστασίου - Μακεδόνιου, βλ. Charanis, *Church and State*, σ. 65-71· Haarer, *Anastasius I*, σ. 145-152.

προτού τον καθαιρέσει, αναγκάστηκε να υπαναχωρήσει και να ταπεινωθεί μπροστά του προκειμένου να αντιμετωπίσει την εξέγερση ενός οργισμένου πλήθους ορθόδοξων μοναχών και λαϊκών, το οποίο είχε στραφεί ευθέως εναντίον του.⁶⁰ Δέχθηκε με τιμές τον Μακεδόνιο στο παλάτι, ανέχθηκε τις επιπλήξεις του για την μονοφυσιτική του κλίση, του υποσχέθηκε αποκατάσταση του δόγματος της Χαλκηδόνος και τον άφησε να φύγει με την εντύπωση ότι ήταν ο κερδισμένος των συνομιλιών. Ένα χρόνο αργότερα, όταν έκρινε ότι οι συνθήκες είχαν ωρμάσει, δεν δίστασε να τον καθαιρέσει με νομιμοφανείς μάλιστα διαδικασίες, τις οποίες ο ίδιος σχεδίασε και επέβαλε στη Σύνοδο της Κλαυδιόπολης.⁶¹

Στα ίδια πολιτικά τεχνάσματα -της ανοχής και της ταπείνωσης- προσέφυγε και κατά τη μεγάλη λαϊκή εξέγερση της 6ης Νοεμβρίου του 512.⁶² Παρουσιάστηκε στον Ιππόδρομο με ταπεινή αμφίεση, χωρίς στέμμα και βασιλικό ένδυμα και με παραπλανητικά αλλά πειστικά λόγια μετέτρεψε την οργή του λαού σε επευφημίες: *ἄπερ θεασάμενος ὁ λεὼς ὡσπερ ἔκ τινος θείας <ρόπης> μετετίθετο, καὶ παρεκάλει τὸν Ἀναστάσιον τὸν στέφανον περιθέσθαι ὑποσχόμενος τὴν ἡσυχίαν ἄγειν*, αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ευάριος στην περιγραφή του γεγονότος.⁶³ Την επομένη κιάλας, παρά τις υποσχέσεις που είχε δώσει, συνέλαβε και θανάτωσε όλους τους υπαίτιους και υποκινητές της εξέγερσης.

Η επικριτική φράση του Θεοφάνη, ὁ δὲ παράνομος ἀναιδῶς ἔλεγεν νόμον εἶναι κελεύοντα βασιλεῖα κατ' ἀνάγκην ἐπιτορκεῖν καὶ ψεύδεσθαι,⁶⁴ απηχεί ακριβῶς την πρακτική αυτών των ιδιόμορφων πολιτικών επινοήσεων του Αναστασίου. Μπροστά στις μεγάλες λαϊκές ταραχές ή τις φιλοδοξίες κάποιων ισχυρών προσώπων που απειλούσαν το θρόνο του και τη συνοχή της Αυτοκρατορίας, ο Αναστάσιος υποχωρούσε εύκολα και ενέδιδε μέχρι προσωπικής ταπείνωσης προκειμένου να κατευνάσει τα πνεύματα και να κερδίσει χρόνο για τη δική του αντίδραση. Όταν ο κίνδυνος παρήρχετο, επέστρεφε αμέσως στην πολιτική της καταστολής, αγνοώντας τις υποσχέσεις, τις οποίες είχε αναγκασθεί να δώσει υπό την πίεση των γεγονότων. Μετέβαλε, δηλαδή, την πολιτική του τόσο συχνά όσο το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Ωστόσο, αυτή η αντιφατική

60. Βλ. Θεόδωρος Αναγνώστης, *Ἐκλογαὶ* Δ 483-486, σ. 137-138 και Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 154. Πρβλ. Charanis, *Church and State*, σ. 67-Haarer, *Anastasius I*, σ. 148.

61. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 155 και Ζαχαρίας Ρήτωρ, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VII, 8, σ. 123-128. Πρβλ. Charanis, *Church and State*, 69-70. Σχετικά με τις διαδικασίες απομάκρυνσης του Μακεδόνιου και τη Σύνοδο της Κλαυδιόπολης, βλ. Θεόδωρος Αναγνώστης, *Ἐκλογαὶ* Δ 492-496, σ. 139-140.

62. Αφορμή για τη στάση υπήρξε ένα αυτοκρατορικό διάταγμα που εξεδόθη στις 4 Νοεμβρίου του 512 και αναγνώστηκε στη Μεγάλη Εκκλησία από τον υπεύθυνο των οικονομικών Μαρίνο και τον Πλάτωνα, ἑπαρχο της πόλης. Με το διάταγμα αυτό ἔδινε εντολή σε όλες τις εκκλησίες της Πρωτεύουσας να προσθέσουν στον ἕμνο του Τρισάγιου τη μονοφυσιτική φράση ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς. Για τις πηγές που αναφέρονται στο διάταγμα και στη στάση που ακολούθησε τη δημοσιοποίησή του, βλ. παραπάνω, σμμ. 21.

63. Ευάριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* II, 3,44, σ. 442.

64. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 161.

φαινομενικά πολιτική δεν ήταν, εν τέλει, παρά μια μορφή πολιτικής συναίνεσης. Με τη συνεπή εφαρμογή της προσπάθησε να κρατήσει τις λεπτές ισορροπίες στο χώρο της Εκκλησίας, επιδιώκοντας το συγκρασημό των διαφορετικών απόψεων και την αποκατάσταση της θρησκευτικής ειρήνης, χωρίς όμως να θέτει σε κίνδυνο την πολιτική ενότητα της Αυτοκρατορίας.⁶⁵ Οι κατασταλτικές του ενέργειες αποσκοπούσαν συχνά στον κατευνασμό των παθών και, ει δυνατόν, σε μια ευρεία κοινωνική συναίνεση, ανοχή και αποδοχή των δογματικών αποκλίσεων. Το οξύ πολιτικό του ένστικτο τον οδηγούσε συνήθως σε σωστές αποφάσεις, τα αποτελέσματα των οποίων δικαιολογούν, νομίζω, την άποψη που λίγες δεκαετίες αργότερα διατύπωσε για την πολιτική του ο ιστορικός Προκόπιος.⁶⁶

Στην περίπτωση του Βιταλιανού μάλιστα, η πολιτική που ακολούθησε προσέλαβε μεγαλύτερη σημασία από το γεγονός ότι ο επικίνδυνος επαναστάτης ήταν ορθόδοξος και μπορούσε να διεκδικήσει νόμιμα τον βυζαντινό θρόνο, κάτι που δεν μπορούσαν να κάνουν οι προγενέστεροί του ισχυροί βάρβαροι ηγεμόνες Αλάρικος, Θεοδώριχος Στράβων και Θεοδώριχος Αμαλός καθώς και ο παντοδύναμος Ασπαρ, λόγω της αρειανικής τους επιλογής.⁶⁷ Ψπενθυμίζω στο σημείο αυτό ότι, δυσόμισυ περίπου αιώνες αργότερα (742/3), ένας άλλος ορθόδοξος στρατιωτικός, ο κόμης του Οπικίου Αρτάβασδος, εξεγέρθηκε και διεκδίκησε το θρόνο από τον εικονομάχο Κωνσταντίνο Ε΄. Με σημαία την εικονολατρεία και την ορθοδοξία,⁶⁸ ο Αρτάβασδος συμμάχησε με δυσσαρεστημένους

65. Την πολιτική της συναίνεσης απηχεί ιδιαίτερα το περιεχόμενο της επιστολής που απέστειλε ο Αναστάσιος στον πάπα κατά την επιστροφή της πρώτης πρεσβείας του 515, υπό τον επίσκοπο Τικίνου Εννόδιο. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας απέρριψε τις προτάσεις του Ορμίοδα και αντέκρουσε τις αιτιάσεις του, υποστηρίζοντας ότι, σχετικά με το δόγμα της Χαλκηδόνος, ουδέποτε προέβη σε ενέργειες που να παραβιάζουν την ισχύ της Συνόδου. Όσον αφορά τους αιρετικούς Ευτύχιο και Νεστόριο, σημειώνει ότι είχαν ήδη καταδικαστεί, ενώ οποιαδήποτε περαιτέρω καταδίκη θα μπορούσε να προκαλέσει αιματοχυσία, γεγονός που θα δυσσαρετούσε τον ίδιο το Θεό. Άφησε, ωστόσο, περιθώριο για περαιτέρω διαπραγματεύσεις, αναφέροντας ότι θα του έγραφε πάλι και θα έστελνε στη Ρώμη τους δικούς του απεσταλμένους να διαπραγματευθούν μαζί του (βλ. *Collectio Avellana* II, 125, σ. 537-540. Πρβλ. Richards, *Papacy*, σ. 102).

66. Βλ. παραπάνω, σημ. 2.

67. Βλ. Καρραμαλούδη, *Μεταβολές*, σ. 73-90 και Schwarcz, *Vitalianus*, σ. 10.

68. Βλ. *Βίος Μιχαήλ Συγκέλλου*, έκδ. Mary Cunningham, *The Life of Michael the Syncellos. Text, Translation and Commentary*, Μπέλφαστ 1991, σ. 108: *ἐκτυφλώσας γάρ τὸν τῆς αὐτοῦ ἀδελφῆς Ἄννης σύζυγον, τὸν ὀρθοδοξότατον ἄνακτα Ἀρτάβασδον τοῦνομα*. Πρβλ. *Βίος Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως*, έκδ. L. Lamza, *Patriarch Germanos I. von Konstantinopel (715-730)*, Βιρτζμπουργκ 1975, σ. 228: *Ἀρτανάσδω τῷ ἐπ' ἀδελφῆ Κωνσταντίνου γαμβρῷ ὀρθοδόξῳ ὄντι, και Ἰωάννης Ζωναράς, Ἐπιτομή Ἱστοριῶν*, έκδ. Th. Büttner - Wobst, *Ioannis Zonarae Epitome historiarum*, τόμ. III (*Libri XIII-XVIII*, CSHB), Βόννη 1897, σ. 265: *τῷ Ἀρταβάσδω ὀρθοδόξῳ τυχάνοντι τὴν βασιλείαν ἐπεψηφίζοντο*. Αντίθετα, ο Θεοφάνης (*Χρονογραφία*, σ. 415), και ο Νικηφόρος (*Ἱστορία Σύντομος* 64, έκδ. C. Mango, *Nikēphoros Patriarch of Constantinople Short History*, Ουάσιγκτον 1990, σ. 134), αποσιωποῦν τὴ μαρτυρία περὶ ορθοδοξίας, αναφέροντας μόνο ότι ο Αρτάβασδος ἀναστήλωσε τὴς εικόνες.

πολιτικούς και θρησκευτικούς κύκλους της Πρωτεύουσας και πέτυχε να αναγνωρισθεί και να στεφθεί, έστω προσωρινά, νέος αυτοκράτορας.⁶⁹

Ο Αναστάσιος, αντίθετα, ακολουθώντας την επιτυχημένη πολιτική της σύζευξης ανοχής - καταστολής δεν επέτρεψε στον δυναμικό ανταπαιτητή του θρόνου του ούτε καν να προσεγγίσει το στόχο του. Ο απόηχος, ωστόσο, της κρίσης από την επανάσταση του Βιταλιανού ήταν ζωντανός και μετά το θάνατο του Αναστασίου, ενώ ο κίνδυνος από την παραμονή του στη Θράκη ήταν ακόμη υπαρκτός. Ο ορθόδοξος διάδοχος του μονοφυσίτη Αναστασίου Ιουστίνος Α΄ φοβούμενος τη δύναμή του, την πολεμική εμπειρία του, τη δόξα του και κυρίως *τὴν περὶ τὴν βασιλείαν ἔφεσιν*, τον μετεκάλεσε στην Πρωτεύουσα και του απένεμε υψηλά αξιώματα προκειμένου να τον ελέγξει.⁷⁰ Ο φιλόδοξος όμως ανεψιός του Ιουστινιανός έβλεπε, ίσως, στο πρόσωπο του Βιταλιανού έναν από τους ισχυρούς αντιπάλους του για τη διαδοχή.⁷¹ Είναι, πιθανότατα, εκείνος που οργάνωσε τον Ιούλιο του 520 τη δολοφονία του, κλείνοντας έτσι τον κύκλο των επικίνδυνων για τον βυζαντινό θρόνο στρατιωτικών ηγετών της Θράκης.

---

69. Ο Θεοφάνης (*Χρονογραφία*, σ. 408), αναφέρει σαφώς ότι ο πατριάρχης Αναστάσιος είχε στέψει τον Αρτάβασο αυτοκράτορα. Πρβλ. St. Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III with particular Attention to the Oriental Sources*, Λουβαίν 1973, σ. 19· P. Speck, *Atrabasdos der rechtlgäubige Vorkämpfer der götlichen Lehren. Untersuchungen zur Revolte des Artabasdos und ihrer Darstellung in der Byzantinischen Historiographie*, Βόννη 1981, σ. 348· Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, *Ο βυζαντινός κλήρος και η κοινωνία των σκοτεινών αιώνων*, Αθήνα 1996, σ. 150.

70. Βλ. Ενάργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* II, 4.3, σ. 456.

71. Victor Tonnennensis, *Chronica*, a. 523, 3, σ. 197· Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, a. 519, σ. 101· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 165-166. Πρβλ. Stein, *Bas-Empire* II, σ. 230· Schwarcz, *Vitalianus*, σ. 10.

12. Εμπόριο και συναλλαγές στη δουναβική μεθόριο: η Αυτοκρατορία και οι «βάρβαροι»¹

Η εξασθένηση του δουναβικού συνόρου με τις συνεχείς και βίαιες παραβιάσεις του από τους λαούς που διαδοχικά κατέκλυζαν τις βορειοδουναβικές περιοχές τον 4ο αιώνα, έθετε σε μεγάλο και άμεσο κίνδυνο τις νοτιοδουναβικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας αλλά μακροπρόθεσμα και την ίδια τη βυζαντινή πρωτεύουσα.

Για την αντιμετώπιση της νέας κατάστασης που διαμορφώθηκε στο βόρειο σύνορό της μετά την απώλεια της Δακίας² και τη μετατόπιση του συνόρου στον Δούναβη, η Αυτοκρατορία, στο πλαίσιο της εξωτερικής της πολιτικής –ακολουθώντας τη ρωμαϊκή παράδοση σε αυτόν τον τομέα³– συνέχισε και ενέτεινε τις εμπορικο-οικονομικές συναλλαγές με τα βαρβαρικά φύλα που είχαν καταλάβει τις περιοχές βορείως του ποταμού-συνόρου της. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η εντατικοποίηση ή η εξασθένηση, η διακοπή ή η επανάληψη των εμπορικών συναλλαγών που πραγματοποιούνταν κατά την πρόωμη βυζαντινή περίοδο με τους λαούς του Κάτω Δούναβη συνιστούν φαινόμενα που ήταν συνδεδεμένα με τα πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στη συγκεκριμένη περιοχή.

---

1 Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στα *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 331-359.

2 Σχετικά με την απώλεια της ρωμαϊκής επαρχίας Δακίας βλ. Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus* 33, 3, έκδ. P. Dufraigne, Παρίσι 1975, σ. 39· Ευτρόπιος, *Breviarium ab urbe condita* IX, 15, έκδ. C. Santini, Λιψία 1979, σ. 60· Ορόσιος, *Historiarum adversus paganos libri septem* VII, 22.7, έκδ. Marie-Pierre Arnaud-Lindet, τόμ. III, Παρίσι 1991, σ. 59· Ιορδάνης, *Romana* 331, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA V/1, Βερολίνο 1882, σ. 42. Πρβλ. και νεότερη βιβλιογραφία: A. Piganiol, *L'empire chrétien (325-395)*, Παρίσι 1972, σ. 14· D. Tudor, *Oltenia romana*, Βουκουρέστι 1978, σ. 415· M. Kulikowski, Constantine and the Northern Barbarians, στο *Age of Constantine*, σ. 355.

3. Γενικά για τις εμπορικο-οικονομικές σχέσεις μεταξύ της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και των λαών του Κάτω Δούναβη, βλ. συγκεντρωτικά: M. P. Charlesworth, *Les routes et le trafic commercial dans l'empire romain* (γαλλ. μετ.), Παρίσι 1938, σ. 116 κ.ε· M. Wheeler, *Rome beyond the imperial frontiers*, Λονδίνο 1955, σ. 17, 33. Ειδικότερα βλ. A. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, sec. I - III e.n.*, Βουκουρέστι 1977· A. Barnea, *Aspetti della vita economica della Scythia Minor secondo le fonti letterarie ed epigrafiche (sec. IV - VI d.c.)*, *Quad. Catanesi di St. Class. e Medievali* 2/4 (1980), σ. 469-501· V. Mihailescu-Bîrliiba, *La monnaie romaine chez les daces orientaux*, Βουκουρέστι 1980· R. Harhoiu, Das norddonauländische Gebiet im 5. Jahrhundert und seine Beziehungen zum spätrömischen Kaiserreich, στο *Die Völker an der mittleren und unteren Donau*, σ. 101-115· L. Ellis, Dacians, Sarmatians and Goths on the Roman-Carpathian Frontier: Second-Fourth Centuries, στο *Shifting Frontiers*, σ. 105-119· A. Opaiz, *Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th-6th Centuries AD)*, *Aspects of economic life in the Province of Scythia* (BAR Int. Ser. 1274), Οξφόρδη 2004.

Η διατήρηση και μετά το 271 μιας θεωρητικής έστω επικυριαρχίας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε περιοχές του Κάτω Δούναβη, όπως ήταν το Βανάτο, η Μουντενία και η νότια Μολδαβία⁴ (περιοχές της σημερινής Ρουμανίας), ευνόησε και τη διατήρηση των ποικίλων δεσμών της Αυτοκρατορίας με τους βαρβαρικούς λαούς, καθώς και με το τοπικό στοιχείο των δουναβικών περιοχών.

Τα ρωμαϊκά προγεφυρώματα που διατηρήθηκαν στη βόρεια όχθη του Δούναβη και η επιβίωση ορισμένων πόλεων-φρουριών,⁵ συνέβαλαν στη συντήρηση των σχέσεων των εκατέρωθεν του ποταμού περιοχών, σχέσεις που σε κάποιες περιόδους εντάθηκαν και αφορούσαν όλους τους τομείς: οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, πνευματικό. Οι στρατιωτικές και οχυρωματικές δραστηριότητες⁶ και οι πολιτικοί χειρισμοί του Μ. Κωνσταντίνου⁷ και των διαδόχων του για την αποκατάσταση του δουναβικού συνόρου καθώς και οι προσωρινές προσαρτήσεις χαμένων εδαφών της Αυτοκρατορίας από τον Κωνσταντίνο και τον Ιουστινιανό⁸ συνετέλεσαν σε μια ουσιαστική ανόρθωση της στρατιωτικής, οικονομικής και αστικής ζωής των ρωμαιοβυζαντινών πόλεων της βόρειας όχθης του Δούναβη, από το πρώτο μισό του 4ου μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα. Η ανασυγκρότηση των βορειοδουναβικών πόλεων Dierna, Drobeta, Sucidava, Constantiniana Daphne, Barboși, Aliobrix, Turris, των οικισμών και των κάστρων Micia,

4. Βλ. D. Teodor, *Romanitatea carpato-dunareană și Bizanțul în veacurile V-XI, e.n.*, Ιάσι 1981, σ. 11· L. Okamura, *Roman Withdrawals from Three Transfluvial Frontiers*, στο *Shifting Frontiers*, σ. 17-19.

5. Tudor, *Oltenia*, σ. 415-416, όπου οι πηγές και η σχετική βιβλιογραφία· βλ. επίσης, O. Tororu, *Romanitatea tîrzie și straromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Κραϊόβα 1976, σ. 14, σημ. 7· Okamura, *Withdrawals*, σ. 18-19.

6. Βλ. I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, τόμ. II, Βουκουρέστι 1968, σ. 381-390· E. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Organisation des skythischen Limes im 4.-6. Jahrhundert*, στο *Limes*, σ. 444-445· Tudor, *Oltenia*, σ. 416-452· A. Barnea, *Einige Bemerkungen zur Chronologie des limes an der unteren Donau in spätrömischer Zeit*, *Dacia N. S.* 34 (1990), σ. 286· R. Ivanov, *The Defence System along the lower Danube between Dorticum and Dorostorum from Augustus to Mauricius*, Σόφια 1999, σ. 312· Kulikowski, *Constantine*, σ. 357-360.

7. Εδώ αξίζει να αναφερθεί το περίφημο *foedus* που υπεγράφη μεταξύ του Μ. Κωνσταντίνου και των Γότθων το 332, εξασφαλίζοντας την ειρήνη ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και τους Γότθους για 32 περίπου χρόνια. Γενικά για το πρόβλημα των πολιτικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας και των Γότθων, βασικό είναι το βιβλίο του Ε. Χρυσού, *Το Βυζάντιον και οι Γότθοι*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 145· ειδικά για το *foedus* και τις συνέπειες του, βλ. σ. 55-76 όπου οι πηγές και πλούσια βιβλιογραφία. Επίσης, Kulikowski, *Constantine*, σ. 360-361. Για την έννοια του όρου *foedus*, βλ. επίσης, E. Chrysos, *Legal Concepts and Patterns for the Barbarians' Settlement on Roman Soil*, στο E. Chrysos - A. Schwarz (επιμ.), *Das Reich und die Barbaren*, Βιέννη - Κολωνία 1989, σ. 13-23.

8. Βλ. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* IV, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. IV, *De Aedificiis*, Λιψία 1964, σ. 102-149· Tudor, *Oltenia*, σ. 456-463· Sofia Patoura-Hatzopoulou, *L'oeuvre de réconstitution du limes danubien à l'époque de l'empereur Justinien 1er*, *RESEE* 18/1 (1980), σ. 95-109· F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region*, c. 500-700, Κέμπριτζ 2001, σ. 152-166.

Tibiscum, Putinei, Pietroasele, η ανακατασκευή επίσης παλαιότερων στρατιωτικών και εμπορικών δρόμων⁹ και τέλος η ανέγερση γεφυρών στον Δούναβη, όπως ήταν εκείνη του Μ. Κωνσταντίνου που ένωσε την Oescus με τη Sucidava,¹⁰ έδωσαν παράταση ζωής στις βορειοδουναβικές περιοχές.

Από την άλλη πλευρά, η περιοδική επιδείνωση και η όξυνση συχνά των πολιτικο-στρατιωτικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας με τους βαρβαρικούς λαούς είχαν ως άμεση συνέπεια την ύφεση ή ακόμη τη διακοπή των εμπορικο-οικονομικών τους σχέσεων. Οι πόλεμοι του Ουάλη (367-369) εναντίον των Γότθων, για παράδειγμα, οδήγησαν αρχικά στην εξασθένηση των εμπορικών συναλλαγών τους και αργότερα στην πλήρη σχεδόν διακοπή τους με την αναστολή της εισαγωγής βυζαντινών προϊόντων βορείως του Δούναβη και με δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή των Γότθων.¹¹ Θυμίζω στο σημείο αυτό τη συνθήκη ειρήνης που υπεγράφη πάνω στο Δούναβη μεταξύ Αθανααρίχου και Ουάλη το 369, η οποία έθετε αυστηρά όρια στις σχέσεις των δύο πλευρών. Εκτός της διακοπής των εμπορικών συναλλαγών το νέο πλαίσιο των γοθο-βυζαντινών σχέσεων οδήγησε στους διωγμούς του Αθανααρίχου εναντίον των χριστιανών της «Γοτθίας». Αργότερα, οι συνεχείς επιδρομές των Ούννων στις νοτιοδουναβικές επαρχίες, οι οποίες κορυφώθηκαν με τις φοβερές καταστροφές πολλών ιλλυρικών και θρακικών πόλεων στο χρονικό διάστημα 442-443 και 447-448, επιφέροντας ταυτόχρονα την οικονομική τους κατάρρευση, οδήγησαν μοιραία στην υποχώρηση ή και τη βίαιη ρήξη των εμπο-

9. Βλ. E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XII descoperite în România*, Βουκουρέστι 1976, σ. 241-244, 249-250 του ίδιου, *Epigraphische Beiträge*, σ. 445-446 Tudor, *Oltenia*, σ. 415-470 V. Velkov, *Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen*, στο *Symposion Tutzing*, σ. 152.

10. Σχετικά με την κατασκευή από τον Μ. Κωνσταντίνο της γέφυρας Oescus-Sucidava, βλ. στις πηγές Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus* 41, 18, σ. 60: *Pons per Danubium ductus*: Πασχάλιον Χρονικόν, έκδ. L. Dindorf (CSHB), Βόννη 1832, σ. 527: *Κωνσταντίνος ό εύσεβής τόν Δανουβίν πλειστάκις έπέρασεν, και γέφυραν αυτώ λιθίνην έποίησεν* Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 28: *Τούτω τώ έτει Κωνσταντίνος ό εύσεβής τόν Δανουβίν περάσας γέφυραν έν αυτώ λιθίνην πεποίηκε και τούς Σκύθας ύπέταξεν*. Πρβλ. D. Tudor, *Les ponts romains du Bas - Danube*, Βουκουρέστι 1974, σ. 135-166 I. Barnea, *Le Danube, voie de communication Byzantine*, στο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 577.

11. Για τους πολέμους του Ουάλη εναντίον των Γότθων, βλ. Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. I-IV, Βερολίνο 1970-1975, τόμ. IV, σ. 64-68 Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, έκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. I, Λιψία 1965, σ. 205-207 Ευνάπιος, *Ιστορία ή μετά Δέξιππον* 37, έκδ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, τόμ. II (Text, Translation and Historiographical Notes), Λίβερπουλ 1983, σ. 52 Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 10-11, έκδ. F. Paschoud, *Zosime Histoire nouvelle*, τόμ. I-III/2, Παρίσι 1971-1989, τόμ. II/2, σ. 271-273. Πρβλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. I (*De l'Etat romain à l'Etat byzantin*, 284-476), Παρίσι 1959, σ. 186 E. A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Οξφόρδη 1963, σ. 18 Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 394-395 Χρυσός, *Γότθοι*, σ. 94-95 H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, Μόναχο 1981, σ. 72-74 N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century A. D.*, Berkeley - Los Angeles - Λονδίνο 2002, σ. 127-147.

ρικών και πολιτισμικών δεσμών που διατηρούσαν προηγουμένως οι βορειοδουναβικοί λαοί με την Αυτοκρατορία.¹²

Η εμπόλεμη κατάσταση στην οποία βρέθηκαν Γότθοι και Βυζαντινοί το 467 προκάλεσε, εκτός των άλλων, τη διακοπή ανταλλαγής προϊόντων με βαριές και δυσάρεστες συνέπειες για την επιβίωση των πρώτων. Η τρομερή έλλειψη καταναλωτικών αγαθών ανάγκασε τους Γότθους να δεχθούν από τους βυζαντινούς στρατηγούς όρους με πολύ μεγάλο κόστος για την πολιτική τους ενότητα και την εθνική τους επιβίωση.¹³

Το ίδιο συνέβη αργότερα, το 598, όταν οι Βυζαντινοί και οι Άβαροι βρέθηκαν σε εμπόλεμη κατάσταση σε περιοχή του Δούναβη, κοντά στην Τόμι (σημ. Κωνσταντζα). Στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν οι Βυζαντινοί εκείνοι που οδηγήθηκαν σε απόγνωση από τον λιμό και ζήτησαν ανακωχή από τον χαγάνο για την προμήθεια τροφίμων.¹⁴ Και οι δύο πληροφορίες που προαναφέρθηκαν σχετικά με τον λιμό των Βυζαντινών κατά τους αβαροβυζαντινούς πολέμους και τον λιμό των «Σκυθών» το 467, μαρτυρούν την ανάγκη διεξαγωγής εμπορικών συναλλαγών, ακόμη και σε περιόδους πολέμου.

I

Ο Δίων Χρυσόστομος μας πληροφορεί ότι πριν ακόμη κατακτηθεί η Δακία από τους Ρωμαίους, έμποροι Ρωμαίοι περνούσαν τον Δούναβη και αγόραζαν ή πωλούσαν προϊόντα τους σε βορειοδουναβικές περιοχές.¹⁵ Ο Τάκιτος αναφέρει ότι τον 1ο αιώνα

12. Σχετικά με τις επιδρομές των Ούννων στη Θράκη, την Άνω Μυσία και το Ιλλυρικό, βλ. Σωζομένος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VIII, 25.1 και IX, 5.1-7, έκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte*, (GCS 50), Βερολίνο 1960, σ. 383, 396-397 Πρίσκο, *Αποσπάσματα*, 6, 1· 9, 1 και 9, 3, έκδ. Blockley, *Fragmentary Classicising Historians*, σ. 230, 234-240· Μαρκελλίνος Κόμης, *Chronicon*, α. 441-442, 447, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, XI/2, Βερολίνο 1894, σ. 80-82· *Πασχάλιον Χρονικόν*, σ. 583. Πρβλ. νεότερη βιβλιογραφία: P. Lemerle, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle*, *RH* 211 (1954), σ. 279· F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, τόμ. IV (*Die Europäischen Hunnen*), Βερολίνο 1962, σ. 291-292· O. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Βιέννη - Κολωνία - Γκρατς 1978, σ. 80-93· G. Wirth, *Attila. Das Hunnerreich und Europa*, Στουτγάρδη 1999, σ. 60-63, 69· M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)*, [Pontic Provinces of the Later Roman Empire I] Άμστερνταμ 2006, σ. 29, 131.

13. Ὅτι Ἀναγίστου καὶ Βασιλίσκου καὶ Ὀστρου καὶ ἄλλων τινῶν στρατηγῶν Ῥωμαίων τοὺς Γότθους ἔξ τινα κοῖλον χρόνον συγκλεισάντων καὶ πολιορκούντων, λιμῶ τε πιεζομένων τῶν Σκυθῶν σπάνει τῶν ἐπιτηδείων, πρεσβείαν παρὰ τοὺς Ῥωμαίους ποιήσασθαι, ὥστε αὐτοὺς εἰ ἐνδιδοῦσι νεμομένους γῆν ὑπακοῦει αὐτῶν ἔξ τι ἂν θέλοιεν ... βουλευόμενοι οἱ τὰς Ῥωμαϊκὰς τάξεις διέποντες τροφᾶς χορηγήσειεν αὐτοῖς ὑπέσχοντο ἄχρι τῆς βασιλείως ἐπιτροπῆς, εἴ γε σφᾶς αὐτοὺς διέλοιεν ὥσπερ καὶ τὸ Ῥωμαϊκὸν διακέκριται πληθὸς ... τῶν δὲ Σκυθῶν τοὺς ἀπαγγελθέντας διὰ τῶν πρέσβων προσδεξαμένον λόγους καὶ ἔς τούτους σφᾶς αὐτοὺς ταξάντων μόρας (Πρίσκο, *Αποσπάσματα*, 49, σ. 356).

14. Βλ. παρακάτω, σημ. 111-114.

15. Δίων Χρυσόστομος, *Λόγοι*, 12, 17, έκδ. T. E. Page et al. (LCL, *Dio Chrysostom Discourses*), τόμ. II, Λονδίνο 1950, σ. 20.

μ.Χ. οι Γερμανοί αγόραζαν από τους Ρωμαίους κρασί ενώ οι ηγέτες και οι απεσταλμένοι τους δέχονταν συχνά ως δώρα αργυρά αγγεία.¹⁶ Σημαντικές είναι επίσης οι πληροφορίες που μας παρέχει ο Δίων Κάσιος, καθώς αφορούν περιοχές βορειοδουναβικές, γειτονικές της ρωμαϊκής Δακίας αλλά και λαούς που ζούσαν σε αυτές. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε κάποια συνθήκη ειρήνης (174 μ.Χ.) μεταξύ Μάρκου Αυρηλίου και εκπροσώπων των Μαρκομάνων, δια της οποίας δεν επιτρεπόταν στους βαρβάρους να πλησιάσουν τον Δούναβη σε απόσταση μικρότερη των 38 σταδίων, ενώ με την ίδια συνθήκη ορίζονταν οι τόποι και οι μέρες για το μεταξύ τους εμπόριο. Αυτό αποτέλεσε σοβαρό πλήγμα για τον συγκεκριμένο λαό αφού δεν θα μπορούσε στο εξής να προμηθεύεται μεταλλικά προϊόντα, όπλα και χρυσό.¹⁷ Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει επίσης ότι οι Γιαζύοι (βαρβαρική φυλή της περιοχής του Δούναβη) αγόραζαν προϊόντα από τους Ρωμαίους.¹⁸

Στις αρχές του 3ου αι., εποχή του αυτοκράτορα Μακρίνου, ο μετέπειτα ρωμαίος αυτοκράτορας Μαξιμίνος, μετά τη στρατιωτική του υπηρεσία, επέστρεψε στη γενέτειρά του στη Θράκη, όπου αγόρασε μεγάλες εκτάσεις γης και επιδόθηκε σε εκτενές εμπόριο με Γότθους και Αλανούς κατά μήκος του Δούναβη.¹⁹ Ο Ζώσιμος αναφέρεται στην ανθηρή οικονομική κατάσταση των παραλιακών πόλεων της Μικράς Σκυθίας και στη δράση ρωμαίων εμπόρων βορείως του Δούναβη, μέσα στις τάξεις των βαρβάρων. Στα μέσα του 3ου μ.Χ. αιώνα, οι Γότθοι όταν είδαν τον πλούτο των Ρωμαίων προσπάθησαν να τους μμηθούν στα έργα και κατασκεύασαν προς τούτο πλοία εμπορικά με τη βοήθεια των αιχμαλώτων και των εμπόρων που βρισκόνταν ανάμεσά τους: *θεασάμενοι (τὸν πλοῦτον ὃν ἐπηγάγοντο, καὶ εἰς ἐπιθυμίαν ἐλθόντων τοῦ δρᾶσαι τὰ παραπλήσια, πλοῖα μὲν κατεσκευάζετο, τῶν συνόντων αὐτοῖς αἰχμαλώτων ἢ ἄλλως κατ' ἐμπορίαν ἐπιμυνημένων ὑπουργησάντων εἰς τὴν τούτων δημιουργίαν)*.²⁰ Είναι γνωστά, εξάλλου, τα πλούσια *ἐμπόρια* της Θράκης *Pirentensium*, *Pizos* και *Disconduratera*, τα οποία γνώρισαν μεγάλη οικονομική άνθηση τον 3ο αιώνα.²¹ Τη διακίνηση των εμπορευμάτων, από οικισμό σε οικισμό στις περιοχές της Θράκης, διευκόλυνε η μεγάλη οδική αρτηρία Σιγγηδόνα - Σερδική - Φιλιπούπολη

16. Τάκιτος, *Germania* (De origine et situ Germanorum liber), V και XXIII, έκδ. A. Mauersberger, Φρανκφούρτη 1980, σ. 30-32, 62.

17. Δίων Κάσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* LXXII, 15, έκδ. E. Capps et al. (LCL, *Dio's Roman History*), τόμ. IX, Λονδόνιο 1927, σ. 34. A. Birley, *Mark Aurel, Kaiser und Philosoph*, Μόναχο 1977, σ. 325.

18. Δίων Κάσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* LXXII, 11.3, σ. 14.

19. Βλ. SHA II, 19, 4.4, έκδ. E. Hohl, Λιψία 1965, σ. 5: *sub Macrino ... a militia desiit et in Thracia in vico, ubi genitus fuerat, possessiones comparavit ac semper cum Gothis commercia exercuit*.

20. Βλ. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* A, 34, τόμ. I, σ. 31.

21. Γενικά για τις πόλεις-εμπόρια της Θράκης, βλ. V. Velkov, *Thrace and Lower Moesia during the Roman and Late Roman Epoch*, *Klio* 63/2 (1981), σ. 477-478, 481· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 150-154.

– Αδριανούπολη – Κωνσταντινούπολη, η οποία δημιουργούσε πολύ ευνοϊκές συνθήκες για την εμπορική και οικονομική ανάπτυξη των αγροτικών οικισμών.²²

Πηγές του 4ου και 5ου αιώνα υπογραμμίζουν τη γονιμότητα και τον πλούτο της θρακικής και παννονικής γης και αποκαλύπτουν τις μεγάλες τους δυνατότητες σε παραγωγή σιτηρών, φρούτων, ζώων και άλλων ειδών εμπορίου.²³ Η περιγραφή από τον Σωζομένο της Μικράς Σκυθίας με την πρωτεύουσά της Τόμι, στην εποχή του Ουάλη, είναι αποκαλυπτική της μεγάλης οικονομικής άνθησης που γνώρισαν οι περιοχές της Θράκης τον 4ο αιώνα.²⁴ Ο Λατίνος συγγραφέας Claudius Mamertinus αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας Ιουλιανός «επισκέφθηκε όλες τις πόλεις που βρισκόνταν κατά μήκος του Δούναβη, άκουσε τις φωνές όλων, διευκόλυνε τη ζωή τους και αποκατέστησε την ευτυχία».²⁵ Τον Λατίνο πανηγυριστή επιβεβαιώνει ο Αμμιανός Μαρκελλίνος επισημαίνοντας ότι στην εποχή του Ιουλιανού πραγματοποιήθηκαν σημαντικά οχυρωματικά έργα σε όλες τις πόλεις της διοίκησης της Θράκης και ιδιαίτερα στα *castra* και τα *castella* του Δούναβη, τα οποία ήταν ιδιαίτερα εκτεθειμένα στις βαρβαρικές επιδρομές.²⁶

Το απεριόριστο λοιπόν ενδιαφέρον των βυζαντινών αυτοκρατόρων του α΄ μισού του 4ου αιώνα για τη στρατιωτική οχύρωση, την πολιτική σταθερότητα και την οικονομική ευμάρεια των παραδουνάβιων περιοχών και οι άριστες σχέσεις Γόθων και Βυζαντινών, μετά τη συνθήκη του 332, αποτέλεσαν τις βασικές προϋποθέσεις για εκτενείς και ελεύθερες μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές.²⁷ Η σπουδαιότητα που απέδιδε η Αυτοκρατορία στην περιοχή και στο εξωτερικό εμπόριο με τους λαούς του Δούναβη επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ο έλεγχος του εμπορίου στη Μυσία, τη Σκυ-

22. Βλ. V. Velkov, Les campagnes et la population rurale en Thrace au IVe-VIe siècles, *BBul* 1 (1962), σ. 35. Για τη λεγόμενη Βασιλική Οδό, βλ. G. Škrivanić, Roman Roads and Settlements in the Balkans, στο *Historical Geography of the Balkans*, σ. 119-121, 129. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Το οδικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου και η σημασία του κατά τους μέσους χρόνους (Γενικές επιστημονικές και προτάσεις έρευνας), στο *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σ. 53-54.

23. *Moesiam et Daciam, provincias sibi quidem sufficientes, frigora autem magna habentes, quarum civitas magna Naissus dicitur. Deinde Pannonia regio, terra dives in omnibus, fructibus, quoque et iumentis et negotiis, ex parte et mancipiis...* (*Expositio Totius Mundi et Gentium* LVII, έκδ. J. Rougé [*Sources Chrétiennes* 124], Παρίσι 1966, σ. 196). Μ. Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινών και εν γένει παλαιохριστιανικών χρόνων*, Αθήνα 1996, σ. 197.

24. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος πολλὰς μὲν ἔχει καὶ πόλεις καὶ κάμας καὶ φρούρια, μητρόπολις δὲ ἐστὶ Τόμις, πόλις μεγάλη καὶ εὐδαίμων, παράλιος ἐξ εὐωνύμων εἰσπλέοντι τὸν Εὐξείνιον καλούμενον πόντον (Σωζομένος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* VI, 21.3, σ. 263). Σοφία Πατούρα, Βιοτεχνική παραγωγή και συναλλαγές στις ελληνικές αποικίες της δυτικής ακτής του Ευξείνου Πόντου (4ος-6ος αι.), στο *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, σ. 280.

25. Βλ. Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 393, όπου και η σχετική πηγή.

26. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXII, 7.7, τόμ. III, σ. 18' XXVII, 4.6, τόμ. IV, σ. 62. R. Browning, *The Emperor Julian*, Λονδίνο 1975, σ. 119. Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 25.

27. Lenski, *Failure*, σ. 126-127.

θία και τον Πόντο είχε ανατεθεί σε έναν υψηλό κρατικό αξιωματούχο, τον *Comites commerciorum*.²⁸

Η όξυνση όμως των πολιτικο-στρατιωτικών σχέσεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας και των Γόθων, η οποία προκλήθηκε από την άμεση ανάμειξη των τελευταίων στα εσωτερικά προβλήματα της Αυτοκρατορίας²⁹ και οι βυζαντινο-γοτθικοί πόλεμοι που ακολούθησαν από το 367 έως το 369³⁰ οδήγησαν μοιραία στη διακοπή των εμπορικών τους σχέσεων. Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, περιγράφοντας την τραγική θέση στην οποία βρέθηκαν οι Γότθοι από την παντελή έλλειψη τροφίμων, μνημονεύει πολλές πρεσβείες τους προς τον αυτοκράτορα Ουάλη, με την παράκληση να συγκατανεύσει για ειρήνη και να τους συγχωρήσει τα λάθη.³¹

Η πληροφορία του Αμμιανού δεν αποτελεί μια απλή μόνο μαρτυρία για τη συνέχια ή τη διακοπή των εμπορικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας με τους Γότθους απηχεί κυρίως την πολιτική που εφάρμοξε η βυζαντινή αυτοκρατορία στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, αλλά και αργότερα,³² απέναντι στους γειτονικούς της βαρβαρικούς λαούς. Τα μέτρα των οικονομικών κυρώσεων που εφαρμόζονται σήμερα από τις μεγάλες δυνάμεις εις βάρος μικροτέρων κρατών, σε περιόδους όξυνσης των πολιτικο-στρατιωτικών τους σχέσεων, εφαρμόζονταν με επιτυχία και από το Βυζάντιο και μάλιστα από τους πρώτους αιώνες της ζωής του. Η σχέση οικονομικής εξάρτησης των μικρών βαρβαρικών λαών από τη μεγάλη δύναμη της εποχής, τη βυζαντινή αυτοκρατορία, σχέση που επέβαλε η ίδια η Αυτοκρατορία με πολύ εύλεκτο τρόπο (προώθηση προϊόντων και πολυτελών ειδών είτε μέσω του εμπορίου είτε ως δώρα) οδηγούσε συχνά και σε πολιτική, στρατιωτική και κοινωνική εξάρτηση. Κατά συνέπεια, η διακοπή αυτής της σχέσης, ζωτικής σημασίας για τους βαρβάρους, στους οποίους διασφάλιζε την προμήθεια προϊόντων, θα επέφερε αναμφίβολα την πολιτική αποσταθεροποίηση, τη στρατιωτική

28. Βλ. *Notitia Dignitatum*, Or. XIII, 6.8, έκδ. O. Seek, Βερολίνο 1876, σ. 35-36. Πρβλ. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 131-133, όπου επιγραφή της Κάλλατις (Callatis) περιέχει αναφορά σε κόμη και εξάγιο· A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire (284-602)*, τόμ. II, Οξφόρδη 1964, σ. 826-827. Αργότερα, οι *Comites commerciorum* αντικαθίστανται από τους *commercarii*, οι οποίοι κατ' αρχάς εγκαθίστανται σε συνοριακές μόνο θέσεις, ενώ αργότερα καλύπτουν όλη σχεδόν την επικράτεια της Αυτοκρατορίας· βλ. H. Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance. L' "octava", le "kommerkion" et les commerciaires*, Παρίσι 1963, σ. 164-165· N. Oikonomides, *Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: the Seals of Kommerkiarioi*, *DOP* 40 (1986), σ. 33-53.

29. Βλ. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVI, 10.5, τόμ. IV, σ. 46. Πρβλ. Piganiol, *Empire chrétien*, σ. 154· Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 393-394· Χρυσός, *Γότθοι*, σ. 94-95.

30. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.2-6, τόμ. IV, σ. 66· Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Δ, 10, τόμ. II/2, σ. 271-272.

31. *Aderant post diversos ... dein quod commercii vetitis ultima necessarium inopia barbari stringebantur, adeo ut, legatos supplices saepe mittentes, venialem poscerent pacem* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.7, τόμ. IV, σ. 66).

32. Βλ. παρακάτω, σημ. 88, όπου πρεσβεία των Ούννων ζητάει από τον Λέοντα Α΄ την επανάληψη των εμπορικών σχέσεων.

διάλυση, την κοινωνική εξαθλίωση και την πολιτιστική οπισθοδρόμηση. Οι απεγνωσμένες, λοιπόν, προσπάθειες του Αθανάριχου και των άλλων Γότθων φυλάρχων να προσεγγίσουν το Βυζάντιο για την επίσπευση της συνθήκης, μαρτυρούν την αγωνία τους να αποφύγουν όλες τις παραπάνω δυσμενείς για το έθνος τους συνέπειες.

Με τη συνθήκη ειρήνης του 369,³³ η οποία συνήφθη μεταξύ του Ουάλη και του Αθανάριχου, δημιουργήθηκε ένα νέο πλαίσιο για τις βυζαντινο-γοτθικές σχέσεις. Ο βασιλεύς, όπως τονίζει ο Θεμίστιος στον *Ἐπὶ Εἰρήνης Οὐάλεντι Λόγο* του, *καίτοι μεγαλοδωρότατος ὢν, ὅμως τηνικαῦτα οὐκ ἠσχύνθη φειδωλότατος νομισθῆναι ... καὶ τὸ σύνηθες αὐτῶν σιτηρέσιον παρητέτο, καὶ ἀντὶ τῶν τοσῶνδε τῶν πρότερον κομιζομένων μόλις ἐνὶ συνεχώρει ... οὕτω δὲ διὰ πάντων ἐφιλονείκησε δῆλον ποιῆσαι οὐκ ἀγαπήσας αὐτὸς τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ φεισάμενος τῶν βαρβάρων.* Στη συνέχεια ο Θεμίστιος, σημειώνοντας τους βαρύτερους από τους όρους που έθεσε ο Ουάλης στους Γότθους, αναφέρει: *ὥστε οὐδὲ τὰς ἐμπορίας αὐτοῖς οὐδὲ τὰς ἀγοράς, ἅς ἐπὶ τῆς προτέρας εἰρήνης ἐπ' ἀδείας εἶχον ὅποι βούλοιντο ποιεῖσθαι, νῦν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν ἀφήκεν.*³⁴ Η αναφορά του Θεμίστιου σε εμπόρια και αγορές, οι οποίες προηγουμένως λειτουργούσαν ελεύθερα και όπου ήθελαν οι Γότθοι, αποκαλύπτει τη μεγάλη έκταση των εμπορικών συναλλαγών Γότθων και Βυζαντινών και την ελεύθερη διακίνηση των εμπορών καθ' όλη την περίοδο των ειρηνικών τους σχέσεων. Εξάλλου, το γεγονός ότι ο Ουάλης περιόρισε τον αριθμό των *ἐμπορίων* σε δύο μόνο πόλεις στην όχθη του Δούναβη, *καίτοι τοῦ κέρδους ὑπάρχοντος κοινού τοῖς ἔθνεσιν ἀμφοτέροις ἐκ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐν χρεΐα συναλλαγμάτων,*³⁵ υποδηλώνει την ύπαρξη και τη λειτουργία πολλών εμπορικών κέντρων σε όλο το μήκος του Κάτω Δούναβη κατά την προηγούμενη ειρηνική περίοδο.

Είναι πολλοί οι λόγοι που υποχρέωσαν τον Ουάλη να συμπεριλάβει στη συνθήκη δυσμενείς για τους Γότθους όρους. Η κλονισμένη εμπιστοσύνη του προς την πολιτική συμπεριφορά τους³⁶ και το αμφίβολο αποτέλεσμα των πολέμων στον Δούναβη (καμιά ουσιαστική νίκη επί των Γότθων δεν πραγματοποιήθηκε) του επέβαλαν να τηρήσει απέναντί τους στάση συγκρατημένη και επιφυλακτική. Εξάλλου, η ερμηνεία που επι-

33. Βλ. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.9, τόμ. IV, σ. 68· Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 203· Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Δ, XI, τόμ. II/2, σ. 272-273. Πρβλ. την ειδική μελέτη του K. K. Klein, *Der Friencschluss von Noviodunum*, *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* 5 (1952), σ. 189-192· G. Dagron, *L'Empire au IVe s. et les traditions politiques d'hellénisme. Le témoignage de Themistios*, *TM* 3 (1968), σ. 96· Χρυσός, *Γότθοι*, σ. 101· Barnea, *Danube*, σ. 578-579· Lenski, *Failure*, σ. 132-133· F. M. Ausbüttel, *Germanische Herrscher. Von Arminius bis Theoderich*, Ντάρμστατ 2007, σ. 62-63.

34. Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 205-206.

35. Θεμίστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 206· Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 63.

36. Τη δυσπιστία των Βυζαντινών προς τους Γότθους, ύστερα από τη μακροχρόνια φιλία τους, απηχεί μια φράση του Αμμιανού Μαρκελλίνου, ο οποίος αναφέρεται στην άφιξη του στρατηγού Βίκτωρα στο στρατόπεδο των Γότθων, προκειμένου να πληροφορηθεί *quam ob causam gens amica Romanis, foederibusque longae pacis obstricta, tyranno dederat adminicula, bellum principibus legitimiis infenti* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.1, τόμ. IV, σ. 64-66).

χειρεί ο Θεμιστίος για τον περιορισμό των εμπορικών κέντρων αποκαλύπτει και μιαν άλλη πτυχή της υπόθεσης: εκείνη της δράσης εμπόρων-κατασκοπών στις ελεύθερες αγορές του Δούναβη:³⁷ *δύο μόνως πόλεις τῶν ποταμῶ προσφωτισμένων ἐμπόρια κατεσκευάσατο. τοῦτο δὲ ἦν ἅμα μὲν σημεῖον τοῦ πάντα ἐπιτάττοντα τοῖς βαρβάρους τὰς σπονδὰς ποιεῖσθαι, ἅμα δὲ πρόνοια τοῦ κακουργοῦντας ἤττον λανθάνειν, ἀποκλεισμένης αὐτοῖς εἰς τὰ ὠρισμένα χωρία τῆς ἐπιμιξίας.*³⁸ Επιπλέον, η απορρόφηση των προϊόντων της Μικρᾶς Σκυθίας και της Κάτω Μυσίας από τα αυτοκρατορικά στρατεύματα, τα οποία για τρία ολόκληρα χρόνια παρέμεναν στις δουναβικές περιοχές, περιόρισε στο ελάχιστο τη δυνατότητα εμπορικών συναλλαγών με ξένους λαούς.

Η κρίσιμη οικονομική κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι παραδουνάβιες, πλούσιες άλλοτε, περιοχές και η αδυναμία τους όχι μόνο να εξάγουν προϊόντα αλλά και να τροφοδοτήσουν τα μεθοριακά στρατεύματα, ανάγκασαν τον Ουάλη να εκδώσει διάταγμα προς τον ύπαρχο της Ανατολής Αυξόνιο, στις 3 Μαΐου του 369, με το οποίο του ζητούσε να αποστείλει τρόφιμα στα στρατόπεδα της βόρειας Θράκης.³⁹ Τη μεταφορά των προϊόντων με πλοία από τη Μαύρη Θάλασσα και τη διανομή τους στις παραδουνάβιες πόλεις-κάστρα και στα οχυρά περιγράφει ο Ζώσμος,⁴⁰ τον οποίο επιβεβαιώνει ο Θεμιστίος, καθώς υπήρξε αυτόπτης μάρτυς των γεγονότων του Κάτω Δούναβη την εποχή του Ουάλη.⁴¹ Η περιγραφή του Ζώσμου για τη μεταφορά των τροφίμων *με πλήθος ὀλκάδων ... διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Ἰστρου ... κἀντεῦθεν διὰ τῶν ποταμῶν πλοίων ταῖς ἐπικειμέναις τῷ ποταμῷ πόλεσιν*, αποσαφηνίζει τη διαδρομή και τα μέσα μεταφοράς των προϊόντων, τα οποία προοριζόνταν άλλοτε για τον στρατό και άλλοτε για εμπόριο.

Σχετικά με τις δύο πόλεις που όρισε ο Ουάλης ως εμπορικά κέντρα με τη συνθήκη του Νοβιόδουνου προκύπτουν τα παρακάτω ερωτήματα: α) βρισκόνταν στη βόρεια ή τη νότια όχθη του ποταμού; και β) με ποιες ακριβώς πόλεις-φρουρία του δουναβικού *limes* ταυτίζονται;

Από τον Ζώσμο προέρχεται η πληροφορία ότι στη συνθήκη του Νοβιόδουνου ορίσθηκαν μεταξύ των άλλων και τα εξής: *Ῥωμαίους μὲν ἔχειν μετὰ πάσης ἀσφαλείας ὄσα πρότερον εἶχον, βαρβάρους τε ἀπέγνωστο μὴ περαιουῖσθαι μηδὲ ὄλωσ ποτὲ τοῖς*

37. Ο Προκόπιος (Ἀνέκδοτα 30, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. III, *Historia Arcana*, Λιψία 1963, σ. 183) αναφέρει δράση Ρωμαίων και Περσῶν εμπόρων-κατασκοπών κυρίως την εποχή του Ιουστινιανού. Βλ. σχετικά E. Winter - Beate Dignas, *Rom und das Perserreich. Zwei Weltmächte zwischen Konfrontation und Koexistenz*, Βερολίνο 2001, σ. 174-175, 213-214, 253.

38. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 206. Lenski, *Failure*, σ. 136-137.

39. Θεοδοσιανός κώδικας, *Codex Theodosianus* VII, 4,15, ἐκδ. Th. Mommsen, τόμ. I/2, Δουβλίνο-Ζυρίχη 1971, σ. 318.

40. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 10, τόμ. II/2, σ. 271-272. Πρβλ. Velkov, *Campaignes*, σ. 42.

41. Θεμιστίος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 206. Lenski, *Failure*, σ. 131. Σχετικά με τον Λόγο 10, *Ἐπὶ τῆς Εἰρήνης Οὐάλεντι*, του Θεμιστίου, βλ. I. Barnea, *Themistios despre Scythia Minor*, *SCIVA* 18/4 (1966), σ. 563-574.

*Ρωμαίων επιβαίνειν όροις.*⁴² Από τη μια πλευρά, λοιπόν, η Αυτοκρατορία διατηρεί τις βορειοδουναβικές της κτήσεις, δηλαδή φρούρια, προγεφυρώματα, εμπορικά κέντρα, δρόμους κ.λπ., ενώ από την άλλη αφαιρείται από τους Γότθους το δικαίωμα να περάσουν στο εξής τον Δούναβη και να εισέλθουν σε ρωμαϊκό έδαφος. Η μαρτυρία του Ζώσμου αποσαφηνίζει το πρόβλημα ως προς το πρώτο του σκέλος. Ο Ουάλης όρισε ως κέντρα εμπορικών συναλλαγών της Αυτοκρατορίας με τους Γότθους πόλεις που βρισκόταν στη βόρεια όχθη του ποταμού, προφανώς για λόγους εδαφικής ασφάλειας. Η εμπιστοσύνη των Βυζαντινών προς τους Γότθους, όπως προαναφέρθηκε, είχε κλονισθεί και η κρισιμότητα στην οποία είχαν οδηγηθεί οι σχέσεις τους δεν παρείχαν καμιά εγγύηση για το μέλλον.

Στο δεύτερο ερώτημα, η απουσία από τις πηγές οποιασδήποτε αναφοράς σχετικής με το θέμα, περιορίζει τη δυνατότητα συγκεκριμένης απάντησης. Από αρχαιολογικής πλευράς πάντως έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι το ένα εκ των δύο κέντρων-εμπορίων βρισκόταν απέναντι από το Νοβιόδουνο, σημείο στο οποίο υπεγράφη η συνθήκη, και το άλλο στην Constantiana Daphne, η οποία, σύμφωνα με την περιγραφή του Προκόπιου στο *Περί Κτισμάτων*, βρισκόταν στη βόρεια όχθη του Δούναβη, απέναντι από το φρούριο Transmarisca.⁴³

Και ενώ ο Ουάλης με τη συνθήκη του Νοβιόδουνου (Noviodunum) όριζε τα παραπάνω δύο κέντρα για τις εμπορικές συναλλαγές Βυζαντινών και Γότθων, ο αδελφός του Βαλεντινιανός, αυτοκράτορας της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, θα ιδρύσει δύο χρόνια αργότερα (371) *a fundamentis* μία άλλη πόλη-*Commercium* στο Strigonion (Gran) για τις εμπορικές συναλλαγές στην περιοχή του Μέσου Δούναβη.⁴⁴

Ο περιορισμός όμως των εμπορικών ανταλλαγών Αυτοκρατορίας και βαρβάρων, σε αυτή τη χρονική περίοδο, δεν αφορά μόνο στη μείωση του αριθμού των εμπορικών κέντρων επεκτείνεται και στα είδη των εμπορευμάτων που εξάγονταν από την Αυτοκρατορία. Με ένα διάταγμα του 370-375 προς τον στρατιωτικό διοικητή της Θράκης Θεόδοτο, οι αυτοκράτορες Ουάλης, Βαλεντινιανός και Γρατιανός απαγόρευσαν την εξαγωγή κρασιού, λαδιού και άλλων υγρών προϊόντων στο *barbaricum*.⁴⁵ Ωστόσο, δεν είναι μόνο οι οικονομικές κυρώσεις που στο πλαίσιο της συνθήκης του Νοβιόδου-

42. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 11, τόμ. II/2, σ. 272-273.

43. Βλ. Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 395. Για το φρούριο Constantiniana Daphne, βλ. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* IV, 7, σ. 132. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5,2, τόμ. IV, σ. 66. Πηβλ. Tudor, *Oltenia*, σ. 450-451.

44. *Corpus Inscriptionum Latinarum* 3653, έκδ. Th. Mommsen, τόμ. III/1, Βερολίνο 1873, σ. 459: *burgum, cui nomen Commercium, qua causa et factus est, a fundamentis et construxit*

45. *Ab barbaricum transferendi vini et olei et liquaminis nullam quisquam habeat facultatem ne gustu quidem causa aut usus commercior* (Ιουστινιάνειος Κώδικας, *Codex Justinianus* IV, 41.1, έκδ. P. Krueger, CJC II, Βερολίνο 1877 [ανατ. 1967], σ. 178). Σοφία Πατούρα, Ο Δούναβης στις ιστοριογραφικές πηγές κατά την περίοδο της μεταναστεύσεως των λαών: μύθοι και πραγματικότητα, *Ιστοριογεωγραφικά* 9 (2002), σ. 409-410. Lenski, *Failure*, σ. 136.

νον επιχειρήσε να επιβάλει η Αυτοκρατορία στους βόρειους γείτονές της. Το διάταγμα αυτό αφορά επίσης σε ένα οξύ εσωτερικό της πρόβλημα. Η φράση που περιλαμβάνεται στο κείμενό του *quidem causa aut usus commerciorum* δείχνει ότι απέβλεπε επιπλέον στην καταστολή του παράνομου εμπορίου, το οποίο την εποχή του Ουάλη είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις και διεξήγето κυρίως από τους στρατιωτικούς ηγέτες των παραδουναβίων επαρχιών. Ο Θεμιστιος, περιγράφοντας την κατάσταση που επικρατούσε στο βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας την εποχή εκείνη, σε κάποιο σημείο του Λόγου του αναφέρει: *φρουράρχας δὲ καὶ ταξιδάρχας, ἐμπόρους μᾶλλον καὶ τῶν ἀνδραπέδων καπήλους, οἷς τοῦτο μόνον ἔργον προσέκειτο, πλείστα μὲν ὠνήσασθαι, πλείστα δὲ καὶ ἀπεμπολῆσαι τῶν φυλάκων δὲ ἐλαττοῦσθαι τὸν ἀριθμὸν, ὅπως ἂν γίνοιτο κέρδος αὐτοῖς ἢ μισθοφορὰ τῶν ἐκλειπόντων ταῦτα δὲ τὰ φρούρια κατερροηκόντα, γυμνὰ καὶ ἀνθρώπων καὶ ὄπλων.*⁴⁶

Η δυσμενείς συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή του Κάτω Δούναβη γύρω στο 369-370, όπως τις παρουσιάζει ο Θεμιστιος, οξύνθηκαν στη δεκαετία που ακολούθησε. Το εσπευσμένο πέρασμα των Βησιγόθων στην Αυτοκρατορία και η σύγκυση που προκάλεσε η εγκατάστασή τους στις νοτιοδουναβικές επαρχίες δημιούργησαν προϋποθέσεις για ασύστολη και ασύδοτη δράση παράνομων εμπόρων. Το εμπόριο των δούλων επίσης, που σε παλαιότερες εποχές διεξαγόταν εκτενώς στις αγορές της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου, γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση, αυτή την περίοδο, στις παραδουναβίες επαρχίες.⁴⁷

Οι συγγραφείς του 4ου και 5ου αιώνα, προσδιορίζοντας τις αιτίες που προκάλεσαν την ήττα των Βυζαντινών στη μάχη της Αδριανούπολης το 378, καυτηριάζουν με δραμύτητα την παράνομη δράση των στρατιωτικών διοικητών αλλά και των κατοίκων της Θράκης. Οι λεπτομερείς περιγραφές τους αποτυπώνουν την εικόνα τόσο του είδους όσο και της έκτασης του παράνομου εμπορίου που διεξήγето στα βόρεια σύνορα της Αυτοκρατορίας. Ο Ευνάπιος για παράδειγμα, περιγράφοντας τη μεταφορά των Βησιγόθων στην Αυτοκρατορία (376) και επικρίνοντας τη συμπεριφορά των βυζαντινών στρατιωτικών ηγετών και στρατιωτών απέναντι στους Γότθους πρόσφυγες, σχολιάζει με τον παρακάτω οξύ τρόπο: *τοὺς δὲ τὸ μέγεθος κατείχε τῶν δώρων, τὰ τε λιὰ ὑφάσματα καὶ τὸ τῶν στρωμάτων ἐπ' ἀμφοτέρω θυσανοειδές ἕκαστος δὲ ἀπλῶς αὐτῶν ὑπελάμβανε καὶ τὴν οἰκίαν καταπλήσειν οἰκετῶν καὶ τὰ χωρία βοηλατῶν καὶ τὴν ἐρωτικὴν λύσαν τῆς περὶ ταῦτα ἐξουσίας.*⁴⁸

46. Θεμιστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, σ. 207.

47. Lenski, *Failure*, σ. 326. Γενικά για το δουλεμπόριο στη βυζαντινή αυτοκρατορία, βλ. Anne Hadjilakou-Marava, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*, Αθήνα 1950, σ. 134 κ.ε. Helga Kōpstein, Die byzantinische Sklaverei in der Historiographie des letzten 125 Jahre, *Klio* 43/5 (1965), σ. 560-576. Ν. Γ. Μοσχονάς, Η αγορά των δούλων, στο *Χρήμα και Αγορά*, σ. 249-272. Ειδικότερα για το θέμα μας, βλ. V. Velkov, Zur Frage des Sklaverei auf der Balkan-halbinsel während der Antike, *EBalk* 1 (1964), σ. 125-138 Ν. Brockmeyer, *Antike Sklaverei*, Ντάρμστατ 1979, σ. 268, σμμ. 107.

48. Ευνάπιος, *Ιστορία ή μετά Δέξιππον* 42, σ. 60. Lenski, *Failure*, σ. 326.

Οι υπεύθυνοι, λοιπόν, για την υποδοχή των Γόθων δεν αρκέστηκαν στην εξασφάλιση μόνο *οίκετων* και *βοηλατών* επιδόθηκαν με απληστία και στο λαθρεμπόριο άλλων ειδών, περιζήτητων ίσως στην περιοχή, όπως τα λινά υφάσματα και τα χαλιά. Και ο Ζώσμος, αναφερόμενος στα ίδια γεγονότα, καυτηριάζει με το ίδιο περίπου ύφος την ασύδοτη συμπεριφορά των *ταξιάρχων* και *στρατιωτών*, οι οποίοι παραμέλησαν το καθήκον τους και επιδόθηκαν με αισχροτήτα στην απόκτηση *οίκετων* και *γεωργών*.⁴⁹

Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος στην περιγραφή των γεγονότων που ακολούθησαν την είσοδο των Βησιγόθων στην Αυτοκρατορία, ελιχειρεί να προσδιορίσει με σαφήνεια τις αιτίες που οδήγησαν στον όλεθρο της Αδριανούπολης. Στην αφήγησή του -λεπτομερής και περισσότερο αποκαλυπτική από τις αφηγήσεις άλλων συγγραφέων της εποχής- παρουσιάζεται ανάγλυφη η εικόνα του παράνομου εμπορίου και του δουλεμπορίου, το οποίο κατευθυνόταν κυρίως από τους στρατιωτικούς αρχηγούς της περιοχής, τους οποίους ο συγγραφέας δεν διστάζει ακόμη και να κατονομάσει. Στηλιτεύοντας την ανικανότητα και απληστία των δύο στρατιωτικών διοικητών της Θράκης Λουπικίνου και Μάξιμου, τονίζει ότι η άκρατη πλεονεξία τους υπήρξε αιτία όλων των κακών (*materia malorum omnium*).⁵⁰ Αντί να προμηθεύσουν τους Γόθους πρόσφυγες με τρόφιμα και να τους παράσχουν βοήθεια, σύμφωνα με τη διαταγή του αυτοκράτορα, τους πωλούσαν σκύλους και σε αντάλλαγμα έπαιρναν δούλους, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονταν και παιδιά Γόθων ευγενών.⁵¹ Η παράνομη αγοραπωλησία ανθρώπινου δυναμικού μέσα από τις τάξεις των Γόθων είχε λάβει τέτοιες διαστάσεις ώστε ανάγκασε πολλούς Βησιγόθους πρόσφυγες, οι οποίοι διέκριναν ίσως τον κίνδυνο που απειλούσε το έθνος τους, να παραμείνουν στην όχθη του ποταμού και να μην προχωρήσουν νοτιότερα.⁵² Αργότερα, όταν οι βυζαντινογοθικές σχέσεις οξύνθηκαν περαιτέρω και τη στιγμή ακόμη που είχε ξεκινήσει ο διάλογος ανάμεσα στους ηγέτες των δύο πλευρών, ο Λουπικίνος (Lupicinus) δεν δίστασε, την ύστατη αυτή στιγμή, να απαγορεύσει στους Γόθους πρόσφυγες την είσοδο στις πόλεις και τη νόμιμη αγορά απαραίτητων αγαθών για την επιβίωσή τους, ενθαρρύνοντας και πάλι το παράνομο εμπόριο.⁵³

49. Ζώσμος, *Ιστορία Νέα* Δ, 20, τόμ. II/2, σ. 281: τῶν δὲ ταξιάρχων, καὶ ὅσοι στρατιωτῶν ἡγεμονίαν εἶχον, διαβάντων μὲν ἐφ' ᾧτε ὄπλων δίχα τοὺς βαρβάρους ἐπὶ τὰ Ῥωμαίων ὄρια παραπέμψαι, μηδενὸς δὲ γενομένων ἑτέρου πλὴν γυναικῶν εὐπροσώπων ἐπιλογῆς καὶ παιδῶν ὥραίων εἰς αἰσχροτήτα θήρας ἢ οἰκετῶν ἢ γεωργῶν κτήσεως.

50. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, XXXI, 4.10-11, τόμ. IV, σ. 256. Lenski, *Failure*, σ. 326-327.

51. *Cum traducti barbari victus inopia vexarentur, turpe commercium duces invisissimis cogitarunt et, quantos undique insatiabilis colligere potuit canes, pro singulis dederunt mancipiis, inter quae ducti sunt optimatam propinqi* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 4.11, τόμ. IV, σ. 256). Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 64-65.

52. *At vero Thervingi ... prope ripas etiam tum vagabantur ... et tenebantur consulto nefandis nundinandi commercii* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 5.1, τόμ. IV, σ. 256). Lenski, *Failure*, σ. 327.

53. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 5.5, τόμ. IV, σ. 258. Lenski, *Failure*, σ. 328. Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 65.

Η έντονη δυσαρέσκεια που είχε προκαλέσει στους Βησιγότθους η συμπεριφορά των τοπικών αρχών της Θράκης τους οδήγησε σε εξέγερση. Με τις δυνάμεις του Φριτιγέρνη συντάχθηκε πλήθος ομογενών του που είχαν πωληθεί ως δούλοι σε βυζαντινούς εμπόρους πριν από την ομαδική είσοδό τους στην Αυτοκρατορία καθώς και ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων από εκείνους που είχαν ανταλλαχθεί για μια «σταγόνα κρασιού» και «μερικά ψίχουλα μαύρου ψωμιού», όπως πολύ παραστατικά αναφέρει ο Αμμιανός.⁵⁴

II

Η εμφάνιση των Ούννων⁵⁵ στις βορειοδουναβικές περιοχές στα τέλη του 4ου αιώνα και η δημιουργία του μεγάλου ουννικού βασιλείου στο α΄ μισό του 5ου δεν επηρέασαν καθόλου την πολιτική που ακολούθησε το Βυζάντιο τον 4ο αιώνα στο ζήτημα της αντιμετώπισης των βορείων γειτόνων του. Σχετικά με τις εμπορικο-οικονομικές σχέσεις, οι πηγές της εποχής επιβεβαιώνουν τον ίδιο εντατικό ρυθμό που υπήρχε κατά την προηγούμενη περίοδο καθώς και την επιδίωξη της διατήρησής τους και από τις δύο πλευρές.

Ωστόσο, η περιοδική όξυνση των πολιτικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας και των Ούννων είτε επηρέαζε αρνητικά τη διεξαγωγή των εμπορικών συναλλαγών είτε οδηγούσε συχνά στην πλήρη διακοπή τους. Η ραγδαία πολιτική και κοινωνική εξέλιξη των λαών της ουννικής συνομοσπονδίας, η οποία άρχισε την τρίτη περίπου δεκαετία του 5ου αι. και κορυφώθηκε την εποχή του Αττίλα και η ανάγκη θεμελίωσης ισχυρών πολιτικών και κοινωνικών βάσεων που θα στήριζαν το οικοδόμημα του ουννικού βασιλείου,⁵⁶ οδήγησαν την ηγεσία του σε μια προσπάθεια ανάπτυξης οικονομικών κυρίως σχέσεων τόσο με την ανατολική όσο και με τη δυτική αυτοκρατορία.

Η επιθυμία των Ούννων για ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με τους Βυζαντινούς αναφέρεται από τον Πρίσκο ως ένας από τους βασικούς όρους που οι «βάρβαροι» έθεσαν στην πρώτη σημαντική συνθήκη ειρήνης που υπεγράφη μεταξύ τους το 435

54. *Quod confluebat ad eos in dies ex eadem gente multitudo, dudum a mercatoribus vevumdati, adiectis plurimis quos primo transgressu necati inedia vino exili vel panis frustis mutavere villissimis* (Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 6.5, τόμ. IV, σ. 264). Για τη δράση του Φριτιγέρνη, βλ. Th. S. Burns, *The Ostrogoths, Historia* 36-37 (1980), σ. 46-50 Lenski, *Failure*, σ. 327-347 Ausbüttel, *Germanische Herrscher*, σ. 65-72.

55. Για την έλευση των Ούννων στις περιοχές του Δούναβη, βλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 15-30 S. Krautschick, *Hunnensturm und Germanenflut 375-Der Beginn der Völkerwanderung?* *BZ* 92/1 (1999), σ. 10-67 H. Gračanin, *The Huns and South Pannonia*, *Bsl* 64 (2006), σ. 29-30.

56. Για την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της ουννικής συνομοσπονδίας, βλ. Suzana Dolinescu-Ferche, *On Socio-economic relations between natives and Huns at the Lower Danube*, στο *Relations*, σ. 91-98 στο ίδιο, R. Harhoiu, *Aspects of the socio-political situation in Transylvania during the 5th century*, σ. 99-109 Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 129-153.

στη Μάργο: *εἶναι δὲ καὶ τὰς πανηγύρεις ἰσονόμους καὶ ἀκινδύνους Ῥωμαίοις τε καὶ Οὐννοῖς* απαιτούν οι απεσταλμένοι των Ούννων ηγετών (Αττίλα και Βλήδα) από τους βυζαντινούς πρέσβεις, μαζί με τις 700 λίτρες χρυσοῦ κατ' ἔτος και λύτρα για την εξαγορά ρωμαίων αιχμαλώτων.⁵⁷ Παρακολουθούμε και στην περίπτωση αυτή όπως συνέβαινε και με τους Γότθους την έντονη επιθυμία των ηγετικών ουννικών κύκλων και την τάση, γενικότερα, της κοινωνίας των «βαρβάρων» να μπουν στο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα της αυτοκρατορίας. Ο υψηλός ετήσιος φόρος που ζήτησαν οι Ούννοι και τα επιπλέον χρήματα για την εξαγορά των βυζαντινών αιχμαλώτων θα εξασφάλιζαν στις ηγετικές τους τάξεις τη δυνατότητα αγοράς καταναλωτικών αγαθών και πολυτελών ειδών από εμπορικά κέντρα του Βυζαντίου.⁵⁸

Η Μάργος (στη νότια όχθη του Δούναβη) αναφέρεται το 442 σαν σπουδαίο εμπορικό κέντρο της εποχής. Εδώ, όπως υποδηλώνει το σχετικό χωρίο του Πρίσκου, η αγορά ήταν ανοικτή και προς τα έξω, προσιτή και από τους βάρβαρους εμπόρους. Ανάμεσα σε αυτούς, φαίνεται πως δρούσαν και κατάσκοποι,⁵⁹ όπως μπορεί εύλογα να το υποθέσει κανείς από την ευκολία με την οποία κατέλαβαν οι Ούννοι το φρούριο της πόλης *κατὰ τὸν τῆς πανηγύρεως καιρὸν*.⁶⁰ Μεγάλη εμπορική ακμή, στην εποχή του Αττίλα, γνώρισε και το Βιμινάκιο: *κατ' ἐμπορίαν δὲ ἔς τὸ Βιμινάκιον, ἐληλυθέναι τὴν πρὸς τῷ Ἰστρω πο-*

57. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 2, σ. 224-226. Altheim, *Geschichte*, σ. 273, 289; Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 66-67; Wirth, *Attila*, σ. 50-51; W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Στουτγάρδη 2005, σ. 110; Gračanin, *South Pannonia*, σ. 59.

58. Την άποψη μου ότι τα χρήματα που εισέπρατταν οι Ούννοι από τους Βυζαντινούς είτε ως ετήσιο φόρο είτε με άλλη μορφή τα χρησιμοποιούσε η ηγετική τους τάξη για προμήθεια αγαθών από το Βυζάντιο, τη στηρίζω σε τρεις κυρίως μαρτυρίες του Πρίσκου: α) η σύζυγος του Ονηγήσιου και οι θεραπευνίδες της όταν υποδέχθηκαν τον Αττίλα του προσέφεραν *ῥῆμα καὶ οἶνον* (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 266) στο επίσημο δείπνο που παρέθεσε ο Αττίλας στους βυζαντινούς πρέσβεις, οινοχόος προσέφερε στον κάθε καλεσμένο κύλικα με κρασί (στο ίδιο, 13, 1 σ. 282)· β) αντίθετα, όταν κάτοικοι της Σκυθικής, υπήκοοι της ουννικής συνομοσπονδίας, υποδέχθηκαν τους βυζαντινούς πρέσβεις, στην ίδια χρονική περίοδο, τους προσέφεραν αντί σίτου *κῆγχρον* και αντί οίνου *μέδον* (στο ίδιο, 11, 2, σ. 260) και γ) *ὁ Ονηγήσιος... βαλανεῖον... μέγα ῥκοδόμει λίθους ἐκ τῆς Παιῶνων διακομίσας γῆς οὐδὲ γὰρ οὐδὲ λίθος οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκείνῳ τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάρους ἐστίν, ἀλλὰ ἐπεισάκτω τῇ ὕλῃ κέχρηται ταύτῃ* (στο ίδιο, 11, 2, σ. 264). Βλ. σχετικά και την άποψη του P. Lemerle (*Invasions*, σ. 279, σημ. 2), σύμφωνα με την οποία ο ετήσιος φόρος που κατέβαλλε η Αυτοκρατορία στους βαρβαρικούς λαούς, επέστρεφε στην ίδια μέσω της εμπορικής οδοῦ. Για τα βυζαντινά νομίσματα στο ουννικό βασίλειο, τα οποία δικαιολογημένα συνδέονται με τον ετήσιο φόρο στους Ούννους την εποχή του Θεοδοσίου Β', την εξαγορά αιχμαλώτων κ.τ.λ., βλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 137-141; Katalin Biró-Sey, *Beziehungen der Hunnen zu Byzanz im Spiegel der Funde von Münzen des 5. Jahrhunderts in Ungarn*, *SCIAM* 35/2 (1988), σ. 413-431.

59. Βλ. παραπάνω, σημ. 37.

60. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 6, 1, σ. 230. Για τις εμπορικές πανηγύρεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας, βλ. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς* τόμ. Γ', Αθήνα 1949, σ. 270-283; Άννα Ι. Λαμπροπούλου, *Οι πανηγύρεις στην Πελοπόννησο κατά τη μεσαιωνική εποχή, στο Η Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, σ. 291-310; Angeliki E. Laiou, *Händler und Kaufleute auf dem Jahrmarkt, στο Fest und Alltag in Byzanz*, 53-70.

ταμῶ Μυσῶν πόλιν, αποκαλύπτει ο Έλληνας της ουννικής αυλής στον Πρίσκο, όταν ο τελευταίος τον συναντά το 448 έξω από τον περιβόλο των οικημάτων του Ονηγησιου.⁶¹

Οι παρεμβατικές αναφορές του Πρίσκου στις δύο πόλεις-εμπόρια της νότιας όχθης του Δούναβη αντανακλούν, ίσως, τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε σε όλες τις πόλεις κατά μήκος του ποταμού. Πιθανότατα και άλλες πόλεις-φρουρία της δουναβικής μεθορίου, που με την οχύρωσή τους εμπόδιζαν τη διέλευση του ποταμού από τους βαρβάρους μέχρι την εποχή του Αττίλα,⁶² στο α΄ μισό του 5ου αιώνα να είχαν εξελιχθεί σε σπουδαία βιοτεχνικά και εμπορικά κέντρα. Οι πόλεις αυτές (Σιγγηδόνα, Βιμινάκιον, Βονώνεια, Ισκός, Νόβες, Δορόστολον κ.λπ.) υπήρξαν κατά κάποιο τρόπο το «βαλκανικό ταίρι» (“le pendant balkanique”) των σπουδαιών κέντρων της Μικράς Ασίας, γνωστών από τη ρωμαϊκή εποχή, όπως για παράδειγμα της Νικομήδειας, της Νίκαιας, της Κυζίκου, της Εφέσου, της Μιλήτου, της Ταρσού κ.λπ.⁶³

Οι φοβερές επιδρομές των Ούννων κατά τα έτη 442-443 και 447-448 επέφεραν την καταστροφή και την ερήμωση των πόλεων και των φρουριών που βρισκόταν πάνω στην όχθη του Δούναβη. Το 448 ο Αττίλας, επιδιώκοντας τη μετατόπιση του συνόρου νοτιότερα από τη γραμμή του Δούναβη, απαίτησε από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου, μέσω των απεσταλμένων του, τη μεταφορά της αγοράς από την όχθη του Ίστρου στη Ναϊσό, ἦν ὄριον ὡς ὑπ' αὐτοῦ δηωθείσαν τῆς Σκυθῶν καὶ Ῥωμαίων ἐτίθετο γῆς.⁶⁴ Το γεγονός ότι η λειτουργία αγορών αποτελούσε έναν από τους βασικούς όρους, που κάθε φορά έθεταν οι Ούννοι στους Βυζαντινούς κατά τις διαπραγματεύσεις τους,⁶⁵ φανερώνει όχι μόνο την ανάγκη τους για εμπορικές συναλλαγές αλλά και τη σφοδρή επιθυμία των ηγετικών, κυρίως, τάξεων της ουννικής συνομοσπονδίας για προμήθεια καταναλωτικών αγαθών από το Βυζάντιο. Σε αυτή την κοινωνικο-οικονομική εξάρτηση είχε οδηγήσει τους Ούννους η ίδια η πολιτική του Βυζαντίου με τη συνεχή προώθηση

61. Τότε δὴ γελάσας ἔλεγε Γραικὸς μὲν εἶναι τὸ γένος, κατ' ἐμπορίαν δὲ εἰς τὸ Βιμινάκιον ἐληλυθέναι τὴν πρὸς τῷ Ἰστρῷ ποταμῷ Μυσῶν πόλιν. πλείστον δὲ ἐν αὐτῇ διατροῖψαι χρὸνον καὶ γυναῖκα γήμασθαι ζάπλουτον, τὴν δὲ ἐντεῦθεν εὐπραγίαν ἐκδύσασθαι ὑπὸ τοῖς βαρβάρους τῆς πόλεως γενομένης, καὶ διὰ τὸν ὑπάρξαντα πλοῦτον αὐτῷ Ὀνηγησίῳ ἐν τῇ τῶν λαφύρων προκριθῆναι διανομῇ (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 268). Altheim, *Geschichte*, σ. 302-303· Wirth, *Attila*, σ. 83-84. Οι Έλληνες, συνεχίζοντας την παράδοση, ασχολήθηκαν δραστήρια με το εμπόριο και κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η εγκατάστασή τους σε μεγάλα εμπορικά κέντρα των συνόρων της Αυτοκρατορίας, τους παρείχε τη δυνατότητα να συναλλάσσονται και με ξένους λαούς και τους προσέφερε μεγάλες ευκαιρίες για πλουτισμό.

62. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 5, 6, σ. 125.

63. Antoniadis-Bibicou, *Recherches*, σ. 195· Maria Gérolymatou, *Le commerce*, στο *La Bithynie au Moyen Age*, σ. 485-498· της ίδιας, *Note sur l'emporion byzantin*, στο *Ελισάβετ Ζαχαριάδου - Ε. Χρυσός* (επιμ.), *Τμητικός τόμος στη μνήμη Δ. Πολέμη* (υπό έκδοση).

64. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 1, σ. 242. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 142· Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 110-111.

65. Βλ. παραπάνω, σημ. 57.

καταναλωτικών αγαθών και πολυτελών ειδών στην αυλή του Αττίλα και των αξιωματούχων του.

Σημαντικό ρόλο στην προμήθεια ειδών εμπορίου και πολυτελών αντικειμένων, υπό μορφήν κυρίως δώρων, για τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της ουννικής συνομοσπονδίας, έπαιξαν οι πρεσβείες. Οι αναφορές του Πρίσκοιου σε προσφορές ποικίλων προσωπικών δώρων αλλά και συγκεκριμένων εμπορικών ειδών⁶⁶ προς τους αξιωματούχους της ουννικής αυλής, κατά τη βυζαντινή διπλωματική αποστολή του 448, υποδηλώνουν μεν την έλλειψη των συγκεκριμένων ειδών από τις αγορές των Ούννων αλλά ταυτόχρονα και την προτίμηση που εκδήλωνε γι' αυτά η ηγετική τους τάξη... *δώροις ό Μαξιμίνοσ Έδέκωνα και Όρέστην έθεράπευσε σηρικοίς έσθήμασι και λίθοις Ινδικοίς*⁶⁷ αναφέρει σε κάποιο σημείο της διήγησής του ο Πρίσκοιου, ενώ σε άλλο σημείο, εξιστορώντας τις περιπέτειες της βυζαντινής διπλωματικής αποστολής στον άγνωστο κόσμο των «βαρβάρων» τονίζει: *παρά την βασιλίδα άφικόμεθα ... και δώροις άμειψάμενοι, τρισί τε άργυραις φιάλαις και έρυθροίς δέσμασι και τῷ έξ Ινδίας πεπέρι και τῷ καρπῷ τῶν φοινίκων και έτέροις τραγήμασι διά τὸ μὴ έπιχωριάζειν τοίς βαρβάροις οὔσι τιμίοις.*⁶⁸ *Ινδικὰς καρυκείας* ζήτησε και ο χαγιάνος των Αβάρων, εκάτον πενήντα χρόνια αργότερα, από τον βυζαντινό στρατηγό Πρίσκο και *άπολαβὸν τὰς Ρωμαϊκὰς δωρεὰς, καταρωματισάμενος ήσθη λίαν περιχαρῶς.*⁶⁹

Ο Αττίλας, προσβλέποντας στην *φιλοτιμίαν* των Ρωμαίων, την οποία εκείνοι επεδείκνυαν για να μην παραβιασθούν οι συνθήκες, έστειλε στην Κωνσταντινούπολη όσους εκ των οικείων του επιθυμούσε να πλουτίσουν.⁷⁰ Οι αλλεπάλληλες λοιπόν πρεσβείες των Ούννων στη βυζαντινή πρωτεύουσα δεν προορίζονταν πάντοτε για την επίλυση πολιτικών προβλημάτων. Πολλές φορές πραγματοποιούνταν για την απόκτηση υλικών αγαθών και για τον πλουτισμό του Αττίλα και των *έπιτηδείων* του. Τα περιζήτητα στους βαρβαρικούς κύκλους είδη έφθαναν στις αυλές των βασιλείων είτε ως δώρα-προσφορές των Βυζαντινών, είτε, συχνά, δια της εμπορικής οδοῦ.

66. Πρίσκοιου, *Αποσπάσματα*, 11, 2 και 15, 4, σ. 272, 298. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 141· Wirth, *Attila*, σ. 82-83· Pohl, *Völkerwanderung*, σ. 113-114.

67. Πρίσκοιου, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 246-248. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 143· Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά*, σ. 299. Για το εμπόριο και την παραγωγή του μεταξιού στο Βυζάντιο, βλ. R. S. Lopez, *Silk industry in the Byzantine Empire*, *Speculum* 20 (1945), σ. 1-42· Oikonomides, *Silk Trade*, σ. 33-53· Anna Muthesius, *Essential Processes, Looms and Technical Aspects of the Production of Silk Textiles*, στο *Economic History* I, σ. 147-168.

68. Πρίσκοιου, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 262. Για τη δράση των βυζαντινών εμπόρων στο ινδικό βασίλειο, βλ. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 15, έκδ. I. Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia* (CFHB 35, SB), Βερολίνο 2000, σ. 362. Πρβλ. A. H. M. Jones, *Le déclin du monde antique (284-610)*, Παρίσι 1970, σ. 297· Cécile Morrison - Jean-Pierre Sodini, *The Sixth Century Economy*, στο *Economic History* I, σ. 211-212.

69. Βλ. παρακάτω, σημ. 115.

70. Πρίσκοιου, *Αποσπάσματα*, 10, σ. 242.

Το εμπόριο πολυτελών και σπάνιων προϊόντων, τα οποία δεν προορίζονταν για τις κατώτερες τάξεις του λαού αλλά για μια μικρή μειοψηφία προνομιούχων της «βαρβαρικής» κοινωνίας, διεξήγεται, όπως προκύπτει από άμεσες ή έμμεσες πληροφορίες, σε επίπεδο πρέσβειων. Τόσο στην εποχή του Αττίλα όσο και αργότερα οι πρεσβείες των «βαρβάρων» στο Βυζάντιο, εκτός από τις συνομιλίες για την επίλυση καθαρά πολιτικών ζητημάτων, συχνά εξουσιοδοτούντο από τον ηγεμόνα ή τον βασιλέα τους να διαπραγματευθούν και οικονομικά θέματα. Ζητήματα, όπως ο καθορισμός του ύψους και η είσπραξη του ετήσιου φόρου, η υπογραφή εμπορικών συμφωνιών και η επί τόπου αγορά από τους πρεσβευτές, στην Κωνσταντινούπολη, καταναλωτικών προϊόντων, όπλων και πολυτελών ειδών, συμπεριλαμβάνονταν συνήθως στον φάκελο των θεμάτων των διπλωματικών αποστολών.

Οι ανώτερες λοιπόν τάξεις των «βαρβάρων» δεν αρκούνταν μόνο στα πολυάριθμα πλούσια και πολυτελή δώρα που συχνά τους προσέφερε ο αυτοκράτορας ή οι βυζαντινοί αξιωματούχοι προχωρούσαν συνήθως και στην αγορά ανάλογων ειδών καταβάλλοντας σημαντικό μέρος του ετήσιου φόρου. Αυτό σημαίνει ότι η συνεχής προμήθεια και η χρήση αγαθών από το Βυζάντιο δεν αποτελούσε απλό μμητισμό του τρόπου ζωής των Βυζαντινών αλλά σε ορισμένους τουλάχιστον κύκλους είχε παγιωθεί ως κοινωνική νοοτροπία. Στο αποτέλεσμα αυτό οδηγήθηκαν τόσο από τη γεωγραφική όσο κυρίως από την πολιτική τους προσέγγιση με το Βυζάντιο. Η Αυτοκρατορία, στην προσπάθειά της να στρέψει την προσοχή τους από τις πολεμικές επιχειρήσεις, που διαρκώς έβεταν σε κίνδυνο τα σύνορα και την εδαφική της ακεραιότητα, σε άλλα ενδιαφέροντα, επεδίωξε με κάθε τρόπο να τους εντάξει στην πολιτική και πολιτιστική σφαίρα της επιρροής της. Σε αυτό συνέβαλλαν οι αλληπάλληλες επαφές αξιωματούχων των δύο πλευρών, μέσω των διπλωματικών τους αποστολών, οι συνεχείς αποστολές δώρων και η επίδειξη του πλούτου και του μεγαλείου της βυζαντινής πρωτεύουσας και της βασιλικής αυλής.⁷¹

Στο πνεύμα αυτής της πολιτικής, της δημιουργίας δηλαδή οικονομικής και κοινωνικής εξάρτησης, θα μπορούσε να ερμηνευθεί το περιεχόμενο του νόμου της 6ης Ιουλίου του 381, ο οποίος εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τους συναυτοκράτορες Ανατολής και Δύσης Γρατιανό, Βαλεντινιανό και Θεοδόσιο. Σύμφωνα με αυτόν το νόμο, ο οποίος εξακολούθησε να ισχύει και αργότερα, οι τελωνειακοί υπάλληλοι (*octavarii*) όφειλαν να εισπράττουν φόρο (*vestigal*) από τους απεσταλμένους ξένων εθνών μόνο για τα προϊόντα που εισήγαν στην Αυτοκρατορία από την χώρα προέλευσής τους. Αντίθετα για εκείνα που εξήγαν –*quae sunt tamen lege concessae*– απαλλάσσονταν από οποιαδήποτε τελωνειακή επιβάρυνση.⁷² Επίσης, ένας από τους όρους της συνθήκης ει-

71. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 1, σ. 242-244· Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα Δ*, 34, τόμ. II/2, σ. 298.

72. *A legatis gentium devotarum ex his tantum speciebus, quas de locis propriis, unde conveniunt, huc deportant, octavari vestigal accipiant quas vero ex Romano solo, quae sunt tamen lege concessae, ad propria deferunt, has habeant a praestatione innumes ac liberas* (Θεοδοσιανός Κώδικας IV, 61.8 σ. 193). Πρβλ. Antoniadis-Bibicou, *Recherches*, σ. 47-48, 61.

ρήνης, που υπεγράφη το 562 από τον Ιουστινιανό και τον Χοσρόη Α΄, προέβλεπε ότι οι πρέσβεις και οι αγγελιοφόροι, Πέρσες και Βυζαντινοί, είχαν το δικαίωμα να περνούσαν τα σύνορα με τὰς ἐμπορίας, ἄς ἐπιφέρονται χωρὶς ἔλεγχον ἢ ἐμπόδια και χωρὶς να πληρώνουν φόρο.⁷³

Η αναφορά ότι και οι βυζαντινοί πρέσβεις απαλλάσσονταν από οποιαδήποτε τελωνειακή επιβάρυνση δείχνει ότι και εκείνοι πραγματοποιούσαν αγορές προϊόντων στη διάρκεια των αποστολών τους σε ξένα ἔθνη. Για τον 5ο αιώνα, αυτή την εθμοτυπική διπλωματική πρακτική την επιβεβαιώνει εμμέσως μια μαρτυρία του Πρίσκο, ⁷⁴ σύμφωνα με την οποία ο Αττίλας στέρησε από τους βυζαντινούς πρέσβεις, που βρίσκονταν στο βασιλείο του, τη δυνατότητα αγοράς βυζαντινών αιχμαλώτων, βαρβάρων δούλων, ἵππων και άλλων προϊόντων *πλην τῶν εἰς τροφήν ... ἄχρις ὅτου τὰ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Οὐννων ἀμφίβολα διακριθεῖη*. Η συγκεκριμένη αναφορά για αγορά ἵππων, σε συνδυασμό με τις διαδοχικές μνείες του συγγραφέα σε προσφορά ἵππων,⁷⁵ εκ μέρους του Αττίλα και των Ούννων αξιωματούχων προς τους βυζαντινούς πρέσβεις κατά τη διπλωματική αποστολή του 448, δείχνει ότι το συνηθέστερα εισαγόμενο είδος στην Αυτοκρατορία από τις βορειοδουναβικές περιοχές ήταν τα ἄλογα. Επίσης, η προσφορά δερμάτων *αἷς οἱ βασιλῆιοι κοσμοῦνται Σκύθαι* και άλλων δώρων *προσηκόντων*⁷⁶ φανερώνει την ιδιαίτερη προτίμηση των Βυζαντινῶν σε ορισμένα συνηθῆ είδη των νομαδικῶν αγορῶν και ἴσως την απουσία τους από τις αγορές της Αυτοκρατορίας. Ο Αμμιανός Μαρκελλίνος παραδίδει ότι οι Ούννοι διέθεταν όλα τα είδη των οικιακῶν ζώων,⁷⁷ ενώ ήταν πολύ γνωστά στην τέχνη τους τα δέρματα των αιγόκερων.⁷⁸ Αυτό σημαίνει ότι η οικονομία των λαῶν της ουννικής συνομοσπονδίας, στα μέσα του 5ου αιώνα, βασιζόταν κυρίως στην κτηνοτροφία και δευτερευόντως στο κυνήγι και την αλιεία.⁷⁹

73. Μένανδρος Προτήτωρ, *Ιστορία* 6, 1, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λίβερπουλ 1985, σ. 70. Π. Αντωνόπουλος, *Πέτρος Πατρίκιος. Ο βυζαντινός διπλωμάτης, αξιωματούχος και συγγραφέας* (Ιστορικές Μονογραφίες 7), Αθήνα 1990, σ. 118· Winter-Dignas, *Perserreich*, 174.

74. Ταῦτα διαλεγόμενοι παραγόμενοι τινες τοῦ Ἀττίλα ἔλεγον μῆτε Βιγίλαν μῆτε ἡμᾶς Ῥωμαίων αἰχμάλωτον ἢ βάρβαρον ἀνδράποδον ἢ ἵππους ἢ ἔτερόν τι πλην τῶν εἰς τροφήν ὠνεῖσθαι, ἄχρις ὅτου τὰ μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Οὐννων ἀμφίβολα διακριθεῖη σεσοφισμένως δὲ ταῦτα καὶ κατὰ τέχνην ἐγένετο τῷ βαρβάρῳ, ὥστε τὸν μὲν Βιγίλαν ῥαδίως ἐπὶ τῇ κατ' αὐτοῦ ἁλώνα πράξει ἀποροῦντα αἰτίας, ἐφ' ἧπερ τὸ χροσίον κομίζοι (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 258).

75. Ὁ γὰρ Ἀττίλας πάντας τοὺς ἀμφ' αὐτὸν λογάδας παρεκελεύσατο δώροις τὸν Μαξιμῖνον φιλοφρονήσασθαι, καὶ ἕκαστος ἐπέσμφει ἵππον αὐτῷ (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 14, 3, σ. 292)· και σε ἄλλο σημείο: δωρησάμενος δὲ καὶ ἵππους αὐτοῖς καὶ θηρίων δοράς, αἷς οἱ βασιλῆιοι κομοῦνται Σκύθαι (στο ἴδιο, 15, 4, σ. 298).

76. Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 14, 3 και 15, 4, σ. 292, 298.

77. Αμμιανός, *Ῥωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 2,3, τόμ. IV, σ. 244. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 131.

78. Βλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 131.

79. Ἐν αὐτῷ οὖν τῷ χωρίῳ, ὅθεν καὶ διανέστημεν, ἦγον ἡμῖν βοῦν ἄγοντές τινες καὶ ποταμίους ἰχθύας παρὰ τοῦ Ἀττίλα διαπεμφθέντας (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 11, 2, σ. 252). Πρβλ. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 129· Teodor, *Romanitatea*, σ. 28.

Οι επίσημες λοιπόν εμπορικές συμφωνίες, ο ετήσιος φόρος, οι αμοιβαίες ανταλλαγές δώρων και οι αγορές που πραγματοποιούνταν στις περιόδους των διπλωματικών αποστολών –στοιχεία αλληλένδετα μεταξύ τους– συνθέτουν το πλέγμα των εμπορικο-οικονομικών σχέσεων Βυζαντινών και Ούννων στο α΄ μισό του 5ου αιώνα.

Με την άνοδο στο θρόνο του Μαρκιανού άλλαξε η πολιτική του Βυζαντίου έναντι των βορειών γειτόνων, ιδιαίτερα μετά το θάνατο του Αττίλα και την κατάρρευση του ουννικού βασιλείου.⁸⁰ Ο Μαρκιανός αρνήθηκε εξαρχής να καταβάλει στους Ούννους τον φόρο που τους είχε υποσχεθεί ο Θεοδοσίος Β΄,⁸¹ ενώ λίγα χρόνια αργότερα (455-457) εξέδωσε νόμο, με τον οποίο απαγόρευε αυστηρά την πώληση και εξαγωγή όπλων ή σιδήρου στους εκτός των συνόρων της Αυτοκρατορίας λαούς.⁸² Η απαγόρευση της πώλησης ή εξαγωγής σε ξένους (*βαρβάρους, ἔθνικοις*) όπλων, βασιζόταν στην αρχή, διατυπωμένη στο ίδιο διάταγμα, κατά την οποία δεν έπρεπε να περάσει στον εχθρό ο,τιδήποτε θα μπορούσε να τον εξοπλίσει και να τον καταστήσει ισχυρό και επικίνδυνο.⁸³

Από το περιεχόμενο του διατάγματος, το οποίο εκδόθηκε λίγο μετά τη διάλυση της ουννικής συνομοσπονδίας, προκύπτει η έκταση που είχε πάρει το εμπόριο όπλων με τους βαρβάρους είτε παράνομα είτε ακόμη και με τη σιωπηρή συγκατάθεση και ανοχή των επισήμων αρχών της Αυτοκρατορίας, κυρίως την εποχή του Αττίλα. Ενδεικτικό της αδυναμίας, στην οποία είχε περιέλθει η Αυτοκρατορία, είναι το γεγονός ότι στις αλληπάλληλες πρεσβείες του Αττίλα, οι Βυζαντινοί *τεταπεινωμένοι* προσέφεραν πολλά

80. Ιορδάνης, *Getica* L, 260-262 (MGH AA V/1), σ. 125. Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 107-114. Wirth, *Attila*, σ. 113-116.

81. Ὅτι ὡς ἠγγέλθη τῷ Ἀττίλᾳ τὸν Μαρκιανὸν ἐς τὰ κατὰ τὴν ἔω Ῥωμαϊκᾷ παρεληλυθέναι βασιλεία μετὰ τὴν Θεοδοσίου τελευταίην ... ἔπεμπε δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἑώρους Ῥωμαίους τῶν ταχθέντων φόρων ἕνεκα ἀπράκτων δὲ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν αὐτοῦ ἐπανεληθόντων πρέσβων οἱ μὲν γὰρ τῆς ἐσπέρας ... οἱ δὲ τῆς ἔω ἔφασαν οὐχ ὑποστήσεσθαι τὴν τοῦ φόρου ἀπαγωγὴν, ἣν ὁ Θεοδοσίος ἔταξεν (Πρίσκοις, *Αποσπάσματα*, 20, 1, σ. 304-306)· σε άλλο σημείο: Ὅτι ὁ Ἀττίλας ... ἐπὶ τὰ σφέτερα ἀναξυΐζας τοῖς κρατοῦσι τῶν ἑώων Ῥωμαίων πόλεμον καὶ ἀνδραποδισμὸν τῆς χώρας κατήγγελλεν, ὡς μὴ ἐκπεμφθέντος τοῦ παρὰ Θεοδοσίου τεταγμένου φόρου (στο ίδιο, 23, 1, σ. 314). Maenchen-Helfen, *Hunnen*, σ. 139.

82. *Nemo alienigenis barbaris cuiuscumque gentis ad hanc urbem sacratissimam sub legationis specie vel sub quocumque alio colore venietibus aut in diversis aliis civitatibus vec locis loricas et scuta et arcus sagittas et spathas et gladios vel alterius cuiuscumque generis arma audeat venumdare. nulla prorsus isdem tela, nihil, penitus ferri vel facti iam vel adhuc infecti ab aliquo distrahatur. perniciosum namque Romano imperio et proditioni proximum est barbaros, quos indigere convenit, telis eos, ut validiores reddantur, instruere. Si quis autem aliquid armorum genus quarumcumque nationum barbaris alienigenis contra pietatis nostre interdicta ubicumque venderit, bona eius universa capitalem poenam subire decernimus* (Ιουστινιάνειος Κώδικας IV, 41.2, σ. 178-179). Πατούρα, Δούναβης, σ. 410, σημ. 55.

83. Για το ίδιο διάταγμα βλ. επίσης: *Επαναγωγή* 40, 11, επιμ. Ι. Ζέπος - Π. Ζέπος, JGR 2, Αθήνα 1931, σ. 361· στο ίδιο, *Νόμοι Στρατιωτικοί* 51, σ. 79· *Σύνοψις των Βασιλικών* K, X, 1.4, επιμ. Ι. Ζέπος - Π. Ζέπος, JGR 5, Αθήνα 1931, σ. 346. Την ίδια αρχή βρίσκουμε διατυπωμένη και σε διάταγμα του Λέοντος ΣΤ΄ Σοφού (βλ. JGR 1, 63, επιμ. Ι. Ζέπος - Π. Ζέπος, Αθήνα 1931, σ. 133-134): *νενομῆται μὲν γὰρ τοῖς πάλοι περι τοῦ μὴ δειν πρὸς τοὺς πολεμίους διαπορθημένους ἃ συγκροτεῖν αὐτοὺς μέλλει καὶ βιαιότερους ἀποτελεῖν, καὶ τοὺς καταφρονητὰς τοῦ θεοπίσματος ψήφος τοῦ ζῆν ἐξεκόμεζεν*.

και πλούσια δώρα,⁸⁴ ανάμεσα στα οποία θα περιλαμβάνονταν πιθανότατα και όπλα, όπως σαφώς υπονοείται από την ιδιαίτερη αναφορά σε πρέσβεις (*sub legationis specie*) που περιέχεται στο παραπάνω διάταγμα.

Στη φράση *aut in diversis aliis civitatibus vel locis*, που περιέχεται στο ίδιο διάταγμα, γίνεται υπαινιγμός για διεξαγωγή εμπορίου όπλων μεταξύ Αυτοκρατορίας και βαρβάρων και σε άλλα σημεία της Αυτοκρατορίας, εκτός της Κωνσταντινούπολης. Είναι γνωστό ότι η ρωμαϊκή αυτοκρατορία διέθετε, από την εποχή του Διοκλητιανού, κρατικά εργοστάσια (*fabricae*) παραγωγής όπλων και γενικότερα στρατιωτικού εξοπλισμού. Το 40% της πολεμικής της παραγωγής, τον 4ο τουλάχιστον αιώνα, ήταν συγκεντρωμένο σε βαλκανικές περιοχές γνωστές για τα πλούσια μεταλλεύματά τους. Μονάδες παραγωγής όπλων υπήρχαν στις πόλεις Μαρκιανούπολη, Αδριανούπολη, Ρατιαρία, Ναϊσό κ.λπ. Στη Μάργο (*Horgeum Margi*) αναφέρεται εργαστήριο παραγωγής ασπίδων, ενώ στο Σίρμιο και σε άλλα κέντρα του Ιλλυρικού υπήρχαν εργαστήρια κατασκευής ποικίλων όπλων.⁸⁵ Η λειτουργία λοιπόν παρόμοιων εργαστηρίων σε πόλεις της μεθορίου διευκόλυνε τόσο τη νόμιμη εξαγωγή όσο κυρίως την παράνομη προώθηση πολεμικού υλικού στους βορειοδουναβικούς λαούς.

Σχετικά με τους Γεπίδες, οι οποίοι, μετά τη μάχη του Nedao, κυριάρχησαν στις περιοχές που κατείχαν άλλοτε οι Ούννοι, ο Ιορδάνης επισημαίνει ότι είχαν αναπτύξει μέσω πρεσβειών φιλικές σχέσεις με την Αυτοκρατορία. Ο Μαρκιανός τους είχε παραχωρήσει εδάφη, ειρήνη και *annua sollemnia*,⁸⁶ γεγονός που σημαίνει ότι είχαν εξασφαλισθεί οι καλύτερες προϋποθέσεις για ομαλή διεξαγωγή εμπορίου και για εκτενείς ανταλλαγές προϊόντων ανάμεσα στις δύο πλευρές.

Αντίθετα, οι σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τους διαδόχους του Αττίλα, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε άλλες περιοχές του Κάτω Δούναβη και κυρίως στη βόρεια Μικρά Σκυθία,⁸⁷ διαπιστώνεται πως δεν εξελίχθηκαν ευνοϊκά. Στο 466 περίπου, οι διάδοχοι του Αττίλα έστειλαν πρεσβεία στον αυτοκράτορα Λέοντα Α΄ και ζήτησαν αφενός τη διευθέτηση της *προϋπαρξιάς διαφοράς* και την αποκατάσταση της ειρήνης, και αφετέρου την *κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος* επαναλειτουργία της αγοράς για τη διάθεση και την προμή-

84. Διὸ δὴ τεταπεινωμένοι τὸν μὲν Ἀττὴλαν ἑθεράπευον, πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐπειρῶντο παρατάττεσθαι δυνάμεις τε ἀθροίζοντες καὶ στρατηγούς χειροτονοῦντες (Πρίσκος, *Αποσπάσματα*, 10, σ. 242).

85. Velkov, *Campaignes*, σ. 43· του ίδιου, *Thrace*, σ. 481· Jones, *Empire II*, σ. 834. Γενικά για τα όπλα στο Βυζάντιο, βλ. T. Kolias, *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung* (BV 17), Βιέννη 1988.

86. Ιορδάνης, *Getica* I, 264, σ. 126.

87. Ιορδάνης, *Getica* I, 265, σ. 126· V. Velkov, *Der römische limes in Bulgarien während der Spätantike, oder Roman Cities in Bulgaria*, σ. 203-204 του ίδιου, *Donaulimes*, σ. 149.

θεια προϊόντων.⁸⁸ Το αίτημά τους για την επαναλειτουργία των εμπορικών κέντρων, όπως και παλαιότερα, αντανακλά ενδεχομένως το οικονομικό και κοινωνικό αδιέξοδο στο οποίο είχαν περιέλθει οι υπήκοοί τους. Η δυνατότητα προμήθειας προϊόντων και αγαθών βυζαντινής προέλευσης, την οποία είχαν εξασφαλίσει παλαιότερα ως υπήκοοι του ουννικού βασιλείου, τους είχε συνηθίσει σε ένα νέο καταναλωτικό τρόπο ζωής, τον οποίο ήταν δύσκολο να μεταβάλλουν. Από την άλλη πλευρά, η φράση *καὶ ἀντιλαμβάνειν* [Ρωμαίοι] *ὧν ἂν δεόμενοι τύχειεν*, η οποία εμπεριέχεται στη σχετική μαρτυρία του Πρίσκοι, μαρτυρεί την δυνατότητά τους να εξάγουν δικά τους προϊόντα.⁸⁹

Η άρνηση του αυτοκράτορα να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους, οδήγησε τα ουννικά και γοθτικά φύλα του Κάτω Δούναβη σε πολεμική αναμέτρηση με τα βυζαντινά στρατεύματα της Θράκης, ένα χρόνο αργότερα (467).⁹⁰ Η στενή πολιορκία από τα βυζαντινά στρατεύματα και ο λιμός που ακολούθησε από την τρομερή έλλειψη τροφίμων ανάγκασαν τους ηγέτες τους να δεχθούν όρους με τραγικές για το μέλλον τους συνέπειες. Οι βυζαντινοί στρατηγοί τους υποσχέθηκαν παροχή τροφίμων και άλλων προϊόντων μόνο αν χωρίζονταν σε ομάδες.⁹¹ Το οξύ πρόβλημα για την επιβίωσή τους τους υποχρέωσε να αποδεχθούν την πρόταση των Βυζαντινών. Στη συνέχεια επήλθε η διάλυση και η εθνική αλληλοεξόντωσή τους, ύστερα από την υποκίνηση της μιας ομάδας εναντίον της άλλης, τακτική μιας πάγιας πολιτικής που εφαρμόσε η Αυτοκρατορία κατά το β' μισό του 5ου και ιδιαίτερα κατά τον 6ο αιώνα.⁹²

III

Οι συνεχείς επιδρομές των βαρβάρων στη Θράκη, σε όλη τη διάρκεια του 5ου αιώνα, προκάλεσαν δημογραφικές μεταβολές και είχαν δυσμενείς συνέπειες στον οικονομικό τομέα της περιοχής. Ο πληθυσμός της μειώθηκε σημαντικά και ως εκ τούτου οι παραγωγικές της δυνατότητες περιορίστηκαν στο ελάχιστο. Αυτό επιβεβαιώνεται από

88. *Καὶ κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος παρὰ τὸν Ἰστρον ἐς ταῦτὸν ἰόντας Ῥωμαίους προτιθένα ἄγορὰν καὶ ἀντιλαμβάνειν, ὧν ἂν δεόμενοι τύχειεν* (Πρίσκοι, *Αποσπάσματα*, 46, σ. 352). Wirth, *Attila*, σ. 116.

89. Η στέρξη του ετήσιου φόρου, με τον οποίο είχαν άλλοτε τη δυνατότητα να πληρώνουν τα προϊόντα της Αυτοκρατορίας, ανάγκασε τους Ούννους να ζητήσουν ανταλλαγές σε είδος.

90. Για τον χώρο εγκατάστασης αυτών των φύλων βλ. παραπάνω, σημ. 87.

91. *Βουλευόμενοι οἱ τὰς Ῥωμαϊκὰς τάξεις διέποντες τροφὰς χορηγήσειν αὐτοῖς ὑπέσχεον ... εἴ γε σφὰς αὐτοὺς διέλοιεν ... πᾶν δὲ Σκυθῶν τοὺς ἀπαγγελθέντας διὰ τῶν πρεσβέων προοδεξαμένον λόγους* (Πρίσκοι, *Αποσπάσματα*, 49, σ. 356).

92. Πρίσκοι, *Αποσπάσματα*, 49, σ. 356-358. Χαρακτηριστική αυτής της τακτικής για τον 5ο αι. είναι η αντιμετώπιση των Γόθων της Παννονίας και των Γόθων της Θράκης. Η βυζαντινή πολιτική επεδίωξε την εμφύλια αλληλεξόντωσή τους με την παροχή ειδικών προνομίων άλλοτε στους μεν και άλλοτε στους δε και με την φανερή υποκίνηση της μιας ομάδας εναντίον της άλλης (Ιορδάνης, *Getica* LII, 270, σ. 128).

ένα νόμο του Αναστασίου,⁹³ με τον οποίο καταργείται για τη διοίκηση της Θράκης η καταβολή του φόρου σε είδος και εισάγεται η συνωνή,⁹⁴ η οποία συνίσταται στην καταβολή χρημάτων από τους κατοίκους με σκοπό την αγορά τροφίμων για τα στρατεύματα. Στον ίδιο νόμο περιέχεται ειδική διάταξη, που ορίζει ότι οι έμποροι της διοίκησης της Θράκης, αντί της *ιδιωτικής έμπορείας*, είναι υποχρεωμένοι να διαθέτουν τα εμπορεύματά τους προς πώληση μόνο για την τροφοδοσία των στρατευμάτων.⁹⁵

Η δια νόμου λοιπόν απαγόρευση στους εμπόρους των περιοχών της Θράκης να διεξαγάγουν ιδιωτικό εμπόριο και η απουσία από τις πηγές οποιασδήποτε μαρτυρίας σχετικής με εμπορικές συναλλαγές της Αυτοκρατορίας με τους βορειοδουναβικούς λαούς, στο πρώτο τέταρτο του 6ου αιώνα, σε επίσημο κρατικό ή ιδιωτικό επίπεδο, συγκλίνουν στην άποψη ότι στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο το εξωτερικό εμπόριο της Αυτοκρατορίας στο βόρειο σύνορο είχε σημαντικά ατονήσει, αν δεν είχε τελείως διακοπεί.

Για την εποχή του Ιουστινιανού διαπιστώνεται αναβίωση του εξωτερικού εμπορίου με σημαντική ανάπτυξη σε όλα τα μέτωπα της Αυτοκρατορίας. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, όπως αναφέρει ο Μαλάλας, *πραγματευταί Ρωμαίοι* έφθαναν στην Αφρική και την Ασία (κυρίως στη χώρα των Ινδών), με σκοπό τη διεξαγωγή εμπορίου.⁹⁶ Ευρείες εμπορικές συναλλαγές, από τα πρώτα επίσης χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού, αναφέρονται μεταξύ των Βυζαντινών και των Ούννων της κριμαϊκής πόλης Βοσπόρου. Οι Ούννοι αντάλλασαν τα χωνευμένα είδωλά τους με μιλιάρια (βυζαντινά νομίσματα).⁹⁷ Λίγο αργότερα (το 530 περίπου) σε συνθήκη ειρήνης, που υπεγράφη μεταξύ Ιουστινιανού και Γρωδ, αρχηγού των Ούννων της Κριμαίας, ορίσθηκε η Βόσπορος ως κέντρο συναλλαγών *Ρωμαίων τε και Ούννων*.⁹⁸

Στην περιοχή του Κάτω Δούναβη ο Ιουστινιανός προσπάθησε να εφαρμόσει αμφίπλευρη πολιτική, κυρίως στις σχέσεις του με τους Ουτίγουρους και τους Κουτρίγου-

93. *Ιουστινιάνειος Κώδικας* X, 27, 2.10 (3), σ. 407-408. Fiona K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Κέμπριτζ 2006, σ. 201.

94. Για τη συνωνή, βλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II (De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien, 476-565), Παρίσι 1949, σ. 199-203. A. Laniado, *Recherches sur les notables municipaux dans l'empire protobyzantin* (TM Monographies 13), Παρίσι 2002, σ. 42-45.

95. *Βέλτιον γάρ αντί της ιδιωτικής έμπορείας μάλλον τοις στρατιώταις και τοις έμποροις χορηγεῖν τὰς ἀναγκαίας αὐτῶν ἀποτροφάς* (Ιουστινιάνειος Κώδικας X, 27, 2.11, σ. 408).

96. Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 15, σ. 362. O. Mazal, *Justinian I und seine Zeit*, Κολωνία - Βαϊμάρη - Βιέννη 2001, σ. 123-127.

97. Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 14, σ. 361.

98. Μαλάλας, *Χρονογραφία* 18, 14, σ. 360-361: ἦν δὲ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει συναλλάγματα Ρωμαίων τε καὶ Οὐννων. Πρβλ. Stein, *Bas-Empire* II, σ. 63-64. Σοφία Πατούρα, Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6ος αι.), *Σήμερις* 8 (1989), σ. 425-426. Mazal, *Justinian I*, σ. 248. G. Greatrex, Byzantium and the East in the Sixth Century, στο *Age of Justinian*, σ. 491.

ρους. Παρότι αυτά τα δύο ισχυρά και επικίνδυνα για την Αυτοκρατορία ουννικά φύλα εισέπρατταν κανονικά τον ετήσιο φόρο, εν τούτοις συμμαχούσαν συχνά με τους Γεπίδες και μαζί τους επιχειρούσαν ληστρικές επιδρομές στη Βαλκανική Χερσόνησο.⁹⁹ Για την αντιμετώπισή τους και προκειμένου να απαλλαγεί από τις συνεχείς οχλήσεις τους, ο Ιουστινιανός εφάρμοσε, όπως και προγενέστεροί του αυτοκράτορες,¹⁰⁰ τη γνωστή τακτική της υποκίνησης του ενός βαρβαρικού φύλου εναντίον του άλλου. Την επιτυχία αυτής της τακτικής εξασφάλισε η δημιουργία φιλικών σχέσεων και η παραχώρηση ειδικών προνομίων άλλοτε στο ένα φύλο και άλλοτε στο άλλο.

Χαρακτηριστική αυτής της επαμφοτερίζουσας πολιτικής είναι η περίπτωση κατά την οποία ο Ιουστινιανός παρεχώρησε ειδικά προνόμια στους Κουτρίγουρους (εδάφη στη Θράκη, πρόσβαση σε αγορές βυζαντινών προϊόντων, προσφορά δώρων κ.λπ.), προκαλώντας την έντονη δυσανεξία του Σάνδιλχου, αρχηγού των Ουτιγούρων. Στα λόγια που ο βάρβαρος ηγέτης απηύθυνε στους Βυζαντινούς αντικατοπτρίζεται με ιδιαίτερη σαφήνεια η πολιτική που ακολούθησε ο Ιουστινιανός απέναντι στους βόρειους γείτονες της Αυτοκρατορίας.¹⁰¹ Η προώθηση βυζαντινών προϊόντων, κυρίως γεωργικών, (σιτάρι, κρασί, κλπ.) αλλά και άλλων εμπορευμάτων (υφάσματα) στους ξένους λαούς του Κάτω Δούναβη γινόταν για λόγους πολιτικούς και όχι οικονομικούς. Σε μια περίοδο κατά την οποία οι αλληπάλληλες επιδρομές των διαφόρων φύλων είχαν απογυμνώσει τις βόρειες επαρχίες της Αυτοκρατορίας από τον πληθυσμό τους και είχαν καταστρέψει τις εκτενείς, καλλιεργήσιμες άλλοτε περιοχές τους, δεν υπήρχε πλεόνασμα προϊόντων προς πώληση ή για προσφορά σε ξένους λαούς.

Η αδυναμία των νοτιοδουναβικών επαρχιών να καλύψουν την τροφοδοσία των στρατευμάτων της περιοχής και η αυστηρή απαγόρευση προς τους εμπόρους της να ασκήσουν ιδιωτικό εμπόριο, αποτελούν στοιχεία ενδεικτικά της οξυτάτης οικονομικής κρίσης που διέρχονταν οι επαρχίες της Θράκης τον 6ο αιώνα, όπως σαφώς το υπαινίσσεται στο σύνολό του ο νόμος του Αναστασίου.¹⁰² Εξάλλου, η απόσπαση των επαρχιών Μικράς Σκυθίας και Κάτω Μυσίας από τη διοίκηση της Θράκης και η δημιουργία το

---

99. Προκόπιος, *Ἰστὴρ τῶν Πολέμων VIII*, 18.12-18, ἐκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. II, *De Bellis*, Λιψία 1963, σ. 581-582. Mazal, *Justinian I*, σ. 191.

100. Βλ. παραπάνω, σημ. 92.

101. *Εἴ γε ἡμεῖς μὲν ἐν χώρᾳ ἐρήμῳ τε καὶ ἄλλως ἀγόνῳ τὰ δαιτητήρια ἔχομεν, τοῖς δὲ Κουτρίγουροις σιωπῶναι τε καὶ τοῖς οἰνώσι κατακραίπαλᾶν ἐν ἐξουσίᾳ ἐστὶ καὶ παροψίδας αἰρεῖσθαι πάσας. πάντως δέ πῃ καὶ βαλανίων αὐτοῖς μέτεστι, καὶ χρυσοφοροῦσιν οἱ πλανῆται καὶ ἱματίων οὐκ ἄμοιροῦσι λεπῶν τε καὶ πεποικιλμένων καὶ καταλημμένων χρυσῶ. καίτοι Κουτρίγουροι μὲν Ῥωμαίων ἀνάρηθμα πλήθῃ ἐξηνδραποδικότες τὰ πρότερα μετήνεγκαν ἐς γῆν τὴν σφετέραν* (Προκόπιος, *Ἰστὴρ τῶν Πολέμων VIII*, 19.17-18, σ. 588-589). Pohl, *Awaren*, σ. 21.

102. Βλ. παραπάνω, σημ. 93, 95.

536 μιας νέας υπαρχίας στον Δούναβη, της *quaestura Justinianus exercitus*,¹⁰³ στην οποία συμπεριλήφθησαν η Κύπρος, η Καρία και οι Κυκλάδες, φαίνεται ότι δεν αποσκοπούσε μόνο στη στρατιωτική αλλά και στην οικονομική ενίσχυση των δύο, πολύ εκτεθειμένων στις βαρβαρικές επιδρομές, επαρχιών. Επομένως, οι περιστασιακές πωλήσεις ή οι προσφορές βυζαντινών προϊόντων στα βαρβαρικά φύλα του Δούναβη την εποχή του Ιουστινιανού δεν είχαν οικονομικό χαρακτήρα (πλεονασμός τοπικών προϊόντων και δυνατότητα εξαγωγής ή ανταλλαγής τους με ξένα) αλλά πολιτικό και εντάσσονταν στο πλαίσιο μιας ευέλικτης πολιτικής που ακολουθούσε η Αυτοκρατορία τον 6ο αιώνα έναντι των βαρβαρικών λαών του Δούναβη.

Η πληθυσμιακή απογύμνωση και η οικονομική κατάρρευση των βορειών επαρχιών περιόρισαν στο ελάχιστο τη δυνατότητα που είχε άλλοτε η Αυτοκρατορία για εμπορικές συναλλαγές με τους νομαδικούς λαούς των βορειοδουναβικών περιοχών. Από τις πληροφορίες που διασώζουν οι πηγές συνάγεται ότι οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ της Αυτοκρατορίας και των Αβάρων, που ήταν ο κυρίαρχος λαός στον Κάτω και Μέσο Δούναβη κατά το β' μισό του 6ου αιώνα, είχαν περιορισθεί στις ηγετικές τους μόνο τάξεις και διεξάγονταν κυρίως σε επίπεδο πρέσβων, στη διάρκεια των διπλωματικών αποστολών.¹⁰⁴

Έτσι το 562, όπως αναφέρει ο Μένανδρος, οι πρέσβεις των Αβάρων που βρέθηκαν στην Κωνσταντινούπολη για διαπραγματεύσεις δέχθηκαν πολλά δώρα από τον αυτοκράτορα, ενώ παράλληλα αγόρασαν πλήθος προϊόντων, ανάμεσα στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και όπλα.¹⁰⁵ Η άμεση αντίδραση του Ιουστινιανού και η αυστηρή εντολή που έδωσε στον στρατηγό Ιουστίνιο¹⁰⁶ να τους συλλάβει και με οποιοδήποτε

103. *Νεαρές*, *Novellae* XLI, έκδ. R. Schoell – G. Kroll, CJC III, Βερολίνο 1895 (ανατ. Δουβλίνο-Ζυρίχη 1972), σ. 261-262. Πρβλ. Stein, *Bas-Empire* II, σ. 474-475· Jones, *Empire* II, σ. 844. Ο Ι. Barnea (Danube, σ. 581-582), συνδέει τη δημιουργία της με τη σπουδαιότητα του στόλου για την υπεράσπιση του Δούναβη F. Curta, Peasants as "Makeshift" Soldiers for the Occasion, στο *Settlement Patterns*, Μίτσιγκαν 2001, σ. 208, 211.

104. Για το συγκεκριμένο είδος εμπορίου που διεξαγόταν τον 5ο και 6ο αιώνα, βλ. παραπάνω, σμμ. 66-70. Βλ. επίσης W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, σ. 184· F. Daim, "Byzantinische" Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts, στο *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*, σ. 187-188. Για τους αβαροβυζαντινούς πολέμους στο β' μισό του 6ου αιώνα, βλ. G. Labuda, *Chronologie des guerres de Byzance contre les Avars et les Slaves à la fin du VIIe siècle*, *Bsl* 11 (1950), σ. 166-173· P. Goubert, *Les guerres sur le Danube à la fin du VIe siècle d'après Ménandre le protecteur et Théophylacte Simocatta*, στο *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines* (Αχρίδα 1961), Βελιγράδι 1964, τόμ. II, σ. 115-124· Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγησιν των αβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602) (μετ' επιμέτρου περί των Περσικών Πολέμων), *Σύμμεικτα* 2 (1970), σ. 145-182· Pohl, *Awaren*, σ. 58-162.

105. *Οἱ δὲ πρέσβεις τῶν Ἀβάρων ... δῶρα ὥσπερ σύνθητες ἦν αὐτοῖς παρ' αὐτοῦ εἰληφότες, καὶ μὲν οὖν ὄνησάμενοι τὰ ὄσα χρεῶν, τοῦτο μὲν ἐσθῆτος, τοῦτο δὲ καὶ ὄπλων* (Μένανδρος, *Ιστορία* 5, 4, σ. 52). Pohl, *Awaren*, σ. 45, 195.

106. Βλ. Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 430· Pohl, *Awaren*, σ. 45.

τρόπο να τους αφαιρέσει τα όπλα, σημαίνει ότι ο νόμος του Μαρκιανού,¹⁰⁷ ο οποίος όπως σημειώθηκε παραπάνω απαγόρευε την εξαγωγή ή την παράνομη πώληση όπλων στους βαρβάρους, εξακολουθούσε τυπικά να ισχύει, χωρίς όμως να εφαρμόζεται στην πράξη. Κατά τον ίδιο ιστορικό, το 579 ο χαγάνος των Αβάρων Βαϊάνος έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον Ταργίτιο να εισπράξει τον φόρο που είχε συμφωνηθεί το 574 στο ποσό των *ογδοήκοντα χιλιάδων νομισμάτων εις έτος έκαστον*. Ο απεσταλμένος πραγματοποίησε το ταξίδι και επέστρεψε με ένα μέρος μόνο του φόρου και με *φόρτο* εμπορευμάτων *δν έκ τών χρημάτων ένεπορεύσατο*.¹⁰⁸ Τρία χρόνια αργότερα (582), λίγο μετά την κατάληψη του Σιρμίου,¹⁰⁹ σε συνθήκη ειρήνης που συνήφθη μεταξύ Βυζαντινών και Αβάρων συμφωνήθηκε η καταβολή μέρους του ετήσιου φόρου (80.000 χρυσά νομίσματα) σε πολυτελή εμπορεύματα.¹¹⁰

Το γεγονός λοιπόν ότι οι Άβαροι, λαός που κυριάρχησε στην ιστορία του Βυζαντίου κατά το β' μισό του 6ου αιώνα, προμηθεύονταν βυζαντινά προϊόντα απευθείας από την Κωνσταντινούπολη, με καταβολή μάλιστα μέρους του ετήσιου φόρου που εισέπρατταν από τις βυζαντινές αρχές, είναι ενδεικτικό της απουσίας εμπορικών κέντρων στη μεθόριο του Δούναβη εκείνη την εποχή. Είναι δύσκολο επίσης να μιλήσει κανείς για διεξαγωγή ιδιωτικού ή παράνομου έστω εμπορίου, φαινόμενα στα οποία αναφέρονται πολύ συχνά οι πηγές του 4ου και 5ου αιώνα. Στις περιγραφές των γεγονότων που έλαβαν χώρα τον 6ο αιώνα στις παραδουνάβιες επαρχίες και στο εσωτερικό των Βαλκανίων, επισημαίνονται με έμφαση τα εξής: η εγκατάλειψη και ερήμωση των περιοχών του Ιλλυρικού και της Θράκης η καταστροφή και η οικονομική κατάρρευση των πλούσιων και ανθηρών άλλοτε δοναβικών κέντρων η ανέχεια και οι λιμοί των κατοίκων που είχαν απομείνει η ανεπάρκεια τροφίμων στα στρατόπεδα και η πλήρης σχεδόν αδυναμία των επαρχιών να συμβάλουν στον ανεφοδιασμό τους.¹¹¹

107. Βλ. παραπάνω, σημ. 82.

108. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 1, σ. 216-218. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 147-148 Pohl, *Awaren*, σ. 65, 70.

109. Για την πολιορκία και την κατάληψη του Σιρμίου από τους Αβάρους βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 2, σ. 226 και 27, 2-3, σ. 238-240 Ενάργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Ε 12, έκδ. Μ. Α. Aris et al., *Evagrius Scholasticus Historia Ecclesiastica*, τόμ. II, Turnhout 2007, σ. 580-582. Προβλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 147. A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Άμστερνταμ - Μπρατισλάβα 1974, σ. 90-91 Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της Αυτοκρατορίας (4ος-6ος αι.), *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 345 Pohl, *Awaren*, σ. 73-75.

110. Θεοφύλακτος Σμιοκάττης, *Ιστορία* I, 3.7, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1887 (ανατ. Στουγγάρδη 1972), σ. 45: *ογδοήκοντά τε χιλιάδας χρυσών καθωμολόγουν αν' έτος έκαστον τοίς βαρβάροις εγκαταβάλλεσθαι δι' έμπορίας άργύρου τε και ποικίλης έσθής*. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 147-148 Pohl, *Awaren*, σ. 76, 180, 195.

111. Προκόπιος, *Άνέκδοτα* 18, σ. 114 Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 2, σ. 222-226 Ενάργιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Ε 12, σ. 580-582. Ο Θεοφύλακτος Σμιοκάττης, βασική πηγή των δύο τελευταίων χρόνων του 6ου αιώνα, περιγράφει με λεπτομέρειες στην *Ιστορία* του (βιβλ. I, II, VI, VII, και VIII) τα γεγονότα που έλαβαν χώρα και την κατάσταση που διαμορφώθηκε στις παραδουνάβιες περιοχές.

Η τραγική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στις παραδουνάβιες επαρχίες οδήγούσε πολλές φορές σε απόγνωση τα βυζαντινά στρατεύματα που σταύθμευαν εκεί επί μακρόν. Κατά την πολιορκία της Τόμεως το 598,¹¹² για παράδειγμα, τα βυζαντινά στρατεύματα με επικεφαλής τον στρατηγό Πρίσκο δοκιμάστηκαν σκληρά από τη φοβερή έλλειψη τροφίμων και τον λιμό που τα μάστιζε και δέχθηκαν τη βοήθεια του χαγάνου των Αβάρων, ο οποίος, κατά την ιδιαίτερη έκφραση του Σιμοκάττη, *παραδόξω προνοία τινί ... πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πρεσβεύεται*. Ο χαγάνος ανταποκρίθηκε με προθυμία στο αίτημα του στρατηγού Πρίσκου να συνάψουν *πενθημέρους σπονδὰς και απέστειλε* στους Βυζαντινούς *ἀμάξας* πλήρεις τροφίμων,¹¹³ τις οποίες ο Θεοφάνης¹¹⁴ ανεβάζει σε τετρακόσιες. Και οι δύο συγγραφείς (Θεοφύλακτος Σιμοκάττης και Θεοφάνης), οι οποίοι αναφέρονται εκτενώς στα γεγονότα του τελευταίου τέταρτου του βου αιώνα, επισημαίνουν ότι ο ηγεμόνας των Αβάρων ζήτησε ως αντάλλαγμα από τον βυζαντινό στρατηγό ινδικά προϊόντα. Με προθυμία ο Πρίσκος ανταπέδωσε, αποστέλλοντάς του *πέπερι, φύλλον Ἰνδικόν, κασίαν, κόστον και ἕτερα τῶν ἐπιζητούμενων τα οποία δεξάμενος ὁ βάρβαρος ἤσθη ἐπ' αὐτοῖς*.¹¹⁵

Από το περιεχόμενο των εκτενών χωρίων των δύο πηγών, που αναφέρονται στον λιμό των βυζαντινών στρατευμάτων και στην αντίδραση και τη δυνατότητα του χαγάνου να τους αποστείλει πλήθος τροφίμων, διαπιστώνεται από τη μια η ανάρκεια και η άριστη στρατιωτική επιμελεια των Αβάρων και από την άλλη η οικονομική κρίση, στην οποία είχε περιέλθει η Αυτοκρατορία γενικά προς το τέλος του βου αιώνα.

112. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.1-6, σ. 267-268· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 278. Για την πολιορκία της Τόμεως, βλ. την ειδική μελέτη του Gh. Ștefan, Tomis et Toméa, à propos de luttes entre byzantins et Avars à la fin du VIe siècle de notre ère. *Dacia* N. S. 11 (1967), σ. 253-258. Βλ. επίσης Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 172-175· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 348-349· Pohl, *Awaren*, σ. 152. Ο A. Madgearu (The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier, *RRH* 34/3-4 [1997], σ. 322), απορρίπτει την υπόθεση του Ștefan για την ταύτιση της Τομέας με το μικρό ομώνυμο οχυρό στην *Dacia Mediterranea* και ο ίδιος την ταυτίζει με την Τόμι (σημ. Κωνσταντζά) στη Μαύρη Θάλασσα.

113. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.4, σ. 267: *ἀμάξας τοιγαροῦν ὁ Χαγάνος ἐπισιτισμῶν λιμῶττωνοι τοῖς Ῥωμαίους παρέιχετο*. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 175· Pohl, *Awaren*, σ. 152.

114. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 278: *τῆς δὲ ἐορτῆς τοῦ πάσχα καταλαβούσης, καὶ τῶν Ῥωμαίων λιμῶ τμηκόμενων, ἀκηκοὺς ὁ Χαγάνος τῷ Πρίσκῳ ἐδήλου ἀμάξας ἐκπέμψαι πρὸς αὐτόν, ὅπως δαπανήματα ἀποστείλῃ αὐτοῖς, ἵνα μετὰ ἰλαρότητος τὴν ἐαυτῶν ἐορτὴν ἐκπληρώσωσιν τετρακοσίας τῶν ἀμάξας πληρώσας τοῦτοις ἐξέπεμψεν*.

115. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.5-6, σ. 267-268. Ο Θεοφάνης (*Χρονογραφία*, σ. 278), επαναλαμβάνοντας περίπου τα όσα αναφέρει ο Θεοφύλακτος, τονίζει χαρακτηριστικά: *ὁμοίως καὶ ὁ Πρίσκος εἶδη τινὰ Ἰνδικὰ ἀντέπεμψε τῷ βαρβάρῳ, πέπερι τε καὶ φύλλον Ἰνδικόν καὶ κόστον καὶ κασίαν καὶ ἕτερα τῶν ἐπιζητούμενων, καθεζόμενου τοῦ Χαγάνου εἰς τὸ Σέρμιον καὶ ταῦτα δεξάμενος ἤσθη ἐπ' αὐτοῖς*. Πρὸβλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 175· Pohl, *Awaren*, σ. 152. Για τα ινδικά αρωματικά προϊόντα και τη χρήση τους στη βυζαντινή περίοδο, βλ. Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινὸν Βίος και πολιτισμὸς*, τόμ. Ε', Αθήνα 1952, σ. 42-46· Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά*, σ. 298-299.

Τα γεγονότα, που διαδραματίστηκαν στις βόρειες επαρχίες της Θράκης και του Ιλλυρικού κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια του βου αιώνα, μια περίοδος που συμπίπτει με τη βασιλεία του Μαυρικίου, είχαν τραγικές για τις περιοχές του Δούναβη επιπτώσεις με αποκορύφωμα την εξέγερση των βυζαντινών στρατευμάτων το 602, υπό τον εκατόνταρχο Φωκά,¹¹⁶ και έδωσαν νέα, δυσμενέστερη τροπή στις εξελίξεις της μεθορίου του Δούναβη.

---

116. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 6. 8-7. 7, σ. 295-296· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 287. Βλ. P. Goubert, *Causes et conséquences de la révolution de 602*, στο *Actes du Xe Congrès International d'Études Byzantines*, Istanbul 1955, σ. 216-218· του ίδιου, *Autour de la révolution de 602*, *OCP* 33 (1967), σ. 604-619· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σ. 182.

13. Πολιτισμός και καθημερινή ζωή στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Σκυθίας κατά την Ύστερη Αρχαιότητα¹

Οι ελληνικές αποικίες της δυτικής ακτής του Ευξείνου Πόντου Τόμις, Ιστρία και Κάλλατις, οι οποίες κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή εντάχθηκαν στην επαρχία της Μικράς Σκυθίας, γνώρισαν μεγάλη πολιτιστική και οικονομική άνθηση κατά τις προηγούμενες ιστορικές περιόδους, την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή. Χάρη στη γεωγραφική τους θέση, οι πόλεις αυτές έπαιζαν πάντοτε σπουδαίο πολιτικό και οικονομικό ρόλο στο πλαίσιο του ευρύτερου πολιτικού και διοικητικού φορέα στον οποίο ανήκαν.

Οι αλληπάλληλες βαρβαρικές επιδρομές στις βόρειες επαρχίες της Αυτοκρατορίας και η προσπάθεια διάδοσης (και αργότερα επικράτησης) του χριστιανισμού, είναι οι δύο βασικοί παράγοντες που επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική και πολιτιστική ζωή των μεγάλων ελληνικών κέντρων της Μικράς Σκυθίας κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή. Είναι αλήθεια ότι η διαμόρφωση των νέων πολιτικών και στρατιωτικών συνθηκών και η χριστιανική ιδεολογία δημιούργησαν νέες ανάγκες στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο των ανθρώπων της Μικράς Σκυθίας και έδωσαν, ως ένα βαθμό, το στίγμα του πολιτισμού και της τέχνης της εποχής στη συγκεκριμένη περιοχή.²

Ένας τομέας της καθημερινής ζωής και της δράσης του μέσου πολίτη της βυζαντινής επαρχιακής πόλης, από τη μελέτη του οποίου μπορεί κανείς εύκολα να δώσει τις κοινωνικές, πολιτιστικές και ιδεολογικές της παραμέτρους, είναι ο οικονομικός. Πιο συγκεκριμένα, η λειτουργία μέσα στα αστικά κέντρα βιοτεχνικών μονάδων και μικρών εργαστηρίων παραγωγής αντικειμένων περιορισμένης ή ευρύτερης χρήσης και οι συναλλαγές των κατοίκων τους με άλλα κέντρα, που βρισκόνταν σε μικρή ή μεγάλη απόσταση από αυτά, αντανακλούν το οικονομικό και κοινωνικό status της τοπικής κοινωνίας.³

---

1. Το κείμενο αυτό έχει δημοσιευθεί σε πρώτη μορφή στον τόμο *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, σ. 279-290.

2. Βλ. ειδικά: E. Popescu, *Le village en Scythie Mineure (Dobroudja) à l'époque protobyzantine*, στο *Village*, σ. 363-380· M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)* [Pontic Provinces of the Later Roman Empire I], Άμστερνταμ 2006, σ. 219 κ.εξ.

3. Ενδεικτικά για βιοτεχνικές μονάδες και εργαστήρια παραγωγής ποικίλων αντικειμένων στη Μικρά Σκυθία, βλ. συγκεντρωτικά: M. Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 146-150. Ειδικά για την παραγωγή εγχώριας κεραμικής και την ύπαρξη εργαστηρίων, βλ. A. Opaît, *Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th-6th Centuries AD)*. *Aspects of economic life in the Province of Scythia* (BAR Int. Ser. 1274), Οξφόρδη 2004, σ. 85-94.

Εξετάζοντας τις εμπορικο-οικονομικές δραστηριότητες στο σύνολό τους ή εστιάζοντας σε αντιπροσωπευτικά τους δείγματα (προϊόντα τοπικής παραγωγής ή εμπορίου), μπορεί κανείς ακόμη να διακρίνει την επιβίωση στοιχείων της ελληνορωμαϊκής παράδοσης (εμφανή και έντονα για τον 4ο τουλάχιστον αιώνα) και να επισημάνει τις αλλαγές και τις τομές που επέφεραν οι νέες πολιτικο-ιδεολογικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην περιοχή και στην αυτοκρατορία γενικότερα.

Οι φάσεις της μεγαλύτερης οικονομικής και πολιτιστικής άνθησης των αστικών βυζαντινών κέντρων που προαναφέρθηκαν συμπίπτουν με τις περιόδους πολιτικής και στρατιωτικής ύφεσης στον ευρύτερο χώρο του Δούναβη, όταν οι βυζαντινές αρχές προέβαιναν, μετά την κατάπαυση των εχθροπραξιών με τα γειτονικά βαρβαρικά φύλα, στην οχυρωματική και οικονομική αναδιοργάνωση και ανασυγκρότηση των βορείων επαρχιών τόσο με έργα όσο και με διοικητικά και οικονομικά μέτρα που αποσκοπούσαν στην εν γένει αναζωογόνησή τους.

Στην ανθηρή κατάσταση της Μικράς Σκυθίας, την εποχή του αυτοκράτορα Ουάλη, αναφέρεται ο Σωζομενός με την παρακάτω περιγραφή: *Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος πολλὰς μὲν ἔχει καὶ πόλεις καὶ κώμας καὶ φρουρία, μητρόπολις δὲ ἔστι Τόμις, πόλις μεγάλη καὶ εὐδαίμων παράλιος ἔξ εὐνούμων εἰσπλέοντι τὸν Εὐξείνιον καλούμενον Πόντον.*⁴

Επιγραφές,⁵ προερχόμενες από την Τόμι αποκαλύπτουν την οικονομική συμβολή σωματείων επαγγελματιών και εμπόρων καθώς και ιδιωτών στην στρατιωτική αναδιοργάνωση της πόλης, χωρίς όμως να μπορεί κανείς να αποφανθεί με βεβαιότητα εάν αυτό το επέτρεπε η καλή οικονομική τους κατάσταση ή τους το επέβαλε η πολιτεία, εγκαινιάζοντας έτσι ένα νέο θεσμό με τοπικό ίσως χαρακτήρα.

Την έντονη βιοτεχνική και εμπορική δραστηριότητα της Τόμεως κατά τον 4ο αιώνα μαρτυρεί η ανακάλυψη ενός μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος στην προκουμαία του παλαιού της λιμανιού με την επιγραφή ΕΡΜΕΟΣ (θεός προστάτης του εμπορίου κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή), η οποία επιβεβαιώνει τον εμπορικό του χαρακτήρα.⁶ Μια σειρά από μικρά δωμάτια, που ανήκαν στο παραπάνω συγκρότημα, λειτουργούσαν προφανώς ως εργαστήρια αλλά και ως αποθήκες εμπορευμάτων όπως δείχνει η ανεύρεση διαφόρων μεταλλικών αντικειμένων και, εκτός της λοιπής κεραμι-

4. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, VI, 21.3, έκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus Kirchengeschichte* (GCS 50), Βερολίνο 1960, σ. 263.

5. Οι επιγραφές είναι: *Μακελαρίων] πεδατο[ῦρα] πό[δες] ΚΔ*, και *πεδα[τοῦρα] Ἀλέξα[νδρος] Βάσος*, βλ. E. Popescu, *Inscriptiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, Βουκουρέστι 1976, σ. 43-45. Βλ. επίσης για επιγραφές από την ίδια πόλη: M. Barbulescu - A. Radulescu, *Inscriptii inedite din Tomis și Imprejurimi, Pontica 27* (1994), σ. 157-172. Για τις επιγραφές σχετικά με τη χειροτεχνία και τις επαγγελματικές συντεχνίες, βλ. V. Velkov, *Zur Entwicklung des Handwerkes in der Städten Thrakiens und Untermyösien*, στο *Roman Cities in Bulgaria*, σ. 131-136.

6. V. Canarache, *L'édifice à mosaïque découvert devant le port de Tomis*, *Studii Clasice 3* (1961), σ. 227-240 P. Mackendrick, *The Dacian Stones speak*, Chapel Hill 1975, σ. 176 Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 226-227.

κής,⁷ 150 περίπου αμφορέων διαφόρων τύπων και μεγεθών με ελληνικές και λατινικές επιγραφές.⁸ Ο πιο συνήθης τύπος αμφορέα είναι ο υστερορωμαϊκός 2 (LRA 2), σε δείγματα του οποίου σώζονται και οι περισσότερες επιγραφές.⁹ Το γεγονός ότι οι επιγραφές, που συνήθως δηλώνουν τη χωρητικότητα του αγγείου, επαναλαμβάνονται δύο ή και τρεις φορές πάνω στο ίδιο αγγείο, δείχνει ότι τα ίδια αγγεία χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο από μία φορά¹⁰ και ότι υπήρχε στενός έλεγχος της διακίνησης ορισμένων από τους αμφορείς αυτούς από την κεντρική εξουσία.¹¹ Πολλοί αμφορείς βρέθηκαν γεμάτοι με οργανικές, χημικές και ορυκτές ύλες όπως: κολοφώνιο, ρητίνη, τερεβενθίνη, μαστίχα Χίου, λιβάνι προερχόμενο προφανώς από τις ακτές της Σομαλίας, και σμύρνα, αραβικής ίσως προέλευσης.¹²

Στην επιφάνεια των περισσότερων αμφορέων του εμπορικού συγκροτήματος της Τόμεις έχουν χαραχθεί εκτός από τα σημεία της χωρητικότητάς τους και επιγραφές χριστιανικού περιεχομένου.¹³ Αυτό σημαίνει ότι σε περιοχές, όπως οι δουναβικές, στις οποίες δεν είχε γίνει ακόμη οργανωμένος επίσημος προσηλυτισμός στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα, γινόταν προσπάθεια έμμεσης διάδοσης του χριστιανισμού και των νέων ιδεολογικών τάσεων μέσω του εμπορίου. Την άποψη αυτή ενισχύουν διάφορα χριστιανικά σύμβολα χαραγμένα σε αμφορείς εμπορικού χαρακτήρα (θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω), αλλά και σε καλής ποιότητας ερυθροβαφή κεραμική, που βρέθηκαν εκτός από την Τόμι και σε άλλα σπουδαία τότε οικονομικά κέντρα της περιοχής όπως η Ιστρία, η Δινογέτια, η Σουκιδάβα κτλ.¹⁴

7. Για τα λυχνάρια που προέρχονται από το συγκρότημα, βλ. C. Iconomu, *Descoperiri de Tipare de Opaite la Tomis, Pontica* 9 (1976), σ. 135-146. Για τη λεπτή ποιότητας ερυθροβαφή κεραμική, βλ. G. Păruc, *Ceramica romană țirzie cu decor ștampilat descoperită la edificiul roman cu mozaic din Tomis, Pontica* 9 (1976), σ. 153-192.

8. I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, τόμ. II, Βουκουρέστι 1968, σ. 466. Για τους αμφορείς από το συγκεκριμένο συγκρότημα και τις επιγραφές που φέρουν, βλ. πιο αναλυτικά: A. Radulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis, Pontica* 6 (1973), σ. 193-207, εικ. 6-7 Popescu, *Inscriptiile*, σ. 101-118, αφ. 155-165.

9. Radulescu, *Amfore*, σ. 193-207· Popescu, *Inscriptiile*, σ. 101-118· Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 11-12· O. Karagiorgou, *LR2: a Container for the Military annona on the Danubian border?*, στο *Economy and Exchange*, σ. 138-139.

10. Radulescu, *Amfore*, σ. 193-207· Popescu, *Inscriptiile*, σ. 101-118· Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 11-12, 97.

11. Βλ. αναλυτικά Karagiorgou, *LR2*, σ. 149-150.

12. Radulescu, *Amfore*, σ. 193-207· Popescu, *Inscriptiile*, σ. 99-100· Karagiorgou, *LR2*, σ. 138.

13. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 100.

14. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 118-124· D. Tudor, *Olenia Romană*, Βουκουρέστι 1978, σ. 433. Για την ερυθροβαφή κεραμική, που ανήκει στις παραγωγές της Βορείου Αφρικής και της Μικράς Ασίας, βλ. E. Popescu, *Ceramica romană țirzie cu decor ștampilat descoperită la Histria, SCIVA* 16 (1965), σ. 695-725· I. Opraș, *Decoration Techniques and Motifs of the late Roman and early Byzantine Ceramics. Fine Wares in Scythia Minor (4th-6th C. A. D.)*, στο *Konferenz Svišov*, σ. 275-276· Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 75-79.

Το μέγεθος του κτιριακού συγκροτήματος της Τόμεως και η πρόωμη χρονολόγησή του από τους Ρουμάνους αρχαιολόγους που το αποκάλυψαν, επιτρέπουν την υπόθεση ότι ίσως η αρχική του ανέγερση να τοποθετείται στη ρωμαϊκή εποχή και, πιθανότατα, τον 4ο αιώνα να έγινε επέκτασή του, μετά τη δημιουργία νέων βιοτεχνικών και εμπορικών αναγκών. Η χρήση του, βάσει της κεραμικής, συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι και τον 6ο αι.¹⁵

Στην Ιστρία, η οποία κατά την ελληνιστική εποχή αποτελούσε το μεγάλο οικονομικό κέντρο της περιοχής και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο απολάμβανε ειδικών προνομίων τα οποία ευνοούσαν την οικονομία της,¹⁶ η βιοτεχνική και εμπορική δραστηριότητα των κατοίκων της εξακολούθησε, όπως δείχνουν οι αρχαιολογικές έρευνες, να είναι έντονη και κατά την πρόωμη βυζαντινή περίοδο παρά τις καταστροφές που κατά καιρούς υφίστατο από τις βαρβαρικές επιδρομές. Οι μακροχρόνιες ανασκαφικές έρευνες¹⁷ των Ρουμάνων αρχαιολόγων έφεραν στο φως εκτός των άλλων και μια ολόκληρη συνοικία βιοτεχνικού και καθαρά εμπορικού χαρακτήρα της εποχής που εξετάζουμε, απ' όπου και η επωνυμία της σήμερα ως «οικονομικού τομέα» (*sector economic*) ή «οικονομικής συνοικίας» της πόλης.¹⁸ Στα όριά της περικλείονται τα ερείπια απλών και πενιχρών δωματίων διατεταγμένων σε μικρές ομάδες (*insulae*) που χρησιμοποιούνταν είτε ως εργαστήρια (γλυπτικής, αγγειοπλαστικής, μεταλλοτεχνίας) είτε ως αποθήκες, μέσα στις οποίες φυλάσσονταν κατά τους υπολογισμούς των αρχαιολόγων από 3 έως 7 μεγάλα αγγεία (*dolia*) και αμφορείς. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι αυτές οι μικρές βιοτεχνικές νησίδες ήταν ιδιοκτησία πλουσίων κατοίκων της πόλης, από τους οποίους νοικιάζονταν σε τεχνίτες ή εμπόρους για την άσκηση του επαγγέλματός τους ή την αποθήκευση των εμπορευμάτων τους.¹⁹ Η οικονομική συνοικία της Ιστρίας διατήρησε τον αστικό της χαρακτήρα σε όλη τη διάρκεια της πρωτοβυζαντινής εποχής όπως δείχνουν

15. Αυτό δηλώνουν οι αμφορείς υστερορωμαϊκού τύπου 2 αλλά και τα λυχνάρια. Για τα λυχνάρια και τις μήτρες από το συγκρότημα αυτό, βλ. σχετικά: Iconomu, Tipare, σ. 135-146.

16. Βλ. A. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea Romană secolele I-III e.n.*, Βουκουρέστι 1977, σ. 112-114. Για τις αρχαιολογικές έρευνες στην Ιστρία, βλ. C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research in the Late Roman Fortifications on the Lower Danube* (BAR Int. Ser. 88), Οξφόρδη 1980, σ. 75-77, 143-145· A. Kazhdan et al., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη 1991, τόμ. II, σ. 939· Karagiorgou, LR2, σ. 138.

17. Για τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών, βλ. ενδεικτικά: Mackendrick, *Dacian Stones*, σ. 185, εικ. 7. 19 I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Ρώμη 1977, σ. 135-141· Kazhdan, *Oxford Dictionary* II, σ. 939· I. Achim, *Étude d'archéologie chrétienne en Scythie Mineure: la Basilique à Crypte d'Histria*, στο *Mélanges Jean-Pierre Sodini*, σ. 85-97.

18. E. Condurachi, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques, Dacia N. S. 1* (1957), σ. 249-257.

19. Condurachi, *Histria*, σ. 255· I. Barnea, *Les villes de la Scythia Minor au cours des Ve-VIe siècles*, *Bulletin AIESEE* 10/2 (1972), σ. 158-159.

τα ίχνη τριών φάσεων διαδοχικών επισκευών των κτισμάτων της από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα.²⁰

Άλλη πόλη, στην οποία αξίζει να εστιάσουμε την προσοχή μας, είναι η αρχαία Κάλλατις. Μεταξύ αυτών που έχουν έρθει στο φως χάρη στις ανασκαφικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα στην αρχαία πόλη και στην ευρύτερη περιοχή της, ξεχωρίζει μία εκτεταμένη νεκρόπολη.²¹ Στους 360 τάφους που είχαν αρχικά εντοπιστεί,²² οι πρόσφατες έρευνες έχουν προσθέσει και αρκετούς ακόμα.²³ Βάσει της μελέτης της εκτεταμένης αυτής νεκρόπολης και των κτερισμάτων στις ταφές, η πλειονότητα των ταφών χρονολογείται κυρίως στον 4ο αι. μ.Χ. Τόσο οι ταφές με τον προσανατολισμό τους, όσο και τα κτερίσματά τους, δηλώνουν ότι το νεκροταφείο αυτό είχε χρησιμοποιηθεί από χριστιανούς. Μεταξύ των κτερισμάτων ξεχωρίζουν μικρές, πήλινες οinoχόες, με απιόσημο σώμα και ψηλό, κυλινδρικό λαμό.²⁴ Το σχήμα αυτό, που χρονολογείται στον 4ο αιώνα, είναι ιδιαίτερα συχνό σε πολλές περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας και απαντά κυρίως στον αιγαιακό χώρο.²⁵ Η εύρεση της οinoχόης του συγκεκριμένου τύπου σε σημαντικό αριθμό σε αυτούς τους τάφους, καθώς και σε άλλες θέσεις της Μικράς Σκυθίας, δηλώνει άμεσα την επίδραση και σε αυτή την περιοχή ευρύτατα διαδεδομένου στη βυζαντινή αυτοκρατορία τύπου κεραμικής. Λόγω της ανεύρεσής τους κυρίως σε αυτή τη νεκρόπολη, τα αγγεία από τη Μικρά Σκυθία²⁶ θεωρείται ότι είχαν ταφική χρήση.²⁷ Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι οι επικλήσεις που φέρουν εγγράφατα στον ώμο τους.²⁸

Συγκεκριμένοι τομείς της βιοτεχνίας και του εμπορίου, οι οποίοι γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο στις ελληνικές πόλεις της δυτικής ακτής

20. Condurachi, Histria, σ. 251, 255· Barnea, Villes, σ. 159· Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 75.

21. Για τα ανασκαφικά ευρήματα, βλ. Mackendrick, *Dacian Stones*, σ. 181· Barnea, *Monuments*, σ. 128-134, 203, εικ. 41, 43· Kazhdan et al., *Oxford Dictionary* II, σ. 1093. Για τη νεκρόπολη, βλ. αναλυτικά: C. Preda - N. Chelujă Georgescu, *Săpăturile de Salvare de la Mangalia din 1972- Necropola Callatiană din zona Stadionului, Pontica* 8 (1975), σ. 55-75· C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Βουκουρέστι 1980 του ίδιου, *Die Keramik aus dem römisch-byzantinischen Gräberfeld von Kallatis-Mangalia, RCRFA* 36 (2000), σ. 241-243.

22. Preda, *Callatis*, σ. 121.

23. M. Ionescu - N. Alexandru - R. Constantin, Noi Cercetări in Necropola paleocreștină Callatiană, *Pontica* 35-36 (2002-2003), σ. 225-277.

24. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 141-142, αρ. 96-97· Preda, *Callatis*, πίν. IX-X, LXXIV, M210.4, XLV, 1-4, 6 του ίδιου, *Keramik*, εικ. 1, 1-3· Ionescu - Alexandru - Constantin, Noi Cercetări, πίν. XX, 3.

25. Για τη διάδοση αυτού του τύπου, βλ. Anastasia G. Yangaki, *La céramique des IVe-VIIIe siècles ap. J.-C. d'Eleutherna*, Αθήνα 2005, σ. 150 (όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

26. Βλ. ενδεικτικά: C. Scorpan, Ceramica romano-bizantină de la Sacidava, *Pontica* 8 (1975), πίν. VII, 1, 3-4· Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 64-65.

27. Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 64-65, 93.

28. Preda, *Keramik*, εικ. 1, 1-3· Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 64-65.

της Μαύρης Θάλασσας ήταν η γλυπτική και η αγγειοπλαστική. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινισθεί ότι, σε σχέση με τη γλυπτική, περιοριζόμαστε στα εργαστήρια επεξεργασίας πέτρας και μαρμάρου για την παραγωγή συγκεκριμένων αντικειμένων,²⁹ καθώς τον εποχή αυτή η μνημειώδης γλυπτική βρισκόταν σε πλήρη σχεδόν παρακμή.³⁰

Ξεχωριστή ανάπτυξη γνώρισε αφενός η αρχιτεκτονική γλυπτική με μαζική παραγωγή και εισαγωγή από κέντρα του Νότου κιονοκράνων για τη διακόσμηση των χριστιανικών βασιλικών και διαφόρων δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων και αφετέρου η παραγωγή επιτυμβίων στηλών.³¹ Υπό την επίδραση της Εκκλησίας και της Ανατολής σημειώθηκε αλλαγή στις ηθικές αξίες και την έκφρασή τους μέσα από τις μορφές της τέχνης, σε σχέση με εκείνες της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής. Εξαφανίζονται σταδιακά τα αγάλματα των ειδωλολατρικών θεοτήτων και των αυτοκρατόρων που σε προγενέστερες εποχές κοσμούσαν τους ειδωλολατρικούς ναούς και τις πλατείες των πόλεων και στις επιτύμβιες στήλες τη θέση των αναγλύφων με τη μορφή του νεκρού, του θράκα ιππεία κτλ.³² παίρνει η απεικόνιση του σταυρού, του μονογράμματος του Χριστού και χριστιανικών συμβόλων όπως το περιστέρι, το ψάρι κ.ά.³³ Επιτύμβιες στήλες της πρωτοβυζαντινής εποχής, οι οποίες βρέθηκαν στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Σκυθίας θυμίζουν προγενέστερες ειδωλολατρικές, είναι όμως μικροτέρων διαστάσεων, ακανόνιστες στο σχήμα και φτωχότερες στον διάκοσμο από εκείνες.³⁴ Τα παραπάνω συνιστούν στοιχεία που εκφράζουν τη νέα χριστιανική αντίληψη για το λιτό και απείριπτο, υποδηλώνουν όμως ταυτόχρονα και τις νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες των ανθρώπων της περιοχής μετά τα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα του τέλους του 3ου και των αρχών του 4ου αιώνα.

Βέβαια, μεμονωμένα δείγματα επιβίωσης της ελληνορωμαϊκής παράδοσης υπάρχουν και στον τομέα της τέχνης των επιτυμβίων στηλών, όπως είναι για παράδειγμα η στήλη που βρέθηκε στην Τόμι με την απεικόνιση αιγυπτιακών θεοτήτων,³⁵ η οποία υποδηλώνει τη συνέχιση των δεσμών της ποντιακής μητρόπολης με αιγυπτιακά κέντρα και την εμμονή της ειδωλολατρικής λατρείας κατά τον 4ο αιώνα. Ειδωλολατρικά στοιχεία εμφανίζονται επίσης και σε επιγραφές άλλων χριστιανικών επιτυμβίων στηλών, προερ-

29. Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 147-148.

30. Στο ίδιο, σ. 219-220.

31. Ενδεικτικά, για επιτύμβιες στήλες της ρωμαϊκής περιόδου, βλ. L. Bianchi, *Le stele funerary della Dacia. Un'espressione di arte romane periferica*, Ρώμη 1985.

32. Βλ. τις μελέτες της Maria Alexandrescu-Vianu, *La sculpture en pierre à Istros IIIe-Ier siècles (II)*, RESEE 25/2 (1987), σ. 135-151 και *La sculpture en pierre à Istros Ier-IIIe siècles (III)*, RESEE 25/3 (1987), σ. 225-239.

33. Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 220.

34. Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 461· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 220.

35. D. M. Theodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* 8 (1915), σ. 76-77· E. Condurachi, *Sur deux bas-reliefs "chrétiens" de Tomis*, *Arta și Arheologia* 13-14 (1937-1938), σ. 60-62· Barnea, *Istoria Dobrogei* II, σ. 480-481.

χομένων επίσης από την Τόμι, όπως η αναφορά στα Ηλύσια Πεδία, η λατινική έκφραση *Ave Vale viator*, η απόδοση επιγραφών σε στίχους κατά το πρότυπο των ελληνικών επιτύμβιων επιγραμμάτων, η ανάγλυφη ροζέτα σε αέτωμα στήλης κτλ.³⁶

Η συνύπαρξη, τον 4ο κυρίως αιώνα, ειδωλολατρικών και χριστιανικών στοιχείων τόσο στις επιτύμβιες στήλες όσο και σε άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης υποδηλώνει μεν τη συνύπαρξη αυτή καθαυτή των δύο αντιτιθέμενων ιδεολογιών αλλά και την προσπάθεια του απλού ανθρώπου της εποχής να τις συμβιβάσει.³⁷

Η συνύπαρξη κλασικών-ρωμαϊκών και βυζαντινών στοιχείων εμφανίζεται και στον χώρο της καθαρής γλυπτικής τέχνης όπως προκύπτει από την εξέλιξη της τέχνης των κιονοκράνων. Όπως προαναφέρθηκε, τόσο η παραγωγή τους σε εργαστήρια των ελληνικών αποικιών όσο και η εισαγωγή τους από άλλα κέντρα της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας, υπήρξε πολύ μεγάλη κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή. Ήταν πολύ φυσικό ο απλός τεχνίτης ή ο καλλιτέχνης της πρωτοβυζαντινής εποχής, ο οποίος γεννήθηκε και μεγάλωσε σε ένα περιβάλλον όπου ο κλασικός πολιτισμός είχε αφήσει ανεξίτηλα ίχνη και οι ρωμαϊκές μνήμες ήταν ακόμη νωπές –όπως συνέβαινε με τις ελληνικές αποικίες της Μαύρης Θάλασσας– να συγκρατεί το παρελθόν με το παρόν στο δημιούργημά του και, όπως ήδη τονίστηκε, να προσπαθήσει να τα συμβιβάσει.

Αυτό διαπιστώνεται κατεξοχήν στα κιονόκρανα του 4ου και του α΄ μισού του 5ου αι., αφού αργότερα οι εγχώριοι τεχνίτες δημιουργούν, υπό την ισχυρή επίδραση των βυζαντινών κέντρων του Νότου και της ίδιας της Κωνσταντινούπολης, νέους τύπους κιονοκράνων, διαφοροποιημένους και απελευθερωμένους από τις παραδοσιακές τους μορφές και με τάσεις απλοποίησης του σχήματος και γεωμετροποίησης του άλλοτε φυσικού και πλαστικού τους διακόσμου.³⁸

Ο μεγάλος αριθμός κιονοκράνων που ανακαλύφθηκαν στην Τόμι, Ιστρία, Κάλλατι και στη ρωμαϊκή πόλη του εσωτερικού της Μικράς Σκυθίας *Tropaenum Traiani*, μαρτυρεί τη λειτουργία ειδικών εργαστηρίων αρχιτεκτονικής γλυπτικής, στα οποία οι τεχνίτες δούλευαν, όπως και παλαιότερα, με μάρμαρο εισαγωγής (από την Προκόννησο, τη Θάσο και άλλες περιοχές) ή με τοπικό ασβεστόλιθο και χρησιμοποιούσαν ως πρότυπα κιονόκρανα εισαγωγής από την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και άλλα μεγάλα

36. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 51-57.

37. Βλ. σχετικά, Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 219-223.

38. Για τους ποικίλους τύπους κιονοκράνων, βλ. εν γένει: R. Kautzsch, *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*, Βερολίνο-Λιψία 1936. Α. Ορλάνδος, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής Λεκάνης*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1954, σ. 283-287. Sergio Bettini, *La sculpture Byzantine*, στο *L'art byzantin, art européen*, Αθήνα 1963, σ. 127-130. Για τα κιονόκρανα στα οποία είναι εμφανής η επίδραση των μεγάλων κέντρων της Αυτοκρατορίας και για εκείνα που πιθανόν είχαν κατασκευαστεί από ντόπιους τεχνίτες, βλ. Mackendrick, *Dacian Stones*, σ. 174. Barnea, *Monuments*, σ. 192, 196-201, 205, 211-212.

βυζαντινά κέντρα.³⁹ Είναι αυτονόητο ότι τα κιονόκρανα εισαγωγής από τα μεγάλα βυζαντινά κέντρα που προαναφέρθηκαν δεν συγκρίνονται από την άποψη του υλικού και της τεχνικής κατασκευής τους με εκείνα της τοπικής παραγωγής, στα οποία είναι έντονος ο επαρχιακός χαρακτήρας, έκφραση της κοινωνικο-οικονομικής αλλά και της πολιτιστικής στάθμης των ανθρώπων της βυζαντινής περιφερειακής επαρχίας.

Περνώντας στον χώρο της κεραμικής τέχνης, που αποτελεί την πιο διαδεδομένη και αντιπροσωπευτική μορφή του υλικού πολιτισμού των ελληνικών πόλεων της Μικράς Σκυθίας, παρατηρεί κανείς ότι οι τεχνίτες και οι αγγειοπλάστες της εποχής παρήγαγαν όλα τα είδη της καθημερινής κυρίως χρήσης, ακολουθώντας πρότυπα προγενέστερα ελληνορωμαϊκά, εμφανώς επηρεασμένοι ως προς την ποιότητα και το διάκοσμό τους από τους νέους παράγοντες, όπως ήταν η χριστιανική θρησκεία, η ανατολική τέχνη και σε αρκετές περιπτώσεις το βαρβαρικό στοιχείο του Δούναβη.

Αγγεία και άλλα πήλινα αντικείμενα της πρώιμης βυζαντινής περιόδου βρέθηκαν σε αφθονία και στις τρεις ελληνικές πόλεις της Μικράς Σκυθίας όπως και σε κέντρα του εσωτερικού της και προέρχονται τόσο από τοπικά εργαστήρια όσο και από τις συναλλαγές τους με άλλα βυζαντινά κέντρα.⁴⁰ Με βάση την ποιότητα και τη χρήση τους διακρίνονται σε δύο κύριες κατηγορίες: (α) στα αντικείμενα κοινής καθημερινής χρήσης που αποτελούν και την πλειονότητα και (β) στα πήλινα αντικείμενα πολυτελείας, κατηγορία στην οποία ανήκουν συνήθως λεπτής ποιότητας, ερυθροβαφή αγγεία, που φέρουν συχνά εμπέστη διακόσμηση, στην πλειονότητά τους εισηγμένα από τη Βόρειο Αφρική και τη Μικρά Ασία.⁴¹ Τα πιο διαδεδομένα είδη αγγείων και πήλινων αντικειμένων στην εποχή που μας απασχολεί ήταν οι αμφορείς, η λεπτής ποιότητας ερυθροβαφή κεραμική και τα λυχνάρια, κατά κύριο λόγο, ενώ δεν λείπουν και άλλα είδη οικιακής χρήσης όπως οι πήλινες οινόχες μικρών συνήθως διαστάσεων, κύπελλα

39. I. Barnea, *Éléments d'art grec des basiliques paléochrétiennes de la Scythie Mineure*, ΔΧΑΕ 4 (1964), σ. 340-342· του ίδιου, *À propos de la sculpture romano-byzantine de Scythie Mineure*, *Rivista di Archeologia Cristiana* 45/1-4 (1969), σ. 15-29 του ίδιου, *Monuments*, σ. 190-212· Mackendrick, *Dacian Stones*, σ. 174.

40. Βλ. ενδεικτικά: C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Κωνσταντζά 1967· Popescu, *Ceramica Romană*, σ. 695-724· A. Radulescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii de uz comun din Dobrogea*, *Pontica* 8 (1975), σ. 331-360· Scorpan, *Sacidava*, σ. 263-313· Iconomu, *Tipare*, σ. 135-146· M. Munteanu - G. Papuc, *La céramique romaine tardive à décor estampé découverte à Tomis*, *Pontica* 9 (1976), σ. 147-154· Radulescu, *Amfore*, σ. 99-114· C. Scorpan, *Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IV-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique*, *Dacia N. S.* 21 (1977), σ. 269-297· A. Opaït, *Beobachtungen zur Entwicklung der zwei Amphoratypen*, *Peuce* 9 (1984), σ. 311-327· A. Suceveanu, *Histria X. La céramique romaine des Ier-IIIe siècles ap. J.-C. Les résultats des fouilles*, Βουκουρέστι 1985· F. Topoleanu, *Late Roman Pottery with Stamped Sets Discovered at Halmyris*, *Peuce* 12 (1996), σ. 143-168· Catherine Abadie-Reynal, *Les amphores romaines en mer noire (Ier-IVe s.)*, στο *Production et Commerce*, σ. 255-264· Oprîș, *Decoration Techniques*, σ. 275-280· Karagiorgou, LR2, σ. 135-139.

41. Popescu, *Ceramica Romană* 4, σ. 695-724· Barnea, *Istoria Dobrogei II*, σ. 488-489· Σοφία Πατούρα, *Ο πρώιμος βυζαντινός πολιτισμός της επαρχίας Μικράς Σκυθίας (σημ. Δοβρουτζάς) (4ος-6ος αι.)*, *Βυζαντινός Δόμος* 1 (1987), σ. 202· Oprîș, *Decoration Techniques*, σ. 276-280.

και πινάκια διαφόρων τύπων και ποικίλης διακόσμησης, εγχώριας κυρίως παραγωγής.⁴² Η μελέτη αυτών των αντικειμένων παρέχει πολύτιμες πληροφορίες τόσο για τα είδη της εγχώριας παραγωγής και τις περιοχές όπου, βάσει ανασκαφικών ευρημάτων, παράγονταν ορισμένα από αυτά,⁴³ όσο και για τις επαφές της Μικράς Σκυθίας με την Ιβηρική Χερσόνησο, τη Βόρειο Αφρική, το Αιγαίο, τη Μικρά Ασία και τις γειτονικές περιοχές του Πόντου.

Η λεπτής ποιότητας κεραμική δηλώνει τις σχέσεις της Μικράς Σκυθίας τόσο με τη Βόρειο Αφρική, όσο και με τη Μικρά Ασία, καθώς απαντούν σε πολλές θέσεις της επαρχίας αυτής, καθ' όλη τη διάρκεια της παλαιοχριστιανικής περιόδου, αγγεία που ανήκουν τόσο στην παραγωγή της Βορείου Αφρικής (African Red Slip Ware), όσο και στην παραγωγή της Μικράς Ασίας (Late Roman C Ware).⁴⁴

Τις σχέσεις αυτές επιβεβαιώνουν και τα λυχνάρια που έχουν βρεθεί σε αρκετές περιοχές, όπως για παράδειγμα στην Κωνσταντινίδα και στην Ιστρία, καθώς αρκετά ανήκουν σε κατηγορίες των λύχνων της Βορείου Αφρικής και της Μικράς Ασίας.⁴⁵ Σε μεγάλη ποσότητα εντοπίζονται και λυχνάρια που ανήκουν στο λεγόμενο «βαλκανικό» τύπο (Τόμις, Ιστρία, Κάλλατις),⁴⁶ ο οποίος είναι ιδιαίτερα κοινός στον βαλκανικό χώρο. Λυχνάρια αυτού του τύπου παράγονταν και στη Μικρά Σκυθία, όπως δηλώνουν οι μήτρες που έχουν βρεθεί.⁴⁷ Ακόμη, η εύρεση μητρών για την παραγωγή από τα τοπικά εργαστήρια απομμήσεων λυχναριών της Βορείου Αφρικής,⁴⁸ δηλώνει την έντονη επίδραση που ασκούσαν τα εισηγμένα προϊόντα στην εγχώρια παραγωγή.

Σε ό,τι αφορά στους αμφορείς, που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά τόσο λαδιού και κρασιού, όσο και ποικίλων άλλων προϊόντων, ιδιαίτερα διαφωτιστικές για τις εμπορικές επαφές είναι οι συγκεντρωτικές μελέτες των τελευταίων ετών, που βασίζονται στα

42. Για τους εγχώριους τύπους κεραμικής, βλ. συγκεντρωτικά: Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 41, 44-51, 72-73, 91-94.

43. Παρά το ότι πολλά είδη αναγνωρίζονται ως «εγχώρια» παραγωγή ποικίλων θέσεων της Μικράς Σκυθίας (βλ. ενδεικτικά: Radulescu, *Contribuții*, σ. 359-360; Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 85-94), ελάχιστα, έως σήμερα, είναι τα ανασκαφικά δεδομένα που βεβαιωμένα πιστοποιούν την ύπαρξη οργανωμένου εργαστηρίου παραγωγής κεραμικής σε μία περιοχή. Μία χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι το εργαστήριο που ανασκάφηκε στην περιοχή Telita-Valea Morilor. Βλ. Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 86-89; Popescu, *Village*, σ. 369, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

44. Barnea, *Monuments*, σ. 235-238, εικ. 91 και 92, 5, 7; Popescu, *Ceramica romană*, σ. 695-724; Munteanu Papuc, *Céramique*, σ. 147-154; Opaît, *Decoration Techniques*, σ. 275-280; Opaît, *Imported Ceramics*, σ. 75-80, 100.

45. Barnea, *Monuments*, σ. 240-241, εικ. 95, 1-2; Iconomu, *Opaîte greco-romane*, σ. 25, τύπος XXVII, σ. 26-27 και XXIX, αρ. 715-722, σ. 133-134; Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 198-199, εικ. 112.

46. Barnea, *Monuments*, σ. 242-245, εικ. 96, 1-6, και 97, 1-4, 5; Iconomu, *Opaîte greco-romane*, σ. 28-29, τύπος XXXII, σ. 146-147.

47. Barnea, *Monuments*, σ. 242.

48. Στο ίδιο, σ. 241-242; Iconomu, *Tipare*, σ. 135-146, εικ. 3, 5.

ανασκαφικά δεδομένα από αρκετές περιοχές του παράκτιου χώρου αλλά και του εσωτερικού της Μικράς Σκυθίας.⁴⁹ Αυτές επιβεβαιώνουν με τη σειρά τους την επικοινωνία και τις ανταλλαγές προϊόντων της επαρχίας αυτής με την Ισπανία, τη Βόρειο Αφρική, τη συρο-παλαιστινιακή ακτή, τη Μικρά Ασία και τον αιγαιακό χώρο, καθώς και με άλλα κέντρα της περιοχής του Πόντου, δεδομένου ότι εκείνη την εποχή οι δουναβικές περιοχές υπέφεραν από τις συνεχείς επιδρομές των νομαδικών λαών,⁵⁰ ενώ αναδεικνύουν και την εγχώρια παραγωγή. Αναδεικνύουν επίσης τη μεταβολή των σχέσεων με ορισμένες από αυτές τις περιοχές στην πάροδο των αιώνων. Ακόμη, με την πρόοδο των ερευνών και τη συστηματική αποδελτίωση των τύπων αμφορέων και τις θέσεις όπου αυτοί απαντούν, διατυπώνονται και ενδιαφέρουσες υποθέσεις σχετικά με τους κινητήριους μοχλούς-παράγοντες που ευνοούν το εμπόριο συγκεκριμένων τύπων σε συγκεκριμένες θέσεις. Για παράδειγμα, δύο από τους πιο συχνούς τύπους αμφορέων είναι ο υστερορωμαϊκός τύπος 1 (LRA1) και ο υστερορωμαϊκός τύπος 2 (LRA 2).⁵¹ Μάλιστα ο δεύτερος απαντά συχνότερα. Η μελέτη του χαρακτήρα των θέσεων όπου αυτός εντοπίζεται οδήγησε πρόσφατα στην υπόθεση ότι η διακίνησή του πιθανόν βρισκόταν κάτω από τον άμεσο έλεγχο της διοίκησης, καθώς μέσω αυτού μεταφέρονταν οι απαραίτητες, σε λάδι, προμήθειες από την περιοχή του Αιγαίου (όπου εντοπίζονται ορισμένα κέντρα παραγωγής του) στις στρατιωτικές εγκαταστάσεις κατά μήκος του Δούναβη.⁵² Τα δεδομένα που προκύπτουν από τη μελέτη των αμφορέων συνδυάζονται και με εκείνα από άλλες μορφές του υλικού βίου. Για παράδειγμα, επιγραφή επιτύμβιας στήλης που βρέθηκε στην Κωνσταντίτσα και αναφέρεται σε κάποιον «οινέμπορο Αλεξανδρείας»⁵³ μαρτυρεί τους εμπορικούς δεσμούς που είχε αναπτύξει η πρωτεύουσα της Μικράς Σκυθίας, όπως και παλαιότερα κατά τη ρωμαϊκή εποχή, με αιγυπτιακά κέντρα. Στην ίδια πόλη, όπως μαρτυρείται από επιγραφή,⁵⁴ είχε συσταθεί κατά τη ρωμαϊκή εποχή ο «οίκος των Αλεξανδρινών», προφανώς κάποια εταιρεία εμπόρων της Αλεξανδρείας. Επίσης, η μελέτη των αμφορέων μαρτυρεί ότι ειδικά η πρωτεύουσα της Μικράς Σκυθίας, σε αντίθεση με τις λοιπές πόλεις, είχε στενούς δεσμούς με πολλά κέντρα της Βορείου Αφρικής, όπως προκύπτει από την παρατήρηση ότι οι περισσότεροι βορειοαφρικα-

49. Scorpan, Sacidava, σ. 263-313· του ίδιου, Contribution, σ. 269-297· Rădulescu, Amfore, σ. 99-114· Opaïț, Beobachtungen, σ. 311-327· Abadie-Reynal, Amphores romaines, σ. 255-264· Karagiorgou, LR2, σ. 129-166· Opaïț, *Imported Ceramics*, σ. 6-43, 96-98, 101-111.

50. Scorpan, Sacidava, σ. 282-283.

51. Opaïț, *Imported Ceramics*, σ. 8-12, 96-98.

52. Βλ. αναλυτικά για αυτή την υπόθεση: Karagiorgou, LR2, σ. 129-166· Opaïț, *Imported Ceramics*, σ. 96-98.

53. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 63-64· I. Barnea, Relațiile Provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul, *Pontica* 5 (1972), σ. 261· Barnea, *Monuments*, σ. 42-43· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 152.

54. Suceveanu, *Dobrogea Romană*, σ. 122.

νικοί αμφορείς έχουν εντοπιστεί σε αυτή την πόλη.⁵⁵ Τις επαφές αυτές δηλώνουν και αρκετά λυχνάρια που ανήκουν στην παραγωγή της Βορείου Αφρικής, τα οποία έχουν επίσης βρεθεί στην Κωνσταντζα και χρονολογούνται στην παλαιοχριστιανική εποχή,⁵⁶ καθώς και αγγεία που ανήκουν στην λεπτή ποιότητας ερυθροβαφή κεραμική της Βορείου Αφρικής.⁵⁷ Από αυτή την κατηγορία αξίζει να αναφερθούν δύο πήλινα πινάκια, βορειοαφρικανικής προέλευσης· το ένα φέρει τις μορφές του Μεγάλου Κωνσταντίνου και των δύο γιων του (Ιστρία) και το άλλο τον Ηρακλή δίπλα στον Διόνυσο (Δινογετία),⁵⁸ παραστάσεις που θυμίζουν περισσότερο τη ρωμαϊκή εποχή και δείχνουν ότι και στην πρωτοβυζαντινή Βόρειο Αφρική οι άνθρωποι διατηρούσαν ζωντανές ακόμα τις μνήμες του παρελθόντος.

Τους θρησκευτικούς εξάλλου δεσμούς με αιγυπτιακά κέντρα και την ιδεολογική επίδραση που ασκούσαν, εκείνη την εποχή, μέσω του εμπορίου, στις ελληνικές πόλεις της Μικράς Σκυθίας μαρτυρεί η παράσταση του Αιγύπτιου αγίου Μηνά πάνω σε τρεις μικρές πήλινες ευλογίες που βρέθηκαν στην Κωνσταντζα,⁵⁹ καθώς και επάνω σε μία ευλογία από την Καπιδάβα.⁶⁰ Η παράσταση του Αιγύπτιου μάρτυρα προδίδει τη συνέχεια της παράδοσης, δεδομένου ότι και κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, στις ελληνικές αποικίες του Πόντου, όπως δείχνουν πολλές ανάγλυφες παραστάσεις τους, είχε γνωρίσει ευρεία διάδοση η λατρεία αιγυπτιακών θεοτήτων (Ίσις, Όσιρις, Σέραπις κτλ.).⁶¹

Εκτός από την Αίγυπτο και την Ελλάδα, εμπορικές συναλλαγές είχαν αναπτύξει οι ελληνικές αποικίες της Μικράς Σκυθίας κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο και με αρκετές πόλεις της Ανατολής. Σε εμπορικά σιγίλλια, που βρέθηκαν στην Τόμι και σε άλλα σημαντικά κέντρα της περιοχής, αναγράφονται τα ονόματα των πόλεων: Κολόνης (Λυδία), Μητροπόλεως (Φρυγία), Σμύρνης, Εφέσου, Λαοδικείας, Μαγνησίας, Νίκαιας, Σιώνιας, κτλ., οικονομικά κέντρα με τα οποία είχαν εμπορικούς δεσμούς οι άλλοτε

55. Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 33-39, 107.

56. Iconomu, *Opaïte greco-romane*, σ. 26-27, τύπος XXIX, αρ. 715-722, εικ. 51-52· Barnea, *Monuments*, σ. 240-245.

57. Papuc, *Ceramica*, σ. 153-192· Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 77-79.

58. Barnea, *Istoria Dobrogei II*, σ. 493· Opriș, *Decoration Techniques*, σ. 276-277· Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 78.

59. Γενικά για τις ευλογίες του αγίου Μηνά, βλ. Z. Kiss, *Alexandrie V: Les ampoules de Saint Ménas découvertes à Kôm el-Dikka (1961-1981)*, Βαρσοβία 1989. Για τις ευλογίες του αγίου Μηνά που βρέθηκαν στην Κωνσταντζα, βλ. Barnea, *Relațiile*, σ. 260 του ίδιου, *Monuments*, σ. 232-234, εικ. 90, 1· Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 82· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 152.

60. Opaït, *Imported Ceramics*, σ. 82 (όπου αναφέρονται και ευλογίες με προέλευση από τη Μικρά Ασία).

61. Barnea, *Relațiile*, σ. 258-260· Alexandrescu - Vianu, *Sculpture II*, σ. 137.

ελληνικές αποικίες και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.⁶² Η επαφή με περιοχές της Μικράς Ασίας κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο επιβεβαιώνεται και από τα κεραμικά ευρήματα (βλ. παραπάνω).

Βέβαια οι έμποροι (συνήθως Έλληνες) των άλλοτε ελληνικών αποικιών δεν περιόριζαν τις συναλλαγές τους μόνο με τα προαναφερόμενα μεγάλα οικονομικά κέντρα της Ανατολής και του Νότου. Συχνά, προϊόντα εισαγωγής από άλλες πόλεις ή εγχώριας παραγωγής τα προωθούσαν στους βορείως του Δούναβη πληθυσμούς, σε περιοχές οι οποίες εκείνη την εποχή αποτελούσαν σπουδαίες αγορές απορρόφησης βυζαντινών προϊόντων. Είναι γεγονός ότι την εποχή εκείνη οι παράκτιες πόλεις της δυτικής ακτής του Ευξεινού Πόντου λειτουργούσαν και ως διαμετακομιστικά κέντρα εμπορίου, απ' όπου τα προϊόντα έφθαναν στις γνωστές από τους ιστοριογράφους της εποχής πόλεις-εμπόρια της γραμμής του Δούναβη, όπως ήταν το Νοβιόδουνο και η Δινογετία.⁶³

Ωστόσο, τα πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα της περιοχής επηρέαζαν πολλές φορές αυτές τις σχέσεις, όπως συνέβη, για παράδειγμα, περί το 370-375, όταν οι αυτοκράτορες Ουάλης, Βαλεντινιανός και Γρατιανός εξέδωσαν διάταγμα προς τον στρατιωτικό διοικητή της Θράκης Θεόδοτο, με το οποίο απαγόρευαν την εξαγωγή κρασιού, λαδιού και άλλων στο *barbaricum*.⁶⁴ Οι συναλλαγές με τους νομαδικούς λαούς του Βορρά δικαιολογούν κάποια χονδροειδή και βαρβαρικού τύπου αγγεία και άλλα μεταλλικά προϊόντα που παρήχθησαν εκείνη την εποχή στα βιοτεχνικά κέντρα της Μικράς Σκυθίας, όπως δείχνουν σχετικά ευρήματα.

Εξετάζοντας τώρα το σύνολο των κεραμικών προϊόντων που ανακαλύφθηκαν στα παράκτια κέντρα της βυζαντινής Μικράς Σκυθίας διαπιστώνει κανείς τη συνέχεια της ελληνορωμαϊκής παράδοσης με την εμφάνιση όμως και νέων στοιχείων κυρίως στο διάκοσμο, που χαρακτηρίζουν ολόκληρο τον υλικό πολιτισμό της εποχής.

62. I. Barnea, Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien, *Βυζαντινά* 13/1 (1985), σ. 298 του ίδιου, Η περιοχή του Κάτω Δούναβη υπό το φως των βυζαντινών σιγίλλων, *Βυζαντινά* 8 (1988), σ. 79-96 του ίδιου, Le Danube, voie de communication Byzantine, στο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 579 Πατούρα, Μικρά Σκυθία, σ. 195. Για την παρουσία Σύρων και Μικρασιατών εμπορών στα Βαλκάνια, βλ. V. Velkov, Kleinasien und Syrer in den Balkangebieten während der Spätantike (IV-VI. J.), στο *Sciences Historiques*, σ. 19-29 του ίδιου, *Entwicklung*, σ. 134.

63. Σοφία Πατούρα, Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και οι λαοί του Κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος-6ος αι.). Φιλολογικές πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 340-342. Για τα ύστερα ρωμαϊκά και πρώιμα βυζαντινά αντικείμενα βόρεια του Κάτω Δούναβη, βλ. Barnea, *Danube*, σ. 582· L. Ellis, Dacians, Sarmatians and Goths on the Roman-Carpathian Frontier: Second-Fourth Centuries, στο *Shifting Frontiers*, σ. 109, 112· R. Harhoiu, Das norddonauländische Gebiet im 5. Jahrhundert und seine Beziehungen zum spätrömischen Kaiserreich, στο *Die Völker an der mittleren und unteren Donau*, σ. 102, 108· Opaiz, *Imported Ceramics*, σ. 104-111, ειδ. 107.

64. *Ad barbaricum transferendi vini et olei et liquaminis nullam quisquam habeat facultatem ne gustu quidem causa aut usus commercior* (Ιουστινιάνειος Κώδικας, *Codex Justinianus* IV, 41.1, έκδ. P. Krueger, CJC II, Βερολίνο 1877 [ανατ. 1967], σ. 178). Πατούρα, Κάτω Δούναβης, σ. 343.

Την ελληνορωμαϊκή παράδοση ακολουθούν οι αγγειοπλάστες της εποχής, στις τεχνικές μεθόδους, στο είδος του υλικού, στους τύπους των αγγείων, εν μέρει και στον διάκοσμο. Όπως κατά τη ρωμαϊκή εποχή έτσι και τώρα χαράσσουν πάνω στην επιφάνεια του αγγείου σημεία που δηλώνουν τη χωρητικότητά του, το όνομα του παραγωγού ή του εμπόρου, ακόμη φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα. Η σφραγίδα όμως του χριστιανισμού είναι καλά αποτυπωμένη και στον τομέα της κεραμικής. Καινοτομίες και εδώ όπως και στις άλλες μορφές της τέχνης -μνημειώδους ή λαϊκής- αποτελούν τα χριστιανικά σύμβολα και οι χριστιανικές επιγραφές, χαραγμένα σε εμφανή σημεία των κεραμικών αντικειμένων. Είναι αλήθεια ότι μέσω της χρήσης των καθημερινών οικιακών σκευών γνωστοποιείτο η νέα θρησκεία και στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα, σε μια περιοχή όπου ο επίσημος και οργανωμένος προσηλυτισμός δεν είχε αρχίσει ακόμη ή ήταν έστω περιορισμένης έκτασης.⁶⁵

Συνήθη χριστιανικά σύμβολα χαραγμένα σε κεραμικά όστρακα, αγγεία και λυχνάρια που βρέθηκαν στην Τόμι και την Ιστρία είναι το περιστέρι, το ψάρι, το μονόγραμμο του Χριστού, ο σταυρός, ο φοίνικας κ.ά. Μαζί με τα χριστιανικά σύμβολα εμφανίζονται στα ίδια αντικείμενα -στα πήλινα δηλ. σκεύη καθημερινής οικιακής ή εμπορικής χρήσης- οι παρακάτω χριστιανικές επικλήσεις: *Κύριε βοήθει, Χριστόν Μαρία Γεννά, Μητέρα Θεοῦ, Θεοῦ Φῶς, Θεοῦ Λόγος, Θεοῦ Χάρις, Χριστὸς Παντοκράτωρ κ.ά.*⁶⁶

Η νέα θρησκεία, η οποία είχε αλλάξει τις αντιλήψεις κυρίως των απλών ανθρώπων για τις ηθικές αξίες της επίγειας ζωής, ήταν φυσικό να επηρεάσει και τη σκέψη τους για την μετά θάνατο ζωή. Σε όστρακα και αγγεία προερχόμενα από τις πρωτοβυζαντινές νεκροπόλεις των πόλεων της Μικράς Σκυθίας παράλληλα με ευχές που συνόδευαν τους νεκρούς κατά την ελληνορωμαϊκή περίοδο όπως *Τύχη, Χαρά*⁶⁷ εμφανίζονται τώρα οι λέξεις *Φῶς, Ζωή*⁶⁸ ή ακόμη επικλήσεις όπως *Εἵλωσ μοι ὁ Θεός*,⁶⁹ ανάλογες με εκείνες των επιτυμβίων στηλών της ίδιας εποχής, *in morte resurrectio, Crux mortis et resurrectionis κ.ά.*⁷⁰

Κατά τον 4ο κυρίως αιώνα, όταν οι μνήμες του παρελθόντος είναι ακόμη ζωντανές στις ελληνικές αποικίες του Πόντου, χρησιμοποιούνται συχνά ειδωλολατρικές επικλήσεις, όπως οι παραπάνω σε κεραμικά είδη και σε επιτύμβιες στήλες είτε αυτόνομα είτε σε συνδυασμό με χριστιανικές επιγραφές. Στο σημείο αυτό μπορούμε να αναφερθούμε στις

65. Σοφία Πατούρα, Χριστιανισμός και ιεραποστολική δράση στα Βαλκάνια κατά τον 4ο αιώνα, *Πρακτικά ΣΤ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 21-32.

66. Popescu, *Ceramica romană*, σ. 695-724, εικ. 7-8, 11, 15' του ίδιου, *Inscriptiile*, σ. 29-31' του ίδιου, *Village*, σ. 366' I. Barnea, *Arta creștină în România*, τόμ. 1, Βουκουρέστι 1979, σ. 16-21' Oprei, *Decoration Techniques*, σ. 275' Oprei, *Imported Ceramics*, σ. 78-79' Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 196-197.

67. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 93-94, αρ. 56, 58 (Τόμις) σ. 141-142, αρ. 96-97 (Κάλλατις) Preda, *Callatis*, πίν. IX-X, LXXIV, M 210.4 του ίδιου, *Keramik*, σ. 241, εικ. 1, 1-3' Oprei, *Imported Ceramics*, σ. 64-65.

68. Popescu, *Inscriptiile*, σ. 86, αρ. 50.

69. Στο ίδιο, σ. 94, αρ. 59.

70. Στο ίδιο, σ. 140, αρ. 94 και 187-188, αρ. 173.

χριστιανικές και βακχικές επικλήσεις: *Κύριε βοήθει, Λάβε πώμα καὶ Πίε, Πίε, Οἶνος καλὸς κ.ά.*, οι οποίες συνυπάρχουν πάνω σε καλύμματα αγγείων, προερχόμενα από τη Μαγγάλια (Κάλλατις).⁷¹

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στα είδη βιοτεχνικής παραγωγής ή εμπορίου,⁷² μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής: οι άλλοτε ελληνικές αποικίες της δυτικής ακτής του Ευξείνου Πόντου αποτελούν, κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, αντιπροσωπευτικά παραδείγματα περιφερειακών βυζαντινών πόλεων στις οποίες η επιβίωση των ελληνορωμαϊκών παραδόσεων και οι νέοι παράγοντες που προέκυψαν από τις ιστορικές και πνευματικές συγκυρίες της εποχής διαμόρφωσαν τα πολιτικά, πολιτιστικά και κοινωνικο-οικονομικά πλαίσια μέσα στα οποία κινήθηκε, έδρασε και δημιούργησε ο άνθρωπος της πρώιμης βυζαντινής περιόδου στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο του.

---

71. I. Barnea, *Objects céramiques peu connus: les couvercles des vases de Scythie Mineure, Dacia N.S.* 9 (1965), σ. 407-417· Popescu, *Inscriptiile*, σ. 146.

72. Βλ. ενδεικτικά τη συνολική παρουσίαση σχετικά με τα είδη βιοτεχνικής παραγωγής και τα λοιπά προϊόντα που παρήγαν οι ποικίλες περιοχές της Μικράς Σκυθίας: Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 143-154.

14. Οι βυζαντινοαβαρικές διενέξεις και η μεθόριος του Δούναβη, 558-626.

Η έλευση των Αβάρων στην Ευρώπη σχετίζεται με τις ανακατατάξεις στην Κεντρική Ασία μεταξύ 552 και 555. Οι Άβαροι, έχοντας ηττηθεί από τους πρώην υποτελείς τους Τούρκους, μετακινήθηκαν προς την Ευρώπη και το 557 εμφανίσθηκαν βόρεια του Καυκάσου, στον χώρο όπου ζούσαν οι Αλανοί. Τον Ιανουάριο του 558 έφθασε στην Κωνσταντινούπολη η πρώτη αβαρική πρεσβεία υπό τον Κανδίχ, ο οποίος ζήτησε γη για εγκατάσταση, ετήσιες χορηγίες και δώρα, υποσχόμενος ότι οι Άβαροι θα πολεμούσαν τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας. Ο Ιουστινιανός αρνήθηκε την εγκατάσταση των Αβάρων σε αυτοκρατορικό έδαφος, δέχθηκε όμως τη σύναψη συμμαχίας μαζί τους και έστειλε δώρα στον χαγάνο Βαϊανό, όπως χρυσοποικιλίτες αλυσίδες, ανάκλιτρα και μεταξωτά υφάσματα. Ακόμη, για την επιβεβαίωση της συμμαχίας, απέστειλε στους Αβάρους τον σπαθάριο Βαλεντίνο προκειμένου να τους στρέψει εναντίον των λαών που ζούσαν βόρεια του Καυκάσου και της Μαύρης Θάλασσας.¹

Η πρώτη επαφή του Βυζαντίου με τους Αβάρους το 558 δεν σχετιζόταν ακόμη με τη βυζαντινή μεθόριο του Δούναβη αλλά με την πολιτική της Αυτοκρατορίας στον χώρο του Καυκάσου και της Μαύρης Θάλασσας. Το Βυζάντιο επεδίωκε τη διασφάλιση των συμφερόντων του στις νοτιορωσικές στέπες και με τη βοήθεια τοπικών συμμάχων προσπαθούσε να αναγκάσει τους νομαδικούς λαούς που μετακινούνταν από την Κεντρική Ασία προς την Ευρώπη.² Η βυζαντινή διπλωματία, ιδιαίτερα την εποχή του Ιουστινιανού, δημιούργησε μία αλυσίδα συμμάχων ή υποτελών λαών στη Μαύρη

---

1. Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ίστορία* 5, 1-2, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λίβερπουλ 1985, σ. 48-50· Ενάργιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Ε 1, έκδ. M. A. Aris et al., *Evagrius Scholasticus Historia Ecclesiastica*, τόμ. II, Turnhout 2007, σ. 552. A. Kollautz - H. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines Völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jouan-Jouan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, τόμ. I (*Die Geschichte*), Κλάγκενφουρτ 1970, σ. 155· A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Άμστερνταμ - Μπρατισλάβα 1974, σ. 44· A. Kollautz, *Völkerbewegungen an der unteren und mittleren Donau im Zeitraum von 558/562 bis 582 (Fall von Sirmium)*, στο *Studien zur Völkerwanderungszeit*, σ. 448· W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, σ. 18-19, 180 του ίδιου, *Justinian and the Barbarian Kingdoms*, στο *Age of Justinian*, σ. 471.

2. Th. Noonan, *Byzantium and the Khazars: a special relationship?*, στο *Byzantine Diplomacy*, σ. 117-123· Ζ. Ουνταλτσόβα - Γ. Λιτάβριν - Ν. Μεντβέντιεφ, *Βυζαντινή Διπλωματία*, Αθήνα 1995, σ. 51-54, 60-61· Χ. Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική, 6ος-11ος αιώνας*, Αθήνα 2000, σ. 65-66, 105-108.

Θάλασσα και τον Καύκασο, χρησιμοποιώντας ως κύριο μέσο προσέγγισης τον εκχριστιανισμό τους.³

Η προσέγγιση των Αβάρων δημιούργησε νέες ισορροπίες στις νοτιορωσικές στέπες καθώς μεταξύ 558 και 562 υποτάχθηκαν στους Αβάρους οι Ονόγουροι, οι Ζάλοι, οι Σάβειροι και οι Άντες.⁴ Αντίθετα, δεν αναφέρεται υποταγή των Κουτρίγουρων, οι οποίοι αποτελούσαν τότε τον πιο επικίνδυνο εχθρό του Βυζαντίου ανάμεσα στους λαούς της στέπας. Το 558/59 οι Κουτρίγουροι του Ζαβεργάν μαζί με σλαβικά φύλα πέρασαν τον Δούναβη, έφθασαν μέχρι την Κωνσταντινούπολη και αποσύρθηκαν όταν εξασφάλισαν ετήσιο φόρο.⁵

Η παρουσία των Αβάρων βόρεια του Καυκάσου ήταν βραχύβια, καθώς το 562 μετακινήθηκαν προς τον Κάτω Δούναβη και εγκαταστάθηκαν στα βορειοανατολικά του ποταμού. Η μετακίνησή τους οφείλεται στο γεγονός ότι αντιμετώπιζαν ακόμη στα νώτα τους την απειλή των δυτικών Τούρκων.⁶ Το έτος 562 αποτελεί την απαρχή του αβαρικού προβλήματος για το Βυζάντιο στη μεθόριο του Δούναβη. Πιθανότατα, μετά την εγκατάστασή τους, οι Αβαροι επιτέθηκαν εναντίον της Αυτοκρατορίας, αφού για το έτος 562 ο Θεοφάνης αναφέρει επιδρομή «Ούννων» στη Θράκη.⁷ Με αυτή την εισβολή συνδέονται τα ίχνη καταστροφής που παρατηρούνται στη Σακιδάβα (Sacidava, σημ. Topalu), της Μικράς Σκυθίας στα μέσα του ΣΤ' αιώνα, καθώς και ο θησαυρός που ανακαλύφθηκε στο

3. Σοφία Πατούρα, Το Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός των λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας (6ος αι.), *Σύμμεικτα* 8 (1989), σ. 405-445· O. Mazal, *Justinian I und seine Zeit*, Κολωνία - Βαϊμάρη - Βιέννη 2001, σ. 182-193, 244-251· A. Κραλίδης, *Οι Χάζαροι και το Βυζάντιο. Ιστορική και θρησκευτική προσέγγιση*, Αθήνα 2003, σ. 190-193.

4. Μένανδρος, *Ιστορία* 5, 2-3, σ. 50. Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 157-158· Avenarius, *Europa*, σ. 46-51. W. Fritze, Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter, στο *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau*, σ. 61-62· Pohl, *Awaren*, σ. 39-40.

5. Maria Comşa, Einige Betrachtungen über die Ereignisse im 6.-7. Jh. an der unteren Donau, *Slavia Antiqua* 21 (1974), σ. 65· Mazal, *Justinian I*, σ. 192-193· M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)* [Pontic Provinces of the Later Roman Empire I], Αμστερνταμ 2006, σ. 89, ο οποίος συνδέει την κουτρίγουρική εισβολή με καταστροφές που παρατηρούνται στην Καπιδάβα (Capidava). Για τον χρόνο της υποταγής των Κουτρίγουρων στους Αβάρους, βλ. Avenarius, *Europa*, σ. 49-51· Pohl, *Awaren*, σ. 39, 62 του ίδιου, *Barbarian Kingdoms*, σ. 470.

6. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγησιν των αβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602) (μετ' επιμέτρου περί των Περσικών πολέμων), *Σύμμεικτα* 2 (1970), σ. 147· Comşa, *Betrachtungen*, σ. 71· K. Czeglédy, From East to West: The Age of Nomadic Migrations in Eurasia, *AEMA* 3 (1983), σ. 39, 105· Pohl, *Awaren*, σ. 40, 43.

7. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 236-237: τῶ δὲ Ἀπριλλίῳ μηνὶ παρελήφθη καὶ ἡ Ἀναστασιούπολις τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ὀννων. Comşa, *Betrachtungen*, σ. 65 (κουτρίγουρική επίθεση)· Pohl, *Awaren*, σ. 62· A. Madgearu, The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasions (576-626), *BS* 37 (1996), σ. 36 (βουλγαρική επίθεση).

Topalu και χρονολογείται το 562/63.⁸ Την ίδια χρονιά (562) οι Άβαροι έστειλαν πρεσβεία στους Βυζαντινούς με αίτημα την παραχώρηση εδαφών για εγκατάσταση μέσα στα όρια της Αυτοκρατορίας, υπό καθεστώς υποσπόνδων. Οι Βυζαντινοί τους πρότειναν την περιοχή όπου παλαιότερα είχαν εγκατασταθεί ως υπόσπονδοι οι Έρουλοι, η οποία περιελάμβανε τον χώρο μεταξύ του Σάβου, του Δούναβη και της οροσειράς της Fruška Gora, ενώ οι Άβαροι επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στη Μικρά Σκυθία.⁹ Η γεωγραφική της θέση θα παρείχε στους Αβάρους αρκετά πλεονεκτήματα, αφού θα τους επέτρεπε αφενός να επιβλέπουν τον χώρο της Μαύρης Θάλασσας και αφετέρου να βρίσκονται κοντά στο κέντρο της Αυτοκρατορίας. Το έδαφος της Μικράς Σκυθίας επίσης ήταν κατάλληλο για την εκτροφή των ίππων και τον νομαδικό τρόπο ζωής, γεγονός που αποτελούσε προϋπόθεση για τη σύσταση ενός αβαρικού χαγανάτου στον Κάτω Δούναβη. Στη διάρκεια αυτών των άκαρπων διαπραγματεύσεων στη Σιγγιχόνα, ο Άβαρος πρόεδρος Κουνύμου ανέφερε στον στρατηγό Ιουστίνιο ότι αλώτερος στόχος των Αβάρων ήταν να περάσουν τον Δούναβη και να επιτεθούν εναντίον του Βυζαντίου. Ο Ιουστίνος, αφού ενημέρωσε τον Ιουστινιανό για τις προθέσεις των Αβάρων και έστειλε την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, ανέθεσε στον στρατηγό Βώνο την υπεράσπιση του συνόρου στον Δούναβη.¹⁰ Τα αιτήματα των Αβάρων απορρίφθηκαν στην Κωνσταντινούπολη και από τον Ιουστινιανό. Σε αντίθεση πάντως με τις πληροφορίες του Μένανδρου Προτήκτορα, το πολύ μεταγενέστερο *Περί κτίσεως της Μονεμβασιάς Χρονικόν* πληροφορεί εσφαλμένα ότι ο Ιουστινιανός επέτρεψε στους Αβάρους να εγκατασταθούν στην περιοχή του Δορόστολου (Σιλίστρια).¹¹

8. C. Scorman, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications on the Lower Danube* (BAR Int. Ser. 88), Οξφόρδη 1980, σ. 126, 134. A. Poulter, *The End of the Scythia Minor: the Archaeological Evidence*, στο *Byzantium and the classical Tradition*, σ. 199. V. Ivanišević, *Les trésors balkaniques, témoins des invasions et de leurs routes*, στο *Trésors monétaires byzantins*, σ. 79, ο οποίος συνδέει τον θησαυρό του Topalu με εισβολή γύρω στο 570/71.

9. Μένανδρος, *Ιστορία* 5, 4, σ. 52: *καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς, Ἰουστίνου τοῦ στρατηγοῦ σημήναντός οἱ, ἐν βουλῇ ἐποιήσατο ἐς τὴν Ἐλουρῶν χώραν κατοικίαι τὸ ἔθνος, ... ἀλλ' ἐκεῖνοι Σκυθίας οὔτι φόντου δεῖν ἔσεσθαι ἐκτός αὐτῆς γὰρ δῆπουθεν ἐσσίτι ἐφίεντο.*

10. Μένανδρος, *Ιστορία* 5, 4, σ. 52: *Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἔπρασεν ὁ Ἰουστίνος, οὐχ ἦντων παρεσκευάζετο ἅμα φυλάξων τὰς διαβάσεις τοῦ ποταμοῦ Βῶνον γὰρ τὸν πρωτοστάτην τοῦ θητικοῦ καὶ οἰκετικοῦ τῆ τοῦ ποταμοῦ ἀπένευμε φυλακῆ. Για την αβαρική πρεσβεία του 562, βλ. Μένανδρος, *ό. π.*, σ. 50-52. Comsa, *Betrachtungen*, σ. 71. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 448-449. Pohl, *Awaren*, σ. 44-45. Mazal, *Justinian I*, σ. 193-194.*

11. *Περί κτίσεως της Μονεμβασιάς Χρονικόν*, έκδ. I. Duičev, *Cronaca di Monemvasia*, Παλέριο 1976, σ. 4-6: *... καὶ πρὸς Ἰουστινιανόν ἐπρεσβεύσαντο, αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς. Τοῦ δὲ βασιλεὺς φιλανθρώπως αὐτοῦ προσδεξαμένου, ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοικίην ἐν χώρᾳ Μυσιάς ἐν πόλει Δωροστόλῳ, τῇ νῦν καλουμένη Δρίστρα. P. Lemerle, *La Chronique improprement dite de Monemvasie: le contexte historique et légendaire*, *REB* 21 (1963), σ. 8-9, 11-12, ο οποίος επισημαίνει την ύπαρξη αναχρονισμῶν στα παραδιδόμενα ονόματα των πόλεων και χρονολογεί την πηγή τον Ι' αἰώνα. Pohl, *Awaren*, σ. 45. P. Soustal, *Dorostolon-Silistra. Die Donaustadt im Lichte neuerer Forschung*, στο *Miscellanea Bulgarica* 11, σ. 118. F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Κέμπριτζ 2001, σ. 90.*

Η άρνηση του Ιουστινιανού να τους παραχωρήσει εδάφη για εγκατάσταση έστρεψε τους Αβάρους προς τη Δύση, όπου το 562 ηττήθηκαν από τους Φράγκους στον ποταμό Έλβα.¹² Οι βυζαντινές πηγές αναφέρονται ξανά στους Αβάρους με αφορμή την άφιξη αβαρικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη το 565, μία εβδομάδα μετά την άνοδο στον θρόνο του Ιουστίνου Β΄. Ο Άβαρος πρέσβης Ταργίτιος, με το επιχείρημα ότι ο Βαϊανός είχε ήδη νικήσει τους εχθρούς των Βυζαντινών, ζήτησε αύξηση των ετήσιων «δώρων» που παρείχε σε αυτούς ο Ιουστινιανός από το 558. Η αρνητική στάση του Ιουστίνου στις αξιώσεις των Αβάρων οδήγησε πιθανότατα στη διακοπή της συμμαχίας των δύο πλευρών, όχι όμως και των σχέσεών τους.¹³ Έχοντας αποτύχει για δεύτερη φορά να αποσπάσουν τη συγκατάθεση των Βυζαντινών για εγκατάσταση σε αυτοκρατορικά εδάφη, οι Άβαροι στράφηκαν ξανά προς τη Δύση και το 566 νίκησαν τους Φράγκους στη Θουριγγία.¹⁴ Η επιστροφή τους από τη Δύση συνδέθηκε με τις ριζικές αλλαγές στον χώρο του Μέσου Δούναβη μεταξύ 566 και 568, οι οποίες κατέστησαν τους Αβάρους απόλυτους κυρίαρχους στην περιοχή. Οι Άβαροι, εκμεταλλευόμενοι τη σύγκρουση των Γεπιδών με τους Λογγοβάρδους, την καταστροφή των πρώτων και την αποχώρηση των δεύτερων προς την Ιταλία, έθεσαν υπό τον έλεγχό τους ολόκληρη την Παννονία, η οποία έγινε το κέντρο ενός ισχυρού αβαρικού χαγανάτου. Εξαίρεση αποτέλεσαν τα εδάφη στην περιοχή του Σιρμιού, τα οποία κατέλαβαν εγκαίρως οι Βυζαντινοί με τον στρατηγό Βώνο και δέχθηκαν στο Σίρμιο πολλούς Γεπίδες φυγάδες.¹⁵

Μετά τις παραπάνω εξελίξεις, και μέχρι το 582, οι σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους χαρακτηρίζονται κυρίως από τον ανταγωνισμό για την κυριαρχία στην περιοχή του Σιρμιού. Οι Άβαροι στράφηκαν αμέσως εναντίον της πόλης καθώς θεωρούσαν ότι τους ανήκε ως πρώην κτήση των Γεπιδών. Το 568 πραγματοποιήθηκε η πρώτη πολιορκία του Σιρμιού, η οποία ήταν σύντομη και ανεπιτυχής. Στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν, οι Άβαροι πρόβαλαν το επιχείρημα ότι η πόλη έπρεπε να περιέλθει υπό την κυριαρχία τους, ενώ οι Βυζαντινοί θεωρούσαν ότι οι Άβαροι είχαν εισβάλει σε αυτοκρατορικό έδαφος. Οι διαπραγματεύσεις οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο, αφού δεν ικα-

12. Βλ. Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 165, 228· Avenarius, *Europa*, σ. 57-58· Fritze, *Bedeutung*, σ. 77-78· Pohl, *Awaren*, σ. 45-46.

13. Μένανδρος, *Ιστορία* 8, σ. 92-96· Flavius Cresconius Corippus, *In Laudem Iustini Augusti Minoris Libri IV*, III, στ. 231-401, έκδ. Averil Cameron, Λονδίνο 1976, σ. 67-72. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 459-461· Fritze, *Bedeutung*, σ. 62, 82-83· Pohl, *Awaren*, σ. 48-49, 206.

14. Βλ. Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 165, 228· Avenarius, *Europa*, σ. 57-59· Fritze, *Bedeutung*, σ. 78-79, 82-84· Pohl, *Awaren*, σ. 49-50.

15. Για τις ανακατατάξεις μεταξύ 566 και 568 στον Μέσο Δούναβη, βλ. Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 166-167· I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*, Βουδαπέστη 1976, σ. 28-31, 97-103· H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung (378-907)*, Βιέννη 1987, σ. 347-348· Pohl, *Awaren*, σ. 50-57· K. P. Christou, *Byzanz und die Langobarden: Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Αθήνα 1991, σ. 98-106.

νοποιήθηκαν και άλλα αβαρικά αιτήματα, όπως η καταβολή ετήσιου φόρου από την Αυτοκρατορία.¹⁶ Ο χαγάνος Βαϊανός, πραγματοποιώντας την απειλή του για εισβολή στα βυζαντινά εδάφη, έστειλε δέκα χιλιάδες Κουτριγούρους να περάσουν τον Σάβο και να ερημώσουν τη Δαλματία. Το φύλο των Κουτριγούρων αναφέρεται με αφορμή αυτή την εισβολή για τελευταία φορά στις πηγές.¹⁷ Τα αιτήματα των Αβάρων για παράδοση του Σιρμιού, του Ουσδιβάδου (Γεπίδα διοικητή της πόλης) με την ακολουθία του και καταβολή ετήσιου φόρου αντίστοιχου με αυτόν που η Αυτοκρατορία απέδιδε στους Κουτριγούρους και τους Ουτιγούρους (πριν την υποταγή τους στους Αβάρους) απορρίφθηκαν και από τον Ιουστίνο, όταν την ίδια χρονιά έφθασε αβαρική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη υπό τον Ταργίτιο. Ο αυτοκράτορας, αφού επεσήμανε ότι ήταν έτοιμος για πόλεμο, απέπεμψε την πρεσβεία και έδωσε εντολή στον Βόνο να προετοιμαστεί για ενδεχόμενη αβαρική επίθεση.¹⁸ Την ίδια αρνητική στάση αντιμετώπισε για τα παραπάνω αιτήματα και η επόμενη αβαρική πρεσβεία το 569.¹⁹

Το 570 έφθασε στην Κωνσταντινούπολη μία ακόμη αβαρική πρεσβεία υπό τον Αψίχ προκειμένου να πετύχει τη σύναψη συνθήκης με το Βυζάντιο.²⁰ Ιδιαίτερη σημασία έχει η πληροφορία του Μένανδρου Προτήκτορα ότι ο Αψίχ επιζητούσε γη για εγκατάσταση από τον Ιουστίνο, ενώ ήδη ολόκληρη η Παννονία βόρεια του Δούναβη είχε περιέλθει υπό τον αβαρικό έλεγχο. Η επιδίωξη του Αψίχ έχει ερμηνευθεί ως αίτημα για παραχώρηση της Δεύτερης Παννονίας (Pannonia Secunda), η οποία τους είχε προσφερθεί παλαιότερα από τον Ιουστινιανό,²¹ ουσιαστικά για τα εδάφη στην περιοχή του Σιρμιού, που οι Άβαροι θεωρούσαν ότι τους ανήκαν μετά τη διάλυση του γεπιδικού βασιλείου. Πιθανόν όμως το αίτημα παραχώρησης γης για εγκατάσταση να αφορούσε την *de jure* αναγνώριση από το Βυζάντιο τόσο της κατάληψης των παλαιών γεπιδικών εδαφών όσο και του καθεστώτος των υποσπόνδων για τους Αβάρους, το οποίο είχαν νωρίτερα οι Γεπίδες. Το συγκεκριμένο καθεστώς αποτελούσε ένα μόνιμο αίτημα των Αβάρων από το 558 μέχρι το 574, όταν για πρώτη φορά αποκόμισαν ετήσιο φόρο ως εξαγορά της ειρήνης. Οι διαπραγματεύσεις με την αβαρική πρεσβεία το 570 δεν έφεραν κάποιο αποτέλεσμα. Αντίθετα, ο Τιβέριος ζήτησε τη διασφάλιση του συνόρου του

16. Μένανδρος, *Ιστορία* 12, 3-5, σ. 130-136. Avenarius, *Europa*, σ. 85-86· Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 464· Pohl, *Awaren*, σ. 56-60.

17. Μένανδρος, *Ιστορία* 12, 5, σ. 136. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 467· Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 239-240· Fritze, *Bedeutung*, σ. 62· Pohl, *Awaren*, σ. 39, 60.

18. Για την αβαρική πρεσβεία του 568, βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 12, 6, σ. 138-142. Avenarius, *Europa*, σ. 86· Pohl, *Awaren*, σ. 61-63, 207.

19. Μένανδρος, *Ιστορία* 12, 7, σ. 142. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 473· Pohl, *Awaren*, σ. 63.

20. Για την αβαρική πρεσβεία του 570, βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 15, 1, σ. 148. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 473-474· Pohl, *Awaren*, σ. 63-64.

21. I. Kovrig, *Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars*, *AAASH* 6 (1955), σ. 178· Pohl, *Awaren*, σ. 63.

Δούναβη,²² ενώ λίγο αργότερα ακολούθησε σύγκρουση με τους Αβάρους στη Θράκη και νίκη του τότε κόμη των εξκουβιτόρων Τιβέριου.²³

Η στρατιωτική επιτυχία των Βυζαντινών έφερε σε δυσχερή θέση τους Αβάρους, γεγονός που δικαιολογεί την απουσία στρατιωτικής ή διπλωματικής πρωτοβουλίας εκ μέρους τους για τέσσερα χρόνια. Η έναρξη όμως του περσικού πολέμου το 572 και η μεταφορά δυνάμεων από τα Βαλκάνια δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανατροπή των δεδομένων υπέρ των Αβάρων, οι οποίοι επιτέθηκαν στους Βυζαντινούς το 574 και νίκησαν τον στρατό του Τιβέριου. Αποτέλεσμα της επιτυχίας τους ήταν να κερδίσουν εδάφη στη Δεύτερη Παννονία, όχι όμως και το Σίρμιο.²⁴ Τη σύγκρουση ακολούθησε η σύναψη συνθήκης, για την οποία το μόνο που γνωρίζουμε είναι το ύψος του ετήσιου φόρου σε 80.000 χρυσά νομίσματα.²⁵

Η νίκη των Αβάρων το 574 τους έδωσε τη δυνατότητα να στρέψουν για πρώτη φορά το ενδιαφέρον τους προς τα ανεξάρτητα σλαβικά φύλα του Κάτω Δούναβη. Η επιθετική δραστηριότητα των σλαβικών φύλων στις βαλκανικές επαρχίες αποτελούσε ένα σημαντικό πρόβλημα για το Βυζάντιο κατά την περίοδο της συμβασιλείας του Ιουστίνου Β΄ με τον Τιβέριο (574-578) αλλά και στα χρόνια της μονοκρατορίας του τελευταίου (578-582).²⁶ Το 578 πραγματοποιήθηκε η μοναδική κοινή στρατιωτική επιχείρηση των Βυζαντινών και των Αβάρων εναντίον αυτών των φύλων. Εκμεταλλευόμενος τις ειρηνικές σχέσεις με τους Αβάρους και θέλοντας να αναχαιτίσει τις σλαβικές επιδρομές, ο Τιβέριος πρότεινε στον Βαϊανό τη διεξαγωγή κοινής στρατιωτικής επιχείρησης εναντίον των Σλάβων. Ο χαγάνος Βαϊανός, έχοντας δικούς του λόγους για να επιτεθεί, αποδέχτηκε την πρόταση του Τιβέριου. Οι αβαρικές βλέςψεις στον Κάτω Δούναβη έγιναν εμφανείς λίγο νωρίτερα, όταν μία αβαρική πρεσβεία ζήτησε από τους Σλάβους του φύλαρχου Δαυρίτα (ή Δαυρέντιου), οι οποίοι ζούσαν πιθανότατα στη σημερινή Βλα-

22. Μένανδρος, *Ιστορία* 15, 1, σ. 148: *ἐπεὶ δὲ τὰ τῆς ἔριδος ἐνίκα, καὶ ὁ πόλεμος ἤπειλετο, Τιβέριος ἐσήμηνε Βώνω ἐν γράμμασι φυλάξασθαι τὰς διαβάσεις τοῦ ποταμοῦ.*

23. Iohannis abbatis Biclarenensis, *Chronica*, ἐκδ. Th. Mommsen, MGH AA, XI/2, Βερολίνο 1894, σ. 212 (570?). Avenarius, *Europa*, σ. 87 Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 475 Pohl, *Awaren*, σ. 64 Madgearu, *Scythia*, σ. 36.

24. Ευάγγελος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Ε 11, σ. 578-580 Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 246-247. Avenarius, *Europa*, σ. 87 (573) Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας, *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 344 Pohl, *Awaren*, σ. 64. Οι Άβαροι κατέλθαν προς τη Θράκη πιθανόν από τον χώρο νοτιοανατολικά της Δεύτερης Μυσίας, καθώς εντοπίστηκαν νομισματικοί θησαυροί στη Baniska, το Δορόστολο και το Ρορονο που χρονολογούνται το 574 βλ. σχετικά, Ivanišević *Trésors balkaniques*, σ. 80.

25. Μένανδρος, *Ιστορία* 15, 5 και 25, 1, σ. 150, 218. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 147-148 Pohl, *Awaren*, σ. 65. A. Madgearu, *The Downfall of the Lower Danubian Late Roman Frontier*, *RRH* 34/3-4 (1997), σ. 316.

26. Βλ. σχετικά, L. Waldmüller, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom 6. bis 8. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abenland*, Αμστερνταμ 1976, σ. 106-108 Madgearu, *Scythia*, σ. 36-38 του ίδιου, *Downfall*, σ. 316 Curta, *Slavs*, σ. 91-92.

χία και νότια Μολδαβία, να γίνουν εκούσια φόρου υποτελείς των Αβάρων. Οι Σλάβοι αρνήθηκαν και στη λογομαχία που ακολούθησε δολοφόνησαν τους απεσταλμένους του Βαϊανού, γεγονός που έδωσε ένα πολύ καλό πρόσχημα για την αβαρική επίθεση. Οι Άβαροι ανέλαβαν το κύριο βάρος της επιχείρησης εναντίον των Σλάβων σε συνεργασία με τον βυζαντινό έπαρχο του Ιλλυρικού Ιωάννη, ο οποίος τους βοήθησε με πλοία να περάσουν τον Δούναβη και να εισέλθουν στις περιοχές των Σλάβων. Εντούτοις, δεν πραγματοποιήθηκε κάποια σύγκρουση αφού οι Σλάβοι αποσύρθηκαν μέσα σε πυκνά δάση και οι Άβαροι περιορίστηκαν στην καταστροφή σλαβικών οικισμών.²⁷

Η παραπάνω εκστρατεία δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα ούτε για τον Τιβέριο ούτε και για τον Βαϊανό. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της αβαρικής προεβείας στην Κωνσταντινούπολη το 579, απελευθερώθηκαν σε αυτή τη στρατιωτική επιχείρηση πολλοί βυζαντινοί αιχμάλωτοι που κρατούσαν οι Σλάβοι.²⁸ Η δράση των σλαβικών φύλων δεν περιορίστηκε, γεγονός που αποδεικνύεται και από την εξόντωση της αβαρικής προεβείας, η οποία έπεσε σε ενέδρα των Σλάβων καθώς επέστρεφε από την Κωνσταντινούπολη.²⁹ Η στρατιωτική συνεργασία των δύο πλευρών υπήρξε ένα περιστασιακό γεγονός και ταυτόχρονα το τέλος της σύντομης ειρηνικής περιόδου στις σχέσεις τους, αφού οι Άβαροι έστρεψαν ξανά το ενδιαφέρον τους στην κατάληψη του Σιρμιού. Μετά από μία περίοδο είκοσι χρόνων (558-578), κατά την οποία οι δύο πλευρές είχαν εμπλακεί ελάχιστες φορές σε πολεμικές αναμετρήσεις, οι Άβαροι είχαν ισχυροποιηθεί αρκετά για να διεκδικήσουν εδάφη από την Αυτοκρατορία νότια του Δούναβη. Το 579, και αφού είχαν μεσολαβήσει πέντε χρόνια ειρήνης με το Βυζάντιο, ο Βαϊανός οδήγησε δίχως κάποια αφορμή τον στρατό του στον Σάβο, μεταξύ Σιρμιού και Σιγγιδόνας, με σκοπό να κατασκευάσει μία γέφυρα.³⁰

27. Για τη βυζαντινοαβαρική επιχείρηση του 578, βλ. Μένανδρος, *Ιστορία* 21, σ. 192-194. Avenarius, *Europa*, σ. 87-89. Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 107-108. Pohl, *Awaren*, σ. 65-69. Madgearu, *Scythia*, σ. 37-38 του ίδιου, *Downfall*, σ. 316-317, όπου διατυπώνει την άποψη ότι οι Σλάβοι του Δαυρέντιου έγιναν υποτελείς των Αβάρων και ότι ο αβαρικός έλεγχος επεκτάθηκε μέχρι τη Μικρά Σκυθία: Curta, *Slavs*, σ. 91-92. G. Kardaras, *The Byzantine-Avar Cooperation against the Slavs (578)*, στο *Aevum Medium*, σ. 31-33.

28. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 1, σ. 218: *τοῦτο γὰρ δὴ καὶ πρότερον πρὸς χάριν τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως πρᾶξι καὶ πολλὰς αἰχμαλώτων μυριάδας ἐκ τῆς Ῥωμαίων γῆς Σκλαυνηοῖς δεδουλωμένων ἐλευθέρως ἀπέδοῦναι*. Avenarius, *Europa*, σ. 89. Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 108.

29. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 2, σ. 224. Curta, *Slavs*, σ. 92, 96.

30. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 1, σ. 218: *... καὶ πανστρατιᾷ κινήσας ἀφικνεῖται κατὰ δὴ τὸν Σάον ποταμὸν μεταξὺ Σιρμιόν πόλεως καὶ Σιγγιδόνας, καὶ γεφυροῦν ἐπεχείρει τὸν ῥοῦν, ἐπιβουλεύων μὲν Σιρμίῳ τῇ πόλει καὶ παραστήσασθαι ταύτην βουλόμενος...* *Λεξικὸν τῆς Σούδας*, Κ 2690, ἐκδ. Α. Adler, τόμ. III, Λιψία 1933, σ. 212 (Κυμοτόμος)· Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία* XXX, ἐκδ. E. W. Brooks, *Iohannis Ephesini Historiae Ecclesiasticae*, pars tertia (CSCO, Scriptorum Syri 3), Λουβαῖν 1936, σ. 255, σύμφωνα με τον οποίο οι Άβαροι κατασκεύασαν δύο γέφυρες: *Cum igitur populus barbarus Avarum collecti essent et hos duo pontes quos fecerunt tenerent, et regionibus Romanorum bellum et vastationem minantes considerent...* Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 111-113. Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 467-469. Pohl, *Awaren*, σ. 70-71, 194.

Η απρόσμενη ενέργεια του χαγάνου θεωρήθηκε από τον Τιβέριο ως κίνηση αμφισβήτησης της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή του Σιρμιού. Ο βυζαντινός στρατηγός Σήθος, που είχε έδρα τη Σιγγιδόνα, ζήτησε εξηγήσεις για τον λόγο της κατασκευής της γέφυρας. Ο Βαϊανός προφασίστηκε ότι επιδίωξη του ήταν να επιτεθεί εναντίον των Σλάβων και προειδοποίησε ότι εάν εμποδιζόταν από τους Βυζαντινούς αυτό θα σήμαινε διακοπή της συνθήκης του 574. Την ίδια δικαιολογία πρόβαλε και η αβαρική πρεσβεία που στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη.³¹ Οι πραγματικές προθέσεις των Αβάρων αποκαλύφθηκαν στην αμέσως επόμενη πρεσβεία τους υπό τον Σόλαχο, ο οποίος, αφού ανακοίνωσε στον Τιβέριο ότι η γέφυρα είχε ήδη ολοκληρωθεί με στόχο την κατάληψη του Σιρμιού, ζήτησε την παράδοση της πόλης και εγγυήθηκε την απρόσκοπτη φυγή των κατοίκων με τα υπάρχοντά τους. Υποστήριξε επίσης ότι οι αβαρικές ενέργειες είχαν ως στόχο να προασπίσουν την υπόσταση του αβαρικού χαγανάτου από την απειλή του Βυζαντίου.³²

Η άρνηση του Τιβέριου να παραδώσει το Σίρμιο οδήγησε στην τριετή πολιορκία της πόλης (579-582), για την οποία οι μαρτυρίες είναι περιορισμένες. Η πτώση του Σιρμιού οφειλόταν στην αποκοπή του ανεφοδιασμού, γεγονός που εξάντλησε τη φρουρά και τους κατοίκους. Με τη συνθήκη που ακολούθησε, ο ετήσιος φόρος προς τους Αβάρους παρέμεινε στα 80.000 χρυσά νομίσματα.³³ Η κατάληψη του Σιρμιού σήμαινε την ολοκλήρωση της αβαρικής εγκατάστασης στην Παννονία και την κατάκτηση όλων των εδαφών που κατείχαν οι Γεπίδες μέχρι το 567.³⁴ Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι είχε ευρύτερες επιπτώσεις για τον βυζαντινό *limes* της Πρώτης Μυσίας (μεταξύ Σιγγιδόνας και Ταλιάτα/Taliata), ο οποίος παρουσιάζει δύο όψεις από την κουτριγουρική εισβολή του 544 μέχρι το 582. Εξαιτίας κυρίως των σλαβικών επιδρομών και των καταστροφών που αυτές προκάλεσαν, βρέθηκαν σε αυτόν τον τομέα του συνόρου μόνο δύο νομίσματα (Ταλιάτα και Σμόρνα/Smogna) μεταξύ 548/49 και 559/60, ένδειξη της αστάθειας που επικρατούσε στην περιοχή. Αντίθετα, για την περίοδο μεταξύ 565 και 582 παρουσιάζεται η μεγαλύτερη ετήσια αναλογία σε αριθμό νομισμάτων.³⁵ Η βασιλεία του Ιουστίνου

31. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 1-2, σ. 218-222. Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 113-115· Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 477, 488· Pohl, *Awaren*, σ. 72, 178.

32. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 2, σ. 224-226. Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 115-116· Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 477-479· Pohl, *Awaren*, σ. 72-73, 212-213.

33. Μένανδρος, *Ιστορία* 25, 2 και 27, 2-3, σ. 226, 238-240. Ευάγγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Ε 12, σ. 580-582· Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XXXII-XXXIII, σ. 256, σύμφωνα με τον οποίο η διάρκεια της πολιορκίας ήταν δύο χρόνια, ενώ έναν χρόνο μετά την παράδοση της στους Αβάρους η πόλη καταστράφηκε από μεγάλη πυρκαγιά. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 147· Avenarius, *Europa*, σ. 90-91· Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 116-121· Kollautz, *Völkerbewegungen*, σ. 479-480· Fritze, *Bedeutung*, σ. 63, 88· Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σ. 345· Pohl, *Awaren*, σ. 73-75.

34. Wolfram, *Geburt*, σ. 347.

35. M. Vasić, Le limes protobyzantin dans la province de Mésie Première, *Starinar* 45-46 (1994-1995), σ. 51.

Β' (565-578) έχει θεωρηθεί ως εποχή ανασυγκρότησης για τον *limes* του Δούναβη.³⁶ Εντούτοις, δεν πρέπει να παραβλεφθεί η οικονομική δυσπραγία που προκάλεσαν οι σλαβικές και οι αβαρικές επιθέσεις. Τις αρνητικές επιπτώσεις των επιδρομών στην οικονομική ζωή αντανακλούν δύο *Νεαρές* του Ιουστίνου Β', το 566 και το 575, ο οποίος απάλλαξε από τους φόρους τους αγρότες του Ιλλυρικού, της Μυσίας και της Μικράς Σκυθίας.³⁷

Ο ανταγωνισμός του Βυζαντίου με τους Αβάρους για τον έλεγχο των περιοχών του Κάτω Δούναβη εισήλθε σε νέα φάση στα χρόνια της βασιλείας του Μαυρικίου (582-602), όπου κύριο χαρακτηριστικό ήταν η κλιμάκωση των στρατιωτικών συγκρούσεων. Έχοντας αποκτήσει τον έλεγχο στο Σίρμιο, οι Άβαροι είχαν τη δυνατότητα να επιτεθούν απρόσκοπτα στη βυζαντινή μεθόριο του Κάτω Δούναβη. Η πρώτη επίθεσή τους πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 584 με αφορμή την άρνηση του Μαυρικίου να αυξήσει τον ετήσιο φόρο σε 100.000 χρυσά νομίσματα. Οι Άβαροι κατέλαβαν τις πόλεις Σιγγηδόνα, Βμινάκιο και Αυγούστες (*Augustae*) στις εκβολές του Μοράβα και στη συνέχεια έφθασαν ως τη Μαύρη Θάλασσα, όπου λεηλάτησαν τα περὶχωρα της Αγγιάλου.³⁸ Ο Σιμοκάττης δεν αναφέρει κατάληψη της πόλης, σε αντίθεση με τον Ευάγριο, ο οποίος πληροφορεί ότι οι Άβαροι κατέλαβαν μαζί με τη Σιγγηδόνα και την Αγγιάλου.³⁹ Η αβαρική επίθεση του 584 βρήκε αποδιοργανωμένη τη βυζαντινή άμυνα στον Δούναβη. Η Σιγγηδόνα δεν διέθετε πολεμικές μηχανές ενώ άλλες πόλεις κριευθήκαν δίχως να προβάλλουν αντίσταση.⁴⁰ Οι Άβαροι εγκατέλειψαν την περιοχή της Αγγιάλου

36. A. Barnea, *Einige Bemerkungen zur Chronologie des limes an der unteren Donau in spätromischer Zeit*, *Dacia* N. S. 34 (1990), σ. 288.

37. *Νεαρές* 148 και 163, έκδ. R. Schoell - G. Kroll, *CIC III (Novellae)*, Βερολίνο 1895, σ. 722-723, 749-751. Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 347· Curta, *Slavs*, σ. 147· του ίδιου, *Peasants as "Makeshift" Soldiers for the Occasion*, στο *Settlement Patterns*, σ. 206.

38. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ιστορία* I, 3.13-4.4, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1887, σ. 46-47: *καὶ δὴτα δυσανασχετοῦντος τοῦ αυτοκράτορος, περιφρονεῖ τὰς συνθήκας... καὶ τὴν Σιγγηδόνα τὴν πόλιν ἔξιπναιῶς ἄφρακτον οὖσαν ἐλάμβανε πολεμικῶν τε ὀργάνων χηρεῖουσαν... πολλὰς τε καὶ ἑτέρας ἀστυγεῖοντας πόλεις ληΐζεται. ταῦτα δὲ ὄντα καὶ πόνων ἐκτός ἀόρατον γὰρ ἦν τὸ κακὸν καὶ ταῖς ἐλίσιον ἀκαραδόκητον. ἀνελὼν τε Αὐγούστας καὶ τὸ Βμινάκιον (πόλεις δ' αὐτὰ λαμπραὶ ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν φορολογούμεναι) παραντίκα στρατοπεδεύεται καὶ τὴν Ἀγγιάλου περιτέμνεται, τὰς τε περιοικιδὰς κώμας ἐδήψωσεν. Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 245-246· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 146-148· V. Velkov, *Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen*, στο *Symposion Tutzing*, σ. 161 (583)· Pohl, *Awaren*, σ. 76-78· Curta, *Slavs*, σ. 96. Για τους νομοματικούς θησαυρούς στην Παρόχθια Δακία και την Πρώτη Μυσία που πιθανόν συνδέονται με την αβαρική επίθεση του 584, βλ. Ivanišević, *Trésors balkaniques*, σ. 81.*

39. Ευάγριος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* ΣΤ, 10, σ. 630: *Τούτων ὡδε χωροῦντων, οἱ Ἄβαρες δις μέχρι τοῦ καλομένου μακροῦ τείχους ἐλάσαντες, Σιγγηδόνα Ἀγγιάλου τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πάσαν καὶ ἑτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο...* Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 253, 7-11. Την πτώση της Αγγιάλου αποδέχεται ο Madgearu (Downfall, σ. 318).

40. Βλ. παραπάνω, υποσ. 38.

και υποχώρησαν στο Σίρμιο όταν δέχτηκαν επίθεση στα νώτα τους το φθινόπωρο του 584 από τους δυτικούς Τούρκους.⁴¹ Οι διαπραγματεύσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους κατέληξαν αρχικά σε αδιέξοδο, όμως την άνοιξη του 585 συνήφθη νέα συνθήκη η οποία αύξησε τον ετήσιο φόρο σε 100.000 χρυσά νομίσματα.⁴²

Η παραπάνω συνθήκη παραβιάστηκε από τους Αβάρους το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς εξαιτίας της άρνησης των Βυζαντινών να τους παραδώσουν τον σαμανιστή αρχιερέα Βουκολάβρα, ο οποίος είχε καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη. Ο Μαυρίκιος, αντί να παραδώσει τον αρχιερέα, προτίμησε να φυλακίσει τον Άβαρο πρέσβη Ταργίτιο. Η επίθεση των Αβάρων που ακολούθησε ήταν η μεγαλύτερης έως τότε κλίμακας στρατιωτική επιχείρησή τους στον Κάτω Δούναβη και τη Μικρά Σκυθία. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα έπεσαν στα χέρια τους οι πόλεις Άκυς, Βονώνεια, Ρατιαρία, Δορόστολον, Τρόπαιον, Μαρκιανούπολη, Ζαλδαπά και Πανασσά.⁴³ Ταυτόχρονα, οι Βυζαντινοί εξακολούθουσαν να δέχονται τις επιδρομές των Σλάβων. Το 585 ο Κομεντίολος νίκησε στην Αδριανούπολη τους Σλάβους του Αρδάγαστου, οι οποίοι, σύμφωνα με τον Α. Madgearu, ζούσαν στον ποταμό Ηλιβακία (Ialomîța, απέναντι από το Δορόστολον) και είχαν υπερβεί το σύνορο του Δούναβη στο Δορόστολον ή την Καρσό (Carsium).⁴⁴ Ο ίδιος ερευνητής επισημαίνει ότι οι σλαβικές επιθέσεις στα Βαλκάνια μεταξύ 576 και 586 προκάλεσαν καταστροφές και εν μέρει πληθυσμακή ερήμωση περιοχών του Δούναβη, όπως τεκμαίρεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Τα βυζαντινά οχυρά που υπέκυψαν στις σλαβικές επιθέσεις ήταν η σημ. Slatinska reka στην περιοχή των Σιδηρών Πυλών (575/76), η Ισκός/Oescus (586), η Σουκιδάβα/Sucidava (586), η Άλμυρις/Halmyris (577/78), η Αξιόπολη (θησαυρός με νομίσματα του Τιβέριου), η Καπιδάβα (διακοπή κυκλοφορίας νομισμάτων μεταξύ 578 και 587/88) η Τροομίς/Troesmis (περ. 577/78) και η Βερόη (περ. 575/76). Ο Α. Madgearu χρονολογεί την πρώτη περίοδο της καταστροφής του *limes* στον Δούναβη μεταξύ 576 και 586 και θεωρεί ότι οι σημαντικότερες καταστροφές έγιναν στο δυτικό τμήμα του. Σύμφωνα με τον Μ. Vasić επίσης,

41. Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XLV-XLIX, σ. 260. Pohl, *Awaren*, σ. 79-81· Madgearu, Downfall, σ. 318.

42. Σμυκοάτης, *Ιστορία* I, 4,6-6,6, σ. 47-52. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 148· Pohl, *Awaren*, σ. 81-82· Madgearu, *Scythia*, σ. 43· Curta, *Slavs*, σ. 96.

43. Σμυκοάτης, *Ιστορία* I, 8, σ. 53-55 (8.10, σ. 54-55): *οί δ' ἄμφι τὸν Χαγάνον τῶν τε Σκυθῶν καὶ Μυσῶν τοὺς περιοίκους ἐλυμήναντο πάντας εἰλὸν τε πόλεις πολλὰς, τήν τε Ρατηρίαν καὶ Βονώνειαν καὶ Ἄκυς καὶ Δορόστολον καὶ Ζαλδαπά καὶ τὰ Πανασσά καὶ Μαρκιανούπολιν καὶ Τρόπαιον*. Avenarius, *Europa*, σ. 96 (584)· Velkov, *Donaulimes*, σ. 161 (586)· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 345· Pohl, *Awaren*, σ. 84-85· Madgearu, *Skythia*, σ. 43· Ch. Dimitrov, Die Awareneinfälle in die Provinz Scythia Minor (584-626 n. Chr.), στο *Miscellanea Bulgarica* 11, σ. 26-27· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 86-87· Ivanišević, *Trésors balkaniques*, σ. 81-82 (νομισματικοί θησαυροί σε Σκυθία, Δεύτερη Μυσία και Παρόχθια Δακία).

44. Σμυκοάτης, *Ιστορία* I, 7, σ. 52-53· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 254. Comşa, *Betrachtungen*, σ. 75, η οποία θεωρεί τον Ialomîța ως όριο εξουσίας μεταξύ των φυλάρχων Αρδάγαστου και Μουσωζίου. Avenarius, *Europa*, σ. 94-95 (584)· Pohl, *Awaren*, σ. 82-84· Madgearu, *Scythia*, σ. 42-43, 48· του ίδιου, Downfall, σ. 318 (586)· Curta, *Slavs*, σ. 95-96.

οι οχυρώσεις στο σύνορο της Πρώτης Μυσίας ερημώθηκαν από την αβαρική επίθεση του 584.⁴⁵ Από την άλλη πλευρά, οι εισβολές που ακολούθησαν την πτώση του Σιρμιού δεν έπληξαν ιδιαίτερα τη Μικρά Σκυθία. Καταστροφές παρατηρούνται με βεβαιότητα μόνο στο Τρόπαιον (587/88) και πιθανόν στη Σουκιδάβα, ενώ δεν υπάρχουν παρόμοιες ενδείξεις για τις παράκτιες πόλεις.⁴⁶

Ο Μαυρικίος, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αβαρικές επιθέσεις, ανέθεσε στον στρατηγό Κομεντίολο την ηγεσία των στρατευμάτων στα Βαλκάνια. Την άνοιξη του 586, ο ταξίαρχος Κάστος επιτέθηκε με επιτυχία σε ένα τμήμα Αβάρων κοντά στα Ζαλδαπά, ενώ ο ταξίαρχος Μαρτίνος παρέσυρε σε ενέδρα και νίκησε τον κύριο όγκο των Αβάρων κοντά στην Τόμιν. Στη συνέχεια οι Βυζαντινοί αποσύρθηκαν προς τα νότια και οι Άβαροι πέτυχαν διαδοχικές νίκες στον ποταμό Πάννυο και στη Μεσημβρία, συλλαμβάνοντας αιχμαλώτους τους ταξιάρχους Κάστο και Ανομοιούθ αντίστοιχα.⁴⁷ Κατάφεραν επίσης να αλώσουν μία ακόμη πόλη στον Δούναβη, την Απτιάρεια, με τη βοήθεια πολεμικών μηχανών. Σύμφωνα με τον Σιμοκάττη, οι Άβαροι γνώρισαν τον τρόπο κατασκευής τους από τον βυζαντινό αιχμάλωτο Βουσό.⁴⁸ Οι πολεμικές μηχανές διευκόλυναν τους Αβάρους να κυριεύσουν και άλλες πόλεις, οι οποίες όμως δεν κατονομάζονται από τον Σιμοκάττη. Οι συγκρούσεις του 586 στη Βαλκανική ολοκληρώθηκαν με την αποτυχία των Αβάρων να κυριεύσουν τις θρακικές πόλεις Διοκλητιανούπολη, Φιλιππούπολη και Αδριανούπολη.⁴⁹

Η δραστηριότητα των Αβάρων στα Βαλκάνια είναι άγνωστη για το διάστημα μεταξύ 586 και 591, καθώς δεν υπάρχουν κάποιες πληροφορίες για αυτούς στο έργο του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη. Ο βυζαντινοαβαρικός ανταγωνισμός στα Βαλκάνια έφθασε στο αποκορύφωμά του κατά τη δεύτερη περίοδο της βασιλείας του Μαυρικίου (592-602), όταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας επιχείρησε να διασφαλίσει το σύνορο του Δούναβη και να απωθήσει τους Αβάρους και τους Σλάβους βόρεια του ποταμού. Η δεκαετής αντεπίθεση του Βυζαντίου στα Βαλκάνια παρουσιάζει αρκετά προβλήματα

45. Madgearu, *Downfall*, σ. 317-319· Vasić, *Mésie Première*, σ. 52.

46. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 127-128· Poulter, *Scythia Minor*, σ. 200· Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 28, ο οποίος θεωρεί πιθανή την καταστροφή των οχυρών Πάλματις, Αδινα και Τιλικίων· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 34.

47. Σιμοκάττης, *Ιστορία* II, 10.9-12.9, σ. 90-94. Pohl, *Awaren*, σ. 85-86· Σοφία Πατούρα, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης* (4ος-10ος αι.), Αθήνα 1994, σ. 113-114· Madgearu, *Scythia*, σ. 44· Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 27.

48. Σιμοκάττης, *Ιστορία* II, 15.13-16.11, σ. 101-103· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 258-259. S. Vryonis, *The Evolution of Slavic Society and the Slavic Invasions in Greece. The First Major Attack on Thessaloniki*, A. D. 597, *Hesperia* 50 (1981), σ. 388· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162 (587)· Pohl, *Awaren*, σ. 87-88, 173 (585)· Πατούρα, *Αιχμάλωτοι*, σ. 62· G. Kardaras, *The Episode of Bousas (586/7) and the Use of Siege Engines by the Avars*, *Bsl* 63 (2005), σ. 53-65.

49. Σιμοκάττης, *Ιστορία* II, 16. 11-17. 13, σ. 103-105· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 259. Avenarius, *Europa*, σ. 96 (585)· Pohl, *Awaren*, σ. 88-89.

ως προς τη χρονολόγηση των εκστρατειών. Πιθανότερη απαρχή τους θα πρέπει να θεωρηθεί η άνοιξη του 592,⁵⁰ ενώ το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων ήταν ως επί το πλείστον η βυζαντινή μεθόριος του Κάτω Δούναβη.

Ο βυζαντινός στρατός είχε συγκεντρωθεί στην Αγχίαλο υπό τον στρατηγό Πρίσκο όταν ο χαγάνος των Αβάρων διέταξε υποτελή σλαβικά φύλα να διαπεραιωθούν νότια του Δούναβη⁵¹ ενώ ταυτόχρονα επεδίωξε την αύξηση του ετήσιου φόρου. Παρά την πτώση αρκετών παραδουνάβιων οχυρών από τις αβαρικές επιθέσεις το 584 και το 585, οι Βυζαντινοί φαίνεται ότι είχαν αποκαταστήσει τον έλεγχο κατά μήκος του ποταμού. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ανακατασκευές σε παρόχθια οχυρά μεταξύ 586 και 592 (Slatinska keka, Άκυσ). Την ίδια εποχή επίσης χρονολογείται ένα μικρό οχυρό στην Καπιδάβα, με το οποίο μπορεί να συνδεθεί η επανακυκλοφορία νομισμάτων στην πόλη το 588. Ευρύτερα, το 586/87 παρατηρείται εκ νέου κυκλοφορία νομισμάτων στο σύνορο του Δούναβη, ιδιαίτερα στη Μικρά Σκυθία.⁵² Η επίθεση των Σλάβων το 592 είχε ως κύριο στόχο τη Σιγγιδόνα, την οποία οι Βυζαντινοί υπεράσπισαν επιτυχώς και κατάφεραν να καταστρέψουν τον σλαβικό στόλο στον Σάβο. Ο χαγάνος απέσυρε τους Σλάβους από την πολιορκία της Σιγγιδόνας λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα 2.000 χρυσά νομίσματα, ένα επίχρυσο τραπέζι και μία εσθήτα.⁵³ Οι ίδιοι οι Άβαροι όμως, αφού πέρασαν τον Σάβο, προήλασαν μέχρι την οροσειρά του Αίμου και από εκεί ως τα περικόρα της Κωνσταντινούπολης, όπου νίκησαν τον βυζαντινό στρατό. Τη δύσκολη κατάσταση των Βυζαντινών έσωσε μία παραπλανητική επιστολή του Μαυρικίου, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας διέταξε τον Πρίσκο να επιτεθεί στην Παννονία. Το τέχνασμα αυτό ανάγκασε τον χαγάνο να αποχωρήσει, αφού αποκόμισε λίγα δώρα και μικρή ποσότητα χρυσού. Πιθανότατα οι δύο πλευρές συνήψαν μία νέα συνθήκη, για την οποία δεν υπάρχουν πληροφορίες για κάποια μεταβολή στο ύψος του ετήσιου φόρου.⁵⁴

Μετά την αποχώρηση του χαγάνου, ακολούθησε περίοδος ειρήνης στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Αβάρους ως το 595. Ο Μαυρικός εκμεταλλεύθηκε αυτό το γεγονός προκειμένου να επιτεθεί στα σλαβικά φύλα του Κάτω Δούναβη. Την άνοιξη του 593, κι ενώ ο Πρίσκος βρισκόταν με τον στρατό του στο Δορόστολον, δέχτηκε πρεσβεία των Αβάρων υπό τον Κοχ, ο οποίος επιθυμούσε να πληροφορηθεί τους λόγους της βυζαντι-

50. Βλ. σχετικά, Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σ. 149-182 Madgearu, *Downfall*, σ. 320-321 Pohl, *Awaren*, σ. 129, 131.

51. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VI, 3.9, σ. 226: καὶ ὄν ὁ Χαγάνος τοῖς Σκλαυηνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι, ὅπως πρὸς διάβασιν σχοίη τὸν Ἰστρον πειθήνιον.

52. Madgearu, *Downfall*, σ. 320.

53. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VI, 4.1-4, σ. 226. Avenarius, *Europa*, σ. 103 (596) Pohl, *Awaren*, σ. 133.

54. Για την αβαρική επίθεση, βλ. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VI, 4.4 - 5.16, σ. 226-230 Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 269-270. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σ. 162. Avenarius, *Europa*, σ. 103-104 (596) Pohl, *Awaren*, σ. 133-135 Madgearu, *Scythia*, σ. 47-48 (593).

νής εκστρατείας.⁵⁵ Ο Πρίσκος, αφού διαβεβαίωσε τον Κοχ ότι ο στόχος του δεν ήταν οι Άβαροι, καθώς είχε ως αποστολή την υπεράσπιση του βυζαντινού συνόρου από τους Σλάβους, πέρασε τον Δούναβη και επιτέθηκε εναντίον των φυλάρχων Αρδάγαστου και Μουσώκιου. Αν και πέτυχε διαδοχικές νίκες σε βάρος των Σλάβων, αντιμετώπισε την έντονη αντίδραση των στρατιωτών εξαιτίας της εντολής του Μαυρικίου να παραχημάσει ο στρατός βόρεια του Δούναβη και διέκοψε τις επιχειρήσεις.⁵⁶ Την επόμενη χρονιά (594) ο Πρίσκος δέχτηκε ξανά αβαρική πρεσβεία, την οποία δεν κατόρθωσε να πείσει για τις προθέσεις του. Ο χαγάνος ανέλαβε τότε την πρωτοβουλία των κινήσεων και διέταξε υποτελή του σλαβικά φύλα να διαπεραιωθούν νότια του Δούναβη.⁵⁷

Θέλοντας να αποτρέψει το ενδεχόμενο νέων συγκρούσεων, ο Πρίσκος έστειλε πρεσβεία στους Αβάρους. Ο χαγάνος, δείχνοντας διάθεση συμβιβασμού, ζήτησε από τους Βυζαντινούς μέρος από τη λεία που αποκόμισαν κατά τις επιχειρήσεις εναντίον των Σλάβων με πρόσχημα ότι διεξήγαγαν πόλεμο σε εδάφη της αβαρικής δικαιοδοσίας και εναντίον υπηκόων του χαγάνου. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για ανοικτή αμφισβήτηση της βυζαντινής κυριαρχίας στον Δούναβη. Πιθανόν χωρίς να ξετάσει προσεκτικά τις αβαρικές αξιώσεις, ο Πρίσκος αποδέχτηκε τη διανομή της λείας με τον χαγάνο. Η απόφαση του Πρίσκου αποτέλεσε μία διπλωματική επιτυχία για τους Αβάρους, αφού με την παράδοση μέρους της λείας οι Βυζαντινοί αναγνώριζαν έμμεσα τον σλαβικό χώρο βόρεια του Δούναβη ως αβαρική σφαίρα επιρροής. Με τον τρόπο αυτό αναιρούνταν και οι προηγούμενες διαβεβαιώσεις του Πρίσκου στον Κοχ ότι η βυζαντινή εκστρατεία εναντίον των Σλάβων δεν έβλαπτε τα αβαρικά συμφέροντα. Ακόμη, σε ενδεχόμενη επανάληψη των βυζαντινών επιχειρήσεων, ο χαγάνος θα μπορούσε να επικαλεστεί την ικανοποίηση του αιτήματός του από τον Πρίσκο και να προβάλλει εκ νέου τις ίδιες αξιώσεις ως νόμιμος επικυρίαρχος των σλαβικών πληθυσμών βόρεια του Δούναβη.⁵⁸

Ο Μαυρίκιος ανέθεσε νέα εκστρατεία εναντίον των Σλάβων το 594 στον στρατηγό Πέτρο, ο οποίος αντικατέστησε τον Πρίσκο. Οι Βυζαντινοί ακολούθησαν τον δρόμο Οδησσού-Μεσημβρίας και συνάντησαν σλαβικά τμήματα που είχαν λεηλατήσει τα Ζαλδαπά, τη Σκόπιν, μεταξύ Οδησσού και Δορόστολου, και την Άκυ. Η επίθεση του

55. Σμοκάττης, *Ιστορία* VI, 6.2-12, σ. 230-232· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 270. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 163· Avenarius, *Europa*, σ. 104 (597)· Velkov, Donaulimes, σ. 162 (594)· Pohl, *Awaren*, σ. 136· Madgearu, *Scythia*, σ. 48 (594).

56. Σμοκάττης, *Ιστορία* VI, 6.13-10.3, σ. 232-239· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 270-272. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 163-164· Comşa, *Betrachtungen*, σ. 73· Avenarius, *Europa*, σ. 104-105 (596/97)· Pohl, *Awaren*, σ. 136-138· Madgearu, *Downfall*, σ. 322 (594)· Curta, *Slavs*, σ. 100-103.

57. Σμοκάττης, *Ιστορία* VI, 11.4-6, σ. 242 (11.5): ... τὰ δὲ τῶν Σκλαβηῶν πλῆθῃ προστάττειν διαπεραιῶσθαι τὸν Ἰστρον.

58. Σμοκάττης, *Ιστορία* VI, 11.7-20, σ. 242-245 (11.17, σ. 244-245): ἀγέραςτος τῆς λείας μὴ μενέτω Χαγάνος. ἐπὶ τῆς ἐμῆς γῆς ἐπιβέβηκεν, περὶ τοὺς ἐμοὺς ὑπηκόους ἐξήμαρτεν. ἔστω τὰ τῆς εὐπραγίας κοινὰ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 273-274. Pohl, *Awaren*, σ. 139-140· Curta, *Slavs*, σ. 103.

Βυζαντινών ήταν επιτυχής, την επομένη όμως ο Πέτρος τραυματίστηκε στη διάρκεια ενός κυνηγιού. Ο Μαυρίκιος ζήτησε από τον Πέτρο τη συνέχεια των επιχειρήσεων αλλά και την αποτελεσματική προστασία της Θράκης, καθώς είχε πληροφορίες για επικείμενη σλαβική επίθεση στην Κωνσταντινούπολη.⁵⁹ Ο Πέτρος κατευθύνθηκε προς βορρά και περνώντας από την Πίστο, τα Ζαλδαπά και την Ιατρό έφθασε στην πόλη Νόβες (Novae) του Δούναβη, όπου γιόρτασε με τους κατοίκους τη γιορτή του μάρτυρα Λούππου. Στη συνέχεια, τον Αύγουστο του 594, πήγε στην πόλη Άσημο. Η παραμονή του Πέτρου στην Άσημο υπήρξε επεισοδιακή, καθώς ήλθε σε προστριβές με τους κατοίκους και τον τοπικό επίσκοπο όταν θέλησε να πάρει μαζί του τη φρουρά της πόλης. Τελικά αναγκάστηκε να αποχωρήσει υπό τις έντονες αντιδράσεις των κατοίκων.⁶⁰

Τον Σεπτέμβριο του 594 η ειρήνη ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Αβάρους κινδύνευσε εξαιτίας της σύγκρουσης στη νότια όχθη του Κάτω Δούναβη ενός βυζαντινού αποσπάματος με βουλγαρικά στρατεύματα που ανήκαν στον αβαρικό στρατό. Οι Άβαροι θεώρησαν υπαίτιους για το επεισόδιο τους Βυζαντινούς και διαμαρτυρήθηκαν στον Πέτρο. Ο βυζαντινός στρατηγός ισχυρίστηκε ότι δεν γνώριζε τίποτε για το συμβάν και κατέβαλε δώρα και ένα χρηματικό ποσό στους Αβάρους για να κατευνάσει τις αντιδράσεις τους.⁶¹ Έχοντας αντιπαρέλθει αυτή την προσωρινή κρίση, ο Πέτρος συνέχισε την εκστρατεία του και κατευθύνθηκε εναντίον του Σλάβου φυλάρχου Πειράγαστου. Αν και ο Πειράγαστος έπεσε στη μάχη κατά την πρώτη σύγκρουση των δύο πλευρών, ο βυζαντινός στρατός αναγκάστηκε να υποχωρήσει μετά την ήττα του στον ποταμό Ηλιβακία, γεγονός που οδήγησε στην επιστροφή του Πρίσκου στη θέση του στρατηγού της Ευρώπης.⁶²

Την άνοιξη του 595 ο Πρίσκος πέρασε στη βόρεια όχθη του Δούναβη και έφθασε στις Άνω Νόβες. Οι προφάσεις του Πρίσκου ότι η περιοχή ήταν πλούσια σε νερό και κατάλληλη για κυνήγι δεν έπεισαν τον χαγάνο, ο οποίος θεώρησε ότι οι Βυζαντινοί παραβίαζαν τη μεταξύ τους συνθήκη καθώς είχαν εισέλθει σε περιοχή που δεν τους ανήκε. Ο Πρίσκος υποστήριξε τα δικαιώματα της Αυτοκρατορίας στην περιοχή και

59. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 1.1-2.15, σ. 245-249· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 273-274. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 164-167· Avenarius, *Europa*, σ. 106 (598)· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162 (596)· Pohl, *Awaren*, σ. 141-142· Madgearu, *Scythia*, σ. 47, 49 (595)· Curta, *Slavs*, σ. 103.

60. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 2.16-3.10, σ. 249-251· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 274-275. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 167· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162· Pohl, *Awaren*, σ. 141-142· Madgearu, *Downfall*, σ. 319, ο οποίος θεωρεί πως πρόκειται για τον επίσκοπο της Ισκού που είχε καταφύγει στην Άσημο. Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 28-29· Curta, *Slavs*, σ. 104.

61. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 4.1-7, σ. 251-252· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 275. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 167· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162· Pohl, *Awaren*, σ. 142, 228.

62. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 4.8-5.10, σ. 252-254· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 275-276. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 167-168· Comşa, *Betrachtungen*, σ. 74 (597)· Avenarius, *Europa*, σ. 106· Pohl, *Awaren*, σ. 143· Madgearu, *Scythia*, σ. 49 (595)· Curta, *Slavs*, σ. 104-105.

υπενθύμισε στους Αβάρους ότι ήταν φυγάδες από την κυριαρχία των Τούρκων.⁶³ Δέκα ημέρες αργότερα, βυζαντινοί αγγελιαφόροι ανήγγειλαν στον Πρίσκο ότι οι Άβαροι είχαν εισέλθει στη Σιγγηδόνα, κατέστρεψαν τα τείχη της και επιχειρούσαν να μεταφέρουν τον πληθυσμό της. Ο Πρίσκος κινήθηκε προς τη Σιγγηδόνα και στις νέες διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν ο χαγάνος επανέλαβε ότι οι Βυζαντινοί δεν είχαν κανένα δικαίωμα στον χώρο του Δούναβη. Οι Βυζαντινοί επιτέθηκαν στη Σιγγηδόνα, εκδίωξαν τους Αβάρους και απέτρεψαν τη μεταφορά του πληθυσμού της, ενώ μετά τη νίκη τους αποκατέστησαν τις οχυρώσεις της πόλης.⁶⁴

Μετά την απώλεια της Σιγγηδόνας, ο χαγάνος ανακοίνωσε στον Πρίσκο το τέλος της συνθήκης και στράφηκε προς τη Δαλματία, όπου κατέλαβε τις Βόγκεις και άλλα σαράντα βυζαντινά φρούρια. Το βυζαντινό απόσπασμα που είχε σταλεί για να παρακολουθεί τις κινήσεις τους εξόντωσε τμήμα του αβαρικού στρατού και αποκόμισε πλούσια λεία, η οποία μεταφέρθηκε στον Πρίσκο. Ο Σιμοκάττης παρέχει την πληροφορία ότι μετά την επιχείρηση των Αβάρων στη Δαλματία οι εχθροπραξίες σταμάτησαν για ενάμιση χρόνο.⁶⁵ Σε αυτό το διάστημα οι Άβαροι στράφηκαν προς τη Δύση, όπου το 595 νίκησαν τους Βαυαρούς και το 596 επιτέθηκαν στη Θουριγγία.⁶⁶

Οι Άβαροι επανήλθαν στις παραδουνάβιες επαρχίες της Αυτοκρατορίας το φθινόπωρο του 597 και προήλασαν ως τα περίχωρα της Τόμεως στη Μαύρη Θάλασσα. Ο Πρίσκος έσπευσε από τη Σιγγηδόνα σε βοήθεια της πόλης και παρέμεινε στην περιοχή της καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα. Την άνοιξη του 598 οι Βυζαντινοί και οι Άβαροι βρίσκονταν ακόμη στην περιοχή της Τόμεως, αναμένοντας ο ένας τις κινήσεις του άλλου. Οι Βυζαντινοί, καθώς η περιοχή της Μικράς Σκυθίας δεν επαρκούσε για τον ανεφοδιασμό τους, αντιμετώπιζαν πρόβλημα επισιτισμού. Την ημέρα του Πάσχα, στις 30 Μαρτίου, συνέβη ένα αξιοσημείωτο γεγονός: ο χαγάνος έστειλε τρόφιμα στους βυζαντινούς στρατιώτες ενώ ο Πρίσκος ζήτησε ανακωχή για πέντε μέρες και έστειλε ως ανταπόδοση

63. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 7.1-6, σ. 256 (4-5): *ὁ δὲ Χαγάνος ἐδήλου ἐπ' ἄλλοτρίας γῆς ἐπιβαίνειν Ῥωμαίους, παρασπονδήσάι τε Πρίσκον, καὶ ἀσράτως τὴν εἰρήνην ὑπ' αὐτοῦ περιχιζέσθαι. ἔφασκε τοῖνον ὁ Πρίσκος Ῥωμαϊκὸν ὑπέιναι τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ βάρβαρος ὄπλοις καὶ νόμοις πολέμων Ῥωμαίους ἀποκτῆσασθαι τοῦτο.* Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 276. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 169-170. Avenarius, *Europa*, σ. 106 (599). Pohl, *Awaren*, σ. 144.

64. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 10.1-11.8, σ. 262-265 (10.5, σ. 263): *τί ὑμῖν, ὦ Ῥωμαῖοι, καὶ τῆ γῆ τῆ ἐμῆ; τί περαιτέρω τοῦ πρέποντος πόδας ἐκτείνετε; ξένος ὁ Ἴστρος ὑμῖν, τὸ ῥόθιον τοῦτου πολέμου. ὄπλοις ἐκτησάμεθα τοῦτον τῷ ὄρατι τοῦτον ἐδουλωσάμεθα.* Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 276-277. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 170. Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 250 (596). Avenarius, *Europa*, σ. 106. Velkov, *Donaulimes*, σ. 162 (598). Pohl, *Awaren*, σ. 144-146. Madgearu, *Scythia*, σ. 50 (596).

65. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 11.9-12.9, σ. 265-266. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 277-278. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 170-171. Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 154. Pohl, *Awaren*, σ. 125, 146-147.

66. A. Kollautz, *Awaren, Langobarden und Slawen in Noricum und Istrien, Carinthia* I 155 (1965), σ. 634. Avenarius, *Europa*, σ. 117-119. Fritze, *Bedeutung*, σ. 90-91. Pohl, *Awaren*, σ. 150-152. H. Krahwinkler, *Friaul im frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Βιέννη - Κολωνία - Βαϊμάρη 1992, σ. 38.

στον χαγάνο ινδικά καρυκεύματα και αρώματα.⁶⁷ Μετά την ανακωχή, οι Άβαροι κινήθηκαν εναντίον του Κομεντίουλου, ο οποίος είχε φθάσει στη Νικόπολη του Δούναβη για να ενισχύσει τον Πρίσκο. Οι Άβαροι καταδίωξαν τον Κομεντίουλο και αφού τον νίκησαν στον ποταμό Ιατρό συνέχισαν την πορεία τους νοτιότερα. Η προέλασή τους σταμάτησε όταν μετά την κατάληψη των Δριζίπερων ξέσπασε επιδημία πανώλης στον αβαρικό στρατό. Ο Μαυρίκιος προετοίμαζε την Κωνσταντινούπολη για πολιορκία και ταυτόχρονα έστειλε πρεσβεία στα Δριζίπερα όπου βρισκόνταν οι Άβαροι.⁶⁸

Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του βυζαντινού πρέσβη Αρμάτωνα και του χαγάνου οδήγησαν στη διευθέτηση των διαφορών σχετικά με το όριο του Δούναβη. Σύμφωνα με τη συνθήκη του 598 «*διομολογείται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις ὃ Ἰστρος μεσίτης, κατὰ δὲ Σκλαυηνῶν ἔξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι. ἔπεντίθενται δὲ καὶ ἄλλαι εἴκοσι χιλιάδες χρυσῶν ταῖς σπονδαῖς. ἐν τούτοις δὴτα Ἀβάροις καὶ Ῥωμαίοις ὁ πόλεμος πέρας ἐλάμβανεν*». Η συνθήκη αύξανε τον ετήσιο φόρο σε 120.000 χρυσά νομίσματα, καθόριζε ρητά ότι ο Δούναβης ήταν το σύνορο ανάμεσα στους δύο αντιπάλους και έδινε το δικαίωμα στους Βυζαντινούς να περνούν τον ποταμό για να καταδιώξουν τους Σλάβους όταν αυτοί επέδραμαν εναντίον της Αυτοκρατορίας. Με αυτούς τους όρους οι Βυζαντινοί αφενός αποκαθιστούσαν το σύνορο του Δούναβη και αφετέρου αποκτούσαν μεγαλύτερη ευχέρεια στις κινήσεις τους εναντίον των Σλάβων.⁶⁹

Οι εχθροπραξίες των Βυζαντινών με τους Αβάρους μεταξύ 592 και 598 θεωρούνται από τον Α. Madgearu ως η δεύτερη περίοδος της πτώσης του συνόρου στον Δούναβη, με την καταστροφή των οχυρών στις Σιδηρές Πύλες και την περιοχή του ποταμού Τιμόκ. Αν και οι Βυζαντινοί νίκησαν τους Αβάρους στη Σιγγηδόνα το 595, το αμυντικό σύστημα της Πρώτης Μυσίας και της δυτικής Παρόχθιας Δακίας (δυτικά της Ρατιαρίας) κατέρρευσε γύρω στο 595/96, ενώ το προγεφύρωμα της *Συκίβιδα* (Sucidava, σημ. Celei) στην ανατολική Παρόχθια Δακία καταστράφηκε πιθανόν το 597/98. Όπως προκύπτει από δύο νομισματικούς θησαυρούς στην Ταλιάτα και το σημ. Bosman, που εντοπίστηκαν σε κατεστραμμένες από πυρκαγιά στρατιωτικές εγκαταστάσεις, τα νομίσματα φθάνουν μέχρι το 594/95 και το 595/96 αντίστοιχα. Στην Kantabaza παρατηρείται διακοπή των νομισματικών ευρημάτων το 592/93 και στις Άνω Νόβες το 593/94. Στη Μικρά

67. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.1-7, σ. 267-268· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 278. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 172-175· Avenarius, *Europa*, σ. 106 (601)· Velkov, Donaulimes, σ. 162 (599)· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 348-349· Pohl, *Awaren*, σ. 152· Madgearu, Scythia, σ. 50· Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 29.

68. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.10-15.9, σ. 268-272· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 278-279. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 175-176· Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 253 (596)· Avenarius, *Europa*, σ. 106· Velkov, Donaulimes, σ. 162-163· Pohl, *Awaren*, σ. 153-154· Madgearu, Scythia, σ. 50.

69. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 15.9-14, σ. 272-273· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 280· και τὸν Ἰστρον μὴ διαβαίνειν ὠμολόγησαν. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 176-177· Avenarius, *Europa*, σ. 106-107 (601)· E. Chrysos, Die Nordgrenze des byzantinischen Reiches im 6. bis 8. Jahrhundert, στο *Symposium Tutzing*, σ. 36· Pohl, *Awaren*, σ. 154-155, 207· Curta, *Slavs*, σ. 105.

Σκυθία, η Τροομίς και η Δινογετία (Dinogetia) πιθανότατα ερημώθηκαν από σλαβικές επιθέσεις το 593 (νομίσματα ως το 591/92). Τα νομισματικά ευρήματα επίσης δείχνουν καταστροφές και στην Ιστρία γύρω στο 593/94, ενώ το Τρόπαιον πυρπολήθηκε το 592 ή το 595.⁷⁰ Σύμφωνα με τον Vasić, ο ισχυρισμός του χαγάνου ότι «ο Ίστρος ήταν ξένος για τους Βυζαντινούς και είχε κατακτηθεί από τους Αβάρους με πόλεμο» αντικατόπτριζε ίσως την τότε πραγματικότητα στην Πρώτη Μυσία.⁷¹ Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της επαρχίας, η Σιγγηδόνα και το Βιμινάκιο, παρέμεναν υπό βυζαντινό έλεγχο και αποτέλεσαν λίγα χρόνια αργότερα τα ορμητήρια της τελευταίας μεγάλης αντεπίθεσης των Βυζαντινών εναντίον των Αβάρων.

Σε ό,τι αφορά τη σπουδαιότητα ορισμένων πόλεων και οχυρών κατά μήκος του συνόρου του Δούναβη, τόσο για την αμυντική ικανότητα του Βυζαντίου όσο και για την οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή κατά το δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ονόματα που παραδίδει ο Θεοφύλακτος Σιμοκάτης, όπως *πόλις*, *ἄστν*, *πόλισμα*, *πολίχνη* και *φρούριον*. Σε τρία διαφορετικά χρονικά σημεία της περιγραφής του Σιμοκάτη (584, 592, 595), η Σιγγηδόνα χαρακτηρίζεται ως *πόλις*, *ἄστν* και *πόλισμα*.⁷² Κατά την αβαρική επίθεση το καλοκαίρι του 584 οι *πόλεις* Βιμινάκιο και Αυγούστες φαίνεται ότι είχαν ανεπτυγμένο αστικό βίο.⁷³ Στην αβαρική επίθεση του 585 ως *πόλεις* ονομάζονται η Βωνώνεια, η Άκνς, η Ρατιαρία και το Δορόστολον.⁷⁴ Η Απιάρεια κατά την πολιορκία της από τους Αβάρους το 586/87 χαρακτηρίζεται ως *φρούριον*.⁷⁵ Το καλοκαίρι του 594 ο βυζαντινός στρατηγός Πέτρος πέρασε από τις *πόλεις* Ιατρό (όπως και ο Κομεντίολος την άνοιξη του 598), Θεοδώροπολη και Κουρίσκα, το *ἄστν* και *πόλισμα* Νόβες καθώς και το *φρούριον* Λατάρκιον.⁷⁶ Οι περισσότεροι χαρακτηρισμοί απαντούν για την Άσημο, η οποία περιγράφεται ως

70. Madgearu, *Downfall*, σ. 320-322; Vasić, *Mésie Première*, σ. 52-53; Curta, *Slavs*, σ. 163.

71. Βλ. παραπάνω, υποσ. 64; Vasić, *Mésie Première*, σ. 52.

72. Σιμοκάτης, *Ιστορία* I, 4.1-3, σ. 46: ... και την Σιγγηδόνα την πόλιν ἑξαπιναιῶς ἄφρακτον οὖσαν ἐλάμβανε ... μεγίστη γὰρ συμπλοκή ἀνὰ τὰς πύλας συνεπεπτώκει τοῦ ἄστεος, ... Στο ίδιο, VI, 4.2-3, σ. 226: πολιορκοῦσι τὴν Σιγγηδόνα οἱ βάρβαροι, ἡ δὲ πόλις ... ἐπεὶ δὲ τὸ βάρβαρον τούτων αὐτήκοον γέγονεν, ἀπολιμπάνει τὸ πόλισμα... Στο ίδιο, VII, 11.7, σ. 264: ... τὰς ἀμάξας πρὸ τοῦ ἄστεος συστησάμενοι χαρακοῦσι τὴν πόλιν. P. Schreiner, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, στο *Miscellanea Bulgarica* 2, σ. 60.

73. Βλ. παραπάνω, υποσ. 38; Schreiner, *Wegenetz*, σ. 62.

74. Βλ. παραπάνω, υποσ. 43; Schreiner, *Wegenetz*, σ. 62.

75. Σιμοκάτης, *Ιστορία* II, 15.13, σ. 101: ... τό τε φρούριον τὴν Απιάρειαν ἐχειρώσατο. Schreiner, *Wegenetz*, σ. 62.

76. Σιμοκάτης, *Ιστορία* VII, 2.16-19, σ. 249: δευτέρα δὲ ἡμέρα, καὶ πρὸς τὴν Ἰατρὸν τὴν πόλιν φοιτᾷ, καὶ δὴτα τὸ Λαταρκίου φρούριον παραμείψας εἰς Νόβας στρατοπεδεύεται. οἱ τοῖνον ἐγχώριοι ἀκηκόστες τὸν στρατηγὸν ἐλευσόμενον τοῦ ἄστεος ἐξεχώρησαν ... ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἡμέρας δύο ἀνὰ τὸ πόλισμα γεγονῶς ἀπαίρει ἐντεῦθεν καὶ ἐπὶ τὴν Θεοδώρου πόλιν τάφρον ἐχάραξεν, ὑπὸ πρώτῃν δὲ ἔω ἐν τῇ λεγομένῃ Κουρίσκα φοιτᾷ. Στο ίδιο, VII, 13.9, σ. 268: ἔβδομαιος δὲ εἰς Ἰατρὸν ἀφικνεῖται τὴν πόλιν. Schreiner, *Wegenetz*, σ. 62.

πόλις, ἄστν, πόλισμα και πολίχνη κατά την παραπάνω πορεία του Πέτρου και ως φρούριον το 602, πριν την εξέγερση του Φωκά.⁷⁷

Η τελευταία φάση της βυζαντινής αντιμετώπισης για τη διασφάλιση της μεθορίου του Δούναβη πραγματοποιήθηκε μεταξύ 599 και 602. Αν και με τη συνθήκη του 598 οι Βυζαντινοί αναγνωρίζονταν ως κύριοι της νότιας όχθης του ποταμού, και κατ' επέκταση όλων των παραδουνάβιων οχυρών, πρόθεση του Μαυρικίου ήταν να επιφέρει ένα ισχυρό πλήγμα στους Αβάρους, αφενός για να τους αποτρέψει από νέες επιθέσεις και αφετέρου για να μειώσει ή και να εξαλείψει τον βαρύ ετήσιο φόρο που τους κατέβαλε. Θεωρώντας ίσως ότι ο αβαρικός στρατός είχε εξασθενήσει σημαντικά μετά την επιδημία στα Δριζίπερα, αποφάσισε να παραβιάσει τη συνθήκη με τους Αβάρους και το καλοκαίρι του 599 διέταξε τον Πρίσκο, που βρισκόταν στη Σιγγηδόνα, να κινηθεί εναντίον τους. Ο Πρίσκος κατευθύνθηκε προς το Βυμινάκιο και οι Άβαροι προσπάθησαν να τον εμποδίσουν να περάσει τον Δούναβη. Ο Πρίσκος απέκρουσε την πρώτη μεγάλη επίθεση των Αβάρων βόρεια του Βυμινάκιου και στη συνέχεια τους απέκλεισε σε ελώδεις περιοχές, όπου κατέστρεψε μεγάλο τμήμα του στρατού τους. Ο χαγάνος υποχώρησε προς τα βόρεια και οι Βυζαντινοί εισήλθαν στην περιοχή του Κάτω Τισσού, κοντά στο κέντρο του αβαρικού χαγανάτου, όπου πέτυχαν μία ακόμη νίκη εναντίον των Αβάρων.⁷⁸ Οι συγκρούσεις των δύο πλευρών συνεχίστηκαν στον Κάτω Τισσό, όπου οι Βυζαντινοί, παρά τις επιτυχίες τους, δεν επέφεραν αποφασιστικό πλήγμα στους Αβάρους ώστε να συνάψουν μαζί τους μία νέα ευνοϊκότερη συνθήκη.⁷⁹

Με την έλευση του χειμώνα του 599/600 ο Πρίσκος υποχώρησε νότια του Δούναβη ενώ ο στρατηγός Κομεντίολος, που δεν συμμετείχε στις επιχειρήσεις και παρέμενε στο Βυμινάκιο, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 600. Η υποχώρηση του Πρίσκου επέφερε μία προσωρινή ανάπαυλα για ένδεκα μήνες (Σεπτέμβριος 600-Αύγουστος 601).⁸⁰ Τον Σεπτέμβριο του 601 ο Πέτρος, που είχε αντικαταστήσει Ξανά

77. Σμιοκάτης, *Ιστορία* VII, 3, σ. 249-251: *τρίτη δὲ ἡμέρα, καὶ ἐν Ἀσημῷ τῇ πόλει τὰς ἐπαύλεις ποιεῖται. ἐπεὶ δὲ οἱ τοῦ ἄστεος ἐμεμαθήκεσαν προσδόκιμον ὄντα τὸν στρατηγόν, ... ἐν τῷ πολίσματι τούτῳ ἀπὸ πρεσβυτέρων χρόνων ... τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ πολέμαρχος ἐνστασιον ποιησάμενος ἀφαιρεῖσθαι τῆς πολίχνης τοὺς συντεταγμένους ἐπὶ τῇ ταύτης φρουρᾷ κατηλείγετο...* Στο ίδιο, VIII, 6,7, σ. 294: *καὶ τὰ ἄσσημα παραμείψαντες (φρούριον δὲ τοῦτο)...* Schreiner, Wegenez, σ. 62.

78. Σμιοκάτης, *Ιστορία* VIII, 1,9-3.10, σ. 284-288· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 280-282. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 177-179· Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 254 (600)· Avenarius, *Europa*, σ. 108 (601)· Velkov, *Donaulimes*, σ. 163 (601)· Pohl, *Awaren*, σ. 156-157.

79. Για την εξέλιξη των συγκρούσεων στον Κάτω Τισσό, βλ. Σμιοκάτης, *Ιστορία* VIII, 3,11-4,2, σ. 288-289· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 282. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 179· Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 255· Avenarius, *Europa*, σ. 108· Thérèse Olajos, *Quelques remarques sur les événements des dernières années de la guerre byzantine sous l'empereur Maurice*, στο *Eirene Conference*, σ. 162· Pohl, *Awaren*, σ. 157-158.

80. Σμιοκάτης, *Ιστορία* VIII, 4,3-9, σ. 289-290· Θεοφάνης, σ. 282-283. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 179-180· Avenarius, *Europa*, σ. 108· Velkov, *Donaulimes*, σ. 163· Olajos, *Guerre byzantine*, σ. 162· Schreiner, Wegenez, σ. 67-68· Pohl, *Awaren*, σ. 158-159.

τον Πρίσκο, βρισκόταν στο Παλάστολον του Δούναβη όταν πληροφορήθηκε ότι οι Άβαροι, με επικεφαλής τον Αψίχ, είχαν συγκεντρώσει τον στρατό τους στις Σιδηρές Πύλες, ανατολικά της Σιγγηδόνας. Ο Πέτρος ήλθε σε διαπραγματεύσεις με τον Αψίχ και ζήτησε από τους Αβάρους να εγκαταλείψουν τα περάσματα των Σιδηρών Πυλών. Αν και δεν επήλθε κάποια συμφωνία μεταξύ τους, ο Πέτρος επέστρεψε στη Θράκη ενώ ο αβαρικός στρατός κατευθύνθηκε στα Κωνσταντίολα.⁸¹

Η τελευταία φάση των βυζαντινοαβαρικών συγκρούσεων στον Δούναβη την εποχή του Μαυρικίου ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 602. Ο Μαυρίκιος, αν και πληροφορήθηκε ότι οι Άβαροι προετοίμαζαν επίθεση εναντίον των Βυζαντινών, δεν διέθεσε τις δυνάμεις του προς αυτή την κατεύθυνση αλλά διέταξε τον Πέτρο να επιτεθεί εναντίον των Σλάβων. Ο Πέτρος έστειλε βόρεια του Δούναβη τον στρατηγό Γουδούη με σκοπό να διεξαγάγει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη σλαβική ενδοχώρα. Από την άλλη πλευρά, οι Άβαροι δεν εξαπέλυσαν καμία επίθεση στα βυζαντινά εδάφη αλλά κινήθηκαν εναντίον των Αντών, συμμάχων του Βυζαντίου. Ο Αψίχ πιθανότατα υπέταξε τους Άντες, οι οποίοι αναφέρονται στις πηγές για τελευταία φορά το 602.⁸² Τον Νοέμβριο του 602, η εντολή του Μαυρικίου για επίθεση εναντίον των Σλάβων βόρεια του Δούναβη οδήγησε σε απρόσμενες και ραγδαίες εξελίξεις, καθώς ο στρατός στασίασε. Οι προσπάθειες του Μαυρικίου και των στρατηγών του να επιβληθούν στο στράτευμα δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα και ο στρατός ανακήρυξε ως αυτοκράτορα τον εκατόνταρχο Φωκά. Η εξέλιξη αυτή σήμαινε ταυτόχρονα το τέλος της δεκαετούς εκστρατείας των Βυζαντινών στα Βαλκάνια, αφού ο Φωκάς δεν ανέλαβε νέες επιχειρήσεις εναντίον των Αβάρων και των Σλάβων.⁸³

Η ανατροπή του Μαυρικίου θεωρείται ως το χρονικό σημείο της κατάρρευσης του βυζαντινού αμυντικού συστήματος στον Δούναβη, με αποτέλεσμα οι Άβαροι και οι Σλάβοι να εισέρχονται δίχως να αντιμετωπίζουν αντίσταση στις βαλκανικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας.⁸⁴ Η «παραδοσιακή» θέση υπέρ της άμεσης κατάρρευσης του συνόρου του Δούναβη το 602 έχει αναθεωρηθεί από αρκετούς ερευνητές τις δύο τελευταίες δεκαετίες, και επικρατεί πλέον η άποψη ότι η κατάρρευσή του υπήρξε σταδιακή. Ως επιχείρημα για αυτή τη νέα θεώρηση προβάλλεται, εκτός από τα αρχαιολογικά ευρήματα που θα παρατεθούν στη συνέχεια, η αρνητική εικόνα του Φωκά στις βυζαντινές

81. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 5.5-7, σ. 292· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 284. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 180· Avenarius, *Europa*, σ. 108· Pohl, *Awaren*, σ. 160, 187.

82. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 5.8-13, σ. 292-293· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 284. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 181· Avenarius, *Europa*, σ. 109· Fritze, *Bedeutung*, σ. 73· Olajos, *Guerre byzantine*, σ. 163· Pohl, *Awaren*, σ. 160-161· Curta, *Slavs*, σ. 105.

83. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 6.2-7.7, σ. 293-296· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 286. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 182· Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 255· Avenarius, *Europa*, σ. 109· Pohl, *Awaren*, σ. 161· Madgearu, *Scythia*, σ. 51-52· Curta, *Slavs*, σ. 105-106.

84. Comşa, *Betrachtung*, σ. 79, 81· Pohl, *Awaren*, σ. 237· Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Σλαβικές εγκαταστάσεις στη Μεσαιωνική Ελλάδα. Γενική Επισκόπηση, στο *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σ. 73.

πηγές, σε αντίθεση με τον διάδοχό του Ηράκλειο. Κατ' επέκταση, οι πραγματικές συνέπειες της εξέγερσης του Φωκά για τις επαρχίες του Δούναβη επανεξετάζονται υπό το πρίσμα μίας αντικειμενικότερης προσέγγισης των γεγονότων μεταξύ 602 και 610.⁸⁵ Από την άλλη όμως, δεν θα πρέπει να υπερεκτιμάται η δυνατότητα στρατιωτικής παρουσίας των Βυζαντινών στο σύνορο του Δούναβη. Ο F. Curta, επικαλούμενος ένα απόσπασμα από την *Αρμενική Ιστορία* του Σεβαίου, υποστήριξε ότι μετά την ανατροπή του Μαυρικού ο στρατός επέστρεψε στον Δούναβη και παρέμεινε εκεί μέχρι το 620, όταν ο Ηράκλειος μετέφερε όλες τις βυζαντινές δυνάμεις για τον πόλεμο εναντίον των Περσών: «Το δέκατο τέταρτο έτος της βασιλείας του Χοσρόη, το εικοστό της βασιλείας του Μαυρικού, ο ελληνικός στρατός στην περιοχή της Θράκης εξεγέρθηκε εναντίον του αυτοκράτορα και αναγόρευσε ως βασιλιά κάποιον που ονομαζόταν Φωκάς. Από κοινού, βάδισαν προς την Κωνσταντινούπολη, δολοφόνησαν τον Μαυρίκιο και τους γιούς του, και εγκατέστησαν τον Φωκά στον θρόνο. Στη συνέχεια επέστρεψαν στις περιοχές της Θράκης εναντίον του εχθρού».⁸⁶

Η κατάρρευση του βυζαντινού συνόρου στον Δούναβη και η απόσυρση των βυζαντινών δυνάμεων από τα Βαλκάνια συνδέεται από τον ίδιο ερευνητή με τη διάλυση του δικτύου διανομής και τη διακοπή του ανεφοδιασμού των αστικών κέντρων και των οχυρών από την κεντρική διοίκηση. Σύμφωνα με τις επισημάνσεις του F. Curta, το σύστημα ανεφοδιασμού του στρατού τον ΣΤ΄ αιώνα (anpona) εξακολουθούσε να είναι εξαρτημένο από την κεντρική διοίκηση, καθώς, παρό τα μέτρα που είχαν ληφθεί από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, η Μικρά Σκυθία και η Κάτω Μυσία δεν μπορούσαν να συντηρήσουν τα στρατεύματα. Για την ενίσχυση των θέσεων του ως προς τα προβλήματα ανεφοδιασμού επικαλείται αφενός ένα απόσπασμα από το *Στρατηγικόν* του Μαυρικού, όπου συστήνεται, κατά την εκστρατεία σε σλαβικές περιοχές βόρεια του Δούναβη, να μην καταστρέφονται τα εφόδια αλλά να φορτώνονται σε υποζύγια και να μεταφέρονται στα βυζαντινά εδάφη,⁸⁷ και αφετέρου τις δύο στάσεις του βυζαντινού στρατού στο σύνορο του Δούναβη εις βάρος του Μαυρικού (594, 602) εξαιτίας των κακών συνθηκών διαβίωσης και της περικοπής στους μισθούς των στρατιωτών που επεδί-

85. Βλ. Madgearu, *Downfall*, σ. 315-316, 322-324, σύμφωνα με τον οποίο (σ. 324) η πτώση του δουναβικού *limes* είχε τέσσερις φάσεις: 576-586, 593-598, 602-604 και 614-626. Curta, *Slavs*, σ. 106 του ίδιου, *Peasants*, σ. 212. Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 231.

86. Σεβαίος, *Αρμενική Ιστορία* I, 31 (*The Armenian History attributed to Sebeos*, τόμ. I-II), αγγλ. μτφρ. R. W. Thomson, ιστορ. σχολ. J. Howard-Johnston, Λίβερπουλ, 1999, σ. 57 (106). Curta, *Slavs*, σ. 106, 189, 338 του ίδιου, *Peasants*, σ. 212.

87. Βλ. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν* XI, 4, έκδ. G. T. Dennis - E. Gamillscheg (CFHB 17, SV), Βιέννη 1981, σ. 380: *Τὰς δὲ εὐρισκομένας δαπάνας ἐν τῇ χώρᾳ ἐκ τοῦ πλησίον μὴ ἀκαίρως ἀναλίσκειν, ἀλλὰ σπουδάζειν ἐν τῇ ἰδίᾳ μετακομίζειν διὰ τε ζώων καὶ πλοίων τῶν γὰρ ποταμῶν αὐτῶν ἐπιμιγνύμενων τῷ Δανουβίῳ εὐκολοῦς ἢ μετακομὶδὴ διὰ πλοίων γίνεται.*

ωκε ο Μαυρίκιος.⁸⁸ Ο F. Curta, που όπως προαναφέρθηκε χρονολογεί την εγκατάλειψη του βυζαντινού συνόρου στον Δούναβη το 620, θεωρεί καθοριστική για την απόσυρση του βυζαντινού στρατού από τα Βαλκάνια τη διακοπή του ανεφοδιασμού της Αυτοκρατορίας σε διημετριακά από την Αίγυπτο εξαιτίας της προέλασης των Περσών.⁸⁹

Ανεξάρτητα από την αποδοχή της άποψης για τη σταδιακή πτώση του συνόρου του Δούναβη μετά το 602, δεν μπορεί εύκολα να υποστηριχθεί η παρουσία του βυζαντινού στρατού στην περιοχή μέχρι την εποχή του Ηρακλείου. Σε ό, τι αφορά τη μαρτυρία του Σεβαίου, είναι εξαιρετικά αμφίβολο ότι το όνομα «Θράκη» αναφέρεται σε χώρο κοντά στον Δούναβη και όχι νότια της οροσειράς του Αίμου. Στην ίδια πηγή, κατά την περιγραφή μίας σύγκρουσης, η οποία ταυτίζεται από τον σχολιαστή του έργου με την αντιμετώπιση του Πρίσκου το 593, υπάρχει σαφής αναφορά στον ποταμό Δούναβη: «Πήγαν για να επιτεθούν στους λαούς που κατέλαβαν τις δυτικές περιοχές στην όχθη του μεγάλου ποταμού Δούναβη. Ήταν ένας άγριος πόλεμος επάνω σε αυτή τη γη. Η δύναμη του εχθρού συνετρίβη μπροστά στον στρατό των Ελλήνων, που τους έτρεψε σε φυγή στην άλλη πλευρά του Δούναβη. Έστειλαν τότε έναν αγγελιαφόρο για να ανακοινώσει τη μεγάλη νίκη στον αυτοκράτορα και όλο το παλάτι».⁹⁰ Ακόμη όμως και αν γίνει αποδεκτή η άποψη περί της επιστροφής του βυζαντινού στρατού στον Δούναβη, αυτή ήταν βραχύβια, καθώς το 604 ο Φωκάς, αφού συνήψε συνθήκη με τους Αβάρους, αυξάνοντας τον ετήσιο φόρο σε 140.000 χρυσά νομίσματα, μετέφερε στην Ανατολή τις στρατιωτικές δυνάμεις που στάθμευαν στα ευρωπαϊκά εδάφη.⁹¹ Αυτή είναι η μοναδική συνθήκη που συνήψε ο Φωκάς με τους Αβάρους και συνδέεται μάλλον με μία αβαρική επίθεση «στη Θράκη», η οποία εξουδετέρωσε τις βυζαντινές δυνάμεις που υπήρχαν εκεί.⁹² Πιθανότατα, η μεταφορά στρατευμάτων από την Ευρώπη προς την Ασία τόσο από τον Φωκά όσο και από τον Ηράκλειο το 620⁹³ αφορούσε μικρές στρατιωτικές δυνάμεις που

88. Για τη στάση του 594, βλ. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VII, 1, σ. 245-247· Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 274. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, τόμ. I, Μόναχο-Βερολίνο 1924, σ. 14/114-115 (χειμώνας του 592/93): Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 166· Pohl, *Awaren*, σ. 141. Για τη στάση του 602, βλ. παραπάνω, υποσ. 83.

89. Curta, *Slavs*, σ. 188-189 του ίδιου, *Peasants*, σ. 199-217.

90. Σεβαίος, *Αρμενική Ιστορία* I, 18, σ. 35-36 (90) II, 16, σ. 178.

91. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 292: ὁ δὲ Φωκάς τὰς δυνάμεις ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν μετέφερε τῷ Χαγάνῳ τὰ πάντα ἐπαξήσας, νομίζων ἡρεμεῖν τῶν Ἀβάρων τὸ ἔθνος. Pohl, *Awaren*, σ. 238· Madgearu, *Scythia*, σ. 52.

92. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 290: ... καὶ οἱ Ἀβάρεις τὴν Θράκην διώλεσαν, καὶ ἄμφω τὰ στρατεύματα τῶν Ῥωμαίων διεφθάρησαν, ... Kollautz - Miyakawa, *Geschichte und Kultur* I, σ. 256· Avenarius, *Europa*, σ. 110· Pohl, *Awaren*, σ. 237.

93. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 302: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐσκήληρνε Χοσρόης τὸν ζυγὸν αὐτοῦ ... τότε Ἡράκλειος ἔζηλον θεοῦ ἀναλαβὼν καὶ μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰρηνεύσας, ὡς ἐνόμιζεν, μετήνεγκε τὰ στρατεύματα τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν καὶ διενόητο τῇ συνεργίᾳ τοῦ θεοῦ κατὰ Περσίδος χωρῆσαι. J. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, Κέμπριτζ 1990, σ. 45.

σταύθμεναν κοντά στην Κωνσταντινούπολη ή τη νότια Βαλκανική και όχι μεθοριακά στρατεύματα. Ο F. Curta υποστηρίζει επίσης ότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες για επιδρομές από τους Αβάρους ή τους Σλάβους την εποχή του Φωκά.⁹⁴ Ωστόσο, τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* πληροφορούν για σλαβική επίθεση εναντίον της Θεσσαλονίκης (την οποία οι περισσότεροι ερευνητές χρονολογούν το 604),⁹⁵ ενώ για το 609/10 ο Ιωάννης Νικίου αναφέρει επιθέσεις στη Βαλκανική, στις οποίες αντιστάθηκε επιτυχώς μόνο η Θεσσαλονίκη.⁹⁶ Η συνθήκη του 604, παρά την αύξηση του ετήσιου φόρου, δεν εμπόδισε τις επιθέσεις των Αβάρων και τη διεξόδυση των Σλάβων, με επακόλουθο την εγκατάσταση πολλών σλαβικών φύλων νότια του Δούναβη.

Η κατάσταση στη Βαλκανική, και όχι μόνο για τις επαρχίες του Δούναβη, έγινε ακόμη πιο κρίσιμη την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου. Πιθανότατα για το 614, αναφέρονται επιδρομές των Αβάρων και των Σλάβων στα Βαλκάνια ταυτόχρονα με τις περσικές επιθέσεις στην Ανατολή.⁹⁷ Από τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* επίσης γνωρίζουμε για τις σλαβικές επιθέσεις στον ελληνικό χώρο και τις πολιορκίες της Θεσσαλονίκης μεταξύ 614 και 616 (Σλάβοι) και το 617/18 (Αβανοι και Σλάβοι).⁹⁸ Την εποχή του Ηρακλείου επίσης χρονολογείται η πτώση της βυζαντινής επαρχίας Δαλματίας.⁹⁹ Το τέλος των διαρκών αβαρικών επιθέσεων εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας

94. Curta, *Slavs*, σ. 106, 338.

95. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, τόμ. Ι-ΙΙ, Παρίσι 1979-1981, τόμ. Ι (106-108), σ. 126· τόμ. ΙΙ, σ. 72-73· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σ. 74· Madgearu, *Downfall*, σ. 323 (αβαρική επίθεση)· Curta, *Slavs*, σ. 93-94.

96. Ιωάννης Νικίου, *Χρονικό* 109, 18, έκδ. R. H. Charles, *The Chronicle of John, Coptic Bishop of Nikiu*, c. 690 A. D., Οξφόρδη 1916, σ. 175-176: *Και σε ό,τι αφορά τη Ρώμη, λέγεται ότι οι βασιλείς εκείνης της εποχής είχαν ερημώσει με τη βοήθεια των βαρβάρων, των ξένων εθνών και των Ιλλυριών χριστιανικές πόλεις και οδήγησαν τους κατοίκους στην αιχμαλωσία και ότι καμία πόλη δεν ξέφυγε από αυτούς εκτός από τη Θεσσαλονίκη, καθώς τα τείχη της ήταν ισχυρά και με τη βοήθεια του Θεού τα ξένα έθνη δεν μπορούσαν να την καταλάβουν.* Avenarius, *Europa*, σ. 110· R.-J. Lilie, *Kaiser Herakleios und die Ansiedlung der Serben. Überlegungen zum Kapitel 32 des De Administrando Imperio, Südostforschungen* 44 (1985), σ. 19· Pohl, *Awaren*, σ. 237-238· Madgearu, *Downfall*, σ. 323 (αβαρική επίθεση).

97. Isidori Iunioris episcopi Hispalensis, *Chronica Maiora* (MGH AA, XI/2), σ. 479: *Eraclius dehinc sextum decimum agit imperii annum. cuius initio Sclavi Graeciam Romanis tulerunt, Persi Syriam et Aegyptum plurimasque provincias.* Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, σ. 300: *τήν τε γὰρ Εὐρώπην οἱ ἄβαροι ἠρῆμωσαν, καὶ τὴν Ἀσίαν οἱ Πέρσαι πᾶσαν κατέστρεψαν καὶ τὰς πόλεις ἠχμαλώτευσαν καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων στρατὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀνήλωσαν.* Avenarius, *Europa*, σ. 111 (615)· Lilie, *Herakleios*, σ. 20· Curta, *Slavs*, σ. 107.

98. Βλ. Lemerle, *Miracles* I (179-194, 195-215), σ. 175-179, 184-189· *Miracles* II, σ. 89-101, 177, 184-185· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σ. 74· Avenarius, *Europa*, σ. 112· Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 258-260· Pohl, *Awaren*, σ. 242-243· Curta, *Slavs*, σ. 107-108.

99. I. Marović, *Reflexions about the Year of Destruction of Salona*, στο *Disputationes Salonitanae* II, σ. 293-314· στο ίδιο, N. Jakšić, *Constantine Porphyrogenitus as the Source for the Destruction of Salona*, σ. 315-326· Pohl, *Awaren*, σ. 243-244· K. Belke - P. Soustal, *Die Byzantiner und Ihre Nachbarn. Die De Administrando Imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos* (BG 19), Βιέννη 1995, σ. 144-145, 159-161.

επήλθε μετά την αποτυχία των Αβάρων και των Περσών να κυριεύσουν την Κωνσταντινούπολη κατά τη μεγάλη πολιορκία της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας το καλοκαίρι του 626.¹⁰⁰ Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω δραστηριότητα των Αβάρων και των Σλάβων φαίνεται ότι στα χρόνια του Ηρακλείου δεν υπήρχε οργανωμένη στρατιωτική άμυνα κατά μήκος του συνόρου του Δούναβη, ικανή να αναχαιτίσει τους επιδρομείς.

Η γενικά αποδεκτή σήμερα άποψη για την σταδιακή κατάρρευση του συνόρου στον Δούναβη στηρίζεται κυρίως σε αρχαιολογικά δεδομένα. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, το σύνορο είχε καταρρεύσει στο δυτικό τμήμα του (Πρώτη Μυσία-Παρόχθια Δακία) το 596-598, με εξαίρεση μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως η Σιγγηδόνα και το Βιμινάκιο. Η συζήτηση γύρω από την κατάρρευση του βυζαντινού συνόρου το 602 έχει ουσιαστικά ως αντικείμενο τον χώρο της Δεύτερης Μυσίας και της Μικράς Σκυθίας. Στη διάρκεια των συγκρούσεων μεταξύ 592 και 602, τα σπουδαιότερα οχυρά στον Δούναβη (Δορόστολον, Νόβες, Ιατρός, Άσημος, Σιγγηδόνα) ήταν διαρκώς υπό βυζαντινό έλεγχο ενώ οι περισσότερες συγκρούσεις πραγματοποιήθηκαν βόρεια του ποταμού. Αυτή η γενική εικόνα που προκύπτει από τις γραπτές πηγές επιβεβαιώνεται και από τα αρχαιολογικά δεδομένα. Επίσης, μετά το 602 υπήρξε κάποια συνέχεια του αστικού βίου σε πολλά οχυρά της Μικράς Σκυθίας.¹⁰¹ Καταστροφές παρατηρούνται σε πόλεις και οχυρά της επαρχίας στα τέλη του ΣΤ΄ - αρχές Ζ΄ αιώνα (Σουκιδάβα, Αξιόπολη, Τροσιμίς, Δινογετία, Καπιδάβα και Νοβιδούνον/Noviodunum), ενώ εξαίρεση αποτελεί η Βερόη, όπου το τελευταίο νόμισμα χρονολογείται την εποχή του Ιουστίνου Β΄ (575/76).¹⁰² Την εποχή του Φωκά, η κυκλοφορία των νομισμάτων στη Μικρά Σκυθία επανήλθε στο επίπεδο πριν το 592/93.¹⁰³ Η καταστροφή κάποιων πόλεων στον Δούναβη γύρω στο 602, όπως η Καπιδάβα, η Σακιδάβα, οι Νόβες και η Ιατρός, μπορεί να συνδεθεί είτε με την εξέγερση του Φωκά είτε με τις επιθέσεις των Αβάρων.¹⁰⁴ Αξιοσημείωτη είναι επίσης η παρατήρηση ότι ο βόρειος *limes* της Μικράς Σκυθίας εγκαταλείφθηκε ωρύτερα από την υπόλοιπη επαρχία, καθώς σε αυτό το τμήμα βρισκόνταν οι πόλεις Βερόη, Δινογετία (νομίσματα ως το 592) και Νοβιδούνον, όπου τα τελευταία νομίσματα χρονολογούνται την εποχή του Φωκά (605/06).¹⁰⁵

Η απώλεια των βυζαντινών οχυρών στον Κάτω Δούναβη ολοκληρώθηκε στα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου, ιδιαίτερα στην αρχή της. Η κυκλοφορία των νομισμάτων διακόπηκε γύρω στο 614/15 σχεδόν σε όλες τις πόλεις και τα οχυρά της Μι-

100. Βλ. σχετικά, Waldmüller, *Begegnungen*, σ. 265-282 P. Speck, *Zufälliges zum Bellum Avaricum des Georgios Pisides* (MBM 24), Μόναχο 1980, σ. 27-56 Pohl, *Awaren*, σ. 248-254.

101. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 129.

102. Poulter, *Scythia Minor*, σ. 199-200 Barnea, *Chronologie*, σ. 288 Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 30-31.

103. Madgearu, *Downfall*, σ. 322.

104. Poulter, *Scythia Minor*, σ. 204 Madgearu, *Downfall*, σ. 322, 324.

105. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 131.

κράς Σκυθίας και το έτος αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί, με εξαίρεση κάποιες παράκτιες πόλεις, ως το ουσιαστικό τέλος του αστικού βίου στη Μικρά Σκυθία. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, τα νομίσματα και τις σφραγίδες δεν υπέκυψαν στις αβαρικές και σλαβικές επιθέσεις ως το 614/15 οι πόλεις Αίγισσος (Aegissus), Κάλλατις (Callatis), Ιστρία, Τόμις, Καρσός, Άλμυρις και Δορόστολον.¹⁰⁶ Στη Σακιδάβα, η οποία καταστράφηκε από πυρκαγιά, απαντούν νομίσματα του Ηρακλείου ως 613. Συνέχεια του αστικού βίου μέχρι την εποχή του Ηρακλείου παρατηρείται στο Τρόπαιον και στο φρούριο Ουλμιτών (Ulmelum), στο δεύτερο τουλάχιστον μέχρι το 615.¹⁰⁷ Νομίσματα του Ηρακλείου εντοπίστηκαν επίσης στην Αξιόπολη και το Δορόστολον αλλά και σε παράκτιες πόλεις, οι οποίες επιβίωσαν περισσότερο από τα οχυρά του Δούναβη, όπως η Τόμις (ως το 629/30), η Ιστρία (ως το 620/41), η Κάλλατις (ως το 631) και η Σινθή (περ. 631) κοντά στην Ιστρία.¹⁰⁸

Εκτός από τα νομίσματα, ένα στοιχείο για την επιβίωση ορισμένων οχυρών είναι τα ίχνη οχυρωματικών έργων (ή κάποιων κτιρίων) που πιθανόν δημιουργήθηκαν ή συνέχισαν να υφίστανται στις αρχές της βασιλείας του Ηρακλείου, όπως στη Σακιδάβα, το Τρόπαιον, την Ιστρία, την Κάλλατις, την Άλμυρις, το Δορόστολον, την Αξιόπολη, την Καρσό, το φρούριο Ουλμιτών και την Καπιδάβα.¹⁰⁹ Από την περιοχή της Μικράς Σκυθίας (κυρίως την Τόμιν) και το Δορόστολον προέρχονται ορισμένα μολυβδόβουλλα που χρονολογούνται τον ΣΤ'-Ζ' αιώνα και αναφέρουν το όνομα του Ηρακλείου ή βυζαντινών αξιωματούχων: *Domini nostri Heraclius et Heraclius Constantinus, perpetui Augusti* (περ. 613), *Θεοδόσιος από έπαρχων* και *Νικαία στρατηλάτου*. Για τον ΣΤ'-Ζ' αιώνα απαντούν ακόμη ένα μολυβδόβουλλο στο Νοβιδόδουον και μία λατινική επιγραφή στη Λάζου (Lazu), η τελευταία σωζόμενη λατινική επιγραφή στη Μικρά Σκυθία.¹¹⁰

Με την κατάρρευση του βυζαντινού συνόρου στον Δούναβη συνδέεται και η διακοπή της παρουσίας των βυζαντινών πορπών τύπου *Sucidava*, οι οποίες απαντούν κυρίως στην ανατολική Βαλκανική, κατά κανόνα από τα μέσα ως τα τέλη του ΣΤ' αιώνα.

106. Barnea, *Chronologie*, σ. 289· Madgearu, *Downfall*, σ. 324· Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 31· Soustal, *Dorostolon-Silistra*, σ. 119· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 93-95, 231-232.

107. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 129, 131· Poulter, *Scythia Minor*, σ. 199-200, 202, σύμφωνα με τον οποίο το φρούριο Ουλμιτών έπεσε την εποχή του Μαυρικού, καθώς μετά τα νομίσματα του 583/84 απαντά μόλις ένα νόμισμα του Ηρακλείου το 614/15· Barnea, *Chronologie*, σ. 289· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 231-232.

108. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 130-131· Poulter, *Scythia Minor*, σ. 199-200, 202-204· Barnea, *Chronologie*, σ. 289· Madgearu, *Downfall*, σ. 324· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 231-233· Ivanišević, *Trésors balkaniques*, σ. 83.

109. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 131· Dimitrov, *Awareneinfälle*, σ. 31· Curta, *Slavs*, σ. 155· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 233-234.

110. I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo, RESEE 7/1* (1969), σ. 21-33· I. Jordanov, *Byzantine Presence in Dobroudja from the Seventh to the Tenth Centuries, according to Sphragistic Data, στο Miscellanea Bulgarica 11*, σ. 39· Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 130· Soustal, *Dorostolon-Silistra*, σ. 118-119· Curta, *Slavs*, σ. 144· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 233.

Τέτοιες πόρπες έχουν εντοπιστεί στον Κάτω Δούναβη και τη βόρεια Μικρά Σκυθία στη Slava Rusă (κοντά στην Αγίτισσο), το Τρόπαιον, τη Σουκιδάβα, τη Drobeta (σημ. Turnu Severin), την Ιστρία, τη Ντιέρνα (Dierna), τη Βερόη, την Άκυ, το Negotin, τη Ρατιαρία και τις Νόβες και χάνονται το αργότερο κατά το πρώτο τέταρτο του Ζ' αιώνα.¹¹¹ Στα παράλια της Μικράς Σκυθίας, εντοπίστηκε βυζαντινή πόρπη τύπου Ράρα στο Άργαμον (Argamum) με terminus ante quem το 625. Βυζαντινές πόρπες τύπου Ράρα, Σαλώνων-Ιστρίας και Συρακουσών εντοπίστηκαν στην Ιστρία μαζί με διακοσμήσεις ζώνης (τέλη ΣΤ'- αρχές Ζ' αιώνα) ενώ μεταγενέστερη χρονολόγηση (μέσα του Ζ' αιώνα) αποδίδεται στην πόρπη με σταυρόσχημη διακόσμηση από την Τόμιν. Η διάδοση του τύπου Σαλώνων-Ιστρίας ταυτίζεται χρονικά με τον τύπο Sucidava και απαντά επίσης σε οχυρά του Δούναβη, όπως το Δορόστολον, η Άκυσ και η Drobeta, στην οποία υπήρχε και εργαστήριο κατασκευής αυτού του τύπου. Η πόρπη τύπου Συρακουσών που εντοπίστηκε στη Σακιδάβα χρονολογείται στις αρχές του Ζ' αιώνα.¹¹² Στη σημ. Balta Verde της Ρουμανίας (απέναντι από την Clevea της Πρώτης Μυσίας), εντοπίστηκε βυζαντινή πόρπη τύπου Συρακουσών του πρώιμου Ζ' αιώνα σε ολαβική ταφή.¹¹³ Τέλος, στη Βερόη απαντούν βυζαντινά κοσμήματα και πόρπες του ΣΤ' και πρώιμου Ζ' αιώνα.¹¹⁴

Η ήττα των Αβάρων στην Κωνσταντινούπολη το 626 και η απόσυρσή τους βόρεια του Δούναβη είναι άγνωστο εάν οδήγησε στην αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας σε κάποιες περιοχές των Βαλκανίων. Σύμφωνα με μία αμφισβητούμενη μαρτυρία, ο Ηράκλειος ίδρυσε τη Νικόπολη του Δούναβη σε ανάμνηση της νίκης του επί των Περσών. Ο Beševliev θεωρεί πιθανό πως πρόκειται για νίκη επί των Αβάρων στον Δούναβη,¹¹⁵ η ιστορικότητα όμως της πληροφορίας δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί και σχετίζεται ίσως με την προφορική παράδοση. Στα μέσα του Ι' αιώνα επίσης, ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος πληροφορεί ότι ο Ηράκλειος είχε εγκαταστήσει τους Σέρβους στην περιοχή των Σερβίων, δυτικά της Θεσσαλονίκης. Οι Σέρβοι θέλησαν να επιστρέψουν στην αρχική πατρίδα τους, όμως, όταν έφθασαν στον Δούναβη, προτίμησαν να παραμείνουν μέσα στα όρια της Αυτοκρατορίας και ζήτησαν γη για εγκατάσταση από τον

111. V. Varsik, Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert, *Slovenská Archeológia* 40/1 (1992), σ. 78-80· U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, τόμ. I, Βόννη 1992, σ. 52-54, 71-73.

112. Varsik, Byzantinische Gürtelschnallen, σ. 80-81· Fiedler, *Studien I*, σ. 58-63.

113. Fiedler, *Studien I*, σ. 88-89.

114. Varsik, Byzantinische Gürtelschnallen, σ. 84· Fiedler, *Studien I*, σ. 54-56.

115. Petrus Ranzanus, *Epitome Rerum Hungaricarum*, έκδ. M. Bel, SRH, Veteres et Genuini I, Tyrnaviae 1765, σ. 557, Index II: *paulatim ad aestinam ortum, instar pelagi, tacitus perfluit, multus in locis flectitur, saepeque terras vel perumpens, vel altius submovens, ad Nicopolim tandem evadit, oppidum Heraclii Imperatoris victoria, et morte filii Cosdruae, Regis Persarum nobile*. V. Beševliev, Bemerkungen über die antiken Heerstrassen im Ostteil der Balkanhalbinsel, *Klio* 51 (1969), σ. 495.

βυζαντινό στρατηγό του Βελιγραδίου.¹¹⁶ Η πληροφορία για τον έλεγχο του Βελιγραδίου από τους Βυζαντινούς την εποχή του Ηρακλείου έχει εκληφθεί είτε ως απόδειξη για την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας μέχρι τον Δούναβη μετά την ήττα των Αβάρων το 626¹¹⁷ είτε ως επιπόηση του Πορφυρογέννητου.¹¹⁸

Ένα τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό ζήτημα αποτελεί η μετακίνηση πληθυσμών από και προς την περιοχή του Δούναβη στο πλαίσιο των βυζαντινοαβαρικών διενέξεων. Σαφείς μαρτυρίες για τον χώρο εγκατάστασης ή μετακίνησης υπάρχουν σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τη δεύτερη κατάληψη της Σιγγηδόνας το 595, όταν ο χαγάνος υποχρέωνε τους κατοίκους «να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να μείνουν σε ξένη χώρα», γεγονός που οδήγησε μέρος του πληθυσμού της πόλης σε αβαρικά εδάφη. Η νίκη του Πρίσκου στη συνέχεια απέτρεψε την ολοκληρωτική μεταφορά του πληθυσμού της Σιγγηδόνας.¹¹⁹ Η παρουσία βυζαντινών πληθυσμών ως αιχμαλώτων κοντά στον Δούναβη επιβεβαιώνεται από το λεγόμενο «επεισόδιο του Κούβερ» στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*. Ο Κούβερ, αρχηγός των Βουλγάρων της Παννονίας, διέφυγε με τον λαό του από την κυριαρχία των Αβάρων, αφού πρώτα συγκρούστηκε μαζί τους, και εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Κεραμήσιου κάμπου, πιθανότατα μεταξύ της Πρίλαπου και του Μοναστηρίου στη FYROM.¹²⁰ Ο λαός του Κούβερ, τον οποίο ο

116. Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Πρός τόν ἴδιον υἱόν Ῥωμανόν* 32, έκδ. G. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio* (Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, CFHB I), Ουάσιγκτον 1967, σ. 152: *Μετά δὲ χρόνον τινὰ ἔδοξεν τοὺς αὐτοὺς Σέρβλους εἰς τὰ δια ἀπελθεῖν, καὶ τούτους ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς. Ὅτε δὲ διεπέρασαν τὸν Δανοῦβιν ποταμὸν, μετάμελοι γενόμενοι ἐμήνυσαν Ἡρακλεῖω τῷ βασιλεῖ διὰ τοῦ στρατηγοῦ, τοῦ τότε τὸ Βελέγραδον κρατοῦντος, δοῦναι αὐτοῖς ἕτεραν γῆν εἰς κατασκήνωσιν.*

117. H. Ditten, *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen*, στο *Byzanz im 7. Jahrhundert*, σ. 132-134 J. Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Μίτσιγκαν 1983, σ. 36.

118. Lilic, Herakleios, σ. 24-28, 31-42. B. Ferjancić, *Dolazak Hrvata i Srba na balkansko poluorstvo*, *ZRVI* 35 (1995), σ. 152.

119. Σμοκάτης, *Ιστορία* VII, 10.1, σ. 262: *Δεκάτη δὲ ἡμέρα (πρὸς γὰρ τὰ περὶ Πρίσκου παλινδρομήσομεν), καὶ ἄγγελοι εἰς τὸ τοῦ στρατηγοῦ σκηνοπήγιον γίνονται. ἤκηκοι τοῖνυν ὁ Πρίσκος τὰ τεῖχη καταβαλεῖν τῆς Σιγγηδόνας τὸν βάρβαρον, καταναγκάζειν τε τοὺς λαοὺς τὰ οἴκοι καταλιπόντας εἰς τὴν πολεμίαν τὰς ἀποικίας ποιήσασθαι. Στο ἴδιο, VII, 11.8, σ. 264-265: *οὕτω μὲν οὖν ὁ Πρίσκος ἀτυχοῦντα λαὸν διεσώσατο. δευτέρα δὲ ἡμέρα περιβάλλουσι τεῖχη Ῥωμαῖοι τῆ πόλει. Πατοῦρα, Αἰχμάλωτοι, σ. 34. Βλ. επίσης παραπάνω, υποσ. 64.**

120. Για το επεισόδιο του Κούβερ, βλ. Lemerle, *Miracles* I (283-306), σ. 227-234. *Miracles* II, σ. 137-162. P. Charanis, *Kouper, the Chronology of his Activities and their ethnic Effects on the Region around Thessalonica*, *BS* 11/2 (1970), σ. 229-247. V. Beševliev, *Die protobulgarische Periode der bulgarische Geschichte*, Άμστερνταμ 1981, σ. 163-169 του ίδιου, *Randbemerkungen über die "Miracula Sancti Demetrii"*, *Βυζαντινά* 2 (1970), σ. 285-300. Μάρθα Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Το επεισόδιο του Κούβερ στα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, *Βυζαντιανά* 1 (1981), σ. 67-87. E. Κυριάκης, *Βυζάντιο και Βούλγαροι (7ος-10ος αι.)*. Συμβολή στην εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου (Ιστορικές Μονογραφίες 13), Αθήνα 1993, σ. 65-68.

αγιογράφος ονομάζει *Σερμησιάνους* εξαιτίας της εγκατάστασής τους στην ευρύτερη περιοχή του Σιρμιού,¹²¹ δεν ήταν ομοιογενής εθνολογικά αλλά αποτελείτο από διαφορετικές εθνότητες, «Ρωμαίους», Βουλγάρους, Αβάρους και άλλα έθνη, διατηρούσε όμως «ρωμαϊκή» συνείδηση, παρέμενε πιστός στον χριστιανισμό και επιθυμούσε επιστροφή στα εδάφη των προγόνων του.¹²² Σύμφωνα με την περιγραφή των *Θαυμάτων*, οι Σερμησιάνοι εξεγέρθηκαν «κάπου εξήντα χρόνια» μετά τη βίαιη μεταφορά τους ως αιχμάλωτοι πολέμου.¹²³ Η χρονολόγηση της εξέγερσης μεταξύ 678 και 685 από την πλειοψηφία των ερευνητών συνδέει ταυτόχρονα τη μεταφορά των βυζαντινών πληθυσμών στον χώρο του Σιρμιού με τις μεγάλες επιθέσεις μεταξύ 614 και 623.¹²⁴ Τα *Θαύματα* αναφέρουν ακόμη ότι γύρω στο 615-616 είχαν καταφύγει στη Θεσσαλονίκη πληθυσμοί από τις επαρχίες του Δούναβη που έπεσαν στα χέρια των Αβάρων, όπως και κάτοικοι της Ναισού και της Σερδικής.¹²⁵ Επίσης, ένα τμήμα των κατοίκων του Δορόστολου έφυγε εξαιτίας των βαρβαρικών επιθέσεων ή της κατάληψης της πόλης στην Ανκόνα της Ιταλίας. Οι φυγάδες μετέφεραν στην Ανκόνα το λείψανο του μάρτυρα Δασίου, αξιωματικού του ρωμαϊκού στρατού, ο οποίος μαρτύρησε στο Δορόστολο την εποχή του Διοκλητιανού (20/11/304) διότι αρνήθηκε να πάρει μέρος στη γιορτή του Κρόνου. Για τη μεταφορά των λειψάνων, εκτός από τον *Βίο* του Δασίου, πληροφορεί και μία

121. Lemerle, *Miracles I* (292), σ. 230: ... *κελεύσας πάντας τοὺς ἐκ τῶν τοῦ λεχθέντος Κούβερ Σερμησιάνους ἀποφύγους ὑπ' αὐτὸν τὸν Μαῦρον γενέσθαι. Στο ἴδιο (302-303), σ. 233. Η Αναγνωστάκης, «Περιοῦσιος λαός», στο *Οἱ Σκοτεινοὶ Αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου*, σ. 332-338.*

122. Lemerle, *Miracles I* (285), σ. 228: *Ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμιγνέτες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν, καὶ παιδοποιεσάντων ἀπ' ἀλλήλων, καὶ λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος, παῖς δὲ παρὰ πατρὸς ἔκαστος τὰς ἐνεγκάμενας παρειληφότων καὶ τὴν ὁμήν τοῦ γένους κατὰ τῶν ἡθῶν τῶν Ῥωμαίων ... καὶ θάτερος θατέρῳ περὶ τῶν πατρῶν τοποθεσιῶν ἀφηγοῦμενος, ἀλλήλοις πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑφήπτον. Beševliev, *Randbemerkungen*, σ. 289-291· Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Κούβερ, σ. 69, 74-75· Κυριάκης, *Βούλγαροι*, σ. 66· Πατούρα, *Αιχμάλωτοι*, σ. 33.*

123. Lemerle, *Miracles I* (286), σ. 228: *Χρόνων γὰρ ἐξήκοντα ἤδη πού καὶ πρὸς διαδραμόντων ἀφ' ἧς εἰς τοὺς αὐτῶν γεννήτορας ἢ παρὰ τῶν βαρβάρων γεγένηται ὄρθοις, καὶ λοιπὸν ἄλλος νέος ἐκείσε λαὸς ἀνεφαίνετο, ἐλευθέρους δὲ τῶν πλείστων αὐτῶν ἐκ τοῦ χρόνου γεγονέναι.*

124. Βλ. σχετικὰ, Charanis, *Kouver*, 243· Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 168-170· του ἰδίου, *Randbemerkungen*, σ. 296· Lemerle, *Miracles II*, σ. 161-162· Αναγνωστάκης, «Περιοῦσιος λαός», σ. 334.

125. Lemerle, *Miracles I* (197), σ. 185: *...καὶ αὐτὴν ὑποδέχεσθαι πάντας τοὺς ἀποφύγους τῶν ἐκ τοῦ Δανουβίου μερῶν, Παννονίας τε καὶ Δακίας καὶ Δαρδανίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τε καὶ πόλεων, καὶ ἐν αὐτῇ ἐπερείδεσθαι. Στο ἴδιο, I (200), σ. 186: ἔτεροι δὲ τῶν ἀπὸ Ναισού καὶ Σαρδικῆς ὑπαρχόντων, ὡς πείραν τῆς αὐτῶν τεichoμαχίας εἰληφότες, μετὰ θρηῶν ἔλεγον ὅτι Ἐκείθεν φυγόντες ἐνταῦθα ἤκομεν μεθ' ἡμῶν ἀπολέσθαι. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 59· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 345-346· Pohl, *Awaren*, σ. 242.*

επιγραφή σε σαρκοφάγο που εντοπίστηκε στο ναό του αγίου Πελλεγκρίνου: Ένταῦθα κατακεῖται ὁ ἅγιος μάρτυς Δάσιος ἐνεχθεὶς ἀπὸ Δωροστόλου.¹²⁶

Οι διενέξεις μεταξύ του Βυζαντίου και των Αβάρων από τα μέσα του ΣΤ΄ αιώνα μέχρι το 626 είχαν άμεσο αντίκτυπο στη βυζαντινή μεθόριο του Κάτω Δούναβη, καθώς αυτή αποτελούσε έναν στρατηγικό στόχο των δύο πλευρών. Για το Βυζάντιο, η διατήρηση του συνόρου στον Δούναβη ήταν στενά συνδεδεμένη με την ασφάλεια των βαλκανικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας και της ίδιας της Κωνσταντινούπολης. Για τους Αβάρους, η κυριαρχία στον Κάτω Δούναβη θα αποτελούσε ένα ισχυρό μέσο πίεσης για την εξασφάλιση ετήσιου φόρου από το Βυζάντιο, θα διευρυνε την αβαρική σφαίρα επιρροής στα σλαβικά φύλα και, μετά το 568, θα ενοποιούσε ως προς την επικοινωνία έναν μεγάλο γεωγραφικό χώρο, αφού οι Άβαροι είχαν κυριαρχήσει στον Μέσο Δούναβη. Όπως φάνηκε από τις διαπραγματεύσεις των δύο πλευρών το 562, οι Άβαροι έβλεπαν τον Κάτω Δούναβη και ως χώρο εγκατάστασης με πρόσχημα την υπεράσπιση της Αυτοκρατορίας από επιθέσεις άλλων λαών στα ανατολικά Βαλκάνια, στην πραγματικότητα όμως επεδίωκαν να θέσουν υπό έλεγχο τον χώρο της βυζαντινής μεθορίου.

Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω αντικειμενικούς στόχους, η πρώτη φάση των βυζαντινοαβαρικών διενέξεων (558-586, ιδιαίτερα μετά το 568, όταν οι Άβαροι εγκαταστάθηκαν στην Παννονία), μπορεί να χαρακτηριστεί από την ανάγκη διατήρησης, για το Βυζάντιο, ή την εξασφάλιση, από τους Αβάρους, των στρατηγικών πλεονεκτημάτων για την κυριαρχία στον Κάτω Δούναβη. Η καθοριστικότερη παράμετρος σε αυτό το πλαίσιο ήταν ο έλεγχος του Σιρμιού, ο οποίος θα έφραζε ή θα άνοιγε αντίστοιχα τον δρόμο για τις επιθέσεις στο βυζαντινό σύνορο μεταξύ της Σιγγηδόνας και της Μαύρης Θάλασσας. Η κατάληψη του από τους Αβάρους το 582 είχε ως συνέπεια την αμφισβήτηση της βυζαντινής κυριαρχίας στον Κάτω Δούναβη και την έναρξη των αβαρικών επιθέσεων στις πόλεις και τα οχυρά της μεθορίου. Η ταυτόχρονη εμπλοκή των Βυζαντινών στο ανατολικό μέτωπο έφησε εκ των πραγμάτων την πρωτοβουλία των κινήσεων στους Αβάρους, οι οποίοι κατάφεραν σε αυτό το διάστημα να εξασφαλίσουν έναν σημαντικό ετήσιο φόρο από την Αυτοκρατορία.

Η δεύτερη φάση των βυζαντινοαβαρικών διενέξεων, μεταξύ 592 και 602, είχε ως αντικειμενικό στόχο την εκδίωξη των Αβάρων και των Σλάβων από τη Βαλκανική Χερσόνησο και τη διασφάλιση του βυζαντινού συνόρου στον Κάτω Δούναβη. Κατά τη δεκαετή αντεπίθεση του Μαυρίκιου στα Βαλκάνια, αμέσως μετά το τέλος του πολέμου με τους Πέρσες, η μεθόριος του Δούναβη υπέστη μεγάλες καταστροφές καθώς έγινε το επίκεντρο των συγκρούσεων των δύο πλευρών, τόσο για τον έλεγχο των βυζαντι-

126. Renate Pillinger, *Das Martyrium des heiligen Dasius. Text, Übersetzung und Kommentar*, Βιέννη 1988, σελ. 12-16, 44, 51-53. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 59. Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 346. Soustal, *Dorostolon-Silistra*, σ. 117-118. R. Bratož, *Die diokletianische Christenverfolgung in der Donau- und Balkanprovinzen*, στο *Diokletian und die Tetrarchie*, σ. 128. του ίδιου, *Verzeichnis der Opfer der Christenverfolgungen in der Donau- und Balkanprovinzen*, ό. π., σ. 234-235.

νών πόλεων όσο και των σλαβικών φύλων στη βόρεια όχθη του ποταμού, τα οποία αποτελούσαν ένα επιπλέον πρόβλημα για το Βυζάντιο. Σε αυτή τη φάση, το βυζαντινό σύνορο στην Πρώτη Μυσία και την Παρόχθια Δακία, με εξαίρεση ορισμένα αστικά κέντρα, έπαψε να αποτελεί μία συνεχή και οργανωμένη αμυντική γραμμή. Η εξέγερση του Φωκά και η ανατροπή του Μαυρίκιου το 602 είχαν αρνητικές συνέπειες για τον έλεγχο του βυζαντινού συνόρου στον Κάτω Δούναβη, καθώς άρχισε η σταδιακή του κατάρρευση στις άλλες δύο επαρχίες, τη Δεύτερη Μυσία και τη Μικρά Σκυθία.

Η τρίτη φάση των βυζαντινοαβαρικών διενέξεων (602-626) σχετίζεται με την απώλεια των βαλκανικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας, τις ανεξέλεγκτες επιδρομές των Αβάρων και των Σλάβων και την εγκατάσταση των τελευταίων σε μεγάλο τμήμα των Βαλκανίων. Σε ό,τι αφορά το σύνορο του Δούναβη, θα πρέπει να δεχθούμε ότι η παρουσία του βυζαντινού στρατού μετά το 604 ήταν ισχνή και ότι η επιβίωση ορισμένων πόλεων μέχρι την εποχή του Ηρακλείου οφειλόταν κυρίως στις δικές τους δυνάμεις και όχι στη σταθερή επικοινωνία και ενίσχυση από το κέντρο, με εξαίρεση ίσως τις παράκτιες πόλεις της Μικράς Σκυθίας. Εμφανής σε αυτή τη φάση είναι επίσης η υποχώρηση των βυζαντινών πολιτισμικών στοιχείων κατά μήκος της μεθορίου του Δούναβη. Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι η απώλεια του βυζαντινού ελέγχου στον Κάτω Δούναβη δεν συνοδεύτηκε από την επιβολή της αβαρικής κυριαρχίας στην περιοχή. Μετά την ήττα τους το 626 στην Κωνσταντινούπολη, οι Άβαροι αποσύρθηκαν στην Παννονία και ο χώρος του Κάτω Δούναβη πέρασε στην κυριαρχία των ανεξάρτητων σλαβικών φύλων που είχαν ήδη εγκατασταθεί εκεί. Η δουναβική μεθόριος της Δεύτερης Μυσίας και της Μικράς Σκυθίας θα τεθεί ξανά σε ένα πλαίσιο οργανωμένης εξουσίας μετά την εγκατάσταση των Βουλγάρων του Ασπαρούχ στη βορειοανατολική Βαλκανική το 681.

SUMMARY

The Byzantine-Avar conflicts and the Danube frontier, 558-626 A. D.

By studying the area of the Lower Danube, as well as the territory between Belgrade and Sirmium, we find recorded the conflicts between Byzantium and the Avars during the second half of the sixth and the first quarter of the seventh century A. D. Apart from the wars, the treaties and the strategic objectives of both sides at the Lower Danube, the main interest is focused on the decline of the byzantine Danube frontier, taking into account the testimony of the sources and the archaeological findings. The role of the Slavs in the conflicts is also mentioned. The archaeological remnants and the coin treasures attributed by some scholars to the avar invasions, the restoration (or not) of Byzantine rule to the Lower Danube after 626, the transfer of populations from and to the Lower Danube area, the cultural decline of Byzantium along the Danube at the beginning of the seventh century, the aspect of the collapse of the total frontier in the four provinces of the Lower Danube (Moesia Prima, Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor) in 602, or later and gradually, the survival of byzantine cities and forts until the reign of Heraclius etc., are all points under consideration.

15. Ο «δρόμος του Δούναβη» κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (Δ'-ΣΤ' αι.).

Ο λεγόμενος «δρόμος του Δούναβη», πλωτός αρχικά και στη συνέχεια και χειρσαίος με τη δημιουργία οδικού δικτύου, συνδέει τις ακτές του Εύξεινου Πόντου με την Κεντρική Ευρώπη ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους. Ο «δρόμος του Δούναβη» αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες διόδους των διαφόρων μεταναστευτικών λαών, ενώ η επικοινωνία μέσω του ποταμού διευκόλυνε τις πολιτισμικές και οικονομικές επαφές ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Ευρώπη. Στη διάρκεια της τρίτης και δεύτερης π. Χ. χιλιετίας μετακινήθηκαν κατά μήκος του Δούναβη ινδοευρωπαϊκά και κιμωρικά-σκυθικά φύλα και διαδόθηκαν πολιτισμοί της προϊστορικής Ευρώπης, όπως ο Cernavoda, ο Vučedol, ο Dubovac, ο Zuto Brdo κτλ.¹

Πριν την κατάκτηση των Βαλκανίων από τους Ρωμαίους, ο χειρσαίος δρόμος κατά μήκος του ποταμού δεν ήταν συνεχής. Πολλές από τις θρακικές εγκαταστάσεις συνδέονταν με μικρούς δρόμους ή με μονοπάτια, ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι κάτοικοί τους χρησιμοποιούσαν πλωτά μέσα στον Δούναβη.² Η κατασκευή οδικού δικτύου στη νότια όχθη του ποταμού συνδέεται με την επιβολή της ρωμαϊκής κυριαρχίας στα Βαλκάνια στις πρώτες δεκαετίες του Α' μ. Χ. αιώνα. Με τη ρωμαϊκή κατάκτηση δημιουργήθηκαν στον Δούναβη αρκετά αστικά κέντρα, κυρίως κοντά σε στρατόπεδα, όπου σταύθμεναν στρατιωτικές δυνάμεις. Η επικοινωνία μεταξύ των αστικών κέντρων αλλά και η ανάγκη μεταφοράς στρατιωτικών δυνάμεων, υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για τη δημιουργία οδικού δικτύου.³ Η ίδρυση της ρωμαϊκής επαρχίας της Μυσίας το 15 μ. Χ. κατέστησε αναγκαία τη σύνδεση των νέων οχυρών στον Κάτω Δούναβη με εκείνα της Παννονίας. Έως τότε, οι κύριες γραμμές επικοινωνίας συνέδεαν τον Κάτω Δούναβη με τη Μακεδονία. Οι δύο ταυτόσημες σε περιεχόμενο επιγραφές του αυτοκράτορα Τιβέριου, οι οποίες σχετίζονται με τη διάνοιξη δρόμου στους βράχους των Σιδηρών Πυλών το 33/34 μ. Χ. (*limes* της Μυσίας, στη σημ. βορειοανατολική Σερβία), αποτελούν τις πιο πρώιμες μαρτυρίες για την προσπάθεια των Ρωμαίων να δημιουργήσουν οδικό δίκτυο και να διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ των στρατιωτικών δυνάμεων που σταύθμεναν στον Κάτω Δούναβη και εκείνων στο Ιλλυρικό και την Παννονία. Στις επιγραφές

---

1. N. Tasić, "Die Donaustrasse" im 3. und 2. Jahrtausend v. u. Z. *Kulturraum mittlere und untere Donau: Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens*, Reșița 1995, σ. 15-21.

2. R. Ivanov, *The Defence System along the lower Danube between Dordicum and Durostorum from Augustus to Mauricius*, Σόφια 1999, σ. 320.

3. G. Škrivanić, Roman Roads and Settlements in the Balkans, στο *Historical Geography of the Balkans*, σ. 118.

αναφέρεται ότι τις εργασίες κατασκευής είχαν αναλάβει δύο λεγεώνες της Μυσίας, η IV Scythica και η V Macedonica, ενώ την ίδια επιδίωξη εκφράζουν και επιγραφές μεταγενέστερων αυτοκρατόρων, όπως του Κλαυδίου (46 μ. Χ.), του Δομιτιανού και του Τραϊανού, οι οποίοι θέλησαν να διασφαλίσουν τη χερσαία επικοινωνία μεταξύ των οχυρών και των στρατευμάτων στον Μέσο και Κάτω Δούναβη και να εγκαθιδρυσουν έναν συνεχή *limes* από το Carnuntum της Παννονίας μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα. Αυτός ο στόχος είχε επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό από τον Τιβέριο και τον Κλαύδιο, ενώ η ανακατασκευή του δρόμου το 92-94 μ. Χ. από τον Δομιτιανό αποσκοπούσε κυρίως στη διευκόλυνση της μεταφοράς στρατευμάτων από τα δυτικά, για τη σχεδιαζόμενη εισβολή στη Δακία. Για τον λόγο αυτό το κύριο βάρος δόθηκε στις επισκευές του δρόμου και των οχυρώσεων στην περιοχή των Σιδηρών Πυλών, του Πόντες (Pontes/Transdrobeta) και της Ντιάνα (Diana). Μετά την κατάκτηση της Δακίας από τον Τραϊανό, ολοκληρώθηκε η σύνδεση του Δούναβη προς όλες τις κατευθύνσεις: κατά μήκος του ποταμού με τη Δύση και τον Εύξεινο Πόντο, προς Βορρά με τη Δακία και προς Νότο με τη Δαδανία και τη Θράκη.⁴

Για τους σταθμούς του δρόμου του Δούναβη, οι οποίοι βρισκόνταν σε στρατιωτικές και αστικές εγκαταστάσεις, αντλούμε πληροφορίες κυρίως από τα *Itineraria Antonini* και την *Tabula Peutingeriana*.⁵ Ωστόσο, οι δύο πηγές εμφανίζουν κάποιες διαφορές στην περιγραφή των σταθμών που είχαν εγκαθιδρυθεί από τη Σιγγηδόνα μέχρι τις εκβολές του ποταμού (Ad Stoma):

α) Στα *Itineraria Antonini*, ο δρόμος του Δούναβη εμφανίζεται ως συνένωση δύο διαφορετικών δρόμων (Σιγγηδόνα-Βιμινάκιο και Βιμινάκιο-Salsovia).

(I): Singiduno, Aureo Monte, Vinceia, Margo, Viminiacio.

(II): Viminiacio, Cuppe, Novas, Talia, Egeta, Aquis, Dortico, Bononia, Ratiaria, Almo, Cebro, Augustis, Variana, Valeriana, Oesco, Uto, Securisca, Dimo, Novas, Scaidava, Trimammio, Sexantapristis, Tigra, Appiaria, Transmariscam, Candidiana, Teclicio, Dorostoro, Sucidava, Axiupoli, Capidava, Carso, Cio, Biroe, Trosmis, Scytica, Arrubio, Diniguttia, Novioduno, Herculea, Aegiso, Salsovia.⁶

β) Στην *Tabula Peutingeriana*, ο δρόμος του Δούναβη εμφανίζεται ως τμήμα ενός μεγάλου δρόμου από τη Σιγγηδόνα έως την Κωνσταντινούπολη, κατά μήκος του Δούναβη και των ακτών της Μαύρης Θάλασσας, με πολλές παραλλαγές στα ονόματα: Singiduno, Tricornio, Monte Aureo, Margum, Viminiatio, Punicum, Vico Cuprae, Ad Novas, Ad

4. A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (The Provinces of the Roman Empire), Λονδίνο-Βοστώνη 1974, σ. 45-48 Miroslava Mircović, The Iron Gates (Đerdap) and the Roman Policy on the Moesian Limes A.D 33-117, στο *Roman Limes*, σ. 27, 30, 35-36 της ίδιας, *Die Strassen am obermösischen limes und das Heer in der Prinzipatszeit*, Βελιγράδι 2003, σ. 8-16, 21-25, 38 Ivanov, *Defence System*, σ. 320-321.

5. Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

6. *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, έκδ. O. Cuntz (Itineraria Romana I), Λιψία 1929, σ. 19, 32.

Scrofulas, Faliatis, Gerulatis, Vnam, Egeta, Clevora, Ad Aquas, Dortico, Ad Malum, Ratiaris, Remetodia, Almo, Pomodiana, Camistro, Augustis, Pedonianis, Esco, Vio, Anasamo, Securispa, Dimo, Novae, Latro, Trimamio, Pristis, Tegrís, Appiariis, Trasmarisca, Nigrinianis, Durostero, Sagadava, Sucidava, Axiopolis, Calidava, Carsio, Bereo, Troesmis, Arubio, Noviodum, Salsovia, Ad Stoma.⁷

Ανάμεσα στους παραπάνω σταθμούς υπήρχαν ορισμένοι με ιδιαίτερη σπουδαιότητα είτε γιατί υπήρξαν σημαντικά αστικά κέντρα είτε γιατί αποτελούσαν αφετηρία κάποιας από τις πολλές διακλαδώσεις του δρόμου του Δούναβη, οι οποίες διευκόλυναν την επικοινωνία με άλλες περιοχές. Στην επαρχία της Άνω Μυσίας, σημαντικότερος οδικός κόμβος ήταν η Σιγγηδόνα, από την οποία άρχιζε ο δρόμος του Δούναβη. Η δεσπόζουσα θέση της πόλης στη συμβολή του Δούναβη με τον Σάβο την καθιστούσε ιδιαίτερα σημαντική από στρατιωτικής πλευράς. Την εποχή του Αδριανού δημιουργήθηκε ο σπουδαιότερος διαβαλκανικός δρόμος, η *via militaris*, γνωστή αργότερα ως βασιλική οδός, η οποία οδηγούσε από τη Σιγγηδόνα στην Κωνσταντινούπολη μέσω της Ναϊσσοῦ, της Σερδικής και της Αδριανούπολης. Η *via militaris*, μήκους 624 ρωμαϊκών μιλίων (924, 2 χιλιόμετρα), ακολουθούσε αρχικά τον ρου του Δούναβη έως το Βιμινάκιο, με ενδιάμεσους σταθμούς το Tricornium, το Monte Aureo και τη Μάργο. Από το Βιμινάκιο ο δρόμος έκλινε προς τα νότια, ακολουθώντας τους ποταμούς Μοράβα (Μάργο) και Νίσαβα και συνέχιζε προς τη Ναϊσσοῦ και τη Σερδική (Σόφια). Από τη Σιγγηδόνα επίσης ένας δρόμος κατευθυνόταν δυτικά, κατά μήκος του Σάβου, προς τη Σίσκια και την Επονα (σημ. Λιουμπλιάνα) και από εκεί συνέχιζε μέχρι την Ακυληία στην Αδριατική.⁸

Το Βιμινάκιο, κόμβος της βασιλικής οδού, συνδεόταν με το Tibiscum στη Δακία,⁹ ενώ μία οδός προς τα νότια ακολουθούσε τις κοιλάδες του Μοράβα και του Στρομόνα.¹⁰ Από την Ταλιάτα (Taliata) ένας δρόμος έφθανε μέχρι το Porolissum, στα βόρεια σύνορα της Δακίας, ενώ άλλοι μικρότεροι οδηγούσαν είτε προς την Εγέτα (Egeta) είτε προς τα

7. *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, έκδ. C. Miller, Στουτγάρδη 1916, στ. 499-510 (αφ. 42, στ. 495-516, Singiduno-Constantinopolis). Για τους σταθμούς που αναφέρονται στις δύο πηγές, βλ. V. Beševliev, *Bemerkungen über die antiken Heerstrassen im Ostteil der Balkanhalbinsel*, *Klio* 51 (1969), σ. 494 του ίδιου, *Die Protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*, Άμστερνταμ 1981, σ. 23· Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 126, 144 (υπόσ. 38)· V. Velkov, *Der römische limes in Bulgarien während der Spätantike*, στο *Roman Cities in Bulgaria*, σ. 201· Mircović, *Moesian Limes*, σ. 33· της ίδιας, *Prinzipszeit*, σ. 8.

8. *Itineraria Antonini*, σ. 19-20· *Tabula Peutingeriana*, στ. 528-540 (αφ. 71, Viminatio-Constantinopolis). Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 119-121, 129· C. O' Connor, *Roman Bridges*, Κέμπριτζ 1993, σ. 28· Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Το οδικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου και η σημασία του κατά τους μέσους χρόνους (Γενικές επιστημονικές και προτάσεις έρευνας), στο *Βυζάντιο και Σλάβοι*, σ. 53-54.

9. *Tabula Peutingeriana*, στ. 542-545 (αφ. 76, Viminatio-Tivisco). Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 97· Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 120.

10. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 25· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Οδικό δίκτυο, σ. 54-55.

νότια, κατά μήκος της κοιλάδας του Porech.¹¹ Η Βονώνεια (Bononia) συνδεόταν προς τα δυτικά με την Κάστρα Μάρτις (Castra Martis) και το Horreum Margi.¹² Σπουδαίος οδικός κόμβος ήταν ακόμη η Ρατιαρία (Ratiaria), στην οποία κατέληγε ο μεγάλος δρόμος που ξεκινούσε από το Lissum (Allesio) στην Αδριατική και οδηγούσε στις περιοχές του Δούναβη, μέσω της Ναϊσσού. Μία ακόμη οδός προς τα νοτιοανατολικά συνέδεε τη Ρατιαρία με τη Σερδική, μέσω της Montana.¹³

Στην επαρχία της Κάτω Μυσίας, οι σημαντικότεροι οδικοί κόμβοι στον Δούναβη ήταν η Ισκός (Oescus) και το Δορόστολον. Η Ισκός, κτισμένη ανατολικά των εκβολών του ομώνυμου ποταμού, αποτελούσε την αφετηρία του λεγόμενου «δρόμου του Τραϊανού», ο οποίος οδηγούσε νότια προς τη Φιλιπούπολη και τον Έβρο, συνδέοντας τον δρόμο του Δούναβη με τη στρατιωτική οδό (via militaris). Μία διακλάδωσή του συνέδεε τη Μέλτα (Melta) με τις Νόβες (Novae) στον Δούναβη.¹⁴ Σύμφωνα με τον Θεοφύλακτο Σιμοκάττη, αυτόν τον δρόμο (τρίβον Τραϊανού), ο οποίος δεν είχε χρησιμοποιηθεί για 90 χρόνια, ακολούθησε ο Κομμεντίλος κατά την επιστροφή του από το Βιμινάκιο στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 600.¹⁵ Επίσης, ο δρόμος από τις Νόβες προς τη Νικόπολη του Δούναβη και τη Φιλιπούπολη είναι γνωστός από τις εισβολές των Γότθων του Σπίνα και του Φριτιγέρνη το 251 και το 378 αντίστοιχα.¹⁶ Η Ισκός αποτελούσε κομβικό σημείο και για έναν άλλο δρόμο ο οποίος ξεκινούσε από το Δυρράχιο, έφθανε ως τη Σερδική και συνέχιζε βόρεια μέχρι τα Καρπάθια, κατά μήκος του ποταμών Ισκού

11. *Tabula Peutingeriana*, στ. 545-551 (αφ. 77, Faliatis-Porolisso). Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 97-98· Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 126-127· Mircović, *Prinzipszeit*, σ. 7, 20.

12. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 25· Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

13. *Tabula Peutingeriana*, στ. 555-559 (αφ. 75 a, Lissum-Ratiaris). Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 98, 214· Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 127· Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 25· Ivanov, *Defence System*, σ. 321· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οδικό δίκτυο*, σ. 55· Mircović, *Prinzipszeit*, σ. 4.

14. *Tabula Peutingeriana*, στ. 585-587 (αφ. 86, Esco-Filippoupoli). Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 484· του ίδιου, *Protobulgarische Periode*, σ. 26· Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 127· Ivanov, *Defence System*, σ. 321· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οδικό δίκτυο*, σ. 55.

15. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 4,3-8, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1887, σ. 289-290. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή εις την χρονολόγησιν των αβαρικών και σλαβικών επιδρομών επί Μαυρικίου (582-602) (μετ' επιμέτρου περί των Περσικών Πολέμων), *Σύμμεικτα* 2 (1970), σ. 179· Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 484-485· του ίδιου, *Protobulgarische Periode*, σ. 26· P. Schreiner, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, στο *Miscellanea Bulgarica* 2, σ. 67-68· W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, Μόναχο 1988, σ. 158.

16. Ιορδάνης, *Getica* XVIII, 101-103, έκδ. Th. Mommsen, MGH AA, V/1, Βερολίνο 1882, σ. 83 (Cniva): Αμμιανός Μαρκελλίνος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 11.2-5, έκδ. W. Seyfarth, *Ammianus Marcellinus Römische Geschichte*, τόμ. I-IV, Βερολίνο 1970-1975, τόμ. IV, σ. 280-282 (Φριτιγέρνης)· Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 483-484· Σοφία Πατούρα, Συμβολή στην ιστορία των βορείων επαρχιών της αυτοκρατορίας, *Σύμμεικτα* 6 (1985), σ. 321-322.

και Αλούτα (Aluta).¹⁷ Δυτικά του οχυρού της Ιατρού (Iatrus), ο δρόμος του Δούναβη συνδεόταν με την ενδοχώρα μέσω της κοιλάδας του ποταμού Ιατρού.¹⁸ Στην ανατολική Κάτω Μυσία, το Δοροστόλον (Durostorum) συνδεόταν με τις παράκτιες πόλεις της Μαύρης Θάλασσας μέσω της της Μαρκιανούπολης, ενώ δύο ακόμη δρόμοι οδηγούσαν από το Δοροστόλον προς την Αδριανούπολη, μέσω του Αίμου, και προς την Αβριττο (Abrittus) αντίστοιχα. Ευρύτερα, η πόλη είχε ξεχωριστή σημασία για την επικοινωνία τόσο προς τα βόρεια (σημ. Βλαχία και νότια Ρωσία) όσο και για τη σύνδεση των περιοχών του Δούναβη με το εσωτερικό της Μυσίας και τη Θράκη.¹⁹ Ένας ακόμη μικρός δρόμος που ένωσε τη Σουκιδάβα (Sucidava) με τα Ζαλδαπά στη Μικρά Σκυθία δεν αναφέρεται στα *Itineraria*, είναι όμως γνωστός από αρχαιολογικά ευρήματα.²⁰

Από τις παραδουνάβιες πόλεις της Μικράς Σκυθίας ο σπουδαιότερος οδικός κόμβος ήταν το Νοβιόδουνον (Noviodunum), από το οποίο ένας δρόμος, που επίσης δεν αναφέρεται στα ρωμαϊκά *Itineraria*, οδηγούσε στη Μαρκιανούπολη μέσω του φρουρίου Ουλμιτών (Ulmelum), του Τροπαίου (Troaeum Traiani) και των Ζαλδαπών.²¹ Τέλος, η Ad Stoma, στις εκβολές του Δούναβη, αποτελούσε την αφετηρία του παράκτιου δρόμου που έφθανε έως την Κωνσταντινούπολη, ακολουθώντας τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Κυριότεροι σταθμοί του ήταν οι πόλεις Τόμις (σημ. Κωνσταντζα), Οδησσός (σημ. Βάρνα), Μεσημβρία και Αγκιάλος.²²

Ο δρόμος του Δούναβη δεν ακολουθούσε παντού τη νότια όχθη του ποταμού, αφού σε κάποια σημεία εκτρεπόταν νοτιότερα εξαιτίας των ιδιομορφιών του εδάφους. Κατάλοιπα του δρόμου έχουν εντοπιστεί σε πολλά σημεία και παρέχουν πολύτιμα στοιχεία για τον τρόπο κατασκευής των ρωμαϊκών δρόμων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο δρόμος στην περιοχή της Ισκού, όπου δίπλα στον ποταμό διακρί-

17. *Tabula Peutingeriana*, στ. 580-581 (αφ. 82 a, Sofia-Esco). Škrivanić, Roman Roads, σ. 121, 128· Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 25· Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

18. Schreiner, *Wegenetz*, σ. 68· Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

19. *Tabula Peutingeriana*, στ. 587-590 (αφ. 87, Durostero-Heracleia). Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 485, 493 του ίδιου, *Protobulgarische Periode*, σ. 27-28· Škrivanić, Roman Roads, σ. 128· P. Soustal, *Dorostolon-Silistra. Die Donaustadt im Lichte neuerer Forschung*, στο *Miscellanea Bulgarica* 11, σ. 115· Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

20. Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 493 του ίδιου, *Protobulgarische Periode*, σ. 28.

21. Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 493 του ίδιου, *Protobulgarische Periode*, σ. 27-28· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Οδικό δίκτυο, σ. 55· M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)* [Pontic Provinces of the Later Roman Empire I], Άμστερνταμ 2006, σ. 48.

22. *Itineraria Antonini*, σ. 33· *Tabula Peutingeriana*, στ. 510-516 (αφ. 42, ως τμήμα του δρόμου Singiduno-Constantinopolis). Škrivanić, Roman Roads, σ. 128-129, ο οποίος επισημαίνει ότι η ακριβής θέση της Ad Stoma δεν έχει προσδιοριστεί και θεωρείται ως ένας σταθμός κοντά στη σημερινή Sulina, όπου βρέθηκαν δύο *milliaria*· Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 488-492 του ίδιου, *Protobulgarische Periode*, σ. 28· Schreiner, *Wegenetz*, σ. 66· Ivanov, *Defence System*, σ. 321· Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Οδικό δίκτυο, σ. 55· Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 47-48.

νεται τμήμα ρωμαϊκού δρόμου πλάτους έξι μέτρων που περιβάλλεται από λίθους. Το υπόστρωμά του δημιουργήθηκε από μικρούς λίθους και άμμο, ενώ η επιφάνειά του από μεγαλύτερους λίθους που βρίσκονταν στο ποτάμι. Ακόμη, ο μικρός δρόμος που έωνε τη βόρεια είσοδο της Ισκού με τον δρόμο του Δούναβη ήταν κατασκευασμένος από χοντρό χαλίκι. Ο δρόμος του Δούναβη περνούσε από τη Ρατιαρία και την Ισκό διαμέσου της δυτικής πύλης. Στο οχυρό Αυγούστες (Augustae) διερχόταν επίσης από τη δυτική πύλη ενώ στο Dimum και τις Νόβες από την porta principalis sinistra.²³ Κατά μήκος του δρόμου του Δούναβη εντοπίστηκαν πολλά ρωμαϊκά *milliaria*, όπως για παράδειγμα στην Εξεντάπριστα/Sexaginta Prista (144/45 μ. Χ., 162 μ. Χ. και ένα της εποχής του Αυρηλιανού), στη Σουκιδάβα (μεταξύ 148 και 156 μ. Χ.), στις Νόβες (μεταξύ 236 και 238 μ. Χ.), στο Vetren κοντά στο Δορόστολον (εποχή της Τετραρχίας) και στη σημ. Mechka (μεταξύ 317 και 324 μ. Χ.).²⁴

Στον δρόμο του Δούναβη, το φαράγγι των Σιδηρών Πυλών αποτελούσε ένα πολύ μεγάλο φυσικό εμπόδιο. Ψηλοί και απότομοι βράχοι στη νότια όχθη καθώς και βράχοι μέσα στο νερό, σε συνδυασμό με στροβίλους, δεν επέτρεπαν την ασφαλή διέλευση. Ο δρόμος μέσω των στενών περασμάτων των Σιδηρών Πυλών ήταν σημαντικός και για τη ναυσιπλοΐα, αφού το φαράγγι «έκοβε» τον Δούναβη στα δύο και ανάγκαζε τους Ρωμαίους να διατηρούν στόλο τόσο στη Σιγγηδόνα όσο και στις εκβολές του ποταμού. Το ισχυρό ρεύμα του ποταμού καθιστούσε δύσκολη τη ναυσιπλοΐα, σε ορισμένα σημεία αδύνατη, δίχως υποστήριξη από την όχθη. Ο δρόμος του Δούναβη ακολουθούσε επίπεδο έδαφος μέχρι το φαράγγι-ωστόσο, μετά την είσοδο στο στενό πέρασμα, διερχόταν από βραχώδη σημεία των βουνών Miroch και Kucaj. Όπως σημειώθηκε, η κατασκευή του δρόμου άρχισε από τον αυτοκράτορα Τιβέριο γύρω στο 33/34 μ. Χ. στο Άνω Φαράγγι (ή Στενό), στη σημερινή περιοχή του Gospodin Vir. Επάνω στο οδόστρωμα δημιουργήθηκαν υποστηρίγματα για ξύλινες δοκούς προκειμένου να γίνει διαπλάτυνσή του. Αυτές οι δοκοί βρίσκονταν εν μέρει πάνω από το νερό και υποστηριζόνταν από μία ξύλινη κατασκευή, ενώ η άλλη πλευρά τους στηριζόταν σε ανοίγματα μέσα στους βράχους. Η διάνοιξη του δρόμου στο Κάτω Φαράγγι πραγματοποιήθηκε την εποχή του Τραϊανού με τις ίδιες τεχνικές μεθόδους. Αρκετά τμήματα του δρόμου στα Στενά των Σιδηρών Πυλών είναι σήμερα ορατά, όπως και τα ανοίγματα στους βράχους για τις δοκούς, ενώ ένα μικρό τμήμα του δρόμου, μήκους 7-8 μέτρων, δεν μπορεί να διερευνηθεί εξαιτίας του ορμητικού ρεύματος και των βράχων κάτω από το νερό. Το γεγονός ότι ο δρόμος χρησιμοποιεί για την κίνηση των σκαφών αντίθετα στο ρεύμα επιβεβαιώνεται από ίχνη στους βράχους, τα οποία προέρχονται από τα σχοινιά που τραβούσαν τα σκάφη.²⁵ Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι για τις

23. Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

24. Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 128 Ivanov, *Defence System*, σ. 322 Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 44-47.

25. Ć. Jordović, *The Roman Road in the Iron Gate Gorge*, στο *Roman limes*, σ. 257-258 βλ. επίσης, O' Connor, *Roman Bridges*, σ. 28 Mircović, *Moesian Limes*, σ. 27, 32.

ανάγκες τις ναυσιπλοΐας μεγάλη σημασία είχε και το κανάλι που δημιούργησε ο Τραϊανός στους καταρράκτες των Σιδηρών Πυλών, το οποίο ολοκληρώθηκε το έτος 101.²⁶ Ο ρωμαϊκός δρόμος μέσω των Σιδηρών Πυλών έχασε τη σπουδαιότητά του την εποχή του Αδριανού εξαιτίας της κατασκευής του δρόμου Βμινάκιου-Ναΐσσου (τμήμα της στρατιωτικής οδού), ο οποίος συντόμευσε τη διαδρομή προς τη Θράκη και την Ανατολή συγκριτικά με τον δρόμο του Δούναβη.²⁷

Ο δρόμος του Δούναβη, ή οι διακλαδώσεις του που οδηγούσαν προς τα νότια, χρησιμοποιήθηκαν αρκετές φορές κατά τις εισβολές στα Βαλκάνια από τον Β΄ μ. Χ. αιώνα και εξής.²⁸ Εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην περίοδο από τον Δ΄ έως τον ΣΤ΄ αιώνα, τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι μαρτυρίες των πηγών, αν και δεν αναφέρουν πάντα την πορεία των βαρβαρικών εισβολών, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ορισμένες βαρβαρικές επιθέσεις επέφεραν πλήγματα σε αρκετές πόλεις κατά μήκος του δρόμου του Δούναβη. Οι επιθέσεις των Γόθων και των Κάρπων μεταξύ 312 και 332 έπληξαν κυρίως τη Μικρά Σκυθία, με μεγαλύτερη εκείνη των ετών 331-332, που άφησε τα ίχνη της στις πόλεις Σακιδάβα (Sacidava), Τόμιν, Άργαμον (Argamum) και Ιατρό.²⁹ Οι εισβολές των ετών 364-378 προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές στη Μικρά Σκυθία και την Κάτω Μυσία, καθώς πυρπολήθηκαν οι πόλεις Τόμις, Άργαμον, Τρόπαιον και Ιατρός. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν επίσης πυρπόληση της Καπιδάβα (Capidava), της Σουκιδάβα, πιθανόν της Ιστρίας και της Τόμεως το 384/85, και ερήμωση του βορείου τμήματος της Μικράς Σκυθίας (Δινογετία/Dinogetia, Άλμυρις/Halmyris) το 385/86.³⁰ Στον δρόμο του Δούναβη αναφέρεται ο Αμμιανός Μαρκελλίνος, ο οποίος πληροφορεί ότι στη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων το 379, ο Γρατιανός κινήθηκε από τη Βονώνεια προς το Σίρμο κατά μήκος του ποταμού.³¹

26. Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 109-110· O' Connor, *Roman Bridges*, σ. 28· Mircović, *Moesian Limes*, σ. 38· της ίδιας, *Prinzipszeit*, σ. 16-18.

27. Mircović, *Moesian Limes*, σ. 39-40· της ίδιας, *Prinzipszeit*, σ. 31-32.

28. Για την πορεία των εισβολών κατά τον Β΄ και Γ΄ αιώνα, βλ. Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 188-212· C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the late Roman fortifications on the Lower Danube* (BAR Int. Ser. 88), Οξφόρδη 1980, σ. 132-133· V. Velkov, *Der Donaulimes in Bulgarien und das Vordringen der Slawen*, στο *Symposion Tutzing*, σ. 144-145· W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Στουτγάρδη 2005, σ. 46-47.

29. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 133· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 317-318.

30. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 133.

31. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXXI, 11.6, τόμ. IV, σ. 282: *Dum haec aguntur in Thraciis, Gratianus docto litteris patruo, qua industria superaverit Alamannos, pedestri itinere praemissis impedimentis et sarcinis ipse cum expeditiore militum manu permeato Danubio delatus Bononiam Sirmium introiit et quadriduum ibi moratus per idem flumen ad Martis castra descendit febribus intervallatis afflictus; in quo tractu Halanorum impetu repentino temptatus amisit sequentium paucos.*

Οι καταστροφές που προκάλεσαν οι συννικές εισβολές στα μέσα του Ε΄ αιώνα επέφεραν διακοπή στη χρήση του οδικού δικτύου στον Δούναβη.³² Τα νομισματικά ευρήματα μαρτυρούν καταστροφή της Σακιδάβα, της Ιστρίας, της Δινογετίας και της Τόμωως το 450, ενώ της Σουκιδάβας και της Ιατρού το 422-447 και το 423 αντίστοιχα. Από τις επιθέσεις των Ούννων καταστράφηκαν επίσης ή λεηλατήθηκαν πόλεις όπως η Βονάουα, η Ισκός, οι Νόβες, η Καντιδιανή (Candidiana) και το φρούριο Ουλμιτών. Οι οχυρώσεις τους, μαζί με αρκετές ακόμη στην περιοχή του Δούναβη, επιδιορθώθηκαν την εποχή του Ιουστινιανού.³³ Μεταξύ 471 και 488 σφοδρές επιθέσεις Γόθων και βουλγαρικών φύλων προσέβαλαν τις πόλεις Σακιδάβα, Ιστρία, Τόμιν, Σουκιδάβα, Άργαμον και Ιατρό.³⁴ Οι βουλγαρικές επιθέσεις θα συνεχιστούν μέχρι τα μέσα του ΣΤ΄ αιώνα, ενώ από το 517 έως το 551 η Αυτοκρατορία δέχθηκε αρκετές επιθέσεις από τους Σλάβους αλλά και τους Άντες.³⁵ Ο Προκόπιος αναφέρει ότι μετά τον θάνατο του στρατηγού Χιλβούνδιου το 533, ο Δούναβης έμεινε ανυπεράσπιστος από τις βαρβαρικές επιθέσεις, ενώ οι περιοχές γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα είχαν αποκοπεί από τον βυζαντινό έλεγχο εξαιτίας των διαρκών επιθέσεων.³⁶ Ο ίδιος συγγραφέας παρέχει επίσης την πληροφορία ότι ο Ιουστινιανός έκτισε το φρούριο Άδινα ώστε να αναχαιτίσει τις σλαβικές επιδρομές που καθιστούσαν αδύνατη την επικοινωνία στον Δούναβη.³⁷ Η

32. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 5.6, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia* τόμ. IV, *De Aedificiis*, Λιψία 1964, σ. 125: χρόνῳ δὲ ὕστερον Ἀτίλας στρατῶ μεγάλῳ ἑσβεβληκῶς, τὰ τε ὀχυρώματα πόνῳ οὐδενὶ ἐξ ἑδαφος καθεῖλε, καὶ γῆν Ῥωμαίων ὑπαντιάζοντος οἱ οὐδενὸς ἐλπίστο τῆν πολλήν. Αγαθίας, *Ιστορία* Α. 26 (προΐμιον), έκδ. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque* (CFHB, SB 2), Βερολίνο 1967, σ. 8.

33. J. Irmscher, *Die Slawen und das Justinianische Reich*, στο *Rapports* II, σ. 160-161· Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 133· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 327-329, η οποία σημειώνει επίσης (σ. 331) ότι οι δύο κύριοι άξονες των συννικών επιθέσεων ήταν ο δρόμος του Δούναβη και η *via militaris*. Για το έργο ανοικοδόμησης του Ιουστινιανού στον Δούναβη, βλ. Sophie Patoura-Hatzopoulou, *L'oeuvre de réconstitution du limes danubien à l'époque de l'empereur Justinien 1er*, *RESEE* 18/1 (1980), σ. 95-109· F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Κέμπριτζ 2001, σ. 152-166.

34. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 133-134· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 334.

35. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 134· Irmscher, *Justinianische Reich*, σ. 161-163· Č. Bonev, *Les Antes et Byzance*, *EBalk* 19/3 (1983), σ. 112-113· Πατούρα, Βόρειες επαρχίες, σ. 336-339· Velkov, *Donaulimes*, 159-160· M. Vasić, *Le limes protobyzantin dans la province de Mésie Première*, *Starinar* 45-46 (1994-1995), σ. 42-43· Curta, *Slavs*, σ. 78-79, 82-87.

36. Προκόπιος, *Υπέρ των Πολέμων* VII, 14.6, έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, τόμ. I-II, *De Bellis*, Λιψία 1962-1963, τόμ. II, σ. 354: καὶ τὸ λοιπὸν ὃ τε ποταμὸς ἑσβατὰς αἰεὶ τοῖς βαρβάροις κατ' ἐξουσίαν καὶ τὰ Ῥωμαίων πράγματα εὐέφοδα γέγονε, ξύμπασά τε ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ ἀνδρὸς ἐνὸς ἀρετῆ ἀντίροπος γενέσθαι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ οὐδαμῇ ἴσχυσε. Στο *ίδιο*, III, 1.10, τόμ. I, σ. 309: τὰ γὰρ ἀμφὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ὅς ἐκ Βυζαντίου χωρεῖ εἰς τὴν λίμνην, ἅπαντα ἀκριβολογεῖσθαι ἀμύχανα ἦν, βαρβάρων τῶν ὑπὲρ ποταμῶν Ἰστρον, ὃν καὶ Δανούβιον καλοῦσι, Ῥωμαίους βατὴν ἤμισα ποιουμένων τὴν ἐκεῖνη ἀκτὴν... Curta, *Slavs*, σ. 76.

37. Προκόπιος, *Περὶ Κτισμάτων* IV, 7.13, σ. 132. Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 493-494· Curta, *Slavs*, σ. 88.

μεγάλη κουτρουγουρική επίθεση του Ζαβεργάν, ο οποίος τον χειμώνα του 558/59 διαπέρασε τον Δούναβη πιθανόν κοντά στη Δινογετία, επέφερε καταστροφές στη Μικρά Σκυθία, καθώς λεηλατήθηκαν οι πόλεις Δινογετία, Νοβιόδουνον, Σακιδάβα, Ιστρία και πιθανόν το Τρόπαιον.³⁸

Για τη χρήση του δρόμου του Δούναβη κατά το δεύτερο ήμισυ του ΣΤ΄ αιώνα διαθέτουμε αρκετές μαρτυρίες από το ιστορικό έργο του Θεοφύλακτου Σμοκάττη, οι οποίες σχετίζονται με τις συγκρούσεις του Βυζαντίου και των Αβάρων στη μεθόριο του ποταμού και δείχνουν τις κινήσεις των στρατιωτικών δυνάμεων κατά μήκος του παρόχθιου δρόμου. Από τους Βυζαντινούς, ο δρόμος του Δούναβη χρησιμοποιήθηκε: α) Το καλοκαίρι του 594, όταν ο στρατηγός Πέτρος πέρασε από τις πόλεις Ιατρό, Νόβες, Θεοδωρόπολη, Κουρίσκα (Securisca) και Άσημο.³⁹ β) Το φθινόπωρο του 597, όταν ο στρατηγός Πρίσκος έσπευσε από τη Σιγγηδόνα σε βοήθεια της Τόμews, έξω από την οποία είχαν στρατοπεδεύσει οι Άβαροι.⁴⁰ γ) Την άνοιξη του 598, όταν ο στρατηγός Κομεντίολος κινήθηκε από τη Σουκιδάβα προς την Ιατρό.⁴¹ δ) Το καλοκαίρι του 599, όταν ο Πρίσκος κατευθύνθηκε από τη Σιγγηδόνα προς το Βιμινάκιο, όπου και επιτέθηκε εναντίον των Αβάρων.⁴² ε) Τον χειμώνα του 599/600, όταν ο Κομεντίολος κατευθύνθη-

38. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 134· Irmscher, *Justinianische Reich*, σ. 163· Bonev, *Antes*, σ. 114· Πατούρα, *Βόρειες επαρχίες*, σ. 340-342· Velkov, *Donaulimes*, σ. 161· Curta, *Slavs*, σ. 45, 82.

39. Σμοκάττης, *Ιστορία* VII, 2.16-3.1, σ. 249: *δεντέρα δὲ ἡμέρα, καὶ πρὸς τὴν Ἰατρὸν τὴν πόλιν φοιτᾷ, καὶ ἤγαγε τὸ Λαταρκίου φρούριον παραμειψάς εἰς Νόβας στρατοπεδεύεται ... ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἡμέρας δύο ἀνὰ τὸ πόλιμα γεγονὼς ἀπαίρει ἐντεῦθεν καὶ ἐπὶ τὴν Θεοδώρου πόλιν τάφρον ἐχάραξεν, ὑπὸ πρώτῃν δὲ ἔω ἐν τῇ λεγομένῃ Κουρίσκα φοιτᾷ. τρίτῃ δὲ ἡμέρα, καὶ ἐν Ἀσίμῳ τῇ πόλει τὰς ἐπαύλους ποιεῖται.* Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σ. 167· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162· Schreiner, *Wegenetz*, σ. 67· Pohl, *Awaren*, σ. 142.

40. Σμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.1, σ. 267: *Καὶ γοῦν ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ὁ παρὰ τοῖς Ἀβάροις Χαγάνος τιμώμενος τὰ περὶ ἑαυτὸν συλλεξάμενος πλήθη περὶ τὴν Θρακικὴν Μυσιάν χωρεῖ, εἶτα Τομέα τῇ πόλει ἐφίσταται. τούτων ὁ Πρίσκος πυθόμενος ἐπηρεαζομένη τῇ πόλει προσομιλεῖ.* Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σ. 172-173· Velkov, *Donaulimes*, σ. 162 (το 599)· Pohl, *Awaren*, σ. 152· A. Madgearu, *The Province of Scythia and the Avaro-Slavic Invasions (576-626)*, *BS* 37 (1996), σ. 50.

41. Σμοκάττης, *Ιστορία* VII, 13.8-9, σ. 268: *Κομεντίολος δὲ ἤκειν τὸν Χαγάνον ἀκούσας ἐπὶ τὴν Μυσιάν χωρεῖ ἐπὶ τῇ Ζικιδίβα τὰς σκηνὰς συνεπήξατο. ἑβδομαῖος δὲ εἰς Ἰατρὸν ἀφικνεῖται τὴν πόλιν. Βε-δελιεν, Heerstrassen, σ. 493, ο οποίος ταυτίζει τα Ζικιδίβα με τη Σουκιδάβα ανατολικά του Δορόστολου. Το οχυρό αναφέρεται στα ρωμαϊκά *Itineraria* (βλ. παραπάνω, υποσ. 6-7) και στον Προκόπιο (*Περὶ Κτισμάτων* IV, 7.10, σ. 132): *ἔστι δὲ τρία ἐξῆς ὄχυράματα παρὰ τὴν τοῦ Ἰστρου ἡϊόνα, Σαλτονπύργος τε καὶ Δορόστολος καὶ Σουκιδάβα* Πιθανόν όμως, λόγω της μεγαλύτερης εγγύτητας με το οχυρό της Ιατρού, ο Σμοκάττης αναφέρεται στη Σουκιδάβα (Sucidava) απέναντι από την Ισκό, η οποία είναι γνωστή από τη γέφυρα του Κωνσταντίνου το 328 (βλ. παρακάτω, υποσ. 62). Η πόλη ονομάζεται από τον Προκόπιο (*Περὶ Κτισμάτων* IV, 6.34, σ. 130) ως *Συκιδίβα*. Βλ. επίσης, Schreiner, *Wegenetz*, σ. 68, ο οποίος θεωρεῖ πως πρόκειται για μία πόλη μεταξύ Νικόπολης και Ιατρού.*

42. Σμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 2.2, σ. 285: *ἐς τὸ φανερὸν τοῖνον τῆς εἰρήνης λυθείσης, οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τὸ Βιμινάκιον γίνονται.* Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Συμβολή*, σ. 179· Velkov, *Donaulimes*, σ. 163 (το 601)· Pohl, *Awaren*, σ. 156.

και από το Βιμινάκιο στις Νόβες, πριν ακολουθήσει τον «δρόμο του Τραϊανού» προς τα νότια.⁴³ στ') Τον Σεπτέμβριο του 601, όταν ο Πέτρος κατευθύνθηκε στο Παλάστολον και στη συνέχεια στις Σιδηρές Πύλες του Δούναβη, ανατολικά της Σιγγηδόνας.⁴⁴ ζ) Πριν από τη στάση του Φωκά το φθινόπωρο του 602, ο βυζαντινός στρατός κινήθηκε στον τομέα Παλάστολον-Άσμιος-Κουρίσκα, έχοντας διαταγή από τον Μαυρίκιο να διαπεριωθθεί στις περιοχές των Σλάβων.⁴⁵

Από την άλλη πλευρά, οι Άβαροι κινήθηκαν στον δρόμο του Δούναβη: α) Το καλοκαίρι του 584, όταν κατέλαβαν τις πόλεις Σιγγηδόνα, Βιμινάκιο και Αυγούστες.⁴⁶ β) Το φθινόπωρο του 585, όταν επιτέθηκαν και κατέλαβαν τις παραδουνάβιες πόλεις Άκυσ, Βονώνεια, Ρατιαρία και Δορόστολον, πριν συνεχίσουν την πορεία τους νότια μέχρι τη Μαρκιανούπολη.⁴⁷ γ) Πιθανότατα το 586/87, όταν κατέλαβαν την Αππιάρεια.⁴⁸ δ) Το 592, όταν πέρασαν τον Σάβο και κατευθύνθηκαν προς τη Βονώνεια.⁴⁹ ε) Το φθινόπωρο του 597, όταν ακολούθησαν τον δρόμο του Δούναβη ως τη Μικρά Σκυθία και έφθασαν στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, στα περτχωρα της Τόμωως.⁵⁰ Εκτός από τις παραπάνω πορείες, υπάρχουν επίσης αρκετές μαρτυρίες σχετικά με κινήσεις στρατευμάτων πάνω σε άλλους δρόμους, οι οποίοι οδηγούσαν από τον Δούναβη προς τα νότια και αντίστροφα.⁵¹

43. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 4.3, σ. 289: *παράγινεται τοιγαροῦν εἰς τὰς Νόβας...*

44. Στο ίδιο, VIII, 5.5, σ. 292: *Μενοῦνγε ὁ Πέτρος ὁ στρατηγὸς τὰς δυνάμεις ἀθροίσας ἐπὶ τὸν Ἰστρον χωρεῖ καὶ εἰς Παλάστολον ἀφικνεῖται, ... μετοπῶρον τε ἀρχομένου ἐπὶ τὸ κλίτος τῆς Δαρδανίας ὁ στρατηγὸς ἐνεδήμησεν. ἤρκασε γὰρ περὶ τοῦς λεγομένους Καταράκτας ἀθροισθῆναι τῶν Ἀβάρων τὰ πλῆθη τὸν τε Ἀψὶχ ἐνθάδε στρατοπεδεύεσθαι. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 180 Pohl, *Awaren*, σ. 160, 187.*

45. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 6.3-7, σ. 294: *ἐπεὶ δὲ τοῦτο ἐγένετο, ἀφικνοῦνται ἐν Παλαστόλῳ, μεγίστῳ θιμῶ τὰς ψυχὰς μεθυσθέντες ... τῇ δὲ ὑστεραίᾳ μεταποιοῦσιν αἱ δυνάμεις τὸν χάρακα, καὶ τὰ Ἄσμηα παραμείψαντες (φροῦριον δὲ τοῦτο) γίνονται ἐν Κουρίσκα... Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 182 Pohl, *Awaren*, σ. 161 Curtza, *Slavs*, σ. 105-106.*

46. Σιμοκάττης, *Ιστορία* I, 4.1-4, σ. 46-47: *... τὰς δυνάμεις συνήθροισε καὶ τὴν Σιγγηδόνα τὴν πόλιν ἐξαπιναιῶς ἄφρακτον οὖσαν ἐλάμβανε ... ἀνελὼν τε Αὐγούστες καὶ τὸ Βιμινάκιον... Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Συμβολή, σ. 148 Velkov, *Donaulimes*, σ. 161 (το 583) Pohl, *Awaren*, σ. 77-78.*

47. Σιμοκάττης, *Ιστορία* I, 8.10, σ. 54-55: *οἱ δ' ἄμφι τὸν Χαγάνον τῶν τε Σκυθῶν καὶ Μυσῶν τοὺς περιοίκους ἐλυμήναντο πάντας εἰλόν τε πόλεις πολλὰς, τὴν τε Ρατηρίαν καὶ Βονώνειαν καὶ Ἄκυσ καὶ Δορόστολον καὶ Ζαλδαπὰ καὶ τὰ Παννασὰ καὶ Μαρκιανούπολιν καὶ Τρόπαιον. Πατούρα, Βόρειες επαρχίαι, σ. 345 Velkov, *Donaulimes*, σ. 161 (το 586) Pohl, *Awaren*, σ. 85 Madgearu, *Scythia*, σ. 43.*

48. Σιμοκάττης, *Ιστορία* II, 15.13, σ. 101: *... τὸ βαρβαρικὸν συναθροίσας ταῖς Ῥωμαϊκαῖς προσέβαλλε πόλει τὴν φροῦριον τὴν Αππιάρειαν ἐχειρῶσατο. Velkov, *Donaulimes*, σ. 162 (το 587) Schreiner, *Wegenetz*, σ. 68 Pohl, *Awaren*, σ. 87 (το 585).*

49. Σιμοκάττης, *Ιστορία* VI, 4.6, σ. 226: *... τὸν ἀγχίθυρον ποταμὸν διαπεραιοῦται τὸ βάρβαρον ... πέμπτη δὲ ἡμέρα, καὶ τῇ Βονωνία προσομιλεῖ. Pohl, *Awaren*, σ. 134.*

50. Βλ. παραπάνω, υποσ. 40.

51. Βλ. σχετικά, Beševliev, *Heerstrassen*, σ. 490, 492-493 Schreiner, *Wegenetz*, σ. 66-68.

Οι διαρκείς βαρβαρικές επιθέσεις και οι συγκρούσεις των Βυζαντινών με τους εισβολείς στον χώρο του Δούναβη είχαν μεγάλες επιπτώσεις στην κατάσταση του οδικού δικτύου. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για ανακατασκευές στον δρόμο του Δούναβη φθάνουν μέχρι τον Δ΄ αιώνα. Θα πρέπει ωστόσο να θεωρήσουμε βέβαιο ότι στο έργο ανοικοδόμησης του Ιουστινιανού κατά μήκος των οχυρώσεων του δούναβικού *limes* συμπεριελήφθη και το οδικό δίκτυο, καθώς αυτό αποτελούσε προϋπόθεση για την επικοινωνία των αστικών κέντρων, την οικονομική δραστηριότητα και τη μετακίνηση των στρατευμάτων. Από τα έως τώρα ανευρεθέντα *milliaria*, προκύπτει ότι ο Διοκλητιανός επιδιόρθωσε το οδικό δίκτυο της Μικράς Σκυθίας στη νότια όχθη του Δούναβη.⁵² Την εποχή της συμβασιλείας του Λικίνιου και του Κωνσταντίνου (μεταξύ 313 και 323) ανακατασκευάστηκε τμήμα του δρόμου κοντά στην Τροσμίς (Troesmis),⁵³ ενώ μεταξύ 323 και 337 επιδιορθώθηκε εκ νέου ο στρατηγικής σημασίας δρόμος κοντά στο οχυρό της Καρσού (Carsium).⁵⁴ Ο Ουάλης, ο οποίος παρέμεινε στη Μικρά Σκυθία μεταξύ 367 και 369, επισκεύασε την παρόχθια οδό κοντά στη σημ. Rasova και έκτισε το οχυρό Cius.⁵⁵ Τέλος, κατά την πορεία του προς το Δέλτα του Δούναβη, εναντίον των Οστρογόθων, ο Θεοδόσιος βελτίωσε τους δρόμους και έκτισε νέα φρούρια. Τα *milliaria* του έτους 386 στον Κάτω Δούναβη είναι τα τελευταία στο οδικό δίκτυο κατά μήκος του ποταμού.⁵⁶

Μετά την κατάρρευση της βυζαντινής κυριαρχίας στο σύνολο του Κάτω Δούναβη στις αρχές του Ζ΄ αιώνα, και την καταστροφή των εκεί διοικητικών, στρατιωτικών και οικονομικών κέντρων, το οδικό δίκτυο κατά μήκος του ποταμού έχασε τη σημασία που είχε ως τότε. Το ίδιο παρατηρείται και στις περιοχές νότια του ποταμού, καθώς οι πολυάριθμες βαρβαρικές επιθέσεις, οι πόλεμοι στην Ανατολή, η εσωτερική αναστάτωση και η κακή οικονομική κατάσταση δεν επέτρεψαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία να διατηρήσει σε καλή κατάσταση το παλαιό ρωμαϊκό οδικό δίκτυο στα Βαλκάνια και να κάνει τις απαραίτητες επισκευές.⁵⁷

Κατά τη ρωμαϊκή και την πρώτη βυζαντινή εποχή, κατασκευάστηκαν στον Δούναβη αρκετές γέφυρες προκειμένου να διευκολυνθεί η επικοινωνία ανάμεσα στις δύο όχθες του ποταμού. Η παλαιότερη από αυτές, η λεγόμενη γέφυρα του Cornelius Fuscus, χρονολογείται την εποχή του Δομιτιανού (85-87 μ. Χ.). Είχε μήκος 1.100 μέτρα και ένω-

52. E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XII descoperite în România*, Βουκουρέστι 1976, αρ. 190, σ. 200-201 (Rasova): 230-232, σ. 238-241 (Carsium): 239, σ. 253-254 (Arubium): 240, σ. 255 (Dinogetia) του ίδιου, *Epigraphische Beiträge zur Organisation des skythischen Limes im 4.-6. Jahrhundert*, στο *Limes*, σ. 442-443: Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 46.

53. Popescu, *Inscripțiile*, αρ. 237, σ. 249-250 (Troesmis) του ίδιου, *Epigraphische Beiträge*, σ. 445: Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 46.

54. Popescu, *Inscripțiile*, αρ. 232, σ. 241: *D(ominis) n(ostris) Constanti[no m]ax(imo) et Constanti[no]* του ίδιου, *Epigraphische Beiträge*, σ. 445: Zahariade, *Scythia Minor*, σ. 46.

55. Popescu, *Inscripțiile*, αρ. 233, σ. 241-244 (Cius) του ίδιου, *Epigraphische Beiträge*, σ. 446.

56. Velkov, *Donaulimes*, σ. 152.

57. Beševliev, *Protobulgarische Periode*, σ. 24, 29: Schreiner, *Wegenetz*, σ. 68-69.

νε το σημερινό Dolni Vadin με την Orlea.⁵⁸ Η σπουδαιότερη όμως γέφυρα κατασκευάστηκε από τον αυτοκράτορα Τραϊανό για τις ανάγκες των σακικών πολέμων και έωνε το φρούριο Πόντες/Transdrobeta με τη Drobeta (σημ. Turnu Severin στη Ρουμανία). Ο Προκόπιος στο έργο του *Περί Κτισμάτων* αναφέρει παρεμβάσεις στην πορεία του ποταμού από τον Ιουστινιανό, καθώς η γέφυρα είχε ήδη καταστραφεί.⁵⁹

Η γέφυρα του Τραϊανού, για την κατασκευή της οποίας παρέχει εκτενείς πληροφορίες ο Δίων Κάσσιος,⁶⁰ κτίστηκε από τον Απολλόδωρο τον Δαμάσκιο το 103-105 μ. Χ. και είχε μήκος περίπου 1.070 μέτρα. Σήμερα διατηρείται μόνο το κάτω μέρος των θεμελίων στις όχθες τόσο στη Σερβία όσο και στη Ρουμανία, όπως και μικρό μέρος των θεμελίων από τους υποστηρικτικούς πυλώνες στον βυθό. Το τμήμα της γέφυρας επάνω από το ποτάμι δημιουργήθηκε με αμμόλιθο (ή πλίνθους) και χαλίκι. Στο μέσον του Δούναβη υπήρχαν 12 υποστηρίγματα της γέφυρας, ενώ κοντά τους εντοπίστηκαν κομμάτια από αμμόλιθο, δοκοί και άλλα δομικά υλικά. Το σύνολο των ευρημάτων επιβεβαιώνει τις πληροφορίες του Δίωνα Κάσσιου για τις διαστάσεις της γέφυρας και των 20 συνολικά υποστηριγμάτων της. Το μέγιστο ύψος της γέφυρας στα 45 μέτρα υπήρχε μόνο στο μεσαίο τόξο (το δέκατο από τα 19). Αυτό οφειλόταν στον σχεδιασμό του Απολλόδωρου, ο οποίος, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες στον Δούναβη, δημιούργησε στο μέσον του ποταμού μία μεγάλη διεξοδο για το ορμητικό ρεύμα, το οποίο μετέφερε συχνά πάγους, λάσπη, κορμούς δένδρων κτλ. Για τον λόγο αυτό σχεδίασε τη γέφυρα με κλιμακωτή διαβάθμιση στο ύψος της από τις όχθες μέχρι το μεσαίο τόξο.⁶¹

Στη διάρκεια των πρώιμων βυζαντινών χρόνων, η σημαντικότερη γέφυρα του Δούναβη, μήκους 1.150 μέτρων, κατασκευάστηκε από τον Κωνσταντίνο. Μετά το τέλος των πολέμων του με τον Λικίνιο, ο Κωνσταντίνος παρέμεινε στα Βαλκάνια εξαιτίας της επισφαλούς κατάστασης στο σύνορο του Δούναβη και έλαβε κάποια μέτρα για τη διασφάλιση της μεθορίου (με επίκεντρο τον τομέα μεταξύ της Ισκού και της Τραν-

58. Ιορδάνης, *Getica* XIII, 77, σ. 76: *qua necessitate suorum Domitianus cum omni virtute sua Illyricum properavit et totius pene rei publicae militibus ductore Fusco praelato cum lectissimis viris amnem Danubii consertis navibus ad instar pontis transmare coegit super exercitum Dorpanei*. D. Tudor, *Podurile romane de la Dunarea de jos*, Βουκουρέστι 1971, σ. 17-31· Ivanov, *Defence System*, σ. 321.

59. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων* IV, 6,8-18, σ. 127-128 (6.16, σ. 128): *ἀλλ' ἐπεὶ ἐνταῦθα γινομένης ναυσίν ἄπλους τὸ λοιπὸν ὁ ποταμὸς ἦν, τῶν τῆς γεφύρας ἀπτόθι ἐρειπίων τε καὶ θεμελίων [ἐνταῦθα] κειμένων, τοῦτου δὴ ἔνεκα τὸν ποταμὸν ἀναγκάζουσι μεταπορεύεσθαι τὸν αὐτοῦ δρόμον καὶ τὴν πορείαν ἀναγκλεῖν αὐτῆς, ὅπως ἂν πλώϊμον καὶ τὸ ἐνθένδε αὐτὸν ἔχοιεν*. Škrivanić, *Roman Roads*, σ. 127· M. Garašanin, *Ad Procope De aedificiis*, IV, VI, 8-18, *Starinar* 45-46 (1994-1995), σ. 35-39· Σοφία Πατούρα, *Ο Δούναβης στις ιστοριογραφικές πηγές κατά την περίοδο της μεταναστεύσεως των λαών: μύθοι και πραγματικότητα*, *Ιστοριογεωγραφικά* 9 (2002), σ. 402.

60. Δίων Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία* LXVIII, 13, έκδ. E. Capps et al. (LCL, *Dio's Roman History*), τόμ. VIII, Λονδίνο 1925, σ. 382-386.

61. S. Gusić, *Traian's Bridge - A Contribution towards its Reconstruction*, στο *Roman Limes*, σ. 259-261· βλ. επίσης, Tudor, *Podurile*, σ. 53-153· Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 98· O' Connor, *Roman Bridges*, σ. 142-145· Mircović, *Prinzipszeit*, σ. 28-31.

σμάρισκα/Transmarisca), τα οποία είναι γνωστά από μαρτυρίες πηγών, αρχαιολογικά ευρήματα και νομίσματα. Η γέφυρα του Κωνσταντίνου, η οποία εγκαινιάστηκε από τον αυτοκράτορα στις 5 Ιουλίου του 328, ήταν λίθινη με ξύλινα προγεφυρώματα και υποστηλώματα και ένωσε την Ισκό με τη Σουκιδάβα στη βόρεια όχθη του Δούναβη.⁶²

Εκτός από τις παραπάνω μεγάλες γέφυρες, δημιουργήθηκαν και άλλες πλωτές για τη διέλευση του ποταμού. Σύμφωνα με τον Αμμιανό Μαρκελλίνο, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Β΄ δημιούργησε γέφυρα με πλωτά μέσα για να περάσει τον Δούναβη και να επιτεθεί εναντίον των Σαρματών το 358.⁶³ Με τον ίδιο τρόπο ο Ουάλης, κατά τις εκστρατείες του έναντι των Γόθων, πέρασε το 367 από την Τρανσμάρισκα στην Κωνσταντιανή Δάφνη (Constantiana Daphne), και το 369 από το Νοβιόδουνον βόρεια του Δούναβη.⁶⁴ Άλλες μικρότερες γέφυρες δημιουργήθηκαν στους παραπόταμους του Δούναβη. Στον ποταμό Ogosta, ανατολικά των Αυγουστών, υπήρχε ξύλινη γέφυρα στηριζόμενη σε λίθινα υποστηλώματα. Γέφυρες υπήρχαν ακόμη στους ποταμούς Ισκό, Ιατρό, στην περιοχή της Κανδιδιανής και σε άλλα σημεία.⁶⁵ Τέλος, από τον Ιωάννη Εφέσου πληροφορούμαστε ότι ο χαγάνος των Αβάρων Βαϊανός ζήτησε από τον αυτοκράτορα Ιουστίνο Β΄ τεχνίτες για το παλάτι και τα λουτρά του, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν και για την κατασκευή γέφυρας στον Δούναβη.⁶⁶

62. Πασχάλιον Χρονικόν, έκδ. L. Dindorf (CSHB), Βόννη 1832, σ. 527: *Κωνσταντίνος ὁ εὐσεβὴς τὸν Δανοῦβιν πλειστάκις ἐπέερασεν, καὶ γέφυραν αὐτῷ λιθίνην ἐποίησεν*. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σ. 28: *Τούτῳ τῷ ἔτει Κωνσταντίνος ὁ εὐσεβὴς τὸν Δανοῦβιν περάσας, γέφυραν ἐν αὐτῷ λιθίνην πεποίηκε καὶ τοὺς Σκύθας ὑπέταξε*. Tudor, *Podurile*, σ. 155-192. I. Barnea, *Le Danube, voie de communication Byzantine*, στο *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, σ. 577. Ivanov, *Defence System*, σ. 322. M. Schmauder, *Verzögerte Landsnahmen? Die Dacia Traiana und die sogenannten decumates agri*, στο *Integration und Herrschaft*, σ. 189.

63. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XVII, 12.4, τόμ. I, σ. 238: *Aequinoctio itaque temporis verni confecto imperator coacta militum valida manu ductu laetioris fortunae profectus, cum ad locum aptissimum pervenisset, flumen Histrum exundantem pruinarum iam resoluta congerie super navium foros ponte contexto transgressus populandis barbarorum incubuit terris*. Mócsy, *Upper Moesia*, σ. 287.

64. Αμμιανός, *Ρωμαϊκή Ιστορία* XXVII, 5.2, τόμ. IV, σ. 66: [Valens] ... *et pubescente vere quaesito in unum exercitu prope Daphnen nomine munimentum est castra metatus ponteque contabulato supra navium foros flumen transgressus est Histrum resistentibus nullis*. Στο ίδιο, XXVII, 5.6, σ. 66. Tudor, *Podurile*, σ. 193-197. Scorpan, *Limes Scythiae*, σ. 17. Barnea, *Danube*, σ. 578. Ivanov, *Defence System*, σ. 322. Schmauder, *Dacia Traiana*, σ. 189-190. N. Lenski, *Failure of Empire. Valens and the Roman State in the Fourth Century* A. D., Berkeley - Los Angeles - Λονδίνο 2002, σ. 127-128, 132.

65. Ivanov, *Defence System*, σ. 322.

66. Ιωάννης Εφέσου, *Εκκλησιαστική Ιστορία* XXIV, έκδ. E. W. Brooks, *Iohannis Ephesini Historiae Ecclesiasticae, pars tertia* (CSCO, Scriptorum Syri 3), Λουβαίν 1936, σ. 247-248: *Denique, cum ut amici ad regem Iustinum legatos dolo mississent, eum rogaverunt (rex videlicet eorum) ut ei mechanicos et architectos mitteret ei domum palatium et balneum aedificaturos, quos etiam igitur misit ... Nisi arte vestra Danubium ponte iungetis ut ubi volemus transeamus, nemo vestrum vivet, et vos statim detruncabo ... Et pontem etiam alium, ut dicitur, quod nunquam factum est, fecerunt. Haec etiam fecerunt, malo parati*.

Εκτός από το χειρσαίο οδικό δίκτυο, μεγάλη βαρύτητα για τη διακίνηση αγαθών, στρατευμάτων κτλ. είχε η ναυσιπλοΐα στον Δούναβη. Στους ρωμαϊκούς χρόνους υπήρχαν λιμένες στη Ρατιαρία, την Ισκό, το Dimum και σε άλλες πόλεις, ενώ στις Νόβες και στην Εξανταπρόστα εντοπίστηκαν λίθινες εγκαταστάσεις (cellae) που χρησιμοποιούνταν για μακρότερη παραμονή των σκαφών. Κατά μήκος του Δούναβη υπήρχαν τρεις ζώνες για τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού σκαφών. Η πρώτη ήταν στην περιοχή του σημερινού οικισμού Koshava, κοντά στο ρωμαϊκό Ad Malum, η δεύτερη στον τομέα Κουρίσκα-Dimum-Quintodimum, όπου μικρά νησιά και πυκνή βλάστηση δημιουργούσαν κατάλληλες συνθήκες για ελιμενισμό των σκαφών, και η τρίτη στην περιοχή μεταξύ της Απτιάρειας, της Τρανσμάρισκα και της Κωνσταντιανής Δάφνης. Πιθανότατα, αυτές οι τρεις ζώνες χρησιμοποιούνταν ακόμη κατά την Ύστερη Αρχαιότητα.⁶⁷ Πολύτιμες πληροφορίες για την οργάνωση και τις βάσεις του βυζαντινού στόλου στον Δούναβη κατά τους Δ'-Ε' αι., παρέχει η *Notitia Dignitatum*, και μάλιστα ανά επαρχία. α) Πρώτη Μυσία: Praefectus classis Histricae-Viminacio και Praefectus classis Stradensis et Germensis-Margo.⁶⁸ β) Παρόχθια Δακία: Praefectus classis Histricae-Aegetae και Praefectus classis Ratiarensis.⁶⁹ γ) Δεύτερη Μυσία: Milites tertii nauclarii-Appiaria, Milites nauclarii Altinenses-Altino και Praefectus navium amnicarum et militum ibidem deputatorum.⁷⁰ δ) Μικρά Σκυθία: Milites nauclarii-Flaviana, Milites superventores-Axiopolis και Praefectus legionis primae Ioniae cohortis ... et secundae Herculiae musculorum Scythiorum et classis-Inplateygeiis.⁷¹

Ο πλωτός δρόμος διευκόλυνε τον βυζαντινό στρατό να φθάσει στη Σιγγηδόνα αλλά και στο Σίρμιο, ακολουθώντας τον ρου του Δούναβη και στη συνέχεια εκείνον του Σάβου.⁷² Εξίσου σημαντικός ήταν ο ρόλος του στόλου στον Δούναβη για τη συντήρηση των στρατευμάτων. Στα μέσα του ΣΤ' αιώνα δημιουργήθηκε ναύσταθμος στο Βμινάκιο για τη φόρτωση και εκφόρτωση των πλοίων, ο οποίος βρισκόταν μεταξύ ενός καναλιού και των εκβολών του Mlava, σημείο όπου τα πλοία μπορούσαν να αγκυροβολήσουν, να εκφορτώσουν και να προστατευτούν. Ο ναύσταθμος διασφάλιζε τη διακίνηση μεγάλων φορτίων, τα οποία μπορούσαν να φθάσουν μέχρι αυτό το οχυρωμένο σημείο, να μεταφορτωθούν σε μικρότερα σκάφη και μέσω του Mlava να διακινηθούν προς τη βαλκανική ενδοχώρα. Αντιστρόφως, μπορούσαν να μεταφερθούν δημητριακά από τα νότια προς το Βμινάκιο προκειμένου να ανεφοδιαστεί η τοπική φρουρά. Μέσω του

67. Ivanov, *Defence System*, σ. 322.

68. *Notitia Dignitatum*, έκδ. O. Seek, Βερολίνο 1876, Or. 41. 38-39, σ. 94.

69. Στο ίδιο, Or. 42. 42-43, σ. 97.

70. Στο ίδιο, Or. 40. 22, 28, 36, σ. 90-91.

71. Στο ίδιο, Or. 39. 20-21, 35, σ. 87-88. Βλ. επίσης, O. Bounegru - M. Zahariade, *Les forces navales du Bas Danube et de la Mer Noire au Ier-VIe siècles*, Οξφόρδη 1996, σ. 23-24.

72. V. Velkov, *Frühbyzantinische Inschriften von Dacia Ripensis (V.-VI. Jhdt.)*, *Βυζαντινά* 13/2 (1985), σ. 889.

Δούναβη επίσης ήταν εφικτή και η μεταφορά φορτίων με οπλισμό.⁷³ Στις επιχειρήσεις του έτους 599 εναντίον των Αβάρων, ο στρατηγός Πρίσκοκς διέταξε τον βυζαντινό στόλο να προσορμιστεί κοντά στο Βμινάκιο,⁷⁴ πιθανότατα στην παραπάνω εγκατάσταση. Σύμφωνα με τον Σμοκάττη επίσης, η Κουρίσκα ήταν ένα σημαντικό ναυπηγείο για τις ανάγκες του στρατού.⁷⁵ Τα βυζαντινά πορθμεία στον Δούναβη, όπως φαίνεται από την απόκρουση των Σλάβων του Πειράγαστου το 594, ήταν καλά οχυρωμένα για να αντιμετωπίζουν τις εχθρικές επιθέσεις.⁷⁶

Οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν τον πλωτό δρόμο του Δούναβη για να υποστηρίξουν τις επιχειρήσεις από την ξηρά ή για να πολιορκήσουν παρόχθια φρούρια. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του Ζώσιμου για την προώθηση του Ιουλιανού προς το Σίρμιο, όχι μόνο για τον μεγάλο αριθμό πλοίων που έπλεαν στον Δούναβη αλλά και για την γρήγορη μετακίνηση του αυτοκράτορα, ο οποίος ακολουθούσε το ρεύμα του ποταμού.⁷⁷ Η ίδια πηγή αναφέρει ακόμη τη μεταφορά και τη διανομή εφοδίων από τη Μαύρη Θάλασσα προς τις παραδουνάβιες πόλεις και τα οχυρά την εποχή του Ουάλη.⁷⁸ Σύμφωνα με τον Μένανδρο Προτήκτορα, το 578, κατά την κοινή επιχείρηση των Βυζαντινών και των Αβάρων εναντίον των Σλάβων του Κάτω Δούναβη, ο *magister praefectum* του Ιλλυρικού Ιωάννης έστειλε στόλο προκειμένου οι Άβαροι να περάσουν

73. Miroslava Mircović, Eine Shiffslände des späten 6. Jahrhunderts bei Viminacium?, στο *Konferenz Svištov*, σ. 23-25 της ίδιας, *Prinzipszeit*, σ. 55-56.

74. Σμοκάττης, *Ιστορία* VIII, 2, 8, σ. 286: *δευτέρα δὲ ἡμέρα, καὶ προστάττει τὰς ναῦς τοῦ Ἰστροῦ καταλιπούσας τὰς ὄχθας περὶ τὸ Βμινάκιον μεθορμίσασθαι.*

75. Στο ίδιο, VIII, 6, 7-8, σ. 294-295: ... *γίνονται ἐν Κουρίσκα, ὅθεν διαπορθμίσασθαι ἤμελλον εἰς τὰς τῶν βαρβάρων σκηνώσεις ... ἐν ταύταις γοῦν ταῖς ἡμέραις ἐναυπηγοῦντο ἀγγελία.* Curta, *Slavs*, σ. 184-185.

76. Σμοκάττης, *Ιστορία* VII, 5, 3, σ. 253: *οἱ μὲν οὖν Ῥωμαῖοι ἀπὸ τῶν πορθμιδίων τοὺς βαρβάρους κατακοντίζονται, οἱ δὲ βάρβαροι τὰ πλήθη τῆς ἐκπομπῆς τῶν βελῶν φέρειν ἀδυνατήσαντες ὀρφανὰς τὰς ὄχθας καταλιμπάνουσιν.*

77. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Γ 10.2-3, έκδ. F. Paschoud, *Zosime Histoire nouvelle*, τόμ. I-III/2, Παρίσι 1971-1989, τόμ. II/1, σ. 23: *Ἐλθὼν δὲ εἰς Ῥαιτούς, ὅθεν ὁ Ἰστρος ἀρχόμενος Νωρικούς τε καὶ Παιονίαν πᾶσαν παρεμβέβηται καὶ προσέτι γε Δάκας καὶ τοὺς ἐν Θράκη Μυσοὺς καὶ Σκύθας, οὕτω τε εἰς τὸν Εὐξείνιον ἐξίησι πόντον, πλοῖα ποτάμια κατασκευάσας αὐτὸς μὲν ἅμα τρισχιλίους εἰς τὸ πρόσω διὰ τοῦ Ἰστροῦ παρήγε, διαμυριούς δὲ περὶ τὸ Σίρμιον καταλαμβάνειν διέταπεν. Ἐπεὶ δὲ ἦν συνεχῆς εἰρεσία μετὰ τῆς τοῦ ῥοῦ φορᾶς καὶ τῶν ἐτησίων ἀνέμων αὐτῷ συντελεσάντων, ἐνδεκάτῃ μὲν ἡμέρᾳ περὶ τὸ Σίρμιον ἦλθε... Μ. Κορδώσης, *Ιστοριογεωγραφικά πρωτοβυζαντινῶν καὶ ἐν γένει παλαιοχριστιανικῶν χρόνων*, Αθήνα 1996, σ. 104-105.*

78. Ζώσιμος, *Ιστορία Νέα* Δ 10.4, τόμ. II/2, σ. 272: *[Αυξόνιος] ... καὶ ὀλκάδων πλήθει τὴν στρατιωτικὴν οἴτησιν διὰ τοῦ Εὐξείνιον πόντου ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Ἰστροῦ παραδιδοῦς, κἀντεῦθεν διὰ τῶν ποταμῶν πλοίων ταῖς ἐπικειμέναις τῷ ποταμῷ πόλεσιν ἐναποτιθέμενος, ὥστε ἐξ ἐτόμιον γίνεσθαι τῷ στρατοπέδῳ τὴν χορηγίαν.* Βλ. επίσης, Θεμιστιος, *Λόγοι πολιτικοί*, 10, έκδ. G. Downey, *Themistii Orationes*, τόμ. I, Λιψία 1965, σελ. 206. Σοφία Πατούρα, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και οι λαοί του Κάτω Δούναβη. Συμβολή στη μελέτη των εμπορικών τους σχέσεων (4ος - 6ος αι.)*. Φιλολογικές Πηγές, *Σύμμεικτα* 5 (1983) σ. 341-342. Lenski, *Failure*, σ. 131.

τον ποταμό. Οι Άβαροι επιβιβάστηκαν στα βυζαντινά πλοία πιθανόν στις Σιδηρές Πύλες και μεταφέρθηκαν στη νότια όχθη. Στη συνέχεια, υπό την επιβλεψη βυζαντινής φρουράς, οδηγήθηκαν κατά μήκος του δρόμου του Δούναβη ως το Δορόστολον και από εκεί διαπεραιώθηκαν με πλοία βόρεια του ποταμού.⁷⁹ Από το απόσπασμα του Μενάνδρου πληροφορούμαστε ότι για τη μεταφορά των Αβάρων χρησιμοποιήθηκαν *όλκάδες*. Η διαπεραίωση του βυζαντινού στρατού με πλοία στη βόρεια όχθη του Δούναβη αναφέρεται και από τον Θεοφύλακτο Σιμοκάτη, όπως κατά τις επιχειρήσεις του Πρίσκου εναντίον του Σλάβου φυλάρχου Αρδάγαστου το 593.⁸⁰ Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει σε άλλες περιπτώσεις τους τύπους των πλωτών μέσων που χρησιμοποιήθηκαν, όπως οι *ταχύπλοι δρόμωνες* (ή *όλκάδες*) κατά τη μετακίνηση του Πρίσκου το 595 από τη νήσο Σίγγα, τριάντα μίλια μακριά από τη Σιγγηδόνα, προς τα Κωνσταντιόλα,⁸¹ και οι σχεδίες στις επιχειρήσεις του έτους 599, με τις οποίες οι Βυζαντινοί πέρασαν από το Βιμινάκιο στη βόρεια όχθη του Δούναβη.⁸² Από την άλλη πλευρά, οι Άβαροι χρησιμοποιούσαν για τη διέλευση των ποταμών τα πλοιάρια των υποτελών τους Σλάβων.⁸³

Ο δρόμος του Δούναβη δημιουργήθηκε σε έναν χώρο πολύ σημαντικό από στρατηγικής άποψης, καθώς εξυπηρετούσε τις στρατιωτικές ανάγκες της Ρώμης και, κατά δεύτερο λόγο, την οικονομική δραστηριότητα της περιοχής. Οι λόγοι της δημιουργίας του αφορούσαν κυρίως την κίνηση των στρατευμάτων προς την Ανατολή, τους επεκτατικούς πολέμους στη Δακία και τη σύνδεση των βαλκανικών επαρχιών με την Παννονία. Μετά τα μέσα του τρίτου αιώνα, η χρήση του δρόμου εναρμονίστηκε με τη θέση άμυνας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη βόρεια Βαλκανική και διασφάλιζε πρωτίστως την

79. Μένανδρος Προτήκτωρ, *Ιστορία* 21, έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Λίβερπουλ 1985, σ. 192: *οὗτος [Ιωάννης] παραγενόμενος ἐν Παιονία τῆ χώρα μετήγαγεν εἰς τὴν Ῥωμαίων αὐτὸν τε τὸν Βαϊανὸν καὶ τὰς τῶν Ἀβάρων δυνάμεις, ἐν ταῖς δὴ λεγομέναις ὀλκάσι μακραις τὰ βαρβαρικὰ διαβιβάσας πλήθη καὶ λέγεται ἀμφὶ τὰς ἕξι χιλιάδας ἰππέων θωρακοφόρων ἐς τὴν Ῥωμαίων διαπορθμευθῆναι. ἐνθένδε αὐθις διὰ τῆς Ἰλλυριῶν διαγαγὼν, εἶτα ἐς τὴν Σκυθῶν ἀφικόμενος, ἔμπαλιν διελθεῖν παρεσκεύασε τὸν Ἰστρον ἐν ταῖς καλουμέναις ἀμφιπρῦμναις τῶν νεῶν. Pohl, *Awaren*, σ. 69. Soustal, *Dorostolon-Silistra*, σ. 118. Curta, *Slavs*, σ. 91.*

80. Σιμοκάτης, *Ιστορία* VI, 7.1, σ. 232: *δωδεκάτῃ δὲ ἡμέρᾳ, καὶ ναῦς ὁ στρατηγὸς συμπηξάμενος τὸν ποταμὸν διενήξατο...*

81. Στο ίδιο, VII, 10.3, σ. 262: *ὁ μὲν οὖν Πρίσκος τῆ νήσῳ τὰς δυνάμεις περιβαλὼν, ταχυναντούσας ὀλκάδας παρασθησάμενος, ἄς δρόμωνας εἴψθεν ὀνομάζειν τὸ πλήθος, ἐπὶ τὰ Κωνσταντιόλα παραγίνεται.*

82. Στο ίδιο, VIII, 2.4, σ. 285: *οἱ μὲν οὖν παῖδες τοῦ βαρβάρου τὰς διαβάσεις τοῦ Ἰστρου περιφρουρεῖν κατὰ τὸ προσταθῆν ἐνεχείρουν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι τὰς λεγομένας σχεδίας συρράμαντες ὀμοθυμαδὸν τὸν ποταμὸν διενήξαντο.*

83. Στο ίδιο, VI, 3.9, σ. 226: *καὶ οὖν ὁ Χαγάνος τοῖς Σκλαυηνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι, ὅπως πρὸς διάβασιν σχοίη τὸν Ἰστρον πειθίγιον. Στο ίδιο, VI, 4.4, σ. 226: *καὶ οὖν ὁ Χαγάνος ... πλήθη τε Σκλαβηνῶν ἔξυλοργεῖν παρεσκεύαζεν, ὅπως τὸν ποταμὸν τὸν λεγόμενον Σάον ναυτιλλόμενος διανήξηται. Lubomira Havlíková, *Slavic Ships in 5th-12th Centuries Byzantine Historiography*, *Bsl* 52 (1991), σ. 92. Σοφία Πατούρα, *Η εικόνα των πρώιμων Σλάβων του Δούναβη στις βυζαντινές αφηγηματικές πηγές, Βυζαντιακά* 17 (1997), σ. 458.**

επικοινωνία μεταξύ μεθοριακών πόλεων και στρατευμάτων. Το ίδιο μπορεί να υποστηριχθεί και για τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους, καθώς η περιοχή αποτέλεσε την ασπίδα της Κωνσταντινούπολης απέναντι στις επιθέσεις των βαρβαρικών φύλων. Από την άλλη, αν και δεν μειώθηκε ποτέ το ενδιαφέρον για την εμπορική και οικονομική δραστηριότητα, αυτή καθίστατο συχνά προβληματική εξαιτίας της αναστάτωσης που προκαλούσαν οι εχθρικές επιδρομές. Αν και η χρήση του δρόμου έπαυσε με την απώλεια του βυζαντινού ελέγχου στις παραδουνάβιες επαρχίες στις αρχές του Ζ' αιώνα, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό, παρά τη χρήση του ως τότε, ότι ο δρόμος του Δούναβη ήταν κατά τον Ε' και τον ΣΤ' αιώνα σε κατάσταση αντίστοιχη με εκείνη των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Απόδειξη για αυτό είναι η απουσία πληροφοριών για επιδιορθώσεις στο οδικό δίκτυο από την εποχή του Θεοδοσίου Α'. Μετά την εποχή του Ιουστινιανού Α' και το έργο ανοικοδόμησης στη μεθόριο θα πρέπει να αποκλειστεί οποιαδήποτε υπόθεση για βελτίωση του υφιστάμενου οδικού δικτύου στις παραδουνάβιες επαρχίες. Μετά τον Κωνσταντίνο Α' επίσης δεν κατασκευάστηκε κάποια μεγάλη γέφυρα για τη σύνδεση με τη βόρεια όχθη. Από τις μαρτυρίες των πηγών προκύπτει, ως επιβεβαίωση των παραπάνω, ότι στην πρώιμη βυζαντινή εποχή δόθηκε μεγάλη βαρύτητα στη ναυσιπλοΐα για τη μεταφορά στρατευμάτων και εφοδίων, δημιουργήθηκαν νέοι ναύσταθμοι και αναδείχθηκαν κάποιες πόλεις ως λιμένες κατά μήκος του Δούναβη. Σε γενικές γραμμές, η σημασία του δρόμου του Δούναβη κατά την Ύστερη Αρχαιότητα περιορίστηκε στο πλαίσιο του πρώιμου βυζαντινού κράτους και δεν είχε την επικοινωνιακή διάσταση των ρωμαϊκών χρόνων, αφού βόρεια του Κάτω Δούναβη αλλά και στην Κεντρική Ευρώπη είχαν κυριαρχήσει βαρβαρικοί λαοί.

Summary

The "Danube road" in Late Antiquity (4th-6th C. A. D.)

The article considers the so-called "Danube road" from Singidunum to the estuary of the river and to the Black Sea. Described are the elements of construction of the road during the first century A. D., the morphological peculiarities of some points, such as the Iron Gates, the cities or forts which were linked with one another, according to the *Tabula Peutingeriana* and the *Itineraria Antonini*, its main stations-crossroads in directions to the North or South (f. e. the *via militaris*), the materials and the techniques for the construction of the road and the repairs which took place in Late Antiquity, using as testimony the *milliaria* of the Danube road. Reference is also made to the construction of roman and early byzantine bridges, with the purpose of joining the two banks of the river, and also to the navigation along it, either for military purposes or for the transfer of products to the cities and the forts of the Danube. Primary interest is focused on the use of the Danube road by the byzantine army or the barbarian invaders, by citing the relevant fragments from the sources. As a conclusion, the greater importance of navigation in Late Antiquity is noted and the transformation of the roman road from a connecting point between East and West to a defence line of the Byzantine Empire against invasions from the North.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Α) Περιοδικά, σειρές

<i>AAASH</i>	<i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae</i>
<i>AEMA</i>	<i>Archivum Eurasiae Medii Aevi</i>
<i>An. Boll.</i>	<i>Anallecta Bollandiana</i>
<i>BA</i>	<i>Byzantina Australiensia</i>
<i>BAR</i>	<i>British Archaeological Reports</i>
<i>BBA</i>	<i>Berliner Byzantinistische Arbeiten</i>
<i>BG</i>	<i>Byzantinische Geschichtsschreiber</i>
<i>BHS</i>	<i>Berliner Historische Studien</i>
<i>BMGS</i>	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
<i>BNJ</i>	<i>Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher</i>
<i>BOR</i>	<i>Biserica Ortodoxa Română</i>
<i>BS</i>	<i>Balkan Studies</i>
<i>Bsl</i>	<i>Byzantinoslavica</i>
<i>Bulletin AIESEE</i>	<i>Association Internationale des Études du Sud-Est Européen</i>
<i>Byz</i>	<i>Byzantion</i>
<i>BZ</i>	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
<i>CFHB</i>	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
<i>CSHB</i>	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
<i>CSCO</i>	<i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i>
<i>DÖAW</i>	<i>Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften</i>
<i>DOP</i>	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
<i>ΔΧΑΕ</i>	<i>Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
<i>EBalk</i>	<i>Études Balkaniques</i>
<i>EEBΣ</i>	<i>Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών</i>
<i>ΕΕΘΣΘ</i>	<i>Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης</i>
<i>FGH</i>	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i>

GCS	Die Griechischen Christlichen Schriftsteller
GRBS	<i>Greek Roman and Byzantine Studies</i>
JGR	Jus Graecoromanum
JEH	<i>Journal of Ecclesiastical History</i>
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
LCL	The Loeb Classical Library
MBM	Miscellanea Byzantina Monacensia
MGH	Momumenta Germaniae Historica
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i>
PO	<i>Patrologia Orientalis</i>
RB	Réalités Byzantines
RCRFA	<i>Rei Cretarie Romanae Fautorum Acta</i>
REB	<i>Revue des Études Byzantines</i>
RESEE	<i>Revue des Études Sud-Est Européennes</i>
RH	<i>Revue Historique</i>
RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i>
SB	Series Berolinensis
SCIAM	Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull' alto Medioevo
SCIVA	<i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Archeologie</i>
SHA	Scriptores Historiae Augustae
SRH	Scriptores Rerum Hungaricarum
SV	Series Vindobonensis
TM	<i>Travaux et Mémoires</i>
ZRVI	<i>Zbornik Radova Vizantološkog Instituta</i>

B) Τόμοι, λεξικά, εγκυκλοπαίδειες

- Aevum Medium* J. Zábajník (επιμ.), *Aevum Medium. Zborník na počest' Jozefa Hošša*, Μπρατισλάβα 2006.
- Age of Constantine* N. Lenski (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Κέμπριτζ 2006.
- Age of Justinian* M. Maas (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Κέμπριτζ 2005.
- Byzance et ses voisins* *Byzance et ses voisins, Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, Σέγγεντ 1994.
- Byzantine Diplomacy* J. Shepard - S. Franklin (επιμ.), *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies* (Cambridge, March 1990), Λονδίνο 1992.
- Byzantium and the classical Tradition* M. Mullett - R. Scott (επιμ.), *Byzantium and the classical Tradition*, Μπέριμινχαμ 1981.
- Byzanz im 7. Jahrhundert* F. Winkelmann (επιμ.), *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus* (BBA 48, 1978).
- Βυζάντιο και Σλάβοι* Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βυζάντιο και Σλάβοι-Ελλάδα και Βαλκάνια (6ος-20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Constantinople and its Hinterland* C. Mango - G. Dagron - G. Greatrex (επιμ.), *Constantinople and its Hinterland* (Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publications 3), Variorum 1995.
- DACL* *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*
- Das Reich und die Barbaren* E. Chrysos - A. Schwarcz (επιμ.), *Das Reich und die Barbaren*, Βιέννη - Κολωνία 1989.
- Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt* F. Daim (επιμ.), *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zur Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter* (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7), Ίνσμπρουκ 2000.
- Die Völker an der mittleren und unteren Donau* H. Wolfram - F. Daim (επιμ.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich* (DÖAW, phil.-hist. Klasse 145), Βιέννη 1980.
- Diokletian und die Tetrarchie* A. Demandt - A. Goltz - H. Schlange-Schoening (επιμ.), *Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende*, Βερολίνο 2004.

- Disputationes Salonitanae II* *Disputationes Salonitanae II. Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku* 77 (1984).
- Economic History I* Aggeliki E. Laiou (επιμ.), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, τόμ. Ι, Ουάσιγκτον 2002.
- Economy and Exchange* S. Kingsley - M. Decker (επιμ.), *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity. Proceedings of a Conference at Somerville College (Oxford, 28th May 1999)*, Οξφόρδη 2001.
- Eirene Conference* V. Vanĳínek (επιμ.) *From Late Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference*, Πράγα 1985.
- Fest und Alltag in Byzanz* G. Prinzing - D. Simon (επιμ.), *Fest und Alltag in Byzanz*, Μόναχο 1990.
- Frontières terrestres* Aline Rousselle (επιμ.), *Frontières terrestres, Frontières célestes dans l'Antiquité* (Centre de recherche sur les problèmes de la frontière), Παρίσι 1995.
- Frühzeit zwischen Ostsee und Donau* L. Kuchenbuch - W. Schich (επιμ.), *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im östlichen Mitteleuropa vom 6. bis zum 13. Jahrhundert* (BHS 6, 1982).
- Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο* Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο. Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου, 4-6 Οκτωβρίου 1990*, έκδ. ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1993.
- Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* Χριστίνα Γ. Αγγελίδη (επιμ.), *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988)*, έκδ. ΙΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1989.
- Historical Geography of the Balkans* F. W. Carter (επιμ.), *A Historical Geography of the Balkans*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη - Σαν Φρανσίσκο 1977.
- Integration und Herrschaft* W. Pohl - M. Diesenberger (επιμ.), *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter* (DÖAW, phil.-hist. Klasse 301), Βιέννη 2001.
- Kingdoms of the Empire* W. Pohl (επιμ.), *Kingdoms of the Empire, The integration of Barbarians in Late Antiquity [The Transformation of the Roman World 1]* Λέυδεν - Νέα Υόρκη - Κολωνία 1997.

- Konferenz Svištov* Gerda von Bülow - Alexandra Milceva (επιμ.), *Der limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios. Vorträge der internationalen Konferenz Svištov, Bulgarien* (1.-5. September 1998), Σόφια 1999.
- La Bithynie au Moyen Age* B. Geyer - J. Lefort (επιμ.), *La Bithynie au Moyen Age* (RB 9), Παρίσι 2003.
- Limes* J. Fitz (επιμ.), *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses* (Székesfehérvár, 30. 8.-6. 9. 1976), Βουδαπέστη 1977.
- Mélanges Jean-Pierre Sodini* F. Baratte - V. Déroche - Catherine Jolivet-Lévy - Brigitte Pitarakis (επιμ.), *Mélanges Jean-Pierre Sodini* (TM 15), Παρίσι 2005.
- Miscellanea Bulgarica 2* V. Gjuzelev (επιμ.), P. Schreiner, *Studia Byzantino-Bulgarica* (Miscellanea Bulgarica 2), Βιέννη 1986.
- Miscellanea Bulgarica 11* Ch. Choliolčev - Renate Pillinger - R. Harreither (επιμ.), *Von der Scythia zur Dobruđa* (Miscellanea Bulgarica 11), Βιέννη 1997.
- Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου* Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη (επιμ.), *Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου (7ος - 9ος αι.)*, έκδ. ΙΒΕ/ΕΙΕ (Διεθνή Συμπόσια 9), Αθήνα 2001.
- Origins of Central Europe* P. Urbańczyk (επιμ.), *Origins of Central Europe*, Βαρσοβία 1997.
- Παγκροπεία* *Παγκροπεία, Mélanges Henri Grégoire* (Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves 10, 1950).
- PLRE* *The Prosopography of the Later Roman Empire*.
- PRCA, Supp. 12* *Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplementband 12, έκδ. K. Ziegler, Στουτγάρδη 1970.
- Production et Commerce* Yvon Garlan (επιμ.), *Production et Commerce des amphores anciennes en Mer Noire*, Aix en Provence 1999.
- Propaganda of Power* Mary Whitby (επιμ.), *The Propaganda of Power. The Role of Panegyric in Late Antiquity*, Λέυδεν - Βοστώνη - Κολωνία 1998.
- Rapports II* B. Chropovský (επιμ.), *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave* (Bratislava 7-14 Septembre 1975), τόμ. II, Μπρατισλάβα 1980.
- Relations* M. Constantinescu - Ș. Pascu - P. Diaconu (επιμ.), *Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, Βουκουρέστι 1975.

- Roman Cities in Bulgaria* V. Velkov, *Roman Cities in Bulgaria. Collected Studies*, Άμστερνταμ 1980.
- Roman Limes* P. Petrović (επιμ.), *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Βελιγράδι 1996.
- Romania* *Romania in the Light of the Recent Research* (BAR, Suppl. Ser. 24), Οξφόρδη 1977.
- Sciences Historiques* *Études Historiques à l'occasion du XII Congrès International des Sciences Historiques* (Vienne, Août - Septembre 1965), Σόφια 1965.
- Settlement Patterns* T. S. Burns - J. W. Eadie (επιμ.), *Sixth-Century Settlement Patterns in the Balkans. Urban Centers and rural Contexts in Late Antiquity*, Μίτσιγκαν 2001.
- Shifting Frontiers* R. W. Mathisen - H. S. Sivan (επιμ.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, Aldershot, Brookfield 1996.
- Studien zur Völkerwanderungszeit* G. Mildenerger (επιμ.), *Studien zur Völkerwanderungszeit im östlichen Mitteleuropa*, Μάρμπουργκ 1980.
- Symposion Tutzing* B. Hänsel (επιμ.), *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert* (Symposion Tutzing 1985), *Südosteuropa Jahrbuch* 17 (1987).
- The Lower Danube in Antiquity* L. Vagalinski (επιμ.), *The Lower Danube in Antiquity (VI C. B. C.-VI C. A.D.)*, *International Archaeological Conference* (Bulgaria-Tutrakan, 6. - 7. 10. 2005), Σόφια 2007.
- Transformation of Frontiers* W. Pohl - I. Wood - H. Reimitz (επιμ.), *The Transformation of Frontiers. From Late Antiquity to the Carolingians*, Λέυδεν - Βοστόνη - Κολωνία 2001.
- Transilvanica* N. Boroffka - T. Soroceanu (επιμ.), *Transilvanica. Archäologische Untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*, Rahden/Westf. 1999.
- Trésors monétaires byzantins* Cécile Morisson - V. Popović - V. Ivanišević (επιμ.), *Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713)*, (RB 13), Παρίσι 2006.
- Village* J. Lefort - Cécile Morisson - J. P. Sodini (επιμ.), *Le village dans l'Empire byzantin, IVe-XVe siècle* (RB 11), Παρίσι 2005.
- Χρήμα και Αγορά* Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), *Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, έκδ. ΙΒΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2003.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ*

- Αβαροι / Avares, 11, 20, 28, 58, 59, 60, 61, 63, 153,
 161, 164, 166, 170, 171, 172, 198, 210, 218, 219,
 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 275,
 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 276, 279, 281,
 282
 Αβαροσλάβοι, 62
 Αγαθίας / Agathias, 27, 163, 174
 Adamantios, βυζαντινός πρέσβης, 136
 Αδριανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 19, 269, 273
 Αθανάριχος / Athanaric, βασιλεύς των Βησιγόθων,
 20, 22, 23, 73, 74, 75, 76, 77, 126, 151, 197, 202
 Αιλιανός, συγγραφέας, 19
 Αλαθά, στρατηγός της Θράκης, 187
 Αλάθεος, επικεφαλής βαρβαρικού συνασπισμού,
 38, 40, 125
 Αλανοί, 38, 48, 121, 199, 237
 Αλάριχος / Alaric, βασιλεύς των Βησιγόθων, 41,
 42, 81, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
 123, 124, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
 184, 186, 192
 Αλέξανδρος Μέγας, 17
 Αμβρόσιος, επίσκοπος Μιλάνου, 31, 85
 Αμμιανός Μαρκελλίνος / Ammianus Marcellinus /
 Ammien Marcellin, ιστορικός, 20, 37, 85, 88,
 91, 129, 138, 139, 149, 151, 200, 201, 206, 212,
 273, 279
 Αναγαστής, ηγέτης βαρβαρικών στρατευμάτων,
 184
 Αναστάσιος / Anastase, βυζαντινός αυτοκράτορας,
 47, 50, 51, 52, 69, 70, 133, 134, 181, 182, 184,
 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 216, 217
 Ανδρέας Απόστολος, 67
 Ανομούθ, ταξίαρχος, 247
 Άντες / Antes, 53, 54, 61, 158, 162, 167, 169, 238,
 255, 274
 Αντίοχος, ανθύπατος Αχαΐας, 110
 Απολλόδωρος Δαμάσκιος, αρχιτέκτονας, 278
 Απλιανός Αλεξανδρεύς, ιστορικός, 18
 Άραβες, 62
 Αρδάγαστος, Σλάβος φύλαρχος, 171, 174, 246, 249,
 282
 Άρειος, ιδρυτής του αρειανισμού, 70
 Αριστοτέλης, φιλόσοφος, 172
 Αρκάδιος / Arcade, βυζαντινός αυτοκράτορας, 20,
 83, 96, 109, 110, 111, 112, 116, 121, 160
 Αρμάτων, βυζαντινός πρέσβης, 252
 Αρριανός, ιστορικός, 17
 Αρτάβαδος, κόμης του Οψικίου, 192, 193
 Άσπαρ, στρατηγός, 44, 47, 192
 Ασπαρούχ, Βούλγαρος χαγάνος, 265
 Ασχόλιος, επίσκοπος Θεσσαλονίκης, 75
 Άτταλος, αυτοκράτορας της Δύσης, 123
 Αττίλας / Attila, βασιλεύς των Ούννων, 24, 25, 43,
 44, 45, 48, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 150, 151, 152, 153, 207, 208, 209, 210, 212, 213,
 214
 Αυδιανοί, 75
 Αύδιος, ιδρυτής της αίρεσης των Αυδιανών, 73, 75
 Augustin Saint, επίσκοπος, 134
 Αυξέντιος, επίσκοπος Δοροστόλου, 23, 71, 72
 Αυξόνιος, ύπαρχος της Ανατολής, 203
 Αυρηλιανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 9, 32, 272
 Αυρηλιανός, βυζαντινός αξιωματούχος, 116, 119,
 120
 Αψίχ, Άβαρος πρέσβης, 241, 255

---

* Παραλείπονται συχνά αναφερόμενοι όροι, όπως Βυζαντινοί, Ρωμαίοι και ονόματα νεότερων συγγραφέων.

- Βαϊανός, Άβαρος χαγάνος, 175, 219, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 279
- Βαλεντινιανός Α', αυτοκράτορας της Δύσης, 204, 211, 234
- Βαλεντινιανός Β', αυτοκράτορας της Δύσης, 109
- Βαλεντίνος, σπαθάριος, 237
- Βαλεριανός, υποστράτηγος, 173
- Βάνδαλοι, 121
- Βασίλειος, Μέγας, 75
- Βαστάρνοι, 32
- Βαναροί, 251
- Βελεγεζίτες, σλαβικό φύλο, 176
- Βελισάριος, στρατηγός, 58, 173
- Βέσσοι, θρακικό φύλο, 50
- Βετρανίων, επίσκοπος Τόμωσ, 69
- Βησιγότθοι / Visigoths 36, 37, 38, 41, 72, 76, 77, 80, 81, 95, 96, 107, 108, 122, 123, 130, 131, 134, 149, 150, 151, 205, 206, 207
- Βιγίλας, διερμηνέας, 138
- Βίκτωρας, στρατηγός, 93, 202
- Βιταλιανός, κόμης των φοιδεράτων, 50, 70, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193
- Βλήδας, αδελφός του Αττίλα, 139, 208
- Βουφάτιος, Άγιος, 176
- Βουκολάβρας, αρχιερέας των Αβάρων, 246
- Βούλγαροι / Bulgares, 52, 53, 54, 55, 57, 160, 162, 262, 263, 265
- Βουσάς, βυζαντινός αξιωματούχος, 247
- Βώνος, στρατηγός, 239, 240
- Γαϊνάς, Γότθος αξιωματούχος, 42, 77, 116, 118, 120, 126
- Γαλέριος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 32, 33
- Γαλλιηνός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 67
- Γελάσιος, πάπας, 183
- Γεπίδες / Gépides, 48, 54, 59, 80, 149, 161, 162, 217, 240, 241, 244
- Γερμανοί, 18, 79, 102, 199
- Γερόντιος, φρουράρχος της Τόμωσ, 92, 94, 97, 98, 99, 101, 110
- Γέτες, 17
- Γετο-Δάκες, 17
- Γιαζίτσι, 199
- Γίλδωνας, κόμης της Αφρικής, 112, 115, 116
- Γότθοι / Goths, 21, 22, 23, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 48, 50, 51, 54, 55, 63, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 150, 151, 159, 165, 167, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 206, 208, 215, 270, 273, 274, 279
- Γουδούης, στρατηγός, 255
- Γρατιανός, αυτοκράτορας της Δύσης, 40, 41, 94, 124, 204, 211, 234, 273
- Γρηγόριος ο Θεολόγος, 90
- Γροθίγγοι, 41, 95
- Γρωδ, Ούννος ηγεμόνας, 216
- Δάκες, 18, 67
- Δάσιος, μάγιστρος, 61, 263
- Δαυρίτας (Δαυρέντιος), Σλάβος φύλαρχος, 171, 172, 242
- Δεγγίτζιχ, Ούννος ηγεμόνας, 48
- Διοκλητιανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 32, 33, 68, 214, 263, 277
- Διόνυσος, 233
- Δίων Κάσσιος, ιστορικός, 19, 199, 278
- Δίων Χρυσόστομος, εήτορας, 198
- Δομιτιανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 268, 277
- Εδέκων, αξιωματούχος του Αττίλα, 141, 144
- Έλληνες, 71, 209, 234
- Εμπετζιρ, Ούννος ηγεμόνας, 48
- Εννόδιος, επίσκοπος του Τικίνου, 192
- Επιφάνιος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 73, 75
- Εριούλφος, Γότθος αξιωματούχος, 120, 126
- Έρουλοι / Hérules, 51, 53, 134, 172, 239
- Ευάγριος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 50, 51, 58, 185, 191, 245
- Ευγένιος, σφετεριστής, 41, 105, 106, 126
- Ευδόξιος, επίσκοπος της Κωνσταντινούπολης, 73, 74
- Ευνάπιος, ιστορικός, 37, 76, 85, 88, 98, 99, 111, 205
- Ευτρόπιος, βυζαντινός αξιωματούχος, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 119
- Ευτύχιος, αιρετικός, 192
- Ζαβεργάν, ηγεμόνας των Κουτριγούρων, 56, 58,

- 174, 238, 275
 Ζάλοι, 238
 Ζαχαρίας Ρήτορας, 185
 Ζήνων / Zénon, βυζαντινός αυτοκράτορας, 47, 50, 133, 136, 160, 182, 190
 Ζώσιμος / Zosimus / Zosime, ιστορικός, 20, 39, 42, 76, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 116, 123, 124, 125, 126, 132, 149, 154, 199, 203, 204, 206, 281
 Ηράκλειος, βυζαντινός αυτοκράτορας, 62, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 265
 Ηρακλής, μυθικός ήρωας, 233
 Ηρόδοτος, ιστορικός, 16
 Θεμιστίος / Thémistius, ρήτορας, 21, 23, 27, 35, 36, 39, 40, 41, 78, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 96, 115, 119, 123, 125, 126, 130, 135, 149, 202, 203, 205
 Théodébert, Φράγκος βασιλεύς, 161
 Θεοδόσιος Α΄ / Théodose, βυζαντινός αυτοκράτορας, 22, 39, 40, 41, 42, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 102, 105, 106, 107, 114, 115, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 135, 99, 101, 123, 160, 211, 277, 283
 Θεοδόσιος, Β΄, βυζαντινός αυτοκράτορας, 43, 45, 139, 208, 213
 Θεόδωτος, διοικητής της Θράκης, 204, 234
 Θεοδώρητος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 24, 69, 71, 73, 74, 79
 Θεοδώριχος, Αμαλός / Théodoric Amalós, βασιλεύς των Οστρογότθων, 49, 50, 81, 130, 132, 133, 135, 136, 184, 189, 192
 Θεοδώριχος, Στράβων / Théodoric Strabon, Οστρογότθος ηγεμόνας, 49, 50, 132, 133, 184, 192
 Θεόδωρος, σακελλάριος, 186
 Θεότιμος, επίσκοπος Τόμειως, 24, 80
 Θεοφάνης, χρονογράφος, 28, 44, 45, 50, 53, 63, 64, 65, 184, 185, 188, 191, 193, 220, 238
 Θεοφύλακτος Σιμμονάκης, ιστορικός, 10, 20, 27, 28, 29, 62, 63, 64, 168, 174, 219, 220, 245, 247, 253, 275, 281, 282
 Ιερώνυμος, Άγιος / Jérôme, Saint, 71, 134
 Ινδοί, 216
 Ιορδάνης / Jordànès, ιστορικός, 27, 48, 53, 55, 71, 72, 76, 80, 85, 117, 123, 125, 135, 167, 169, 214
 Ιουλιανός, βυζαντινός αυτοκράτορας, 34, 200, 281
 Ιούλιος, στρατηγός, 90, 91, 92, 93, 95, 97
 Julien de Tolède, ιστορικός, 129, 135
 Ιουστινιανός / Justinien, βυζαντινός αυτοκράτορας, 26, 27, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 100, 193, 196, 212, 217, 218, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 237, 239, 240, 241, 274, 277, 278, 283
 Ιουστίνος Α΄, βυζαντινός αυτοκράτορας, 52, 193
 Ιουστίνος Β΄, βυζαντινός αυτοκράτορας, 62, 218, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 259, 279
 Ιπποκράτης, 172
 Ίσαυροι, 50
 Ισίδωρος Σεβίλλης / Isidore de Séville, χρονογράφος, 85, 135
 Ίσις, αιγυπτιακή θεότητα, 233
 Iulius Sorianus, διοικητής της Μ. Σκυθίας, 75
 Ιωάννης Αντιοχεύς / Jean d'Antioche, χρονογράφος, 165, 184, 185, 188
 Ιωάννης, έπαρχος του Ιλλυρικού, 243, 281
 Ιωάννης Εφέσου, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 60, 168, 173, 279
 Ιωάννης Λυδός, ρήτορας, 27
 Ιωάννης Μαλάλας, χρονογράφος, 53, 185, 186
 Ιωάννης Νικίου, χρονογράφος, 258
 Ιωάννης, στρατηγός του πραισιέντου, 187
 Ιωάννης, συγγραφέας Θαυμάτων Αγίου Δημητρίου, 173
 Ιωάννης Χρυσόστομος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 77, 78, 79, 80
 Καισάριος, βυζαντινός αξιωματούχος, 118, 120
 Κανδύ, Άββατος πρέσβης, 237
 Κάροποι, 32, 33, 273
 Κασσιόδωρος / Cassiodore, ιστορικός, 53, 85, 135
 Κάστος, ταξίαρχος, 247
 Κλαύδιος Κλαυδιανός / Claudien, Λατίνος ποιητής, 19, 42, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 131
 Κλαύδιος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 268
 Claudius Mamertinus, συγγραφέας, 200
 Cniva, Γότθος ηγεμόνας, 270
 Κομεντιόλος, στρατηγός, 247, 252, 253, 254, 270, 275
 Cornelius Fuscus, στρατηγός, 277

- Κούβερ, Βούλγαρος ηγεμόνας, 262
 Κουνίμων, Άβαρος πρέσβης, 239
 Κουτρίγουροι / Koutrigours, 56, 57, 58, 162, 167, 172, 174, 216, 238, 241
 Κοχ, Άβαρος πρέσβης, 248, 249
 Κρέκα, σύζυγος του Αττίλα, 141
 Κρόνος, ρωμαϊκή θεότητα, 263
 Κύριλλος, στρατηγός, 186
 Κωνσταντίνος, δούκας Θεοδοσιούπολης, 181
 Κωνσταντίνος Μέγας / Constantin le Grand, 33, 34, 41, 69, 70, 89, 102, 148, 196, 197, 233, 277, 278, 279, 283
 Κωνσταντίνος Ε΄, βυζαντινός αυτοκράτορας, 192
 Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος, βυζαντινός αυτοκράτορας, 261, 262
 Κωνσταντίνος Β΄, βυζαντινός αυτοκράτορας, 34, 70, 72, 279
 Κωνσταντίνος, γραμματέας του Αττίλα, 143
 Λέων Α΄ / Léon I, βυζαντινός αυτοκράτορας, 48, 150, 160, 214
 Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός / Léon VI le Sage, βυζαντινός αυτοκράτορας, 166, 176, 179
 Λιβάνιος, ρήτορας, 20, 34, 85, 88
 Λικίνιος, συναυτοκράτορας Κωνσταντίνου, 277, 278
 Λογγίνος, αδελφός του Ζήωνα, 181
 Λογγοβάρδοι / Lombards, 53, 59, 161, 172, 240
 Λουπικίνος, διοικητής της Θράκης, 206
 Λούππος, μάρτυρας, 250
 Μαϊοριανός, στρατηγός, 93
 Μακεδόنيος, πατριάρχης Αντιοχείας, 183, 186, 190, 191
 Μακρίνος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 199
 Malchos, ιστορικός, 136
 Μαξιμίνος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 199
 Μαξιμίνος, βυζαντινός πρέσβης, 138
 Μάξιμος, διοικητής της Θράκης, 206
 Μάξιμος, σφετεριστής, 41, 94
 Μαρίνος, χαρτουλάριος και σκρινιάριος, 190, 191
 Μαρκελλίνος Κόμης, χρονογράφος, 44, 52
 Μαρκιανός / Marcien, βυζαντινός αυτοκράτορας, 26, 27, 155, 213, 214, 219
 Μαρχομάνοι, 199
 Μάρκος Αυρήλιος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 199
 Μαρτίνος, ταξίαρχος, 247
 Μασσαγέτες, 50
 Μαυρίκιος / Maurice, βυζαντινός αυτοκράτορας, 28, 29, 62, 64, 65, 164, 165, 175, 177, 221, 245, 246, 247, 249, 254, 255, 256, 257, 260, 264, 276
 Μένανδρος Προτήκτωρ/ Ménandre, ιστορικός, 27, 58, 164, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 218, 241, 281, 282
 Μηνάς Άγιος, 233
 Μιχαήλ Σύρος, χρονογράφος, 173
 Μοδάρης, στρατηγός, 90, 93, 98, 126
 Μουνδέριχος, Γότθος αξιωματούχος, 126
 Μουσαΐκιος, Σλάβος φύλαρχος, 171, 246, 249
 Μωΐσης, 23, 72
 Νεστόριος, ιδρυτής του νεστοριανισμού, 192
 Νικήτας, επίσκοπος Ρεμεισιάνας, 80
 Νικητάς, Γότθος μάρτυρας, 75
 Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 185
 Οβίδιος, Λατίνος ποιητής, 9, 16, 18
 Οιδόθεος (Οδόθεος), ηγεμόνας των Οστρογότθων, 95
 Ονηγήσιος / Onegesius, Ούννος αξιωματούχος, 45, 46, 141, 142, 143, 152, 208
 Ονόγουροι, 238
 Ονώριος, αυτοκράτορας της Δύσης, 112, 117
 Ορέστης, γραμματέας του Αττίλα, 141
 Ορμίσδας, πάπας, 69, 188
 Ορσίσιος / Orsoe, ιστορικός, 20, 21, 74, 76, 85, 105, 111, 131, 134
 Όσιρις, αιγυπτιακή θεότητα, 233
 Οστρογότθοι / Ostrogoths, 38, 47, 50, 80, 81, 95, 96, 130, 132, 133, 134, 149, 277
 Ουάλης / Valens, βυζαντινός αυτοκράτορας, 20, 22, 26, 35, 36, 39, 41, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 85, 90, 91, 122, 124, 125, 150, 151, 164, 165, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 224, 234, 277, 279
 Ούλδης, Ούννος βασιλεύς, 43
 Ultzindur, Ούννος ηγεμόνας, 48
 Ουλφίλας, επίσκοπος Γοθίας, 23, 34, 70, 71, 72, 80, 82, 124
 Ουνίλας, επίσκοπος Γοθίας, 78, 79

- Ούννοι / Huns, 11, 24, 31, 33, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 58, 63, 73, 79, 81, 95, 118, 129, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 150, 151, 153, 154, 159, 166, 197, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 238, 274
 Ουσόβιδος, Γεπίδας διοικητής του Σιρμίου, 241
 Ουτίγουροι / Outigours, 57, 58, 137, 162, 167, 216, 241

 Πάκατος, Ρωμαίος ρήτορας, 85
 Πατρίκιος, στρατηγός του πραιαιέντου, 185
 Παυλίνος, επίσκοπος της Νόλας, 80
 Πειράγαστος, Σλάβος φύλαρχος, 171, 250, 281
 Πελλεγκρίνος Άγιος, 264
 Περβούνδος, Σλάβος φύλαρχος, 179
 Πέρσες, 50, 62, 178, 203, 212, 256, 257, 259, 261, 264
 Πέτρος, στρατηγός, 64, 249, 250, 253, 254, 255, 275
 Πεύκες, 32
 Πλάτωνας, έπαρχος, 191
 Πρίσκοσ / Priscus, ιστορικός, 24, 44, 45, 48, 137, 138, 141, 142, 145, 149, 151, 154, 207, 208, 209, 210, 212, 215
 Πρίσκοσ, στρατηγός, 28, 174, 220, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 257, 262, 275, 281, 282
 Πρόβος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 32
 Πρόβος, ύπαρχος του πραιτωρίου, 39
 Προκόπιος / Procopre, ιστορικός, 25, 26, 53, 54, 55, 56, 57, 79, 100, 133, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 169, 170, 172, 173, 175, 176, 177, 181, 192, 204, 274, 278
 Προκόπιος, σφετεριστής, 35
 Πρόμοτος, στρατηγός, 41, 94, 95, 96, 97, 98, 101

 Radagais, ηγεμόνας των Ερούλων, 134
 Ριπιανοί, 27
 Ρούας, Ούννος βασιλεύς, 43
 Ρουφίνος / Rufin, επίσκοπος του Αρκάδιου, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 131
 Ρουφίνος, διάδοχος του Βιταλιανού, στρατηγός της Θράκης 189
 Ρυγγίνοι, σλαβικό φύλο, 179

 Σάββας Άγιος, 75
 Σάβειροι, 238

 Σαδαγάριοι, 48
 Σάνδιλχος, ηγεμόνας των Ουτιγουρών, 217
 Σαρμάτες, 18, 32, 34, 279
 Σάρος, Γότθος αξιωματούχος, 124
 Σατορνίλος, πατρίκιος, 143
 Σατουρνίνος, στρατηγός, 83, 89
 Σάφραξ, βάρβαρος ηγέτης, 38, 40, 125
 Σεβασίος, ιστορικός, 256, 257
 Σεβαστιανός, διοικητής της Θράκης, 38
 Σεβήρος, πατριάρχης Αντιοχείας, 183
 Σενέκας, φιλόσοφος, 18
 Σέρραπς, αιγυπτιακή θεότητα, 233
 Σέρβοι, 261
 Σερμησιάνοι, 263
 Sigismund, βασιλεύς της Βουργουνδίας, 134
 Σκλαβηνοί (Σκλαυινοί, Σκλαβίνοι, Σκλάβοι) / Sclavènes, 29, 53, 54, 55, 58, 60, 65, 158, 162, 165, 167, 168, 171, 174, 175, 177
 Σκόττας, Ούννος αξιωματούχος, 141
 Σκυθες / Skythes, 17, 25, 50, 67, 69, 70, 79, 135, 139, 183, 198
 Σκύριοι, 48
 Σλάβοι, 10, 28, 29, 52, 55, 58, 60, 61, 62, 65, 66, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 252, 255, 258, 264, 265, 274, 276, 281, 282
 Σόλαχος, Άβαρος πρέσβης, 244
 Σουήβοι, 32
 Σουννίας, Γότθος λόγιος, 71
 Στηλίχων / Stilicon, επίσκοπος του Ονωρίου, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 131, 132
 Στραβών, γεωγράφος, 17, 18
 Σύλλος, αξιωματούχος, 45
 Συνέσιος, επίσκοπος Κυρήνης, 20, 40, 83, 84, 85, 87, 102, 113, 116, 119, 121
 Σωζομενός, συγγραφέας, 23, 24, 34, 43, 67, 69, 71, 72, 76, 80, 200, 224
 Σωκράτης Σχολαστικός, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 71, 75, 76, 103

 Ταϊφάλοι, 34
 Τάκιτος, ιστορικός, 198
 Ταργίτιος, Άβαρος πρέσβης, 219, 240, 241, 246
 Τερτυλλιανός, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 67

- Τιβέριος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 267, 268, 272
 Τιβέριος, βυζαντινός αυτοκράτορας, 62, 241, 242, 243, 244
 Τιμάσιος, στρατηγός, 101
 Τούρκοι, 170, 176, 237, 238, 246, 251
 Τραϊανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 19, 268, 272, 273
 Τριβίγιλδος, Γότθος αξιωματούχος, 116, 120
- Υπάτιος, στρατηγός, 50, 186, 187
- Φιλοστόργιος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 23, 42, 67, 71
 Φλάβιος Ιώσηπος, ιστορικός, 18
 Φραβίττας, Γότθος αξιωματούχος, 120, 124, 126
 Φράγκοι / Francs, 162, 240
 Φρετέλας, Γότθος λόγιος, 71
 Φριτιγέρνης / Fritigern, ηγεμόνας των Βησιγόθων, 37, 38, 76, 85, 95, 125, 151, 184, 270
 Φωκάς, βυζαντινός αυτοκράτορας, 29, 65, 221, 254, 255, 257, 259, 265, 276
- Χάτζων, Σλάβος φύλαρχος, 171
 Hernal, γιος του Αττίλα, 48
 Χιλβούνδιος, στρατηγός, 274
 Χοσρόης Α', Πέρσης βασιλεύς, 212
 Χρυσάφιος, ευνούχος, 140, 144
- Ψευδοκαισάριος, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 27, 168
- Wamba, βασιλεύς των Βησιγόθων, 129, 135
- Ωριγένης, εκκλησιαστικός συγγραφέας, 67

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΟΡΩΝ*

- Ἀβριττος / Abrittus, 271
 Αγγιάλος, 190, 245, 248, 271
 Ἄδινα, οχυρό, 247, 274
 Ad Malum, 280
 Ἀδριανούπολη / Andrinople, 38, 39, 47, 84, 87, 88, 125, 129, 165, 200, 247, 269, 271
 Ἀδριατική, 98, 124, 269
 Ad Stoma, 268, 271
 Αιγαίο, 67, 68, 231, 232
 Αίγισσος / Aegissus, 260, 261
 Αίγυπτος, 27, 205, 233, 257
 Αιμμόντος / Emimonte, 56, 159
 Αίμος, 248, 257, 271
 Ἄκρες, φρούριο, 187
 Ακυλία, 269
 Ἄκυς, 246, 248, 249, 253, 261, 276
 Ἀλεξάνδρεια, 232
 Aliobrix, 196
 Almus, 48
 Ἄλμυρις / Halmyris, 246, 260, 273
 Ἀλούτα / Aluta, ποταμός, 271
 Ampelum, 148
 Ανατολή / Orient, Est, 10, 46, 51, 69, 70, 90, 91, 92, 93, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 124, 127, 130, 131, 136, 147, 152, 161, 182, 188, 228, 234, 257, 258, 273, 277, 282
 Ανκόνα, 61, 263
 Αντιόχεια, 70, 75, 183
 Ἄνω Μυσία, 44, 46, 198
 Ἄνω Νόβες / Ad Novas, 250, 252
 Ἄνω Φαράγγι, 272
 Ἀξιόπολη, 246, 259, 260
 Ἀππίαρεια / Arpiaria, 52, 60, 247, 253, 276
 Arulium, 148
- Arabie du Sud, 161
 Ἀργαμον / Argamum, 261, 273, 274
 Ἀρκαδιούπολη, 44
 Ἀρμενία, 62
 Ἀσημος, 47, 250, 253, 259, 275, 276
 Ἀσία / Asia, 216
 Αυγούστες / Augustae, 60, 245, 253, 272, 276, 279
 Αφρική / Afrique, 112, 115, 157, 161, 216
 Ἀχαΐα, 110
- Βανάτο / Banat, 147, 196
 Βέλλουρος, 56
 Βερόη, 38, 246, 259, 261
 Vetren, 272
 Βιθυνία / Bithynie, 59, 159
 Βιμινάκιο, 44, 45, 52, 60, 141, 208, 209, 245, 253, 254, 259, 268, 269, 270, 273, 275, 276, 280, 281, 282
 Βλαχία, 242, 271
 Βόγχεις, 251
 Βονώνεια / Bononia, 52, 60, 209, 246, 253, 270, 273, 276
 Βόρειος Αφρική, 55, 230, 231, 232, 233
 Βόσπορος, πόλη, 216
- Γοτθία, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 197
- Δακία / Dacie, 9, 34, 107, 108, 147, 148, 149, 195, 198, 199, 268, 282
 Δαλματία, 241, 251, 258
 Δαρδανία, 61, 268
 Δεύτερη Μυσία / Moesia Secunda, 259, 280
 Δεύτερη Παννονία / Pannonia Secunda, 44, 241, 242, 265
 Δημητριάδα, 176
 Δινογετία / Dinogetia, 225, 233, 234, 253, 259, 273,

---

* Παραλείπονται συχνά αναφερόμενοι όροι, όπως Βυζάντιο, Βυζαντινή Αυτοκρατορία, Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Δούναβης, Βαλκάνια, Βαλκανική Χερσόνησος, καθώς και ονόματα κάποιων σημερινών οικισμών ή τοποθεσιών.

- 274, 275
 Διοκλιτιανούπολη, 247
 Δορόστολον (Σιλίστρια) / Durostorum, 52, 60, 61, 209, 239, 246, 248, 249, 253, 259, 260, 261, 263, 270, 271, 272, 276, 282
 Δρῆκωνας, ποταμός, 138
 Δριζίπερα, 252, 254
 Δυρράχιο, 270
 Δύση / Occident, Ouest, 10, 11, 46, 52, 69, 81, 94, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 124, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 142, 147, 152, 161, 162, 240, 251, 268
 Έβρος, 106, 270
 Εγέτα / Egeta, 269
 Έλβας, 240
 Ελλάδα / Grèce, 109, 110, 111, 158, 229, 233
 Εμονα (Λιουμπλιάννα), 269
 Εξανταπρίστα / Sexaginta Prista, 250, 272
 Ερυθρά Θάλασσα, 23
 Εύξεινος Πόντος, Μαύρη Θάλασσα, 9, 63, 67, 68, 203, 223, 228, 229, 234, 237, 245, 251, 264, 267, 268, 271, 274, 276, 281
 Ευρώπη / Europe, 10, 26, 129, 237, 239, 250
 Ευφράτης, 75
 Έφεσος, 209, 233
 Ζαλδαπά, 60, 246, 247, 249, 250, 271
 Ηλιβακίας (Ialomita), ποταμός, 246, 250
 Ημαθία, 113
 Ήπειρος / Épire, 111, 112, 113, 136
 Ηράκλεια, 57, 187, 188
 Θάσος, 229
 Θεοδοωρόπολη, 253, 275
 Θεσσαλία, 52, 109
 Θεσσαλονίκη, 61, 75, 90, 91, 94, 171, 193, 229, 258, 261, 263
 Θήβες, 176
 Θουριγγία, 240, 251
 Θράκη / Thrace, 16, 17, 22, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 66, 70, 76, 79, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 105, 107, 122, 124, 125, 131, 132, 135, 136, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 179, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 207, 215, 216, 217, 219, 221, 234, 238, 242, 250, 255, 257, 268, 271, 273
 Ιατρός / Iatrus, πόλη, 250, 253, 259, 271, 273, 274, 275
 Ιατρός, ποταμός, 252, 271, 279
 Ίβηρική Χερσόνησος, 231
 Ιλλυρία / Illyrie, 62, 117, 158, 159, 160, 166
 Ιλλυρικό / Illyricum, 22, 29, 32, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 49, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 63, 100, 108, 109, 113, 114, 117, 118, 119, 121, 122, 131, 132, 136, 167, 198, 214, 219, 221, 243, 245, 267, 281
 Ιόνιο / Mer Ionienne, 54, 158
 Ισκός / Oescus, πόλη, 48, 52, 197, 209, 246, 250, 270, 271, 272, 274, 278, 279, 280
 Ισκός, ποταμός, 270, 279
 Ισπανία / Espagne, 129, 134, 232
 Ιστρία / Histria, 223, 225, 226, 229, 231, 233, 235, 253, 260, 261, 273, 274, 275
 Ίστρος, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 27, 28, 95, 253
 Ιταλία / Italie, Péninsule Italienne, 34, 50, 55, 61, 109, 111, 112, 116, 117, 118, 130, 131, 132, 133, 157, 203, 218, 234, 238, 239, 240, 242, 263, 277, 281, 283
 Κάλλατις (Μαγγάλια) / Callatis, 201, 223, 227, 229, 260
 Καλλίτολη, χερσόνησος, 45
 Κανδιδιανή / Candidiana, 274, 279
 Kantabaza, 252
 Καπιδάβα / Capidava, 233, 238, 246, 248, 259, 260, 273
 Καππαδοκία, 73, 74, 75
 Καρία, 53, 218
 Carnuntum, 268
 Carpates, 148, 154
 Καρσός / Carsium, 246, 260, 277
 Κασσάνδρεια, 54
 Κάστρα Μάρτις, Καστραμάρτις / Castra Martis, 43, 52, 270
 Κάτω Δούναβης / Bas-Danube, 68, 69, 70, 80, 147, 148, 149, 155, 167, 195, 196, 205, 215, 245, 246, 248, 250, 259, 261, 264, 265, 267, 268

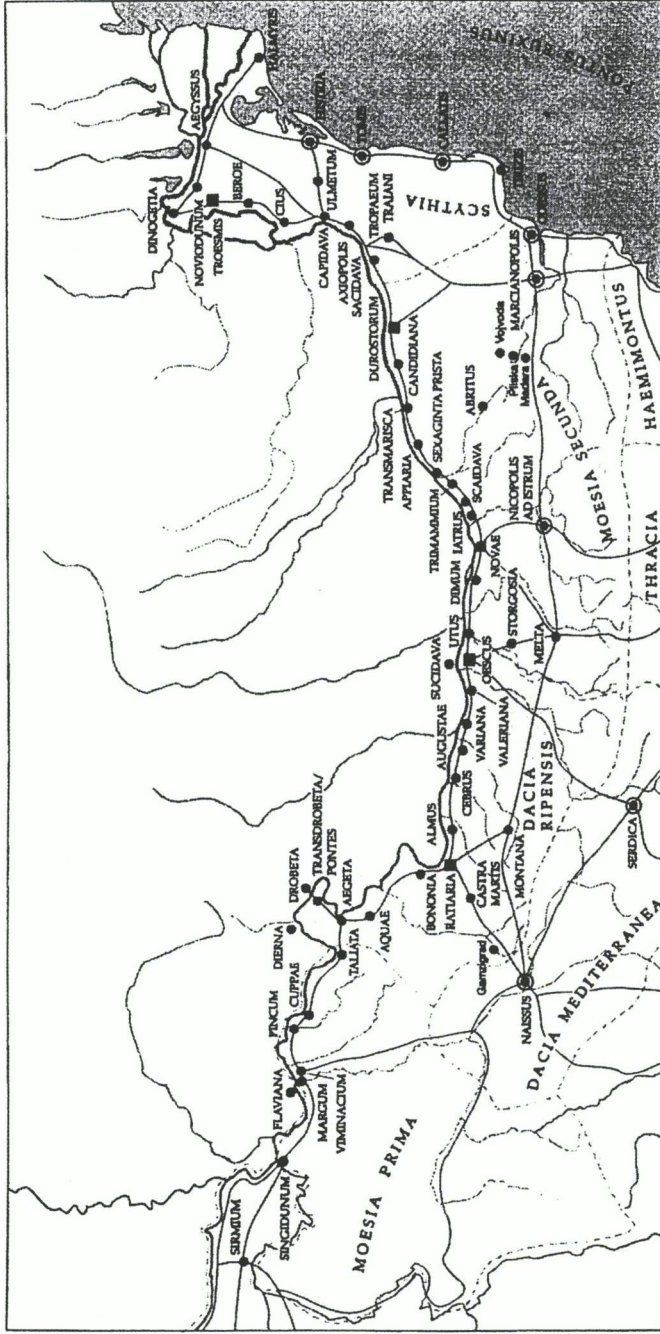
- Κάτω Μυσία, 39, 48, 53, 68, 72, 203, 217, 256, 270, 271
Κάτω Τισσός, ποταμός, 254
Κάτω Φαράγγι, 272
Καύκασος / Caucase, 161, 164, 237, 238
Κεντρική Ασία, 237
Κεντρική Ευρώπη / Europe Centrale, 154, 267, 283
Κεραμήσιος κάμπος, 262
Κιλικία, 75
Cius, 277
Κλαυδιόπολη, 191
Clenoga, 261
Κολόη, 233
Κουριάκα / Securisca, 253, 275, 276, 280, 281
Κρμαία / Crimée, 79, 161, 216
Kusaj, όρος, 272
Κύζικος, 209
Quintodimum, 280
Κυκλάδες, 53, 218
Κύπρος, 53, 218
Κωνσταντιανή Δάφνη / Constantiniana Daphne, 196, 204
Κωνσταντινούπολη / Constantinople, 12, 47, 54, 59, 63, 64, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 82, 85, 87, 91, 92, 95, 103, 108, 109, 111, 116, 118, 121, 126, 132, 133, 134, 135, 140, 142, 143, 144, 145, 150, 153, 158, 163, 164, 172, 179, 186, 187, 188, 200, 210, 211, 214, 218, 219, 229, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 246, 248, 250, 252, 254, 258, 259, 261, 264, 265, 268, 269, 270, 271, 283
Κωνσταντίολα, 255, 282
Λάζου / Lazu, 260
Λαοδίκεια, 233
Λατάρκιον, φρούριον, 253
Λιβύη, 112
Lissum (Allesio), 270
Μαγνησία, 233
Μακεδονία, 34, 50, 52, 91, 107, 108, 109, 113, 117, 121, 267
Μάργος / Margus, πόλη, 44, 150, 207, 208, 214, 269
Μάργος (Μοράβας), ποταμός, 245, 269
Μαρχιανούπολη, 44, 60, 214, 246, 271, 276
Mechka, 272
Μέλτα / Melta, 270
Μεσημβρία, 247, 249, 271
Μεσόγεια Δακία / Dacia Mediterranea, 63, 80, 220
Μέσος Δούναβης, 204, 218, 240, 264, 268
Μητρόπολη, 233
Micia, 196
Μικρά Ασία, 61, 67, 68, 86, 115, 205, 209, 230, 231, 232, 233, 234
Μικρά Σκυθία / Dobroudja, 21, 34, 39, 48, 50, 53, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 80, 96, 147, 182, 183, 199, 200, 203, 214, 217, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 245, 246, 247, 248, 251, 253, 256, 259, 260, 261, 265, 271, 273, 275, 276, 277
Μήητος, 209
Miroch, όρος, 272
Μλαβα, ποταμός, 280
Μολδαβία / Moldavie, 147, 154, 196, 243
Μοναστήριον, 262
Montana, 270
Monte Aureo, 269
Μουντενία / Mountenie, 147, 196
Μοψουεστία, 75
Balta Verde, 261
Barboşi, 196
Bassianna, 53
Bosman, 252
Μυσία / Mésie, 33, 34, 36, 42, 43, 47, 48, 53, 56, 62, 132, 183, 187, 200, 245, 267, 268, 271
Ναϊσσός (Νις) / Naissus, 44, 46, 47, 61, 150, 209, 214, 263, 269, 270, 273
Naroca, 148
Nedao / Nédao, 48, 155, 214
Negotin, 261
Νίκαια, 209, 233
Νικομήδεια, 209
Νικόπολη του Δούναβη / Nicopolis ad Istrum, 34, 38, 72, 252, 261, 270
Nisava, ποταμός, 269
Νόβες / Novae, 47, 209, 250, 253, 259, 261, 270, 272, 274, 275, 276
Νοβιόδουνο(ν) / Noviodunum, 77, 203, 204, 234, 259, 260, 271, 275
Νορικό, 121
Desa-Doljet, 148
Ντιάνα / Diana, 268
Ντιέρνα / Dierna, 148, 261

- Dimum, 272, 280
 Disconduratera, 199
 Dolni Vadin, 278
 Drobeta (Turnu Severin), 148, 196, 261, 278

 Οδησσός (Βάρνα), 249, 271
 Ogosta, ποταμός, 279
 Orlea, 278
 Ουλμιτών φρούριο / Ulmetum, 260, 271, 274
 Utus, 48

 Παλάστολον, 255, 276
 Πάλματις, οχυρό, 247
 Πανασσά, 246
 Παννονία / Pannonie, 34, 39, 40, 42, 44, 46, 48, 53, 61, 118, 151, 154, 161, 215, 240, 241, 244, 248, 264, 267, 268, 282
 Πάνυσος, ποταμός, 247
 Παρόχθια Δακία / Dacia Ripensis, 27, 48, 80, 245, 252, 259, 265, 280
 Πελοπόννησος, 110, 111
 Πέρινθος, 38
 Περσία, 59
 Pietroasa-Buzău, κάστρο, 151
 Pietroasele, κάστρο, 197
 Pirentensium, 199
 Πίστος, 250
 Pizos, 199
 Πόντες / Transdrobeta, 268, 278
 Πόντος, 16, 45, 201, 231, 232, 233, 235
 Porech, ποταμός, 270
 Porolissum, 148, 269
 Προύλαπος, 262
 Προκόνησος, 279
 Πρώτη Μυσία / Moesia Prima, 244, 245, 247, 252, 253, 259, 261, 265, 280
 Putinei, κάστρο, 197

 Ραβέννα, 117, 123
 Ραιτία, 118, 121
 Rasova, 277
 Ρατιαρία / Ratiaria, 44, 45, 47, 52, 60, 214, 246, 252, 253, 261, 270, 272, 276, 280
 Ρεμεσιάνα, 80
 Ρήνος, 18, 21, 23, 39
 Ρόδος, 53

 Ροδόπη / Rodope, 50, 56, 159
 Ρουμανία / Roumanie, 148, 154, 278
 Ρώμη / Rome, 70, 81, 105, 117, 124, 130, 134, 182, 183, 184, 186, 188
 Ρωσία, 271

 Σάβας, Σάβος, ποταμός, 174, 239, 241, 243, 248, 269, 276, 280
 Σακιδάβα / Sacidava, 238, 259, 260, 261, 273, 274, 275
 Salsonia, 268
 Sarmizegetusa, 149
 Σέρβια, 261, 278
 Σεφδική (Σόφια), 43, 44, 47, 52, 61, 69, 199, 263, 269, 270
 Σητός, 45
 Σίγγα, νήσος του Δούναβη, 282
 Σιγγηδόνα (Βελιγράδι), 44, 47, 52, 53, 60, 174, 199, 209, 239, 243, 244, 245, 248, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 262, 264, 268, 269, 272, 275, 276, 280, 282
 Σιδηρές Πύλες, 246, 252, 255, 267, 268, 272, 273, 276, 282
 Σινθή, 260
 Σίρμιο / Sirmium, 40, 43, 44, 46, 52, 54, 59, 60, 69, 141, 152, 174, 214, 219, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 263, 264, 273, 280, 281
 Σίσκια, 269
 Σιωνία, 233
 Σκόπις, 249
 Σκυθία, 34, 53, 56, 62, 75, 187, 200
 Slatinska reka, 246, 248
 Slava Rusă, 261
 Σμόρνα / Smorna, 244
 Σμύρνη, 233
 Σουκιδάβα / Sucidava, 148, 196, 197, 225, 246, 247, 259, 261, 271, 272, 273, 274, 279
 Strigionion (Gran), 204
 Συκίβιδα, Ζικιδίβα, 252, 275

 Ταλιάτα / Taliata, 244, 252
 Ταρσός, 209
 Tibiscum, κάστρο, 197, 269
 Τήγας, ποταμός, 138
 Τιλικίων, οχυρό, 247
 Τιμόκ, ποταμός, 252

- Τίφηςας, ποταμός, 138
Τομέα / Tomea, 63, 220
Τόμις (Κωνσταντζα), 41, 63, 69, 80, 92, 97, 198, 200,
220, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 233,
235, 247, 251, 260, 261, 271, 273, 274, 275, 276
Τοραλι, 239
Τόπιρος / Topiros, 54, 55, 158, 170, 173
Τούρρις / Turris, 53, 61, 196
Τρανσμάρισα / Transmarisca, φρούριο, 52, 204,
279, 280
Tricornium, 269
Τρόπαιον / Troaeum Traiani, 60, 229, 246, 247, 253,
260, 261, 271, 273, 275
Τροσμίς / Troesmis, 246, 253, 259, 277
Τύρας, ποταμός, 17
- Φυσών, 27
Φιλιπούπολη, 69, 199, 247, 270
Φολόη, οροπέδιο, 110
Frigidus, ποταμός, 105, 107
Φρυγία / Phrygie, 57, 159
Fruška Gora, οροσειρά, 239
- Χαλκηδόνα, 191
Χαλκίδα, 75
Hînova-Mehedinți, 148
Horreum Margi, 270

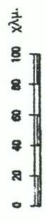

■ στρατόπεδα λεγεώνων
● οχυρά/εγκαταστάσεις

● πόλεις
- - - όρια επαρχιών
— δρόμοι

NOVAE αρχαία ονόματα
Pliška σημερινά ονόματα

Η μεθόριος του Κάτω Δούναβη στην ύστερη αρχαιότητα (ηλεκτρονική επεξεργασία Κ. Ruppel, RGK)
Πηγή: Konferenz Světlov (βλ. στις βραχυγραφίες)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
«Η ΜΕΘΟΡΙΟΣ ΤΟΥ ΔΟΥΝΑΒΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ
(4ος-7ος αι.)»
ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΝ ΜΑΙΟ ΤΟΥ 2008
ΣΕ 600 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗ
«Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ε.Π.Ε.»

MD0006125983